

108

3

5

B. Prov.
Coll. 5/13)

BIBLIOTHECA

CLASSICA LATINA

SIVE

COLLECTIO

AUCTORUM CLASSICORUM LATINORUM

CUM NOTIS ET INDICIBUS

On souscrit, à Paris,

- CHEZ N. E. LEMAIRE, Éditeur, rue des Quatre Fils, n° 16, au Marais.
BARROIS l'aîné, libraire, rue de Seine, n° 10, Faub. St-Germ.
DEBURE frères, libraires du Roi, rue Serpente, n° 7.
TREUTTEL et WURTZ, libraires, rue de Bourbon, n° 17.
F. DIDOT, imprimeur du Roi et de l'Institut, rue Jacob, n° 24.
JULES RENOUARD, libraire, rue de Tournon, n° 6.
BOSSANGE père, libraire, rue de Richelieu, n° 60.
BRUNOT-LABBE, libraire de l'Université, quai des Augustins, n° 33.
MONGIE aîné, libraire, boulevard Italien, n° 10.
H. VERDIÈRE, libraire, quai des Augustins, n° 25.
ARTHUS-BERTRAND, libraire, rue Hantecaille, n° 23.

Et chez tous les Libraires de France et des pays étrangers.

M. T. CICERONIS

QUÆ EXSTANT

OPERA OMNIA

CUM

DEPERDITORUM FRAGMENTIS

IN QUATUOR PARTES DIVISA

ITEM

INDICES QUINQUE

NOVI ET ABSOLUTISSIMI

EXCUDEBAT FIRMINUS DIDOT,
REGIS ET GALLICARUM ACADEMIARUM TYPOGRAPHUS,
VIA JACOBA, N° 24.

VAS
1525122

M. T. CICERONIS
PARS SECUNDA
SIVE
ORATIONES OMNES
AD OPTIMOS CODICES
ET EDITIONEM J. VICT. LE CLERC

RECESSIT

CUM SELECTIS VETERUM AC RECENTIORUM NOTIS

CORANTE ET EMENDANTE

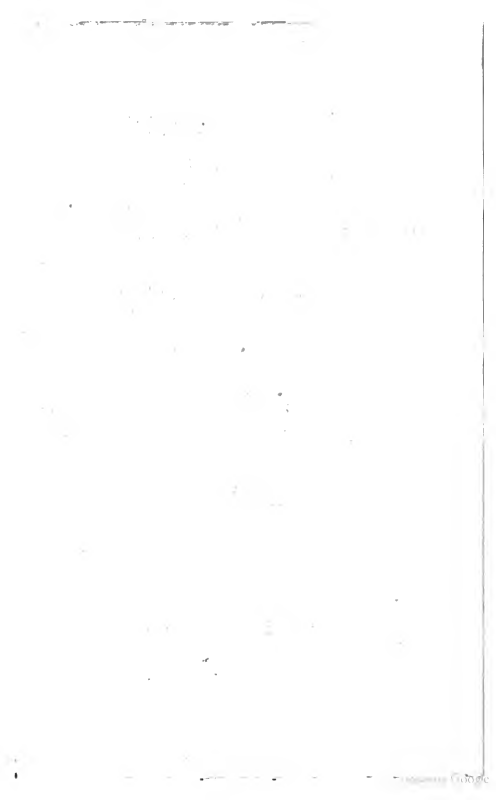
N. E. LEMAIRE

VOLUMEN TERTIUM

PARISIIS
COLLIGEBAT NICOLAUS ELIGIUS LEMAIRE
POETROS LATINÆ PROFESSOR

MDCCCXXVIII

M. TULLII CICERONIS
ORATIO
PRO LEGE MANILIA

III. Cic. pars secunda.

ARGUMENTUM.

Cn. Pompeius Cn. F. Sex. N. cognomine Magnus natus an. U. C. 647, C. Atilio Serrano, Q. Servilio Cæpione cons. postquam in exercitu patris Cn. Pompeii Strabonis tirocinia fecerat, anno U. 670, cum tribus legionibus suo aere conductis L. Cornelii Sullæ partes sequutus est, remque adversus ejus hostes in Italia feliciter gessit, a Sulla honorifice exceptus et Imperator salutatus. Anno sequenti in Siciliam cum imperio missus Sullæ adversarios devicit, insulam recepit, Cn. Carbonem consulem, qui ex Africa redierat, captum interfecit. An. 672, jussu Sullæ e Sicilia cum quinque legionibus in Africam trajecit, ibique Cn. Domitium Ahenobarbum Marii propinquum, Cinnæ generum, prælio victum interfecit, victoremque exercitum in Italiam reportavit; et quum ad Urbem accessisset, a Sulla cognomine Magni ornatus est, triumphum quoque, quamvis renitente aliquantulum dictatore, antequam in senatum venisset, eques impetravit. An. U. C. 675, post Sullæ mortem, consul M. Æmilius Lepidus, cui consulatus maxime Pompeii auctoritate obtigerat, quum acta Sullæ rescindere vellet, in quo Catulum collegam nactus est sibi adversantem, coactus est in provinciam Galliam discedere; in quam tamen non pervenit, sed in Etruria mansit, et cum exercitu ad Urbem rediit, a Catulo autem et Pompeio repulsus est. Tum Pompeius M. Junium Brutum qui Lepidi partibus se adjunxerat, Mutinæ obsedit, cumque cum exercitu in deditionem receptum interficiendum curavit. An. 676, Pompeius etsi privatus, tamen suasu L. Philippi pro consule missus est in Hispaniam ad bellum adversus Sertorium, quicum se Perperna conjunxerat, gerendum. Itaque cum exercitu per Alpes in Galliam, deinde in Hispaniam pervenit, ubi aliquoties a Sertorio victus, tandem hoc imperatore scelestæ Perpernae proditione inter scyphos interfecto, bellum composuit Perpernam persequutus, eumque captum interfecit. Ex Hispania quum exercitum in Italiam reduceret, quinque milia fugitivorum, qui e prælio, quo Crassus Spartacum devicerat, anfugerant, interfecit, et hac ratione belli servilis reliquias sustulit. Extremo anno quum ad Urbem accessisset, iterum eques romanis ex Scito

triumphavit. An. U. C. 683 cum M. Licinio Crasso consulatum gessit; anno autem 686, imperator adversus piratas, qui maria et oras maritimas infestas reddebant, constitutus, bellum hoc piraticum hieme apparavit, ineunte vere suscepit, media æstate confecit. An. U. C. 687, quum etiamnum Pompeius in Cilicia versaretur ad reliquias belli piratici exstinguendas, M. Æmilio Lepido, L. Volcatio Tullo coss. Cicerone præturam agente, C. Manilius trib. plebis legem tulit, ut Pompeio Bithynia, Phrygia, Lycæonia, Galatia, Cappadocia, Cilicia, Colchis, Armenia Minor cum omni apparatu belli piratici, et copiis, quæ sub Lucullo militaverant, bellumque adversus Mithridatem gerendum committeretur.

Mithridates nimirum (Eupator), Mithridatis Evergetæ F. qui an. U. C. 634 in Ponti regno patri successerat, inita cum Nicomede Bithyniæ rege societate Paphlagoniam invasit, eamque cum socio divisit; nec legationibus ac minis Romanorum absteritus, Galatiam occupavit. Deinde Nicomedem Bithyniæ, et Ariobarzanem Cappadociæ regem, regnis suis non sine Mithridatis consilio exactos, senatus populi romani quum restitui jussisset, missi sunt ejus rei causa legati in Asiam, quorum princeps erat M'. Aquillius. Is una cum L. Cassio qui Asiam Pergamenam obtinebat, reges illos in regna reduxit; uterque autem iis persuasit, ut incursionibus in Mithridatis regnum belli materiam quærerent. Nicomedes ej consilio paruit, et magna cum præda domum rediit. Mithridates ad Romanorum duces Pelopidam legatum misit, qui de ea re quereretur. Eorum responso, quum iis nec Mithridatem a Nicomede oppugnari, nec bellum ab illo Nicomedi inferri placeret, Ponti rex minime lætatus, iterum Cappadociæ regnum, pulso Ariobarzane, occupavit. Quo facto L. Cassius, M'. Aquillius, Q. Oppius exercitu celeriter contracto, adjunctis etiam Nicomedis copiis, bellum adversus Mithridatem susceperunt. Ac Nicomedes quidem apud Amniam fluvium cum Mithridatis ducibus conflixit, prælioque superatus, post magnam suorum stragem fugit in Paphlagoniam; M'. Aquillius castris amissis, primum in Pergamum, deinde in Rhodum evasit; Cassius Apameam, Oppius Laodiceam petiit. Mithridates Phrygiam, Mysiam. Asiam, Lyciam, Pamphyliam subegit, ipsumque M'. Aquillum captum victumque, atque omni supplicio ex-

cruciatum necavit. Idem quum Ephesum venisset, uno nuntio atque una literarum significatione cives romanos in Asia negotiantes necandos trucidandosque denotavit. Ita secundum Valerium Max. octoginta millia, secundum Plutarchum in Sulla, centum quinquaginta millia civium perierunt. Tum L. Cornelio Sullæ demandatum est bellum adversus Mithridatem gerendum. Qui postquam in Urbe C. Marii et P. Sulpicii factionem sibi adversantem oppresserat, profectus est in Græciam, in quam Archelaus a Mithridate cum classe et exercitu missus, Athenienses aliosque Græciæ populos ut regis partibus faverent, compulerat, Athenis autem Aristionem tyrannum constituerat. Sulla an. U. C. 667, Athenas diuturna obsidione et fame domitas in suam potestatem redegit, Aristionem supplicio affecit, Archelaum anno sequenti apud Charoneam ingenti prælio vicit, iterumque apud Orchomenum eum superavit, totum pæne exercitum delevit, castraque ejus expugnavit. Itaque tandem Mithridates pacem duris conditionibus sibi a victore impositis facere coactus est. Bellum tamen L. Licinius Murena, sed parum felici successu, renovavit, non ita multo post a Sulla revocatus. Idem deinde æque ac Sulla de Mithridate triumphavit. Postea quum testamento regis Nicomedis Bithynia in ditionem Romanorum venisset, Mithridates tertium adversus eos bellum suscepit an. U. C. 678, fœdusque cum Sertorio, tum eum iis in Hispania bellum gerente iniit. L. Licinius Lucullus initio eum consule collega M. Aurelio Cotta, postea solus bellum cum Mithridate feliciter gessit, regno eum expulit, socerumque ejus Tigranem Armeniæ regem aliquot præliis vicit. Nihil secius Mithridates, novis copiis contractis, Pontum recuperavit, L. Flaccum, quem Lucullus in Pontum reliquerat, fugavit, C. Triarium Luculli legatum prælio vicit. Itaque an. U. C. 686 imperium proconsulare Lucullo quod per septem annos gesserat, abrogatum est; missusque est, qui ei succederet, M. Ailius Glabrio, qui eo anno eum C. Calpurnio Pisone consulatum gerebat. Qui quum huic imperio parum aptus videretur, an. U. C. 687, ut supra dictum est, Manilius tribunus plebis legem tulit, ut Pompeio imperium prorogaretur, bellique Mithridatici administratio committeretur.

Illam igitur legem suasurus Cicero hanc orationem ad populum habuit.

In exordio causas exponit, quæ eum quominus adhuc cum populo pro Rostris ageret, prohibuerint, cap. 1.

Deinde orationis argumentum ita partitur, ut primum de genere belli, deinde de magnitudine, postremo de imperatore deligendo sibi dicendum esse demonstret.

Ac *genus* quidem belli ejusmodi esse dicit, ut in eo gloria populi romani ac dignitas imperii, 3-5; deinde salus sociorum; vectigalia populi romani certissima, 6; denique bona publicanorum, negotiatorum et aliorum civium romanorum in Asia viventium agantur, 7.

In *magnitudine* belli declaranda, primum quidem agnoscit multas Lucullo laudes fortis viri, sapientis hominis et magni imperatoris deberi, tamen superesse bellum, ut genere necessarium, sic magnitudine periculosum; quippe quod conjungant reges potentissimi Mithridates ac Tigranes, renovent agitatæ nationes, suscipiant integræ gentes, nondum bello laceratæ, novus imperator romanus accipiat, vetere pulso exercitu, 8, 9.

Jam accedit orator ad quæstionem de imperatore, ad hoc bellum deligendo. Quatuor res quum in imperatore requirantur: scientia rei militaris, virtus, auctoritas, felicitas; eas omnes in Pompeio esse ostendit.

1. *Scientiam rei militaris*; ab incunte enim ætate Pompeium non alienis præceptis, sed suis imperiis ad eam scientiam eruditum esse, et variis ac diversis generibus bellorum ab eo gestis nullam rem esse declarari in usu militari positam, quæ hujus viri scientiam fugere possit, 10.

2. *Virtuti* autem Pompeii parem non posse orationem inveniri; non enim solum egregium in eo esse laborem in negotio, fortitudinem in periculis, industriam in agendo, celeritatem in conficiendo, consilium in providendo, 11, 12; sed etiam summam innocentiam, temperantiam, fidem, felicitatem, ingenium, i. e. dicendi gravitatem et copiam, humanitatem, 13, 14.

3. Summam ejus *auctoritatem* esse multis rebus gestis magnisque populi romani judiciis amplificatam, quæ apud reges et ceteras nationes præcipue sit valitura, 15.

4. Denique *felicitatem* ejus tantam adhuc fuisse, rebus domi militiaeque, terra marique gestis, ut ejus semper voluntatibus

cives assenserint, socii obtemperarint, hostes obedierint, sed etiam venti tempestatesque obsecundarint, 16.

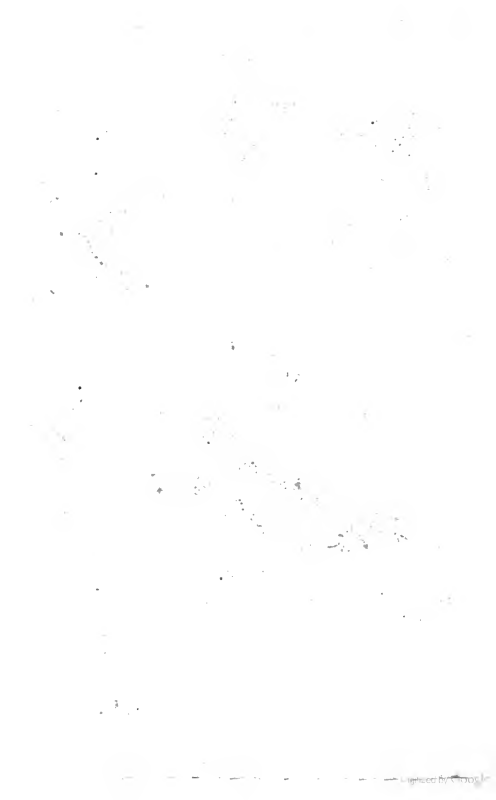
Denique ad ceteras utilitates a Pompeio expectandas hanc quoque opportunitatem accedere, ut in iis ipsis locis adsit, ut habeat exercitum, ut ab iis, qui habent, accipere statim possit, 17.

Jam sequitur refutatio eorum, qui legi Maniliæ adversabantur.

1. *Q. Hortensii*, qui negabat ad unum omnia esse referenda; ubi Cicero docet hoc argumentum esse obsoletum, et jam tum improbatum, quum Hortensius contra A. Gabinium dixisset, qui de uno imperatore contra prædones constituendo legem promulgaverat. Iniquius etiam fuisse Pompeio et A. Gabinio obtrectatum, ne legaretur Gabinus Cn. Pompeio expetenti ac postulanti. Itaque sua quidem sententia unum Gabinium, belli maritimi rerumque gestarum auctorem, comitem Cn. Pompeio adscribendum esse, 18, 19.

2. *Q. Catuli*, qui quæsierat, si populus romanus in uno Cn. Pompeio omnia poneret, si quid eo factum esset, in quo spem esset habiturus, negaratque novi aliquid fieri debere contra exempla atque instituta majorum. Cicero contra docet, multa jam in Pompeio nova et inusitata cum summo populi romani bono facta esse, 20, 21. Iniquum igitur esse, ejus de Pompeio judicium et auctoritatem nunc improbari, 22. Præsertim quum eum propter animi continentiam socii expetant. Denique hæc causa auctoritatibus clarissimorum virorum P. Servilii, C. Curionis, Cn. Lentuli, C. Cassii confirmatur, 23.

In extrema oratione Cicero C. Manilium hortatur, ut in sententia maneat, neve cujusquam vim aut minas pertimescat; et quidquid ipse auctoritate, fide, constantia possit, id omne ad hanc rem conficiendam tribuno et populo romano pollicetur; denique, se quidquid in hac causa egerit, unius reipublicæ, non suorum commodorum causa suscepisse confirmat, 24.

M. T. CICERONIS
ORATIONES.

ORATIO
PRO LEGE MANILIA.

ORATIO TERTIADECIMA.

I. QUAMQUAM mihi semper frequens conspectus vester¹, multo jucundissimus; hic autem locus², ad agendum amplissimus, ad dicendum ornatissimus est visus, Quirites: tamen hoc aditu laudis, qui semper optimo cuique maxime patuit, non mea me voluntas, sed meæ vitæ rationes ab ineunte ætate susceptæ prohibuerunt. Nam, quum antea per ætatem nondum hujus auctoritatem loci attingere³ auderem;

L. 1. *Frequens conspectus vester.* Omnis lex nova trinundino per præconem promulgabatur in foro, et tertia die comitia habebantur, ut populus suffragia ferret, id est, legem propositam aut juberet, aut antiquaret. Illam autem suadere aut dissuadere moris fuit, ut scribit Quintil. lib. II, et solis magistratibus cum populo agendi jus erat. L. ergo Manilius trib. pleb. comitia in foro habuit convocatis tribubus, legemque tulit, quam Cicero prætor frequenti populo hac oratione suadet.

2. *Hic autem locus.* Templum in

foro rostris navium Antiaſtum exornatum. Gellius Noct. Att. XIII, 15, docet aliud esse cum populo agere, aliud concionem habere; nam cum populo agere, inquit, est aliquid populum rogare, quod suffragiis suis aut jubeat, aut vetet; concionem autem habere, est verba facere ad populum sine ulla rogatione, scilicet laudes alicujus celebrare; sed privato nemini licebat e rostris loqui, nisi permitteret magistratus.

3. MSS Palatin. *contingere*, quod multi probant. J. V. L.

statueremque, nihil huc, nisi perfectum ingenio, elaboratum industria, afferri oportere; omne meum tempus amicorum temporibus⁴ transmittendum putavi. Ita neque hic locus vacuus umquam fuit⁵ ab iis, qui vestram causam defenderent; et meus labor, in privatorum periculis caste⁶ integreque versatus, ex vestro iudicio fructum est amplissimum consequutus. Nam quum, propter dilationem⁷ comitiorum, ter prætor primus centuriis cunctis renuntiatus sum, facile intellexi, Quirites, et quid de me judicaretis, et quid aliis præscriberetis. Nunc quum et auctoritatis in me tantum sit, quantum vos honoribus mandandis⁸ esse voluistis; et ad agendum facultatis tantum, quantum homini vigilanti ex forensi usu prope quotidiana dicendi exercitatio potuit afferre: certe et⁹, si quid auctoritatis in me est, ea apud eos utar, qui eam mihi dederunt; et, si quid etiam dicendo consequi possum,

4. *Amicorum temporibus*. Verbum hoc negotia, pericula, necessitates, ut vulgus loquitur, significat, ut lib. II de Officiis, cap. 1: "Tantum erat philosophiæ loci, quantum superfuerat amicorum et reipublicæ *temporibus*", id est, negotiis, necessitatibus.

5. *Aberat fuit*. E MS Erfurt. recepit Græv. J. V. L.

6. *Caste*. Nulla lege violata. — *Integre*, recto animi sensu. — *Ter prætor*. Bis in comitiis, quæ interrupta fuere, jam manifestum populus dederat votum, tertio quum in comitiis nominatus et proclamatus est. Octo erant prætores; primus dicebatur quem plures quam ceteros, centuriæ tulissent. Majores enim magistratus, ut puta, censores, consules, prætores iis comitiis fiebant, quæ *centuriata* dicebantur; quod in iis populus non tri-

butum, id est, per 35 tribus descriptus, neque ex generibus hominum, sed centuriatum, id est, per centenas turmas ex censu, ordinibus et ætate divisas, suffragia ferret.

7. *Dilationem comitiorum*. Differantur plerumque propter obnuntiationes. Nam si, dum comitia habebantur, augur aliquid de cælo observasset, magistratus obnuntiare poterat, et comitia in alium diem differre. Differantur præterea per tribunorum intercessionem. Has autem obnuntiationes dilationesque comitiorum, candidatorum scilicet gratia faciebant, quum aliqui sibi paratam repulsam videbant; sæpiusque exempla occurrunt.

8. *Omnes Palat. et edd. pr. mandandum*. J. V. L.

9. Male particulam hanc deleri iussit P. Manntius, J. V. L.

iis ostendam potissimum, qui ei quoque rei¹⁰ fructum suo iudicio tribuendum esse censuerunt. Atque illud in primis mihi lætandum jure esse video, quod in hac insolita mihi ex hoc loco ratione dicendi, causa talis oblata est, in qua oratio deesse nemini potest. Dicendum est enim de Cn. Pompeii singulari eximiaque virtute: hujus autem orationis difficilior¹¹ est exitum, quam principium invenire. Ita mihi non tam copia, quam modus in dicendo quærendus est.

II. Atque, ut inde oratio mea proficiscatur, unde hæc omnis causa ducitur; bellum grave et periculosum vestris vectigalibus atque sociis a duobus potentissimis regibus infertur, Mithridate et Tigra¹²ne¹; quorum alter relictus, alter lacessitus, occasionem sibi ad occupandam Asiam oblatam esse arbitratur. Equitibus romanis², honestissimis viris, afferuntur ex Asia quotidie literæ, quorum magnæ res aguntur, in vestris vectigalibus exercendis occupatæ³; qui ad me, pro necessitudine, quæ mihi est cum illo ordine⁴, causam reipublicæ periculaque rerum suarum detulerunt: Bi-

10. *Ei quoque rei.* Dicendi facultati.

11. *Difficilior est exitum.* Græcos hujus sententiæ fontes indicavit Victorius, Var. Lect. XX, 16, et Muretus, XIX, 20.

II. 1. *Mithridate et Tigra¹²ne.* Mithridates erat rex Ponti; Tullius in Lucullo illum appellat *maximum regem* post Alexandrum. Tigra¹²ne Armenia rex, Mithridatis erat socer, ut Appianus; gener, ut Plutarchus scribit.

2. *Equitibus romanis.* Equitum romanorum societates, quinto quoque anno, mense martio, actione in foro constituta, a consilibus vectigalia populi romani conducebant; inde quod publica conducerent, *publicani* nominati sunt. Vide Verr. III, pass.

3. *Magnæ res. . . . occupatæ.* Magnæ opes, pecunie, facultates collocatæ; nempe publicani bona sua pignora dabant pro vectigalibus exercendis. *Vectigalia exercere* est decimas ab aratoribus exigere, scripturam a pecuariis, portorium a mercatoribus; hæc enim sunt populi romani vectigalia.

4. *Cum illo ordine.* Nam ex equestri ordine publicano patre ortus, cum ordinem semper complexus est, ut testatur in oratione pro Rubrio Postumo, Plinius, XXXIII: «M. Cicero demum stabilivit equestre nomen in consulatu suo, ei senatus conceilians, ex eo se ordine profectum esse celebrans, et ejus vires peculiari popularitate querens».

thyniæ⁵, quæ nunc⁶ vestra provincia est, vicos exustos esse complures; regnum Ariobarzani⁷, quod finitimum est vestris vectigalibus, totum esse in hostium potestate; Lucullum, magnis rebus gestis, ab eo bello discedere; huic qui successerit⁸, non satis esse paratum ad tantum bellum administrandum; unum ab omnibus sociis et civibus ad id bellum imperatorem deposci atque expeti; eundem hunc unum ab hostibus metui, præterea neminem.

Causa quæ sit, videtis: nunc, quid agendum sit, considerate. Primum mihi videtur de genere belli; deinde de magnitudine; tum de imperatore deligendo esse dicendum.

Genus est⁹ belli ejusmodi, quod maxime vestros animos excitare atque inflammare ad studium persequendi¹⁰ debeat¹¹; agitur enim populi romani gloria, quæ vobis a majoribus, quum magna in rebus omnibus, tum summa in re militari tradita est; agitur salus sociorum atque amicorum, pro qua multa majores vestri magna et gravia bella gesserunt; aguntur

5. *Bithyniæ*. Nicomedes cognomento Philopator, Nicomedis filius, qui, patre Prusia necato, Bithyniæ regnum occuparat, regno a Mithridate pulsus, a Sulla restitutus est. Hæc de causa, paucis post annis, hoc est, Octavio et Cotta cons. moriens populum romanum regni sui heredem fecit, regnomque ejus in provinciam romanam redactum est. *Conf. Eutrop. Appian. Flor.*

6. Alii, *nostra*. Sed libris scriptis parvulus. J. V. L.

7. *Regnum Ariobarzani*. Cappadociam, ex qua ipsum, his ante pulsus et his a Romanis restitutus, Mithridates, Lucullo a senatu revocato, tertio deiecit, et isdem eo regno potitus est,

dam Pompeius, ipso et Tigraue devictis, Ariobarzanem tertio loco restituit.

8. *Successerit*. Sic habent duo MSS Lalleu. Sic Coloniens. Erfurt. Anonymus, etc. Olim, *successerit*. Manius Acilius Glabrio, quo prætor ægænatius est Verres, consul fuerat cum Pisone an. U. C. 686, sed socors et negligens. Brutus, cap. 68.

9. *Genus est*. Alii habent, *enim ejusmodi*. Quod vulgo olim ferebatur. Correxerunt Græv. et Ern. e MSS.

10. *Ad studium persequendi*. Deceant hæc tria verba; Græv. et Ern. e codd. Colon. et Erf. supplerunt.

11. *Debet*. Alii, *debet*: in quo agitur p. r. g. = J. V. L.

certissima populi romani vectigalia et maxima, quibus amissis, et pacis ornamenta, et subsidia belli requiretis; aguntur bona multorum civium, quibus est a vobis, et ipsorum, et reipublicæ causa consulendum.

III. Et quoniam semper appetentes gloriæ præter ceteras gentes, atque avidi laudis fuistis, delenda vobis est illa macula, Mithridatico bello¹ superiore suscepta; quæ penitus jam insedit atque inveteravit in populi romani nomine: quod is, qui uno die, tota Asia², tot in civitatibus, uno nuntio, atque una literarum significatione cives romanos necandos trucidandosque denotavit, non modo adhuc pœnam nullam suo dignam scelere suscepit, sed ab illo tempore annum jam tertium et vicesimum regnat; et ita regnat³, ut se non Ponto⁴, neque Cappadociæ⁵ latebris occultare velit, sed emergere e patrio regno, atque in vestris vectigalibus, hoc est, in Asiæ luce versari. Etenim adhuc ita vestri cum illo rege contenderunt

III. 1. *Bello superiore.* Quod instauratum est Q. Pompeio, L. Sulla cosa. Nam initio ejus belli Mithridates Q. Oppium *proconsulem*, ut Florus appellat, *proprætorem*, ut Appianus, cepit, et in vincula conjecit. M'. autem Aquillium captivum quoque asiæ insidentem Pergamum usque deduci jussit, præeunte præcoo et proclamante adesse M'. Aquillium, eique, ut Pergamum venit, aurum liquefactum in os infundi jussit; præfectis deinde Asiæ universis mandavit, ut, intra diem trigesimum, Romanos et Italos omnes ad unum, viros, mulieres, pueros trucidarent, et corpora eorum feris objicerent. Occisa civium romanorum centum quinquaginta millia Plutarchus in vita Sullæ scribit, Valer. Maxim. octoginta millia.

2. *Tota Asia.* Romani sese in to-

tom orbem cognitum insinabant sub umbris mercaturarum faciendi, sed reipsa ut occasionem explorarent omnia misceendi, bella inter populos serendi, alios aliis opponentes, et sanguine alieno parta victoria, victores et victos una clade mixtos spoliabant penitusque nudabant.

3. *Regnat, et ita regnat.* Figura exornandæ simul et amplificandæ orationis, ut infra de Lucullo dicam... et ita dicam, ut, etc.

4. *Se non Ponto.* Erfurt. Ponti.

5. *Cappadociæ latebris.* Quia gentium universarum, quæ Pontum seculant, Cappadocia maxime introrsus recedit. Weisk. conjiciebat *tenebris*, quo sit oppositio venustior. Sic Orat. II in Rullum Tullius: « In Paphlagoniæ tenebris atque in Cappadociæ solitudine ».

imperatores⁶, ut ab illo insignia victoriæ⁷, non victoriam reportarent. Triumphavit L. Sulla, triumphavit L. Murena de Mithridate, duo fortissimi viri⁸, et summi imperatores; sed ita triumpharunt, ut ille pulsus superatusque regnaret. Verumtamen illis imperatoribus laus est tribuenda, quod egerunt; venia danda, quod reliquerunt: propterea quod ab eo bello Sullam in Italiam respublica⁹, Murenâ Sulla revocavit.

IV. Mithridates autem omne reliquum tempus, non ad oblivionem veteris belli, sed ad comparationem novi contulit: qui posteaquam maximas ædificasset ornassetque classes, exercitusque permagnos, quibuscumque ex gentibus potuisset, comparasset, et se Bosporanis, finitimis suis, bellum inferre simulasset; usque in Hispaniam legatos¹ Ecbatanis misit ad eos duces², quibuscum tum bellum gerebamus, ut, quum duobus in locis disjunctissimis maximeque diversis, uno consilio³, a binis hostium copiis bellum

6. *Vestri*. . . . *imperatores*. Duo, Sulla ejusque legatus Murena.

7. *Insignia victoriæ*. Signa, et indicia victoriæ, ut ad Appianum, «insignia virtutis multi etiam sine virtute consequuti sunt».

8. *Fortissimi viri*. Vox *viri* non est in ullo Palatinorum, aut Gruter. Est in Erfurt. et in utraque Ven. Verum deest in cod. Barb.

9. *Sullam in Italiam respublica*. Oppressa a Mario, et Cinna, et Carbone, qui nobilitatem, quæ in Urbe manserat, fere totam trucidarunt. Sulla reipublice hostis a Mariis iudicatus, et a magnatibus in Italiam revocatus, pacem fecit cum Mithridate, et Murenâ legatum suum cum duabus dimittat legationibus in Asia reliquit;

sed illum brevi revocavit. Mithridates maximam percepit utilitatem ex bellis civilibus, quibus romanis exercitibus liberaretur.

IV. 1. *Legatos*. L. Magius et L. Fannius, qui, relicto Marii exercitu, ad Mithridatem confugerant.

2. *Ad eos duces*. Sertorius, a Sulla proscriptus, in Hispaniam transiit, et ibi bellum atrox et diuturnum Romanis intulit.

3. *Uno consilio*. Sertorii enim copias cum suis conjuncturum se putabat, ut scribit hic ipse in Mureniana: «Qui rex, aliquot armis sumptis ad confirmandas rationes et copias belli, tantum ipse opibus constoque invaluit, ut se Oceanum cum Ponto, Sertorii copias cum suis conjuncturum putaret».

terra marique gereretur, vos ancipiti contentione districti, de imperio dimicaretis. Sed tamen alterius partis periculum, Sertorianæ atque Hispaniensis⁴, quæ multo plus firmamenti ac roboris habebat, Cn. Pompeii divino consilio ac singulari virtute depulsum est; in altera parte ita res a L. Lucullo, summo viro, est administrata, ut initia illa gestarum rerum magna atque præclara, non felicitati ejus, sed virtuti; hæc autem extrema⁵, quæ nuper acciderunt, non culpæ, sed fortunæ tribuenda esse videantur. Sed de Lucullo dicam alio loco, et ita dicam, Quirites, ut neque vera laus ei detracta oratione nostra, neque falsa afficta⁶ esse videatur. De vestri imperii dignitate atque gloria, quoniam is est exorsus orationis meæ, videte quem vobis animum suscipiendum putetis.

V. Majores vestri¹ sæpe, mercatoribus ac naviculariis² injuriosius tractatis, bella gesserunt: vos tot civium romanorum millibus uno nuntio atque uno tempore necatis, quo tandem animo esse debetis? Legati quod erant appellati superbius³, Corinthum

4. *Sertorianæ atque Hispaniensis.* Sertorius plurimas Ulterioris Hispaniæ civitates in potestatem suam redegerat.

5. *Hæc autem extrema.* Clades accepta primum a Fabio, deinde a L. Triario, Mithridatis reditus in Pontum et magnam anni regni partem, multarum nationum contracta belli societas cum Tigra⁷ et Mithridate adversus populum romanum.

6. *Falsa afficta.* Erfart. et Pith. excerpta, neque falsa ac ficta. Sic etiam ed. 1683.

V. 1. *Majores vestri.* Editio vetus nostri, acceduntque aliqui Pall. ac Guelphani, ut et Francii uterque, hinc Venetæ, cod. Barb. et Anonym.

— *Majores vestri.* Cohortatio per comparisonem; ut ex eodem fonte sumitur accusatio, quo de genere diximus in eo loco, lib. V in Verr. « Vide quid intersit inter tuam libidinem, majorumque auctoritatem, inter amorem furoremque tuum et illorum consilium atque prudentiam ».

2. Sic Fabr. cod. Fere omnes sili, teste Gruter. *navicularioribus.* J.V. L.

3. *Appellati superbius.* Offensionem imminuit Cicero, quo magis populus romanus in Mithridatem incendatur, qui legatum consularem vinculis ac verberibus, atque omni supplicio excruciatum necaverat. Legatus ille erat M'. Aquilius, qui servos in Siciliis devicerat; consul autem cum C. Mario

patres vestri, totius Græciæ lumen, extinctum esse voluerunt; vos eum regem inultum esse patiimini, qui legatum populi romani consularem, vinculis ac verberibus, atque omni supplicio excruciatum necavit? Illi libertatem civium romanorum imminutam non tulerunt: vos vitam ereptam negligetis? Jus legationis verbo violatum illi persequuti sunt: vos⁴ legatum, omni supplicio interfectum, relinquetis? Videte, ne, ut illis pulcherrimum fuit, tantam vobis imperii gloriam relinquere; sic vobis turpissimum sit, illud, quod accepistis, tueri et conservare non posse. Quid, quod salus sociorum summum in periculum ac discrimen vocatur? Regno expulsus est⁵ Ariobarzanes, rex, socius populi romani atque amicus; imminent duo reges toti Asiæ, non solum vobis inimicissimi, sed etiam vestris sociis atque amicis; civitates autem

fuerat. Epit. Liviana 77 et 78. Hæc est Græcorum causa offensionis: populus romanus Græcis subactis permiserat suis legibus uti. Mos erat autem apud omnes Græciæ civitates Corinthi habere conventum; populus romanus, veritus ne communi consilio novitatis consilium caperetur, misit legatos, imperans ut singulæ civitates apud se concionandi haberent consuetudinem, nec liceret coadunari in unum totius Græciæ multitudinem. Exarsit iracundia Græcorum turba, adeo ut legati de concione lapidibus pulsi apud hospites laterent, et nocte fugerent Romanam. Iratus populus romanus Corinthum delevit.

4. *Legatum populi romani, omni supplicio interfectum, inultum relinq.* Pro hac veteri lectione, Græv. meliorem e MSS dedit. J. V. L.

5. *Expulsus est Ariobarzanes.* Pater ejus, quem Pompeius postea resti-

tuit, atque hunc per insidias necatum Cicero videtur indicare, quum ait in epistola ad Catonem: « Amicosque in patris ejus fide, atque judicio probatos hortatus sum, regis sui vitam, docti casu acerbissimo patrie ejus, omni cura custodique defenderent ». Dionysius Halicarn. Livius, Appianus et Tacitus testantur: « Regibus appellatis senatum dono mittere solitum auream coronam, auream pateram, sellam curulem eburneam, et scipionem eburneum, togam pictam, et palmatam tunicam ». Valerius Maximus, lib. V, c. 7: « Consuetudinem imperatorum, qui regem aliquem appellabant, fuisse docet, ut cum in suo tribunali, ac sella curuli collocarent ». In argenteo Ariobarzanes numismate inscriptum est, ΒΑΣΙΛΕΥΣ. ΑΡΙΟΒΑΡΖΑΝΟΥΣ. ΦΙΛΟΠΩΜΑΙΟΥ. ΕΥΣΕΒΟΥΣ: quæ quidem inscriptio Ciceronis locum mirifice illustrat.

omnes, cuncta Asia atque Græcia vestrum auxilium expectare, propter periculi magnitudinem, cōguntur; imperatorem a vobis certum deprecari, quum præsertim vos alium miseritis, neque audent, neque id se facere summo sine periculo⁶ posse arbitrantur. Vident et sentiunt hoc idem, quod vos, unum virum⁷ esse, in quo summa sicut omnia, et eum prope esse⁸, quo etiam carent ægrius, cuius adventu ipso atque nomine, tametsi ille ad maritimum bellum venerit, tamen impetus hostium repressos esse intelligunt ac retardatos. Hi vos, quoniam libere loqui non licet, tacite rogant, ut se quoque, sicut ceterarum provinciarum socios⁹, dignos existimetis, quorum salutem tali viro commendetis: atque hoc etiam magis, quam ceteros¹⁰, quod ejusmodi in provinciam homines¹¹ cum imperio mittimus, ut, etiamsi ab hoste defendant, tamen ipsorum adventus in urbes sociorum non multum ab hostili expugnatione differant. Hunc audiebant antea, nunc præsentem vident, tanta temperantia, tanta mansuetudine, tanta humanitate, ut ii beatissimi esse videantur, apud quos ille diutissime commoratur¹².

6. *Sine periculo posse arbitrantur.* Ne Glabrimonem offendant, qui cum summo imperio provinciam administrabat.

7. *Unum virum.* Cn. Pompeium.

8. *Et enim prope esse.* In bello maritimo adversus prædones et piratas, quos mari Mediterraneo persequatur, milites et legiones in Asiam in hiberna adduxerat. Liber unus MS habet, et eum propter esse, quod probant Lamb. Erfurt. Græv. et Hiltorp.

9. *Sicut est, prov. socios,* quibus optem jussu vestro Pompeius talit.

10. *Quam ceteros.* Duo hæc verba spuria multis. Orant ut hoc etiam magis, quam ceteros socios dignos existimetis, quorum salutem Pompeio commendetis.

11. *Ejusmodi in provinciam homines.* Prætozem illum designat, quisquis is fuerit, qui Asia provinciam administrabat; et non obscure rapacem et improbum magistratum fuisse significat.

12. *Correxit Ernest. ex uno cod. commoretur,* quod etiam adnotavit Olivetas. Verum non est necesse.

VI. Quare, si propter socios¹, nulla ipsi injuria lacerassiti, majores vestri cum Antiocho, cum Philippo, cum Ætolis, cum Pœnis bella gesserunt: quanto vos studio convenit, injuriis provocatos, sociorum salutem una cum imperii vestri dignitate defendere; præsertim quum de vestris maximis vectigalibus agatur? Nam ceterarum provinciarum vectigalia, Quirites, tanta sunt², ut iis ad ipsas provincias tutandas vix contenti esse possimus; Asia vero tam opima est et fertilis, ut et ubertate agrorum, et varietate fructuum, et magnitudine pastionis, et multitudine earum rerum, quæ exportantur, facile omnibus terris antecellat. Itaque hæc vobis provincia, Quirites, si et belli utilitatem et pacis dignitatem sustinere vultis³, non modo a calamitate, sed etiam a metu calamitatis est defendenda. Nam ceteris in rebus, quum venit calamitas, tum detrimentum accipitur; at in vectigalibus non solum adventus mali, sed etiam metus ipse affert calamitatem. Nam quum hostium copię non longe absunt, etiamsi irruptio facta nulla sit, tamen pecora relinquuntur, agricultura deseritur, mercatorum navigatio conquiescit⁴. Ita neque ex portu, ne-

VI. 1. *Propter socios.* Cum Antiocho rege Syriæ, qui, cum Ætolis societate facta, Græciæ civitates fœderatas vexabat, et Lysimachiam urbem in litore Thraciæ positam repetebat; cum Philippo Macedoniæ rege, quod Athenas sociorum urbem obsideret; cum Pœnis 1° quod, societate enim Hierone Syracusanum tyranno facta, Messanam fœderatam urbem oppugnabant; 2° propter Saguntum. Temporum autem ratio postulare videbatur, prius ut Philippus quam Antiochus nominaretur; ut Orat. II in Rullum: « Multa postea bella ge-

sta cum regibus Philippo, Antiocho, Perse ».

2. *Tanta sunt*, pro « tam parva, tam exigua sunt ».

3. Cod. Werdensis, *si ad belli ut, et p. d. retinere vultis*. Sic Lall. Sensus est: Si vultis hanc provinciam, ex qua tempore belli tanta percipitis comoda, et quæ vobis tempore pacis est ornamento, etc.

4. *Pecora... agricultura... navigatio.* Genera vectigalium tria complexus est: *scripturam*, quæ ex pascuis; *decimas*, quæ ex frumento,

que ex decumis, neque ex scriptura vectigal conservari potest: quare sæpe totius anni fructus uno rumore periculi, atque uno belli terrore amittitur.

Quo tandem animo esse existimatis aut eos, qui vectigalia nobis pensitant, aut eos, qui exercent atque exigunt, quum duo reges cum maximis copiis prope adsint? quum una excursio equitatus perbreve tempore totius anni vectigal auferre possit? quum publicani familias maximas, quas in saliniis⁵ habent, quas in agris, quas in portubus atque custodiis, magno periculo se habere arbitrentur? Putatisne vos illis rebus frui posse, nisi eos, qui vobis fructuosi⁶ sunt, conservaveritis, non solum, ut antea dixi, calamitate, sed etiam calamitatis formidine liberatos?

VII. Ac ne illud quidem vobis negligendum est, quod mihi ego extremum proposueram, quum essem de belli genere dicturus, quod ad multorum bona civium romanorum pertinet: quorum vobis, pro vestra sapientia, Quirites, habenda est ratio diligenter. Nam et publicani, homines et honestissimi et ornatissimi, suas rationes et copias⁷ in illam provinciam

vino, oleo, et fragibus minutis; *portorium*, quod ex navigatione, id est, ex mercium exportatione recipitur. Hæc omnia censores publicanis vendere constituta antea solebant; qui quoti mancipia redemerant, tantum quaestoribus urbis ad ærarium populi romani representabant, id est, ante perceptos fructus persolvebant; nam postea qui in operis erant *decumani*, *pecuarii*, *portitores*, ex legibus censoriis, a provincialibus exigebant, cuique commodis et rationibus in ea conductione consuebant.

5. *In salinis*. Hottomannus vectigal ex salinis in Asia, aut alia illa pro-

vincia fuisse non meminit legisse, et putat legeodoni esse *salictis*, aut *salictus*; salictorum enim nomine pascua, quæ plerumque salicibus consistunt, non difficile intelligi. Pomponius ex multis salitibus pactione fructus percipi testatur. Turneb. Lambin. Manutios, etc. respondent vocem *salinis*. Ego vero non video cur non vectigal de salinis perceptum fuerit, et ad portorium pertinuerit.

6. *Fructuosi*. Plurimi legunt *fructui*.

VII. 1. *Suas rationes et copias*. Rationes pro facultatibus et rebus omnibus ad quaestum pertinentibus; unde *consulere*, *prospicere*, *providere suis*

contulerunt; quorum ipsorum per se res et fortunæ curæ vobis esse debent. Etenim si vectigalia, nervos esse reipublicæ, semper duximus; eum certe ordinem, qui exercet illa, firmamentum ceterorum ordinum² recte esse dicemus. Deinde ceteris ex ordinibus³ homines gnavi et industrii partim ipsi⁴ in Asia negotiantur, quibus vos absentibus consulere debetis; partim suas et suorum⁵ in ea provincia pecunias magnas collocatas⁶ habent. Erit igitur humanitatis vestræ, magnum eorum civium numerum calamitate prohibere; sapientiæ, videre, multorum civium calamitatem a republica sejunctam esse non posse. Etenim illud primum parvi refert, vos publicanis amissa vectigalia postea victoria recuperare: neque enim iisdem redimendi facultas erit, propter calamitatem⁷, neque aliis voluntas, propter timorem. Deinde, quod nos eadem Asia, atque idem iste Mithridates initio belli Asiatici docuit⁸; id quidem certe calamitate docti memoria retinere debemus: nam tum, quum in Asia res magnas permulti amiserant, scimus, Romæ, solutione impedita, fidem concidisse. Non enim possunt

rationibus idem est ac suis commodis.
— *Copias*, scilicet suas opes, divitias, fortunas.

2. *Firmamentum . . . ordinum.* Similiter in oratione pro Plancio: «Flos equitum romanorum, ornamentum civitatis, firmamentum reipublicæ; publicanorum ordine continetur».

3. *Ceteris ex ordinibus.* Exceptis senatoribus, quibus negotiari non licebat.

4. *Aberat ipsi.* Dant codd. Werd. et Hittorp. Guellet. probante. J. V. L.

5. *Suos et suorum.* Innumeros tamen Asia publicanos ac faeneratores fuisse, totamque provinciam omnibus incom-

modis vexavisse, Pintarchus auctor est in vita Luculli.

6. *Collocatas habent.* Latifundia emerant fisco addicta, et pecuniam ibi faeneratori posnerant, ut Brutus apud Cyprios, de quo Cicero in epistola ad Atticum.

7. *Propter calamitatem.* Quum de fortunis omnibus deturbati, ex equitum ordine delebantur.

8. *Mithridates docuit.* 23 abhinc annis, Mithridates Asiam cepit, publicanos oppressit, et omnium bona diripuit; hinc fides Romæ eecidit, id est, creditum; quod semper evenit post cladem magnam.

una in civitate multi rem atque fortunas amittere, ut non plures secum in eandem calamitatem trahant. A quo periculo prohibete rempublicam, et mihi credite, id quod ipsi videtis : hæc fides, atque hæc ratio pecuniarum, quæ Romæ, quæ in foro⁹ versatur, implicita est¹⁰ cum illis pecuniis Asiaticis et cohæret; ruere illa non possunt, ut hæc non eodem labefactata motu concidant. Quare videte¹¹, num dubitandum vobis sit, omni studio ad id bellum incumbere, in quo gloria nominis vestri, salus sociorum, vectigalia maxima, fortunæ plurimorum civium cum republica defendantur¹².

VIII. Quoniam de genere belli dixi, nunc de magnitudine pauca dicam. Potest enim hoc dici : belli genus esse ita necessarium, ut sit gereudum; non esse ita magnum, ut sit pertimescendum. In quo maxime laborandum est, ne forte¹ a vobis, quæ diligentissime providenda sunt, contemnenda esse videantur.

Atque, ut omnes intelligant, me L. Lucullo tan-

9. *In foro.* Apud argentarios; nam qui argentariam faciebant, suas circa forum tabernas habebant, unde circumforaneum res Cicero appellat, lib. II ad Atticum, epistola 1. Livius, lib. VI tertie decadiæ : « Hannibal, inquit, vocato præcone, tabernas argentarias, quæ circa forum romanum tunc essent, jussit venire ».

10. *Implicita est.* Societate negotiatorum.

11. *Quare videte.* Mantius ait exhortationem quandam liberiores esse ex auctoritate dicentis, præsertim ad populum; nam in senato, *videte*, sine arrogantiæ culpa neminem dicere. Si quidem ille modus loquendi licentia

habetur, sæpius usata est Tullius supra : « Sed pro vestri imperii dignitate atque gloria, videte quem vobis animam suscipiendum potestis ». Illa vero etiam aliquanto major : « Videte ne, ut illis pulcherrimum fuit, tantam vobis imperii gloriam relinquere, sic vobis turpissimum sit, illud quod accepistis, tueri et conservare non posse ».

12. *Volg. defenduntur.* Tres codd. *eum rep. conjunctæ defenduntur.* Apposite, inquit Gruterus, ad ea, quæ antecesserunt. J. V. L.

VIII. 1. Schüts. e Palst. sec. *fortean*, vox ignota Ciceroni, quamvis locum nunc afferre possis de Rep. III, 27. J. V. L. — Ad hunc locum putabat

tum impertire laudis, quantum forti viro, et sapientissimo homini, et magno² imperatori debeatur: dico, ejus adventu maximas Mithridatis copias³ omnibus rebus ornatas atque instructas fuisse; urbemque Asiæ clarissimam⁴, nobisque amicissimam, Cyzicenorum, obsessam esse ab ipso rege maxima multitudine, et oppugnatam vehementissime, quam L. Lucullus virtute, assiduitate, consilio summis obsidionis periculis liberavit; ab eodem imperatore classem magnam et ornatam, quæ ducibus Sertorianis⁵ ad Italiam studio inflammato raperetur, supera-

Hottomannus concisionem sententiam videri sine præpositione a.

2. *Forti... sapientissimo et magno.* Cod. Coloniensis, Erfurt. cum Modio habent: « quantum forti viro, sapienti homini et magno imperatori »; id quidem melius.

3. *Maximas Mithridatis copias.* Appianus ad trecenta hominum millia fuisse scribit; Plutarchus peditum centum et viginti millia, equitum decem et sex millia.

4. *Urbemque Asiæ clarissimam.* Florus in epitom. lib. XCV: « L. Lucullus, inquit, proconsul ad Cyzicum urbem exercitum Mithridatis fama ferroque delevit, pulsumque e Bithynia regem, varia belli ac naufragiorum casibus fractum, eegit in Pontum profugere ». De eadem obsidione Appianus pluribus verbis in Mithridatico, et Plutarchus in Lucullo. Cicero autem in Moren. res ad Cysicum gestas magnifice amplificat his verbis: « L. Luculli vero res tantæ exstiterunt, ut nequa majus bellum commemorari possit; neque majore consilio et virtute gestum; nam quum totius impetus belli ad Cyzicenorum moenia constitisset, cam-que urbem sibi Mithridates Asiæ ja-

nuam fore putavisset, qua effracta et revulsa, tota pateret provincia; persecta ab Lucullo hæc sunt omnia, ut urbs fidelissimorum sociorum defenderetur, ut omnes copie regis diuturnitate obsidionis consumerentur ». Mentionem quoque facit in oratione pro Archia poeta.

5. *Ducibus Sertorianis.* A Sertorio ad Mithridatem missis. Amplificet Cicero plures significans, quum Plutarchus et Appianus unum dumtaxat in ea pugna Sertorii ducem fuisse memorant. « Nostra, inquit in oratione pro Archia, semper feretur at prædicabitur, L. Lucullo dimicante, cum interfecit ducibus depressa hostium classis, et incredibilis apud Tenedum pugna illa navalis; nostra sunt tropæa, nostre monumenta, nostri triumphus ». Sed apud Plutarchum et Appianum non ad Tenedum, sed ad Lemnum, quæ non magno intervallo disjuncta est, prælium cum Sertorii duce commissum dicitur; nequa classem illam lo Italiam profectam scribunt, sed a Mithridate adversus Lucullum missam, qui magnam partem exercitus regii Lampacum, obsidione soluta, profugientis persequabatur; nam ei classi

tam esse atque depressam; magnas hostium præterea copias multis præliis esse deletas, patefactumque nostris legionibus⁶ esse Pontum, qui ante populo romano ex omni aditu clausus esset; Sinopen atque Amisum, quibus in oppidis erant domicilia regis, omnibus rebus ornata atque referta, ceterasque urbes Ponti et Cappadociæ permultas, uno aditu atque adventu esse captas; regem spoliatum regno patrio atque avito, ad alios se reges⁷ atque alias gentes supplicem contulisse; atque hæc omnia, salvis populi romani sociis, atque integris vectigalibus, esse gesta. Satis opinor hoc esse laudis; atque ita, Quirites, ut hoc vos intelligatis, a nullo istorum⁸, qui huic obfrectant legi atque causæ, L. Lucullum similiter ex hoc loco esse laudatum.

IX. Requiretur fortasse nunc, quemadmodum, quum hæc ita sint, reliquum possit esse magnum bellum. Cognoscite, Quirites: non enim hoc sine causa quæri videtur. Primum ex suo regno sic Mithridates profugit, ut ex eodem Ponto Medea illa

M. Varum, Sertorii legatum, Mithridates, ut Appianus scribit, præfecerat, eique Alexandrum quemdam Paphlagonum, et Dionysium eunuchum adjunxerat. Plutarchus autem Marium nominat, Serturii legatum, ἱσπρόφθαλμον, quem in eo bello captum fuisse testatur. Primum prælium commissum fuit inter Tenedum et Achæorum stationem, in quo captæ sunt tredecim naves bellicæ, interfecto eorum duce Iaidro, qui eas classi regis, quæ Lemni erat, volebat adungere. Postea et ipsa regis classis, 50 navibus numero, ad Lemnum fuit victa, duces ejus capti, inter quos fuit L. Varus (Plutarch. *Varus*). Sane hanc classem voluisse Italiam petere cognitum est,

ut non solum hic Cicero, sed et in oratione pro Murena docet.

6. *Patefactumque nostris legionibus.* Fugato rege et in Armeniam profecto, Lucullus, maritimo itinere in Pontum profectus, omnes fece urbes occupavit, in his Amastrim et Heracleam, Sinopen et Amisum, et inde tantas eoæcervavit pecunias, ut postes Romanorum ipsorum admirationem invidiamque fastu regio privatas commoverit.

7. *Ad alios reges.* Ad generum Tigranem, Armeniæ regem.

8. *Istorum.* Catulum et Hortensium præcipue significat, qui Lucullo favebant et cum ex Rostris laudaverant, legem dissuadentes Maniliam.

quondam profugisse dicitur; quam prædicant in fuga, fratris sui membra in iis locis, qua se parens persequeretur, dissipavisse, ut eorum collectio¹ dispersa, mœrorque patrius, celeritatem persequendi retardaret. Sic Mithridates fugiens, maximam vim auri atque argenti, pulcherrimarumque rerum omnium, quas et a maioribus acceperat, et ipse bello superiore ex tota Asia direptas in suum regnum congesserat, in Ponto omnem reliquit². Hæc dum nostri colligunt omnia diligentius, rex ipse e manibus effugit. Ita illum³ in persequendi studio mœror, hos lætitia retardavit. Hunc in illo timore et fuga Tigranes, rex Armenius, excepit, diffidentemque rebus suis confirmavit, et afflictum erexit, perditumque recreavit⁴: cujus in regnum posteaquam L. Lucullus cum exercitu venit, plures etiam gentes contra imperatorem nostrum concitatae sunt⁵. Erat enim metus injectus iis nationibus⁶, quas numquam populus ro-

IX. 1. Gærenz. ad Cic. de Finib. III, 4, emendavit *dispersorum*. Frustra. J. V. L.

2. In Ponto omnem reliquit. Plutarchus et Appianus retardatos Luculli milites scribunt, astutia et calliditate Mithridatis, qui, quum propius nihil esse videret quam ut in fuga caperetur, malum illis auro onustum opposuit, pecuniasque omnes effudit, quibus colligendis ac diripiendis dum milites intenti essent, ab illorum manibus effugit. Sed fabulam nimium redolet, et Ciceroni melius fidem adhibere, qui fatetur effugisse Mithridatem, dum milites et Lucullus sane « diligentius colligebant maximam vim auri et argenti, rerumque omnium pulcherrimarum, quas a maioribus acceperat Mithridates, et ipse bello superiore ex tota Asia di-

reptas in suum regnum congesserat ».

3. Illum. Œtam, Medem patrem.—Hos. Luculli milites.

4. Perdit. recreavit. Hic romana prosera jactantia: Mithridatem sane calamitatis anx puduit et tædedit, sed majori erat animo, indomita et ingenio ut desperaret, perditumque se crederet; bello superiori et sequenti qualis fuerit comprobatum est.

5. Concitatae sunt. Plutarchus numerat Medos, Adiabenos, Arabes, Albanos, Iberos et qui circa Araxem sine rege erant.

6. Metus injectus iis nationibus. Neque profecto vanus et inanis ille metus ceteras gentes invaserat; nempe « est tua res, quum proximas ardet », et innoverant Romani latrones orbis terrarum audacissimi.

manus neque lacessendas bello; neque tentandas putavit. Erat etiam alia gravis atque vehemens opinio, quæ per animos gentium barbararum pervaserat, fani? locupletissimi et religiosissimi diripiendi causa in eas oras nostrum exercitum esse adductum. Ita nationes multæ atque magnæ novo quodam terrore ac metu concitabantur. Noster autem exercitus, etsi urbem ex Tigranis regno⁸ ceperat, et præliis usus erat secundis, tamen nimia longinquitate locorum⁹ ac desiderio suorum commovebatur. His jam plura non dicam: fuit enim illud extremum, ut ex iis locis a militibus nostris reditus magis maturus, quam¹⁰ processio longior quæreretur. Mithridates autem et suam manum¹¹ jam confirmarat, et eorum, qui se ex ejus regno collegerant, et magnis adventitiis multorum regum et nationum copiis juvabatur. Hoc jam fere sic fieri solere accepimus, ut regum afflictæ fortunæ facile

7. *Fani.* Comana, Bellonæ templum, significat, cujus sacerdos majestate, imperio et potentia, secundus a rege, consensus illius gentis habebatur, ut ait Hirtius de bello Alexandrino, et Appianus in fine Mithridatici; quod Cicero etiam ostendit, epist. ad Catonem. Strabo duo Comana, eodem et urbis et templi nomine, eidem deæ dicata in Ponto et in Majore Cappadocia fuisse narrat, l. XII. Hoc templum a Murena direptum et spoliatum est, ut Plut. ἐν παραλλήλοις, et Appianus in Mithrid. Murena per Cappadociam continuo Comana aggressus (urbem earum quæ Mithridati parebant, maximam, in qua religiosum fanum et opulentum erat), equites quosdam Mithridatis interfecit, et legatis ipsius fœdus proferentibus, respondit se fœdus non violere. Regionem depopulatus est, neque a rebus sacris abstinuit.

8. *Urbem ex Tigranis regno.* *Tigranocerta*, sive *Tigranocertam*, utrumque enim dicitur, quam urbem in montem ædificaverat Tigranes, inter fontes Tigridis et montem Taurum, ex suo nomine appellarat, et in eam copiosissimos quosque et locupletissimos totius imperii sui cives, quasi in coloniam, deduxerat; quam omnes, ut regi gratificarentur, certatim donis ac muneribus, pretiosissimisque omnibus ornabant atque instruxerant, in qua, sit Plutarchus, præter alias opes immensas, talentorum octo millia Lucullum reperisse constat.

9. *Nimia longinquitate locorum.* Confert in milites, quod vult tamen ad Lucullum pertinere intelligi. Vide Dionem ex reliquiis libri XXXV.

10. *Al. processus.* J. V. L.

11. *Gravius conjic. suum animum.* Multi nimium probant. J. V. L.

multorum opes alliciant ad misericordiam, maximeque eorum, qui aut reges sunt, aut vivunt in regno; quod regale iis nomen, magnum et sanctum esse videatur. Itaque tantum victus efficere potuit, quantum¹² incolumis numquam est ausus optare. Nam quum se in regnum recepisset suum, non fuit eo contentus, quod ei præter spem acciderat, ut illam, posteaquam pulsus erat, terram¹³ umquam attingeret; sed in exercitum vestrum, clarum atque victorem, impetum fecit¹⁴. Sinite hoc loco, Quirites, sicut poetae solent, qui res romanas scribunt, præterire me nostram calamitatem: quæ tanta fuit, ut eam ad aures L. Luculli non ex prælio nuntius, sed ex sermone rumor afferret. Hic in ipso illo malo, gravissimaque belli offensioe, L. Lucullus, qui tamen aliqua ex parte iis incommodis mederi fortasse potuisset, vestro jussu coactus, quod imperii diuturnitati¹⁵ modum statuendum veteri exemplo putavistis, partem militum, qui jam stipendiis confectis¹⁶ erant,

12. *Tantum victus efficere potuit.* Ciceronem pudet laudare Mitridatem. Tanti enim erat Romanorum superbia, ut neminem virum fortem, bellicosum, clarum, præstantem, nisi civem romanum, existimarent.

13. *Terram umquam attingeret.* Quare igitur novas comparaverat copias, nisi ut regnum suum recuperaret, victoresque Romanos depelleret? Spem non sefellit eventus.

14. *Impetum fecit.* Primum L. Flaccum, quem in Ponto Lucullus reliquerat, fugavit eiecitque. Deinde C. Triarium, Luculli legatum, qui in Flacci locum eum exercitu novo missus fuerat, peritus delevit.

15. *Imperii diuturnitati.* MamerCUS Æmilius dictator, quum de minuenda

ceusura eum populo romano ageret, apud Livium, lib. IV: «Sic, inquit, maximam libertatis populi romani custodiam esse, si magna imperia diuturna non essent, et temporis modus imponeretur, quibus juris imponi non posset». Atqui Lucullus annos septem totus in imperio remanserat.

16. *Stipendiis confectis.* Id est, veterani. Cives romani, ab anno 17 ætatis ad annum 45, novem annos militare et stipendia facere jubebantur, ut patet ex Livii lib. XXIII et Dionysii Halic. III. Hos solum Plutarchus Fimbrianos milites fuisse tradit, id est, eos qui, duce C. Fimbria, quum L. Valerius Flaccus occisus esset, eum imperatorem elegerunt. — *Confectis.* Vell. libb. confecti, — Glabrianus, qui consul

dimisit, partem Glabrioni tradidit. Multa prætereo consulto; sed ea vos conjectura perspicitis, quantum illud bellum¹⁷ factum putetis, quod jungant reges potentissimi, renovent agitatae nationes, suscipiant integræ gentes¹⁸, novus imperator vester accipiat, vetere pulso exercitu.

X. Satis mihi multa verba fecisse videor, quare hoc bellum esset genere ipso necessarium, magnitudine periculosum: restat, ut de imperatore ad id bellum deligendo, ac tantis rebus præficiendo, dicendum esse videatur.

Utinam, Quirites, virorum fortium atque innocentium copiam tantam haberetis, ut hæc vobis deliberatio difficilis esset, quemnam potissimum tantis rebus ac tanto bello præficiendum putaretis! Nunc vero quum sit unus Cn. Pompeius, qui nou modo eorum hominum, qui nunc sunt, gloriam, sed etiam antiquitatis memoriam virtute superarit; quæ res est, quæ cujusquam animum in hac causa dubium facere possit? Ego enim sic existimo, in summo imperatore quatuor has res inesse oportere, scientiam rei militaris¹, virtutem, auctoritatem, felicitatem. Quis igitur

anno superiore fuerat cum C. Calpurnio Pisone, et in Asiam missus fuerat, ut Lucullo succederet.

17. *Futurum*. Græv. restituit *factum*, consentientibus MSS. J. V. L.

18. *Integræ gentes*. Nondum bello a Romanis lecessisse.

X. 1. *Scientiam rei militaris*, quæ studio et experientia acquiritur. — *Virtutem*, quæ in duo genera dividitur, unum quod ad bella proprie pertinet, alterum quod in moribus consideratur. Non enim illæ sunt solæ virtutes imperatoris, quæ vulgo existimantur, labor in negotiis, fortitudo in periculis,

industria in agendo, celeritas in efficiendo, consilium in providendo. Alterum genus complectitur innocentiam, temperantiam, fidem, facilitatem, ingenium, humanitatem. — *Auctoritatem*. Virtute partem, felicitate auctam. Vehementer enim pertinet ad bella administranda, quid hostes, quid socii, quid milites de imperatoribus existiment. Præstantis fama nimis ducis plura est quam alter exercitus. — *Felicitatem*, cujus in omni re, præsertim in bello potestas maxima. Donum est divinum, quo plura etiam restimanda.

hoc hominē scientior umquam aut fuit, aut esse debuit? qui e ludo atque pueritiæ² disciplina, bello maximo³, atque acerrimis hostibus, ad patris exercitum⁴, atque in militiæ disciplinam profectus est? qui extrema pueritia miles⁵ fuit summi imperatoris? ineunte adolescentia maximi ipse exercitus imperator⁶? qui sæpius cum hoste confligit, quam quisquam cum inimico concertavit? plura bella gessit, quam ceteri legerunt? plures provincias confecit⁷, quam alii concupiverunt? cujus adolescentia ad scientiam rei militaris non alienis præceptis, sed suis imperiis, non offensionibus belli, sed victoriis, non stipendiis, sed triumphis est erudita? Quod denique genus belli esse potest, in quo illum non exercuerit fortuna rei publicæ? Civile⁸, Africanum, Transalpinum, Hispaniense, mixtum ex civitatibus⁹ atque ex bellicosissi-

2. Græc. e MSS *disciplinis*. J. V. L.

3. *Bello maximo*. Sociali.

4. *Ad patris exercitum*. Cn. Pompeii Strabonis, Catonis in consulatu collegæ. Is bello Italico proconsul, quum satis feliciter rempublicam gessisset, anno insequenti in tribunali iustificandum curavit Q. Pompeium Sullæ in consulatu collegam, qui iussu populi exercitum ab eodem Cn. Pompeio auferendi causa profectus erat. Itaque in Italia Cinnamo bello exercitum habuit, in quo exercitu Cq. Pompeium, ipsius filium, adolescentem fuisse uarrat Plutarchus.

5. *Qui extrema pueritia miles*. Pompeius, Carpine et Serrao cons. natus aetate 17 annos compleverat, quum pater contra Italicos dimicaret. — *Summi imperatoris*. Patris ipsius, non Sullæ; dux enim, non miles, ad Sullam profectus est.

6. *Maximi ipse exercitus imperator*.

Plutarchus et Florus eum in agro Piceno privatum hominem, annos trea et viginti natum, voluntarium exercitum conscripisse tradunt, et cum tribus legionibus ad L. Sullam venisse, ad eumque se nobilitatem omnem contulisse, Scipionem et Carbonem adversæ partis duces lacessisse, imperatores ab ipso Sulla salutatos et in Celuberiam missum esse.

7. *Plures provincias confecit*. Id est, plures expeditiones gloriosius absolvit.

8. *Civile*. Contra Cinnam et Carbonem. — *Africanum*. Quo Cn. Domitium proscriptum et Hiarbam Numidiæ regem devieit. — *Transalpinum*. Gallicum. — *Hispaniense*. Sertorianum. — *Servile*. A Spartaco gladiatore excitatum; cuius tamen confecti laus ad M. Crassum proprie pertinet. — *Navale*. Piraticum.

9. Græc. *mixtum ex civibus*. J. V. L.

mis nationibus, servile, navale bellum, varia et diversa genera et bellorum et hostium, non solum gesta ab hoc uno, sed etiam confecta, nullam rem esse declarant, in usu militari positam, quæ hujus viri scieptiam fugere possit.

XI. Jam vero virtuti C. Pompeii quæ potest par oratio inveniri? quid est, quod quisquam aut dignum illo, aut vobis novum, aut cuiquam inauditum possit afferre? Neque enim illæ sunt solæ virtutes imperatoriae, quæ vulgo existimantur, labor in negotio¹, fortitudo in periculis, industria in agendo, celeritas in conficiendo, consilium in providendo: quæ tanta sunt in hoc uno, quanta in omnibus reliquis imperatoribus, quos aut vidimus, aut audivimus, non fuerunt. Testis est Italia², quam ille ipse victor, L. Sulla, hujus virtute et subsidio confessus est liberatam; testis est Sicilia³, quam multis uudique cinctam periculis, non terrore beli, sed celeritate consilii, explicavit; testis est Africa⁴, quæ magnis oppressa hostium copiis, eorum ipsorum sanguine⁵ rediundavit; testis est Gallia⁶, per quam legionibus nostris in

XI. 1. Beck. e novem codd. Oxon. reposuit *negotii*. J. V. L.

2. *Testis est Italia*. Civili nimirum bello liberata.

3. *Sicilia*. Perperna et Carbo Italia expulsi, in Siciliam confugerunt. Senatus consulto adversus eos missus Pompeius, Carbonem cepit, morte mulcavit, et caput ejus ad Sullam misit. Perperna suffugerat.

4. *Africa*. Quo bello intra xi. dies confecto et exiis Domitio et Hiarba, Romam rediit, et quatuor ac viginti dumtaxat annos natus, adhuc eques romanus, quod nemini antea contigerat, ex Africa triumphavit, Magnusque a L. Sulla appellatus est.

5. *Eorum ipsorum sanguine*. Plutarchus ex viginti hostium millibus tria tantum millia effugisse tradit.

6. *Gallia*. Florus in Epitome et Plutarchus in Sertorii vita scribunt Metellum et Pompeium ab obsidione Calagurii, oppidi in Hispania, depulso ac conatos diversas regiones petere, Ietellum ulteriorem Hispaniam, Pompeium Galliam, quo tempore bellum ioc gressisset; sed in ipsius Pompeii pistola ad senatum, quæ legitur inter fragmenta Sallustii, scripta sunt hæc: Nomine modo Imperii a vobis seecuto, diebus quadraginta, exercitum aravi, hostesque in cervicibus Italie am agentes, ab Alpihus in Hispaniam

Hispaniam iter Gallorum internecione patefactum est; testis est Hispania⁷, quæ sæpissime plurimos hostes ab hoc superatos prostratsque conspexit; testis est iterum⁸ et sæpius Italia. quæ, quum servili bello tetro periculosoque premretur, ab hoc auxilium absente expetivit: quod bellum expectatione Pompeii attenuatum atque imminuum est, adventu sublatum ac sepultum. Testes vero jam omnes oræ⁹, atque omnes exteræ gentes ac nationes, denique maria omnia, tum universa, turr¹⁰ in singulis omnes sinus atque portus. Quis enim toto mari locus per hos annos aut tam firmum habuit præsidium, ut tutus esset, aut tam fuit abditus, ut lateret? Quis navigavit, qui non se aut mortis, aut servitutis periculo committeret, quum aut lieme, aut referto prædonum mari navigaret? Hoc tantum bellum, tam turpe, tam vetus¹¹, tam late divium atque dispersum, quis umquam arbitraretur aut ab omnibus imperatoribus uno auno, aut omnibus innis¹² ab uno imperatore confici posse? Quam provinciam tenuistis a prædo-

submovi, per eas iter aliud, atque Hannibal, nobis opportunitas patefecit: recepi Galliam, Pyrenæum». Scribit Plinius, lib. VII: «Et statim ad soli occasum transgressus, exaltatis in Pyrenæo tropæis, oppida 876 ab Alpibus ad fines Hispaniæ ulterioris in dittonem reducta victoriæ suæ adscripsit. In libro tamen tertio, capite de Hispania citeriore, oppida 846 legimus.

7. *Hispania*. In qua Serturium octavum jam annum cum populo romano bellum gerentem devieit.

8. *Iterum*. Civili bello primo, deinde servili. — *Expetivit*. Oratori, confecto enim Hispaniensi bello, Pompeius in Italiam redibat, non quod ab eo absente auxilium Italia expetere,

nam Crassus jam 12,300 hostium ceciderat, quum Spartaci reliquias exercitus obvias, circiter quinque millia, trucidavit Pompeius. Hinc ille ad senatum scripsit, Crassum in acie gladiatores quidem fudisse, se vero bellum sanditas evellisse.

9. *Omnes oræ*. Maritimo bello adversus piratas orto ex Cilicia.

10. Male quædam edd. «in singulis oris». J. V. L.

11. *Tam vetus*. Ortum abhinc annis tribus et viginti, Octavio et Cinna eoss. et confectum hoc ipso anno, Lepido et Tullo eoss.

12. *Aut omnibus annis*. Bellum spatium trium mensium a Pompeio confectum tradit Plutarchus.

nibus liberam per hosce annos? quod vectigal vobis tutum fuit? quem socium defendistis? cui præsidio classibus vestris fuistis? quam multas existimatis insulas esse desertas? quam multas aut metu relictas, aut a prædonibus captas urbes¹³ esse sociorum?

XII. Sed quid ego longinqua commemoro? Fuit hoc quondam, fuit proprium populi romani longe a domo bellare, et propugnaculis imperii¹ sociorum fortunas, non sua tecta defendere. Sociis ego vestris mare clatum per hosce annos dicam fuisse, quum exercitus vestri a Brundisio² numquam, nisi summa hieme, transmiserint? Qui ad vos ab exteris nationibus venirent, captos querar; quum legati populi romani³ redempti sint? Mercatoribus tutum mare non fuisse dicam, quum duodecim secures⁴ in prædonum potestatem pervenerint? Cnidum⁵, aut Colophonem, aut Samum, nobilissimas urbes, innumerabilesque alias, captas esse commemorem; quum vestros portus⁶, atque eos portus, quibus vitam et spiritum ducitis, in prædonum fuisse potestate sciatis? An vero ignoratis, portum

13. *Captas urbes.* Quadraginta, ut scribit Plutarchus. Appiaona sic: intra septuaginta dies omnes piratarum naves, id est, amplius trecenta, in ejus potestatem venerunt, partim vi captæ, partim ab ipsis deditæ; centum autem et viginti diebus cunctas illorum urbes, arces, perfugia, castella, receptacula in ditionem populi romani redegit, cæcis ipsorum plus minus decem millibus.

XII. 1. *Propugnacula imperii* vocantur colonie innotatæ in nationibus bello subactis, quibus et victas gentes in officio continerent, et impetus vicinarum gentium in suas provincias cohiberent. Has plerumque a veteranis militibus instituere solebant Romani.

2. *A Brundisio.* Abest a. Que civi-

tas est in Calabria, porto nobili, unde in Græciam iter est. — *Hieme.* Piratarum metu.

3. *Legati populi romani.* Latet qui fuerint illi legati et quo tempore capti.

4. *Duodecim secures.* Duos prætores Sextilium et Billenum, in provinciam euntes, cum ministris, lictoribus, ac ceteris ejus magistratus insignibus captivos abduxerunt piratæ. Senis fascibus in provinciis prætores utebantur, binis in Urbe. Plut. in vita Pompeii.

5. *Cnidum.* Urbem Carie. — *Colophonem*, in Ionia. — *Samum.* Insulam in mari Ægeæ, cum urbe ejusdem nominis.

6. *Quum vestros portus.* Calææ, Miseni, et Ostiæ. — *Vitam et spiritum*

Caiette celeberrimum, atque plenissimum navium, inspectante prætore⁷ a prædonibus esse direptum? ex Miseno autem ejus ipsius liberos⁸, qui cum prædonibus antea ibi bellum gesserat, a prædonibus esse sublatos? Nam quid ego Ostiense incommodum⁹, atque illam labem atque ignominiam reipublicæ querar; quum, prope inspectantibus vobis¹⁰, classis ea, cui consul populi romani¹¹ præpositus esset, a prædonibus capta atque oppressa est? Pro dii immortales! tantamne unius hominis incredibilis ac divina virtus tam brevi tempore¹² lucem afferre reipublicæ potuit, ut vos, qui modo ante ostium Tiberinum classem hostium videbatis, ii nunc nullam intra Oceani ostium¹³ prædonum navem esse audiatis?

Atque hæc, qua celeritate gesta sint, quamquam videtis, tamen a me in dicendo prætereunda non sunt. Quis enim umquam, aut obeundi negotii, aut consequendi quæstus studio, tam brevi tempore, tot loca adire, tantos cursus conficere potuit, quam celeriter, Cui. Pompeio duce, belli impetus¹⁴ navigavit? qui

ducentis. Frumentum et omnia vite necessaria, quæ ex Africa, Asia, Sicilia, Sardinia eo comportabatur.

7. *Inspectante prætore.* Quem prætorem non licet cognoscere; forsitan tamen M. Antonium significat, qui ante Pompeium contra piratas missus male rem gessit, et indicto Cretensibus bello ibidem interijt, ut tradit Asconius et Florus in epitom. Cojectorum dicit Plutarchos cum esse cujus filia a prædonibus capta, magna pecunia postea redempta est.

8. *Liberos.* Hæc voce plurali utebantur Latini ad exprimendum unum duntaxat filium aut filiam.

9. *Ostiense incommodum.* Piratæ in Ostium ingressi naves Romanorum

incenderunt, omnia diripuerunt, et prædam suam in urbe ipsa quasi in finibus suis secure deposuerunt.

10. *Inspectantibus vobis.* Quum tempus clarum esset, Romani e Capitolio Ostiense mare cernere poterant.

11. *Consul populi romani.* Vitat omisso nomine eontinuemiam, sed quis fuerit ille consul cognoscere nobis non datur.

12. *Tam brevi tempore.* Piratas omnes undequingagesimo die, ut supra, delevit.

13. *Oceani ostium.* Intra fretum Heracleum.

14. *Belli impetus.* Portice. Quam sensus tribatur inanibus rebus, effulget quidam orationis decur, quædam

nondum tempestivo ad navigandum mari Siciliam adiit, Africam exploravit, inde Sardiniam cum classe venit, atque hæc tria frumentaria subsidia reipublicæ firmissimis præsiidiis classibusque munivit. Inde, se quum in Italiam recepisset, duabus Hispaniis¹⁵, et Gallia Cisalpina¹⁶ præsiidiis ac navibus confirmata, missis item in oram Illyrici maris, et in Achaiam omnemque Græciam navibus, Italiæ duo maria¹⁷ maximis classibus firmissimisque præsiidiis adornavit; ipse autem, ut a Brundisio profectus est, undequinquagesimo die totam ad imperiū populi romani Cili-
ciam adjunxit; omnes, qui ubique prædonēs fuerunt, partim capti interfectique sunt, partim unius hujus imperio ac potestati se dediderunt. Idem Cretensibus¹⁸, quum ad eum usque in Pamphyliam legatos deprecatoresque misissent, spem deditionis non ademit, obsidesque imperavit. Ita tantum bellum, tam diuturnum, tam longe lateque dispersum, quo bello omnes gentes ac nationes premebantur, Cn. Pompeius

poetarum propria venostas, oratori nonnunquam, præsertim io elatiori sensu, coccessa.

15. *Duabus Hispaniis*. Altera cis, altera trans flumen Iberum.

16. *Gallia Cisalpina*. Italia pars quæ ab Alpibus ad Rubiconem flumen patet, Gallia dicta est ab iis Gallis qui Tarquinio Prisco, ut Livius libro quinto demonstrat, regnante, ducentis ante Urbem captam annis, Alpes transgressi, mediam prope Italiam occuparunt. Hæc igitur Romani *Cisalpinam*, alteram vero, unde venerant, *Transalpinam* vocarunt. Cæsar hanc *ulteriorem*, illam *cisiorum* perpetuo appellat.

17. *Duo maria*. Adriaticum et Tyrrhenum mare.

18. *Idem Cretensibus*. Prædooibus qui Cretam insulam occuparunt, quos Q. Metellus obsidebat, unde Creticus cognominatus est. — *Usque in Pamphyliam*. MSS Colon. usque Pamphyliam. — *Legatos*. Oppugnati a Metello legatos ad Cn. Pompeium miserunt, ut si facultas esset, insulam ei potius quam Metello dederent, quem satis intelligebant acerrimum de ipsius supplicium somptorum esse. Pompeius ut fructum ejus laudis Metello præriperet, L. Octavium legatum ad Metellum misit ut ab oppugnatione desisteret. Sed Metellus nihilominus obsessos in deditionem compulit, et in eos pro suo jure animadvertit. — *Deprecatoresque misissent*. Suppliciter petentes veniam.

III. *Cic. pars secunda.*

extrema hieme apparavit, incunte vere suscepit, media æstate confecit.

XIII. Est hæc divina atque incredibilis virtus imperatoris: quid? ceteræ, quas paullo ante commemorare cœperam, quantæ atque quam multæ sunt? Non enim solum bellandi virtus in summo atque perfecto imperatore quærenda est; sed multæ sunt artes eximiæ¹, hujus administræ comitesque virtutis². Ac primum quanta innocentia³ debent esse imperatores? quanta deinde omnibus in rebus temperantia? quanta fide? quanta facilitate⁴? quanto ingenio? quanta humanitate? Quæ breviter, qualia sint in Cn. Pompeio, consideremus: summa enim omnia sunt, Quirites; sed ea magis ex aliorum contentione⁵, quam ipsa per sese cognosci atque intelligi possunt.

Quem enim possumus imperatorem aliquo in⁶ numero putare, cujus in exercitu veneant centuriatus⁷, atque venierint? quid hunc hominem magnum aut amplum de republica cogitare, qui pecuniam, ex ærario depromptam ad bellum administrandum, aut propter cupiditatem⁸ provinciæ magistratibus diviserit, aut propter avaritiam Romæ in quæstu⁹ reli-

XIII. 1. *Artes eximie*. Dotes scilicet ac virtutes.

2. *Administræ comitesque virtutis*. Quis victoriam faciliorem reddunt et exornant; populi enim tantis commoti virtutibus, sese libentius tradunt.

3. *Innocentia*. Eo laudabilior, quo rarior; ideirco ab ea virtute orditur.

4. *Facilitate*. Respicit ad faciles Pompeii aditus. Perperam aliquot edd. *felicitate*. J. V. L.

5. *Contentione*. Id est, comparatione; nam contendere interdum est comparare. Orat. 2 in Rullum; « oppidorum autem finitimorum illam

copiam cum hac per risum, ac per jocum contendunt ».

6. Græv. e codd. Hittorp. et Erf. « ullo in numero ». J. V. L.

7. *Centuriatus*. Gradus militære.

8. *Propter cupiditatem*. Id est, ex cupiditate consequendæ provinciæ cui præsit, et in ea remanendi. Dividebatur ergo pecunia magistratibus ut impedirent, ne anno exacto decedere de provincia juberetur. Jam anim increbuescat imperii prorogandi consuetudo.

9. *In quæstu*. Apud argentarios, ut fœnori collocarent.

querit? Vestra admurmuratio¹⁰ facit, Quirites, ut agnoscere videamini, qui hæc fecerint. Ego autem neminem nomino¹¹: quare irasci mihi nemo poterit, nisi qui ante de se voluerit confiteri. Itaque, propter hanc avaritiam imperatorum; quantas calamitates, quocumque ventum sit, nostri exercitus ferant¹², quis ignorat? Itinera¹³, quæ per hosce annos in Italia per agros atque oppida civium romanorum¹⁴ nostri imperatores fecerunt, recordamini: tum facilius, statuetis, quid apud exterarum nationes fieri existimetis. Utrum plures arbitramini per hosce annos militum vestrorum armis hostium urbes, an hibernis, sociorum civitates esse deletas? Neque enim potest exercitum is continere imperator, qui se ipsum¹⁵ non continet; neque severus esse in iudicando, qui alios in se severos esse iudices non vult. Hic miramur, hunc hominem¹⁶ tantum excellere ceteris, cujus legiones sic in Asiam¹⁷ pervenerunt, ut non modo manus tanti exercitus, sed ne vestigium quidem cuiquam pacato nocuisse dicatur? Jam vero, quemadmodum milites hibernent¹⁸, quotidie sermones ac

10. *Vestra admurmuratio.* Hic tantus factus est tumultus, ut orator allere coactus fuerit. Nimirum admurmuratio ista ex duabus partibus opposita orta est, scilicet ex deprædatorum fautoribus et accusatoribus.

11. *Neminem nomino.* Sed notior erat Locullus et forsitan Acilius Glabrio Lurillo successor, parsque maxima imperatorum. Orator summa arte populi iudicio se accommodat.

12. *MS Colon. adferant. J. V. L.*

13. *Itinera..... in Italia.* Quum adversus Mithridatem, Cilices, Sertorium, Spartacum exercitus docerent, aut bellum Marsicum, seu civile, administrarent; nam cum his hostibus

per hosce annos bellum gestum est.

14. *Per agros... civium romanorum.* Nam italicis populis civitas data est annis abhinc circiter xviii.

15. *Qui se ipsum. Erfurt. se ipse.* Et sic perpetuo fere loquitur Tullius et alii.

16. *Hunc hominem.* Cn. Pompeium.

17. *In Asiam.* Bello maritimo in Ciliciam et Pamphylia. — *Non modo manus.* Non modo nihil rapuisse, sed ne pedem quidem ubi non licebat posuisse dicatur. — *Pacato.* Pacatus dicitur is cum quo pacem colimus.

18. *Milites hibernent.* Isto tempore, quo de lege Manilla agebatur, Pompeios ad Ciliciam castra habebat.

literæ perferuntur: non modo, ut sumptum faciat in militem¹⁹, nemini vis affertur; sed ne cupienti quidem cuiquam²⁰ permittitur. Hiemis enim, non avaritiæ perfugium majores nostri in sociorum atque amicorum tectis esse voluerunt²¹.

XIV. Age verò¹ ceteris in rebus qualis² sit temperantia, considerate. Unde illam tantam celeritatem, et tam incredibilem cursum inventum putatis? Non enim illum eximia vis remigum, aut ars inaudita quædam gubernandi, aut venti aliqui novi, tam celeriter in ultimas terras³ pertulerunt; sed hæ res, quæ ceteros remorari solent, non retardarunt: non avaritia⁴ ab instituto cursu ad prædam aliquam devocavit⁵, non libido ad voluptatem⁶, non amcenitas ad delectationem, non nobilitas urbis⁷ ad cognitionem, non denique labor ipse ad quietem. Postremo signa, et tabulas, ceteraque ornamenta græcorum oppidorum, quæ ceteri tollenda esse arbitrantur, ea sibi ille ne visenda quidem existimavit. Itaque omnes quidem nunc in his locis Cn. Pompeium, sicut aliquem non ex hac urbe missum, sed de cælo delapsum, inveniuntur: nunc denique incipiunt credere⁸, fuisse ho-

19. *Sumptus faciat in militem.* Id est, ut cibus, pecunia, vestis ceteraque dentur militibus.

20. *Cuiquam.* Asiatico cuiquam ne permittitur quidem, ut tales sumptus in Pompeii milites faciat.

21. *Voluerunt.* Socios in hibernis sumptibus non gravari.

XIV. 1. *Age vero.* Transitioni inserviant verba illa.

2. Edd. vett. *Nauger.* *Camperar.* *quali*; cod. *Hittorp.* *quæ*; *Modio* placebat *qua sit*; id et *B. Weisk.* proæus *Tullianum* iudicat. *J. V. L.*

3. *In ultimas terras.* In Pamphylis.

4. *Non avaritia.* Ambitio sumens erat Pompeii cupiditas, cui omnia condonabat, ita ut omnibus fuisset virtutibus absolutus, nisi hoc vitio se ipse ne remp. persuaderet.

5. Ed. Ald. *revocavit*; *Grat.* *mallet revocavit.* *Minna* recte. *Codd.* id habent, quod *damus.* *J. V. L.*

6. *Non libido ad voluptatem.* Pellices enim Mithridatis captas ad parentes remisit intactas.

7. *Non nobilitas urbis.* Athenæ, quas ingreßas Pompeius, rem sacram fecit, et habita concione profectus est.

8. *Incipiunt credere.* *Credimus enim*

nines romanos hac quondam abstinencia; quod jam nationibus exteris incredibile, ac falso memoriae proditum videbatur. Nunc imperii vestri splendor illis gentibus lucet; nunc intelligunt, non sine causa majores suos tum, quum hac temperantia magistratus habebamus, servire populo romano, quam imperare aliis, maluisse. Jam vero ita faciles aditus ad eum privatorum, ita liberæ querimonie de aliorum injuriis esse dicuntur; ut is, qui dignitate principibus excellit, facilitate par infimis esse videatur. Jam quantum consilio⁹, quantum dicendi gravitate et copia valeat, in quo ipso inest quædam dignitas imperatoria, vos, Quirites, hoc ipso in loco sæpe cognostis. Fidem vero ejus inter socios quantam existimari putatis, quam hostes omnium gentium¹⁰ sanctissimam judicant¹¹? Humanitate jam tanta est, ut difficile dictu sit, utrum hostes magis virtutem¹² ejus pugnantes timuerint, an mansuetudinem victi dilexerint. Et quisquam dubitabit, quin huic tantum bellum transmittendum¹³ sit, qui ad omnia nostræ memoriæ bella conficienda divino quodam consilio natus esse videatur?

XV. Et, quoniam auctoritas¹ multum in bellis quoque administrandis atque imperio militari valet; certe nemini dubium est, quin ea re idem ille imperator

potius oculis nostris quam auribus, et contrariis exempla invaluerant.

9. *Jam quantum consilio.* Consilium hic appellat, quod supra ingenium; gravitas enim et copia dicendi ab ingenio maxime profieiscitur. Sed quia sine consilio atque prudentia nihil fit, ideo consilium vocavit ad majorem Pompeii laudem. Ingenium enim naturæ bonum est, non voluntatis et industriæ.

10. Al. e MSS, *generum*. Non placet.

11. *Judicant.* Piratæ qui sese illi tradiderant, hostile nihil timentes.

12. *Virtutem.* Bellandi virtutem significat.

13. *Transmittendum.* Id est, deferendum sit. Hoc verbo usus est fortasse, habita absentia Pompeii ratione, cui quasi mitti bellum Mithridaticum oportet.

XV. 1. *Auctoritas.* Hoc loco gravis opinio de alicujus singulari virtute ac magnitudine concepta.

plurimum possit. Vehementer autem pertinere ad bella administranda, quid hostes, quid socii de imperatoribus vestris existiment, quis ignorat, quum sciamus, homines in tantis rebus, ut aut contemnant, aut metuant, aut oderint, aut ament, opinione non minus famæ², quam aliqua certa ratione commoveri? Quod igitur nomen umquam in orbe terrarum clarius fuit? cujus res gestæ pares? de quo homine vos, id quod maxime facit auctoritatem, tanta et tam præclara iudicia³ fecistis? An vero ullam usquam esse oram tam desertam putatis, quo non illius diei⁴ fama pervaserit, quum universus populus romanus, referto foro, repletisque omnibus templis⁵, ex quibus hic locus conspici potest, unum sibi ad commune omnium gentium bellum⁶ Cn. Pompeium imperatorem depoposcit? Itaque, ut plura non dicam, neque aliorum exemplis confirmem, quantum auctoritas⁷ valeat in bello; ab eodem Cn. Pompeio omnium rerum egregiarum exempla sumantur: qui quo die a vobis maritimo bello præpositus est imperator, tanta repente vilitas⁸ annonæ ex summa inopia et caritate rei frumentariæ consequuta est, unius hominis⁹ spe et nomine, quantam vix ex summa ubertate agrorum

2. *Opinione non minus famæ.* Id est, ipsa fama, aut potius existimatione, ac rumore a fama nato.

3. *Judicia.* Quum eques adhuc romanus ante ætatem senatoriam triumpharet; ad hoc questor tamen proconsulari imperio adversus Sertorium missus sit, iterum eques triumpharet; consulatum suite alios magistratos gesserit, ut infra.

4. *Illius diei fama.* Quo legem de Pompeio contra piratas mittendo A. Gabinus tribunus plebis tulit.

5. *Templis.* Quæ circum forum sunt.

6. *Commune omnium gentium bellum.* Piraticum.

7. *Al.* «hujus auctoritas», J. V. L.

8. *Tanta repente vilitas.* Mercatores enim simul ac Pompeium maritimo bello præpositum audierunt, certi prædones ex maritimis locis cessuros, tantam copiam frumenti Romam devexerunt, ut vili pretio vendere cogerentur. Sic contra, mortuo nostro Turenno, villam quidam vendidit, utpote quam jam hostes invaderent.

9. *Aberat hominis.* Dant vero MSS. J. V. L.

diuturna pax efficere potuisset. Jam, accepta in Ponto calamitate¹⁰, ex eo prælio, de quo vos paullo ante invitatus admonui, quum socii pertinuissent, hostium opes animique crevissent, satis firmum præsidium provincia non haberet: amisissetis Asiam, Quirites, nisi¹¹ ad id ipsum ejus temporis divinitus Cn. Pompeium ad eas regiones¹² fortuna populi romani attulisset. Hujus adventus et Mithridatem insolita¹³ inflammatum victoria continuit, et Tigranem magnis copiis minitantem Asiæ retardavit. Et quisquam dubitabit, quid virtute profecturus sit, qui tantum auctoritate profecerit? aut quam facile imperio atque exercitu socios et vectigalia conservaturus sit, qui ipso nomine ac rumore defenderit?

XVI. Age vero, illa res quantam declarat ejusdem hominis apud hostes populi romani auctoritatem, quod ex locis tam longinquis, tamque diversis, tam brevi tempore omnes uni huic se dediderunt? quod Cretensium legati, quum in eorum insula noster imperator¹ exercitusque esset, ad Cn. Pompeium in ultimas prope terras² venerunt, eique se omnes Cretensium civitates dedere velle dixerunt³? Quid? idem iste Mithridates, nonne ad eundem Cn. Pompeium, legatum usque in Hispaniam⁴ misit⁵; eumque Pom-

10. *Accepta in Ponto calamitate.* Quum C. Triarius a Mithridate cum aliquot millibus caesus est.

11. *Greiv. Lallum.* = ad ipsum discrimen e. t. = J. V. L.

12. *Ad eas regiones.* Maritimo bello ad Pamphyliam et Ciliciam; hujus rei nulla in historiis mentio.

13. *Insolita.* Quum antea victus esset a Sulla, a Murena, a Lucullo.

XVI. 1. *Noster imperator.* Q. Metellus, cui proconsuli bellum in Cretenses mandatum erat.

2. *In ultimas prope terras.* In Pamphyliam. Hoc autem nomine vocabant, in finibus romani imperii remotissimis sitas.

3. *Dedere velle dixerunt.* Videntur apud Plutarchum in Pomp. quum dedititiae Cretensibus datus fuerit Pompeius.

4. *Usque in Hispaniam.* Quum quaestor adversus Sertorium missus est.

5. *Gulielm. lectionem MSS probat.* = misit eum, quem Pomp. = Idem in-

peius legatum semper iudicavit; ii, quibus semper erat molestum, ad eum potissimum⁶ esse missum, speculatorem, quam legatum iudicari maluerunt? Potestis igitur jam constituere, Quirites, hanc auctoritatem, multis postea⁷ rebus gestis, inagnisque vestris iudiciis amplificatam, quantum apud illos reges, quantum apud exterarum nationum valituram esse existimetis.

Reliquum est, ut de felicitate, quam præstare de se ipso nemo potest, meminisse et commemorare de altero possumus, sicut æquum est homini de potestate deorum, timide⁸ et pauca dicamus. Ego enim sic existimo: Maximo, Marcello, Scipioni, Mario, et ceteris magnis imperatoribus, non solum propter virtutem, sed etiam propter fortunam, sæpius imperia mandata, atque exercitus esse commissos. Fuit enim profecto quibusdam summis viris quedam ad amplitudinem et gloriam, et ad res magnas bene gerendas divinitus adjuncta fortuna: de hujus autem hominis felicitate, quo de nunc agimus, hac utar moderatione dicendi, non ut in illius potestate fortunam positam esse dicam, sed ut præterita meminisse, reliqua sperare videamur, ne aut invisæ⁹ diis immortalibus oratio nostra, aut ingrata esse videatur. Itaque non sum prædicaturus, Quirites, quantas ille res domi militiæque, terra marique, quantaque

fra legendum censet, « quibus per erat molestum » J. V. L.

6. *Ad eum potissimum.* Quam ipse quaestor tantum et alii qui idem bellum administrabant Q. Metellus, M. Perperna, consulares essent.

7. *Postea.* Post Hispaniense bellum. — *Rebus gestis.* Contra piratas. — *Vestris iudiciis.* Quod maritimum bel-

lum populi suffragiis ei mandatum fuerat Gabinia lege.

8. *Timide.* Ne, quod deorum est, homini tribuisse videar.

9. *Invisæ diis immortalibus.* Si fortunam in Pompeii manu positam dixerim, quæ a diis pendet. — *Ingrata.* Si nec præterita meminisse, nec reliqua sperare videamur.

felicitate gesserit; ut ejus semper voluntatibus non modo cives assenserint, socii obtemperarint, hostes obedierint, sed etiam venti tempestatesque obsecundarint. Hoc brevissime dicam, neminem umquam tam impudentem fuisse, qui a diis immortalibus tot et tantas res tacitus auderet optare, quot et quantas dii immortales ad Cn. Pompeium detulerunt: quod ut illi proprium ac perpetuum sit, Quirites, quum communis salutis atque imperii, tum ipsius hominis causa, sicuti facitis¹⁰, velle et optare debetis.

Quare quum et bellum ita necessarium sit, ut negligi non possit; ita magnum, ut accuratissime sit administrandum; et quum ei imperatorem præficere possitis, in quo sit eximia belli scientia, singularis virtus, clarissima auctoritas, egregia fortuna: dubitabit¹¹, Quirites, quin hoc tantum boni, quod vobis a diis immortalibus oblatum et datum est, in rempublicam conservandam atque amplificandam conferatis?

XVII. Quod si Romæ Cn. Pompeius privatus esset hoc tempore, tamen ad tantum bellum is erat deligendus atque mittendus: nunc, quum ad ceteras summas utilitates hæc quoque opportunitas adjungatur, ut in iis ipsis locis adsit¹, ut habeat exercitum, ut ab iis, qui habent, accipere statim possit; quid exspectamus? aut cur non, ducibus diis immortalibus, eidem, cui cetera² summa cum salute reipublicæ commissa sunt, hoc quoque bellum regium committimus?

At enim vir clarissimus, amantissimus reipublicæ,

10. *Facitis*. Quod declarant imperia quibus illum exornavistis.

11. *Dubitabit*. Multi codd. Oxon. *dubitatis*. J. V. L.

XVII. 1. *Ut in iis locis adsit*. Ubi bellum cum Mithridate est gerendum.

2. *Cetera*. Bella scilicet. — *Regium*. Contra reges.

vestris beneficiis amplissimis affectus, Q. Catulus³; itemque summis ornamentis honoris, fortunæ⁴, virtutis, ingenii præditus, Q. Hortensius⁵, ab hac ratione dissentiunt: quorum ego auctoritatem⁶ apud vos multis locis plurimum valuisse, et valere oportere confiteor; sed in hac causa, tametsi cognoscitis auctoritates contrarias virorum fortissimorum et clarissimorum, tamen, omissis auctoritatibus, ipsa re et ratione exquirere possumus veritatem: atque hoc facilius, quod ea omnia, quæ adhuc a me dicta sunt, iidem isti vera esse concedunt, et necessarium bellum esse, et magnum, et in uno Cn. Pompeio summa esse omnia⁷. Quid igitur ait Hortensius? Si uni omnia tribuenda sint⁸, unum dignissimum esse Pompeium; sed ad unum tamen omnia deferri non oportere⁹. Obsolevit jam ista oratio, re multo magis, quam verbis refutata. Nam tu idem, Q. Hortensi, multa pro tua summa copia ac singulari facultate dicendi, et in senatu contra virum fortem A. Gabinium, graviter ornateque dixisti, quum is de uno imperatore contra prædones constituendo legem promulgasset; et ex hoc ipso loco permulta item contra legem eam verba fecisti¹⁰. Quid? tum, per deos immortales! si plus

3. Q. Catulus. Consul duodecim abhinc annis, M. Æmilii Lepidi collega.

4. Fortunæ. Propter nobilitatem. — Virtutis. Propter integritatem. — Ingenii. Propter eloquentiam.

5. Q. Hortensius. Consul ante annos tres, collega C. Cæcili Metelli, eloquentissimus.

6. Auctoritatem. Famam illorum. — Locis. Temporibus, occasionibus.

7. Summa esse omnia. Heroicis virtutibus unus Pompeium polle- .

8. Vulg. sunt. Beck. reposuit sint e tribus MSS. J. V. L.

9. Ad unum... non oportere. Recte ptoerus censebat Hortensius. Cicero in causa fuit cur periret respublica, dum primam Pompeio, deinde Octavio nimum favit. — Obsolevit jam ista oratio. Translatio sumpta de iis quæ ex non remota rejiciuntur. — Re. Id est, effectu ipso.

10. Verba fecisti. Jamjam Hortensius aliquæ idem objecerant, anno antecedente, quum legem proposuit

apud populum romanum auctoritas tua, quam ipsius populi romani salus et vera causa valuisset, hodie hanc gloriam atque hoc orbis terræ imperium tene-remus? An tibi tum imperium esse hoc videbatur, quum populi romani legati, prætores, quæstoresque capiebantur? quum ex omnibus provinciis commeatu, et privato, et publico, prolibebamur? quum ita clausa erant nobis omnia maria, ut neque privatam rem transmarinam, neque publicam jam obire possemus?

XVIII. Quæ civitas antea umquam fuit, non dico Atheniensium, quæ satis late quondam mare tenuisse¹ dicitur; non Carthaginiensium, qui permultum classe maritimisque rebus valuerunt; non Rhodiorum, quorum usque ad nostram memoriam disciplina navalis et gloria remansit: quæ civitas umquam antea tam tenuis, quæ tam parva iusula fuit, quæ non portus suos, et agros, et aliquam partem regionis atque oræ maritimæ per se ipsa defenderet? At hercle aliquot annos continuos ante legem Gabiniam ille populus romanus, cujus, usque ad nostram memoriam, nomen invictum in navalibus pugnis permanserat, magna ac multo maxima parte non modo utilitatis², sed dignitatis atque imperii caruit. Nos, quorum majores Antiochum regem classe³, Persen-

Gabinus de maritimi belli administratione Pompeio uni mandanda. Repetias in Dione Cassio, XXXVI, 8, 19, orationes contrarias Gabinii tribuni plebis et Catuli. Plutarchus narrat legem magna ænatus dissensione latam esse, et alterum consulem, quum vehementius legi refragaretur, prope a plebe discreptum fuisse.

XVIII. 1. *Mare tenuisse*. Id est, imperium maris.

2. *Non modo utilitatis*. Interceptis

vectigalibus. — *Sed etiam dignitatis*. Freptis duodecim securibus, captis quibusdam legatis, quæstoribus, et prætoribus.

3. *Antiochum regem classe*. Antiocho apud Thermopylas victo et Græciæ expulso, C. Livius præfectus romanæ classis, adjuvante Emene rege Asiæ, Polyxenidam Antiochi præfectum ad Corycum portum navali prælio vicit, tredecim naves cepit cum militibus ac remigibus, decem

que⁴ superarunt, omnibusque navalibus pugnis Carthaginienses, homines in maritimis rebus exercitissimos paratissimosque, vicerunt, ii nullo in loco jam prædonibus pares esse poteramus: nos quoque⁵, qui antea non modo Italiam tutam habebamus, sed omnes socios in ultimis oris auctoritate nostri imperii salvos præstare poteramus; tum, quum insula Delos, tam procul a nobis in Ægæo mari posita, quo omnes undique cum mercibus atque oneribus commeabant, referta divitiis, parva, sine muro, nihil⁶ timebat; iidem non modo provinciis, atque oris Italiæ maritimis, ac portibus nostris, sed etiam Appia⁷ jam via carebamus: et his temporibus non pudebat magistratus populi romani, in hunc ipsum locum ascendere⁸, quum eum vobis majores vestri exuviis nauticis et classium spoliis ornatum reliquissent!

XIX. Bono te animo tum, Q. Hortensi, populus romanus, et ceteros, qui erant in eadem sententia, dicere existimavit ea, quæ sentiebatis; sed tamen in salute communi idem populus romanus dolori¹ suo

demersit. Anno insequente L. Emilius Regillus, qui Livio successerat, eundem Polyxenidam ad Myonesum navali prælio vicit, XLII navibus in ea pugna potius, quarum tredecim captæ in potestatem ejus venerant, ceteræ incensæ aut demersæ. Vide Livium lib. XXXVI et XXXVII.

4. *Persenque*. C. Octavius kal. decembribus de rege Persæ navalem triumphum egit, sed sine captivis, sine spoliis. Livius lib. XLV, 42. Plutarchus contra scribit Persen apud Orcum cum Romanis prælio navali prospere decertasse, et viginti naves onerarias cepisse, alias mersisse, quæ frumento onustæ erant.

5. *Nos quoque*. Displeuit Ernesto,

quod et hic est otiosum et male sonat ante *qui* positum. Garenz. ad Cic. de Finib. II, 9, recte conjicit *nosque*. J. V. L.

6. *Nihil timebat*. Opibus freta populi romani.

7. *Appia jam via*. Appius Claudius Cæcus quum esset censor, Appiam viam a porta Capena usque ad urbem Capnam, muniendam curavit; inde Brundisium usque munivit est. Quum vero propinqua mari jaceret, per eam iter habere, piratis mare tenentibus, sine periculo non licebat. Strab. lib. V.

8. Sic Græv. e MS Colon. Vulg. *ascendere*. J. V. L.

XIX. 1. *Dolori suo*. Propter incommoda quæ a piratis accipiebant.

maluit, quam auctoritati vestræ obtemperare. Itaque una lex², unus vir, unus annus, non modo nos illa miseria ac turpitudine liberavit; sed etiam effecit, ut aliquando vere videremur omnibus gentibus ac nationibus terra marique imperare: Quo mihi etiam indignius videtur obtrectatum esse adhuc, Gabinio dicam, an Pompeio, an utrique (id quod est verius)? ne legaretur A. Gabinus³ Cn. Pompeio expetenti ac postulanti. Utrum ille, qui postulat legatum ad tantum bellum, quem velit, idoneus non est, qui impetret, quum ceteri ad expilandos socios diripiendâsque provincias, quos voluerunt, legatos eduxerint; an ipse, cujus lege salus ac dignitas populo romano atque omnibus gentibus constituta est, expers esse debet gloriæ ejus imperatoris atque ejus exercitus, qui consilio ipsius atque periculo⁴ est constitutus? An C. Falcidius, Q. Metellus, Q. Cælius⁵ Latiniensis, Cn. Lentulus, quos omnes honoris causa nomino, quum tribuni plebis fuissent, anno proximo legati⁶ esse potuerunt: in hoc uno Gabinio sunt tam diligentes, qui in hoc bello, quod lege Gabinia geritur, in hoc imperatore atque exercitu, quem per se ipse⁷ constituit, etiam præcipuo jure esse deberet⁸? De quo legando spero

2. Una lex. Gabinia. — Unus vir. Pompeius. — Unus annus. Bello maritimo finem imposuit.

3. Ne legaretur A. Gabinus. Mos fuit ut ne il qui tribuni plebis fuissent, legarentur anno proximo his imperatoribus per tribunatum illorum constitutis; tribunis nempe pro anno munere jus erat ad populum concionandi, et sic eligendo tali, aut tali imperatori obstat, aut favere poterant, ut eis ipsorum commodis servirent.

4. Atque periculo. Nam si quam offensionem acceperisset exercitus, ejus

offensionis culpa legis majori et auctori fuisset adscripta.

5. Alii codd. Q. Cæcilius; alii, Latiniensis. J. V. L.

6. Legati esse potuerunt. Probat hunc morem prudentia fretum aliquando neglectum fuisse, aut fraude et artibus oppressum. — Sunt tam diligentes. In retinendo more majorum.

7. Gruter. et post eam multi probant lect. MSS. Colon. et Werd. « per vos ipse ». J. V. L.

8. J. e. deberet. Magis causæ quam veritati servit orator. Trebellio enim Ca-

consules ad senatum relatu⁹ : qui si dubitabunt, aut gravabuntur; ego me¹⁰ profiteor relaturum. Neque me impediet cujusquam, Quirites, inimicum edictum¹¹, quo minus, fretus vobis, vestrum jus beneficiumque defendam; neque, præter intercessionem, quidquam audiam : de qua, ut arbitror, isti ipsi, qui minantur, etiam atque etiam, quid liceat¹², considerabunt. Mea quidem sententia, Quirites, unus A. Gabinus, belli maritimi rerumque gestarum auctor, comes Cn. Pompeio adscribitur; propterea quod alter uni id bellum suscipiendum vestris suffragiis detulit, alter delatum susceptumque confecit.

XX. Reliquum est, ut de Q. Catuli auctoritate et sententia dicendum esse videatur : qui quum ex vobis quæreret¹, si in uno Cn. Pompeio omnia poneretis, si quid eo factum esset²; in quo spem essetis habituri; cepit magnum suæ virtutis fructum ac dignitatis, quum omnes prope una voce, « in eo ipso vos spem

lini collega, consule et senatu resistantibus, Gabinia lex vi et frande fuit lata, et Gabinus mercedem postulavit. Ergo non reipublicæ causa, sed sua ipsius, civitatem miscuit.

9. *Consules ad senatum relatu⁹*. Referre ad senatum de re aliqua, id est, rem in senatu agitandam, deliberandam, decernendamque proponere et senatuum sententias rogare. Jus relationis ad senatum erat apud omnes, quibus jus senatum convocandi compete-
bat. Minor autem magistratus non poterat convocare senatum, nisi absente majore. Si ergo consules in Urbe essent, ipsi soli referebant.

10. Gorenz. ad Cic. Acad. II, 16, memet. J. V. L.

11. *Inimicum edictum*. Ne quis magistratus minor ad senatum, præ-
sente consule, referret. — *Beneficium*

que. Prætorum qua me decorastis. Tullina contendit prætori jus esse senatum vocandi, nolentibus consulibus. — *Præter intercessionem*. Tribunorum, quos et ipse Pompeius restituerat, et solos h. l. Cicero vereri videtur; quo facilius auram capter popularum.

12. *Quid liceat*. Contra jus benefici-
clumque vestrum. Sic edit. prope om-
nia. Aldus dedit, qui id liceat. Sic
Lalleu. — *Auctor*. Legis qua Pompeio
bellum maritimum mandaretur, et ideo
quasi auctor rerum quas gessit Pom-
peius in isto bello; propterea in hoc
Mithridatico socius esse debet.

XX. 1. *Ex vobis quæreret*. In legis
Mantilla dissonante.

2. *Si quid eo (b. e. de eo) factum
esset*. Id est, si quid humanitas ei
accidisset, si obliuisset. Omnis causa,
mortis mentionem vitavit.

habituos esse» dixistis. Etenim talis est vir, ut nulla res tanta sit ac tam difficilis, quam ille non et consilio regere, et integritate tueri, et virtute conficere possit. Sed in hoc ipso ab eo vehementissime dissentio, quod, quo minus certa est hominum ac minus diuturna vita, hoc magis respublica, dum per deos immortales licet, frui debet summi hominis³ vita atque virtute.

At enim, inquit⁴, nihil novi fiat contra exempla atque instituta majorum. Non dico⁵ hoc loco, majores nostros semper in pace consuetudini, in bello utilitati paruisse; semper ad novos casus temporum, novorum consiliorum rationes accommodasse; non dicam, duo bella maxima, Punicum et Hispaniense⁶, ab uno imperatore esse confecta; duas⁷ urbes potentissimas, quæ huic imperio maxime minabantur, Carthaginem atque Numantiam, ab eodem Scipione esse deletas; non commemorabo, nuper ita vobis patribusque vestris esse visum, ut in uno C. Mario⁸ spes imperii

3. *Frui debet summi hominis.* Catulus eo syllogismo usus erat: « In quo tota spes est, is in bellum mitti debet. Atqui in Pompeio... ergo ». Tullius syllogismum alium opponit: « Summi hominis vita, dum licet, frui debemus. Pompeius summus homo est. Vita ergo ejus frui debemus, dum licet ».

4. *Addimus inquit post Garaton.* e MS Dresd. J. V. L.

5. *Non dico.* Figura hæc est, ad benevolentiam auditoris sibi conciliandam, promissa brevitate, et attentionem, quia majus aliquid, quam quod omittit, pollicetur.

6. *Punicum et Hispaniense.* In quibus Carthago deleta est et Numantia a P. Scipione Æmiliano, sive Africano

minore Pauli filio, qui quum ædilitatem peteret, et intra decem annos consul fieri non posset, legibus solutus est, et consul creatus, et in Africam missus Carthaginem expugnavit. Postea quum bellum Numantinum longius duceretur, delatus est ultro eidem Scipioni Africano a senatu populoque romano consulatus, quem quum ille capere minime vellet ob legem, quæ vetabat quemquam intra decem annos iterum consulem fieri, sicuti priori consulatu, legibus solutus est, et Numantiam cepit et delevit.

7. *Codd. Erfurt. et Oxon. duasque.* J. V. L.

8. *In uno C. Mario.* Septies consul fuit. — *Jugurthin,* rege Numidie, quem Marius frangere captum in trium-

poneretur, ut idem cum Jugurtha, idem cum Cimbris, idem cum Teutonis bellum administraret : in ipso Cn. Pompeio, in quo novi constitui nihil vult Q. Catulus, quam multa sint nova, summa⁹ Q. Catuli voluntate, constituta, recordamini.

XXI. Quid enim tam novum, quam adolescentulum¹, privatum, exercitum difficili reipublicæ tempore² conficere? confecit : huic præesse? præfuit : rem optime ductu suo gerere? gessit³. Quid tam præter consuetudinem, quam homini peradolescenti, cujus a senatorio gradu ætas longe abesset⁴, imperium atque exercitum dari? Siciliam⁵ permitti atque Africam, bellumque in ea administrandum? fuit in his provinciis singulari innocentia, gravitate, virtute; bellum in Africa maximum confecit, victorem exercitum deportavit⁶. Quid vero tam inauditum, quam equitem romanum triumphare⁷? at eam quoque rem populus romanus non modo vidit, sed etiam omni studio visendam et concelebrandam⁸ putavit. Quid tam inusitatum, quam ut, quum duo consules claris-

phum eum duobus ejus filiis egit. — Cum Cimbris. Populis Germaniæ, ad sinum Codanum et in insulis ejus sinus incolentibus; quos Italiani invadentes qua strage fuderit Marius notum est. Cf. Plut. in Mar. sub init.

9. Alii, « summaque Catuli voluntate ». J. V. L.

XXI. 1. *Adolescentulum*. Pompeius tres et viginti dumtaxat annos erat natus.

2. *Difficili reip. tempore*. Sullano bello, periclitante repub.

3. *Gessit*. Vicit enim, cepitque Carbonem.

4. *Ætas longe abesset*. In senatoriis eligendis hæc quinque potissimum

spectabantur, *genus, ordo, census, ætas et magistratus*. Primus autem magistratus questura fuit; nemo senator fieri poterat nisi questor fuisset. *Ætas* senatoria fuit annus qui sequeretur questuram, id est, vicesimus septimus.

5. *Siciliam*. Contra Carbonem. — *Africam*. Contra Domitium et Hiarbam Nupidiæ regem.

6. *Deportavit*. Reduxit in patriam.

7. *Triumphare*. Ex Africa, de Hiarba rege, L. Sulla dictatore, qui Pompeio revertenti obviam prodiit et Magnum appellavit.

8. *Aberat* « et concelebrandam ». Dant MSS. J. V. L.

simi fortissimique⁹ essent, eques romanus ad bellum maximum formidolosissimumque pro consule mitteretur? missus est. Quo quidem tempore, quum esset non nemo in senatu, qui diceret, «Non oportere mitti hominem privatum pro consule»; L. Philippus dixisse¹⁰ dicitur, «Non se illum sua sententia pro consule, sed pro consulibus mittere». Tanta in eo reipublicæ bene gerendæ spes constituebatur, ut duorum consulum munus unius adolescentis virtuti committeretur. Quid tam singulare, quam ut ex senatusconsulto legibus solutus¹¹, consul ante fieret, quam ullum alium magistratum per leges capere licuisset¹²? quid tam incredibile, quam ut iterum eques romanus ex senatusconsulto triumpharet¹³? Quæ in omnibus hominibus nova post hominum memoriam constituta sunt, ea tam multa non sunt, quam hæc, quæ in hoc uno homine vidimus. Atque hæc tot exempla, tanta, ac tam nova, profecta sunt in eundem hominem a Q. Catuli¹⁴, atque a ceterorum ejusdem dignitatis amplissimorum hominum auctoritate.

9. *Consules clarissimi fortissimique.* M. Junius Brutus et Mm. Æmilius Lepidus. — *Bellum maximum.* Sertorianum, cui dux unus Q. Metellus non sufficere videbatur. — *Pro consule.* Proconsulari imperio, ut Metello parceret. — *Mitteretur.* A senatu, nam a populo imperium non accipit.

10. *Philippus dixisse.* Ille optimos erat sue ætatis orator post L. Crassum et M. Antonium. Quum, inquit Plutarch. quidam miraretur, quod Philippus Pompeium proconsule mittendum arbitraretur, respondit ille «non se illum pro consule, sed pro consulibus mittere»; quasi utriusque consulis ignaviam rideret.

11. *Legibus solutus.* Annis decem

antequam liceret, ex equite romano consul factus est.

12. *Licuisset.* Nullum antea magistratum, ne questuram quidem, neque ceperat, neque ei, nempe juniori, per leges capere licuerat.

13. *Triumpharet.* Ex Hispania, victo Sertorio, quum antea triumphasset ex Africa, victo Iliarba. Primo triumphavit Pompeius, cuius Sullæ rempublicam gubernantis permissio, absque illo senatusconsulto et populi rogatione; secundo solum ex senatusconsulto, quum populus ab Sulla multis exutus, in decernendis triumphis nullam partem haberet.

14. *Q. Catuli.* Qui nunc M. oiliam legem dissuadet. Olim edebatur Ca-

XXII. Quare videant, ne sit periniquum et non ferendum, illorum¹ auctoritatem de Cn. Pompeii dignitate a vobis comprobata² semper esse; vestrum ab illis de eodem homine iudicium, populi que romani auctoritatem improbari: præsertim quum jam suo³ jure populus romanus in hoc homine suam auctoritatem vel contra omnes, qui dissentiunt⁴, possit defendere; propterea quod, istis reclamantibus⁵, vos unum illum ex omnibus delegistis, quem bello prædonum præponeretis. Hoc si vos temere fecistis, et reipublicæ parum consulistis; recte isti studia vestra suis consiliis regere conantur: sin autem vos plus tum in re-

tulo; lectionem novam e cod. Erfurt. Græv. accepit.

XXII. 1. *Illorum.* Scilicet senatorum. Pompeius, non senatus auctoritate, sed Sullæ viuius voluntate, exercitus imperio potitus est. Sulla enim, a bello Mithridatico redux, ann. U. C. 670, suis usus est copiis adversus inimicos suos. Quum Norbanum vicisset, Pompeius, quatuor et viginti annos natus, tres confecit legiones et palantibus militibus, et Sullæ partes sequutus est. Sulla, fuso Carbonis exercitu, an. 671, Urbem venit, castrisque in campo Martio positis, inimicorum bona publicavit, misitque Pompeium contra Carbonem tertio consulem, qui in Siciliam confugerat. Occiso Carbone, Sulla sese dietatorem declaravit, ann. 672, et Pompeium in Africam misit contra Domitium Sullanis hostem et Hiabam Numidiæ regem. Hoc confecto bello, ann. 773, Romam rediit Pompeius, et quamquam eques dumtaxat, Sullæ permittente, triumphavit, et ab illo cognomen Magni recepit. Mortuo Sulla 675, Pompeius, ann. 676, a senatu, qui Sullanis confatus erat, cæteris proscriptis, missus est in Hispaniam

contra Sertorium et vario eventu pugnavit. Sertorio fraude necato, Pompeius interfectorem ejus devicit et, bello confecto, in Italiam, ann. 682, reduxit exercitum, ubi quinque millibus fugitivorum e bello Servili, quod cum Spartaco gerebatur, occurrit, interfectisque illis bellum illud omnino sustulit. Anno 683, consul fuit cum Licinio Crasso, tribunatiam potestatem a Sulla imminutam restituit, et plebis hoc officio benevolentiam sibi conciliavit, quæ, auctoritate recuperata, eum bello Piratico, enixe resistentibus nobilibus, præfecit.

2. *Comprobata.* Plebs, Sullano tempore, auctoritate omni exuta, parvi referebat an comprobaret, an improbare.

3. *Suo jure.* Nemine impediante, quum nemo possit prohibere et impedire, qui dissentiat.

4. *Qui dissentiunt.* Ernest. conjicit *dissentiant.* Recentius erat Sullæ exemplum, quam ut bene cordatus quisque Pompeii ambitioni frens injicere non conaretur.

5. *Istis reclamantibus.* Scilicet senatoribus.—*Delegistis.* Legè Gabinia.

publica vidistis; vos, his repugnantibus, per vosmet ipsos dignitatem huic imperio, salutem orbi terrarum attulistis: aliquando isti principes⁶, et sibi, et ceteris, populi romani universi auctoritati parendum esse fateantur. Atque in hoc bello Asiatico et regio, non solum militaris illa virtus, quæ est in Cn. Pompeio singularis, sed aliæ quoque virtutes⁷ animi multæ et magnæ requiruntur. Difficile est in Asia, Cilicia, Syria, regnisque interiorum⁸ nationum ita versari vestrum imperatorem, ut nihil aliud, quam de hoste⁹ ac de laude, cogitet. Deinde etiam si qui sunt pudore ac temperantia moderatiores, tamen eos esse tales, propter multitudinem cupidorum hominum, nemo arbitratur¹⁰. Difficile est dictu, Quirites, quanto in odio simus apud exterarum nationes, propter eorum, quos ad eas per hos annos cum imperio misimus, injurias¹¹ ac libidines. Quod enim fanum putatis in illis terris nostris magistratibus religiosum, quam civitatem sanctam, quam domum satis clausam ac munitam fuisse? Urbes jam locupletes ac copiosæ requiruntur, quibus causa belli propter diripiendi cupiditatem¹² inferatur. Libenter hæc coram cum Q. Catulo et Q. Hortensio disputarem, summis et clarissimis viris: noverunt enim sociorum vulnera; vident eorum calamitates; querimonias audiunt. Pro sociis¹³ vos contra hostes exercitum mittere putatis, an, hostium simulatione, contra socios atque amicos? Quæ civitas est in Asia, quæ non modo imperatoris, aut legati,

6. *Principes*. Optimates scilicet.

7. *Virtutes*. Ut temperantia, fides, humanitas. Cap. 13.

8. *Interiorum*. Quæ intimam Asiam incolunt, a finibus et a mari remotæ.

9. *De hoste*. Scilicet vincendo, et non de lucro faciendo.

10. *Nemo arbitratur*. Quisque improbus neminem esse probum existimat.

11. *Injurias*. Furta, rapinas.

12. *Cupiditatem*. Cod. Hittorp. *furtivitatem*. J. V. L.

13. *Pro sociis*. Auxiliandis.

sed unius tribuni militum¹⁴ animos ac spiritus capere¹⁵ possit?

XXIII. Quare, etiam si quem habetis, qui collatis signis¹ exercitus regios superare posse videatur: tamen, nisi erit idem, qui se a pecuniis sociorum, qui ab eorum conjugibus ac liberis, qui ab ornamentis fauorum atque oppidorum, qui ab auro gazaque regia, manns, oculos, animum cohibere possit; non erit idoneus, qui ad bellum Asiaticum regiumque mittatur. Ecquam putatis civitatem pacatam fuisse, quæ locuples sit? ecquam esse locupletem, quæ istis pacata esse videatur? Ora maritima², Quirites, Cn. Pompeium non solum propter rei militaris gloriam, sed etiam propter animi continentiam requisivit. Videbat enim populum romanum non locupletari quotannis pecunia publica, præter paucos; neque nos quidquam aliud assequi classium nomine, nisi ut, detrimentis accipiendis, majore affici turpitudine videremur. Nunc, qua cupiditate homines in provincias, quibus³ jacturis, quibus conditionibus profiscantur, ignorant vide-

14. *Unius tribuni militum.* Singulis legionibus, quæ sex millibus militum constabant, sex tribuni præficiebantur, qui, interdum populi suffragiis, interdum imperatorum beneficio, creabantur.

15. *Animos ac spiritus capere.* Sufficienter auiditati et arrogantiae. Romani ipsi tyrannidis suæ histuriam prodiderunt. Vid. apud Justin. lib. XXXVIII, Mithridatis verba ad omnes gentes, quas Romani sibi socias et amicas vocabant, Racinus in Mithridate adumbravit, act. III, scen. 1.

XXIII. 1. *Collatis signis.* Signa militaria sunt vexilla, sic dicta ab effigie animalium, quibus pro signis uteban-

tur, ut lupi, equi, aperi, etc.* unde dictiones, signa conferre, inferre, id est, impetum facere in hostem. Legioni cuique una erat aquila, ex auro vel ex argento facta, quæ perticæ præfixa expansis alis super hastam stabat. At tot signa erant quot manipuli; hi autem triginta in legione.

2. *Ora maritima.* Id est, incolæ. — *Videbat enim.* Videbant enim incolæ ex illa pecunia nihil ad populum redire. — *Populum romanum non locupletari.* Gruter. prætores locupletari. Editiores vett. *populus romanus n. l.*

3. *Quibus jacturis.* Sic vocat illas largitiones pecuniarum factas in eos per quos obtineri provincie solebant.

licet⁴ isti, qui ad unum deferenda esse omnia non arbitrantur? quasi vero Cn. Pompeium non quum suis virtutibus, tum etiam alienis vitiis, magnum esse videamus. Quare nolite dubitare, quin huic uni credatis omnia, qui inter annos tot⁵ unus inventus sit, quem socii in urbes suas cum exercitu venisse gaudeant. Quod si auctoritatibus hanc causam, Quirites, confirmandam putatis; est vobis auctor⁶, vir bellorum omnium maximarumque rerum peritissimas, P. Servilius, cujus tantæ res gestæ terra marique exstiterunt, ut, quum de bello deliberetis, auctor vobis gravior esse nemo debeat; est C. Curio⁷, summis vestris beneficiis, maximisque rebus gestis, summo ingenio et prudentia præditus; est Cn. Lentulus⁸, in quo omnes, pro amplissimis vestris honoribus, summum consilium, summam gravitatem esse cognoscitis; est C. Cassius⁹, integritate, virtute, constantia singulari. Quare videte¹⁰, ut horum auctoritatibus, illorum orationi, qui dissentiunt, respondere posse videamur.

XXIV. Quæ quum ita sint, C. Manili¹, primum

4. *Ignorant videlicet.* Ironiæ genus. Delendum videtur signum interrogationis post *arbitrantur*, reponendumque punctum.

5. *Inter annos tot.* Gruter. Schütz. Græv. *inter tot.* Subaud. imperatores, qui, ut suas locupletarent arcas, publicam rem male gesserant.

6. *Auctor.* Qui rem facere suadet. — P. Servilius. Cognomento Isauricus, qui annis abhinc 13 consul cum Appio Claudio fuit; quo anno Sulla dictaturam deposuit. Is, proconsul in Cilicia, Isauricos domuit, cum prædationibus aliquoties conflavit, arcas eorum validissimas Phaselim et Olym-

pum evertit, Isaurumque ipsam Ciliciæ arcem delevit, unde Isauricus cognominatus est. Strabo, lib. XVI, et Florus, Epitome.

7. C. Curio. C. Scribonius Curio, qui cum Cn. Octavio consul fuerat, annis abhinc decem. Proconsul de Dardanis triumphavit, e Macedonia rediens. Flor. Epitom. lib. XIII.

8. Cn. Lentulus. Consul, ann. 68 r., cum Spartaco pugnaverat.

9. C. Cassius. Is forte qui anno ante Lentulum fuit consul.

10. Alii multi, *nam*, J. V. L.

XXIV. 1. C. Manili. Statim ac tribuatu functus, non immerito accu-

istam tuam et legem, et voluntatem, et sententiam laudo, vehementissimeque comprobo; deinde te hortor, ut, auctore² populo romano, maneat in sententia, neve cujusquam vim aut minas pertimescas. Primum in te satis esse animi perseverantiæque arbitror; deinde quum tantam multitudinem cum tanto studio adesse videamus, quantam³ nunc iterum in eodem homine præficiendo videmus, quid est, quod aut de re⁴, aut de perficiendi facultate dubitemus? Ego autem, quidquid in me est studii, consilii, laboris, ingenii, quidquid hoc beneficio populi romani, atque hac potestate prætoris, quidquid auctoritate, fide, constantia possum; id omne ad hanc rem conficiendam, tibi et populo romano polliceor ac defero: testorque omnes deos, et eos maxime, qui huic loco temploque præsident, qui omnium mentes eorum, qui ad rempublicam adeunt, maxime perscipiunt, me hoc neque rogatu facere cujusquam, neque quo Cn. Pompeii gratiam mihi per hanc causam conciliari putem, neque quo mihi ex cujusquam amplitudine, aut præsidia periculis, aut adjumenta honoribus⁵ quæram: propterea quod pericula facile, ut hominem præstare oportet, innocentia tecti repellemus; honores autem neque ab uno, neque ex hoc loco, sed eadem nostra

satum dicit Ascon. in Cornel. — *Voluntatem*. Hoc loco, consilium.

2. *Auctore*. Defensore.

3. *Græv.* e MSS. Olim, *non... vidimus*. Sed interpolata hæc esse idem non sine causa suspicatur. J. V. L. — *Præficiendo*. Exercitui, bello.

4. *De re*. De tanto viro deligendo. — *De perficiendi facultate*. Quam ex summa populi romani frequentia, summoque ejus studio, quid de promulgata lege sentiat, facile cognoscatur.

5. *Testor... honoribus quæram*. De Tullio quid opinabimur? Tantane fuit captus dementia, ut sponte rempublicam uni viro submitteret? Aut magnatibus itane fuit infensus, ut patriam inimicitias posthaberet? Culpæ suæ supponit tamquam levitatis tantæ ipse poenas lueret, et falso illum ad tribunos relegavit. Philipp. XI, c. 8: « De Cn. Pompeii imperiis, summi viri, atque omnium principis, tribuni plebis turbulenti tulerunt ».

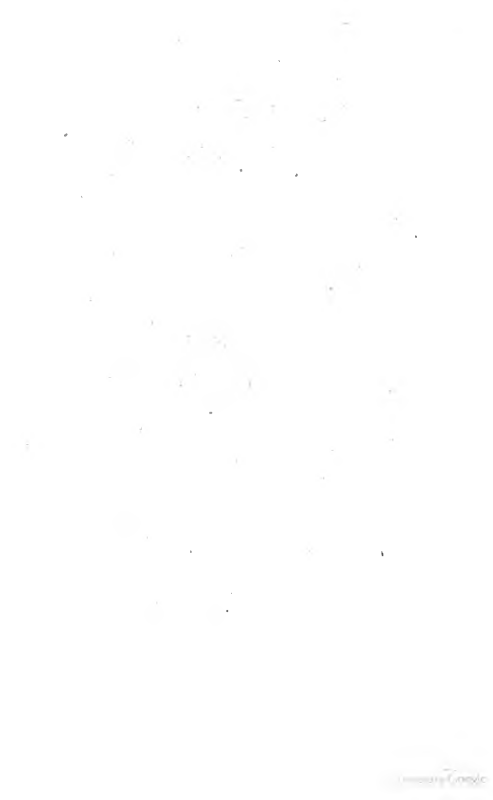
illa laboriosissima ratione vitæ, si vestra voluntas feret, consequemur. Quamobrem⁶, quidquid in hac causa mihi susceptum est, Quirites, id omne me reipublicæ causa suscepisse confirmo; tantumque abest, ut aliquam bonam gratiam mihi quæsisse videar, ut multas etiam simultates partim obscuras, partim apertas intelligam, mihi non necessarias, vobis non inutiles⁷, suscepisse. Sed ego me hoc honore præditum, tantis vestris beneficiis affectum, statui, Quirites, vestram voluntatem, et reipublicæ dignitatem, et salutem provinciarum atque sociorum, meis omnibus commodis et rationibus præferre oportere.

6. *Quamobrem.* Negesse erat in causa hac, quæ non omnino a gratia ancapandæ suspitione abesse poterat, ut Cicero tamquam conceptis ac solemnis verbis se unius reip. utilitatibus inservire voluisse profiteretur.

7. *Non inutiles.* Tæcite videtur Lucullo et aliis, qui cum imperio hoc

anno in Asiam missi sunt, quorumque simultates se ob hanc causam subitum intelligit, dequantare brevi fore ut per earum simultatum causam eos in iudicium adducat; et plurimas res ab iis minus honeste gestas patefaciat. — *Mihi non necessarias.* Quod jam iis non egeo, ut apud vos laude crescā.

M. TULLII CICERONIS

ORATIO

PRO A. CLUENTIO AVITO

ARGUMENTUM.

Anno Urbis 687, Aulum Cluentium Avitum equitem romanum ex municipio Larinate accusavit C. Oppianicus, quod Oppianicum patrem suum exulem veneno interfecisset, idemque iudices qui octo ante annis Oppianicum damnaverant pretio corrupisset. Primas autem hac in accusatione partes agebat Sassia Cluentii mater, nefariæ libidinis ac virilis audaciæ mulier, quæ non materno tantum, sed femineo omni exuto sensu, sæpius jam cum Oppianico patre insontem filium atrocissima invidia opprimere tentaverat. Ista scilicet mortuo A. Cluentio Avito, patre ejus quem Cicero defendit, primo in amorem et scelestas nuptias A. Aurium Melinum, Cluentiæ filiæ suæ conjugem, pellexit; mox vero sublato Aurio Melino, Statio Albico Oppianico ejus occisori nubit, qui ut locum sceleratis nuptiis faceret, tres suos filios necat. Neque illud ei primum scelus fuerat tentamentum, nonnullos jam occiderat, Romæ testamenta supposuerat, socrum ipsam veneno sustulerat; qui jam ut tolleretur gravis ac importunus testis, simulque ad Sassiam hereditas filii Cluentii perveniret, Oppianicus eum veneno interimere constituit. Usus est ad eam rem Fabricio, homine scelesto et impuro. Is Scamandro liberto venenum dedit: quum ægrotaret Cluentius, medici Cleophanti servum Diogenem Fabricius spe et pretio sollicitavit, ut venenum a Scamandro acceptum Cluentio daret. Servus frugi atque integer rem ad dominum detulit, Cleophantus de facinore intentato cum Cluentio est loquutus. Is Diogenem emit a Cleophanto; venenum diebus paucis, multi viri boni quum ex occulto intervenissent, in manibus Scamandri deprehenditur. Cluentius nomen ejus defert; accusatore utitur P. Canutio. Cicero eum a Me-trinatibus rogatus defendit. Scamander omnibus sententiis præter unam damnatus est. Tum Fabricius reus factus, accusatus ab eodem Canutio, defensus a fratribus Cepasiis, iudicum omnium sententiis damnatur. Apud eosdem iudices Oppianicus reus est factus, quum jam illis duobus præjudiciis damnatus esset. Accusavit eum Canutius; defendit L. Quintius trib. pl. Quæsitores fuit C. Junius. Oppianicus, quamquam Staleno pecuniam dede-

rat, ad corrumpendos iudices, tamen, ea pecunia per Staleni fraudem et malitiam suppressa, a plurimis iudicibus condemnatur; quinque fuerunt qui sibi non liquere dicerent, quinque qui absolverent. Condemnato Oppianico, publica erupit indignatio, quæ corrupti iudicii Cluentium accusaret. L. Quintius tribunus plebis, totam illam rem in summam invidiam turbulentis concionibus adduxit, clamitans accepisse pecuniam iudices, ut innocentem reum damnarent. In iudicium tracti Junius prætor, et nonnulli iudices, jam diu famosi, tum de facto hoc, tum de aliis damnantur; alii senatoria dignitate moventur, et ipse Cluentius censorum nota equestri ordine deiecit. Neque immerito; constabat enim corruptos ab Oppianico primum iudices Cluentium pluris licitatum esse, ita ut in emptione viuceret.

Octo jam annos causæ hujus infamia penitus invaluerat quum damnati Oppianici filius, idemque Sassie privignus Cluentii nomen detulit tum de patre sublato, tum maxime de corrupto iudicio. Accusavit eum Oppianici nomine Titus Attius Pisauensis; defendit hac oratione Cicero prætor. Acta est causa apud Q. Volumnium Nasouem*, cui prætori quæstio de beneficiis obtigerat an. U. C. 687, Emilio Lepido, L. Volcatio Tullo coss.

Plurimæ Ciceroni difficultates impugnandæ occurrebant; tum quod prævalida opinio et in omnium animis infixæ erat exterminanda, tum quod plurimis præjudiciis ac censorum notis Cluentii causa damnata videbatur, tum maxime quod Cicero in nonnullis orationibus et ipse in Cluentium corruptosque ab eo iudices erat invectus, ita ut ipse contra se pugnare cogeretur.

Quum igitur Cicero animadvertisset accusatorem Cluentii omnem orationem in duas partes divisisse, quarum altera niteretur invidia jam inveterata iudicii Juniani, qua Cluentius errore quodam populi in suspensionem venerat, iudices a se pecunia corruptos, ut Oppianicum condemnarent, altera vero ad crimina ve-

* Fuere qui duos hoc nomine homines contineri crederent, quorum alter prætor, alter iudex questionis esset, et ita putat Heinkecius, IV, 18, 14. Verum nos cum plurimis credimus auctoribus novum eundemque fuisse virum, qui Nasonia cognominis uteretur: et Garatonii excursus hac de re huic orationi subiecit, in quo singularia quædam continentur. Cf. etiam, si libet, Schæll. Literat. Rom. Beaufort, Rep. Rom. V, 4.

neficii pertineret, ipse quoque orationem suam sic partitur, ut primum se demonstraturum ostendat, culpam iudicii corrupti a Cluentio prorsus alienam esse, deinde in diluendo veneficii crimine se versaturum esse dicat, cap. 1-4.

In *prima* igitur orationis parte, qua negatur Cluentium pecunia iudicium corrupisse, quo inimicum suum innocentem Statium Albium Oppianicum eodemnaret:

I. Docetur Oppianicum, maximis criminibus et gravissimis testibus in iudicium vocatum esse. Itaque multae eædes et parricidia ab eo commissa, aliaque nefaria facinora enarrantur, 5-16; ex quibus intelligi posset, cum in iudicio non esse pecunia circumventum, sed potius honeste absolvi nullo modo potuisse.

Deinde II ostenditur præiudiciis in Scamandro, 17-20, et in Fabricio factis, 21, 22, necesse fuisse Oppianicum reum condemnari, præsertim ab iisdem iudicibus, qui duo illa præiudicia fecissent.

Denique III demonstratur iudicium non a Cluentio, sed contra Cluentium pecunia esse tentatum, 23-27; in quo simul exponitur, unde suspicio orta sit, Cluentium pecunia iudices corrupisse. Id enim accidisse turbulentis Quintii concionibus, quæ effecerint, ut quæsitör Junius, et iudices aliquot condemnarentur, 28-41. Neque vero falsam illam de Cluentio opinionem eo confirmari, quod censores (Gellius et Lentulus) in iudices quosdam illius consilii Juniani animadverterint, 42 seqq. Denique respondetur tribus adversarii argumentis, primo quod Cn. Egnatius in testamento scripserit, idcirco se exheredasse filium, quod is ob Oppianici damnationem pecuniam accepisset, 48; secundo quod senatus universus iudicaverit corruptum esse iudicium, 49; tertio quod ipse Cicero (Act. I in Verr. cap. 13) confessus sit in iudicio illo pecuniam esse versatam, 50, 51.

In *secunda* parte orationis demonstratur crimen veneficii Cluentio objectum ab eo prorsus alienum esse. In quo primum ostendit se nolle præsidio legis Sempronie (C. Gracchi) «ne quis iudicio circumveniretur» in defensione Cluentii uti, quamquam hæc lex ad senatores, non ad equites pertineat, sed potius, ipso etiam Cluentio rogante, eum facto non lege illa defensurum esse, 52 seqq. Itaque primum præter alia quædam leviora, 59, refutat falsa duorum veneficiorum, antea quæ commissa dice-

bantur, crimina Cluentio objecta, 60; deinde accedit ad illud, de quo agebatur, ostenditque Cluentium Oppianico venenum parare nec voluisse, nec potuisse; in quo præcipue Sassiæ matris ejus scelera exponuntur, 61-68. Postremo judices rogantur, ut Cluentium innocentem, tot annos in falsa invidia periculisque versatum sublevent, eumque incolumem municipio, amicis, vicinis, hostibus restituant, 69-71.

Ea est oratio in qua artis suæ vires maxime vir præclarissimus explicuit; et ipse (Orat. 30) maturam eam juvenilibus tentamentis opponit, et sæpius Quintilianus copiosissime laudat. Apud recentiores etiam Cl. *Blair* unam hanc e sapientissimis vehementissimisque orationibus prædicat. Et sane hac in causa se ipse vicit Cicero, et contra verum etiam obtinuit, quum Quintilianus, *Inst. Orat.* II, 17, et Rufinianus, de *Fig. cap.* 13, narrent Ciceronem gloriatum esse se tenebras iudicibus in causa Cluentii offudisse.

M. T. CICERONIS ORATIONES.

ORATIO PRO A. CLUENTIO AVITO.

ORATIO QUARTADECIMA.

I. **ANIMADVERTI**, iudices, omnem accusatoris¹ orationem in duas divisam esse partes: quarum altera mihi niti et magnopere confidere videbatur invidia jam inveterata iudicii Juniani²; altera³ tantummodo consuetudinis causa⁴ timide et diffidenter attingere rationem veneficii criminum⁵; qua de re lege est hæc quæstio constituta. Itaque mihi certum est, hanc eandem distributionem invidiæ et criminum, sic in

1. *Accusatoris*. T. Attii Pisarenais, quem infra nominat.

2. *Judicii Juniani*. Infamia illius iudicii, quo Oppianicus, accusante Cluentio, iudice quæstionis C. Junio, ante annos octo eodemmodatus erat; quam infamiam non dubius corrupti iudicii rumor pepererat, et quia damnatus erat Oppianicus, accusatoris io eo potius quam rei culpam fuisse verisimile videbatur.

3. *Alteræ*. Sine causa idonea Gollia. legi voloit « alteram ». Vulgatam tuetur Quintil. IV, 1, 36.

4. *Consuetudinis causa*. Quasi nullum insit, aut inesse debeat in eo momentum; et ob eam tantum rationem, quod de veneficii accusatione dicere necesse erat, et omnino volebat usus, quam de ea re principis quæstio haberetur. Accusator autem eo, quasi omnino in causa secundum obtinentia locum, leviter perstrinxerat.

5. *Criminum*. Tria veneficii crimina obijciebat accusator, ut videtur est infra cap. 60 sqq. Frustra ergo cod. Franc. « et criminum »; quod videtur e sequentibus receptum.

defensione servare, ut omnes intelligant, nihil me nec subterfugere⁶ voluisse reticendo, nec obscurare dicendo. Sed quum considero, quomodo mihi in utraque re sit elaborandum, altera pars, ea quæ propria est⁷ iudicii vestri, et legitimæ veneficii quæstionis, per mihi brevis, et non magnæ in dicendo contentio- nis fore videtur: altera autem, quæ procul a iudicio re- mota est, quæ concionibus seditiose concitatis accom- modatior est⁸, quam tranquillis moderatisque iudiciis, perspicio⁹, quantum in agendo difficultatis, et quan- tum laboris sit habitura. Sed in hac tanta difficultate illa me res tamen, iudices; consolatur, quod vos de criminibus sic audire consuestis, ut eorum omnem dissolutionem¹⁰ ab oratore quærat; ut non existime- tis, plus vos¹¹ ad salutem reo largiri oportere, quam quantum defensor, purgandis criminibus, consequi et dicendo probare potuerit. De invidia autem sic in- ter vos disceptare debetis, ut non, quid dicatur a nobis, sed quid oporteat dici, consideretis. Agitur enim in criminibus, A. Cluentii proprium periculum; in invidia, causa communis¹². Quamobrem alteram partem causæ sic agemus, ut vos doceamus; alteram

6. *Subterfugere*. Nam callide possem tacere de re ad causam non pertinente, quæ multam invidiam conflavit Cluentio, et ejus causam valde suspectam effecit. — *Obscurare*. Quod accusator fecit, qui tantum, quasi consuetudinis causa, tetigit rem et verbis multis involvit, quæ e lege et a consilio ipsius quæstionis maximi erat momenti.

7. *Propria est*. De qua quæstio constituta est, et ideo de qua sententiam latari sunt iudices.

8. *Accommodatior est*. His alluditur turbulentis Quintilii tribuni in Cluentium ac Oppianici iudices conviciis.

9. Sic Ern. e MS Lambini reposuit. Vulgo autem legitur *prospicio*. J.V.L.

10. *Dissolutionem*. Purgationem. Quum accusatur reo crimina objicit, non continuo creditis, sed exspectatis donec ea rei patronus dissolverit.

11. *Plus vos*. Et postquam objecta diluentem patronum audivistis, non ideo vos magis reo favetis, quam quantum ex ejus defensione ac innocentie argumentis scire posse arbitramini.

12. *Causa communis*. Nam si propter inveteratam invidiam damniatur Cluentius, cui non idem periculum impendit?

sic, ut oremus¹³ : in altera, diligentia vestra¹⁴ nobis adjungenda est; in altera, fides imploranda. Nemo est enim, qui invidiæ, sine vestro, ac sine talium virorum subsidio, possit resistere. Equidem quod ad me attinet¹⁵, quo me vertam, nescio. Negem fuisse illam infamiam judicii corrupti? negem illam rem agitatam in concionibus¹⁶? jactatam in judiciis? commemoratam in senatu? Evellam ex animis hominum tantam opinionem? tam penitus insitam? tam vetustam? Non est nostri ingenii; vestri auxilium est, judices, hujus innocentiae sic in hac calamitosa fama, quasi in aliqua perniciosissima flamma, atque in communi incendio subvenire.

II. Etenim sicut aliis in locis¹ parum firmamenti et parum virium veritas² habet; sic in hoc loco falsa invidia imbecilla esse debet. Dominetur³ in concionibus, jaceat in judiciis; valeat in opinionibus ac sermonibus imperitorum, ab ingeniis prudentium repudietur; vehementes habeat repentinos impetus⁴, spatio interposito et causa cognita consenescat. Denique illa definitio judiciorum æquorum, quæ nobis a majoribus

13. *Ut oremus.* Totâ enim hæc pars vestræ voluntatis erit.

14. *Diligentia vestra.* Attentio ad ea quæ dicam. — *Fides.* Integritas ea, quam præstare jurati judices debeat; ne hominem falsa invidia circumventum opprimi sistant.

15. *Quod ad me attinet.* Opponitur hoc illi quæ a judicibus sunt faciendâ.

16. *In concionibus.* A Quintio, quum populus ad rem vocari jussit. — *In judiciis.* Quum in corruptos judices legibus est animadversum. — *In senatu.* Quum nonnulli senatores ob hanc corruptionis infamiam a censoribus loco moti sunt. — *Vestri auxilium est.* Ad vestram fidem pertinet Cluentii innocentiam sublevare, atque ex hoc opinio-

nem et invidiæ furore eripere, quasi ex incendio quod omnes jam est involaturum.

II. 1. *Aliis in locis.* In concionibus maxime.

2. *Veritas.* Sic MSS Victorii, sex Palat. duo Parisienses, al. Olim, *falsitas*. J. V. L. — *In hoc loco.* In judicio, ubi facta sola æstimantur.

3. *Dominetur.* Non multum recusamus quin apud populum regeret. Non jubentis hoc est, sed concedentis.

4. *Repentinos impetus.* Delata ad hominem sinistra de altero fama, et ad idem hæc inde conflatum vehementer illius animam ab initio moveat. — *Consenescat.* Languescat jam et turpeat, contemni et leve haberi incipiat.

tradita est, retineatur, ut in iudiciis⁵ et sine invidia culpa plectatur, et sine culpa invidia ponatur. Quamobrem a vobis, iudices, antequam de ipsa causa dicere incipio, hæc postulo: primum id, quod æquissimum est, ut ne quid huc præjudicati afferatis. Etenim non modo auctoritatem, sed etiam nomen iudicum amitemus⁶, nisi hic ex ipsis causis iudicabimus, ac si ad causas iudicia jam facta domo deferemus. Deinde si quam opinionem jam vestris mentibus comprehendistis, si eam ratio convellet, si oratio⁷ labefactabit, si denique veritas extorquebit: ne repugnetis, eamque animis vestris aut libentibus⁸, aut æquis remittatis. Tum autem, quum ego unaquaque de re dicam, et diluam, ne ipsi⁹, quæ contraria sunt, taciti cogitationi vestræ subjiciatis; sed ad extremum expectetis, et me meum dicendi ordinem servare patiamini: quum peroraro, tum, si quid erit præteritum, a me requiratis.

III. Ego me, iudices, ad eam causam accedere, quæ jam per annos octo¹ continuos ex contraria² parte audiatur, atque ipsa opinione hominum tacita prope

5. *Ut in iudiciis.* Iudices, posito omni odio, in scelus animadvertant; iidemque, scelere non exstante, omnem pensant præoccupatam opinionem.

6. *Nomen iudicum amitemus.* Nam ex aliorum sententia, non nostra iudicium feremus. Quintilianus V, in præjudiciorum refutatione dicit rogandos esse patrono iudices, ut rem potius intineatur ipsam, quam iurijurando alieno suam donent.

7. Ita Lambin. e cod. S. Victoris, atque ita cod. e regis optimus. Edd. vett. repetunt ratio. J. V. L.

8. *Aut libentibus.* Si non gaudentes, altem sine desiderio.

9. *Ne ipsi.* Vos, quæso, ne in intimo corde iis, quæ a me dicentur, alia taciti objiciatis; verum expectetis donec defensionem peregero.

III. 1. *Per annos octo.* Anni affluerant octo ab Oppianici damnatione ad consulatum Lepidi et Tulli, quo anno orationem hanc habuit Cicero. Inde constat causam dixisse Oppianicum, L. Lucullo, M. Cotta cons. quo anno tribunus plebis fuit Quintus, Oppianici et ad iudices, et ad populum defensor.

2. *Ex contraria parte.* Propter sermones ab adversariis Clientii disseminatos.

convicta atque damnata sit, facile intelligo : sed, si quis mihi deus vestram ad me audiendum benivolentiam conciliarit; efficiam profecto, ut intelligatis, nihil esse homini tam timendum, quam invidiam³; nihil innocenti, suscepta invidia, tam optandum, quam æquum judicium, quod in hoc uno denique falsæ infamiæ finis aliquis atque exitus reperiat. Quamobrem magna me spes tenet, si ea, quæ sunt in causa, explicare, atque omnia dicendo consequi potuero, hunc locum consessumque vestrum, quem illi horribilem A. Cluentio, ac formidolosum fore putaverunt, eum tandem ejus fortunæ miseræ multumque jactatæ portum ac perfugium futurum. Tametsi pericula sunt, quæ mihi, antequam de causa dicam, de communibus invidiæ periculis dicenda esse videantur; tamen, ne diutius oratione mea suspensa expectatio vestra teneatur, aggrediar ad crimen⁴ cum illa deprecatione⁵, judices, qua mihi sæpius utendum esse intelligo, sic ut me audiat, quasi hoc tempore hæc causa primum dicatur, sicuti dicitur; non quasi sæpe jam dicta⁶, et nunquam probata sit. Hodierno enim die primum veteris istius criminis diluendi potestas est data : ante hoc tempus error in hac causa, atque invidia versata est. Quamobrem dum multorum an-

3. *Invidiam*. Odium nempe e sinistro rumore vel calumnia susceptum, quod deinde dicit falsam infamiam.

4. *Ad crimen*. Corrupti iudicii, quo damnatus est Oppianicus, et cujus in veterata opinione laborabat Cluentius.

5. *Cum illa deprecatione*. Duo simul a iudicibus petit; tum, ut existiment, causam de corrupto iudicio eo primum die defendi, cujus uero antea defensionem peregerit; tum ne potest de causam jam sæpe, quom iudices accu-

sarentur, qui dicebantur fuisse corrupti. Defensio parro antea causa hæc non fuerat, vel injuria Quintii tribuni plebis, vel quia non de illo crimine accusationes reliquæ institutæ sunt; ita ut res in integro semper fuerit.

6. *Sæpe jam dicta*. Quotiescumque illi damnati sunt; qui de Oppianico iudicaverunt; neque enim es, quasi præiudicia in Cluentium sequenda, multis infra contendit orator. — *Nunquam probata*. Semper damnata.

norum⁷ accusationi breviter dilucideque respondeo, quaeso, ut me, iudices, sicuti facere instituistis, benigne attenteque⁸ audiatish.

IV. Corruptisse dicitur¹ A. Cluentius iudicium pecunia, quo inimicum suum innocentem, Statium Albium, condemnaret. Ostendam, iudices, primum, quoniam caput illius atrocitatis² atque invidiæ fuit, innocentem pecunia circumventum, neminem umquam maioribus criminibus, gravioribus³ testibus esse in iudicium vocatum; deinde ea de eo præjudicia esse facta ab ipsis iudicibus, a quibus condemnatus est, ut non modo ab iisdem, sed ne ab aliis quidem ullis, absolvi ullo modo posset. Quum hæc docuero, tum illud ostendam, quod maxime requiri intelligo, iudicium illud pecunia esse tentatum, non a Cluentio, sed contra Cluentium; faciamque, ut intelligatis, in tota illa causa quid res ipsa tulerit⁴, quid error affluerit, quid invidia conflarit⁵.

7. *Multorum amorum.* Eadem ratione apud Platonem utitur in Apologia Socrates: «Reputate, viri Athenienses, mihi accensatorum duo genera esse impugnanda; quorum alterum nunc primum nomen meum defert; alterum jamdudum me calumniatur. His ergo primo respondendum necesse, quos sæpius ac diutius jam audieritis: nunc brevi temporis momento illa refellam oportet, quorum invidia multis jam annis obroor».

8. *Benigne attenteque audiatish.* Quorum alterum boni viri, alterum boni iudicis est.

IV. 1. *Corruptisse dicitur.* Jam eam causæ partem aggreditur orator, quæ, quamvis extra rem ipsam posita videatur, maxime ad eam pertinet. Maximi enim erat momenti iudicibus non a Cluentio corruptum iudicium fuisse

probare; quippe quibus æquioribus in reliqua causa usus esset Cicero. Eo magis valebat hæc ad causam præmunio, quod vel esteria de rebus innocentis Cluentio, hac una re non satis demonstrata gravissima omnino perna poterat iudici, et ille tamquam beneficii reus damari, hac una de causa quod iudicium corruptisse constaret. Conf. infra cap. 34.

2. *Illius atrocitatis.* Infamie contra Cluentium excitatæ.

3. *Gravioribus.* Fide dignioribus.

4. *Res ipsa tulerit.* Quid re ipsa evenit. — *Error affluerit.* Errore creditum est, quum in iudicio pecunia versata esset, non ab eo datam, qui damnatus est, sed ab eo qui accusavit.

5. *Invidia conflarit.* Quintilianus, IV, 5, memorat fuisse, qui hanc partitionem repræboderent. Sed injustam

Primum igitur illud est, ex quo intelligi possit, debuisse Cluentium magnopere causæ confidere, quod certissimis criminibus et testibus fretus ad accusandum descenderit⁶. Hoc loco faciendum mihi, iudices, est, ut vobis breviter illa, quibus Albius condemnatus est, crimina exponam. Abs te peto, Oppianice, ut me invitum de patris tui causa dicere existimes, adductum fide atque officio defensionis⁷. Etenim tibi si in præsentia satisfacere non potnero, tamen multæ mihi ad satisfaciendum reliquo tempore facultates dabuntur: Cluentio nisi nunc satisfecero, postea mihi satisfaciendi potestas non erit. Simul et illud quis est qui dubitare debeat, contra damnatum et mortuum, pro incolumi⁸ et vivo dicere; quum illi, in quem dicitur, damnatio omne ignominie periculum⁹ jam abstulerit, mors vero etiam doloris; huic autem, pro quo dicitur, nihil possit offensionis accedere sine acerbissimo animi sensu ac dolore, et sine summo dedecore vitæ ac turpitudine? Atque, ut intelligatis, Cluentium non accusatorio animo, non ostentatione¹⁰ aliqua aut

fuisse obtreactionem hanc jam Gesnerus ad h. l. monuit, et illud animadverti satis est, his duobus primis constitutis momentis, facile tertium probari. Vide etiam primam notam hujus capituli.

6. *Descenderit.* Nam exponitur id, quo confirmatur, quod modo dictum est, neminem umquam majoribus criminibus esse in iudicium vocatum.

7. *Officio defensionis.* Quam clienti Cluentio servare debet Cicero, et proderet, si Oppianici patris crimina reticeret.

8. *Incolumi.* Verbum hoc opponitur damnato, ut pro Archia: « Quam Gabinii, quam diu incolumis fuit, levitas, post damnationem calamitas omnem tabularum fidem resignasset ».

9. *Ignominie periculum.* Nihil jam ei ab infamia metuendum relinquit, quæ ultra grassari non potest. Damnato enim, quum capite sit diminutus, nec jam inter vivos habetur, hoc ipso facto, nullum jam est decus tuendum; quippe quod ei omne ademit condemnatio. Verum non ideo miseri ac mortui ruina crescendum, quod jam abunde sit infamis, neque ultra possit defendi. Ceterum sæpius hac in oratione notandum occurret, Ciceronem ulli rei magis quam causæ huic servire.

10. *Ostentatione.* Utingenium ostentaret; aut gloriæ cupidine adductum, quæ juvenes multos ad accusandum impulit.

gloria adductum, sed nefariis injuriis, quotidianis insidiis, proposito ante oculos vitæ periculo, nomen Oppianici detulisse, paullo longius exordium rei demonstrandæ repetam: quod quaeso, judices, ne moleste patiamini. Principiis enim cognitis, multo facilius extrema intelligetis.

V. A. Clentius Avitus fuit, pater hujusce, judices, homo non solum municipii Larinatis, ex quo erat, sed etiam regionis illius et vicinitatis, virtute¹, existimatione, nobilitate facile princeps. Is quum esset mortuus, Sulla et Pompeio consulibus², reliquit hunc annos xv natum, grandem autem et nubilem filiam: quæ brevi tempore post patris mortem nupsit A. Aurio Melino, consobrino suo, adolescenti in primis, ut tum habebatur, inter suos et honesto³, et nobili. Quum essent hæ nuptiæ plenæ dignitatis, plenæ concordiæ, repente est exorta mulieris importunæ nefaria libido, non solum dedecore, verum etiam scelere conjuncta⁴. Nam Sassia, mater hujus Aviti (mater enim a me [nominis causa], tametsi in hunc hostili odio et crudelitate est, mater, inquam, appellabitur; neque umquam illa ita de suo scelere et immanitate audiet, ut naturæ nomen⁵ amittat: quo enim est

V. 1. *Virtute*. Probitate et animi constantia.

2. *Sulla et Pompeio cons.* Qui ann. U. C. 665 consulatum gessere; quo anno Mithridates Romanos in Asia trucidandos curavit.

3. *Honesto*. Bonæ existimationis, ut tum ferebatur; paucis enim abhinc annis ab uxore discessit, ut foras cum socio nuptias iniret. Benjam. Weisk. putat h. l. de divite intelligi; et *honestum* sensu morali et philosophico, magis de actionibus hominum dici, quam de hominibus ipsis. Verum multa

exempla contra B. Weisk. faciunt, nec ipse favet, ut aiunt, contextus.

4. *Conjuncta*. Hoc recte optimi interpretes, excepto Grævio, legi volunt et edd. habent pro vulgato *convincta*. Bene Caratoniuss affert locum c. Phil. lib. V, cap. 7: «hujus mendicitas avilitate conjuncta».

5. *Naturæ nomen*. Ex hoc forte verbo pendet *nominis causa*, quod, ut insititum, Ernestio auctore, uenit inclusimus. Pro eo Lambinus edidit *in omni causa*, c. MSS, ut ait, sed multo pejus. J. V. L.

ipsum nomen amantius indulgentiusque maternum, hoc illius matris, quæ multos jam annos, et nunc quum maxime filium interfectum cupit, singulare scelus, majore odio dignum esse ducetis); ea igitur mater Aviti, Melini illius adolescentis, generi sui, contra quam fas erat, amore capta, primo (neque id ipsum diu), quoquo modo poterat, in illa cupiditate continebatur: deinde ita flagrare cœpit amentia, sic inflammata ferri libidine, ut eam non pudor⁶, non pudicitia, non pietas, non macula familiæ, non hominum fama, non filii dolor, non filiæ mœror a cupiditate revocaret. Animum adolescentis, nondum consilio ac ratione firmatum, pellexit iis omnibus rebus, quibus illa ætas capi ac deliniri potest.

Filia, quæ non solum illo communi dolore muliebri⁷ in ejusmodi viri injuriis angeretur, sed nefarium matris pellicatum ferre non posset, de quo ne queri quidem⁸ sine scelere se posse arbitraretur, ceteros sui tanti mali ignaros esse cupiebat; in hujus amantissimi sui fratris manibus et gremio, mœrore et lacrymis convescebat. Ecce autem subitum divortium; quod solatium⁹ malorum omnium fore videbatur. Discedit a Melino Cluentia, ut in tantis injuriis, non invita; ut a viro, non libenter. Tum vero illa egregia ac præclara mater palam exsultare lætitia, ac triumphare gaudio cœpit, victrix filiæ, non libidinis. Itaque diutius suspicionibus obscuris¹⁰ lædi famam suam

6. *Non pudor.* Qui ad animum, ut pudicitia ad corpus, pertinet.—*Pietas.* Maternus amor.

7. *Dolore muliebri.* Qui, ut in tali re, nulli non mulieri a viro deserte peculiaris est.

8. *Ne queri quidem.* Quia Sasia ejus mater erat. Sic ad Attic. II: «Eo

am miserior, quod mihi non modo irasci, gravissima injuria accepta, sed ne dolere quidem impune liceat».

9. *Quod solatium.* Nempe pellicem matrem non jam viam.

10. *Suspicionibus obscuris.* Paullo obscurior infamia non jam hujus furori satis est; vult media in luce versari.

noluit : lectum illum genialem, quem biennio ante filiae suae nubenti straverat, in eadem domo sibi ornari et sterni, expulsa atque exturbata filia, jubet. Nubit genero socrus¹¹, nullis auspiciis¹², nullis¹³ auctoribus, funestis ominibus omnium!

VI. O mulieris scelus incredibile¹, et, præter hanc unam, in omni vita inauditum! o libidinem effrenatam et indomitam! o audaciam singularem! non timuisse, si minus vim deorum², hominumque famam, at illam ipsam noctem facesque³ illas nuptiales? non limen cubiculi? non cubile filiae? non parietes⁴ denique ipsos, superiorum testes nuptiarum? Perfregit ac pro-

11. *Genero socrus.* Ad b. l. observat Quintilianus III, stomachum iudicis atenta auditione fatigatum, in narratione, sententia brevi interjecta, reflexere utile esse.

12. *Auspiciis.* Illos nuptiis adhiberi solitos esse constat: unde Valerius Maximus, lib. II, titulo de Institutis antiqua: « Apud antiquos non solum publice, sed etiam privatim nihil gerebatur, nisi auspicio prius sumpto. Quo ex more nuptiis etiam nunc auspices interponuntur, qui, quamvis auspicia petere desierint, ipso tamen nomine veteris consuetudinis vestigia usurpantur ». Ald. habet « auspiciis ». Male, ut ex sequentibus verbis videtur.

13. *Nullis auctoribus.* Mulier quilibet ætate necesse erat cognatos se tutores adhiberet, qui suo consensu auctoritatem matrimonio adderent. Sic Terent. Adelp. IV, 8: « quis despondit? quis dedit? Cai quando nupsit? auctor his rebus quis est? »

VI. 1. *Scelus incredibile.* Nihil, inquit Quintilianus, IV, tam consequens est quam narrationi confirmatio; nisi egressio illa vel quasi finis narrationis, vel quasi initium confir-

mationis est. Erit ergo illi nonnumquam locus, ut si expositio circa finem atrox fuerit, prosequamur eam, velut spiritus erumpente protinus admiratione. . . . Verum excursio in narratione non esse debet nisi brevis et talis, ut vi quadam videamur affecti, et velut recto itinere depulsi, qualis est Ciceronis circa nuptias Sessæ, etc.

2. *Vim deorum.* Divinam ultionem.

3. *Faces.* In nuptiis quinque faces ex spina alba a quinque pueris matris et patris ferri solitas, propterea quod inter cetera, quinque erant concilianda numina, Jupiter, Juno, Venus, Suada se Lucina, tradit Plutarchus in *Question. rom.* — *Limen cubiculi.* Ubi proxime nova sponsa mariti limen accesserat, mensibus trans limen ferebatur, ne, inquit Servius ad Virg. *Eolog.* VIII, a sacrilegio inchoarent, si deposituræ virginitatem calcarent rem Vestæ, i. e. nuptiis castissime consecratam.

4. *Parietes.* Eadem usus est figura noster Ræcinus quum his verbis Phædrum loquentem inducit:

Il me semble déjà que ces murs, que ces voûtes Vont prendre la parole, et prêts à m'accuser; Attendent mon époux pour le démasquer.

stravit omnia cupiditate ac furore : vicit pudorem libido, timorem audacia, rationem amentia. Tulit hoc commune dedecus jam⁵ familiae, cognationis, nominis, graviter filius; augebatur autem ejus molestia quotidianis querimoniis et assiduo fletu sororis : statuit tamen nihil sibi, in tantis injuriis ac tanto scelere matris, gravius⁶ faciendum, quam ut illa matre ne uteretur⁷ : ne, quam videre sine summo animi dolore non poterat, ea si matre uteretur, non solum⁸ videre, sed etiam probare suo judicio putaretur.

Initium quod huic cum matre fuerit simultatis, audistis. Pertinuisse⁹ hoc ad causam, tunc, quum reliqua cognoveritis, intelligetis. Nam illud me non praeerit, cujusmodicumque mater sit, tamen in judicio filii de turpitudine parentis dici vix oportere¹⁰. Non essem ad ullam causam idoneus, judices, si hoc, quod in communibus hominum sensibus atque in ipsa natura positum atque infixum est, id ego, quum ad amici

5. Jam. Delevit Græv. et Schütz. verum, ut defendit Ernestus, idem est quod dedecus, quod jam esset commune.

6. Gravius. Erga matrem durius, acerbius.

7. Ne uteretur. Ne familiariter eam frequentaret.

8. Non solum videre. Non solum ejus flagitiorum testis esse, verum etiam ea comprobare videretur.

9. Pertinuisse. Necesse fuisse intelligetis ut a me exponeretur, neque enim temere aut accusatorie dixi, sed ut materni in Cluentium odii originem demonstrarem.

10. Vix oportere. « Illa, auctore Quintiliano, quæ sunt natura parum speciosa, quæque non dicere, si utrumlibet esset liberum, maluissemus, non tamen indecora sint dicentibus. Quid

asperiores habere frontem potest, aut quid aures hominum magis respuunt, quam quum est filio filivæ advocatis in matrem perorandum? Aliquando tamen necesse est, ut in causa Cluentii Aviti, sed non semper illa via, quæ contra Sassiam Cicero usus est; non quia non ille optime, sed quia plurimum refert, quæ in re, et quomodo laedat. Itaque illa quum filii caput palam impugnet, fortiter fuit repellenda. Duo tamen quæ sola superarent, divine Cicero servavit. Primum ne oblivisceretur reverentiæ, quæ parentibus debetur; deinde ut, repetitis aliis causis, diligentissime ostenderet, quum id quod erat in matrem dicturus, non oporteret modo fieri, sed etiam necesse esset. Fecit itaque nomen parentis non filio invidiosum, sed ipsi in quam dicebatur. »

pericula depellenda adhiberer; non viderem. Facile intelligo, non modo reticere homines parentum injurias, sed etiam animo æquo¹¹ ferre oportere. Sed ego ea, quæ ferri possunt, ferenda; quæ taceri, tacenda esse arbitror. Nihil in viâ vidit calamitatis A. Cluentius, nullum periculum mortis adiit, nihil mali timuit, quod non totum a matre esset conflatum et perfectum¹². Quæ hoc tempore sileret omnia, atque ea, si oblivione non posset, tamen taciturnitate sua tecta esse pateretur: sed ea vero sic agit, ut prorsus reticere nullo modo possit. Hoc enim ipsum iudicium, hoc periculum, illa accusatio¹³, omnis testium copia, quæ futura est, a matre initio est adornata¹⁴, a matre hoc tempore instruitur, atque omnibus ejus opibus et copiis comparatur: ipsa denique nuper Larino, hujus opprimendi causa, Romam advolavit. Præsto est mulier audax, pecuniosa, crudelis: instituit accusatores¹⁵; instruit testes; squalore hujus¹⁶ et sordibus lætatur; exitium exoptat; sanguinem suum profundere omnem cupit¹⁷, dummodo profusum hujus ante videat. Hæc nisi omnia perspexeritis in causa, temere¹⁸

11. *Animo æquo*. Parentibus enim, ut idem Cicero ait, et patrie nunquam est irascendum.

12. Sic multæ vett. edd. Lallem. post Gruter. et Græv. retinuit *perfectum*, quod minus significat. J. V. L.

13. *Illæ accusatio*. Nempe digito accusatores demonstrat. Duo hæc verba Gulielmius glossam habebat, probantibus Gruter. et Ernest. ut *periculum* h. l. vocabulum est generis, *illæ accusatio* refertur ad illas ipsas qui accusabant; sic infra = instituit accusatores, etc. =

14. *Adornata*. Comparata et subornata.

15. *Instituit accusatores*. Eos sibi

pecunia parat. Sicut qui verba = instituit = et = instruit = loco motaverunt, ut infra cap. 67. Grævius e doobus MSS malebat = instituit accusatores; instituit testes =.

16. *Squalore hujus*. Reos in forum pulla veste indatos ad movendam iudicem misericordiam prodire nulli ignotum; et novum exemplum io recens erat Rabir. oratione invenias.

17. *Cupit*. Atrocissimi odii est siglificatio ac cumulus, quam gravissima oon deprecatur Saxis illa, dummodo et ipse filius subeat.

18. *Temere*. Imprudenter et male actum, quod ejus in hoc iudicio nomen recitaverim.

a nobis illam appellari putatote : sin autem erunt et aperta et nefaria, Cluentio ignoscere debetis, quod hæc a me dici patiat; mihi ignoscere non deberetis, si tacerem.

VII. Nunc jam summatim exponam, quibus criminibus¹ Oppianicus damnatus sit; ut et constantiam² A. Cluentii, et rationem accusationis perspicere possitis. Ac primum causa accusandi quæ fuerit, ostendam; ut id ipsum A. Cluentium vi³ et necessitate coactum fecisse videatis.

Quum manifesto venenum deprehendisset⁴, quod vir matris Oppianicus ei paravisset, et res non conjectura, sed oculis ac manibus teneretur, neque in causa ulla dubitatio possetesse; accusavit Oppianicum. Quam constanter, et quam diligenter, postea dicam : nunc hoc scire vos volui, nullam huic aliam accusandi causam fuisse, nisi uti propositum vitæ periculum et quotidianas capitis insidias hac una ratione⁵ vitaret. Atque, ut intelligatis, his accusatum esse criminibus Oppianicum, ut neque accusator timere, neque reus sperare debuerit : pauca⁶ vobis illius iudicii crimina exponam; quibus cognitis, nemo vestrum mirabitur, illum, diffidentem rebus suis, ad Stalenum⁷ atque ad pecuniam confugisse.

VII. 1. *Quibus criminibus.* Non nummum veneficii crimen, sed plurima objecit Oppianico Cluentius.

2. *Constantiam.* In accusando firmam, ac perseverantem agendi rationem, qua liber ac nulli obnoxia accusator demonstratur. Quod non fuisset, si iudices corrupisset. Sic infra eodem sensu usurpatur *constanter*. — *Rationem accusationis.* Accusandi consilium, gallice, *le plan, le système*.

3. *Vi et necessitate.* Non accusato-

ris animo, neque ostentatione, sed sola propriæ salutis causa adductum ad Oppianici vitrici sui accusationem venisse.

4. *Deprehendisset.* In Scamandri manibus, qui propterea damnatus est.

5. *Una ratione.* Quæ unica erat insidias vitandi ratio. Nescio cur Ernestio nullam vim habere videatur.

6. *Pauca.* Ut plura restare intelligant iudices.

7. *Stalenum.* Quem primum iudicem

Larinas quædam fuit Dinea, socrus Oppianici; quæ filios habuit M. et Numerium Aurius, et Cn. Magium⁸, et filiam Magiam, nuptam Oppianico. M. Aurius adolescentulus, bello Italico⁹ captus apud Asculum, in Q. Sergii senatoris, ejus, qui inter sicarios damnatus est, manus incidit, et apud eum fuit in ergastulo. Numerius autem Aurius frater mortuus est, heredemque Cn. Magium, fratrem suum, reliquit. Postea Magia, uxor Oppianici, mortua est: postremo unus, qui reliquus erat Dineæ filius, Cn. Magius, est mortuus. Is fecit heredem illum adolescentem Oppianicum, sororis suæ filium, eumque partiri cum Dinea matre jussit. Interim venit index ad Dineam, neque obscurus, neque incertus, qui nuntiaret ei, filium ejus, M. Aurium, vivere, et in agro Gallico esse, in servitute¹⁰. Mulier, amissis liberis, quum unius filii recuperandi spes esset ostentata, omnes suos propinquos, filique sui necessarios convocavit, et ab iis fleus petivit, ut negotium susciperent, adolescentem investigarent, sibi restituerent eum filium, quem tantum¹¹ unum ex multis fortuna reliquum esse voluisset. Hæc quum agere instituisset, oppressa morbo est. Itaque testamentum fecit ejusmodi, ut illi filio H-S ccccccxxx [millia¹²] le-

ad ceteros corrumpendos iudices sequestrem habuerat. Scriptum olim fuerat *Staienum*, quod defendit doctissimus Niebuhr. In recens editis fragmentis. Nonnulli editores sic etiam exscribunt.

8. *Cn. Magium*. Ex alio viro; ita ut Auri ex Aurio, Magii ex Magio nati essent.

9. *Bello Italico*. Lacinatibus contra Romanos pugnantibus.

10. *In servitute*. Quamvis lacerare reddi captivi debuissent, curabant ut

eos in longinquas terras aveherent, unde nullus eis servili carcere inclusus patebat exitus. Imo narrat Suetonius in Augusto, cap. 32, per vias a nonnullis colonis rapi viatores, qui deinde nullo discrimine in ergastula servituri conjicerentur.

11. Alii, *tam*. Beck. e eod. uno et edd. vet. *tamen*. J. V. L.

12. *Millia*. Verbum hoc inepte additum videtur, quum signis numeratilibus expressa summa jam satis magno esse videntur (circ. 200,000 fr.)

garet, heredem institueret eundem illum Oppianicum, nepotem suum. Atque his diebus paucis¹³ est mortua. Propinqui tamen illi, quemadmodum viva Dinea instituerant, ita, mortua illa, ad investigandum Aurium cum eodem illo indice in agrum Gallicum profecti sunt.

VIII. Interim Oppianicus, ut erat, sicuti multis ex rebus reperietis, singulari scelere et audacia, per quemdam Gallicanum¹, familiarem suum, primum illum indicem pecunia corrumpit: deinde ipsum Aurium; non magna jactura² facta, tollendum interficiendumque curavit. Illi autem, qui erant ad propinquum investigandum et recuperandum profecti, literas Lariniū ad Auriōs, illius adolescentis propinquos, suosque necessarios mittunt; sibi difficilem esse investigandi rationem, quod intelligerent indicem ab Oppianico esse corruptum. Quas literas A. Aurius, vir fortis et experiens³, et domi nobilis, M. illius Auriī propinquus, in foro, palam, multis audientibus, quum adesset Oppianicus, recitat, et clarissima voce, se nomen Oppianici, si interfectum M. Aurium comperisset, delaturum esse testatur. Interim brevi tempore illi, qui erant in agrum Gallicum profecti, Larinum revertuntur: interfectum esse M. Aurium renuntiant. Anini non solum propinquorum, sed etiam omnium Larinatum odio Oppianici, et illius adolescentis misericordia, commoventur. Itaque quum A. Aurius,

13. *Nepotem suum.* Filie uxoris Magiae filium. — *His diebus paucis.* Nec multis interjectis diebus haece, quibus testamentum fecerat.

VIII. 1. *Gallicanum.* Qui primum Gallus fuerat, deinde, quum in Italiam habitum venisset, non amplius Gallus, sed Gallicanus esse cepit; quem-

admodum de avo Pisonis materno dixit Cicero; prius enim Gallus, dein Gallicanus, extremo semiplacentinis haberi coepit.

2. *Non magna jactura.* Parvo sumptu, non magno pretio.

3. *Experiens.* Longo rerum usu valens.

qui antea denuntiavit⁴, clamore hominem ac minis insequi cœpisset; Larino profugit, et se in castra clarissimi viri, Q. Metelli⁵, contulit. Post illam fugam, et sceleris et conscientiae testem⁶, numquam se iudiciis, numquam legibus, numquam inermem inimicis committere ausus est: sed per illam L. Sullae vim atque victoriam, Larinum in summo timore omnium cum armatis advolavit; quatuor viros⁷, quos municipes fecerant, sustulit; se a Sulla, et alios praeterea tres, factos esse dixit, et ab eodem sibi esse imperatum, ut Aurium illum, qui sibi delationem nominis, et capitis periculum ostentarat, et alterum Aurium, et ejus C. filium, et Sext. Virbium, quo sequestre⁸ in illo indice corrumpendo dicebatur esse usus, proscribendos interficiendosque curaret. Itaque, illis crudelissime interfectis, non mediocri ab eo ceteri proscriptionis et mortis metu terrebantur. His rebus in⁹ causa iudicioque patefactis, qui est, qui illum absolvi potuisse arbitraretur?

IX. Atque haec parva sunt: cognoscite reliqua; ut non aliquando condemnatum esse Oppianicum, sed aliquandiu incolumem fuisse miremini. Primum videte hominis audaciam. Sassiam in matrimonium ducere,

4. *Denuntiavit*. Qui praedixerat se minatus erat se Oppianici nomen delatorum.

5. *Q. Metelli*. T. Livii socer, Q. Metellus Pius partes optimatum sequutus, castra in Africa habuit, non multo ante L. Sullae victoriam.

6. *Conscientiae testem*. Hac ratione in Miloniana, esp. 23, innocentem Milonem ob id maxime esse contendit, quod postero die quam insidiatorem Clodium necaverat, nullo metu perterritum, nulla conscientia exanimatum

Romam revertisse, et populo rom. ac senatui se tradidisse dicit.

7. *Quatuor viros*. Dicuntur ii, ut alias duumviri, alias triumviri, seviri (h. e. sex viri), octoviri; ii erant in municipiis magistratus, qui summa cum potestate praesent.

8. *Quo sequestre*. Quem ministrum et interpretem adhibuerat, et ideo proscriptione involvit, ut scelera index tolleretur.

9. *In causa*. Oppianici. — *Arbitraretur*. B. Weisk. reposuit *arbitraretur*.

Aviti matrem, illam, cujus virum A. Aurium¹ occiderat, concupivit. Utrum impudentior hic, qui postulet², an crudelior illa, si nubat, difficile dictu est. Sed tamen utriusque humanitatem constantiamque cognoscite. Petit Oppianicus, ut sibi Sassia nubat, et id magnopere contendit. Illa autem non admiratur audaciam, non impudentiam aspernatur, non denique illam Oppianici domum³, viri sui sanguine redundantem, reformidat: sed quod haberet tres⁴ ille filios, idcirco se ab his nuptiis abhorreere respondit. Oppianicus, qui pecuniam Sassiae concupivisset, domo⁵ sibi quærendum remedium existimavit ad eam moram, quæ nuptiis afferebatur. Nam, quum haberet ex Novia⁶ infantem filium; alter autem ejus filius, Papia natus, Teani Apuli⁷, quod abest a Larino XVIII millia passuum, apud matrem educaretur; arcessit subito sine causa puerum Teano: quod facere, nisi ludis publicis, aut festis diebus, antea non solebat. Mater, nihil mali misera suspicans, mittit. Ille se Tarentum proficisci quum simulasset, eo ipso die puer, quum

IX. 1. *A. Aurium.* Is non est, opinor, A. Anrius vir fortis quem proscribendum Oppianicus curaverat: hic autem adolescens erat, cujus eadem ideo in transcurso tantum nominat Cicero, ut putent iudices multa Oppianici crimina prætermitti. Manlius tamen contra sentit.

2. *Postulet.* Ut ea sibi nubat, cujus maritum occiderat. — *Crudelior.* Quia hoc matrimonium prioris conjugis necem sancire ac comprobare visa fuerit.

3. *Codd. Palat. dno.* = Oppianici dexteram =. J. V. L.

4. *Tres ille filios.* Unum ex Magia, nomine Oppianicum, quem accusatus hujus auctorem sæpius in hac

oratione memorat Cicero; alterum ex Papia, tertium ex Novia natum, qui duo a patre fuerant interfecti.

5. *Domo.* Ex familia, ex filiorum eade.

6. *Novia.* Sex uxores duxerat Oppianicus: 1° Nuviam, tunc temporis mortuam; 2° Papiam, superstitem, quam repudiavit; 3° Cluentiam Cluentii rei ex patre amitam; 4° Magiam, Anriorum sororem, quæ ei filium Oppianicum genuerat; 5° Cn. Magli soceri viduam; 6° Sassiam ejusdem Cluentii matrem.

7. *Teani Apuli.* Teanum Italie oppidum est duplex: est enim Teanum Sidicinum, in Appia via positum,

hora undecima⁸ in publico valens visus esset, ante noctem mortuus, et postridie, antequam luceret, combustus est. Atque hunc tantum mœrorem matri prius hominum rumor, quam quisquam ex Oppianici familia renuntiavit. Illa quum uno tempore audisset, sibi non solum filium, sed etiam exsequiarum⁹ munus creptum, Larinum confestim exanimata venit, et ibi de integro funus jam sepulto filio fecit. Dies nondum decem intercesserant, quum illè alter filius¹⁰ infans necatur¹¹. Itaque nubit Oppianico continuo Sassia, lætanti jam animo, et spe optima¹² confirmato. Nec mirum, quæ se non nuptialibus donis, sed filiorum funeribus delinitam videret. Ita, quod ceteri propter liberos pecuniæ cupidoiores solent¹³ esse, ille propter pecuniam liberos amittere jucundius esse duxit.

X. Sentio, iudices, vos pro vestra humanitate, his tantis sceleribus breviter a me demonstratis, vehementer esse commotos¹. Quo tandem igitur animo fuisse illos arbitramini, quibus his de rebus non modo audiendum fuit, verum etiam judicandum? Vos auditis de eo, in quem iudices non estis; de eo, quem non

quod non procul a Falerno distabat; alterum Apulum, cui nunc vasto loco nomen est Civitate.

8. *Hora undecima.* Hora una ante solem occidentem. Jam diximus, quolibet anni tempore, duodecim horarum civiles dies apud Romanos fuisse, totidemque noctes; ita ut horæ æstate longiores, hieme contra breviores essent.

9. *Exsequiarum munus.* Quod propinqui solent obire. Unde mater Enryali: «Nec vulnera lavi Veste tegens».

10. *Alter filius.* Novis natus pariter veneno tollitur. Porro pariter apud Sallustium legimus, Catilinam, necato

filio, vacuam domum scelestis nuptiis fecisse. Catil. 15.

11. *Olim, necaretur.* J. V. L.

12. *Spe optima.* Ab eo nempe posse interfici filium, quem oderat, Cluentium.

13. Galielmus conjiciebat, quum... soleant. J. V. L.

X. 1. *Commotos.* Solerter his indignum affectibus nititur orator, ut priores Oppianici iudices vi veritatis ad eam damnandum coactos fuisse ostendat, simulque suspitionem tentati iudicii nunc ad Cluentium, de exitu tam manifestæ rei omnino securum, pertinere demonstrat.

videtis; de eo, quem odisse jam non potestis²; de eo, qui et naturæ, et legibus satisfecit; quem leges exsilio, natura morte multavit. Auditis non ab inimico; auditis sine testibus; auditis, quum ea, quæ copiosissime dici possunt, breviter a me strictimque dicuntur. Illi audiebant de eo, de quo jurati sententias ferre debebant; de eo, cujus præsentis nefarium et consceleratum vultum intuebantur; de eo, quem oderant propter audaciam; de eo, quem omni supplicio dignum esse ducebant. Audiebant ab accusatoribus³; audiebant verba multorum testium; audiebant, quum unaquaque de re a P. Canutio, homine eloquentissimo, graviter et diu diceretur. Et est quisquam⁴, qui, quum hæc cognoverit, suspicari possit, Oppianicum judicio oppressum⁵ et circumventum esse innocentem? Acervatim⁶ jam reliqua, judices, dicam, ut ad ea, quæ propiora hujus causæ et adjunctiora sunt, perveniam.

Vos, quæso, memoria teneatis, non mihi⁷ hoc esse propositum, ut accusem Oppianicum mortuum; sed, quum hoc persuadere vobis velim, judicium ab hoc⁸ non esse corruptum, hoc uti initio ac fundamento defensionis: Oppianicum, hominem sceleratissimum et nocentissimum, esse damnatum. Qui uxori suæ Cluentiæ, quæ amita hujus Aviti fuit, quum

2. *Odisse jam non potestis.* Quia mortuus est. Non enim ultra mortem progredi debet odium; neque etiam potest, quum jam nocere non liceat. Ipsa invidia sepulchris muta insidet.

3. *Accusatoribus.* Cluentio et Canutio.

4. *Et est quisquam.* Egregia hæc exclamazione vividus hic locus pulchre clauditur.

5. *Oppianic. oppressum et circum-*

ventum. Unde illa in Cluentium invidia.

6. *Acervatim.* Scelera jam congeram, ut mora omni sublata, ea attingam quæ propiora ad Cluentii causam pertinent. — *Reliqua.* De uxore Oppianici Cluentia, de fratre, de fratris uxore gravida, veneno necatis.

7. *Non mihi hoc.* Neque enim pulchrum esset eum qui legibus ac naturæ satisfecit, ultra persequi.

8. *Ab hoc.* Cliente meo, Cluentio.

ipse poculum dedisset, subito illa in media potione exclamavit, se maximo cum dolore mori: nec diutius vixit, quam loquuta est⁹; nam in ipso sermone hoc et vociferatione inortua est. Et ad hanc¹⁰ mortem tam repentinam, vocemque morientis, omnia præterea, quæ solent esse indicia et vestigia veneni, in illius mortuæ corpore fuerunt. Eodemque veneno C. Oppianicum, fratrem, necavit.

XI. Neque est hoc satis: tametsi in ipso fraterno parricidio¹ nullum scelus prætermisum videtur; tamen, ut ad hoc nefarium facinus accederet, aditum sibi aliis sceleribus ante munivit. Nam quum esset gravida Auria, fratris uxor, et jam appropinquare partus videretur; mulierem veneno interfecit, ut² una illa, et quod erat ex fratre conceptum, necaretur. Postea fratrem aggressus est: qui sero, jam exhausto illo poculo mortis³, quum et de suo et de uxoris interitu clamaret, testamentumque mutare cuperet, in ipsa significatione hujus voluntatis, est mortuus. Ita mulierem, ne partu ejus ab hereditate fraterna excluderetur, necavit; fratris autem liberos⁴ prius vita privavit, quam illi hanc ab natura propriam lucem⁵ accipere potuerunt: ut omnes intelligerent,

9. *Quam loquuta est.* His dictis, abstracta est.

10. *Ad hanc mortem.* Præter quam quod tam repentino est mortua. Sic græce dicitur: Πρὸς τοῦτο θανάτω.

XI. 1. *Fraterno parricidio.* Olim verbum hoc ad omniem consanguineorum eadem pertinebat; ideo totum illud usurpat orator, quod prodigiosum quoddam facinus significet.

2. *Ut una.* Ut eodem veneno simul et fratris uxor et proles interficeretur.

3. *Poculo mortis.* Notanda illa locu-

tio, quæ per se tamen satis defenditur. Frustra correxit Gellios = mortifero. Et e glossæmate ortum potaverunt Gruterus et Ernestius. Omoio delevit Schötmus.

4. *Liberos.* Verbum hoc pro unico filio, oioave filia non semel usurpat Cicero; et sic sæpius dici, scribit A. Gellius, Noct. Attic. II.

5. *Propriam lucem.* Quam oioibus commune, ideoque singulis peculiararem tribuit natura. Male illud opponi credit Schellerns vitæ infantum

nihil ei clausum, nihil sanctum esse posse, cujus ab audacia fratris liberos ne materni quidem corporis custodia tegere potuisset.

Memoria teneo⁶, Milesiam quamdam⁷ mulierem, quum essem in Asia⁸, quod, ab heredibus secundis⁹ accepta pecunia, partum sibi ipsa medicamentis abegisset, rei capitalis esse damnatam: neque injuria; quæ spem parentis, memoriam nominis, subsidium generis, heredem familiæ, designatum reipublicæ civem, sustulisset. Quanto Oppianicus in eadem injuria majore supplicio dignus? siquidem illa, quum suo corpori vim attulisset, se ipsa¹⁰ cruciavit; hic autem idem illud effecit per alieni corporis mortem¹¹ atque cruciatum. Ceteri non videntur in singulis hominibus multa parricidia suscipere posse: Oppianicus inventus est, qui in uno corpore plures necaret.

XII. Itaque, quum hanc consuetudinem audaciamque cognosceret avunculus illius adolescentis Oppia-

in utero materno degentium; sed pe-
jori errore Ernest. supervacuum credi-
dit, et Schütz delevit.

6. *Memoria teneo.* Tryphonius
JCasus, l. 39 Digest. de pœn. hoc Ci-
ceronis exemplum pro re judicata de
lege advocat.

7. *Quandam mulierem.* Oratoris
est, inquit Quintilianus lib. VIII,
amplificare quæ causæ suæ utiles sunt:
amplificatio, autem ex comparatione
aliquando fit, in qua nonnunquam
proposito simili exemplo efficiendum
est, ut sit majus id quod a nobis am-
plificandum est, ut Cicero pro Cluentio,
quum exposuisset Milesiam quamdam
a secundis heredibus abortu pecuniam
abegisse; quanto est, inquit, Oppia-
nicus in eadem injuria, etc.

8. *Quum essem in Asia.* Cicero

postquam in causis civilibus esset ver-
satus, et Roscium Amerinum felici
eventu defendisset, in Asiam profectus
est, ut corporis gracilitati continuis
laboribus fessi inederetur, quemadmo-
dum ipse longius in Bruto narrat, sive
quod Plutarcho placet, ut dictatoris
Sullæ offensionem vitaret.

9. *Secundis.* Subrogatis, substitutis.
— *Rei capitalis.* Si mulierem visceri-
bus suis vim intulisset, qua partum
abigeret, constiterit, eam in exilium
præses provincie exiget, ut ait Ul-
pianus ad legem Cornel. de sicariis,
Digest. XLVIII.

10. Ita Græv. Ernest. Beck. sl.
Multi legunt *ipsam*. J. V. L.

11. *Mortem.* Quintilianus in loco
supra laudato habet « vim atque cru-
ciatum ».

nici¹, Cn. Magius, isque gravi morbo affectus esset, et heredem illum sororis suæ filium faceret: amicis adhibitis, præseute matre sua, Dinea, uxorem suam interrogavit, essetne prægnans. Quæ quum se esse respondisset; ab ea petivit, ut, se mortuo, apud Dineam, quæ tum ei mulieri socrus erat, quoad pareret, habitaret, diligentiamque adhiberet, ut id, quod conceperat², servaret, ut salvum parere posset. Itaque ei testamento legat grandem pecuniam a filio³, si qui natus esset: ab secundo herede nihil legat. Quid de Oppianico suspicatus sit, videtis; quid judicaret, obscurum non est. Nam, quum ejus filium faceret heredem, eum tutorem liberis non adscripsit. Quid Oppianicus fecerit, cognoscite: ut illum Magium intelligatis longe animo prospexisse morientem. Quæ pecunia mulieri legata erat a filio, si qui natus esset, eam præsentem⁴ Oppianicus non debitam mulieri solvit: si hæc solutio legatorum, et non merces abortionis appellanda est. Quo illa pretio accepto, multisque præterea muneribus, quæ tum⁵ ex tabulis Oppianici recitabantur, spem illam, quam in alvo commendatam⁶ a viro continebat, victa avaritia, sceleri Oppianici vendidit. Nihil posse jam ad hanc

XII. 1. *Oppianici*. Qui ex Magia erat natus.

2. *Quod conceperat*. Duker. ad Sueton. Domit. 22, ita hunc locum citat: « ut id, quod conceptum erat, servaretur ». Nulla neque scriptorum, neque impressorum librorum fide.

3. *A filio*. Uxori magnam pecunie vim testamento legat, quam ex filii bonis, si quis nasceretur, caperet; nihil autem, si prolea non nasceretur, et ad substitutum heredem bona pervenirent: quod eo consilio fecisse

videbatur, ne ea sibi partum medicamentis ejiceret, ab Oppianico corrupta.

4. *Præsentem*. Numerata pecunia, quæ non debebatur, quum nondum mulier peperisset.

5. *Tum*. Quam causa Oppianici agebatur. — *Ex tabulis*. Nempe ex tabulis expositi et accepti, in quas referebatur quidquid et in quam rem expendebant.

6. *Commendatam*. Depositam: quo sensu sapios commendare usurpatur. Cf. Phædr. I, 17; Justin. XXXV, 2.

improbabilitatem addi videtur. Attendite exitum. Quæ mulier obtestatione viri decem illis mensibus⁷ ne domum quidem ullam, nisi socrus suæ, nosse debuit, hæc quinto mense post viri mortem ipsi Oppianico nupsit. Quæ nuptiæ non diuturnæ fuerunt : erant enim non matrimonii dignitate, sed sceleris societate conjunctæ.

XIII. Quid? illa cædes Asinii Larinatis, adolescentis pecuniosi, quam clara tum, recenti re? quam omnium sermone celebrata? Fuit Avilius quidam¹ Larinas perdita nequitia, et summa egestate, arte quadam præditus ad libidines adolescentulorum excitandas accommodata² : qui ut se blanditiis et assentationibus in Asinii consuetudinem penitus immersit³, Oppianicus continuo sperare cœpit, hoc se Avilio, tanquam aliqua machina admota⁴, capere Asinii adolescentiam, et fortunas ejus patrias expugnare posse. Ratio excogitata Larini est : res translata Romani. Iniri enim id consilium facilius in solitudine⁵, perfici rem

7. *Decem illis mensibus.* Definitum hoc erat a veteribus tempus quo nasci posse posthumus filius videbatur. Itaque scribit A. Gellius : « Ut hac ætate persuasum fere omnibus est, partum edi mense uno, ita veteres mense decimo parere mulierem putabant ». Inde Ovidius libro *Fastorum* I, 33, de anno decem mensium a Romano constituto scribens : « Quod satis est, utero matris dum prodeunt infans, Hoc anno statuit temporis esse satis. Per totidem menses a fœvere conjugis uxor sustinet in vidua tristia signa domo ». Post annum licebat eis iterum nubere. Quæ uno autem contentæ erant matrimonio, corona pudicitie honorabantur. Valer. Maxim. II, de *Inst.* vet.

XIII. 1. *Fuit Avilius quidam.* Ur-sino placuit *Avilius*; Gulielmo, *A. Villius*. J. V. L.

2. *Accommodata.* Beck. edidit « arte quadam ad lib. adol. excit. accommodatus », quod jam Gul. Grut. et Ernestio placuerat.

3. *Immersit.* Penitus devenit, et tanquam se abdidit in familiaritatem.

4. *Machina admota.* Sumpta similitudo ex urbium oppugnatione, quæ admotis machinis expugnantur.

5. *In solitudine.* In urbe minus frequenti, cujus silentium ad ejusmodi consilium aptum erat, quod tanta arte erat conficiendum. — *In turba.* In magnæ urbis tumultu, in qua quæ admittuntur scelera sunt obscuriora, et auctores facilius latent.

eiusmodi commodius in turba posse arbitrati sunt. Asinius cum Avilio Romam est profectus. Hos vesti-
giis Oppianicus consequutus est. Jam ut Romæ vixe-
rint, quibus conviviis, quibus flagitiis, quantis et
quam profusis sumptibus, non modo conscio, sed
etiam conviva et adjutore Oppianico, longum est
mihi dicere, præsertim ad alia properanti⁶. Exitum
hujus assimilatae familiaritatis cognoscite. Quum esset
adolescens apud mulierculam quamdam, atque ibi
pernoctaret, et ibi diem posterum⁷ commoraretur:
Avilius, ut erat constitutum, simulat se ægrotare, et
testamentum facere velle. Oppianicus obsignatores⁸
ad eum, qui neque Asinium, neque Avilium nos-
sent, adducit, et illum Asinium appellat: ipse, testa-
mento Asinii nomine obsignato, discedit. Avilius
illico convalescit⁹. Asinius autem brevi illo tempore,
quasi in hortulos iret, in arenarias quasdam¹⁰ extra
portam Esquilinam perductus, occiditur. Qui quum
unum jam et alterum diem desideraretur, neque in
iis locis, ubi ex consuetudine quærebatur, invenire-
tur, et Oppianicus in foro Larinatum¹¹ dictitaret,

6. *Ad alia properanti.* Ad ea quæ ad Ciceronii causam propius pertinent.

7. Ernestius conj. «et ibidem diem posterum», J. V. L.

8. *Obsignatores.* Testes, qui testamentum obsignarent. Nam ut est in Inst. Justin. lib. II, 10, in testamento faciendo adhibebantur edicto prætoris septem testes paberes, cives rom. qui testamentum obsignarent.

9. *Convalescit.* Frandem illam subdititii testamenti inde desumpsisse videretur comicus noster Regnard in fabula dicta *le Légataire universel*, nisi factum idem ex multo recentiori historia banstum constaret. Confer

Regnard, edit. Paris, 1820, IV, p. 15.

10. *Arenarias quasdam.* Arenariæ sunt illa subterranea loca ex quibus arenas ad substructionesedium effoderant Romani, quas arenæ fodinae postea Christiani in ea loca converte-
rant, in quibus aspero tempore sacra facerent. Conf. Varro. de Re rustica, II, 23; Pauli Avingh. Romam subter-
ranea, I, 1.

11. *In foro Larinatum.* Putat Syllivius et Auger Larinum rediisse Oppianicum, quamvis satis magno inter-
vallo municipium illud Romæ distet, et intra duos dies totum agi videatur. Verissime autem conjicit doctissimus

nuper se et suos amicos testamentum ejus obsignasse; liberti Asinii, et nonnulli amici, quod eo die, quo postremum Asinius visus erat, Avilium cum eo fuisse, et a multis visum esse constabat, in eum invadunt, et hominem ante pedes Q. Manilii, qui tum erat triumvir¹², constituunt. Atque ille continuo, nullo teste, nullo indice, recentis maleficii conscientia perterritus, omnia, ut a me paullo ante dicta sunt, exponit, Asiniumque ab se, consilio Oppianici, interfectum fatetur. Extrahitur domo latitans Oppianicus a Manilio: index Avilius ex altera parte coram tenetur. Hic jam quid reliqua quæritis? Manilium plerique noratis. Non ille honorem a pueritia, non studia virtutis, non ullum existimationis bonæ fructum umquam cogitarat; sed ex petulanti atque improbo scurra, in discordiis civitatis¹³, ad eam columnam, ad quam multorum sæpe conviciis perductus erat, tum suffragiis populi pervenerat. Itaque rem cum Oppianico transigit; pecuniam ab eo accipit; causam et susceptam, et manifestam relinquit. Ac tum¹⁴ in Oppianici causa crimen hoc Asinianum quum testibus multis, tum vero indicio Avilii probabatur: in quo, inter allegatos¹⁵, Oppianici nomen primum esse

vir J. L. Burnouf, Latioatium forum Romæ existisse, qua in urbe auz cuique municipio stationes erant, ut ait Plin. XVI, 44, et P. Victor, de urbis Romæ regionibus.

12. *Triumvir*. Romæ, ut ait Pomponius, erant triumviri capitales, qui carceris custodiam haberent, ut, quum animadverti oporteret, interventu eorum fieret. Præterea autē illos sistebantur quicumque servi, aut infimæ conditionis homines urbem turbaverant; illi in foro romano ad columnam Me-

niam sedebant, de qua paullo infra mentionem habet Cicero.

13. *Discordiis civitatis*. Quum alii Sullam, alii Marium Marianosve æquereotur.

14. *Tum*. Quum a Cluentio Oppianicus accusabatur.

15. *Allegatos*. Adhibitos, ambornatos, ad necandum Asinium. Conf. Gronov. ad Liv. XXXVI, 11. Turnebus et Lambin. ediderunt «allegatos» i. e. crimini obnoxios: quod unquam latine dictum alii dubitant.

constabat, ejus, quem vos¹⁶ miserum atque innocentem falso iudicio circumventum esse dicitis.

XIV. Quid? aviam tuam, Oppianice, Dineam, cui tu es heres¹, pater tuus non manifesto necavit? ad quam quum adduxisset medicum illum suum, jam cognitum, et sæpe victorem² [per quem interfecerat plurimos], mulier exclamat, se ab eo nullo modo velle curari, quo curante suos omnes perdidisset. Tum repente Anconitanum quemdam, L. Clodium, pharmacopolam circumforaneum, qui casu tum Larinum venisset, aggreditur, et cum eo H-S³ quadringentis, id quod ipsius tabulis tum⁴ est demonstratum, transigit. L. Clodius, qui properaret, cui fora multa restarent, simul atque introductus est, rem confecit; prima potione mulierem sustulit: neque postea Larii purctum est temporis commoratus. Eadem hac Dinea testamentum faciente, quum tabulas prehendisset Oppianicus, qui gener ejus fuisset⁵, digito legata delevit⁶; et, quum id multis locis fecisset, post mortem ejus, ne lituris coargui posset, testamentum in alias tabulas transcriptum signis adulterinis⁷ obsi-

16. *Fos.* Qui Clientium accensatis.

XIV. 1. *Tu es heres.* Suspiciosa verba, omni quod heres filius, ideo pater occidisse videtur. J. V. L.

2. *Victorem.* Qui multis jam palmis notus erat, et quo adjutore multos alios interfecerat. Verba unius inelosa Lambini. Eroest. ex interpretamento in contextum fluxisse contendit: defendit Grævius.

3. *H-S quadringentis.* Circa 80 fr. Mantius dubitabat Clodium cum Oppianico tam exigua mercede transigisse, putabatque legi posse « H S. quadraginta », ut subaudiretur millibus. Verum quum summa in tabulas esset

relata, non ingens quædam et quæ medicamenti unius pretium exsuperasset, poterat referri, quæ nempe Oppianicæ prodidisset.

4. *Tum.* Quum Oppianicæ causa a Clientio ageretur.

5. *Gener ejus fuisset.* Ei enim Magia Dineæ filia, nupsit.

6. *Digito legata delevit.* Solebant cera scribi testamenta; unde locutio illa in ima cera. Deleverat autem Oppianicus, quo major ad filium hereditas perveniret.

7. *Signis adulterinis obsignavit.* Falsis et aliis quam testium adhibitorum annulis factis.

gnavit. Multa prætereo consulto. Etenim vereor, ne hæc ipsa nimium multa esse videantur. Vos tamen eum similem sui fuisse in ceteris quoque⁸ vitæ partibus existimare debetis. Illum tabulas publicas Larini censorias⁹ corrupisse, decuriones universi judicaverunt¹⁰. Cum illo jam nemo rationem¹¹, nemo rem ullam contrahebat; nemo illum ex tam multis cognatis et affinibus tutorem umquam liberis suis scripsit; nemo illum aditu, nemo¹² congressione, nemo sermone, nemo convivio dignum judicabat: omnes aspernabantur, omnes abhorrebant, omnes ut aliquam immanem ac perniciosam bestiam pestemque fugiebant. Hunc tamen hominem tam audacem, tam nefarium, tam nocentem, numquam accusasset Avitus, iudices, si id prætermittere, salvo capite suo, potuisset. Erat huic inimicus Oppianicus, erat¹³; sed tamen erat vitricus. Crudelis et huic infesta mater; attamen mater. Postremo nihil tam remotum ab accusatione, quam Cluentius, et natura, et voluntate, et instituta ratione vitæ. Sed quum esset hæc illi proposita conditio, ut aut juste¹⁴ pieque accusaret, aut acerbe indigneque moreretur; accusare, quoquo modo¹⁵ posset, quam illo modo emori, maluit.

8. Ernest. delet quoque. Paulo infra, olim debetis. J. V. L.

9. Censorias. In municipiis quoque censoriæ illæ exstabant tabulæ, in quas censu peracto, omnia diligenter referrentur. — Decuriones. Larini senatores; municipiorum enim senatoribus illud nomen dabatur.

10. Judicaverunt. Publico decreto pronuntiaverunt.

11. Rationem. Rei pecuniariæ.

12. Nemo congressione. Ejus congressum vitabant.

13. Schütz. Ernest. dace, alterum erat expansit. Forte levius. J. V. L.

14. Juste. Propter Oppianicum vitæ insidiantem. — Pie. Erga se ipsum, erga patriam, erga tot cives Oppianici fraude interemptos. Toto hoc loco errat Gronovius, qui excidisse negativam ratas, conjicit « parum juste ».

15. Quoquo modo. Contra naturam, contra voluntatem ac institutam vitæ rationem; sed hoc uno consilio ut vitam ab insidiis servaret.

Atque, ut hæc ita esse perspicere possitis, exponam vobis Oppianici facinus manifesto compertum atque deprehensum : ex quo simul utrumque, et huic accusare, et illum condemnari, necesse fuisse intelligetis.

XV. Martiales¹ quidam Larini appellabantur, ministri publici Martis, atque ei deo veteribus institutis religionibusque Larinatum consecrati : quorum quum satis magnus numerus esset, quumque item, ut in Sicilia permulti Veneri sunt, sic illi Larini in Martis familia² numerarentur ; repente Oppianicus eos omnes liberos esse, civesque romanos, cœpit defendere. Graviter id decuriones Larinatum, cunctique municipes tulerunt. Itaque ab Avito petiverunt, ut eam causam susciperet, publiceque defenderet³. Avitus quum se ab omni ejusmodi negotio⁴ removisset, tamen pro loco⁵, pro antiquitate generis sui, pro eo, quod se non suis solum commodis, sed etiam suorum municipum ceterorumque necessariorum natum esse arbitrabatur, tantæ voluntati universorum Larinatum deesse noluit. Suscepta causa, Romamque delata, magnæ quotidie contentiones inter Avitum et Oppianicum ex utriusque studio defensionis excitabantur. Erat ipse immani⁶ acerbæque natura Oppianicus ; incendebat ejus amentiam infesta atque ini-

XV. 1. *Martiales*. De servis illis colendo cuidam numini addictis, a quo nomen mutuabantur, fusius ad Actionem prim. in Verr. diximus, ubi eodem sensu sæpe sæpius occurrunt Veneri, seu Venerj addicta familia.

2. *Martis familia*. Inter Martis servos ; servos enim hoc nomine appellari vix quisquam igitur.

3. *Publiceque defenderet*. Sui civitatis nomine.

4. *Ejusmodi negotio*. Ut quemquam accusaret.

5. *Pro loco*. Pro sua dignitate. — *Antiquitate generis*. Quæ cives ei suos magis commendare videbatur, illudque officium imponebat.

6. *Immani*. Crudeli ac immiti. Acerbi autem dicuntur, qui sunt asperis moribus, qui nihil probant, nisi quod ipsi faciunt, qui suam sententiam in omnibus mordicus tuentur.

mica filio mater Aviti : magni autem illi sua interesse arbitrabantur, hunc a causa Martialium demovere. Suberat etiam alia causa major, quæ Oppianici, hominis avarissimi atque audacissimi, mentem maxime commovebat. Nam Avitus, usque ad illius⁷ iudicii tempus, nullum testamentum umquam fecerat. Neque enim legare ejusmodi⁸ matri poterat in animum inducere; neque testamento nomen omnino prætermittere parentis. Id quum Oppianicus sciret (neque enim erat obscurum), intelligebat, Avito mortuo, bona ejus omnia ad matrem esse ventura⁹ : quæ ab sese postea, aucta pecunia¹⁰, majore præmio, orbata filio, minore periculo, necaretur. Itaque his rebus incensus, qua ratione Avitum veneno tollere conatus sit, cognoscite.

XVI. C. et L. Fabricii fratres gemini fuerunt ex municipio Aletrinate¹, homines inter se quum forma, tum moribus similes, municipum autem suorum dissimilimi : in quibus quantus splendor sit, quam prope æquabilis, quam fere omnium constans et moderata ratio vitæ, nemo vestrum; ut mea fert opinio; ignorat. His Fabriciis semper usus est Oppianicus familiarissime. Jam hoc fere scitis omnes, quantam vim

7. Illius iudicii. Causæ Martialium.

8. Ejusmodi. Tam improba et impia, quæ primum genero suo, deinde ejus occisori Oppianico nupsisset, postremo quæ sibi tam infesta esset.

9. Ad matrem esse ventura. Nunc ideo potandum est Ciceronis ætate, lege sanctionem fuisse ut intestati filii mater heres esset : quod tantummodo divi Hadriani tempore senatusconsulto Tertulliano cautum est (Heinecc. III, 3, § 5, 6, 7). Verum hoc fiebat quam sororis loco mater esset, quæ per in manum conventionem apud maritum

eundemque patremfamilias jura filii consequuta erat. Conf. Gai. comment. III, 14. Hoc ergo nomioe, ut ad consanguineam, non ut ad matrem bona ad Sassiam ventura erant.

10. Aucta pecunia. Majori emolumento, quod esset ditior, minori periculo, quippe quum non filiam defenderet, posset interficere.

XVI. 1. Aletrinate. Municipium istud fuit Hernicorum, quod Alatrium seu Aletrinum dicebatur. Vide Cluver. Ital. Antiq. III, 6, et Cellar. Geogr. antiq. II, 9, § 389.

habeat ad coniungendas amicitias, studiorum² ac naturæ similitudo. Quum illi ita viverent, ut nullum quæstum turpem esse arbitrarentur; quum omnis ab his fraus, omnes insidiæ, circumscriptionesque³ adolescentium nascerentur; quumque essent vitiis atque improbitate omnibus noti: studiose⁴, ut dixi, ad eorum se familiaritatem multis jam ante annis Oppianicus applicarat. Itaque tum sic statuit, per C. Fabricium (nam L. erat mortuus) insidias Avito comparare. Erat illo tempore infirma valitudine Avitus. Utebatur autem medico ignobili, sed spectato homine, Cleophanto⁵: cujus servum Diogenem Fabricius ad venenum Avito dandum spe et pretio sollicitare cœpit. Servus non incallidus, sed, ut ipsa res declaravit, frugi atque integer, sermonem Fabricii non est aspernatus⁶; rem ad dominum detulit; Cleophantus autem cum Avito est loquutus. Avitus statim⁷ cum M. Bebrio senatore, familiarissimo suo, communicavit: qui qua fide⁸, qua prudentia, qua dignitate fuerit, meminisse vos arbitror. Ei placuit, ut Diogenem Avitus emeret a Cleophanto, quo facilius aut comprehenderetur⁹ res ejus indicio, aut falsa esse

2. *Studiorum*. Quum easdem res et iidem probant et expetunt. — *Naturæ*. Quum ad eadem pari naturæ impulsu feruntur.

3. *Circumscriptiones*. Quum incauti adolescentes facile in insidias inducantur, inde natum est verbum *circumscribere*, seu decipere; quæ mala fraus legibus puniebatur, ut refert Cicero de Off. III: « atque iste dolus malus etiam legibus erat viudicatus, ut tutela xii tabulis, et circumscriptio adolescentium lege Pleturia ».

4. Multi codd. *studio*. J. V. L.

5. *Cleophanto*. Græco; nam Ro-

manis, medicina in artibus liberalibus nun erat; quod sæpe sæpius jam animadversum est, et ultimis tantum temporibus eam exercebant Romani.

6. *Non est aspernatus*. Aures dedit, quasi condiciones non secusaret.

7. *Quidem autem it.* Rectius abest multis codd. J. V. L.

8. *Qua fide*. In amicitias tuendis, et in colenda iustitia. — *Qua prudentia*. In cognoscendis iudicandisque rebus. — *Qua dignitate*. Quam nobili et generosa indole.

9. *Comprehenderetur*. Deprehenderetur manifesto.

cognosceretur. Ne multis : Diogenes emitur ; venenum diebus paucis (multi viri boni ¹⁰ quum ex occulto intervenissent), pecuniaque ob signata, quæ ad eam rem dabatur, in manibus Scamandri, liberti Fabriciorum, deprehenditur.

XVII. Pro dii immortales ! Oppianicum quisquam, his rebus cognitis, circumventum esse dicet ? Quis umquam audacior ¹ ? quis nocentior ? quis apertior in iudicium adductus est ? Quod ingenium, quæ facultas dicendi, quæ a quoquam excogitata defensio, huic uni crimini ² potuit obsistere ? Simul et illud quis est qui dubitet, quin, hac re comperta manifestoque deprehensa, aut obeunda mors ³ Cluentio, aut suscipienda accusatio fuerit ?

Satis esse arbitror demonstratum, iudices, iis criminibus accusatum esse Oppianicum, ut honeste absolvi nullo modo potuerit. Cognoscite nunc ita reum citatum esse illum, ut, re semel atque iterum præjudicata ⁴, condemnatus in iudicium venerit. Nam Cluentius, iudices, primum nomen ejus detulit, cujus in manibus venenum deprehenderat. Is erat libertus Fabriciorum, Scamander. Integrum consilium ; iudicii corrupti nulla suspicio ; simplex ⁵ in iudicium causa,

10. *Multi viri boni.* Quum plurimi bona fide testes, qui in loco delituerant, subito sese ostendissent.

XVII. 1. *Audacior.* Quod ex superiore vita probatur. — *Nocentior.* Tot sceleribus et invissimo illo veneficii crimine. — *Apertior.* A comperta re manifestoque deprehensa. — *Quod ingenium.* Sic in Verr. Act. I : « Quod est ingenium tantum, quæ tanta facultas dicendi et copia, quæ latius vitam tot vitis flagitiisque convietam, jam pridem omnium voluntati iudicioque

damnatum, aliqua ex parte possit defendere ? »

2. *Huic uni crimini.* De veneficio, cujus eum Cluentius accusat.

3. *Obeunda mors.* Exitum illi parante Oppianico, qui, nisi accusaretur, scelus erat perfecturus.

4. *Semel atque iterum.* Cicero in Oppianicum damnatione Scamandri ac Fabricii abutitur.

5. *Simplex...causa.* Causæ sunt simplices, quæ unicuique statim habent ; et ex et ad dicendum, et ad iudicandum

certa res, verum crimen allatum est. Hic tum Fabricius, is, de quo ante dixi, qui, liberto damnato, sibi illud impendere periculum videret, quod mihi cum Aletrinatibus⁶ vicinitatem, et cum plerisque eorum magnum usum esse sciebat, frequentes eos ad me domum adduxit. Qui quamquam de homine, sicut necesse erat⁷, existimabant; tamen, quod erat ex eodem municipio, suæ dignitatis esse arbitrabantur, eum, quibus rebus possent, defendere; idque a me, ut facerem, et ut causam Scamandri susciperem, petebat: in qua causa patroni⁸ omne periculum continebatur. Ego, qui neque illis talibus viris, ac tam amantibus mei, rem possem ullam negare; neque illud crimen⁹ tantum ac tam manifestum esse arbitrarer, sicut ne illi quidem ipsi, qui mihi tum illam causam commendabant, arbitrabantur: pollicitus iis sum, me omnia, quæ vellent, esse facturum.

XVIII. Res agi cœpta est; citatus est Scamander reus. Accusabat P. Canutius, homo in primis ingeniosus, et in dicendo exercitatus; accusabat¹ autem ille quidem Scamandrum verbis tribus, VENENUM ESSE DEPREHENSUM: omnia tela totius accusationis in Oppianicum conjiciebantur. Aperiebatur causa insidiarum²; Fabriciorum familiaritas commemorabatur;

suaviores sunt, ideo judicia certiora. Quintil. III, 4.

6. Cum Aletrinatibus. Porro buio municipio vicini erant Arpinates, quo ex oppido oriundus Cicero erat, et prædium habebat prope Arpinum.

7. Sicut necesse erat. Scilicet pessime, ut supra videre est.

8. Patroni. Fabricii, qui patronus erat liberti Scamandri.

9. Neque illud crimen. Excusatio; nam orator, quum vir bonus definia-

tur, bonas recipere causas debet, malas rejicere. — Nec illi quidem. Altera est excusatio: ne impudentes, contra quem supra dixit, fuisse videantur Aletrinates, qui tam turpem causam commendaverint.

XVIII. 1. Accusabat autem. Canutius totam Scamandri accusationem tribus verbis includerebat, nempe in ejus manibus deprehensum fuisse venenum.

2. Causa insidiarum. Quod ideo Oppianicus Cluentium veneno tollen-

hominis vita et audacia proferebatur; denique omnis accusatio varie graviterque tractata, ad extremum manifesta veneni deprehensione conclusa est. Hic ego tum³ ad respondendum surrexi, qua cura? dii immortales! qua sollicitudine animi? quo timore? Semper equidem magno cum metu⁴ incipio dicere; quotiescumque dico, toties mihi videor in iudicium venire⁵, non ingenii solum, sed etiam virtutis atque officii: ne aut id profiteri⁶ videar, quod non possim implere, quod est impudentiæ; aut id non efficere, quod possim, quod est aut perfidiæ⁷, aut negligentiae. Tum vero ita sum perturbatus, ut omnia timerem: si nihil dixissem, ne infantissimus⁸; si multa in ejusmodi causa dixissem, ne impudentissimus existimarer.

XIX. Collegi me aliquando, et ita constitui: fortiter esse agendum; illi ætati, qua tum eram¹, solere

dum enrasset, ut eo mortuo qui testamentum adhuc nullum fecerat, bona ad matrem venirent, quam deinde ipse, ut ceteras uxores, interficeret.

3. Lalleu. et al. *quum*. J. V. L.

4. *Magno cum metu*. Id natura insitum sibi fuisse plurimis in locis Cicerō testatur. Conf. Divinat.

5. *Judicium venire*. Ceterarum, inquit Antonius de Orat. I, homines actum spectati et probati, si quando aliquid minus bene fecerunt quam solent, aut noluisse, aut validudine impediti non potuisse consequi id quod scirent, putantur... Oratoria peccatum si quod est animadversum, stultitiæ peccatum videtur: stultitia autem excusationem non habet. Quoties delinquimus, toties de nobis iudicatur; et qui semel in gustu peccavit, non eootinuo exstimator nescire gestum; cujus autem in dicendo aliquid reprehensum

est, aut æterna in eo, aut certa diuturna valet opinio tarditatis.

6. *Id profiteri*. Scire me ac efficere posse prædicare.

7. *Perfidia*. Nam, ut ait A. Gellius, in patronorum fidem patrociniumque clientes se dedunt.

8. *Infantissimus*. Nulla omnino dicendi arte præditus.

XIX. 1. *Qua tum eram*. Annorum ætatis 33 agebat ann. U. C. 679, L. Licinio Lucullo, M. A. C. Cotta coss. hanc aetatem pro Cluentio orationem, annis octo post Oppianicum damnatum, qui, nullo fere temporis intervallo, Scamandrum sequutus est, prætor habuit. Conf. c. 20. Ceterum illud minime prætermittendum occurrit, quam difficili in loco versetur orator, cui nunc ea impugnanda incumbit causa, quam ipse octo ante annis defendit; et sane miranda est, si non oratoria

laudi dari², etiamsi in minus firmis causis hominum periculis non defuissem. Itaque feci; sic pugnavi, sic omni ratione contendi, sic ad omnia confugi, quantum ego assequi potui, remedia ac perfugia³ causarum, ut hoc, quod timide dicam⁴, consequutus sim, ne quis illi causæ patronum defuisse arbitraretur. Sed, ut quidquid⁵ ego apprehenderam, statim accusator extorquebat e manibus. Si quæsieram, an inimicitiae Scamandro cum Avito; fatebatur, nullas fuisse; sed Oppianicum, cujus ille minister fuisset, huic inimicissimum fuisse, atque esse dicebat. Sin autem illud egeram, nullum ad Scamandrum morte Aviti venturum emolumentum⁶ fuisse; concedebat, sed ad uxorem Oppianici, hominis in uxoribus necandis exercitati, omnia bona Aviti ventura esse dicebat. Quum illa defensione usus essem, quæ in libertinorum causis honestissima semper existimata est, Scamandrum patrono esse probatum; fatebatur, sed quærebat, cui probatus esset ipse patronus. Quum ego pluribus verbis in eo commoratus essem, Scamandro factas insidias⁷ esse per Diogenem, constitutumque inter eos

eadem in re constantia ac firmior, saltem ars ea, qua narrationem coniungit et ingenne suam in dicendo dubitationem confiteri, et adolescentiam accusare videtur.

2. *Solere laudi dari.* Cicero, de Off. II, qua ex re adolescentes sibi laudem parent scribens, negat «habendum religioni contrarium, nocentem aliquando et nefarium impiumque defendere; nam vult hoc multitudo, patitur consuetudo, fert etiam humanitas».

3. *Remedia ac perfugia causarum.* Quibus in desperatis causis patroni uti solent, et quæ ex communibus locis depromuntur.

4. *Quod timide dicam.* Ne mihi ipse arrogare nimium videar.

5. *Quidquid.* Vix unam quamque defendendi clientis rationem iniveram. *Quidquid pro* quidque diei nemo est qui nesciat.

6. *Emolumentum.* Magno illo momento sapius utitur in eandem Cicero, ut in Miloniana Clodii mortem non Milonis referre, Milonis autem eandem maxime Clodio prodesse multis disputat.

7. *Factas insidias.* Scamandrum a Diogene deceptum; ab eo, medicamenti loco quod petierat, venenum fuisse datum; neminem esse cui illud

de alia re fuisse, ut medicamentum, non venenum Diogenes afferret; hoc cuivis usu venire posse; quærebat, cur in ejusmodi locum, tam abditum, cur solus, cur cum obsignata pecunia venisset⁸. Denique hoc loco causa testibus, honestissimis hominibus, premebatur. M. Bebrius de suo consilio Diogenem emptum; se præsentem, Scamandrum cum veneno pecuniaque deprehensum esse dicebat. P. Quintilius⁹ Varus, homo summa religione¹⁰ et summa auctoritate præditus, de insidiis, quæ fierent Avito, et de sollicitatione Diogenis, recenti re, secum Cleophantum loquutum esse dicebat. Atque in illo judicio quum Scamandrum nos defendere videremur, verbo ille reus erat, re quidem vera¹¹, et periculo, et tota accusatione Oppianicus. Neque id obscure ferebat, nec dissimulare ullo modo poterat: aderat frequens, advocabat¹², omni studio gratiaque pugnabat; postremo, id quod maximo malo illi causæ fuit, hoc ipso in loco¹³, quasi reus ipse esset, sedebat. Oculi omnium judicum non in Scamandrum, sed in Oppianicum conjiciebantur; timor ejus, perturbatio, suspensus incertusque vultus, crebra coloris mutatio, quæ erant antea suspiciosa, hæc aperta ac manifesta faciebant.

contingere non possit, ut ei venenum ab improbo medici servo afferatur.

8. *Venisset*. Male aliquot MSS tenuisset. J. V. L.

9. Codd. habent *Quintius*, vel *Quinctius*. Lambinus restituit *Quintilius*, P. Merula jam olim probante. Frustra alii quidam repugnant. J. V. L.

10. *Summa religione*. Cujus animus ab omni fraude ac mendacio abhorret. — *Summa auctoritate*. Cujus testimonio fidem abrogare non licet.

III. *Cic. pars secunda.*

11. Negabat Ernest. ant dubitabat, latine dici *re vera* pro *re ipsa*; sed occurrere sæpius B. Weiak. in h. l. probavit, ut in Verr. Act. I, 15; Agr. II, 4 et 13; ad Div. I, 4, III, 5, etc.

12. *Advocabat*. Fautores et advocatos, qui sua auctoritate reum protegerent, conquirebat, et eos secum adducebat.

13. *Hoc ipso in loco*. In subselliis reorum, ex quibus Cicero Cluentii causam agebat.

XX. Quum in consilium iri⁴ oporteret, quæsivit ab reo C. Junius, quæsitor², ex lege illa³ Cornelia, quæ tum erat, clam, an palam, de se sententiam ferri vellet. De Oppianici sententia responsum est, quod is⁴ Aviti familiarem Junium esse dicebat, clam velle ferri. Itum est in consilium. Omnibus sententiis, præter unam, quam suam Stalenus⁵ esse dicebat, Scamander prima actione⁶ condemnatus est. Quis tum erat omnium, qui, Scamandro condemnato, non iudicium de Oppianico factum esse arbitraretur? Quid est illa damnatione iudicatum, nisi venenum id, quod Avito daretur, esse quæsitum?? Quæ porro tenuissima suspicio collata in Scamandrum est, aut conferri potuit, ut is sua sponte necare voluisse Avitum putaretur?

Atque, hoc tum iudicio facto, et Oppianico, re et existimatione jam, lege⁸ et pronuntiatione nondum condemnato; tamen Avitus Oppianicum reum statim non fecit. Voluit cognoscere, utrum iudices in eos solos essent severi, quos venenum habuisse ipsos comperissent, an etiam consilia conscientiasque⁹ ejusmodi facinorum supplicio dignas iudicarent. Itaque C. Fabricium, quem propter familiaritatem Op-

XX. 1. *In consilium iri.* Eunt in consilium iudices, quum, causa nrimque perorata, ad sententiam ferendam conveniunt.

2. *Quæsitor.* Qui tum questioni præerat. De quæstore, seu questionis iudice vide plura ad calcem Verr. I, Append. de Judic. public.

3. *Illæ Cornelia.* Quam L. Cornelius Sulla de sicariis et veneficiis tulerat, ut sententiæ a iudicibus clam aut palam ex rei voluntate ferrentur. Conf. c. 27. — *Quæ tum erat.* Postea videtur aliquid in ea mutatum.

4. *Quod is.* Scamander clam ferri sententiam petivit, ne qui iudices, Junii auctoritate adducti, Scamandrum damnare aperte cogerentur.

5. *Al. ut passim, Stalenus.* J. V. L.

6. *Prima actione.* Ampliandi potestatem lege permittente.

7. *Esse quæsitum.* Fuisse comparatum. — *Is sua sponte.* Non alieno consilio.

8. *Legē.* Quæ iudicum sententiis reum condemnat.

9. *Conscientias.* Eas qui dedissent consilium, tanti sceleris consili.

pianici consciū illi facinori fuisse arbitrabatur, reū statim fecit; utique¹⁰ ei locus primus constitueretur, propter causæ conjunctionem impetravit. Hic tum Fabricius non modo ad me meos vicinos et amicos, Aletrinales, non adduxit, sed ipse iis neque defensoribus uti postea, neque laudatoribus¹¹ potuit. Rem enim integram¹² hominis non alieni, quamvis suspiciosam, defendere, humanitatis esse putabamus, iudicatam labefactare¹³ conari, impudentiæ. Itaque tum ille, inopia et necessitate coactus, in causa ejusmodi ad Cepasios fratres¹⁴ confugit, homines industrios, atque eo animo, ut, quæcumque¹⁵ dicendi potestas esset data, in honore atque in beneficio ponerent.

XXI. Jam hoc quoque prope iniquissime comparatum est¹, quod in morbis corporis, ut quisque est difficillimus², ita medicus nobilissimus atque optimus quæritur; in periculis capitis, ut quæque³ causa difficillima est, ita deterrimus obscurissimusque pa-

10. Olim, atque. Correxerit Ernest. non sive MSS et edd. J. V. L. — Sensus est: Et impetravit, ut ea Fabricii causa, quod eum Scamandri causa conjuncta esset, ante alias omnes statim ageretur.

11. Laudatoribus. Moris erat ut reus decem honestos viros produceret, a quibus ipsius mores ac agendi ratio laudaretur; quemadmodum sæpius in Verrinis et Fonteiana vidimus a reo prætoris decem urbium testimonia fuisse proferenda, quæ ipsum laudibus donarent. De more illo vide ad calc. Verr. I. Excurs. de Jadic.

12. Integram. Causam Scamandri nullo nota judicio damnatam.

13. Iudicatam labefactare. Rescindere; eadem enim erat Fabricii et Scamandri causa.

14. Cepasios fratres. De quibus in Bruto, cap. 69: «C. et L. Cepasii fratres fuerunt, qui multa opera ignoti homines et repentinus, quæstores celeriter facti sunt, oppidum quodam et incondito genere dicendi».

15. Quæcumque. Ut beneficii et honoris loco haberent, si quis eis suæ exercendæ industriæ in quavis causa occasionem daret.

XXI. 1. Comparatum. Constitutum et non confirmatum.

2. Difficillimus. Gravissimus et periculosissimus.

3. Ut quæque causa. Ubi pessima est causa et desperata, ad pessimum oratorem confugere cogitur reus; hujus autem differentie ratio est, quod forsas medicus tantum suam artis peritiam præstat (gall. est *raisonnable*),

tronus adhibetur : nisi forte⁴ hæc causa est, quod medici nihil præter artificium, oratores etiam auctoritatem præstare debent. Citatur reus; agitur causa; paucis verbis accusat, ut de re judicata, Canutius. Incipit longo et alte petito proœmio respondere major Cæpasius. Primo attente auditur ejus oratio. Erigebat animum⁵, jam demissum et oppressum, Oppianicus. Gaudebat ipse Fabricius : non intelligebat, animos judicium, non illius eloquentia, sed defensionis impudentia commoveri. Posteaquam de re cœpit dicere, ad ea, quæ erant in causa, addebat etiam ipse nova quædam vulnera⁶. Hoc quamquam sedulo⁷ faciebat, tamen interdum non defendere, sed prævaricari⁸ accusationi videbatur. Itaque quum callidissime se dicere putaret, et quum illa verba gravissima ex intimo artificio⁹ deprompsisset : « Respicite, judices, hominum fortunas; respicite dubios variosque casus; « respicite C. Fabricii senectutem »; quum hoc « Respicite », ornandæ orationis causa sæpe dixisset, respexit ipse : at C. Fabricius a subselliis, demisso capite, discesserat. Illic judices ridere; stomachari atque acerbe ferre patronus, causam sibi eripi, et se cetera de illo

orator autem præterea quoddam morum snorum pignus ac obsides iudicibus offerre debet; nempe ut bonus vir putetur; quod obstat quin pessimam suscipiat causam, quam nempe defendens illa morali auctoritate orbaretur, quæ ad ejus eloquentiam debet accedere. Verba ipsa et sententiæ conformatio Cicerone omnino digna existunt.

4. Absunt hæc, « nisi... debent » a multis codd. et edd. tribus primis, probantibus Græv. Erost. al. Auctoritatibus freti et nos, sensum non repugnantem, restituimus. J. V. L. — Vide notam superiorem.

5. *Erigebat animum.* Quum attente audiri Cæpasil orationem videret, quasi captis ejus eloquentia iudicibus.

6. *Nova quædam vulnera.* Cæpasi ad ea quæ jam Fabricii causæ nocebant, nova in eum argumenta per stultitiam addebat.

7. *Sedulo.* Studiosè, sine dolo, non vulnera putans, sed remedia.

8. *Prævaricari.* Partem suam prodere, et accusationem male defendendo adjuvare. Schütz. « accusationi » delivit. Impudentia. J. V. L.

9. *Ex intimo artificio.* Ex aux theoricæ thesauris.

loco ¹⁰, « Respicite, iudices », non posse dicere : nec quidquam propius est factum, quam ut illum persequeretur, et collo obtorto ad subsellia reduceret, ut reliqua posset perorare. Ita tum Fabricius, primum suo iudicio ¹¹, quod est gravissimum, deinde legis vi ¹², et sententiis iudicum est condemnatus.

XXII. Quid est, quod jam de Oppianici causa plura dicamus? Apud eosdem iudices reus est factus, quum is ¹ duobus præjudiciis jam damnatus esset; ab iisdem autem iudicibus, qui Fabriciorum ² damnatione de Oppianico iudicabant, locus ei primus est constitutus ³; accusatus est criminibus gravissimis ⁴, et iis, quæ a me breviter dicta sunt, et præterea multis, quæ ego omnia nunc omitto; accusatus est apud eos, qui et Scamandrum, ministrum Oppianici, et Fabricium, conscius maleficii, condemnarant. Utrum, per deos immortales! magis est mirandum, quod is condemnatus est, an quod omnino respondere ausus est? Quid enim illi iudices facere potuerunt? qui si innocentes Fabricios condemnassent, tamen in Oppianico sibi constare, et superioribus consentire iudiciis debuerunt. An vero illi sua per se ipsi iudicia rescinderent ⁵, quum ceteri soleant in iudicando, ne ab

10. De illo loco. Ex tam præclaro affectu, et egregio rhetoricæ loco desumpta. Ceterum hanc narrationem magna ex parte confictam ad solvendum urbanitate iudicum animos scribit Quintil. IV. Idem, VI, 3, in primis subtile et oratorium esse dicit falsa narrare, ut Cicero pro Cluentio narrat de Capasio et Fabricio.

11. *Suo iudicio*. Quum desperata absolutione, ipse discesserat.

12. *Legis vi*. Legis auctoritate.

XXII. 1. *Is*. Grævius a nonnullis MSS edidit « his ». Sequutus est Lall.

2. *Fabriciorum*. Scamander, de more, patroni nomen suo addiderat, inde fit ut eum eum Fabricio appellet, et binas in unam causas confundat.

3. *Primus est constitutus*. Propter conjunctionem causæ, ut Fabricio, post damnatum Scamandrum.

4. *Criminibus gravissimis*. Verum eo omnino extra causam erant, et iudicibus de beneficio tantum sententia erat ferenda, quod dubito an validissimis b. l. comprobetur argumentis.

5. *Judicia rescinderent*. Non omitendum quam artificioso Scamandri et

aliorum judiciis discrepent, providere? Et illi, qui Fabricii libertum, quia minister in maleficio fuerat, patronum, quia conscius, condemnassent; ipsum principem atque architectum sceleris⁶ absolverent? Et qui ceteros, nullo præiudicio facto, tamen ex ipsa causa condemuassent; hunc, quem bis condemnatum iam acceperant, liberarent? Tum vero illa judicia senatoria⁷, non falsa invidia, sed vera atque insigni turpitudine notata, atque operta⁸ dedecore et infamia, defensionis⁹ locum nullum reliquissent. Quid enim tandem illi iudices responderent, si quis ab iis quæreret: Condemnastis¹⁰ Scamandrum, quo crimine? nempe quod Avitum, per servum medici, veneno necare voluisset. Quid Aviti morte Scamander consequeretur? nihil; sed administer erat Oppianici. Condemnastis C. Fabricium, quid ita? quia, quum ipse familiarissime Oppianico usus, libertus autem ejus in maleficio deprehensus esset, illum expertem ejus consilii fuisse non probabatur. Si igitur ipsum Oppianicum, bis suis judiciis condemnatum, absol-

Fabricii crimina cum Oppianici causa communicet orator, ita ut prioribus duobus judiciis veluti constrictos iudices ostendat; et tamen, absoluto, si innoceus esset, Oppianico, non prioribus nocebant judiciis; quum in his venenum deprehensum, in illo autem de suspitione sceleris non omnino probata decernerent.

6. *Architectum sceleris*. Quod erat omnino demonstrandum, neque satis manifeste ostenditur.

7. *Senatoria*. Quæ tunc per solos administrata senatores, maximus laborabant invidia, ut videre est in prioribus Verrinis, ac præcipue in Act. I in Verr. 13, ubi ea ipsa Cluentiana causa diverso omnino modo narratur.

Ceterum, quum hanc agebat causam Cicero, communicata fuerant Annelia lege, tribus ordinibus, Pompeio et Crasso co.

8. *Operta*. Schütz. ex MSS nonnullis, teste Grævio et Garçon. « co-operta » edidit.

9. *Defensionis*. Defendi nullo iam modo et excusari potuissent senatorum judicia.

10. *Condemnastis*. Mira sane arte et has interrogaciones et hæc responsa iudicibus affligit orator, ita ut ipsi suis ultro verbis involvi et impediti videantur. Hoc est dialogici exemplum, quo antecedentia argumenta in unum veluti fasciculum colliguntur, unde vim novam ac fulgorem hauriant.

vissent, quis tantam turpitudinem judiciorum, quis tantam inconstantiam rerum judicatarum, quis tantam libidinem judicum ferre potuisset?

Quod si hoc videtis, quod jam hac omni oratione patefactum est, illo judicio reum¹¹ condemnari, præsertim ab iisdem judicibus, qui duo præjudicia fecissent, necesse fuisse; simul illud videatis necesse est, nullam accusatori causam esse potuisse, cur judicium vellet corrumpere.

XXIII. Quæro enim abs te, T. Atti¹, relictis jam ceteris argumentis omnibus, num Fabricios quoque innocentes condemnatos existimes? num etiam illa judicia pecunia corrupta esse dicas, quibus judiciis alter a Staleno solo absolutus est, alter etiam ipse se condemnavit²? Age, si nocentes; cujus maleficii? Numquid præter venenum quæsitum, quo Avitus necaretur, objectum est? numquid aliud in illis judiciis versatum est, præter hasce insidias Avito ab Oppianico per Fabricios factas? Nihil, nihil³, inquam, aliud, judices, reperietis. Exstat memoria; sunt tabulæ publicæ; redargue me, si mentior; testium dicta recita; doce, in illorum judiciis quid, præter hoc venenum Oppianici, non modo in criminis, sed in maledicti loco sit objectum. Multa dici possunt, quare ita necesse fuerit judicari; sed ego occurrā⁴ exspe-

11. *Reum*. Non aliter fieri potuisse, quam ut Oppianicus damnaretur. — *Accusatori*. Cluentio.

XXIII. 1. *T. Atti*. Hic T. Attius Cluentii accusator erat, de quo Cic. in Brut. 78 : «T. Attii Pisenrensis equitis rom. et amici nostri accusationi respondi pro A. Cluentio; qui et accurate dicebat, et satis copiose, eratque præterea doctus Hermagoræ præceptis, quibus etiam ornamenta non satis

opima dicendi, tamen, ut hæc velitis amentate, sic apta quedam et parata singulis causarum generibus traduntur».

2. *Ipse se condemnavit*. Discedens ante peroratam causam.

3. *Repetitio* est a eodd. quatuor Palat. et S. Vict. Nam vulgatæ olim eodd. semel tantum posuerant vocem nihil. J.V. L.

4. *Occurrā*. Satisfaciam ei rei

ctationi vestræ, iudices. Nam, etsi a vobis sic audior, ut numquam benignius, neque attentius quemquam auditum putem; tamen vocat me alio jamdudum tacita vestra expectatio, quæ mihi obloqui⁵ videtur. Quid ergo? negasne, illud iudicium esse corruptum? Non nego; sed ab hoc corruptum non esse confirmo. A quo igitur est corruptum? Opinor, primum, si incertum fuisset⁶, quisnam exitus illius iudicii futurus esset, verisimilius tamen esset⁷, eum potius corrup-
pisse, qui metuisset, ne ipse condemnaretur, quam illum, qui veritus esset, ne alter absolveretur: deinde, quum esset nemini dubium, quid iudicari necesse esset, eum certe potius, qui sibi aliqua ratione diffideret, quam eum, qui omni ratione confideret: postremo, certe potius illum, qui bis apud eos iudices offendisset, quam eum, qui bis causam iis probavisset. Unum quidem certe, nemo erit tam iniquus Cluentio, qui mihi non concedat: si constet, corruptum illud esse iudicium, aut ab Avito, aut ab Oppianico esse corruptum. Si doceo non ab Avito, vinco ab Oppianico. Si ostendo ab Oppianico, purgo Avitum⁸. Quare, etsi satis docui, rationem nullam huic corrumpendi fuisse (ex quo intelligitur, ab

quam expectatâ, nempe Oppianici pecunia tentatum iudicium.

5. *Obloqui*. Mecum expostulare.

6. *Si incertum fuisset*. Si non ab initio patuisset quam sententiam iudices laturi essent, verisimilius fuisset iudicium corruptum ab Oppianico, qui timuisset ne condemnaretur, quam a Cluentio, qui tantomodo veritus esset, ne ille absolveretur. Sed quum nemini dubium fuerit, quin Oppianicum duobus jam præiudiciis condemnatum condemnaturum fuisset, certum esse debet ab Oppianico de causa

diffidente, non a Cluentio bene omnino sperante corruptum iudicium.

7. Ernest. scribendum putat esse. Frustra. J. V. L.

8. *Purgo Avitum*. Hoc dilemma laudat Quintil. V, 10, et utile dicit ut duo ponantur inter se contraria, quorum tenuisse utrumlibet sufficiat. Verum inter duo hæc utrumque ferientis argumenti cornua, melius quidam invenitur h. l. terminus, qui solus verus esse videtur: nempe ab Oppianico et Cluentio corruptum fuisse iudicium. Quod ipse omnino affirmat Cicero,

Oppianico esse corruptum); tamen de illo ipso⁹ separatim cognoscite.

XXIV. Atque ego illa non argumentabor, quæ sunt gravia¹ vehementer: eum corrupisse, qui in periculo fuerit; eum, qui metuerit; eum, qui spem salutis in alia ratione non habuerit; eum, qui semper singulari fuerit audacia. Multa sunt ejusmodi²; verum quum habeam rem non dubiam, sed apertam atque manifestam, enumeratio singulorum argumentorum non est necessaria.

Dico, C. Ælio Staleno, judici, pecuniam grandem statum Albiū ad corrumpendum iudiciū dedisse. Num quis negat? Te appello, Oppianice; te, T. Atti; quorum alter³ eloquentia damnationem illam, alter⁴ tacita pietate deplorat. Audete negare, ab Oppianico Staleno judici pecuniam datam: negate, negate, inquam, in eo loco⁵. Quid reticetis? At negare non potestis, quod repetistis⁶, quod confessi estis, quod abstulistis⁷. Quo tandem igitur ore mentionem corrupti iudicii facitis, quum ab ista parte⁸ judici pecuniam ante iudiciū datam, post iudiciū ereptam

Aet. I in Vert. 13. Inde non mirum prædicasse illum, teste Quintiliano, 11, 17, se tenebras offudisse iudiciis in causa Cluentii. Conf. de Brosses, *Histoire de la République romaine*, lib. III, cap. 19.

9. De illo ipso. De corrupto ab Oppianico iudicio.

XXIV. 1. Gravita. Quæ sunt efficacia et multum habent momenti.

2. Multa sunt ejusmodi. Quibus argumentari possum, ab Oppianico corruptum iudiciū.

3. Quorum alter. T. Attius, accūsator Cluentii, damnatum Oppianicum eloquentissime deplorat.

4. Alter. Caius, Oppianici filius

cujus adolescentis infantiam obscure minus infra notat.

5. In eo loco. In hoc ipso tribunali, vel, ut Weiskio placet, hac ipsa in re. Lambin. conjicit in isto loco, 4. e. in subselliis, ubi sedebant accusatores.

6. Repetistis. Aliquot eodd. receperistis. Male. Repetere h. l. est rescindere. Quod post Oppianici damnationem, pecunia Staleno data repetita est, eo ipso confessus est Oppianicus datam ei pecuniam ad corrumpendos iudices fuisse.

7. Abstulistis. Iudicio populi, agente Quintio tribuno pl.

8. Ab ista parte. Ab Oppianici parte, subsellia accusatorum ostendens.

esse fateamini? Quonam igitur hæc modo gesta sunt? Repetam paullo altius, iudices, et omnia, quæ in diuturna obscuritate latuerunt, sic aperiam, ut ea cernere oculis videamini. Vos quæso, ut adhuc me attente audistis, item, quæ reliqua sunt, audiat: profecto nihil a me dicetur, quod non dignum hoc conventu et silentio, dignum vestris studiis atque auribus esse videatur.

Nam, ut primum Oppianicus, ex eo, quod Scamander reus erat factus, quid sibi impenderet, cœpit suspicari; statim se ad hominis egentis, audacis, in judiciis corrumpendis exercitati, tum autem iudicis, Staleni familiaritatem applicavit. Ac primum Scamandro reo, tantum donis, datis, muneribusque⁹ perfecerat, ut eo auctore¹⁰ uteretur cupidior, quam fides iudicis postulabat. Post autem, quum esset Scamander unius Staleni sententia absolutus, patronus autem Scamandri ne sua quidem sententia¹¹ liberatus; acrioribus saluti suæ remediis subveniendum putavit. Tum a Staleno, sicut ab homine ad excogitandum acutissimo, ad audendum impudentissimo, ad efficiendum acerrimo (hæc enim ille et aliqua ex parte habebat, et majore ex parte se habere simulabat), auxilium capiti et fortunis suis petere cœpit.

XXV. Jam hoc non ignoratis, iudices, ut etiam bestię, fame dominante¹, plerumque ad eum locum,

9. *Muneribusque*. Alii simpliciter, *muneribus*. J. V. L.

10. *Auctore*. Defensore. — *Cupidior*. Partim studiosior, Stalenus enim in absolvendo Scamandro tantum partim studium præ se tulerat, ut solus eum absolveret, et non videretur ejus esse iudex, sed patronus. Postea autem Oppianico consilio salutis

expediendæ dederat, velut advocatus, quæ sane partes iudicis non conveniant. Lamb. ex uno cod. «*factore*» reposuit.

11. *Sententiam*. Ne conscientiam quidem suæ voce absolutus; quum ante finem iudicii, demisso capite, discessisset. Supra 21.

XXV. 1. *Dominante*. Gesner, in Thes. LL. conjic. «*domante*», Schütz.

ubi pastæ aliquando sint, revertantur. Stalenus ille biennio ante, quum causam bonorum Safinii² Atellæ recepisset, sexcentis millibus nummum³ se judicium corrupturum esse dixerat: quæ quum accepisset a pupillo, suppressit⁴; iudicioque facto, nec Safinio, nec bonorum emptoribus reddidit. Quam quum pecuniam profudisset, et sibi nihil, non modo ad cupiditates⁵ suas, sed ne ad necessitatem quidem reliquisset; statuit ad easdem sibi prædas ac suppressiones judiciales revertendum. Itaque quum Oppiaicum jam perditum, et duobus jugulatum præjudiciis videret; promissis eum suis excitavit abjectum, et simul saluti desperare vetuit. Oppiaicus orare hominem cœpit, ut sibi rationem ostenderet iudicii corrumperendi. Ille autem (quemadmodum ex ipso Oppianico postea est auditum) negavit, quemquam esse in civitate, præter se, qui id efficere posset⁶. Sed primo gravari⁷ cœpit, quod adilitatem se petere cum hominibus nobilissimis, et invidiam atque offeusionem timere dicebat. Post exoratus, initio permagnam pecuniam poposcit: deinde ad id pervenit, quod confici⁸ potuit, et sestertium sexcenta quadraginta millia⁹ deferri ad se domum iussit. Quæ pecunia simul atque ad eum delata est, homo impurissimus statim cœpit in ejusmodi mente et cogitatione versari: nihil esse

ex marg. unius cod. « monite » recepit; quod nullam vim habet.

2. *Safinii Atellæ*. Quum Safinius Atella pupillus bona sua iudicio repererit ab illis qui erepta possidebant. Ceterum non alias hujus causæ mentio occurrit.

3. *Nummum*. Sestertium.

4. *Suppressit*. Iudicibus non dedit, ipse clam retinuit.

5. *Cupiditates*. Libidines. — *Jugulatum*. Omnino condemnatum et perniciæ devotum.

6. *Al. possit*. J. V. L.

7. *Gravari*. Aspernari, nec facere posse se dixit, quo scilicet se suamque operam plus venderet.

8. *Confici*. Fieri poterat.

9. *Abest millia*. Sed confer e. 3a, circ. J. V. L.

suis rationibus utilius¹⁰, quam Oppianicum condemnari; illo absoluto, pecuniam illam aut iudicibus dispartendam, aut ipsi esse reddendam; damnato, repetiturum esse neminem. Itaque rem excogitat singularem. Atque hæc, iudices, quæ vere dicuntur a nobis, facilius credetis, si cum animis vestris longo intervallo recordari C. Staleni vitam¹¹ et naturam volueritis. Nam perinde ut opinio est¹² de cujusque moribus, ita, quid ab eo factum, et non factum sit, existimari potest.

XXVI. Quum esset egens, sumptuosus, audax, callidus, perfidiosus, et quum domi suæ, miserrimis¹ in locis et inanissimis, tantum nummorum positum videret, ad omnem malitiam et fraudem versare mentem suam cœpit. Demne iudicibus²? mihi igitur ipsi, præter periculum et infamiam, quid quæretur? Nihil excogitem, quamobrem Oppianico damnari necesse sit? qui tandem? nihil enim est, quod fieri non possit. Si quis eum forte casus ex periculo eripuerit, nonne reddendum est³? Præcipitantem igitur impellamus⁴, inquit, et perditum prosternamus. Capit hoc consilium, ut pecuniam quibusdam iudicibus levissi-

10. *Utilius*. Sibi commodius. — *Dispartendam*. Qua nempe autea promissa, iudicum animos ac voluntates emeret.

11. *Vitam et naturam*. Nam ipse ait in Rhetor. II: «Ex ante factis vitam hominis spectandam esse, ut res fiat probabilis».

12. *Ut opinio est*. Ex ea, quam de hominis moribus opinionem informamus, facile judicari potest ac aestimari quid fecerit, aut qua re abstinuerit.

XXVI. 1. *Lallem*, ex al. MSS, *miserrimus et inanissimus*. J. V. L. —

Ernest. vulgatam lectionem tuetur, ut dicta sit pro thesauris, quasi forte legendum loculis. Verum simplicius potest explicari: in his locis in quibus egestas erat, et nihil non inane.

2. *Demne iudicibus*. Vix operæ pretium est animadvertere quanta arte agentes ac loquentes semper Cicero inducet.

3. *Reddendum est*. Restituenda pecunia; dicit enim se non mea opera, sed innocentie suæ vi absolutum.

4. *Impellamus*. Cadentis ruinam adjuvamus, et jam pereuntem ultimo ictu affligamus.

mis polliceatur; deinde eam postea supprimat: ut, quoniam graves homines sua sponte severe iudicatu-
 tuos putabat, hos, qui leviores erant, destitutione⁵
 iratos Oppianico redderet. Itaque, ut erat semper
 præposterus⁶ atque perversus, initium facit a Bulbo
 et eum, quod jamdiu nihil quæsierat, tristem atque
 oscitantem, leviter impellit⁷. Quid tu? inquit; ecquid
 me adjuvas, Bulbe, ne gratis reipublicæ serviamus?
 Ille vero, simul atque hoc audivit, ne gratis: Quo
 voles, inquit, sequar. Sed quid affers⁸? Tum ei qua-
 draginta millia, si esset absolutus Oppianicus, polli-
 cetur; et eum, ut ceteros⁹ appellet, quibuscum loqui
 consuesset, rogat; atque etiam ipse conditor¹⁰ totius
 negotii, Guttam adspersit huic Bulbo. Itaque minime
 amarus is visus est, qui aliquid ex ejus sermone
 speculæ degustarat. Unus et alter dies intercesserat,
 quum res parum certa videbatur: sequester¹¹ et con-

5. *Destitutio.* Eo quod illos promissa Oppianici nomine pecunia destituisset.

6. *Præposterus.* Jocorum seriem hic locus continet, qui nostris auribus forsan frigeant, non autem Romanos offendebant, ut ex Quintil. IV, 2, videre est, qui sine ulla animadversione locum recitat. Longa metaphora est ex cœnæ usu desumpta. Quum enim iustum cœnæ a bulbo fieri non soleat, Stalenus tamen a Bulbo iudice initium fecerit iudicii corrumpendi, ideo vocat eum Cicerō præposterus atque omnis perverso ordine agens.

7. *Leniter impellit.* Cubito leniter attingit.

8. *Sed quid affers?* Quid agendum nuncias?

9. *Ceteros.* Indices, quibuscum familiariter versaretur.

10. *Ipsē conditor.* Continuata me-

taphora: Stalenus ille, qui totam hanc rem condierat, aspergit huic bulbo, amaro scilicet legumini, guttam, seu liquoris panlulam, ejus amaritudinis temperandæ causa. Quod serio sensu significat Guttam; alterum iudicem, Bulbo adjunctum fuisse, qui illius promissorum ceteris, quos corrumpendos sniceperat, fidem sperceret. Sic autem rebus compositis, Bulbus minime visus est amarus ei qui spem aliquam pecuniæ ex ejus sermonibus acceperat. Multa est in hoc admirando loco Marnatius, miramque Ciceronis ingenium in lepore dictorum laudibus effert: nobis hujusmodi joci ex nominibus ducti aspius frigidi videntur. Conf. Quintil. VI, 3.

11. *Sequester.* Cujus in manu pecunia deponeretur. — *Confirmator.* Qui de pecunia sponderet a Staleno promissa.

firmator pecuniæ desiderabatur. Tum appellat hilari vultu hominem Bulbus, ut blandissime potest: Quid tu, inquit, Pæte (hoc enim sibi Stalenus cognomen¹² ex imaginibus Æliorum delegerat, ne, si se Ligurem fecisset, nationis magis suæ, quam generis uti cognomine videretur)? qua de re mecum loquutus es, quærunt a me, ubi sit pecunia. Hic ille planus¹³ improbiissimus, quæstu judicario pastus, qui illi pecuniæ, quam condiderat, spe jam atque animo incubaret, contrahit frontem (recordamini faciem, atque illos ejus fictos simulatosque vultus); quæritur se ab Oppianico destitutum; et, qui esset totus ex fraude et mendacio factus¹⁴, quique ea vitia, quæ a natura habebat, etiam studio atque artificio quodam malitiæ dividisset, pulchre asseverat se ab Oppianico destitutum; atque hoc addit testimonii, sua illum sententia, quam palam¹⁵ omnes laturi essent, condemnatum iri.

XXVII. Manarat sermo in consilio¹, pecuniæ quamdam mentionem inter judices esse versatam. Res ne-

12. *Cognomen*. C. Stalenus, ut ex hoc locu apparet, e Liguria oriundus erat; sed, ut ait Cicero in Bruto 68, se ipse adoptaverat, et de Staleno Ælium fecerat. Gens autem Ælia in Pætos et Ligures erat divisa; ipse Pæti cognomen assumpsit, ne si Liguria nomen usurpasset, nam e Liguria originem, simulque fraudulentam indolem in memoriam revocaret; namque Ligures subdoli se mendaces fama celebrabantur; ut dixisse Catonem in Originiibus testatur Servius, et Virg. *Æneid.* XI, 700: «Incidit huic, subitoque ad aspectu territus hæsit Appennicolæ bellator filius Auni, Non Ligurum extremus, dum fallere fata sinebant». De Staleno plura videre

licet ad Brutum, cap. 68, et Top. 20.

13. *Planus*. Sycophanta fraudulentus. Hoc vocabulo usum esse Cicero- nem testatur A. Gell. N. A. XVI, 7.

14. *Mendacio factus*. Qui nihil in se habet, præter fraudem et mendacium; tamquam ex his totus corpore et animo constat.

15. *Palam*. E lege Cornelia, reo potestas dabatur, ut sententiæ vel clam vel palam ferrentur; reus autem Oppianicus, qui Staleno pecuniam ad corumpendos judices dedisset, quin palam sententias ferri vellet, ut in eo Staleni fidem videret, minime dubium erat.

XXVII. 1. *Manarat sermo in consilio*. In judicium coactu.

que tam fuerat occulta, quam erat occultanda; neque tam erat aperta, quam reipublicæ causa aperienda². In ea obscuritate ac dubitatione omnium, Canutius, perito homini, qui quodam odore suspitionis Stalenum corruptum esse sensisset, neque dum reſu perfectam arbitraretur, placuit³ repente pronuntiare iudices. Dixerunt, se id velle. Hic tum Oppianicus non magnopere pertimuit. Rem a Staleno perfectam esse arbitrabatur. In consilium erant ituri iudices⁴ XXXII: sententiis XVI absolutio confici poterat. HS DCXL in singulos iudices distributa, eum numerum sententiarum conficere debebant, ut ad cumulum, spe majorum præmiorum, ipsius Staleni sententia septimadecima accederet. Atque etiam casu tum, quod illud repente erat factum, Stalenus ipse non aderat. Causam nescio quam apud iudicem defendebat. Facile hoc Avitus patiebatur, facile Canutius; at non Oppianicus, neque patronus ejus L. Quintius: qui quum esset eo tempore tribunus plebis, convicium C. Junio, iudici quæstionis, maximum fecit, ut ne sine Staleno in consilium iretur; quumque id ei per viatores⁵ consulto negligentius agi videretur, ipse a publico iudicio ad privatum Staleni iudicium profectus

2. *Aperienda*. Non tam erat manifesta quam reip. utilitas postulabat.

3. *Placuit*. Quum iterum causam agere posset, maluit sententias statim ferri, ne corruptio a Staleno posset perfici.

4. *Judices XXXII*. In publicis censuris non lege definitus fuisse iudicum numerus videtur, ut pro Milone iudices fuerint 71, in causa Clodii de incesta 55, hic 32. Manlius putat hunc numerum onisso Staleno fuisse, ita ut universi 33 essent. Obloquitur Ferratus parum saepe iudicum nume-

rum fuisse, sicque locum intelligit, ut ad absolutionem sententiarum 17 requirerentur, seu 16 absque illa Staleni, que ad implendum numerum jam certis teneretur. Verum simplicius crediderim suffragiis æquis dimissos reos, ita ut 15 sufficerent, more a Græcis et humanitate sumpto, et Staleni sententia supra numerum et ex supervacaneo esset. Ceterum plura vide ad calcem Verr. 1, Excurs. de publicis iudiciis. — *Hoc*. Absesse Stalenum.

5. *Viatores*. Accensos, per quos Stalenus advocabatur.

est, et illud pro potestate⁶ dimittere jussit; Stalenum ipse ad subsellia adduxit. Consurgitur in consilium; quum sententias Oppianicus, quæ tum erat⁷ potestas, palam ferri velle dixisset, ut Stalenus scire posset, quid cuique deberetur. Varia judicum genera: nummarii⁸ pauci; sed omnes irati. Ut qui⁹ accipere in campo consueverunt, iis candidatis, quorum nummos suppressos esse putant, inimicissimi solent esse; sic ejusmodi judices infesti tum reo venerant. Ceteri nocentissimum¹⁰ esse arbitrabantur; sed spectabant sententia eorum, quos corruptos putabant, ut ex iis constituerent, a quo¹¹ judicium corruptum videretur.

XXVIII. Ecce tibi¹ ejusmodi sortitio, ut in primis Bulbo, et Staleno, et Guttæ esset judicandum. Summa omnium expectatio, quidnam sententiæ ferrent² leves ac nummarii judices. Atque illi omnes sine ulla dubitatione condemnant. Hic tum injectus est hominibus scrupulus, et quædam dubitatio, quidnam esset actum³. Deinde homines sapientes, ex vetere illa disciplina judiciorum, qui neque absolvere hominem nocentissimum possent, neque eum, de quo esset orta suspicio, pecunia oppugnatum⁴, re illa inco-

6. *Pro potestate*. Tribunitio jure.

7. *Erat potestas*. Quod tunc temporis reo licebat.

8. *Nummarii*. Venales, quibus a Staleno promissa primum pecunia, deinde negata.

9. *Ut qui*. Quemadmodum ille qui sua in comitiis vendat suffragia, infestissimè veniunt candidato illi, qui promissa pecunia ipsos fraudavit, et fidem suam non implevit.

10. *Nocentissimum*. Male Lambin. edd. *innocentissimum*. J. V. L. — Ceteri. Justi et integri.

11. *A quo*. Qua ex parte. Cluentine, an Oppianici.

XXVIII. 1. *Ecce tibi*. Mira quadam sorte evenit, ut, quum prætor de judicum ordine ac loco in ferendis sententiis sortiretur, illi primi ad sententiam dicendam designarentur, qui pecunia tentati videbantur.

2. *Ferrent leves*. Illi qui fidei parum certæ habebantur.

3. *Quidnam esset actum*. An a Cluentio jam fuissent corrupti, quod verum fuisse apparet.

4. *Pecunia oppugnatum*. Ad eum

gnita, primo condemnare vellent; non liquere⁵ dixerunt. Nonnulli autem severi homines hoc statuerunt, quo quisque animo quid faceret, spectari oportere; et, si alii⁶ pecunia accepta verum judicabant⁷, tamen nihilominus se superioribus suis judiciis constare putabant oportere. Itaque damnarunt. Quinque omnino fuerunt, qui illum vestrum innocentem Oppianicum sive imprudentia⁸, sive misericordia, sive aliqua suspicione, sive ambitione adducti, absolverent.

Condemnato Oppianico, statim L. Quintius, homo maxime popularis, qui omnes rumorum et concionum ventos colligere⁹ consuesset, oblatam sibi facultatem putavit, ut ex invidia senatoria posset crescere, quod ejus ordinis judicia minus jam probari populo arbitrabatur¹⁰. Habetur una atque altera concio vehemens et gravis: accepisse pecuniam iudices, ut innocentem reum condemnarent, tribunus plebis clamitabat; agi fortunas omnium dicebat; nulla¹¹ esse judicia; qui pecuniosum inimicum haberet, incolumem esse neminem posse. Homines totius ignari negotii, qui Oppianicum numquam vidissent, virum optimum, et hominem pudentissimum, pecunia oppressum arbitrarentur, incensi suspicione, rem in

opprimendum pecunia fuisse tentatos iudices.

5. *Non liquere.* Quibus satis cognita causa non erat, ut in ferenda sententia aut damnarent, aut absolverent, hoc utebantur verbo, quæ significatio ampliationis erat.

6. *Si alii.* Si nonnulli ad bene judicandum pecuniam acceperant.

7. Ernest. conj. *judicarent*, vel *judicassent*. J. V. L.

8. *Imprudentia.* Sive ignorantes, sive corruptos a Cluentio iudices suspicati, sive captandæ gratiæ causa.

9. *Ventos colligere.* Merito putat Ernest. significantius aliquod his verbis subesse, quam si eum interpretibus dicas rumores aucupari; non enim modo rumores expiscabatur tribunus Quintius, sed etiam concionum procellas, ut ait Livius, cedere omni ope atque operâ tentabat.

10. *Arbitrabatur.* Quod et ipse Cicero popularis auræ cupidior in orationibus sæpius jectabat.

11. *Nulla esse.* Non jam existere judicia, et illi perniciem instare qui a divite inimico accusarentur.

medium vocare cœperunt, et causam illam totam deposcere¹². Atque illo ipso tempore in ædes T. Annii, hominis honestissimi, necessarii et amici mei, noctu Stalenus, arcessitus ab Oppianico, venit. Jam cetera nota sunt omnibus: ut cum illo Oppianicus egerit de pecunia¹³; ut ille se redditurum esse dixerit; ut eorum sermonem omnem audierint viri boni, qui tum consulto propter¹⁴ in occulto stetissent; ut res patefacta, atque in forum prolata, et pecunia omnis a Staleno extorta atque erepta sit.

XXIX. Ilujus Staleni persona¹, populo jam nota atque perspecta, ab nulla turpi suspitione abhorrebat²; suppressam esse ab eo pecuniam, quam pro reo pronuntiasset³, qui erant in concione, non intelligebant: neque enim docebantur. Versatam esse in judicio mentionem pecuniæ sentiebant; innocentem reum condemnatum esse audiebant; Staleni sententia condemnatum videbant; non gratis id ab eo factum esse, quod hominem norant, judicabant. Similis in Bulbo, in Gutta, in aliis nonnullis suspicio consistebat. Itaque confiteor⁴ (licet enim jam impune, hoc

12. *Deposcere*. Ad se vocare, sum cognitioni ac judicio reservare.

13. *Egerit de pecunia*. Sibi restitui pecuniam juberet, quam ut absolveretur, dederat.

14. MSS Palat. et alii nonnulli, *prope*. J. V. L.

XXIX. 1. *Staleni persona*. Non idem est quod Stalenus ipse, verum pro eo agendi modo ponitur, quem aequabatur ubique Stalenus, et e quo, tamquam e persona sibi imposita, cognoscebatur. Quod optime vernaculæ linguae, inde deducto vocabulo, extulerit.

2. *Abhorrebat*. Ia erat in quem nul-

lus non turpitudinis suspicio cadere posset.

3. *Pronuntiasset*. Promississet: quo sensu sæpius usurpatur.—*Non intelligebant*. Qua ex parte corruptus fuisset.

4. *Confiteor*. Fateor ergo, quum populus Oppianici mores ignoraret, quum emptis suffragiis damnatum innocentem indignaretur, quum corrupti judicii suspicionem augebat Staleni et aliorum judicium turpitudine; quum denique illa causa a potentissimo, et magna vi ad concitandam multitudinem prædito homine L. Quintio ageretur, in summum odium venisse illud judicium.

præsertim in loco, confiteri), quod Oppianici non modo vita, sed etiam nomen ante illud tempus populo ignotum fuisset; indignissimum porro videretur, circumventum esse innocentem pecunia; hanc deinde suspicionem augeret Stalei improbitas, et nonnullorum ejus similium judicum turpitudine; causam autem ageret L. Quintius, homo quum summa potestate præditus, tum ad inflammandos animos multitudinis accommodatus: summam illi judicio invidiam infamiamque esse conflata. Atque in hanc⁵ flammam recentem, C. Junium, qui illi quæstioni præfuerat, injectum esse memini, et illum hominem ædilitium, jam prætorem opinionibus hominum constitutum, non disceptatione dicendi, sed clamore hominum, de foro⁶ atque adeo de civitate esse sublatum.

Neque me pœnitet hoc potius tempore, quam illo, causam A. Cluentii defendere. Causa enim manet eadem, quæ mutari nullo modo potest: temporis iniquitas atque invidia recessit, ut, quod in tempore mali fuit, nihil obsit; quod in causa boni fuit, prosit. Itaque nunc quemadmodum audiar, sentio, non modo ab iis, quorum judicium atque potestas est; sed etiam ab illis, quorum tantum est existimatio. At tum si dicerem⁷, non audirer: non quod alia res esset, imo eadem, sed tempus aliud. Id adeo⁸ sic cognoscite.

5. *In hanc flammam.* Recens id invidiæ incendium M. Junium absorpsit, quæstionis judicem, qui ad prætoriam dignitatem hominum opinione destinabatur. Porro jam adnotavimus illam veluti præsidis provinciam, non magistratum esse, sed tamen quemdam esse gradum, et ad id muneris implendum quæri solitos qui jam erant ædilitate functi.

6. *De foro.* Honoribus quos aut gesserat, aut sperabat, et civitatis jure est orbatus. — *Quod in tempore mali.* Quæ temporum iniquitate pejus sunt judicata.

7. *Si dicerem.* Si tunc temporis dixissem, non mea verba audire voluissent.

8. *Adeo.* Familiaris Ciceroni locutio, quæ attentionem rogantis est.

XXX. Quis tum¹ auderet dicere, nocentem condemnatum esse Oppianicum? quis nunc id audet negare? Quis tum posset arguere, ab Oppianico iudicium tentatum esse pecunia? quis id hoc tempore infirmari potest? Cui tum liceret docere, Oppianicum reum factum esse tum denique, quum duobus proximis præjudiciis condemnatus esset? quis est, qui id hoc tempore infirmare conetur? Quare, invidia remota, quam dies mitigavit, oratio mea deprecata est, vestra fides atque æquitas a veritatis disceptatione reject; quid est præterea, quod in causa relinquatur²?

Versatam esse in iudicio pecuniam, constat: ea, quæritur, unde profecta sit? ab accusatore, an ab reo. Accusator³ dicit hæc: Primum, gravissimis criminibus accusabam, ut nihil opus esset pecunia; deinde, condemnatum adducebam, ut ne eripi⁴ quidem pecunia posset; postremo, etiamsi absolutus esset, mearum tamen omnium fortunarum status incolumis maneret. Quid contra reus? Primum, ipsam multitudinem et atrocitatem criminum pertimescebam; deinde, Fabriciis propter conscientiam⁵ mei sceleris condemnatis, me esse condemnatum, sentiebam; postremo, in eum casum veneram, ut omnis mearum fortunarum status unius iudicii periculo contineretur.

Age, quoniam corrumpendi iudicii causas ille multas et graves habuit, hic nullam: profectio⁶ ipsius pecuniæ requiratur. Confecit tabulas⁷ diligentissime

XXX. 1. *Tum.* In illa olim temporum iniquitate.

2. *Relinquatur.* Dubium jam et mihi dicendum supersit.

3. *Accusator.* Nempe Cluentius.

4. *Eripi.* Legibus et poenæ. *Eripi* aut auferri dicitur reus, qui aut potentia, aut pecuniâ, aut vi impune evadit,

quum secundum leges esset puniendus.

5. *Propter conscientiam.* Quod mei sceleris essent conscii.

6. *Profectio.* Unde sit profecta pecunia; et quo itinere ad iudicem aliquem pervenerit.

7. *Tabulas.* Accepti et expensi, ut omnes patresfamilias.

Cluentius. Hæc autem res habet hoc certe, ut nihil possit neque additum, neque detractum de re familiari latere. Anni sunt octo⁸, quum ista causa in ista meditatione versatur, quum omnia, quæ nunc ad eam rem pertinent, et ex hujus, et ex aliorum tabulis, agitis, tractatis, inquiritis: quum interea Cluentianæ pecuniæ vestigium nullum invenitis. Quid? Albiana⁹ pecunia vestigiisne nobis¹⁰ odoranda est, an ad ipsum cubile, vobis ducibus, venire possumus? Tenentur uno in loco H-S DCXL; tenentur apud hominem audacissimum; tenentur apud judicem. Quid vultis amplius? At enim Stalenus non fuit ab Oppianico, sed a Cluentio ad iudicium corrupendum constitutus. Cur eum, quum in consilium iretur, Cluentius et Canutius abesse patiebantur? cur¹¹, quum in consilium mittebant¹², Stalenum judicem, cui pecuniam dederant, non requirebant? Oppianicus quærebat; Quintius flagitabat; sine Staleno ne in consilium iretur, tribunitia potestate perfectum est. At condemnavit. Hanc enim damnationem dederat obsidem¹³ Bulbo et ceteris, ut destitutus ab Oppianico videretur. Quare si istinc causa corrumpendi iudicii, istinc pecunia, istinc Stalenus, istinc denique omnis fraus et audacia est; hinc pudor, honesta vita, et nulla suspicio pecuniæ, nulla corrumpendi iudicii

8. *Anni sunt octo.* Post damnatum Oppianicum.

9. *Albiana.* Albii Oppianici.

10. Est a Palat. omnibus, et sequenti *vobis*, iudice Grutero, egregie opponitur. J. V. L.

11. Male abest illud iteratum *cur* MSS Palat. Deinde pro *quærebat*, alii habent *requirebat*, alii *querebatur*. J. V. L.

12. *Mittebant.* Cluentius et Canu-

tius, si dicuntur fecisse, quod proprie prætor seu iudex questionis facit, quia postularant ut id fieret, et quomodo fieri vellent; sic et Cicero, ut orator, dicit aliquo loco « sic eos (iudices) in consilium mittam ».

13. *Dederat obsidem.* Illud propter iudices, quos corrumpendos primo susceperat, tunc facere debebat ut ostenderet se a corruptore elusam, neque quidquam esse jam sperandum.

causa : patimini, veritate patefacta, atque omni errore sublato, eo transire¹⁴ illius turpitudinis infamiam, ubi cetera maleficia consistunt; ab eo invidiam discedere aliquando, ad quem numquam accessisse culpam videtis.

XXXI. At enim pecuniam Staleno dedit Oppianicus, non ad corrumpendum iudicium, sed ad conciliationem¹ gratiæ. Tene hoc, Atti, dicere, tali prudentia, etiam usu atque exercitatione præditum? Sapientissimum² esse dicunt eum, cui, quod opus sit, ipsi veniat in mentem; proxime accedere illum, qui alterius bene inventis obtemperet. In stultitia contra est³. Minus enim stultus est is, cui nihil in mentem venit, quam ille, qui, quod stulte alteri venit in mentem, comprobatur⁴. Istam conciliationem gratiæ Stalenus tum recenti re, quum faucibus premeretur⁵, excogitavit; sive, ut homines tum loquebantur, a P. Cethego admonitus, istam dedit conciliationis et gratiæ fabulam. Nam fuisse hunc hominum sermonem, recordari potestis: Cethegum, quod hominem odisset, et quod ejus improbitatem versari in republica nollet, et quod videret, eum, qui se ab reo pecuniam, quum iudex esset, clam atque extra

14. *Eo transire.* Ad istam redire originem, unde tot profecta malefacta.

XXXI. 1. *Conciliationem.* Ut secum Cnæti Staleni opera in gratiam rediret.

2. *Sapientissimum.* Ex Hesiodo, Oper. et D. v. 291, expressa sententia, quam in Antigona usurpavit Sophocles: Φημί θύγατρί προσέειπεν πολὺ φρονεῖ τὸν ἄνδρα πάντ' ἐπιστήμας πλείω. Εἰ δ' οὖν (φράσι γὰρ τοῦτο μὴ ταῦτ' ἔπειτα) καὶ τῶν λεγόντων εἰς καλὸν τὸ μακάριον. Eadem omnino dicentem

M. Minucium inducit T. Livius, lib. XXXIII, cap. 29.

3. *In stultitia.* Contrarium stultis accidit.

4. *Quod stulte alteri venit in mentem, comprobatur.* Eodem sensu satyricus noster, Art. Poet. 1 :

En sot trouve toujours un plus sot qui l'admire.

5. *Faucibus premeretur.* Hanc rationem conciliandi cum Oppianico Cnæti invenit, quum sententiis iudicium pæne jugularetur.

ordinem⁶ accepisse confessus esset, saluum esse non posse, minus ei fidele⁷ consilium dedisse. In hoc si improbus Cethegus fuit, videtur mihi adversarium remove-re voluisse: sin erat ejusmodi causa, ut Stalenus nummos se accepisse negare non posset; nihil autem erat periculosius, nec turpius, quam, ad quam rem accepisset, confiteri; non est consilium Cethegi reprehendendum⁸. Verum alia causa tum Staleni fuit, alia nunc, Atti, tua est. Ille, quum re premeretur⁹, quodcumque diceret, honestius diceret, quam si, quod erat factum, fateretur. Te vero illud idem, quod tum explosum et ejectum est, nunc retulisse demiror. Qui enim poterat tum in gratiam redire cum Oppianico Cluentius, qui cum matre habebat simu-lates? hærebat¹⁰ in tabulis publicis reus et accusator; condemuati erant Fabricii; nec elabi alio accusatore poterat Albius, nec sine ignominia calumniæ relin-quere accusationem Cluentius.

XXXII. An ut prævaricaretur¹¹? Jam id quoque ad corrumpeudum iudiciu^m² pertinet. Sed quid opus erat ad eam rem iudice sequestre? et omnino, quamobrem tota ista res per Stalenum potius, hominem ab utro-que alienissimum, sordidissimum, turpissimum, quam

6. *Extra ordinem*. Ob nullam rem legitimam.

7. *Minus fidele*. Satis perfidum: quam seiret explosum iri, ut inane, commentum illud conciliatæ gratiæ.

8. *Reprehendendum*. Non enim huic sic expulso suberat perfidia.

9. *Edd. aut Aldum, reprehenderetur*. J. V. L.

10. *Hærebat*. Jam in albo erant proposita accusatoria Cluentii et rei Oppianici nomina; ita ut, vel si cum Cluentio in gratiam rediret Oppiani-

cus, ab alio posset accusari, qui eum affugere non siviſſet; et ipse Cluentius non posset ab accusanda desistere, quin calumniæ subiret infamiam.

XXXII. 1. *Prævaricaretur*. An pecunia data est Staleno qui Cluentium adduceret ut cum reo colluderet, suam ipse causam proderet, nec veri et fortis accusatoris partes ageret? Vid. suprà cap. 21.

2. *Ad corrumpeudum iudiciu^m*. Nam accusatorem a suscepta causa remove-re, corrupti iudicii genus est.

per bonum aliquem virum ageretur, et amicum necessariumque communem? Sed quid ego hæc pluribus, quasi de re obscura, disputo³; quum ipsa pecunia, quæ Staleno data est, numero ac summa sua non modo quanta fuerit, sed etiam ad quam rem data fuerit, ostendat? Sexdecim dico iudices, ut Oppianicus absolveretur, corrumpendos fuisse; ad Stalenum sexcenta et quadraginta millia nummum esse delata. Si, ut tu dicis, gratiæ conciliandæ causa, quadraginta istorum accessio⁴ millium quid valet? si, ut nos dicimus, ut DCXL⁵ millia nummum sexdecim iudicibus darentur; non Archimedes melius potuit describere⁶.

At enim iudicia facta⁷ permulta sunt, a Cluentio iudicium esse corruptum. Imo vero ante hoc tempus omnino ista ipsa res suo nomine⁸ in iudicium numquam est vocata. Ita multum agitata, ita diu jactata ista res est, ut hodierno die primum causa illa defensa sit, hodierno die primum veritas vocem contra invidiam, his iudicibus freta, miserit. Verumtamen multa ista iudicia quæ sunt? ego enim me ad omnia confirmavi, et sic paravi, ut docerem, quæ facta postea iudicia de illo iudicio⁹ dicerentur, partim ruinæ similiora¹⁰ aut tempestati, quam iudicio et disceptationi fuisse, partim nihil contra Avitum valere¹¹, partim etiam pro

3. Beck. e MSS Oxon. et multis aliis, *disputem*. J. V. L.

4. *Accessio*. Si ad emendam Cluentii amicitiam darentur, quid illa quadraginta millia amplius significant? Nonne satis erant sexcenta millia? — Lambin. transponit *millium* ante *accessio*. J. V. L.

5. *Al. quadragenæ*. J. V. L.

6. *Potuit describere*. Nam 40,000 per 16 multiplicata, 640,000 efficiant.
7. *Judicia facta*. Quinque conde-

mnatis, tamquam nummariis iudicibus.

8. *Suo nomine*. Quod non eo accusati sunt et damnati nomine quod pecuniam a Cluentio acceperant; quamvis vera causa fuerit damnationis.

9. *De illo iudicio*. De illo quo damnatus est Oppianicus.

10. *Ruinæ similiora*. Quale illud Janii fuit.

11. *Valere*. Ut Balbi damnatio. — *Pro hoc esse*. Ut Staleni et Falculæ, de quibus infra.

hoc esse, partim esse ejusmodi, ut neque appellata umquam judicia sint, neque existimata. Hic ego, magis ut consuetudinem servem, quam quod vos non vestra hoc sponte faciatis, petam a vobis, ut me, dum de his singulis disputo judiciis, attente audiat.

XXXIII. Condemnatus est C. Junius, qui ei quæstioni præfuerat; adde etiam illud, si placet: tum est condemnatus, quum esset judex quæstionis¹. Non modo causæ, sed nē legi quidem quidquam per tribunum plebis laxamenti datum est. Quo tempore illum a quæstione ad nullum aliud reipublicæ munus abduci licebat, eo tempore ad quæstionem² ipse abreptus est. At quam quæstionem³? Vultus enim vestri, judices, me invitant, ut, quæ reticenda putaram, libeat jam libere dicere. Quid? illa tandem quæstio, aut disceptatio, aut judicium fuit? Putabo⁴ fuisse. Dicat, qui vult⁵ hodie de illo populo concitato, cui tum mos gestus est, qua de re Junius causam dixerit. Quemcumque rogaris, hoc respondebit, quod pecuniam acceperit, quod innocentem circumvenerit. Est hæc opinio. At, si ita esset, hac lege⁶ accusatum esse oport-

XXXIII. 1. *Judex quæstionis*. Quamvis, ut supra diximus, non ille esset magistratus, ideoque in judicium adduci nec finito tempore posset, apparet tamen moris fuisse, ut quedam ei reverentia tribueretur; quæ Quintio tribuno obstare debebat quin cum ad populum citius raperet: hæc autem non servata consuetudine abutitur orator, quasi non mos tantum, verum ipsa lex esset violata.

2. *Ad quæstionem*. Ad judicium, ut de ipso quæsitore quæreretur.

3. *Al.* « Ad quam quæstionem ». Quod Grævio non displicebat. J. V. L.

4. Lambinus alique, « Potato »;

Mich. Brutus maluit « Putatote », ut ad iudices referatur, sed contra scriptos codices. J. V. L.

5. *Qui vult*. Libenter volentem aliquem ex hac turba olim concitata, interrogabo, ejus rei accusatus fuerit Junius.

6. *Hæc lege*. Lex Cornelia, qua accusatus erat Cluentius, ad sicarios, veneficos, corruptosque iudices pertinebat. In ea enim illud nominatim continebatur: « qui, quum magistratus esset, publicæ judicio præset; quive magistratus, iudexve quæstionis ob capitalem causam pecuniam acceperit, etc. » Digest. XLVIII, 8.

tuit, qua accusatur Avitus. At ipse ea lege quærebat. Paucos dies ⁷ expectasset Quintius. At neque privatus accusare, nec sedata jam invidia, volebat. Videtis igitur, non in causa, sed in tempore ⁸ ac potestate spem omnem accusatoris fuisse. Multam petivit. Qua lege? quod in legem non jurasset ⁹; quæ res neniini umquam fraudi fuit: et quod C. Verres, prætor urbanus, homo sanctus et diligens, subsortitionem ¹⁰ ejus in eo codice non haberet, qui tum inter litus proferebatur ¹¹. His de causis C. Junius condemnatus est, iudices, levissimis et infirmissimis; quas omnino in iudicium afferri non oportuit. Itaque oppressus est, non causa, sed tempore.

XXXIV. Hoc vos Cluentio iudicium putatis obesse oportere? Quam ob causam? Sic ex lege subsortitus non erat Junius, aut si in legem aliquando non iuraverat; idcirco illius damnatione aliquid de Cluentio iudicabatur? Non, inquit; sed ille idcirco his legibus condemnatus est, quod contra aliam legem¹ commi-

7. *Paucos dies.* Donec Junius quærere desisset. Sed eo etiam tempore fiebatnr tribunorum potestas, qui IV id. dec. se abdicare solebant. Observandum autem est Quintii apud populum gratiam vel post tribunatum perdnasse. Vid. cap. 40.

8. *In tempore.* Propter recentem invidiam. — *In potestate.* Quod tribunus plebis erat Quintina.

9. *Non jurasset.* In quam iudicibus iurandum. Hoc ostenditur differre a prætoris index questionis; prætor enim non jurat.

10. *Subsortitionem.* Postquam certum iudicium numerum accusator ac reus rejecissent, altera fiebat sortitio, seu subsortitio; quum autem nomina iudicum sortitione et subsortitione

delectorum a Junio, iudice questionis, Verri prætori urbano in codice scripta tradita essent, in eo codice non comparebant nomina iudicum subsortitione electorum; verum iste codex litura corruptus proferebatur. Ceterum de hac tota re cf. quæ diximus ad prim. act. in Verr. 13, et Verr. I, 61.

11. *Proferebatur.* Transfert a Junio culpam in Verrem qui codicem unum corruperit, ut damnaretur Junius: quod alii sententiam iudices de Optiano tulissent, alii scripti essent in suo codice. Asconius tamen Verrem excusat, eaque de re Ciceronem invidiose magis quam vere loquaturn dicit.

XXXIV. 1. *Contra aliam legem.* Quamvis de certis tantum et lege definitis sceleribus iudicari posset

serat. Qui hoc confitentur, possunt illud iidem² iudicium fuisse defendere³? Ergo idcirco, inquit, infestus tum prætor⁴ Junio fuit, quod illud iudicium corruptum per eum putabatur. Num igitur hoc tempore causa mutata est? num alia res, alia ratio illius iudicii, alia natura totius negotii nunc est, ac tum fuit? Non opinor, ex iis rebus, quæ gestæ sunt, rem ullam potuisse mutari. Quid ergo est causæ, quod nunc nostra defensio audiatur tanto silentio, tunc Junio defendendi sui potestas erepta sit? Quia tum in causa nihil erat, præter invidiam, errorem, suspicionem, conciones quotidianas, seditiose ac populariter concitatas. Accusabat tribunus plebis idem in concionibus, idem ad subsellia; ad iudicium non modo de concione, sed etiam cum ipsa concione veniebat. Gradus illi Aurelii⁵, tum novi, quasi pro theatro illi iudicio ædificati videbantur: quos ubi accusator concitatis hominibus complerat, non modo dicendi ab reo⁶, sed ne surgendi quidem potestas erat.

Nuper apud C. Orchinium⁷, collegam meum, locus⁸

reus, et sua cuique questioni seu tribunali attributa crimina essent, solebat tamen accusator et cetera rei crimina, licet ad rem non pertinentia, proferre quibus sæpius iudices impellebantur. Itaque Attius contendit species quidem propter duas leges violatas, sed reipsa propter corruptum a Cluentio iudicium fuisse damnatum Junium.

2. Male ulli *idem*, et *non fuisse*. Voculam *non* plane ignorant eodd. regii. J. V. L.

3. *Defendere*. Qui fatentur Junium his legibus condemnatum esse, quod contra aliam legem peccavisset, quomodo possunt contendere illud iudicium verum et iustum fuisse?

4. *Prætor*. Quo querente de corruptis iudicibus damnatus est Junius.

5. *Gradus illi Aurelii*. Erant illi in foro romano hand procul a tribunali et a subselliis, ubi iudicia habebantur. Digito autem illos monstrabat orator. Cf. pro Flacco, 28; pro Sextio, 15; in Pis. 5. — *Novi*. Nempe videntur ædificati a. U. C. 678, quo C. Aurelius Cotta consulatum cum Octavio gessit et ab eo nomen accepisse. Iudicium autem Junii anno 679 factum est.

6. *Ab reo*. Pro reo. — *Surgendi*. Propter turbam.

7. *C. Orchinium*. Ille in prætura Ciceronis collega erat, ac de peculatu quærebat, ut videre est esp. 53.

8. *Locus*. Quum accusatus fuisset

ab iudicibus Fausto Sullæ de pecuniis residuis non est constitutus: non quo illi aut exlegem⁹ esse Sullam, aut causam pecuniæ publicæ contemptam atque abjectam putarent; sed quod, accusante tribuno plebis, conditione æqua disceptari posse non putaverunt¹⁰. Quid? conferam Sullamne cum Junio? an hunc tribunum plebis¹¹ cum Quintio? an vero tempus cum tempore? Sulla maximis opibus¹², cognatis, affinibus, necessariis, clientibus plurimis; hæc autem apud Junium parva, et infirma, et ipsius labore quæsita atque collecta. Hic tribunus plebis, modestus, pudens¹³, non modo non seditiosus, sed etiam seditiosis adversarius; ille autem acerbus, criminosus¹⁴, popularis homo ac turbulentus. Tempus hoc tranquillum ac pacatum; illud omnibus invidiæ tempestatibus concitatum. Quæ quum ita essent, in Fausto tamen illi iudices statuerunt, iniqua conditione reum causam dicere, quum adversario ejus ad jus accusationis summa vis potestatis accederet.

XXXV. Quam quidem rationem vos, iudices, diligenter, pro vestra sapientia et humanitate, cogitare et penitus perspicere debetis, quid mali, quantum periculi unicuique nostrum inferre possit vis tribunitia, conflata præsertim invidia et concionibus seditiose concitatis. Optimis hercle temporibus, tum, quum

Faustus Sulla, dictaturæ filius, de pecuniis quas ad remp. pertinentes L. Sulla in ærarium non retulisset, iudices definitum tempus dicendam causæ constituere noluerit. Supra cap. 22, eodem sensu vidimus usurpationem, quod ordu sit reorum in tabulis prætoris quo causam dicant.

9. *Exlegem*. Nun quod supra leges eminere Sullam arbitrantur.

10. Sic MSS Ernest. *putarent*; Schütz, *putabant*. J. V. L.

11. *Hunc tribunum pl.* Qui Faustum secusaverat.

12. *Maximis opibus*. Summa potentia se gratis.

13. *Alii, prudens*. J. V. L.

14. *Criminosus*. Qui alios criminibus onerat; et premenda alios apud populum se extollit.

homines se non jactatione populari¹, sed dignitate atque innocentia tuebantur, tamen nec P. Popillius², nec Q. Metellus, clarissimi atque amplissimi viri, vim tribunitiam sustinere potuerunt: nedum his temporibus, his moribus, his magistratibus, sine vestra sapientia, ac sine³ judiciorum remediis, salvi esse possumus. Non fuit igitur⁴ illud judicium judicii simile, judices, non fuit; in quo non modus est habitus, non mos consuetudoque servata, non causa defensa. Vis illa fuit, et, ut sæpe jam dixi, ruina quædam atque tempestas, et quidvis potius, quam judicium, aut disceptatio, aut quaestio. Quod si quis est, qui illud judicium fuisse arbitretur, et qui his rebus judicatis standum putet; is tamen hanc causam ab illa debet sejungere. Ab illo enim, sive quod in legem non jurasset, sive quod ex lege subsortitus judicem non esset, multa petita esse dicitur. Cluentii autem ratio cum illis legibus, quibus a Junio multa petita est, nulla potest ex parte esse conjuncta⁵. At etiam Bulbus est condemnatus. Adde, majestatis: ut intelligas, hoc judicium cum illo⁶ non esse conjunctum. At est hoc illi crimen objectum. Fateor; sed etiam legionem esse ab eo sollicitatam⁷ in Illyrico, C. Cosconii literis et

XXXV. 1. *Quam homines... jactatione populari.* Concitatione et veluti tempestate populi.

2. *P. Popillius.* Is prætor quom amicos Tib. Gracchi in exilium ejecisset, lege ejusdem Tib. Gracchi accusatus est qua cavebatur, si quis magistratus civem rom. sine judicio morte aut exilio multasset, in eum populi animadversionem fore. Olim « C. Popillius », falso. — *Q. Metellus.* Numidicus. Quom in legem agrariam jurare rennisset, Saturnini tribuni pl. jussu, Roma est expulsus, et aqua, igni

et tecto ei interdictum. Vid. Platarch.

3. *Abest sine.* J. V. L.

4. *Non fuit igitur.* Grævius ut omnem tautologiam excludat, sic interpungit: « non fuit lg. ill. judicium; jud. sim. jud. non fuit ». Paullo infra loco « habitus » alii « adhibitus ».

5. *Esse conjuncta.* Objici tamen Ciceroni poterat ideo non ex lege subsortitum Junium, quod a Cluentio fuerat tentatus.

6. *Cum illo.* Cum Cluentiano.

7. *Sollicitatam.* Auctore Ulpiano, Digest. XLVIII, majestatis lege tene-

multorum testimoniis planum factum est : quod crimen erat proprium illius quæstionis, et quæ res lege majestatis tenebatur. At hoc⁸ obfuit ei maxime. Jam ista divinatio est : qua si uti licet, vide, ne mea conjectura multo sit verior. Ego enim sic arbitror, Bulbum, quod homo nequam, turpis, improbus, multis flagitiis contaminatus in judicium sit adductus, idcirco facilius esse damnatum : tu mihi ex tota causa Bulbi, quod tibi commodum est, eligis, ut id esse sequutos judices dicas.

XXXVI. Quapropter hoc Bulbi judicium non plus obesse huic causæ debet, quam illa, quæ commemorata sunt ab accusatore, duo judicia, P. Popillii¹, et T. Guttæ : qui causam de ambitu dixerunt, qui accusati sunt ab iis, qui erant ipsi ambitus² condemnati : quos ego non idcirco esse arbitror in integrum restitutos, quod planum fecerint, illos ob rem judicandam pecuniam accepisse ; sed quod iudicibus probarint, quod in eodem genere, in quo ipsi offendissent, alios reprehendissent, se ad præmia legis venire oportere. Quapropter neminem dubitare existimo, quin illa damnatio ambitus nulla ex parte cum causa Cluentii vestroque iudicio conjuncta esse possit. Quid, quod Stalenus est condemnatus ? Non dico hoc tempore,

tur, qui milites sollicitaverit, concitaveritve, quo seditio tumultusve adversus remp. fiat. Conf. ad calc. Verr. I, exc. de Publ. jud. § Quæstio majestatis.

8. Hoc. Crimen corrupti iudicii, quod Bulbo est obiectum.

XXXVI. 1. P. Popillii. Unius e iudicibus, non ejusdem veri cujus antea cap. 35 meminit. Quintilianus, dum hunc locum V, 10, recitat, Tiberium Guttam scribit.

2. Ambitus condemnati. Si quis legibus de ambitu damnaretur, pecunia et magistratu multabatur (Sall. Catil. 18) ; si autem alium quempiam ejusdem criminis reum convinceret, in integrum restituebatur ; Cicero autem consul Tullium legem de ambitu tulit ceteris severiorem, cujus damnato exilii poena constituta est. Plura de hac parte vide, ut supra ad calcem Verr. I, Excurs. de jud. § quæstio perpetua de ambitu.

judices, id quod nescio an dici oporteat, illum majestatis esse damnatum; non recito testimonia hominum honestissimorum, quæ in Stalenum sunt dicta ab iis, qui M. Æmilio³ clarissimo viro, legati, et præfecti, et tribuni militares fuerunt: quorum testimoniis planum factum est, maxime ejus opera, quum quaestor esset, in exercitu seditionem esse conflatam. Ne illa quidem testimonia recito, quæ dicta sunt, de H-S 100; quæ ille quum accepisset nomine judicii Saffiniani⁴, sicut in Oppianici judicio postea, retinuit atque suppressit. Omitto et hæc, et alia permulta, quæ illo judicio in Stalenum dicta sunt: hoc dico, eandem tum fuisse P. et L. Cominiis⁵, equitibus romanis, honestissimis hominibus, et disertis, controversiam cum Staleno, quem accusabant, quæ nunc mihi est cum Attio. Cominii dicebant idem, quod ego dico: Stalenum ab Oppianico pecuniam accepisse, ut judicium corrumpere; Staleus conciliandæ gratiæ causa se accepisse dicebat. Irridebatur hæc illius reconciliatio, et persona viri boni suscepta, sicut in statuis inauratis, quas posuit ad Juturnæ⁶: quibus subscripsit, REGES AB SE IN GRATIAM ESSE REDUCTOS. Exagitabantur omnes ejus fraudes atque fallaciæ; tota

3. *M. Æmilio*. Qui cum Q. Catulo fuit consul. Sed verius conjicit Maun-
tius scribendum « Mam. Æmilio », ita ut ait Mamerens Æmilius Lepidus Livianus, qui consul anno 676 cum D. Junio Bruto, et anno sequente proconsul in Italia habuit hunc Stalenum quaestorem.

4. *Saffiniani*. Quum judicium Saffinii Atellæ corrumpendum recepisset, sup. cap. 25.

5. *P. et L. Cominii*. P. Cominius Spolestinus eques rom. Ciceronis amicus fuit; quo accusante C. Corneli-um

majestatis reum Cicero defendit. De his plura vid. io Brut. et apud Asconium in argum. Cornelianæ.

6. *Ad Juturnæ*. Nempe ad eadem Juturnæ, quæ Tuerni soror quom stagnis et fluminibus præsideret, templum in campo Martio sibi dedicatum habebat. Servius notem ad Æucid. XII, 139, Juturnam fontem in Italia saluberrimum fuisse docet, prope fluvium Numicom; quo ex fonte Romam ad omnia sacrificia aqua afferri consueverat. Qui plura volet, adeat tertium Cl. Heyne excursus ad Æucid. VII.

vita in ejusmodi ratione versata aperiebatur; egestas domestica, quæstus forensis in medium proferebatur; nummarius interpret pacis et concordie non probabatur⁷. Itaque tum Stalenus, quum idem defenderet, quod Attius, condemnatus est. Cominii quum hoc agerent, quod nos in tota causa egimus, provaberunt. Quamobrem⁸ si Staleni damnatione, Oppianicum judicium corrumpere voluisse, Oppianicum judici ad emendas sententias dedisse pecuniam, judicatum est; quum ita constitutum sit, uti in illa culpa aut Cluentius sit, aut Oppianicus: Cluentii nummus nullus judici datus ullo vestigio reperitur⁹; Oppianici pecunia post judicium factum a judice ablata est: potest esse dubium, quin illa damnatio Staleni, non modo non sit contra Cluentium, sed maxime nostram causam defensionemque confirmet?

XXXVII. Ergo adhuc Junii judicium video esse ejusmodi, ut incursionem potius seditionis, vim multitudinis, impetum tribunitium, quam judicium appellandum putem. Quod si quis illud judicium appellet, tamen hoc confiteatur necesse est, nullo modo illam multam, quæ a Junio petita sit, cum Cluentii causa posse conjungi. Illud igitur Junianum per vim factum est; Bulbi, et Popillii, et Guttæ, contra Cluentium non est; Staleni, etiam pro Cluentio est. Videamus ecquod aliud judicium, quod pro Cluentio sit, proferre possimus.

7. *Non probabatur.* Penitus pacis et concordie sequester videbatur venalis iste homo, neque ei credebatur dicenti ob hanc causam se pecuniam acceperisse.

8. *Quamobrem.* Itaque si Stalenum damnando constituerunt indices ab Oppianico tentatum fuisse judicium;

necesse est enim aut Oppianicum, aut Cluentium fuisse; atqui quum Cluentium pecuniam dedisse nullo vestigioprehendatur, Oppianici autem pecunia e manibus judicis auferatur; potest ergo quis dubitare, etc.

9. Rectius forte, quod jam Lamb. innuit, *reperitur*, et post, *ablata sit*.

Dixitne tandem causam C. Fidiculanus¹ Falcula, qui Oppianicum condemnarat, quum præsertim, id quod fuit in illo iudicio invidiosissimum, paucos² dies ex subsortitione sedisset? Dixit, et bis quidem dixit. In summam enim L. Quintius invidiam concionibus eum quotidianis, seditiosis et turbulentis, adduxerat. Uno iudicio³ multa est ab eo petita, sicut ab Junio, quod non suæ decuriæ munere⁴, neque ex lege sedisset. Paulo sedatiore tempore est accusatus, quam Junius, sed eadem fere lege⁵, et crimine. Quia nulla in iudicio seditio, neque vis, neque turba versata est, prima actione facillime est absolutus. Non numero

XXXVII. 1. *C. Fidiculanus Falcula*. Senator ille, quum vix uno et altero die, tanquam numerum supplens, in iudicio Oppianici sedisset, neque ideo causam cognovisset, tamen sententiam tulit, illamque condemnavit. Hoc tantum facinus iusta notat infamia Cicero tum in Verr. I, 13, tum maxime pro A. Caecina, qua in oratione aperte istum a Cluentio suppositum dicit, ut Oppianicus damnetur. Non absolum videtur locum illum recitare, quo nempe eluceat, quam sibi ipse dissentiat orator: « Meminerant omnes quantum in Albiano (sen Albii Oppianici) iudicio seceperisset. In eum quid dicam, nisi id, quod negare non possit? Venisse in consilium publicæ questionis, quum ejus consilii iudex non esset, et in eo consilio quum causam non audisset, et potestas esset ampliandi, dixisse sibi liquere, dum incognita re judicare voluisset, maluisse condemnare quam absolvere: quum si uno minus damnaverent, condemnari reus non posset, non ad cognoscendam causam, sed ad explendam damnationem priore

fuisse. Utrum gravis aliquid in quemquam dici potest, quam ad hominem condemnandum, quem nunquam vidisset, neque audisset, adductum pretio esse? etc. » Post tam manifesta argumenta, remque sæpius hoc sensu a Cicerone prolata, nescio an magis eloquentiæ mirandæ, an successus deplorandi sit orator qui causam tam infamem suscipit ac vincit.

2. *Paucos dies*. Non statim, ut dehinc, subsortitione facta, ut causam posset audire, sed post aliquot dies, incognita causa.

3. *Uno iudicio*. Priore causa.

4. *Suæ decuriæ munere*. Senatores, quorum hoc tempore iudicia erant, in tres decurias, sen classes divisi erant, quæ vicissim iudicia administrarent, Falcula autem inter iudices sederat, quum suæ decuriæ sedendi munus non esset; itaque quum alienæ decuriæ munere sederet, cupiditatem aut corruptionem præ se ferre videbatur.

5. *Eadem fere lege*. Junius eo nomine accusatus fuerat, quod contra legem quosdam iudices legisset; ex quibus iudicibus unus erat Falcula.

hanc absolutionem. Nihilo minus enim potest, ut⁶ illam multam non commiserit, accepisse tamen ob rem judicandam, quam Stalenus⁷, qui causam nusquam eadem lege dixit. Proprium crimen⁸ illud quæstionis ejus non fuit. Fidiculanus quid fecisse dicebatur⁹? accepisse a Cluentio H-S cccc¹⁰. Cujus erat ordinis? senatorii. Qua lege in eo genere a senatore ratio repeti solet, de pecuniis repetundis, ea lege accusatus, honestissime est absolutus. Acta est enim causa more majorum, sine vi, sine metu, sine periculo: dicta, et exposita, et demonstrata sunt omnia. Addocti¹¹ judices sunt, non modo potuisse honeste ab eo reum condemnari, qui non perpetuo sedisset¹²; sed, si aliud is iudex nihil scisset, nisi, quæ præjudicia de eo facta esse constarent, audire præterea nihil debuisse¹³.

XXXVIII. Tum etiam illi quinque, qui imperitorum hominum rumusculos aucupati¹, tum illum absolverunt², jam suam clementiam laudari magnopere

6. *Ut.* Utut nihil commiserit, quo illam multam mereretur.

7. *Stalenus, qui causam nusquam... dixit.* Vulg. «pecuniam, quam captam nusquam Stalenus eadem lege dixit». Ern. atque alii recentiores Lambinum sequuntur. J. V. L.

8. *Proprium crimen.* Hæc ad antecedentia et priorem Falcule causam referuntur. Ad illos qui eum primo judicaverunt, non pertinebat querere utrum pecunia fuisset necne corruptus.

9. *Dicebatur.* Alterum hic Falcule judicium exponit, in quo quom de acceptis H-S quadraginta millibus accusaretur, ea lege judicatus est quæ ad senatores solos (cap. 52 sqq.), ideoque nullo modo ad Cluentium, rom. equitem, pertinebat.

10. Debit forte scribi «XL, quadraginta» pro «quadringenta». J. V. L. et t. Al. *adducti*, J. V. L.

12. *Non perpetuo sedisset.* Qui causam totam non audisset.

13. *Nihil debuisset.* Hoc in loco ita causæ suæ servit Cicero, ut omnis justitiæ fundamenta labefactare novia ac pravis omnino opinionibus non dubitet. Non lubenti animo mihi illa capita legi videntur, in quibus ut vincat orator, et veritatem ipsam infringere, et nomen suum cum impurissimis ac flagitiosissimis hominibus communcare cogitur.

XXXVIII. 1. *Rumusculos aucupati.* Vanis ac inanibus rumoribus aures præbentes.

2. *Illum absolverunt.* Oppianicum, a ceteris fere omnibus damnatum.

nolebant³ : a quibus si qui quæreret, sedissentne iudices in C. Fabricium, sedisse se dicerent; si interrogarentur, num quo crimine is esset accusatus, præterquam veneni ejus, quod quæsitum Avito⁴ diceretur, negarent; si deinde essent rogati, quid judicassent, condemnasse se dicerent. Nemo enim absolvit. Eodem modo quæsitum si esset de Scamandro, certe idem respondissent : tametsi ille una sententia⁵ est absolutus; sed illam unam nemo tum istorum suam dici vellet. Uter igitur facilius suæ sententiæ rationem redderet⁶ : isue⁷ qui se et sibi, et rei judicatæ constituisse dicit; an ille, qui se in principem maleficii, lenem; in adjutores ejus, et conscios, vehementissimum esse respondet⁸ ? Quorum ego de sententia non debeo disputare. Neque enim dubito, quin ii tales viri, suspitione aliqua⁹ perculsi repentina, de statu suo declinarint. Quare eorum, qui absolverunt, misericordiam non reprehendo; eorum, qui in iudicando superiora judicia sequuti sunt sua sponte, non Staleni fraude, constantiam¹⁰ comprobo; eorum vero, qui sibi non liquere dixerunt, sapientiam laudo : qui absolvere eum, quem nocentissimum cognorant, et quem ipsi bis jam antea condemnarant, nullo modo poterant; condemnare¹¹, quum tanta consilii infamia,

3. *Magnopere nolebant.* Sive eos scilicet elementæ pœnitebat.

4. *Quæsitum Avito.* Quod in Cluentium erat paratum.

5. *Una sententia.* Quam suam esse Stalenus dicebat.

6. *Redderet.* Ernestius mutaverat iu reddet. J. V. L.

7. *Isue.* Illene Falcula qui cum prioribus iudiciis consensit, an, etc.

8. *Al. respondit ?* J. V. L.

9. *Suspitione aliqua.* Nempe oor-

ruptam a Cluentio iudicium suspicati, quod supra c. 28 obscuris dixit verbis. Loco « perculsis », Ernest. « percussis ».

10. *Constantiam.* Quod sui fuere propositi tenaces.

11. *Condemnare.* Quam de scdis-simis quorundam iudicum prævaricationibus audivissent, maluerant, ut Oppianicum damnarent, expectare donec omne id scelus patefieret. Ne temere rem pronuntiarent.

et tam atrocis rei suspicio esset injecta, paullo posterius patefacta re, maluerunt. Ac ne ex facto solum sapientes illos judicetis, sed etiam ex nominibus¹² ipsis, quod ii fecerint, rectissime ac sapientissime factum probetis : quis P. Octavio Balbo ingenio prudentior, jure peritior, fide, religione, officio diligentior, aut sanctior commemorari potest? non absolvit. Quis Q. Considio constantior? quis judiciorum, atque ejus dignitatis, quæ in judiciis publicis versari debet, peritior? quis virtute, consilio, auctoritate præstantior? ne is quidem absolvit¹³. Longum est de singulorum virtute ita dicere : quæ, quia cognita sunt ab omnibus, verborum ornamenta non quærunt. Qualis vir M. Juventius Peditus fuit ex vetere illa iudicum disciplina? qualis L. Caecilius Mergus? M. Basilus? C. Caudinus? qui omnes in judiciis publicis, jam tum florente republica, floruerunt. Ex eodem numero L. Cassius, Cn. Heius, pari et integritate et prudentia : quorum nullius sententia est Oppianicus absolutus. Atque ex his omnibus, natu minimus¹⁴, ingenio, et diligentia, et religione par iis, quos antea commemoravi, P. Sestius, in eadem sententia fuit. O innocentiam Oppianici singularem! quo in reo, qui absolvit, am-

12. *Nominibus*. Vel illorum nomen satis erit ad ostendendam sapientiam. — Sic Viet. Grut. alii. Olim fuerat *hominibus*, quod Gr. servavit. J.V. L.

13. *Ne is quidem absolvit*. Mirum sane quæ arte h. l. orator ita iudicum quoque amplius pronuntiaverunt, sententias referat, ut illi contra Oppianicum sensisse videantur; et per formulam eam « non absolvit » illorum auctoritatem cum iis communicet qui omnino damnaverunt. Hæc etiam ratioque sibi sequitur orator quædam omnia quæ

laudibus possit efferre, quod in tam infami causa non ita facile erat.

14. *Natu minimus*. Quum soli tunc judicarent senatores, incertum quæ ætate id joris habere cœperint, quum de ipsa senatoria ætate dubitetur (vide pro leg. Mand. cap. 21). Sed major certe erat quæstoria, quum citius in senatum admitterentur, per quæsturam id obtinereot, quam altem gessissent oportebat, ut in decurias iudicum pervenirent. Conf. Dowdell prælect. Camden. X, 8.

bitiosus; qui distulit, cautus; qui condemnavit, constans existimatur.

XXXIX. Hæc¹ tum agitante Quintio, neque in concione, neque in judicio² demonstratasunt. Neque enim ipse dici patiebatur, neque per multitudinem concitatum consistere cuiquam in dicendo licebat. Itaque ipse, posquam Junium pervertit, causam totam³ reliquit. Paucis enim diebus illis et ipse privatus⁴ est factus, et hominum studia deferbuisse intelligebat. Quod si, per quos dies Junium accusavit, Fidiculanium accusare voluisset; respondendi Fidiculano potestas facta non esset. Ac primo quidem, omnibus illis iudicibus, qui Oppianicum condemnarant, minabatur. Jam⁵ insolentiam noratis hominis; noratis animos ejus ac spiritus tribunitios. Quod erat odium⁶? dii immortales! quæ superbia? quanta ignoratio sui? quam gravis atque intolerabilis arrogantia? qui illud etiam ipsum acerbe tulerit (ex quo illa nata sunt omnia), non sibi ac defensionis suæ condonatum⁷ esse Oppianicum: proinde quasi non satis signi esse debuerit, ab omnibus eum fuisse desertum, qui se ad patronum illum contulisset. Erat enim Romæ summa copia patronorum, hominum eloquentissimorum atque amplissimorum, quorum certe aliquis defendisset equitem romanum⁸, in municipio suo nobilem, si honeste putasset ejusmodi causam posse defendi.

XXXIX. 1. *Hæc.* Quæ nunc a me demonstrantur. — *Agitante.* Multitudinem concitante.

2. *In judicio.* Ante iudices; quod concioni opponitur.

3. *Causam totam.* Eorum quos a Cluentio corruptos iactaverat, et quibus erat minatus.

4. *Privatum.* Tribunato excessit, nullaque jura habuit.

5. *Jam.* Garenz. conjic. *Nam*, ad Academ. 1, 5.

6. *Odium.* Fastus odiosus, importunitas omnibus molesta. Sic Hor. Sat. 1, 7: «Durus homo atque odio qui posset vincere Regem».

7. *Condonatum.* Quod Oppianicus propter suam defensionem non sit absolutus. Conf. Gron. Obs. III, 23.

8. *Equitem rom.* Oppianicum.

XL. Nam Quintius quidem, quam causam umquam antea dixerat, quum annos ad quinquagiuta¹ natus esset? quis eum umquam non modo in patroni, sed in laudatoris, aut advocati loco viderat? Qui quod Rostra jamdiu vacua², locumque illum, post adventum L. Sullæ, a tribunitia voce desertum, oppresserat³; multitudinemque jam desuefactam a concionibus. ad veteris consuetudinis similitudinem revocaverat, idcirco cuidam hominum generi paullisper jucundior fuit. Atque idem quanto in odio postea suis illis ipsis fuit, per quos in altiore locum adsceuderat? Neque injuria. Facite enim, ut non solum mores ejus et arrogantiam, sed etiam vultum atque amictum, atque illam usque ad talos demissam purpuram⁴ recordermini. Is, quasi non esset ullo modo ferendum, se ex judicio discessisse victum, rem ab subselliis in Rostra⁵

XL. 1. *Ad quinquaginta*. 1. e. circiter. Majorem Quintii inertiam significat: adolescentes enim æquare aut defendere incipiebant, unde sibi gloriam quærerent. L. Quintius sexagenarius ne laudatoris quidem aut advocati officio tum usus fuerat, quum Oppianiei causam recepit. De advocatis et laudatoribus vid. supra 26.

2. *Vacua*. Vivo dictatore Sulla, qui potentiam omnem tribunis pleb. ademeral; quam eis restituit Pompeius, post Sertorianum bellum consul ereatus.

3. *Oppresserat*. Occupaverat, invaserat.

4. *Demissam purpuram*. Constat ex ipso Ciccone in Vatin. ac Plutarcho in Quæst. Rom. non id juris fuisse tribunis ut laticlaviam gestarent. Itaque non id ad Quintii tribunatum refertur, sed ad illud tempus quo in altiorum gradum proventus est, quæ fuit ædilitas, aut prætura. In qua se adeo arrogantem præbuit, ut, quum ceteri

pallio supra imam togæ oram purpuram circumtextam gestarent, ille multo latior, et ab ipsa funeibus talos ipsos perfundentem induerit; quod luxus ac superbiæ summum erat specimen. Non autem eum reprehendit Cicero quod toga ad talos demissa fuerit, nam, ut ait Quint. XI, 3, togam veteres Romani ad calceos usque demittebant, ut Græci pallium. Hujusmodi togis Cicconem usum fuisse, et qui post eum fuerunt idem auctor est; sed eo tantum nomine exagitat quod purpura per totam togæ longitudinem sit prætexta. Idem Quint. V, 13 a patronis aliquando adversarii vitam, vultum, incessum, habitum recte inensari tradit: « ut, inquit, adversus Quintium Cicero ipsam prætextam demissam ad talos insectatus est: presserat enim turbulentis concionibus Cluentium Quintius ».

5. *In rostra*. A tribunali judicium ad populi judicium, rem integram transtulerat.

detulit. Et jam querimur sæpe, hominibus novis non satis magnos in hac civitate esse fructus! Nego usquam umquam fuisse majores: ubi, si quis ignobili loco natus, ita vivat, ut nobilitatis dignitatem⁶ virtute tueri posse videatur, usque eo pervenit, quoad eum industria cum innocentia prosequuta est. Si quis autem hoc uno nititur, quod sit ignobilis; procedit sæpe longius, quam si idem ille esset cum iisdem suis vitiis nobilissimus: ut Quintius (nihil enim dicam de ceteris) si fuisset homo nobilis; quis eum cum illa superbia atque intolerantia ferre potuisset? Quod eo⁷ loco fuit, ita tulerunt, ut, si quid haberet a natura boni, prodesse ei putarent oportere; superbiam autem atque arrogantiam ejus derideudam magis arbitrantur propter humilitatem hominis, quam pertimescendam.

XLI. Sed, ut illuc revertar: quo tempore Fidiculanus est absolutus, tu, qui ea judicia¹ facta commemoras, quæro, quid tum esse existimas² judicatum? certe gratis judicasse³. At condemnarat; at causam totam non audierat; at in concionibus omnibus a L. Quintio vehementer erat, et sæpe vexatus. Illa igitur⁴ omnia Quintiana, iniqua, falsa, turbulenta, po-

6. *Nobilitatis dignitatem*. Si quis obacuris parentibus ortos altioris gradus splendorem virtute sustinere posset videtur.

7. *Eo loco*. Plebeio. Nemini enim patricio licebat plebis tribunatum gerere.

XLI. 1. *Ea judicia*. De his judiciis, quos ideo damnatos dicebat accusator, quod accepta a Cluentio pecunia innocentem Oppianicum damnassent.

2. Ernest. frustra conjieit existimes, quod B. Weisk. probavit confidentius.

3. *Gratis judicasse*. Non corruptum in judicio fuisse.

4. *Illis igitur*. Hæ subtili magis quam vera argumetandi ratione nititur Cicero: non accepisse pecuniam Fidiculanus judicum sententia dictus est, quamvis eum persequeretur Quintius; injuste ergo agebat Quintius; atqui si injuste hoc in loco, in ceteris quoque temere accensabat, quum omnium eadem esset causa; falso ergo crimine accusati sunt, falso damnati ceteri iudices. Omnia igitur illa a Quintio subornata judicia falsa fuerunt.

pularia, seditiosa judicia fuerunt. Esto : potuit esse innocens Falcula. Jam ergo aliquis Oppianicum gratis condemnauit; jam non eos Junius subsortitus est, qui pecunia accepta condemnarent; jam potuit aliquis ab initio non sedisse, et tamen Oppianicum gratis condemnasse. Verum, si innocens Falcula, quæso, quis nocens⁵? si hic gratis condempnauit, quis accepit? Nego rem esse ullam in quemquam illorum objectam, quæ Fidiculanio objecta non sit; neque⁶ aliquid fuisse in Fidiculanii causa, quod idem non esset in ceterorum. Aut hoc iudicium⁷ reprehendas tu, cujus accusatio rebus iudicatis niti videbatur, necesse est; aut, si hoc verum esse concedis, Oppianicum gratis condemnatum esse fateare.

Quamquam satis magno argumento esse debet, quod ex tam multis iudiciis, absoluto Falcula, nemo reus factus est. Quid enim mihi damnatos ambitus colligitis, alia lege, certis criminibus, plurimis testibus? quum primum illi ipsi debuerint potius accusari de pecuniis repetundis, quam ambitus. Nam, si in ambitus iudiciis hoc his obfuit, quum alia lege causam dicerent; certe, si propria lege hujus peccati adducti essent, multo plus obfuisset. Deinde, si tanta vis⁸ fuit istius criminis, ut, qua quisque⁹ lege ex illis

5. *Quis nocens?* Quis accepta a Cluentio pecunia Oppianicum damnauit?

6. *Neque.* Idem Ernest legendum esse putat *negô*. Repetitio enim concluditur. J. V. L.

7. *Hoc iudicium.* Necesse est ut hoc quo Falcula absolutus est iudicium tu falsum esse contendas, quum tamen tuam accusationem in priorum iudiciorum auctoritate constituas.

8. *Si tanta vis.* Si tanta esset illius

corruptelæ suspicio, ut quilibet Oppianici iudex, quocumque nomine accusaretur, tamquam corruptus damnaretur.

9. B. Weiskius, pro *qua quisque*, legendum putat *quacumque*. Sed quum vox *quisque* in oratione hic necessaria sit, vero videtur similis, oratoreum, ut vitaret hanc asperitatem soni, *quacumque quisque*, potius aurium iudicium, quam grammaticorum legem sequutum. J. V. L.

judicibus reus factus esset, tamen hac plaga periret; cur, in tanta multitudine accusatorum, tantis præmiis, ceteri rei facti non sunt? Hic profertur id¹⁰, quod iudicium appellari non oportet, P. Septimio Scævolæ litem eo nomine esse æstimatam¹¹. Cujus rei quæ consuetudo sit, quoniam apud homines peritissimos dico, pluribus verbis docere non debeo. Numquam¹² enim ea diligentia, quæ solet adhiberi in ceteris judiciis, eadem, reo damnato, adhibita est. In litibus æstimandis fere iudices, aut, quod sibi eum, quem semel condemnarunt, inimicum putant esse, si qua in eum lis capitis illata est, non admittunt¹³; aut, quod se perfunctos jam jam esse arbitrantur, quum de¹⁴ reo judicaverunt, negligentius attendunt cetera. Itaque et majestatis absoluti sunt permulti, quibus¹⁵ damnatis,

10. *Profertur id.* Dixerat accusator Cluentii, iudices, in æstimanda causa P. Septimii unius ex Oppianici iudiciis, qui aliis ex flagitiis in Apulia commissis reus erat, rationem habuisse ut quom aliis criminibus damnatus esset, plecteretur etiam ob culpam acceptæ a Cluentio in Oppianici iudicio pecuniæ. Verum id iudicium appellari dicit non oportere, quod iudicii appendix est; atque etiam si iudicium esset, idem Septimius postea lege de captis pecuniis postulatus esset: non igitur, quod in ipso Septimio iudicium non fuit existimatum, id Cluentio tamquam præiudicium abesse debere, eoque minus quod illa lis æstimatio extraordinaria fuit in causa Septimii et expressa a iudicibus contentione accusantium inimicorum: non saltem enim reis semel damnatis secunda crimina affligi, ne si illa quidem capitalis sint. De eodem Septimio ac de litis æstimacione agitur Aet. I in Verr. 13, quem locum adras.

11. *Esse æstimatam.* Litem æstimare, inquit Asconius, est pecuniam de qua lis fuit et propter quam condemnatus est reus, in summam religere, quæ de ejus bonis exigatur. In hac ergo æstimacione jussus est Septimius et eam pecuniam restituere, quam ad rem iudicandam accepisset.

12. *Numquam enim.* Iudices in iis quæ condemnationem sequuntur, seu in exsequenda sententia; non eadem solent uti diligentia, qua in reliquo iudicio.

13. *Non admittunt.* Pœnam sæpe ab accusatore postulatam mitigant, aut non admittunt, ne videantur propter inimicitias infestis.

14. *De reo.* De ipso facto. Satisfecisse officio suo putant, quum de ipso crimine judicaverunt, cetera leviter attendunt.

15. *Quibus damnatis.* Majestatis iudicium effugerunt, quod post suam damnationem, de repetundis rorum pœna tantum essent multati.

de pecuniis repetundis, lites essent aestimatae; et hoc quotidie fieri videmus, ut, reo damnato de pecuniis repetundis, ad quos pervenisse pecunias in litibus aestimandis statutum sit, eos illi iudices absolvant: quod quum fit, non judicia rescinduntur, sed hoc statuitur, aestimationem litium non esse iudicium. Scævola condemnatus est aliis criminibus, frequentissimis Apuliae testibus. Omni contentione pugnatum est, ut lis hæc capitis aestimaretur. Quæ res si rei iudicatae pondus habuisset, ille postea vel iisdem, vel aliis inimicis, reus hac lege ipsa¹⁶ factus esset.

XLII. Sequitur id, quod illi iudicium appellant, majores autem nostri numquam neque iudicium nominarunt, neque perinde, ut rem iudicatam, observaverunt, animadversio atque auctoritas censoria¹. Qua de re antequam incipio², perpauca mihi de meo officio verba faciunda sunt; ut a me quum hujusce periculi³, tum ceterorum quoque officiorum et amicitiarum ratio conservata esse videatur. Nam mihi cum viris fortibus⁴, qui censores proxime fuerunt, amobus est amicitia: cum altero vero (sicut et plerique vestrum sciunt) magnus usus, et summa utriusque officiis constituta necessitudo est. Quare, quidquid de

¹⁶. *Hac lege ipsa*. De corruptis iudiciis, et quæ in Septimium cadebat, utpote jam corrupti iudicii damnatum.

XLII. 1. Olim, « animadversionem atque auctoritatem censoriam ». Ernest. sequitur Manutium. J. V. L.

2. *Antequam incipio*. Multi addunt « dicere ». Hæc ad h. l. adnotat Quintilian. IV: « Præter id exordium quod est totius orationis, multa sæpe sunt in eadem oratione specialia; si multiplex causa est, sua quibusque partibus danda præfatio est. . . . Sed in ipsis probationibus multa funguntur præ-

mi vice, ut facit Cicero pro Cluentio dicturus contra censores, etc. »

3. *Hujusce periculi*. Ne Cluentio noceat censorie animadversionis exemplum.

4. *Cum viris fortibus*. Infra nominantur Cn. Lentulus et L. Gellius censores anno 683, Pompeio et Crasso coss. Illi LXIV senatores loco moverunt inter quos isti qui a Cluentio empti dicebantur, et Lentulus Sura ac Carius, qui postea cum Catilina conjurarunt, ac C. Antonius Ciceronis in consulatu collega.

subscriptionibus⁵ eorum mihi dicendum erit, eo dicam animo, ut omnem orationem meam non de illorum facto, sed de ratione censoria⁶ habitam existimari velim : a Lentulo autem, familiari meo, qui a me pro eximia sua virtute summisque honoribus, quos a populo romano adeptus est, honoris causa nominatur, facile hoc, judices, impetrabo, ut, quam ipse adhibere consuevit in amicorum periculis⁷ fidem et diligentiam, tunc vim animi libertatemque dicendi; in hac⁸ mihi concedat, ut tantum mihi summam, quantum sine hujus periculo praecribere non possum. A me tamen, ut æquum est, omnia caute pedetentimque dicentur, ut neque fides hujus defensionis relicta, neque cujusquam aut dignitas læsa, aut amicitia violata esse videatur.

Video igitur, judices, animadvertisse censores in judices quosdam illius consilii Juniani⁹, quum istam ipsam causam subscriberent. Hic primum illud commune proponam¹⁰, nunquam animadversionibus censoriis hanc civitatem ita contentam, ut rebus judicatis, fuisse. Neque in re nota consumam tempus exemplis. Ponam illud unum : C. Getam¹¹, quum a L. Metello et Cn. Domitio, censoribus, ex senatu ejectus esset, censorem ipsum postea esse factum; et, cujus mores

5. De subscriptionibus. De animadversionibus ac eorum in censura actis. Censores, quum aliquem notabant, causas eorum damnarent subcribebant; quæ tabulæ in æde Nympharum asservabantur.

6. De ratione censoria. Generationem de censorum auctoritate.

7. In amicorum periculis. Quum eorum causas agit.

8. In hac. Scilicet causa. Verum in hoc legitur apud nonnullos codd. et probant viri doctissimi. J. V. L.

9. Consilii Juniani. Judicii enim præerat Junius.

10. Commune proponam. Illud primum constituam.

11. C. Getam. Liciniam, qui censor fuit cum Q. Fabio Allobrogico septem annis post eos censores a quibus fuerat senatus motus. Apparet etiam ex pluribus historiæ Rom. locis sæpius accidisse ut illi, qui senatorio gradu propter morum infamiam erant dejecti, per censoriam dignitatem eo redire solerent.

a censoribus erant reprehensi, hunc postea et populi romani, et eorum, qui in ipsum animadverterant, moribus præfuisse. Quod si illud iudicium putaretur, ut ceteri, turpi iudicio¹² damnati, in perpetuum omni honore ac dignitate privantur¹³; sic hominibus ignominia notatis, neque ad honorem aditus, neque in curiam reditus esset. Nunc, si quem¹⁴ Cn. Lentuli, aut L. Gellii libertus furti condemnarit; is, omnibus ornamentis amissis, numquam illam honestatis suæ partem recuperabit: quos autem ipse L. Gellius et Cn. Lentulus, duo censores, clarissimi viri, sapientissimique homines, furti et captarum pecuniarum nomine, notaverunt; ii non modo in senatum redierunt, sed etiam illarum ipsarum rerum iudiciis absoluti sunt.

XLIII. Neminem voluerunt majores nostri non modo de existimatione cuiusquam, sed ne pecuniaria quidem de re minima esse iudicem, nisi qui inter adversarios convenisset¹. Quapropter in omnibus legibus, quibus exceptum est, de quibus causis aut magistratum capere non liceat, aut iudicem legi, aut alterum accusare, hæc ignominie causa² prætermissa est. Timoris enim causam, non vitæ poenam in illa potestate esse voluerant. Itaque non solum, iudices, illud ostendam, quod jam videtis, populi romani suf-

12. *Turpi iudicio*. Quod eos ignominia perfunderet.

13. Male ed. Weiskinna, *privarentur*.

14. *Si quem*. Si quis ab humiliore accusatus, turpi iudicio sit damnatus, omnia dignitatis ornamenta amittit.

XLIII. 1. *Convenisset*. Facta iudicium partitione, accusatur et reus certum numerum rejiciebant, quorum in locum substitutio fiebat; itaque

iudices illi quos non rejecerant, ab utroque probari videbantur.

2. *Ignominie causa*. Censoris animadversio tantum ad privatorum veluti morales actus pertinebat, ita ut nec infamiam irrogaret, nec Tullii etiam tempore, quicquam fere damnato afferret, nisi roborem: neque enim de magnis sceleribus agebat. Cicero apud Nardum, I, 93.

fragiis³ sæpenumero censorias subscriptiones esse delatas, verum etiam iudiciis eorum, qui jurati statuere majore cum religione et diligentia debuerunt. Primum iudices senatores equitesque romani in compluribus jam reis, quos contra leges pecunias accepisse⁴ subscriptum est⁵, suæ potius religioni, quam censorum opinioni, paruerunt. Deinde prætores urbani, qui jurati debent optimum quemque in selectos iudices referre, nunquam sibi ad eam rem censoriam ignominiam impedimento esse oportere duxerunt. Censores denique ipsi sæpenumero superiorum censorum iudiciis (si ista iudicia appellari vultis) non steterunt⁶. Atque etiam ipsi inter se censores sua iudicia tanti esse arbitrantur, ut alter alterius⁷ iudicium non modo reprehendat, sed etiam rescindat; ut alter de senatu moveri velit, alter retineat, et ordiue amplissimo dignum existimet; ut alter in ærarios⁸ referri, aut tribu moveri⁹ jubeat, alter vetet. Quare qui vobis in mentem venit, hæc appellare iudicia, quæ a populo romano rescindi, ab iuratis iudicibus repudiari, a

3. *Suffragiis*. C. enim Geta a censoribus notatus, ut supra dictum est, postea populi rom. suffragiis censor factus est.

4. *Accepisse*. Alii forte aptius ad legem, cepisse. J. V. L.

5. *Subscriptum est*. Quoniam censores ob pecuniam acceptam notaverunt.

6. *Non steterunt*. Antecedentium censorum iudicia non servaverunt.

7. *Alter alterius*. Multo etiam magis notanda res apud Val. Max. II, de nota censor. occurrit, nempe Claudium Neronem et Livium Salinatorem, censores, se invicem notasse; Salinatorem Claudius, quia populi iudicio ante consulatum et censuram damnatus fuerat; Neronem Livius, quod non

aiucera fide secum in gratiam redisset, notaverunt.

8. *In ærarios*. Sic dicebantur referri, qui ex albo centuriæ suæ deleti carebant jure suffragii, et eo tantum nomine cives erant, ut pro capite suo arerenderent, ut inquit Asconius.

9. *Tribu moveri*. Ex tribu honestiore, rustica nimirum, in minus honestam, sive urbanam referri. Ceterum Dodwellus existimat qui tribu moverentur, eorum nomina e tribuum omnium tabulis fuisse exempta. Ipsum vide de his omnibus censoriis notis acutius forsitan quam verius disputantem in Append. Inde tamen vera quædam excutias ad prælect. Camd. pag. 710-715.

magistratibus negligi, ab iis, qui eandem potestatem adepti sunt, commutari, inter collegas discrepare videatis?

XLIV. Quæ quum ita sint, videamus, quid tandem censores de illo iudicio corrupto judicasse dicantur. Ac primum illud statuamus: utrum, quia censores subscripserint, ita sit; an, quia ita fuerit, illi subscripserint. Si ideo, quia subscripserint, videte quid agatis, ne in unumquemque nostrum censoribus in posterum potestatem regiam permittatis; ne subscriptio censoria non minus calamitatis civibus, quam illa acerbissima proscriptio¹ possit afferre; ne censorium stylum, cujus mucronem multis remediis majores nostri retulerunt, æque posthac atque illum dictatorium gladium pertimescamus. Siu autem quod subscriptum est, quia verum est, idcirco grave debet esse: hoc quæramus, verum sit, an falsum; removeantur auctoritates censoriæ; tollatur id ex causa, quod in causa non est. Doce, quam pecuniam Cluentius dederit; unde dederit, quemadmodum dederit; unum denique aliquod a Cluentio profectæ pecuniæ vestigium ostende. Vince³ deinde, virum bonum fuisse Oppianicum, hominem integrum; nihil de illo umquam secus esse existimatum; nihil denique præjudicatum. Tum auctoritatem censorum amplexato⁴; tum illorum iudicium cum re conjunctum⁵ esse defendito. Dum vero⁶ eum fuisse Oppianicum constabit, qui tabulas publicas municipii sui corrupisse iudicatus

XLIV. 1. *Acerbissima proscriptio.* Dictatoria Sallæ.

2. *Censorium stylum.* Quo ad scribendas notas utebantur.

3. *Vince.* Ostende et obtine. — *Secus.* Male de eo existimatum.

4. *Alit, amplexator.* J. V. L.

5. *Cum re conjunctum.* Ad causam ipsam pertinere.

6. *Dum vero... Oppianicum constabit,* etc. Hoc in loco vividissime ac obiter omnia Oppianici scelera, in unum veluti fascem colligit, quæ turba magis valeant, ut ait Quintilianus.

sit; qui testamentum interleverit; qui, supposita persona, falsum testamentum obsignandum curarit; qui eum, cujus nomine id obsignatum est, interfecerit; qui avunculum filii sui in servitute⁷ ac vinculis necarit; qui municipales suos proscribendos occidendosque curarit; qui ejus uxorem, quem occiderat, in matrimonium duxerit; qui pecuniam pro potione⁸ dederit; qui socrum, qui uxorem, qui uno tempore fratris uxorem, speratosque liberos, fratremque ipsum, qui denique suos liberos interfecerit; qui, quum venenum privigno suo quæreretur, manifesto sit deprehensus; cujus ministris consciisque damnatis, ipse adductus in judicium pecuniam judici dederit ad sententias judicum corrupendas; dum hæc, inquam, de Oppianico constabunt, nec ullo argumento Cluentianæ pecuniæ crimen tenebitur: quid est, quod te ista censoria, sive voluntas, sive opinio fuit⁹, adjuvare, aut hunc innocentem opprimere posse videatur?

XLV. Quid igitur censores sequuti sunt? Ne ipsi quidem, ut gravissime¹ dicam, quidquam aliud dicent, præter sermonem atque famam. Nihil se testibus, nihil tabulis, nihil gravi aliquo argumento comperisse, nihil denique, causa cognita², statuuisse dicent. Quod si ita fecissent, tamen id non ita fixum esse deberet, ut convelli non liceret. Non utar exemplorum copia, quæ summa est; non rem veterem, non hominem potentem aliquem, aut gratiosum proferam. Nuper homi-

7. *In servitute.* In ergastulo, apud Q. Sergium senatorem, in agro gallico. Ceterum ea fusius supra cap. 7-20 explicuit orator.

8. Alii, « pro abortione ». J. V. L.

9. *Opinio fuit.* Hanc vocem Ernest. statuit. J. V. L.

XLV. 1. *Gravissime dicam.* Ut

auctoritate maximi momenti utar. Beck. ex vet. edd. loco « dicam », reposuit « dicant », quod ad censores refertur. Sic etiam Schütz. probat Garaton. neque male videtur.

2. *Causa cognita, statuuisse dicent.* Neque causam cognovisse, nec saltem innotuisse.

nem tenuem, scribam ædilitium, D. Matrinium quum defendissem apud M. Junium, Q. Publicium prætores, et M. Plætorium, C. Flaminium, ædiles curules; persuasi, ut scribam iurati legerent eum³, quem iidem isti censores ærarium reliquissent. Quum enim in homine nulla culpa reperiretur, quid ille meruisset, non quid de eo statutum esset, quærendum esse duxerunt. Nam hæc quidem⁴, quæ de iudicio corrupto subscripserint, quis est, qui ab illis satis cognita et diligenter iudicata arbitretur? In M. Aquillium et in T. Guttam video esse subscriptum. Quid est hoc? duos esse corruptos solos pecunia? Quid ceteri? videlicet gratis condemnarunt? Non est igitur circumventus, non est oppressus pecunia, non, ut illæ Quintianæ conciones habebant⁵, omnes, qui Oppianicum condemnarunt, in culpa sunt ac suspitione ponendi. Duos solos video auctoritate censorum affines ei turpitudini iudicari. Aut illud afferant, aliquid sese⁶, quod de iis duobus habuerunt compertum, de ceteris comperisse.

XLVI. Nam illud quidem¹ minime probandum est,

3. *Legerent eum.* Eum, quamvis esset a censoribus notatus, scribam elegerunt, neque sacramenti sui fidem fallere se putaverunt. Censores autem non de scribarum ordine quemquam eieciabant; sed propter huius notæ infamiam ædiles ex albo scribarum delere poterant, si meruissent ut notarentur.

4. *Nam hæc quidem.* Quæ vero ad causam corrupti a Cluentio iudicii pertinent.

5. *Habebant.* Dicebant. Sic recte Ernest. pro « habebantur ». Græv. e MSS coniecerat « in illa Quintiana concione habebatur ».

6. Sic emendavi primus locum varie vexatum, *aliquid esse*, et sic edere non dubitavi. J. V. L.

XLVI. 1. *Nam illud quidem.* Quum accusatores contenderent, id eo consilio a censoribus factum esse, ut omnes istius causæ iudices duorum exemplo et multorum peccata paucorum poena castigarent, respondet Cicero illud profecto non esse a censoribus expectandum, ut, quod in re militari fieri solet, quasi quibusdam sorte electis, in quos animadverteretur, ceteros prætermiserint. Illud enim civilem in ordinem nullo modo posse transferri.

ad notationes auctoritatemque censoriam exemplum illos a consuetudine militari transtulisse. Statuerunt enim ita majores nostri, ut, si a multis esset flagitium rei militaris admissum, sortitione in quosdam² animadverteretur: ut metus videlicet ad omnes³, poena ad paucos perveniret. Quod idem facere censores in delectu dignitatis, et in judicio civium, et in animadversione vitiorum, qui convenit? Nam miles, qui locum non tenuit, qui hostium impetum vimque pertimuit, potest idem postea et miles esse melior, et vir bonus, et civis utilis. Quare, ne in bello, propter hostium metum, delinqueret, amplior ei mortis et supplicii metus est a majoribus constitutus; ne autem nimium multi poenam capitis subirent, idcirco illa sortitio comparata est. Hoc tu idem facies, censor, in senatu legendo? si erunt plures, qui ob innocentem condemnandum pecuniam acceperint, ut non animadvertas⁴ in omnes, sed carpas, ut velis, et paucos ex multis ad ignominiam sortiari? Habebit igitur, te sciente et vidente, curia senatorem, populus romanus judicem, respublica civem sine ignominia quemquam, qui, ad perniciem innocentis, fidem suam et religionem pecunia commutarit⁵? Et, qui pretio adductus eripuerit patriam, fortunas, liberos civi innocenti, is censoriae severitatis nota non inuretur? Tu es praefectus⁶ mo-

2. *In quosdam.* Qui fugissent, solabant in decurias dividi, ex quibus sortitione singuli deligerentur, qui universorum scelus capite loerent. Vetus et a Romanis inventa poena haec, non iniqua, certe necessaria, ubi delicti auctores ignorantur.

3. *Ad omnes.* Sic apud Virgil. *Aen.* 11, 118 sq. ubi canit vates: «Sanguine querendi redivit, animaeque litandum Argolica: vulgi quæ vox ut venit ad

aures, Obstupuerunt animi, gelidusque per lima cucurrit Ossa tremor, cui fata parent, quem poscat Apollo ».

4. *Male Lambin.* « non animadvertes,.... carpes,.... vides,.... sortiari? » J. V. L.

5. *Commutavit.* Vendiderit.

6. *Praefectus.* Ergone te custodiendis publicis moribus praefecit populus romanus, te qui tanto scelere polluta in senatu sedere pateris, aut

ribus, magister veteris disciplinae et severitatis, si aut retines quicumque sciens in senatu, scelere tanto contaminatum, aut statuis, qui in eadem culpa sit, non eadem poena affici convenire? Et quam conditionem supplicii majores in bello timiditati militis propositam esse voluerunt, eandem tu in pace constitues improbitati senatoris? Quod si exemplum hoc ex re militari ad animadversionem censoriam transferendum fuit; sortitione id ipsum factum esse oportuit. Sin autem sortiri ad poenam, atque hominum delectum fortunae judicio committere, minime censorium est; certe in multorum peccato carpi paucos ad ignominiam et turpitudinem non oportet.

XLVII. Verum omnes intelligimus, in istis subscriptionibus ventum quemdam¹ popularem esse quaesitum. Jactata res erat in concione a tribuno seditioso; incognita causa, probatum illud erat: *MULTITUDINEM ILLICITUM EST CONTRA DICERE*; nemo denique, ut defenderet contrariam partem, laborabat. In invidiam porro magnam illa judicia² venerant. Etenim paucis postea mensibus alia vehemens erat in judiciis ex notatione tabularum³ invidia versata. Praetermitti a censoribus, et negligi macula judiciorum posse non videbatur. Homines, quos ceteris vitiis, atque omni

qui eandem poenam non ad eadem flagitia patere constituis.

7. Grav. e MSS edidit, « oportere? convenire, ut, quam conditionem... eandem tu in pace constituas improbitati senatoris? » Hinc tantum excerptum, « ut... constituas ». J. V. L.

XLVII. 1. *Ventum quemdam*. Rumorem et iram popularem. Mox: « rumorem quemdam et iram pop. »

2. *Illia judicia*. Tunc temporis a senatoribus facta.

3. *Notatione tabularum*. Quam ap. U. C. 678 Varro Aniae praefectus, repetundarum apud praetorem Lentulum Suram, qui postea Catilinae conscius fuit, postularetur, corruptis iudicibus ac praetori notatis diecolori cera tabulas dedit Hortensius orator, ne quisquam promissam fidem falleret. Hoc non semel ei exprobravit Cicero in Verr. act. 1, 13; Verr. V, 68; in Caecil. 7, etc. quibus locis fusius ea explicatur.

dedecore infames videbant, eos hac quoque subscriptione notare voluerunt, et eo magis, quod illo ipso tempore, illis censoribus, erant judicia cum equestri ordine, communicata; ut viderentur per hominum idoneorum ignominiam sua auctoritate illa judicia cum equestri ordine⁴ reprehendisse. Quod si hanc apud eos ipsos censores mihi, aut alij causam agere licuisset; hominibus tali prudentia certe probavissem (res enim indicat), nihil ipsos habuisse cogniti, nihil comperti; ex tota ista⁵ subscriptione rumorem quemdam et plausum popularem esse quaesitum. Nam⁶ in P. Popillium, qui Oppianicum condemnarat, subscripsit L. Gellius, quod is pecuniam acceperat, quo innocentem condemnaret. Jam id ipsum quantae divinationis est, scire, innocentem fuisse reum, quem fortasse numquam viderat, quum homines sapientissimi, iudices, ut nihil dicam de iis, qui condemnarunt, causa cognita, sibi dixerint non liquere?⁷

Verum esto. Condemnat Popillium Gellius: iudicat, acceperat a Cluentio pecuniam. Negat hoc Lentulus. Nam Popillium, quod erat libertini filius⁸, in senatum non legit; locum quidem senatorium ludis⁹ et cetera

4. *Cum equestri ordine.* Ut eos damnando homines qui digni censoria nota viderentur censores suae sententiae auctoritatem equitum voci adicerent, quia vetera senatorum judicia reprehenderentur.

5. Sic Ernest. pro *ipso*. Paulo infra: olim L. Pop. J. V. L.

6. *Nam.* At enim P. Popillium notavit censor Gellius quod, etc.

7. *Non liquere.* Ergo neque damnandum fuisse Oppianicum merito quis ex his ipsis Cluentii verbis confecerit.

8. *Libertini filius.* Libertini, ut

jam ad Verrinas adnotavimus, absolute ii dicuntur qui e servitute fuerant manumissi. Porro Appius Claudius censor anno 441 libertinorum filius in senatu legit; quo facto senatorium ordinem inquinasse dicitur apud T. Liv. IX, 46. Verum censores proximi irritum defectum hunc habuere: atque ex eo tempore si qui libertinorum filii per imprudentiam in senatum irrepererent, eos censores ejiciebant: quod P. Popillio accidit.

9. *Ludis.* Quam ludi eduntur. — Ornamenta. Nempe latam clavum, ut intelligunt Manutius et ceteri; seu ce-

ornamenta relinquit¹⁰, et eum omni ignominia liberat. Quod quum facit, iudicat, ejus sententia gratis esse Oppianicum condemnatum. Et eundem Popillium postea Lentulus in ambitus iudicio pro¹¹ testimonio diligentissime laudat. Quare, si neque L. Gellii iudicio stetit Lentulus, neque Lentuli existimatione contentus fuit Gellius; et, si uterque censor censoris opinione standum non putavit: quid est, quamobrem quisquam nostrum censorias subscriptiones omnes fixas et in perpetuum ratas putet esset oportere?

XLVIII. At in ipsum Avitum animadverterunt. Nullam quidem ob turpitudinem, nullum ob totius vitæ, non dicam vitium, sed erratum. Neque enim hoc homine sanctor, neque probior, neque in omnibus officiis retinendis diligentior esse quisquam potest: neque illi¹ aliter dicunt; sed eandem illam famam iudicii corrupti sequuti sunt. Neque ipsi secus existimant, quam nos existimari volumus, de hujus pudore, integritate, virtute; sed putarunt prætermitti accusatorem non potuisse, quum animadversum esset in iudices. Qua de re tota si unum factum ex omni antiquitate protulero, plura non dicam. Non enim mihi exemplum summi et clarissimi viri, P. Africani, prætereundum videtur: qui quum esset censor, et in equitum censu C. Licinius Sacerdos prodiisset; clara voce, ut omnis concio audire posset, dixit, «se scire, «illum verbis conceptis² pejerasse. Si quis contra dicere³ vellet, usurum esse eum suo testimonio». Deinde quum contra nemo diceret, jussit equum tra-

tera ordinis senatorii jura, ut vertit Gallicus interpretes.

10. Alii, *relinquit*. J. V. L.

11. *Pro testimonio*. Quum testis esset; quum testimonium recitaret.

XLVIII. 1. *III*. Censores qui eum equestri ordine moverunt.

2. *Verbis conceptis*. Solemnibus vocibus.

3. *Contra dicere*. Contra Licinium;

ducere⁴. Itaque is, cujus arbitrio et populus romanus et exteræ gentes contentæ esse consueverant⁵, ipse sua scientia ad ignominiam alterius contentus non fuit. Quod si hoc Avito facere⁶ licuisset, facile, illis ipsis iudicibus, et falsæ suspitioni, et invidiæ populariter excitatæ restitisset.

Unum etiam est, quod me maxime conturbat, cui loco respondere posse vix videor, quod elogium⁷ recitasti de testamento Cn. Egnatii, patris, hominis honestissimi videlicet et sapientissimi; idcirco se exheredasse filium, quod is ob Oppianici damnationem pecuniam accepisset. De cujus hominis levitate et inconstantia plura non dicam. Hoc testamentum ipsum, quod recitas, ejusmodi est, ut ille, quum eum filium exheredaret, quem oderat, ei filio coheredes homines alienissimos conjungeret, quem diligebat. Sed tu, Atti⁸, consideres, censeo, diligenter, utrum censorum

accusatori se suum testimonium offerre dicebat Africanus, dum ipse accusatoris partes egere nollet.—Val. Max. IV, 10, dum hunc locum exprimit, interpretatur. Sic et Quint. V, 11, 13: « nullo cecusante ».

4. *Equum traducere.* Solemnia hæc erat formula, qua censores in censendis equitibus utebantur, si nihil haberent, cur eos notarent, æque his equos non adimere significabant. Sic autem loquentem Scipionem inducit Valer. Maximus: « Traduce equum, Sacerdos, et tueri fac censoriam notam, ne ego in tua persona et accusatoris, et testis, et censoris, et iudicis partes egisse videar ». Laudat h. loc. Quintilianus V, 11, de probatione, quæ exemplo fit, scribens: « Contrario exemplo censoriam notam Cicero evertit, laudando censorem Africanum, qui eum, quem pejerasse con-

ceptis verbis palam dixisset, testimonium etiam pollicitus, si quæ contra diceret, nullo cecusante, traducere equum passus esset ».

5. *Consueverunt.* Paolo infra *conscientia*. J. V. L.

6. *Hoc facere.* Ut eadem conditione, qua Sacerdos, interetur, ne scilicet in eum sine teste aliqui euimed- verteretur.—*Illis i. iudicibus.* Coram his ipsis censoribus.

7. *Elogium.* Verbum hoc non semel in utramque partem usurpatur. Brevis est rei aut sententiæ alieniujæ expositio; et h. l. testificatio est causarum cur testatur sic egerit. Vid. Casanbon. ed Sueton. Jul. 47, et Calligul. 24.

8. *Sed tu, Atti.* Quid tam videri potest contra Cluentium, inquit Quint. V, 13, quam censoria nota? quid tam contra eandem, quam filius ob Eгна-

judicium grave velis esse, an Egnatii. Si Egnatii, leve est, quod censores de ceteris subscripserunt; ipsum enim Cn. Egnatium, quem tu gravem esse vis, ex senatu ejecerunt. Sin autem censorum, hunc Egnatium, quem pater censoria subscriptione exheredavit, censores in senatu, quum patrem ejicerent, retinuerunt.

XLIX. At enim senatus universus¹ judicavit, illud corruptum esse judicium. Quomodo? Suscepit causam. An potuit rem delatam ejusmodi repudiare? quum tribunus plebis, populo concitato, rem pæne ad manus revocasset; quum vir optimus, et homo innocentissimus, pecunia circumventus esse diceretur; quum invidia flagraret² ordo senatorius; potuit nihil decerni? potuit illa concitatio multitudinis sine summo periculo reipublicæ repudiari? At quid est decretum? quam juste³! quam sapienter! quam diligenter! **SI QUI SINT**⁴, **QUORUM OPERA FACTUM SIT, UT JUDICIUM PUBLICUM CORRUMPERETUR.** Utrum videtur senatus id factum judicare; an, si factum sit, moleste graviterque ferre? Si ipse A. Cluentius sententiam de judiciis rogaretur, aliam non diceret, atque ii dixerunt, quorum sententiis Cluentium condemnatum esse dicitis. Sed quæro a vobis, num istam legem⁵ ex isto senatus-

tio corrupti judicii, quo Cluentius Oppianicum circumvenisset, crimine exheredatum? At hæc Cicerone pugnare ostendit: sed tu, Atti, etc.

XLIX. 1. *Senatus universus.* Quum atrocior res aliqua admissa fuerat quæ ad publicam salutem pertinere videbatur, de ea ad senatum referre solebant magistratus, qui SCto decernebat uti extra ordinem de facinore hoc quæreretur. Quod postquam populus confirmaverat, jam constituta lege, quæstio extraordinaria judicabat. Sic

postea actum cum Milone videbimus; et eadem forme ab accusatoribus de hoc senatus præjudicio afferuntur, quæ nunc h. l. objecta dissolvit orator.

2. *Invidia flagraret.* Infamia judiciorum, nondum lata Anrelia lege.

3. *Abest quam juste!* J. V. L.

4. *Alii, sunt.* J. V. L.

5. *Istam legem.* Quæ facienda erat statim, aut anno post ferenda, sed nunq. lata. Num l. Lucullus ad populum de SCto illu retulerit, quod populus in legem verteret?

consulto L. Lucullus consul, homo sapientissimus, tulerit? num anno post M. Lucullus et C. Cassius, in quos⁶ tum consules designatos, idem illud senatus decreverit? Non tulerunt; et quod tu Aviti pecunia factum esse arguis, neque id ulla vel tenuissima suspitione confirmas, factum est primo illorum aequitate et sapientia consulum, ut id, quod senatus decreverat ad illud invidiæ præseus incendium restinguendum, id postea referendum⁷ ad populum non arbitrarentur. Ipse deinde populus romanus, qui L. Quintii tribuni plebis fictis querimoniis antea concitatus, rem illam⁸ et rogationem flagitarat, idem C. Junii filii, pueri parvuli, lacrymis commotus, maximo clamore et concursu totam illam legem et quæstionem repudiavit⁹. Ex quo intelligi potuit id, quod sæpe dictum est: ut mare¹⁰, quod sua natura tranquillum sit, ventorum vi agitari atque turbari; sic et populum romanum sua sponte esse placatum; hominum seditiosorum vocibus, ut violentissimis tempestatibus, concitari.

L. Est etiam reliqua¹ permagna auctoritas, quam

6. *In quos.* Frustra coniecit Manut. quasi vitiosus locus esset « il, quis tum cons. designatis ». Decreverat senatus uti hujus anni consules legem ferrent, quam nisi tulissent, quod ad finem eorum vergebat annus, uti designati consules eam ferrent. Idem igitur senatus decrevit in M. Lucullum et in C. Cassium quod in L. Lucullum, h. e. his omnibus datum Sero negotium hoc fuit. Neque videam cur viros doctos offenderet locutio *decernere in consules*.

7. *Referendum.* Ferendum. Olim male « perferendum », quod servavit Lallem.

8. *Rem illam.* Scitum ut quæstio extra ordinem constitueretur.

9. *Repudiavit.* Totum consilium ferendæ legis abiecit, et apud eos iudices de tota re queri voluit, quorum quæstio erat legitima.

10. *Ut mare.* Eodem apud T. Liv. XXVIII, 27, invenitur similitudo, eadem ferme verbis expressa: « Multitudo omnis, sicut natura maris per se immobilis, ut venti et suræ client ita ut tranquillum, ut procellæ in vobis sunt: et causa, atque origo omnis furoris penes auctores est, vos contagione insanistis ».

L. 1. *Est etiam reliqua.* Jam ad gravissimum idemque difficillimum causæ suæ momentum venit orator, in quo sui ipsi auctoritas impugnanda opponitur. Mirum potero quam varie, quam

ego turpiter pæne præterii. Mea enim esse dicitur. Recitavit ex oratione, nescio qua², Attius, quam meam esse dicebat, cohortationem quandam judicum ad honeste judicandum³, et commemorationem tum aliorum judiciorum, quæ probata non essent⁴, tum illius ipsius judicii Juniani: perinde quasi ego non ab initio hujus defensionis dixerim, invidiosum illud fuisse judicium; aut, quum de infamia judiciorum disputarem, potuerim illud, quod tam populare esset, in illo tempore præterire. Ego vero, si quid ejusmodi dixi; neque cognitum commemoravi, neque pro testimonio dixi; et illa oratio potius temporis mei, quam judicii et auctoritatis⁵ fuit. Quum enim accusarem, et mihi initio proposuissem, ut animos et populi romani et judicum commoverem; quumque omnes offensiones judiciorum non ex mea opinione, sed ex hominum rumore proferrem: istam rem, quæ tam populariter esset agitata, præterire non potui. Sed errat vehementer⁶, si quis in orationibus nostris,

solerter in re maxime operosa, versetur, et, quum se ipse refutare ac falsi arguere cogatur, ita errorem suum eum universo populo romano communiceet, ut ferme aliter facere non potuisse videatur. Illud etiam adnotandum, ideo h. l. respondisse oratorem, quod, si antea de se dixisset, multum ipsi de sua auctoritate fuisset detractum. Oportebat enim prius probari id judicium ab Oppianeo corruptum, et universos cives turbulentis Quintii concionibus fuisse in pejus actos, quo facilius communis erroris culpam et ipse deprecaretur. Ceterum et fatendum illud omnino est totum hunc locum, quo nobilem patroni conditionem deprimit, nonnuncque ei propositum finem prædicat, nempe

ut quavis ratione clientem defendat ac servet, hoc solo numine vix posse excusari, quod causæ suæ inservire necesse habeat.

2. *Oratione nescio qua.* Nempe ex prima in Verrem actione, cap. 13. Poterat etiam accusator et orationem pro Cæc. 10, 25, et Verr. 1, 61, recitare.

3. *Ad honeste judicandum.* Ne a Verre corrupti prævaricarentur.

4. *Probata non essent.* Publica essent opinione damnata.

5. *Auctoritatis.* Potius quam quidquam hæc in re auctoritate mea asseverari.

6. *Errat vehementer.* Ad hunc usque locum obiectum sibi levitatis et inconstantia crimen, vere satis diluit;

quas in judiciis habuimus, auctoritates nostras consignatas se habere arbitratur. Omnes enim illæ orationes causarum et temporum sunt, non hominum ipsorum ac patronorum. Nam, si causæ ipsæ pro se loqui possent, nemo adhiberet oratorem. Nunc adhibemus, ut ea dicamus, non quæ nostra auctoritate constituantur, sed quæ ex re ipsa causaque ducantur. Hominem ingeniosum, M. Antonium²; aiunt solitum esse dicere, « idcirco se nullam umquam orationem scripsisse, ut, si quid aliquando, quod non opus esset, ab se esset dictum, posset se negare dixisse: » perinde quasi, quid a nobis dictum; aut actum sit, id nisi literis mandaverimus, hominum memoria non comprehendatur.

LI. Ego vero in isto genere³ libentius quam multorum, tum hominis eloquentissimi et sapientissimi, L. Crassi, auctoritatem sequor, qui quum L. Plancium⁴ defenderet, accusante M. Bruto⁵, homine in dicendo vehementi et callido⁶, quum Brutus, duobus recitatoribus constitutis, ex duabus ejus oratio-

nape vero his ad se defendendum utitur argumentis quæ nescio an oratorii mores, sed certe morum probe instituta disciplina unquam toleraverit: neque etiam libenter profitentem quemquem audieris, se in causis non mentis suæ iudicium, verum temporis rationem, et elutionem commoda sequi; ita ut hoc ipso momento nescias utram ex animo, utrum ex causa loquatur.

7. *M. Antonium.* Oratoria illius incredibilem quādam et prope singularem vim ingenii fuisse non semel ait Cicero. Illius ac Crassi laudes adi in Brut. cap. 36, seqq.

LI. 1. *In isto genere.* Quod ad hanc rem attinet.

2. Schütz. e lib. de Orat. II, 54, et Quintil. VI, 3, 44, *Cn. Plancum.*

3. *M. Bruto.* Qui male audit eo nomine, quod industriam operamque suam ad accusandum contulisset. Ille autem in Bruto accusator. fuisse vehemens et molestus dicitur, ut facile cerneret naturale quoddam stitipis bonum degeneravisse vitio depravata voluntatis.

4. Vel *calido*, ut, nonnullis probantibus, Ernest. emendavit post Victorium, Var. leett. XXX, 6, e Brut. 34. J. V. L. — Sed hoc idem sonat ac *vehementi*: quare *callido* preferendum videtur. Ceterum Bruti calliditas ex his quæ h. l. a Cicerone narrantur, satis apparet.

nibus capita alterna⁵, inter se contraria, recitanda curasset; quod in dissuasiōe⁶ rogationis ejus, quæ contra coloniam Narbonensem ferebatur, quantum potest, de auctoritate senatus detrahit; in suasiōe legis Serviliæ⁷ summis ornat senatū laudibus; et multa in equites romanos quum ex ea oratione asperius dicta recitasset, quo animi illorum judicium in Crassum incenderentur, aliquantum esse commotus⁸ dicitur. Itaque in respondendo primum exposuit utriusque rationem temporis, ut oratio ex re et causa habita videretur: deinde, ut intelligere posset Brutus, quem hominem, et non solum qua eloquentia, verum etiam quo lepore et quibus facetiis præditum lacescisset; tres et ipse excitavit recitatores cum singulis libellis, quos M. Brutus, pater illius accusatoris, de jure civili reliquit. Eorum iuncta quum recitarentur, ea, quæ vobis nota esse arbitror: FORTE EVENIT, UT RURI IN PRIVERNATE ESSEMUS, EGO ET BRUTUS FILIUS: fundum Privernatem flagitabat⁹. IN ALBANO ERAMUS, EGO ET BRUTUS FILIUS: Albanum poscebat. IN TIBURTE FORTE QUUM ASSEDISSEMUS, EGO ET BRUTUS FILIUS: Tiburtem fundum requirebat; Brutum autem, hominem

5. *Capita alterna.* Quæ alternatim legerentur.

6. *In dissuasiōe.* De qua sic in Brut. « Voluit adolescens in colonia Narbonensi causæ popularis aliquid attingere, tamque coloniam, ut fecit, ipse deducere; exstat in eam legem senior, ut ita dicam, quam illa ætas ferebat, oratio. » — *Senatus.* Qui volebat coloniam eam deduci, legemque contra ferebat.

7. *Legis Serviliæ.* Q. Servilius Cæpio, consul anno 647, quum equester ordo lege C. Gracchi solus iudicaret, legem tulit de iudiciis inter utrumque

ordinem communicandis. Lex autem ea brevi antiquata videtur, quum eundem Cæpionem apud solos equites causam dicere de Orator. I. Videamus, et quo tempore de communicandis iudiciis L. Aurelius Cotta legem tulit, tum solos equites iudicasse constet.

8. *Commotus.* Turbatus. Idem narratum de Orat. II, cap. 55, si lubet, conferas.

9. *Flagitabat.* Crassus a Bruto repetebat, qui hunc fundum aliosque post obitum patris nequitia consumpserat. Unde demonstrabat quam repugnare patri ac filii ceusus. Cf. de Orat. II, 55.

sapientem¹⁰; quod filii nequitiam videret, quæ prædia ei relinqueret, testificari dicebat voluisse. Quod si potuisset honeste scribere, «se in balneis¹¹ cum id ætatis filio fuisse», non præterisset; eas se tamen ab eo balneas non ex libris patris, sed ex tabulis¹² et ex censu quærere. Crassus tum ita Brutum ultus est, ut illum recitationis suæ pœniteret. Moleste enim fortasse tulerat, se in iis orationibus reprehensum, quas de republica habuisset: in quibus forsitan magis requiratur constantia.

Ego autem illa recitata esse non moleste fero. Neque enim ab illo tempore, quod tum erat, neque ab ea causa, quæ tum agebatur, aliena fuerunt; neque mihi quidquam oneris suscepi, quum ista dixi; quo minus honeste hanc causam et libere possem defendere. Quod si velim confiteri, me causam A. Cluentii nunc cognoscere, autem fuisse in illa opinione populari, quis tandem id possit reprehendere? præsertim, iudices, quum a vobis quoque ipsis hoc impetrare sit æquissimum, quod ego et ab initio petivi; et nunc peto, ut, si quam huc graviorem de illo iudicio opinionem attulistis, hanc, causa perspecta, atque omni veritate cognita, deponatis.

LII. Nunc, quoniam¹ ad omnia, quæ abs te dicta

10. *Hominem sapientem.* Sic etiam de Orat. II, 54: «Sapiens homo cum primis nostræ civitatæ norat hunc gurgitem; metuebat ne, quum is uibil haberet, nihil esse ei relictum putaretur».

11. *Se in balneis.* Hæc ipsa verbis apud Ciceronem loco supra laudato utitur Crassus: «Quod nisi te puberem jam haberet... se etiam in balneis lotum cum filio, scriptum relinqueret». Alter in eodem libro Crassi locus de iisdem balneis narratur.

12. *Tabulis.* Quas pater scripserat, ut morem apud Romanos fuisse sæpius jam diximus. — *Censu.* Quum bona pater ejus profiteretur.

LII. 1. *Nunc quoniam.* Postquam Cloero satia sibi probasse vius est, iudices ab Oppianico corrupti; nunc eo transit, ut ostendat Cluentium, etiamsi iudices corrupisset, condemnari non oportere; quod iudiciali lege de corrupto iudicio non teneatur, quum rom. equites non attingit. Sed inveni eo momento vix uti primum velle vi-

sunt, T. Atti, de Oppianici damnatione respondi; confiteare necesse est, te opinionem multum fefellisse, quod existimaris, me causam A. Cluentii non facto² ejus, sed lege defensurum. Nam hoc persæpe dixisti, tibi sic renuntiari, me habere in animo causam hanc præsidio legis defendere. Itane est? ab amicis videlicet imprudentes prodinur? et est nescio quis de iis, quos amicos nobis arbitramur, qui nostra consilia ad adversarios deferat? Quisnam tibi hoc renuntiavit? quis tam improbus fuit? Cui ego autem narravi? Nemo, ut, opiuor, in culpa est; sed nimirum tibi istuc lex ipsa renuntiavit. Sed num tibi³ ita defendisse videor, ut tota in causa mentionem ullam fecerim legis? Num secus hanc causam defendissem; hac si lege Avitus teneretur? Certe, ut hominem⁴ confirmare oportet, nullus est locus à me purgandi istius invidiosi criminis prætermisus. Quid ergo est? quæret fortasse quispiam; displiceatne mihi, legum præsidio a capite periculum propulsare. Mihi vero, iudices, non displicet; sed utor instituto meo⁵. In hominis honesti pudentisque iudicio, non solum meo consilio uti consuevi, sed multum etiam ejus, quem defendo, et

detur orator, et ita demum nititur, ut sic invito ipso Cluentio agat, qui magis decoris sui quam salutis rationem habeat, nec illud adhiberi velit argumentum, quo quamvis onus abolveretur, nocens tamen esse posset, et famæ suæ noceret. Oratoris avertitiam h. l. miratur Quintilianus, V, 13, et VI, 6.

2. *Facto*. Innocentia.—*Leges*. Quæ ad eum non pertinet.

3. *Num tibi*. Quoniam renuntiatum tibi est, me velle hanc causam legis exceptione defendere, quero ex te, num in tota hac defensione memine-

ris ullam me mentionem legis fecisse.

4. Græc. hæc verba, « ut hominem confirmare oportet », negat se intelligere, atque ideo malit eici, expedito scilicet interpretationis modo. J. V. L.—Obloquitur Ernest. Nempè quoad licet homini aliquid confirmare ac contendere in tali re, sine jactatione et servata modestia. Simile legitur pro lege Manilia, cap. 16.

5. *Utor instituto meo*. Usitatam agendi rationem sequor.—*Honesti*. Qui suam existimationem minui non vult; nam si lege defenderetur, sua causam diffidere crederent homines.

consilio, et voluntati obtempero. Nam, ut hæc ad me causa delata est, qui leges eas, ad quas adhibemur, et in quibus versamur, nosse deberem; dixi Avito statim, de eo, QUI COISSET, QUO QUIS CONDEMNARETUR, illum esse liberum⁶; teneri autem nostrum ordinem. Atque ille me orare et obsecrare cœpit, ut ne sese lege defenderem. Quum ego, quæ mihi viderentur, dicerem; traduxit me ad suam sententiam: affirmabat enim lacrymans, non se cupidiorum esse civitatis⁷ retinendæ, quam existimationis. Morem homini gessi; et tamen idcirco feci⁸ (neque enim id semper facere debemus), quod videbam, per se ipsam causam copiosissime sine lege posse defendi. Videbam, in hac defensione, qua jam sum usus, plus dignitatis⁹; in illa, qua me hic uti noluit, minus laboris futurum. Quod si nihil aliud esset actum, nisi ut hanc causam obtinerem; lege recitata, perorasset¹⁰.

LIII. Neque me illa oratio commoveret¹, quod ait Attius, indignum esse facinus, si senator judicio quemquam circumvenerit², legibus eum teneri; si eques romanus hoc idem fecerit, non teneri. Ut tibi concedam, hoc indignum esse (quod cujusmodi sit, jam video³), tu mihi concedas necesse est, multo esse indignius, in ea civitate, quæ legibus teneatur⁴,

6. *Illum esse liberum.* Non ad eum id legis caput pertinere, sed ad solos senatores.

7. *Civitatis.* Quæ damnatus exsularet.

8. *Idcirco feci.* Vix operæ pretium est adnotare totum hunc dialogismum mire ab oratore fictum, quo manifestius clientis probi mores ac nobiles sensus elucerent.

9. *Dignitatis.* Quod vere innocens appareret. — *Minus laboris.* Quod tan-

tummodo de legis recitatione ageretur.

10. *Perorasset.* Postquam legis caput recitasset, finem dicendi fecisset.

LIII. r. Al. commovet. J. V. L.

1. *Circumvenerit.* Damnandum aliquem curaverit.

3. *Jam video.* De qua re brevi disputabo.

4. *Teneatur.* Suum statum servet, per leges consistat. Al. «compingatur», quod necesse non est.

discedi a legibus. Hoc enim vinculum est hujus dignitatis⁵, qua fruimur in republica, hoc fundamentum libertatis, hic fons æquitatis. Mens, et animus, et consilium, et sententia civitatis, posita est in legibus. Ut corpora nostra sine mente; sic civitas sine lege, suis partibus, ut nervis, ac sanguine, et membris, uti non potest. Legum ministri, magistratus; legum interpretes, judices; legum denique idcirco omnes servimus, ut liberi esse possimus. Quid est, Q. Naso⁶, cur tu in isto⁷ loco sedeas? quæ vis est, qua abs te hi judices, tali dignitate præditi, coerceantur? Vos autem, judices, quamobrem ex tam magna multitudine civium tam pauci de hominum fortunis sententiam fertis? quo jure Attius, quæ voluit, dixit? cur mihi tamdiu potestas dicendi datur? quid sibi autem illi scribæ, quid lictores, quid ceteri, quos apparere huic quæstioni video, volunt? Opinor hæc omnia lege fieri, totumque hoc judicium, ut antea dixi, quasi mente quadam regi legis⁸, et administrari. Quid ergo est? hæc quæstio sola ita gubernatur? quid M. Plætorii et C. Flamini inter sicarios⁹? quid C. Orchinii

5. *Dignitatis*. Hoc fundamento nituntur publica nostra jura. Nobilissimam h. l. legum laudationem qua eloquentia ad præstantem accedit sapientiam, aliqua saltem ex parte de præclarissimo Socratis apud Platonem expositione deprompsisse videtur orator.

6. *Q. Naso*. Q. Voconio Nasoni prætori obtigerat quæstio de beneficiis. Fuere qui de duobus hominibus agi, h. l. et cap. seq. crederent, quorum alter Q. Naso prætor, alter Voconius quæstionis index esset. Ea de re confer quid in argumento dixerimus, et ad calcem hujus orationis adeas Ex-

cursum quem a Garatonio confectum reposuimus.

7. Plurimi codd. quod miremur, « hoc sexto loco sedeas? » Lalleman. conj. « hoc selecto l. a. » Malim ego, « cur tu nunc isto l. a. » J. V. L.

8. *Mente quad. reg. legis*. Legis veluti inspiratione gubernari. Schutzius post Ernest. et Lamb. correxit « leges », quod minus significare videtur.

9. *Inter sicarios*. Nempè de sicariis. Quam in hoc judicio de privata vi ac publica ex duabus legibus quæreretur; duæ erant quæstiones uno nomine comprehensæ, quæ duo exercuisse prætores videntur.

peculatus? quid mea¹⁰ de pecuniis repetundis? quid C. Aquillii, apud quem nunc de ambitu¹¹ causa dicitur? quid reliquæ quæstiones? Circumspicite omnes reipublicæ partes: omnia legum imperio et præscripto fieri videbitis. Si quis apud me te, T. Atti, reum velit facere; clames, te lege pecuniarum repetundarum non teneri. Neque hæc tua recusatio confessio sit captæ pecuniæ, sed laboris, sed periculi non legitimi declinatio.

LIV. Nunc, quid agatur, et quid abs te juris constitutur, vide. Jubet lex ea¹, qua lege hæc quæstio constituta est, judicem quæstionis², hoc est, Q. Voconium³, cum iis judicibus, qui ei obvenerint (vos appellat⁴, judices), quærere de veneno. In quem quærere? Infinitum est⁵: QUICUMQUE FECERIT, VENDIDERIT, EMERIT, HABUERIT, DEDERIT. Quid eadem lex statim adjungit? Recita: DEQUE EJUS CAPITE QUÆRITO. Cujus? qui coierit? convenerit? non ita est. Quid ergo est? dic: QUI TRIBUNUS MILITUM LEGIONIBUS QUATUOR PRIMIS⁶, QUIVE QUÆSTOR, TRIBUNUS PLÉBIS. Deinceps omnes magistratus nominavit: QUIVE IN SENATU

10. *Mea*. Prætozem inde fuisse constat, quoniam Cluentium defenderet.

11. *Ambitus*. Græter. Græv. alii. J. V. L.

LIV. 1. *Lex ea*. Lex Cornelia, ann. U. C. 671, a Cornelio Sulla lata de alicariis, beneficiis, parricidio et falso, quæ lex igitur plura capita comprehendit, in his etiam illud, quod jam lege Sempronia C. Gracchi sancitum erat, ne quis judicio circumveniretur. Cicero autem hoc agit, ut neget illud legis Corneliæ caput, e lege Sempronia repetitum, ad equestrem ordinem pertinere, ideoque Cluentium ea lege non teneri.

2. *Judicem quæstionis*. Apparet inde, nisi fallimur, id nominis et prætori dari, quoniam ipse judicibus præesset, nec per alteram suppleretur.

3. Schütz. verba, «hoc est, Q. Voconium», et «vos appellat, judices», a glossatore interpolata esse suspicatur. Perperam. J. V. L.

4. *Vos appellat, judices*. De vobis lex loquitur.

5. *Infinitum est*. Generatim omnia hujus modi crimina complectitur.

6. *Quatuor primis*. Harum nobiliores tribuni habebantur, quod olim eis consules imperarent; qui singuli binas habebant.

SENTENTIAM DIXIT, DIXERIT⁷. Quid tum? QUI EORUM COIIT, COIERIT, CONVENIT, CONVENERIT, QUO QUIS JUDICIO PUBLICO CONDEMNARETUR. Qui eorum⁸: quorum? videlicet, qui supra scripti sunt. Quid interest, utro modo scriptum sit? Etsi est apertum, tamen ipsa lex docet. Ubi enim omnes mortales alligat, ita loquitur: QUI VENENUM MALUM FECIT, FECERIT. Omnes viri, mulieres, liberi, servi in iudicium vocantur. Si item de coitione voluisset, adjunxisset, QUIVÈ COIERIT. Nunc ita est, DEQUE EJUS CAPITE QUÆRITO, QUI MAGISTRATUM HABUERIT, QUIVE IN SENATU SENTENTIAM DIXERIT: QUI EORUM COIIT, COIERIT. Num is est Cluentius? certe non est. Quis ergo est Cluentius? qui tamen defendi causam suam lege nolit⁹. Itaque abjicio legem¹⁰, morem Cluentio gero: tibi tamen, Atti¹¹, pauca, quæ ab hujus causa sejuncta sunt, respondebo. Est enim quiddam in hac causa, quod Cluentius ad se; est aliquid, quod ego ad me putem pertinere. Hic sua putat interesse, se re ipsa, et gesto negotio¹², non lege defendi; ego autem mea existimo interesse, me nulla in disputatione ab Attio videri esse superatum. Non enim mihi hæc causa sola dicenda est. Omnibus hic labor meus propositus est, quicumque hac facultate

7. *Dixit, dixerit.* Quæstores ac tribuni in senatum sententiam dicturi veniebant: sed ad tempus quandiu in magistratu essent.

8. *Qui eorum.* Verba hæc legis repetit; et statim ipse per interrogativum subjicit: quorum? Nempe illorum quos supra lex descripsit.

9. *Legem nolit.* Qui nolit hæc tam commoda, tam certa legis exceptione uti.

10. *Abjicio legem.* Jam non amplius dico legem hanc ad Cluentium non

pertinere. Frustra verba hæc B. Weisk. suspecta putat.

11. *Tibi tamen, Atti.* Postquam Cluentium dixit natum hoc argumentum lucro apponere noluisset, ne ex animationem amitteret; callide simulat sua, non Cluentii causa se refutare, quod Attius declaravit; et quum illa lex iudiciaria sit, qua Cluentius non tenetur, iniquum esse a legibus discedere.

12. *Gesto negotio.* Rerum nuda expositione.

defensionis ¹³ contenti esse possunt. Nolo, quemquam eorum, qui adsunt, existimare, me, quæ de lege ab Attio dicta sunt, si reticuerim, comprobare. Quamobrem, Cluenti, de te tibi obsequor: neque ego legem recito, neque hoc loco pro te dico; sed ea, quæ a me desiderari ¹⁴ arbitror, non relinquam.

LV. Iniquum tibi videtur, Atti, esse, non iisdem legibus omnes teneri. Primum (ut id iniquissimum esse confitear ¹) huiusmodi est, ut commutatis eis opus sit legibus, non ut iis, quæ sunt, non ² pareamus. Deinde quis umquam hoc senator accusavit ³, ut, quum altiorum gradum dignitatis, beneficio populi romani, esset consequutus, eo se putaret durioribus legum conditionibus uti non oportere? Quam multa sunt commoda, quibus caremus ⁴? quam multa molestia ac difficilia, quæ subimus? Atque hæc omnia tantum honoris et amplitudinis commodis compensantur. Converte nunc ⁵ ad equestrem ordinem, atque in ceteros ordines, easdem vitæ conditiones: non perferent. Putant enim, minus multos sibi laqueos legum, et conditionum, ac iudiciorum propositos esse oportere, qui in summum locum civitatis aut non potuerint ⁶ ascendere, aut non petiverint. Atque,

13. *Facultate defensionis.* Eo quod in patrocinio præstare possum: oratoria arte qua reos defendo.

14. *A me desiderari.* Quæ a me aliis, ut opinor, requirunt.

LV. 1. *Confitear.* Si velim confiteri, quod tamen concedere non possum, id iniquissimum esse: si fingas me illud confiteri.

2. *Non pareamus.* Firmissima illa est civitas, inquit cl. MONTESQUIEU, non quæ optimis legibus administratur, sed quæ iis, quæ sunt, fidiissime parat.

3. *Accusavit.* De ea re questus est, quod, etc. Frustra mutavit Scheller. «sibi arrogavit».

4. *Quibus caremus.* Supra iam in Verrinis vidimus inter senatores numeratum Ciceronem.

5. *Converte nunc.* Eisdem nunc conditiones ceteris ordinibus impone; non perferent. Optime Beck, auctore Ernest. hunc locum sola interpunctione sublevavit. Vulgo male post «ordines» colli signo distinguebatur.

6. *Olim, potuerunt.* Infra, petiverunt. J. V. L.

ut omittam leges alias omnes, quibus nos tenemur, ceteri autem sunt ordines liberati: hanc ipsam⁷ legem, NE QUIS JUDICIO CIRCUMVENIRETUR, C. Gracchus tulit; eam legem pro plebe, non in plebem tulit. Postea L. Sulla, homo a populi causa remotissimus, tamen, quum ejus rei quæstionem hac ipsa lege constitueret, qua vos hoc tempore judicatis, populum romanum, quem ab hoc genere liberum acceperat, alligare novo quæstionis genere⁸ ausus non est. Quod si fieri posse existimasset; pro illo odio, quod habuit in equestrem ordinem, nihil fecisset libentius, quam omnem illam acerbitatem proscriptionis suæ, qua est usus⁹ in veteres judices, in hanc unam quæstionem contulisset. Nec nunc quidquam agitur (mihi credite¹⁰, judices, et prospicite id, quod providendum est), nisi ut equester ordo in hujusce legis periculum includatur. Neque hoc agitur ab omnibus, sed a paucis. Nam ii senatores, qui se facile timentur integritate et innocentia, quales, ut vere dicam, vos estis, et ceteri, qui sine cupiditate vixerunt, equites ordini senatorio dignitate proximos, concordia conjunctissimos esse capiunt; sed ii, qui se volunt posse omnia, neque præterea quidquam esse¹¹, aut in homine illo, aut in ordine, hoc uno metu se putant equites romanos in potestatem suam redacturos, si constitutum esset, ut de iis, qui rem judicarent, hujusmodi judicia fieri possent. Vident enim auctoritatem hujus ordinis

7. Hanc ipsam legem. Qua lege questio hæc constituta est.

8. Novo quæstionis genere. Mutata lege, ut ea populus rom. teneretur.

9. Vulgo questus, vel questus. Sequimur Manutium. J. V. L. — Sulla 1800 rom. equites victor occiderat, qui pro Cinnanis partibus steterant.

10. Mihi credite, judices. Ad eos hæc maxime spectant, qui erant judices ex equestri ordine; ad senatores autem quæ subjeiuntur: « Quales, ut vere dicam, vos estis, etc. »

11. Quidquam esse. Aut honorem, aut potentiam apud ceteros; qui omnia sibi quærant, et a ceteris excludunt.

confirmari; vident judicia comprobari : hoc metu proposito, evellere se aculeum severitatis vestrae¹² posse confidunt. Quis enim de homine audeat, paullo majoribus opibus prædito, vere et fortiter judicare; quum videat, sibi de eo, quod coierit, aut consenserit, causam esse dicendam?

LVI. O viros fortes, equites romanos, qui homini clarissimo ac potentissimo, M. Druso, tribuno plebis, restiterunt, quum ille nihil aliud ageret¹ cum illa cuncta, quæ tum erat, nobilitate, nisi uti, qui res judicassent, hujusmodi quæstionibus in iudicium vocarentur. Tunc C. Flavius Pusio, Cn. Titinius, C. Mæcenas, illa robora populi romani, ceterique hujusmodi ordinis, non fecerunt idem, quod nunc Cluentius, ut aliquid culpæ suscipere se putarent, recusando²; sed apertissime repugnarunt, quum hæc recusarent, et palam fortissime atque honestissime dicerent, « se potuisse iudicio populi romani³ in amplissimum locum pervenire, si sua studia ad honores petendos conferre voluissent; sese vidisse, in ea vita⁴ qualis splendor inesset, quanta ornamenta, quæ dignitas; quæ se non contempsisse, sed ordine suo, patrumque suorum contentos fuisse; et vitam illam tranquillam et quietam, remotam a procellis invidiarum, et hujusmodi iudiciorum anfractu, sequi ma-

12. *Aculeum severitatis vestrae.* Sperant fieri posse ne severe iudicetis. Hæc ad equites dicuntur, qui lege non tenebantur.

LVI. 1. *Quum nihil aliud ageret.* Hanc eandem sententiam illis prope verba legere est in oratione pro Rabinio, quem Julia lege de repetundis negat teneri, quod sit eques rom. hortaturque equites, ne se teneri ea lege

patiantur, quæ senatus eos teneri noluit. Illinc multa licet accipere quæ hinc loco faciem præferant. Confer etiam Flor. III, 17.

2. *Recusando.* Ne lege alligarentur.

3. *Iudicio populi romani.* Eos magistratos mandantis, quibus gestis aditus in curiam omnino patebat.

4. *In ea vita.* Quæ in summis magistratibus agitur.

luisse. Aut sibi ad honores petendos ætatem integram restitui oportere; aut, quoniam id non posset, eam conditionem⁵ vitæ, quam sequuti, petitionem reliquissent, manere; iniquum esse, eos, qui honorum⁶ ornamenta, propter periculorum multitudinem, prætermisissent, populi beneficiis esse privatos, judiciorum novorum periculis non carere; senatorem hoc queri non posse, propterea quod ea conditione proposita petere cœpisset; quodque permulta essent ornamenta, quibus eam mitigare molestiam posset, locus⁷, auctoritas, domi splendor, apud exterarum nationes nomen et gratia, toga prætexta, sella curulis [insignia]⁸, fasces, exercitus, imperia, provinciæ: quibus in rebus quum summum recte factis majores nostri præmium, tum plura peccatis pericula proposita esse voluerunt». Illi non hoc recusabant, ea ne lege accusarentur, qua nunc Avitus accusatur, quæ tunc erat Sempronia⁹, nunc est Cornelia: intelligebant enim, ea lege equestrem ordinem non teneri; sed ne nova lege¹⁰ alligarentur, laborabant. Avitus ne hoc quidem umquam recusavit, quo minus vel ea lege rationem vitæ suæ redderet, qua non teneretur. Quæ si vobis¹¹ conditio placet, omnes id agamus, ut

5. *Eam conditionem.* Quom fieri non posset, ut pristinam ætatem recuperarent, illud sibi tum tribui ut eum servarent vitæ statum, cujus gratia, dignitatis spem reliquissent.

6. *Honorum ornamenta.* Alil, « bonorum orn. » J. V. L.

7. *Locus.* Honestas et dignitas senatoria.

8. [*Insignia.*] Jam. Galielmus verbum hoc sporium judicaverat. Eo tamen nomine defendit Manutius, quod supra dicta ad magistratus, insignia

vero ut latus clavus, ad senatores proprie pertinent.

9. *Sempronia.* Quam tulerat C. Sempronius Gracchus. — *Cornelia.* A L. Cornelio Sulla lata, qui plurima Semproniar legis capita in eam tradidit.

10. *Nova lege.* Quam ferebat Drusus.

11. *Quæ si vobis.* Nullo modo contra legem illam pugnaverant, quia se illa non teneri certi erant; nunc quom in eos sævire quoque debeat, omni ope nitentur ut illam aboleant.

hæc quam primum in omnes ordines ¹² quæstio perferatur ¹³.

LVII. Interea quidem, per deos immortales! quoniam omnia commoda nostra, jura, libertatem, salutem denique legibus obtinemus, a legibus non recedamus: simul et illud quam sit indignum ¹, cogitemus: populum romanum aliud nunc agere ²; vobis rempublicam et fortunas suas commisisse; ipsum sine cura esse; non metuere, ne lege ea, quam numquam ipse jusserit, et quæstione, qua se solum liberumque esse arbitretur, per paucos judices ³ adstringatur. Agit enim sic causam T. Attius, adolescens bonus et disertus, omnes cives legibus teneri omnibus: vos attenditis et auditis ⁴ silentio, sicut facere debetis. A. Cluentius, eques romanus, causam dicit ea lege, qua lege senatores, et ii, qui magistratum habuerunt, soli tenentur: mihi per eum ⁵, recusare, et in arce legis præsidia constituere defensionis meæ, non licet. Si obtinuerit causam Cluentius (sicuti vestra æquitate nixi confidimus), existimabunt, id quod erit, obtinuisse propter innocentiam, quoniam ita defensus sit; in lege autem, quam attingere noluerit, præsidii nihil

12. *In omnes ordines.* In equites et in plebem. Nam si Cluentium causam dicere ea lege quæ ad eum non pertinet, æquum est, reliquos quoque eadem ratione haberi oportet.

13. *Quæstio perferatur.* Recte quidem disputat Cicero non in equites constituendam hanc legem, sed rectius etiam videretur si neque ea tenendos senatores, ut judices, demonstraret; quum eadem omnibus definienda lex est. Jurato enim judici dei tantum ac conscientie habenda ratio; nec ita ei diffidendum ut pœnæ metu ad officium adigatur. Quod optime

apud recentiores constitutum est, juratorumque conditioni aliquid sacrosanctius ac augustius accedit.

LVII. 1. *Indignum.* Aliquot MSS, *iniquum*. J. V. L.

2. *Aliud nunc agere.* Parum attendere periculo, quod ipsi proponatur ab iis, qui eum volunt nova lege adstringere.

3. *Per paucos judices.* Per vos; quorum sententia ad universum populum pervadet.

4. *Delet Lambin. et auditis.* J. V. L.

5. *Per eum.* Vult enim defœdi facto, non lege.

fuisse ⁶. Hic nunc est quiddam, quod ad me pertineat, de quo ante dixi, quod ego populo romano præstare debeam, quoniam is meæ vitæ status est, ut omnis mihi cura atque opera posita sit in omnium periculis defendendis. Video, quanta, et quam periculosa, et quam infinita quæstio ⁷ tentetur ab accusatoribus, quum eam legem, quæ in nostrum ordinem scripta sit, in populum romanum transferre conentur. Qua in lege est, QUI COIERIT.... quod quam late pateat, videtis : CONVENERIT.... æque infinitum et incertum est : CONSENSERIT.... hoc vero quum incertum et infinitum, tum obscurum et occultum est : FALSUMVE TESTIMONIUM DIXERIT.... quis de plebe romana testimonium dixit umquam, cui non hoc periculum, T. Attio auctore, paratum esse videatis? nam dicturum ⁸ quidem certe, si hoc iudicium plebi romauæ propositum sit, neminem umquam esse confirmo. Sed hoc polliceor omnibus, si cui forte hac lege negotium facessetur, qui lege non teneatur, si is uti me defensore voluerit, me ejus causam legis præsidio defensurum; et vel his iudiciis, vel eorum similibus, facile probaturum ⁹, et omni me defensione usurum esse legis; qua nunc ut utar, ab eo, cujus voluntati mihi obtemperandum est, non conceditur ¹⁰.

6. *Præsidii nihil fuisse.* Ita videntur equites hac lege omnes teneri, et si accusati fuerint, defendi eos oportebit non jam lege; quod si permittam populo rom. non id præstem, quod debeo.

7. *Quam infinita quæstio.* Quam late legem jam interpretari, et quam infinite causarum id genus producere velint accusatores; quum legis obscura verba ad omnes possint referri.

8. *Nam dicturum quidem, etc.* Testimonium scilicet apud iudices.

9. *Probaturum.* Causa me victorum, 10. *Non conceditur.* Hoc capite ac sequenti tota disputatio concluditur: postquam orator iudices monuit eorum custodiæ traditas leges, ac populi iura, et veras eorum hac in causa partes definiri, jam Cluentium absolutum iri, sed propter innocentiam, declarat, dum una ipsa legis exceptione absolvendus fuisset; simulque se, quoties se dederit occasio, legum præsidio ad ceterorum reorum salutem usurum profiteretur.

LVIII. Non enim debeo dubitare, iudices, quin, si qua ad vos causa huiusmodi delata sit ejus, qui lege non teneatur, etiamsi is invidiosus, aut multis offensus esse videatur, etiamsi eum oderitis, etiamsi inviti absoluturi sitis, tamen absolvatis; et religioni ¹ potius vestræ, quam odio pareatis. Est enim sapientis iudicis ², cogitare, tantum sibi a populo romano esse permissum ³, quantum commissum et creditum sit; et non solum sibi potestatem datam, verum etiam fidem habitam esse meminisse; posse, quem oderit, absolvere; quem non oderit, condemnare; et semper, non quid ipse velit, sed quid lex et religio cogat, cogitare; animadvertere ⁴, qua lege reus citetur, de quo reo cognoscat, quæ res in quæstione versetur. Quum hæc sunt videnda, tum vero illud est hominis magni, iudices, atque sapientis, quum illam judicandi causa tabellam sumpserit ⁵, non se putare esse solum ⁶, neque sibi, quodcumque concupierit, licere; sed habere in consilio legem, religionem, æquitatem, fidem; libidinem autem, odium, invidiam, metum, cupiditatesque omnes amovere; maximique ⁷ æstimare conscientiam mentis suæ, quam ab diis immortalibus acceperimus, quæ a nobis divelli non potest: quæ si optimorum consiliorum atque factorum testis in omni vita nobis erit, sine ullo metu, et summa cum hone-

LVIII. 1. *Religioni*. Conscientiæ, quæ iurejando consecrata est.

2. Addunt pr. edd. « meminisse se hominem ». J. V. L.

3. *Esse permissum*. Vestræ potestati. — *Commissam*. Vestræ religioni creditum.

4. *Animadvertere*. Æstimare.

5. *Tabellam sumpserit*. Certas tabellas, inquit Asconius, prætores iudicibus dabant, si eam judicandum

erat, in quibus inscriptæ erant notæ:

A absolutiois; C condemnationis; N L ampliationis, tamquam sit, non liquet.

6. *Esse solum*. Hinc Seneca Ep. 41: « Sacer intra nos spiritus ædet, malorum bonorumque nostrorum observator et entos: hic prout a nobis tractatus est, ita nos ipse tractat ».

7. Olim maximeque, quod impudens retinuit Grævius. J. V. L.

state vivemus. Hæc si T. Attius aut cognovisset, aut cogitasset, profecto ne conatus quidem esset dicere, id quod multis verbis egit, judicem, quod ei videatur, statuere, et non devinctum legibus esse oportere. Quibus de rebus mihi pro Cluentii voluntate, nimium⁸; pro reipublicæ dignitate, parum; pro vestra prudentia, satis dixisse⁹ videor. Reliqua¹⁰ perpauca sunt, quæ, quia vestræ quæstionis erant, idcirco illi statuerunt sibi fingenda esse, et proferehda, ne omnium turpissimi reperirentur, si in iudicium nihil, præter invidiam¹¹, attulissent.

LIX. Atque, ut existimetis, necessario me de his rebus, de quibus jam dixerim, pluribus egisse verbis, attendite reliqua. Profecto intelligetis¹, ea, quæ paucis demonstrari potuerunt, brevissime esse defensa.

Cn. Decio Samniti, ei, qui proscriptus est, injuriam in calamitate ejus ab hujus familia factam esse dixistis. Ab nullo ille liberalius, quam a Cluentio, tractatus est. Hujus illum opes in rebus ejus incommodis sublevarunt. Atque hoc quum ipse, tum omnes ejus amici necessariiue cognorunt². Ancarii et Paceni pastoribus hujus villicos³ vim et manus attulisse. Quum quædam in collibus, ut solet, controversia pastorum esset orta; Aviti villici rem domini, et privatam possessionem defenderunt. Quum esset expo-

8. *Nimium*. Vult enim Cluentius non hoc legis presidio uti. — *Parum*. Postulat enim reip. dignitas ut multa vi leges defendantur.

9. *Satis dixisse*. Nam si plura dicerem, vobis diffidere viderer.

10. *Reliqua*. Vaniticii crimina, quæ eadem quæstione continebantur, ut supra cap. 54 videre fuit.

11. *Præter invidiam*. Contra judi-

cium illud Junianum merito excitatam.

LIX. 1. *Intelligetis*. Ex iis quæ sequuntur, intelligetis me pluribus necessario verba egisse quæ jam dixerim; agam enim ea brevissime, quæ paucis demonstrari poterunt.

2. *Alii, cognoverunt*. J. V. L.

3. Sic pro vulg. *villicum* reperit in MS antiquo Sylvius; et cum sequentibus convenit, J. V. L.

stulatio ⁴ facta, causa illis demonstrata, sine iudicio controversiaque discessum est. P. Ælii testamento propinquus exheredatus quum esset, heres hic alienior ⁵ institutus est. P. Ælius Aviti merito fecit; neque hic in testamento faciendo interfuit; idque testamentum ab huius inimico Oppianico est obsignatum. Florio legatum ex testamento, infitiatum esse ⁶. Non est ita; sed quum H-S xxx ⁷ scripta essent, pro H-S ccc, neque ei satis cautum videretur, voluit eum aliquid acceptum referre liberalitati suæ: primo deberi ⁸ negavit; post sine controversia solvit. Cœlii cuiusdam Samnitis uxorem post bellum ab hoc esse repetitam. Mulierem quum emisset de sectoribus ⁹; quo tempore eam primum liberam esse audivit, sine iudicio reddidit Cœlio. Ennium esse quemdam, cuius bona teneat Avitus. Est hic Ennius egens quidam, calumniator ¹⁰, mercenarius Oppianici, qui permultos annos quievit; deinde aliquando cum servo Aviti furti egit ¹¹; nuper ab ipso Avito petere cœpit. Hic illo privato iudicio ¹² (mihi credite), nobis iisdem fortasse patronis, calumniam non effugiet. Atque etiam, ut nobis renuntiatur, hominem multorum

4. *Expostulatio*. Expostulare, inquit Donatus ad Ter. Andr. IV, 1, 15, est querelam apud eum ipsam deponere de eo ipso, qui fecit injuriam. Itaque qui expostulat, res repetit extra iudicium ante communes amicos.

5. *Heres hic alienior*. Cluentius, quamvis nullo modo propinquus esset, heres est institutus. — *Merito*, Beneficio; Cluentii bene factorum memor.

6. *Infitiatum*. Quod ex testamento fuerat Florio legatum, ei non solvisse Cluentium accusatores dicunt.

7. *H-S xxx*. Sestertium triginta millia (gall. 6, 150 f.) — *Videretur*. Le-

gatario, propter scripturæ errorem.

8. *Alii, debere*. J. V. L.

9. *De sectoribus*. Iis qui publicata bona, quam per auctionem venduntur, emunt. De his sæpius pro Rosc. Am. dictum.

10. *Calumniator*. Qui rem sibi non debitam iudicio petit.

11. *Egit*. Insinulavit.

12. *Privato iudicio*. Civili; sic appellato, quia nulli competeat huius causæ actio, nisi ei cui deberetur. — *Calumniam*. Calumniæ damnationem. De pœna hac confer ad calc. prim. volum. Excurs. de iudic.

hospitum ¹³, A. Binuium quemdam, coponem ¹⁴, de via Latina, subornatis: qui sibi a Cluentio, servisque ejus, in taberna sua manus allatas esse dicat. Quo de homine nihil etiam nunc dicere nobis est necesse. Si invitaverit ¹⁵, id quod solet, sic hominem accipiemus, ut moleste ferat, se de via decessisse. Habetis, iudices, quæ in totam vitam de moribus A. Cluentii, quem illi invidiosum reum volunt esse, annos ¹⁶ octo meditati accusatores collegerunt: quam levia, genere ipso! quam falsa, re! quam brevia, responsu!

LX. Cognoscite nunc id, quod ad vestrum jusjurandum pertinet, quod vestri iudicii est, quod vobis oneris imposuit ea lex, qua coacti ¹ huc convenistis; de criminibus veneni: ut omnes intelligant, quam paucis verbis hæc causa perorari potuerit, et quam multa à me dicta siut, quæ ad hujus voluntatem ² maxime, ad vestrum iudicium minime pertinerent.

Objectum est, C. Vibium Capacem ab hoc A. Cluentio veneno esse sublatum. Opportune adest homo summa fide et omni virtute præditus, L. Plætorius, senator, qui illius Capacis hospes fuit et familiaris. Apud hunc ille Romæ habitavit, apud hunc ægrota- vit, hujus domi est mortuus. At heres est Cluentius. Intestatum dico esse mortuum, possessionemque ejus

13. *Multorum hospitum.* Facete dictum, ambiguo sensu, quod de nobili viro dici possit, cui multa intercedant hospitia, aut de caupone, ut hoc loco est.

14. *Coponem.* Huic optimi codices veteri favent scripturæ.

15. *Si invitaverit.* Joens ex ejus conditione. Si ille caupo, ut solet invitare prætereuntes ut ad se divertant, sic nos invitaverit, seu provocaverit, ut contra ipsum dicamus, ideoque

Romam venerit, sic hominem tractabimus ut moleste ferat se calumniandi causa de via (Latina, et figurate de recto ac bono) decessisse.

16. *Annos octo.* Ab Oppianici iudicio ad hoc tempus.

LX. 1. *Coacti.* Congregati.

2. *Ad hujus voluntatem.* Ut Cluentio satisfacere, qui ea objecta a me refelli voluit, quæ ad ejus existimationem, verum non ad causam propriè pertinerent.

bonorum, prætoris edicto, huic, illius sororis filio, adolescenti pudentissimo, et in primis honesto, equiti romano datam, Numerio Cluentio, quem videtis.

Alterum veneficii crimen, Oppianico huic adolescenti, quum ejus in nuptiis, more Larinatum, multitudo hominum pranderet, venenum Aviti consilio paratum; id quum daretur in mulso³, Balbutium quemdam, ejus familiarem, interceptisse, bibisse, statimque esse mortuum. Hæc ego si sic agerem⁴, tamquam mihi crimen esset diluendum, hæc pluribus verbis dicerem, quæ nunc paucis percurrit oratio mea. Quid umquam Avitus in se admisit, ut hoc tantum ab eo facinus non abhorreere videatur? Quid autem magnopere Oppianicum metuebat⁵, quum ille verbum omnino in hac ipsa causa nullum facere potuerit; huic autem accusatores, matre viva, deesse non possent? quod jam intelligetis. An ut⁶ de causa ejus periculi nihil decederet, ad causam novum crimen accederet? Quod autem tempus veneni dandi illo die? in illa frequentia? Per quem porro datum? unde sumptum? quæ deinde⁷ interceptio poculi? cur non de integro⁸ autem datum? Multa sunt, quæ dici possunt; sed non committam, ut videar non dicendo voluisse dicere: res enim jam se ipsa defendat. Nego,

3. *Mulso*. Potione quæ ex melle ac vino constat. Cf. Plin. XXII, 24.

4. *Si sic agerem*. Victum hoc crimen et contemnendum, ideoque ne confutatione quidem dignum ostendit ac probat. Ironiam autem Quintilianus IX, 7, laudat.

5. *Metuebat*. Non enim metuebat ne ab eo necigaretur, ejus infantiam videtis; quum in hac causa ne ullum quidem verbum dicere potuerit. Eundem supra ut indiserunt cepit c. 24.

6. *An ut*. Volebatne Cluentius, nec imminuta suis periculis, etiam accusatoribus novam criminandi rationem suppeditare.

7. *Quæ deinde*. Apud Quintil. IX, 3, 37, « quæ porro ». J. V. L. — Quomodo autem interceptum fuerat poculum.

8. *De integro*. Car non denuo tentatum est. Quam vivide argumenta h. l. exentiat Cicero adnotat Quintil. IX, 3, et V.

illum adolescentem, quem statim epoto poculo mortuum esse dixistis, omnino illo die esse mortuum. Magnum et impudens mendacium. Perspiciate cetera. Dico, illum, quum ad illud prandium crudior⁹ venisset, et, ut ætas illa fert, sibi tamen¹⁰ non pepercisset, aliquot dies ægrotasse, et ita esse mortuum. Quis huic rei testis est? Idem, qui sui luctus¹¹, pater: pater, inquam, illius adolescentis, quem, propter animi dolorem, pertenuis suspicio potuisset ex illo loco¹² testem in A. Cluentium constituere, is hunc suo testimonio sublevat. Quod recita. Tu autem, nisi molestum est, paullisper exsurge¹³, et perfer hunc dolorem commemorationis necessariæ: in qua ego diutius non morabor, quoniam, quod fuit viri optimi, fecisti, uti ne cui innocenti mœror tuus calamitatem et falsum crimen afferret. TESTIMONIUM BALBUTII PATRIS.

LXI. Unum etiam¹ mihi reliquum ejusmodi crimen est, judices, ex quo illud perspicere possitis, quod a me initio orationis meæ dictum est: quidquid mali per hos annos A. Cluentius viderit, quidquid hoc tempore habeat sollicitudinis ac negotii, id omne a matre esse conflatum. Oppianicum veneno necatum

9. *Crudior*. Etsi adolescens jam ante prandium cruditate laborabat, tamen sibi non pepercit, sed contra se cibis ingurgitavit.

10. *Vulg. tum*. Ernest emendavit. J. V. L.

11. *Qui sui luctus*. Idem ille qui suum summum dolorem testatur.

12. *Ex illo loco*. Ex subcellis, ubi accusator, ejusque testes sedere solebant. — *Quod recita*. Scribam alioquitur.

13. *Exsurge*. Surgas velim, Balbuti

pater. Moris erat ut, si scriba testimonium aut laudationes recitaret, ipsi testes aut laudatores exsurgerent, ut ab omnibus conspici possent. Sic infra ii, qui laudationem Cluentii ex decorationem Larinationum decreto, detulerant, jubeantur assurgere, dum ea laudatio recitaretur.

LX. 1. *Unum etiam*. Aliud veneni crimen refutat, quod fuit præcipuum. Cluentium enim accusabant venenum parasse, quo per M. Asellium Oppianicus tolleretur.

esse, quod ei datum sit in pane per M. Asellium quemdam, familiarem illius, idque Aviti consilio factum esse, dicitis. In quo primum illud quæro, quæ causa Avito fuerit, cur interficere Oppianicum vellet. Inimicitias enim inter ipsos fuisse confiteor; sed homines, inimicos suos morte affici volunt, vel quod metuunt², vel quod oderunt. Quo tandem igitur Avitus metu adductus, tantum in se facinus suscipere conatus est? quid erat, quod jam Oppianicum pœna affectum pro maleficiis, ejectum e civitate, quisquam timeret? Quid metuebat? ne³ oppugnaretur a perditio? an ne accusaretur a condemnato? an ne exsul⁴ testimonio læderetur? Sin autem, quod oderat Avitus, idcirco illum vita frui noluit; adeone erat stultus, ut illam, quam tum ille vivebat, vitam esse arbitraretur, damnati⁵, exsulis, deserti ab omnibus? quem propter animi importunitatem, nemo recipere tecto, nemo adire⁶, nemo alloqui, nemo respicere vellet? Hujus igitur vitæ Avitus invidebat? Hunc si acerbæ et penitus oderat; non eum quam diutissime vivere⁷ velle debebat? huic mortem maturabat inimicus, quod illi unum in malis perfugium erat calamitatis? qui si quid animi ac virtutis habuisset (ut

2. *Vel quod metuunt*, iisdem utitur argumentis Cicero pro Milone, cui cum Clodio eas intercessisse inimicitias dicit, ut Miloni Clodium vivere expediret.

3. *Al. ut. J. V. L.*

4. *Exsulis*. Ad exsulem lex nulla pertinet, neque ei testimonium dicere licet. Quintil. VII.

5. *Damnati*. Qui hæc ipsa damnatione capite erat deminutus, et morte civili, ut aiunt, affectus.

6. *Al. audire. J. V. L.*

7. *Quam diutissime vivere*. Non

dissimilia sunt ea, quæ de Cnesia quodam scripsit Lysias apud Atheu. XII; quæ quia maiorem lucem huic loco addunt, recitare non piget: τοῦτον ὑπὸ πλείων γνωσκόμενοι οἱ θεοὶ οὕτω διάθεσαν, ὥς τῷ ἐχθρῷ αὐτὸν βούλεισθαι ζῆν μᾶλλον ἢ τεθνάναι.... τὸ μὲν γὰρ ἀποθανεῖν ἢ καμῶν νομίμως, κοινὸν ἅπασιν ἡμῖν ἔστι· τὸ δὲ οὕτως ἔχοντα, τοσούτον χρόνον διατελεῖν, καὶ καθ' ἑκάστην ἡμέραν ἀποθνήσκοντα, μὴ δύνασθαι τελευτῆσαι τὸν βίον, τοῦτοις μόνως προσέχει τοῖς τὰ τοιαῦτα, ἅπαν οὗτος, ἐκμαρτυροῖσι.

multi sæpe fortes viri in ejusmodi dolore), mortem sibi ipse conscisset; huic quamobrem id vellet inimicus offerre, quod ipse sibi optare deberet? Nam nunc quidem quid tandem illi mali mors attulit? nisi forte ineptiis ac fabulis ducimur, ut existimemus, illum apud inferos impiorum supplicia perferre, ac plures illic offendisse inimicos, quam hic reliquisse; a socrus, ab uxorum, a fratris, a liberum pœnis⁸ actum esse præcipitem in sceleratorum sedem atque regionem. Quæ si falsa sunt, id quod omnes intelligunt, quid ei tandem aliud mors eripuit, præter sensum doloris⁹?

LXII. Age vero, venenum per quem datum? Per M. Asellium. Quid huic cum Avito? Nihil: atque adeo, quod ille Oppianico familiarissime est usus, potius etiam simulas¹. Eine igitur, quem sibi offensio-rem, Oppianico familiarissimum sciebat esse, potissimum et suum scelus, et illius periculum committebat? Cur deinde tu², qui pietate ad accusandum excitatus es, hunc Asellium esse inultum tamdiu sinis? cur non Aviti exemplo usus es, ut per illum, qui attulisset venenum, de hoc præjudicaretur? Jam vero illud quam non probabile, quam inusitatum, iudices, quam no-

8. *Pœnis*. Furis. Ut pro Rosc. Amer. cap. 24, in Verr. I, 3.

9. *Præter sensum doloris*. Bene est quod supra cap. 50 nos monuit orator, se causæ ac temporis servire; itaque h. l. vitæ alterius opinionem et eodem consilio et eadem argumenta impugnat, quibus apud Sallustium Cæsar, quam Catilinæ consciorum mortem deprecatur. Longe verius in Philip. XIV, de Antonii ad Mutinam interfectis militibus: « Illi igitur impii, quos cecidistis, etiam ad inferos pœnas

parricidii luunt; vos vero, qui extremum spiritum in victoria effudistis, piorum estis sedem et locum consequuti ». Et ipse sic intima mente sentiebat, ut in philosophicis operibus in promptu est videre.

LXII. 1. *Simulas*. Odiam potius Asellio cum Avito intercedebat.

2. *Cur deinde tu*. Oppianice adolescentis. — *Aviti exemplo*. Qui Fabricios accusavit, ut de Oppianico præjudicaretur, iudicisque animos fraudè circumveniret.

vum, in pane datum venenum? Faciliusne potuit, quam in poculo? Latentius³ potuit, abditum aliqua in parte panis, quam si totum colliquefactum in portione esset? Celerius potuit comestum, quam epotum, in venas atque in omnes partes corporis permanere? Facilius fallere in pane, si esset animadversum⁴, quam in poculo, quum ita confusum esset, ut secerni nullo modo posset? At repentina morte periit. Quod si esset ita factum, tamen ea res, propter multorum ejusmodi mortem⁵, satis firmam veneni suspicionem non haberet. Si esset suspiciosum, tamen ad alios potius, quam ad Avitum pertineret. Verum in eo ipso homines impudentissime mentiuntur. Id ut intelligatis; et mortem ejus, et, quemadmodum post mortem in Avitum sit crimen a matre quæsitum, cognoscite.

Quum vagus et exsul erraret, atque undique exclusus Oppianicus, in Falernum se ad C. Quintilium contulisset; ibi primum in morbum incidit, ac satis vehementer diuque ægrotavit. Quum esset una Sassia, et Statio Albio⁶ quodam, colono, homine valente, qui simul esse solebat, familiarius uteretur, quam vir dissolutissimus⁷, incolomi fortuna, pati posset; et jus illud

3. Alii unice verum putant *latius*, teste Prisciano. Schütz. addit ex ingenio, *diffundi*, J. V. L. — Vulgate sensus patet: Poteratne magis latere venenum in pane, cujus substantiam non penetrabat, quam in liquore, cui statim immistum fuisset?

4. *Si esset animadversum*. Ernest. negavit hoc sensum commodum habere; quomodo enim potuisset fallere, si esset animadversum? Respondet Schütz. Si exempli causa mica arsenici in pane esset abditæ, poterat aliquis hanc animadvertere et tamen falli;

quum eam pro mica sacchari vel farinæ habitam deglutiret.

5. *Ejusmodi mortem*. Quum tot subitaneæ mortis, nec veneno illarum, occurrant exempla.

6. *Statio Albio*. Sassiae adultero, ut nomen ac prænomen ostendit, Oppianici liberto.

7. *Dissolutissimus*. Impudentissimus, qui suam existimationem minime curat. Si quis incolomæ fortuna esset, quamvis nullo pudoris vinculo adstrictus, ut omnia negligeret, ferre tamen eam familiaritatem non poterat.

matrimonii castum atque legitimum, damnatione viri sublatum arbitraretur : Nicostratus quidam, fidelis Oppianici servulus, percuriosus et minime mendax, multa dicitur renuntiare domino solitus esse. Interea Oppianicus quum jam convalesceret, neque in Falerio improbitatem coloni diutius ferre posset, et huc ad Urbem profectus esset⁸ (solebat enim extra portam aliquid habere conducti), cecidisse ex equo dicitur, et homo infirma valitudine latus⁹ offendisse vehementer, et, posteaquam ad urbem cum febre venerit, paucis diebus esse mortuus. Mortis ratio, iudices, ejusmodi est, ut aut nihil habeat suspitionis, aut, si quid habet, id intra parietes in domestico scelere versetur.

LXIII. Post mortem ejus Sassia statim moliri nefaria mulier cœpit insidias filio : quæstionem habere de viri morte constituit. Emit de A. Rupilio, quo erat usus Oppianicus medico, Stratonem quemdam, quasi ut idem faceret, quod Avitus in emendo Diogene fecerat¹. De hoc Stratone et de assecla quodam servo suo quæsituram esse dixit. Præterea servum illum Nicostratum, quem nimium loquacem² fuisse, ac nimium domino fidelem arbitrabatur, ab hoc adolescente Oppianico in quæstionem postulavit. Hic quum esset illo tempore puer, et illa quæstio de patris sui morte constitui diceretur : etsi illum servum, et sibi

Oppianicus et afflicta fortuna et æger, aliquandiu ferre coactus est.

8. *Et us ad Urbem profectus esset.* Inde potest hominis bajosce exsilium non omnino grave fuisse, quum Urbe tantum prohibita, ad Romæ portas posset habitare : dicit etiam Polybius, lib. VI, exsilibus Præneste, Tibur nonnullaque alia sociorum oppida fuisse concessa. Non autem hæc romana-

rum pœnarum pars omnino est nota.

9. *Latus offendisse.* Ad latus ictu affectum fuisse.

LXIII. 1. *Fecerat.* Vide cap. 16.

2. *Nimium loquacem.* Quod stupri consuetudinem Sassie cum Statio isto colono denotiat. — *In quæstionem.* Ut fidei pœnas daret, neque ultra posset nocere, hanc, habita quæstione, interrogandum postulat Sassia.

benivolum esse, et patri fuisse arbitrabatur; nihil tamen est ausus recusare. Advocantur amici et hospites Oppianici³, et ipsius mulieris multi, homines honesti, atque omnibus rebus ornati. Tormentis omnibus vehementissimis quæritur. Quum essent animi servorum et spe et metu⁴ tentati, ut aliquid in quæstione dicerent; tamen, ut arbitror, auctoritate advocatorum et vi tormentorum adducti⁵, in veritate manserunt, neque se quidquam scire dixerunt. Quæstio illo die de amicorum sententia dimissa est. Satis longo intervallo post iterum advocantur. Habetur de integro quæstio; nulla vis tormentorum acerrimorum prætermittitur; adversari advocati, et jam vix ferre posse; furere crudelis atque importuna mulier; sibi nequaquam, ut sperasset, ea, quæ cogitasset, procedere. Quum jam tortor, atque essent tormenta⁶ ipsa defessa, neque tamen illa finem facere vellet; quidam ex advocatis, homo et honoribus populi ornatus, et summa virtute præditus, intelligere se dixit, non id agi, ut verum inveniretur, sed ut aliquid falsi dicere cogerentur. Hoc postquam ceteri comprobarunt; ex omnium sententia constitutum est, satis videri esse quæsitum. Redditur Oppianico Nicostratus. Larinum ipsa proficiscitur cum suis, moerens, quod jam certe

3. *Hospites Oppianici.* Quamvis offendat hoc Sylvium, quia supra Oppianicum patrem ab omnibus desertum esse dixerit; intelliguntur amici et hospites, quos ante damnationem habuerat, et qui, patre mortuo, juniori Oppianico nunc fidem et operam navabant.

4. *Metu.* Schützius, nulla auctoritate, hic posuit verba, « et vi tormentorum », quæ non intelligere se fate-

tur, si maneant suo loco. J. V. L. — Vide notam sequentem.

5. *Vi tormentorum adducti.* Spectantium honestissimorum virorum conspectu, qui sane longiorem quæstionem prohibuissent, et ipsa dolorum vi, qui ultra jam progredi non poterant, incensi, in veritate perstiterunt.

6. *Tormenta.* Schütz. legit, « atque tormenta essent », J. V. L.

incolumem filium⁷ fore putabat, ad quem non modo verum crimen, sed ne ficta quidem suspicio perveniret; et cui non modo aperta inimicorum oppugnatio, sed ne occultæ quidem matris insidiæ nocere potuissent. Larinum postquam venit, quæ a Stratone illo venenum antea viro suo datum, sibi persuasum esse simulasset, instructam ei continuo et ornatam Larini medicinæ exercendæ causa tabernam dedit.

LXIV. Unum, alterum, tertium annum Sasia quiescebat, ut velle atque optare aliquid calamitatis filio potius, quam id struere et moliri videretur. Tum interim, Hortensio, Metello consulibus¹, ut hunc Oppianicum aliud agentem, ac nihil ejusmodi cogitantem, ad hanc accusationem detraheret, invito despondit ei filiam suam, illam, quam ex genere susceperat, ut cum nuptiis alligatum simul, et testamenti spe devinctum, posset² habere in potestate. Hoc ipso fere tempore Strato ille medicus domi furtum fecit et cædem ejusmodi. Quum esset in ædibus armarium, in quo sciret esse nummorum aliquantum et auri³: noctu duos conservos dormientes occidit, in piscinamque dejecit; ipse armarii fundum exsecuit, et H-S⁴ et auri quinque pondo abstulit, uno

7. *Incolumem filium.* Non jam damnari posse filium, quem non modo veri criminis arguere non poterant, sed ne ficta quidem suspicione ledere.

8. *Medicinæ exercendæ.* Jam adnotavimus servos plerumque, aut libertinos medicinam exercere, eodemque medicamenta in tabernis sæpius vendere.

LXIV. 1. *Hortensio, Metello cons.* Hi fuere anno 684 consules, quibus designatis, Verres designatus est; quo eodem tempore, Cicero ædilis fuit designatus, ut ipse scribit in accusatione

Verris. Tres autem anni jam a mortuo Oppianico effluxerant, ita ut, quum hæc Cicerois causa anno 687 ageretur, septem jam anni essent elapsi.

2. *Posset.* Alii, *posuit.* J. V. L.

3. *Auri.* Non pecuniæ, quam supra nominavit, sed vasorum aut similium.

4. *Exsecuit, et H-S.* Deesse hic videtur summa sestertiorum. Conficit Manutius = x millia; Gronov. = cl., quæ literæ in MSS facile omitti poterunt ab similitudinem literarum sequentium. J. V. L.

ex servis puero non grandi conscio. Furto postridie cognito, omnis suspicio in eos-servos⁵, qui non comparebant, commovebatur. Quum exsectio illa fundi in armario animadverteretur, quærebant homines, quonam modo fieri potuisset. Quidam ex amicis Sassiæ recordatus est, se nuper in auctione⁶ quadam vidisse in rebus minutis aduncam, ex omni parte dentatam⁷, et tortuosam venire serrulam, qua illud potuisse ita circumsecari videretur. Ne multa: perquiritur a coactoribus⁸; invenitur ea serrula ad Stratōnem pervenisse. Hoc initio suspicionis orto, et aperte insimulato Stratone, puer ille conscius pertimuit; rem omnem dominæ indicavit; homines in piscina inventi sunt; Strato in vincula conjectus est; atque etiam in taberna ejus nummi, nequaquam omnes⁹, reperiuntur. Constituitur quæstio de¹⁰ furto. Nam quid quisquam suspicari aliud potest? An hoc dicitis, armario expilato, pecunia ablata, non omni recuperata, occisis hominibus, institutam esse quæstionem de morte Oppianici? cui probatis¹¹? quid est, quod minus verisimile proferre potuistis? Deinde, ut omittam cetera, triennio post mortem Oppianici de ejus morte quærebatur? Atque etiam, incensa odio pristino, Nicostratum eundem illum tum sine causa in quæstionem postulavit. Oppianicus primo recusavit: posteaquam illa, abducturam se filiam,

5. In eos servos. Quos occisos in piscinam Strato dejecerat, ita ut, quum non comparerent, profugisse credereor.

6. Auctione. Publica scilicet bonorum venditio.

7. Dentatam. Priscianus habet dentatum, III, pag. 617. J. V. L.

8. Coactoribus. Hi sunt, qui in au-

ctione pecuniam accipiunt ac colligunt. Vid. Indic. latinit.

9. Nequaquam omnes. Eorum pars tantommodo exstabat.

10. De furto. Non de morte Oppianici, ut dicebat accusator.

11. Cui probatis. Quem et hoc credit addocetis? quum res illa ita a veritate abhorreat.

mutaturam esse testamentum, minaretur; mulieri crudelissimæ servum fidelissimum, non in quæstionem tulit¹², sed plane ad supplicium dedit.

LXV. Post triennium igitur agitata denique quæstio de viri morte habebatur: et de quibus servis habebatur? Nova, credo, res objecta, novi quidam homines in suspicionem vocati sunt. De Stratone, et de Nicostrato. Quid Romæ quæsitum de istis hominibus non erat? Itane tandem? mulier jam non morbo¹, sed scelere furiosa, quum quæstionem habuisset Romæ, quum T. Annii, L. Rutilii, P. Saturii, et ceterorum honestissimorum virorum sententia constitutum esset, satis quæsitum videri; eadem de re triennio post, iisdem de hominibus, nullo adhibito, non dicam viro (ne colonum forte affuisse* dicatis), sed bono viro, in filii caput quæstionem habere conata est. Au hoc dicitis? mihi enim venit in mentem, quid dici posset³, tametsi adhuc non esset dictum: quum haberetur de furto quæstio, Stratonem aliquid de veneno esse confessum? Hoc uno modo, iudices, sæpe multorum improbitate depressa veritas emergit, et innocentiae defensio interclusa respirat: quod aut ii, qui ad fraudem callidi sunt, non tantum audent, quantum excogitant; aut illi, quorum eminent au-

¹² 1. *Tulit*. Ernestius conjiciebat *obtulit*. J. V. L.

LXV. 1. *Non morbo*. Non jam animi morbo, sed scelere præcepta acta, quum filio perniciem strueret, quem superiore questione innocentem cognoverat.

2. *Affuisse*. Si Cicero tantum dixisset nullum virum fuisse adhibitum, poterant adversarii dicere: at colonus Albius affuit. Ergo se ipse corrigit, et dicit nullum virum bonum fuisse adhi-

bitum, ita ut hoc verbo amoveatur colonus iste quem sup. c. 63 improbum fuisse declaraverat. Sic Lamb. Lalleu. Schütz. verbum hoc explicant. Alii multi « affuisse », seu « abfuisse » quod sensum assis plenum, sed minus bonum, nobis saltem auctoribus, ferre videntur.

3. *Quid dici posset*. Divinavit enim animus, quid vos accusatores in iudicio afferre possitis, quamvis nondum dixeritis; nam dicitis, Stratonem, etc.

dacia, atque projecta⁴ est, a consiliis malitiæ deseruntur. Quod si aut confidens astutia, aut callida esset audacia, vix ullo obsisti modo posset⁵. Utrum furtum factum non est? at nihil clarius Larini fuit. An ad Stratonem suspicio non pertinuit? at is et ex serrula insimulatus, et a puero conscio est indicatus. An id actum non est⁶ in quærendo? quæ fuit alia igitur causa quærendi? An, id⁷ quod dicendum vobis est, et quod tum Sassa dictabat, quum de furto quæreretur, tum Strato iisdem in tormentis dixit de veneno? En hoc illud est, quod ante dixi: mulier abundat audacia; consilio et ratione deficitur. Nam tabellæ quæstionis plures proferuntur, quæ recitatæ vobisque editæ sunt, illæ ipsæ, quas tum non obsignatas⁸ esse dixi: in quibus tabellis de furto litera nulla invenitur. Non venit in mentem, primam orationem Stratonis conscribere de furto; post aliquid adjungere dictum de veneno, quod non percontatione quæsitum, sed dolore expressum videretur. Quæstio de furto est⁹, veneni jam suspicione, superiore quæstione, sublata; quod ipsum hæc eadem

4. *Projecta*. Magna quædam et incredibilis audacia.

5. *Obsisti modo posset*. Nam vere Phædrus « Vis et consilium quidquid oppugnant, ruit »; et vicissim apud eundem, « Vis consilii expers mole ruit sua ».

6. *Id actum non est*. Non de ea re quæstio est habita.

7. *An id*. Illudne jactabitis, quod unum omnino vos dicere oportet, et quod illo tempore dictabat Sassa, nempe Stratonem de furto interrogatum, etiam Oppianici necem in tormentis esse confessum?

8. *Non obsignatas*. Nullo testium

signo impressas, ita ut fieri esse videantur; olim edebatur « quas tum obsignatas esse dixi ». Ernestius, auctore Sylvio, addidit « non ». Beck. autem, nonnullis fretus MSS, recepit «: q. t. o. esse dixit ». Nempe Sassa. Quod unice verum esse contendit Garaton. Hunc sequutus est Schütz.

9. *Quæstio de furto est*. Totum hunc nitidissimum locum omnino vertit et mutavit Schütz. ex ingenio; verba, phrases transponit, quo aptius, ut ipse dicit, et ad verborum sonum coincinulus collocarentur. Bene est, quod veteres librarii non ita subtiliter Ciceronis famæ consuluerint.

mulier indicarat : quæ, ut Romæ de amicorum sententia statuerat satis esse quæsitum, postea per triennium maxime ex omnibus servis Stratonem illum dilexerat, in honore habuerat, commodis omnibus affecerat¹⁰. Quum igitur de furto quæreretur, et eo furto, quod ille sine controversia fecerat; tum ille de eo, quod quærebatur, verbum nullum fecit? De veneno statim dixit? de furto, si non eo loco, quo debuit, ne in extrema quidem, aut media, aut in aliqua denique parte quæstionis, verbum fecit ullum?

LXVI. Jam videtis, illam nefariam mulierem, iudices, eadem manu, qua, si detur potestas, interficere filium cupiat, hanc fictam quæstionem conscripsisse. Atque istam ipsam quæstionem, dicite, quis obsignavit? Unum aliquem, nominate. Neminem reperietis, nisi forte ejusmodi hominem¹, quem ego proferri malim, quam neminem nominari. Quid ais, T. Atti? tu periculum capitis, tu indicium sceleris², tu fortunas alterius literis conscriptas in iudicium afferes; neque earum auctorem³ literarum, neque obsignatorem, neque testem ullum nominabis? et, quam tu pestem innocentissimo filio ex matris sinu deprompseris⁴, hanc hi tales viri comprobabunt? Esto; in tabellis nihil est auctoritatis : quid? ipsa

10. *Commodis omnibus affecerat.* Ex quo genere est illud, quod cap. 63 narratur Sassiam Stratoni, post illam quæstionem de veneno, quod a Stratone viro suo datum esse simulasset, instructam ei continuo quæstionem laiv dedisse.

LXVI. 1. *Ejusmodi hominem.* Nempe Statium Albinum, istum Sassiæ adulterum, qui, si a vobis citatur, cause mee serviet, magis quam si testem nullum fuisse confiteamini; quod illius

appositum⁴ nomen satis erit, ut omnem tabellis fidem ac auctoritatem tollat.

2. *Indicium sceleris.* Quod a Cluentio commissum, et his quæstionis tabellis monstratum dicitis.

3. *Multæ edd. auctoritatem.* J.V.L.

4. *Ex matris sinu deprompseris.* Et quam perniciem a matre instructus filii moliris, iudices hi innocentissimi viri bene illi succedere sineant! Et speras operam tibi ad tale facinus navaturos!

quæstio, iudicibus⁵: quid? amicis hospitibusque Oppianici, quos adhibuerat antea: quid? huic tandem ipsi tempori cur non reservata est? Quid istis hominibus factum est, Stratone et Nicostrato? Quæro abs te, Oppianice, servo tuo Nicostrato quid factum⁶ esse dicas: quem tu, quum hunc brevi tempore accusaturus esses, Romam deducere, dare potestatem indicandi?, incolumem denique servare quæstioni, servare his iudicibus, servare huic tempori debuisti. Nam Stratonem quidem, iudices, in crucem actum esse exsecta scitote lingua: quod nemo est Larinatium qui nesciat. Timuit mulier amens non suam conscientiam, non odium municipum, non famam omnium; sed, quasi non omnes ejus sceleris testes essent futuri, sic metuit, ne condemnaretur extrema servuli voce morientis.

Quod hoc portentum, dii immortales? quod tantum monstrum in ullis locis? quod tam infestum scelus et immane, aut unde natum esse dicamus? Jam enim videtis profecto, iudices, non sine necessariis me ac maximis causis, principio orationis meæ de matre dixisse. Nihil est enim mali, nihil sceleris, quod illa non ab initio filio voluerit, optaverit, cogitaverit, effecerit. Mitto illam⁸ primam libidinis injuriam; mitto nefarias generi nuptias; mitto cupiditate matris expulsam ex matrimonio filiam: quæ⁹ nondum ad hujusce vitæ periculum, sed ad commune familiæ

5. *Judicibus*. Cur non reservata est? — *Amicis*. Illis, qui priore quæstione adfuere.

6. *Quid factum esse*. Quid de servo Nicostrato factum est; quem ex his verbis ab Oppianico, vel potius Sasia e medio sublatum apparet.

7. Male edd. pr. *Judicandi*. Fre-

quentissima hæc apud veteres editores confusio. J. V. L.

8. *Mitto illam*. Quam, expulsam filia Cluentia, onpsit genero.

9. *Quæ nondum*. Quæ facta, quamvis pudore Cluentium afficerent, nullum tamen ei mortis periculum intabant.

dedecus pertinebant. Nihil de alteris Oppianici nuptiis queror: quarum illa quum obsides filios ab eo mortuos accepisset¹⁰, tum denique in familiæ luctum atque in privignorum funus nupsit. Prætereo, quod Aurium Melinum¹¹, cujus illa quondam socrus, paullo ante uxor fuisset, quum Oppianici esse opera proscriptum occisumque cognosceret, eam sibi domum sedemque conjugii delegit, in qua quotidie superioris viri mortis indicia, et spolia fortunarum videret. Illud primum queror, de illo scelere¹², quod nunc denique patefactum est¹³, Fabriciani veneni: quod jam tum recens, suspiciosum ceteris, huic incredibile¹⁴, nunc vero apertum jam omnibus ac manifestum videtur. Non est profecto de illo veneno celata mater; nihil est ab Oppianico sine consilio mulieris cogitatum: quod nisi esset, certe postea, deprehensa re¹⁵, non illa ut ab improbo viro discessisset, sed ut a crudelissimo hoste fugisset, domumque illam in perpetuum, scelere omni affluentem, reliquisset. Non modo id non fecit, sed ab illo tempore nullum locum prætermisit, in quo non instrueret insidias aliquas, ac dies omnes ac noctes tota mente mater de pernicie filii cogitaret. Quæ primum, ut istum confirmaret Oppianicum accusatorem filio suo, donis, muneribus¹⁶, collocatione filiæ, spe hereditatis obstrinxit.

10. *Accepisset*. Quam Oppianici filiorum necem nuptiarum tanquam pignus accepisset.

11. *Melinum*. Cognomen abest ab codd. principibus. J. V. L.

12. *Scelere*. Laubinus reposuit e conjectura, « Illud primum queror, illud scelus ». Eleganter, sed sine auctoritate codicum. J. V. L.

13. *Patefactum est*. Neque sceleris ejus consciam fuisse matrem, quia,

quam appropinquare filii judicium ei nuntiatum est, Larino Romam confestim advolavit, ne aut accusatoribus diligentia, aut pecunia testibus deesset.

14. *Huic incredibile*. Cui ipse Cluentius fidem adhibere non posset.

15. *Deprehensa re*. Cognito ac patefacto scelere.

16. *Alii, donis muliebribus*. J. V. L. — Correxerit ex duobus codd. Clentius et Meunius, teste Victorio (Var.

LXVII. Itaque apud ceteros, novis inter propinquos susceptis inimiciis, sæpe fieri divortia atque affinitatum discidia¹ videmus: hæc mulier satis firmum accusatorem filio suo fore neminem putavit, nisi qui in matrimonium sororem ejus ante duxisset. Ceteri novis affinitatibus adducti, veteres inimicitias sæpe deponunt: illa sibi, ad confirmandas inimicitias, affinitatis conjunctionem pignori fore putavit. Neque in eo solum diligens fuit, ut accusatorem filio suo compararet; sed etiam cogitavit, quibus eum rebus armaret². Hinc enim illæ sollicitationes servorum et minis et promissis; hinc illæ infinitæ³ crudelissimæque de morte Oppianici quæstiones: quibus finem aliquando non muliebris modus⁴, sed amicorum auctoritas fecit. Ab eodem scelere illæ triennio post habitæ Larini quæstiones; ejusdem amentię falsæ conscriptiones⁵ quæstionum; ex eodem furore etiam illa conscelerata exsecio linguæ⁶; totius denique hujus ab illa est et inventa, et adornata comparatio criminis. Atque his rebus quum instructum accusatorem filio suo Romam ipsa misisset, paullisper, conquirendorum et conducendorum⁷ testium causa, Larini est commorata: postea autem, quum appropinquare hujus judicium ei nuntiaturum est, confestim

Leclt. XI, 22). Sic etiam editiones 1471, 1480.

LXVII. 1. *Discidia*. Dissolutionem. Sic Lambin., et MSS correxit lectionem *disidia*, quæ veteres fere editiones obsederat. Olim etiam legebatur « viduata ».

2. *Armaret*. Accusatorem muniret et instrueret.

3. *Infinitæ*. Quibus vix amicorum et hospitum sententiæ finem fecit, quæque longè ultra modum fuere prolata.

— *Crudelissimæ*. In quibus tortor et tormenta defensa sunt.

4. *Non muliebris modus*. Non ea, quæ mulierum peculiaris est, misericordia ac moderatio. Alii habent « mulieris ».

5. *Conscriptiones*. Falsæ illæ interrogationis tabulæ.

6. *Exsecio linguæ*. Stratonis.

7. *Conducendorum*. Qui pretio testes erant currupendi et adversus filium adornandi.

huc advolavit⁸, ne aut accusatoribus diligentia⁹, aut pecunia testibus deesset; aut ne forte mater hoc sibi optatissimum spectaculum hujus sordium atque luctus, et tanti squaloris amitteret.

LXVIII. Jam vero quod iter Romam ejus mulieris fuisse existimatis? quod ego, propter vicinitatem Aquinatum et Venafranorum¹, ex multis audivi et comperi: quos concursus in his oppidis? quantos et virorum et mulierum gemitus esse factos? Mulierem quamdam Larino, atque illam usque a mari² supero Romam proficisci, cum magno comitatu et pecunia, quo facilius circumvenire judicio capitis, atque opprimere filium possit³. Nemo erat illorum, pænè dicam, quin expiandum⁴ illum locum esse arbitraretur, quacumque illa iter fecisset; nemo, quin terram ipsam violari, quæ mater est omnium, vestigiis consceleratæ matris putaret. Itaque nullo in oppido consistendi potestas ei fuit; nemo ex tot hospitibus inventus est, qui non contagionem adspectus⁵ fugeret. Nocti se potius ac solitudini, quam ulli aut urbi⁶, aut hospitij committebat⁷. Nunc vero quid agat, quid

8. *Advolavit*. Immoderatam Sassiæ cupiditatem opprimendi filii hoc verbo ostendit.

9. *Accusatoribus diligentia*. Ut accusatores in dies inflammaret et confirmaret.

LXVIII. 1. *Venafranorum*. Qui vicini scilicet erant Arpino, Ciceronia patriæ. Gruter. conjiciebat ex Plinio III, 5, et codd. vestigiis «Alfaternorum». Verum obloquitur Grævius Alfaternos abesse longe ab hoc itinere, longiasque remotam hanc urbem ab Aquino.

2. *A mari supero*. Usque a mari Adriatico, mulier, i. e. ea quæ difficile iter facere potest, advolat.

3. Sic Ernest. ex ed. 1471. Vulgo posset. J. V. L.

4. *Expiandum*. Locum similem Polybii adnotat Luisius, Parerg. III, 7.

5. *Contagionem adspectus*. Sic apud Tacit. Agric. 30, «Oculos quoque a contactu dominationis inviolatos habebamus».

6. *Urbi*. Græv. edere maluit e cod. Franc. *ulli aut turbæ*. J. V. L.

7. *Committebat*. Quum videret se ab omnibus vitari, interdum loca potius solitaria querebat, ubi cum comitatu subsisteret, uocato autem potius sub dio manebat, quam se urbis celebritati committeret, aut ad hospitem diverteret, apud quem pernoctaret.

moliatur, quid denique quotidie cogitet, quem igno-
 rare nostrum putat? Quos appellarit, quibus pecu-
 niam promiserit, quorum fidem pretio labefactare
 conata sit, tenemus. Quin etiam nocturna sacrificia,
 quæ putat occultiora esse, sceleratasque ejus preces,
 et nefaria vota cognovimus: quibus illa etiam deos
 immortales de suo scelere testatur⁸, neque intelligit,
 pietate⁹, et religione, et justis precibus, deorum
 mentes, non contaminata superstitione, neque ad
 scelus perficiendum cæsis hostiis posse placari. Cujus
 ego furorem atque crudelitatem deos immortales a
 suis aris atque templis aspernatos esse confido.

LXIX. Vos, judices, quos huic A. Cluentio quos-
 dam alios deos¹ ad omne vitæ tempus fortuna esse
 voluit, hujus importunitatem matris a filii capite de-
 pellite. Multi sæpe in judicando peccata liberum pa-
 rentum misericordiæ concesserunt²: vos, ne hujus
 honestissime actam vitam matris crudelitati condo-
 netis³, rogamus: præsertim quum ex altera parte to-
 tum municipium videre possitis. Omnes⁴ scitote,
 judices (incredibile dictu est, sed a me verissime di-
 citur), omnes Larinates, qui valuerunt⁵, venisse Ro-
 mam, ut hunc studio frequentiaque sua, quantum
 possent, in tanto ejus periculo sublevarent. Pueris

8. *Testatur.* Sui sceleris testes vo-
 cat et adhibet.

9. *Pietate.* Neque enim, inquit
 Cicero pro Domo sua, est ulla erga
 deos pietas, nisi honesta de numine
 eorum ac mente opinio, quum expeti
 nihil ab his quod sit injustum ac in-
 honestum arbitrare.

LXIX. 1. *Quosdam alios deos.* Qui
 eum in capitis periculo, tamquam dii,
 servare possitis, et a quibus, secundum
 cæli numina salutem suam petit.

2. *Concesserunt.* Nocentes filios
 absolverunt, quod parentum eorum
 pietas a filiorum sceleribus repugna-
 ret; misertique patrum natos poena
 debita exsolvebant.

3. *Condonetis.* In matris gratiam
 damnetis, patiamini a matre vexari et
 condemnari. Cf. infra 76.

4. *Omnes.* Græci, omnes, suo
 more. J. V. L.

5. *Valuerunt.* Qui ætate aut viribus
 satis fuerunt valentes.

illud, hoc tempore, et mulieribus oppidum scitote esse traditum, idque in præsentia, in communi Italiae pace, domesticis copiis esse tutum: quos tamen ipsos æque⁶, et eos, quos præsentes videtis, hujus expectatio judicii dies noctesque sollicitat. Non illi vos de unius municipis fortunis arbitrantur, sed de totius municipii statu, dignitate, commodisque omnibus sententias esse laturos. Summa est enim, iudices, hominis in communem municipii rem diligentia, in singulos municipes benignitas, in omnes homines iustitia et fides. Præterea nobilitatem illam⁷ inter suos, locumque a maioribus traditum sic tuetur, ut majorum gravitatem, constantiam, gratiam, liberalitatem assequatur. Itaque iis eum verbis publice laudant, ut non solum testimonium suum iudiciumque significant, verum etiam curam animi ac dolorem: quæ dum laudatio recitatur, vos, quæso, qui eam detulistis, assurgite. LAUDATIO CLUENTII, EX DECURIONUM LARI-
NATIUM DECRETO.

Ex lacrymis horum, iudices, existimare potestis, omnes hæc decuriones decrevisse lacrymantes⁸. Age vero, vicinorum⁹ quantum studium, quam incredibilis benivolentia, quanta cura est? Non illi in libellis laudationum decreta miserunt, sed homines honestissimos, quos nossemus omnes, huc frequentes adesse, et hunc præsentes laudare voluerunt. Adsunt Ferentani¹⁰, homines nobilissimi, Marrucini item pari di-

6. *Ipsos æque*. Mulieres ac pueros.

7. *Nobilitatem illam*. Ad hæc summum in patria gradum obtinet, et nobilitatem quam a patribus habet, his virtutibus servat, ut cum nomine omnes etiam eorum dotes accepisse videatur.

8. *Decrevisse lacrymantes*. Lauda-

tionis fidem commendat, et movet affectus, dum rem sub oculis subjicit.

9. *Vicinorum*. Finitimarum urbium.

10. *Ferentani*. Incolæ sunt illius Ferenti, quæ est urbs Apuliæ, Venusinæ civitati vicinus. Cf. Hor. Carm. III, 4. Censet autem cum Grævia

gnitate; Teano Apulo¹¹, atque Luceria equites romanos, honestissimos homines, laudatores videtis. Boviano¹², totoque ex Samnio quum laudationes honestissimæ missæ sunt, tum homines amplissimi nobilissimique venerunt. Jam qui in agro Larinati prædia, qui negotia, qui res pecuarias¹³ habent, honesti homines, et summo splendore præditi, difficile dictu est, quam sint solliciti, quam laborent. Non multi¹⁴ mihi ab uno sic diligi videntur, ut hic ab his universis.

LXX. Quam non abesse ab hujus judicio L. Volusienum¹, summo splendore hominem ac virtute præditum, vellem! Quam vellem præsentem posse P. Helvidium Rufum, equitem romanum, omniium ornatissimum, nominare! qui, quum, hujus causa, dies noctesque vigilaret, et quum me hanc causam doceret, in morbum gravem periculosumque incidit: in quo tamen non minus de capite hujus, quam de sua vita laborat. Cn. Tudici² senatoris, viri optimi et honestissimi, per studium et³ testimonio, et laudatione cognoscetis. Eadem spe, sed majore vere-

Garat. legendum « Frentani », quos memorat Plin. III, 12; que regio complectebatur Ortinum, Histouium, Larinum. Reposuit Schota. — *Marrucini* his vicini sunt, quorum ager pars est Brutii, et urbs pæopolina Teate.

11. *Teano Apulo*. Quod sic appellant ut a Teano Sidicino distinguatur. Vid. cap. 9.

12. *Boviano*. Caput fuit Samnitium Pentronum, postea lege Julia colonia facta est. Fuit duplex, vetus ac novum Bovianum.

13. *Res pecuarias*. Qui pecora alendo, pascua conducendo rem augeat.

De pecuaria re cf. Rusc. Amer. Verr. Olim « res pecuarias ».

14. *Non multi*. Paucos invenias, qui a fidissimo amico sic diligantur, ut ille ab universis amatur.

LXX. 1. *Volusienum*. Legi mallet « Volusenum » Masoutius, quod nonnullæ exscripserunt edd. Verum vulgatum tam manuscripti, tam inscriptione vetas tæetur.

2. *Tudicii*. Alii, *Tudici*. Grævium sequimur. J. V. L.

3. *Et Cod. Franc. in, quem sequitur Grævius*. Alii forte nalliat *ex*, quemadmodum ipse coniecerat. J. V. L.

cundia⁴, de te, P. Volumni, quoniam iudex es in A. Cluentium, dicimus. Et, ne longum sit, omnium vicinorum⁵ summam esse in hunc benivolentiam, confirmamus.

Horum omnium studium, curam, diligentiam, meumque una laborem, qui totam hanc causam, veteri instituto⁶, solus peroravi, vestramque simul, iudices, æquitatem et mansuetudinem una mater oppugnat. At quæ mater? quam cæcam crudelitate et scelere ferri videntis; cuius cupiditatem nulla umquam turpitudine retardavit; quæ vitiis animi in deterrimas partes jura hominum convertit omnia; cuius ea stultitia⁷ est, ut eam nemo hominem; ea vis, ut nemo feminam; ea crudelitas, ut nemo matrem appellare possit. Atque etiam nomina necessitudinum, non solum naturæ nomen et jura mutavit: uxor generi, noverca filii, filia pellex⁸; eo jam denique adducta est, ut sibi, præter formam, nihil ad similitu-

4. *Majorē verecundia*. Auctore Quintiliano, IV, 12: «Si iudex amicus noster sit, diligenter tractandus est. Est enim nonnumquam pravus hic ambitus iudicibus, adversus amicos pronuntiandi pro iis quibuscum similes gerunt, et faciendi injuste, ne læsisse videantur».

5. *Vicinorum*. Ex omnibus municipiis.

6. *Veteri instituto*. Institutum vetus quo patrono uni defensio committeretur, vetate Ciceronis sæpius erat immutatum. In eadem causa licebat multos esse accusatores, multos patronos, quibus singulis sue causæ pars agenda esset. Itaque plerumque uni exordium et narratio, alteri refutatio, tertio peroratio deferrebantur; quodque magis mirere, sæpius ex patronis unus illam non audiebat orationis partem

que ab altero ageretur. Plura vide in Bruto, ubi Cicero in stultum hunc morem invehitur.

7. *Cujus est stultitia*. Quæ sua insanitia, humano generi; suo furore muliebri sexui; sua crudelitate, maternæ conditioni renuntiavit.

8. *Filia pellex*. Cicero in Oratore, c. 30, postquam Rosciae orationis juvenilem redundantiam vituperavit, ab hac indole, inquit, jam illa matura: uxor generi, noverca filii, filia pellex. Hæc videtur ævicta desumpsisse Cicero a præclarissimis Œdipi apud Sophoclem versibus, quos a Longino laudatos, pulcherrime noster vertit Boetius. Ciceronem imitatus videtur Ovidius Metam. VI: «Omnia turbasti; pellex ego facta sorori; Tu geminis conjux; etc.» Idem enim illud omnino est ac Ciceronis locus.

dinem hominis reservavit. Quare, iudices, si scelus odistis, prohibete aditum matris a filii sanguine; date parenti hunc incredibilem dolorem ex salute, ex victoria liberum⁹; patimini, matrem, ne orbata filio latetur, victam potius vestra æquitate discedere. Sin autem, id quod vestra natura postulat¹⁰, pudorem, bonitatem, virtutemque diligitis, levate hunc aliquando supplicem vestrum, iudices, tot annos in falsa invidia periculisque versatum; qui nunc primum post illam flammam¹¹, aliorum facto¹² et cupiditate excitatam, spe vestrae æquitatis erigere animum, et paullum respirare a metu cœpit; cui posita sunt in vobis omnia; quem servatum esse plurimi cupiunt, servare soli vos potestis. Orat vos Avitus, iudices, et flens obsecrat, ne se invidiæ, quæ in judiciis valere non debet; ne matri, cujus vota et preces a vestris mentibus repudiare debetis; ne Oppianico, homini nefario, condemnato jam et mortuo, condonetis.

LXXI. Quod si¹ qua calamitas hunc in hoc iudicio affligerit innocentem; nã² iste miser, iudices, si, id quod difficile factu est, in vita remanebit, sæpe et multum queretur, deprehensum esse illud quondam Fabricianum venenum: quod si tum indicatum non esset, non huic ærumnosissimo³ venenum illud fuisset, sed multorum medicamentum laborum; postremo

9. *Ex victoria liberum.* Ut iniuste oppugnatii vincant, non vero opprimantur.

10. *Vestra natura postulat.* Scelus enim odisse magis officii iudicum esse; illos vero soapte natura ad pudorem, ceterasque virtutes diligendas ferri significat.

11. *Illam flammam.* Invidiam, quam tandem subiit.

12. *Facto.* Ernest. conficit legen-

dam fraude; Sebütz. errato. J. V. L.

LXXI. 1. *Quod si.* Dubitanter loquitur, ne quid a iudicibus contra leges timere videatur.

2. *Lallem. no.* scribendi ratione quibusdam natiata. J. V. L.

3. *Huic ærumnosissimo.* In hac sua miseria, non illud ei fuisset malum venenum, sed potius laborum medicamentum, qui eum superstitem manebant.

etiam fortassis mater exsequias illius funeris prosequuta, mortem se filii lugere simulasset. Nunc vero quid erit profectum, nisi ut hujus ex mediis mortis insidiis vita ad luctum reservata; mors sepulcro patris⁴ privata esse videatur? Satis diu fuit in⁵ miseriis, iudices; satis multos annos ex invidia laboravit. Nemo huic tam iniquus, præter parentem, fuit, cujus animum non jam expletum esse putemus. Vos, qui æqui estis omnibus, qui, ut quisque crudelissime oppugnatur, eum lenissime sublevatis, conservate A. Cluentium; restituite incolumem municipio; amicis, vicinis, hospitibus, quorum studia videtis, reddite; vobis in perpetuum liberisque vestris obstringite. Vestrum est hoc, iudices, vestræ clementiæ; recte hoc repetitur⁶ a vobis, ut virum optimum atque innocentissimum, plurimisque mortalibus⁷ carum atque jucundissimum, his aliquando calamitatibus liberetis: ut omnes intelligant, in concionibus⁸ esse invidiæ locum, in iudicii veritati.

4. *Sepulcro patris.* Ibit enim in exilium, neque eum paternis cineribus suos confundet.

5. *In miseriis.* Mœrore confectus ex falsa invidia, matris insidiis obnoxius, etc.

6. *Repetitur.* Ut iustum. — *Virum optimum.* Qui se in omni vita honestis-

simum; in eo, cujus accusatur, crimine innocentissimum præstitit.

7. *Plurimis mortalibus.* A quibus, Cluentio absoluto, gratiam iniicitis.

8. *In concionibus.* Posse populares cætas falsis opinionibus et odio, concitari; iudices vero veritate sola duci; nec vulgi opinione inalti.

EXCURSUS

GASPARIS GARATONII

AD CLUENTIANÆ CAPITA 53, 54.

Quod Pithœus ad Coll. LL. Mos. I, 3, verisimile ait esse, judicia de sicariis et veneficiis ex una lege Cornelia diversos. iudices prætoresque habuisse, id vero certum est. Putabam antea cum Cujacio ad leg. 2, § 32, D. de Orat. Inst. prætorem inter sicarios non modo de parricidiis quævisse, quod breviter demonstravi ad arg. pro Amer. latiusque ostendit Ferratius epist. I, 15, verum etiam de veneficiis; unum fuisse hominem Q. Voconium Nasonem, quæstionis judicem ab eo prætore, cui privata vis obvenit, constitutum: veteri autem illo in hujus Oppianici patrem iudicio C. Junium, prætore inter sicarios deficiente, omnibus ejus quæstionibus præfuisse, quum quæstiones, his etiam conjunctis, prætorum numerum superarent: quæ duo erant ex Cujaciana illa opinione consequentia. Nunc vero, ut aliter sentiam, non ea ratione adducor, quod una lege quæstiones duas uni prætori demandari posse non putem; quum ne his quidem separatis, diversoque quæsitore traditis, vitari ea res possit: habet enim veneficium, ex cap. 54, adjunctam quæstionem longe diversam de iudicio corrupto. Neque item iis moveor, quæ L. c. Ferratius opponit, Tullium cap. 59, crimina quædam diluere, quæ sint iudicii de sicariis, eaque ad veneficii iudicium, et Cluentianorum iudicum iuramentum non pertinere, ab Tullio ipso, cap. 60, significari. Nam, ut mittam ea proprie injuriarum delicta esse, *genere ipso levia*, eadem cap. 1 et 60, de crimine iudicii corrupti dicuntur, quod tamen ejusdem legis erat, et iudicum eorundem. Postremo quod facile omnem dubitationem auferret, id autem satis esse non arbitror, Q. Nasonem prætorem veneficii fuisse.

Communis hæc opinio est, quam ad Tullii verba perpendendam huic loco reservavi, ut simul et veneficii quæstio, et sortes ejus anni prætoris aliquid a me habeant, quod meam horum Chuentianæ capitum illustrandorum voluntatem testetur, in quibus hæc omnia tanguntur, quæ obscura ex notissimis fieri annis labentibus debuerunt.

II. Non hæ igitur causæ faciunt, ut proprium veneficio prætorem attribuam: sed dum accuratius, quid Tullius velit, inquiri, non omnes ab illo video significari quæstiones, quæcumque a legibus profisciscuntur, sed eas tantummodo, quæ sorte quotannis mandabantur, earumque legitimam sui temporis divisionem. Itaque per nomina non legum, sed prætorum, quæstiones enumerantur. Multæ ambitus leges erant, quæstionesque totidem, quot committi modis anibitus poterat. Una tamen in sortem cadebat quæstio de genere ipso, unus prætor de omnibus ejus generis speciebus judicabat. Aliæ accedebant iis, quæ primæ, ac potiores erant in lege propositæ: aliæ prætorem proprium non habebant, aut singulari lege alterius criminis quæstorii committebantur. Non est itaque dubitandum, quin Offero veneficii quæstionem iis adscribat, quarum in sortitione nomen exire, certoque prætori obvenire solebat, quum ita loquitur, c. 53: « Hæc quæstio sola ita gubernatur? quid M. Plætorii, et C. Flaminii inter sicarios? » Propterea C. Junius, de quo dicitur cap. 33, « at ipse ea lege quærebat », auctoritatem ab ipsa lege, non a prætore aliquo nactus erat. Imo generatim ubi aliquem, qui prætor non sit, *quæstioni præesse*, ac *lege quærere* conspicimus, judicem quæstionis solum quærentem intelligamus oportet, quæstionem autem a ceteris prætoris omnino sejunctam, ex earum genere, quæ in sortem cadebant, nisi judicium sit extraordinarium. Ubi enim prætor adest, illi uni hæc omnia, non huic judici conveniunt: ut in causa Verris, licet judex hic non deesset, prætor tamen unus « ei quæstioni præfuturus » dicitur, et *quæstor* appellatur Act. I, 10, quod quidem nomen tum deinum

huic judici competit, quum ipse quæstioni præest, eamque, ut de Cæsare Suetonius ait cap. 11, *exercet*. Hæc ipsa suadet ratio, neque plura in tam certa re adferam. Quædam sunt leges, quæ aliter explicari non possunt, ut leg. 1, D. ad L. Corn. de sic. et ven. quam ad cap. 33 allegavimus, et illa, de qua diximus ad Act. I in Verr. 13. Quocirca illud quoque argumento est, divisas eas fuisse quæstiones, quod cap. 54, Q. Voconius iudex quæstionis lege dicatur « querere de veneno », prætore inter sicarios non deficiente, ut plane non secus ac Junius, cap. 20, *quæstor* vocatus fuit, hic etiam vocari possit. Hoc autem loco annua quæstio significatur, qualis illa Fannii fuit pro Amer. 4, et Cæsaris de sicariis, ipsiusque veneficii Iuniana. Vox enim *quæstio* interdum ad iudicium, de quo agitur, tantum pertinet, ut cap. 29, et alibi : quæ res ambiguitatem facit l. c. in Verr. et hic etiam faceret, si ea solum haberemus verba, « qua lege hæc quæstio constituta est ». Ferratium confer ad cap. 29, et notas nostras ad cap. 33.

III. Magnopere vellem, cetera de iudice quæstionis esse certiora. Interea hoc teneamus, quod ibi docet Ferratius, nosque firmavimus, hunc iudicem prætore tantum deficiente quæsisse : quamvis nimium sane ille deprimat iudicem quæstionis ejus, quæ prætorem haberet, dum eum a suo prætore constitutum, et iudicasse tantum existimat. Nam is quoque iudices, qui consilium constituerent, subsortiebatur : quo in genere nulla erat ipsi quæstori, qui prætor non esset, major potestas. Vide quæ diximus ad I in Verr. 61. Uno autem modo creatos fuisse omnes, æquum est credere, quum vir doctissimus nullo auctore dissentiat. Si enim prætor in magistratu moreretur, alio non suffecto, quis ad finem anni munus obiret mortui? Etiam si prætor ægrotarit, ab lege quærendi jus habuisse hunc iudicem putō : ab lege de sicariis apud Ulp. mox citanda, et de veneficiis hoc ipso cap. 54, ita iubetur quærerere hic iudex, ut nihil aliud excipi, quam prætoris præsentia, facile videatur. Utar igitur

jure meo, et quæstionis judices quotannis ad quæstionum numerum factos post Sullam existimabo : quorum sex suo quisque prætori subessent, reliqui autem lege ipsi quærent, neque judicarent, neque in legem jurare solerent. Hæc duo postrema, quum primum illud propugnaret, noluit Ferratius confiteri I, epist. 4 et 15, in quo tum sibi parum constitit, tum a Tullii mente apertissima longe abiit, quam duobus locis, cap. 33, nos exposuimus. Confundunt alii sane munera judicis lege quærentis cum muneribus ceterorum, in his cel. vir Schultingius ad Coll. LL. Mos. I, 3; ex eo tamen excusantur, quod æqualis omnium potestas esset, qua tamen integra et plena uti, nisi prætor deesset, poterat nemo. Quæstiones erant perpetuæ novem, fortasse plures, sed hæ certissimæ : tot ergo quæstionis judices : quos omnes simul creatos nunc denique arbitror, nulla cuiquam quæstione attributa, ut in prætoribus erat mos. Quid est enim, quod nomen quæstionis horum judicum titulis nunquam addatur? Cicero in Br. cap. 76 : « Is, quum post curulem ædilitatem judex quæstionis esset, est mortuus ». Sic alibi semper veteres et scriptores, et lapides. Nempe *Judex quæstionis* nomen est honoris ipsius : nomina quæstionum ad divisionem muneris pertinebant. Hinc explicari posse conjicio, cur Octavius Augusti pater Inscr. Grut. CCXXV, 7, *IYDEX QVÆSTIONVM* appelletur. Ita enim verius denotatur homo ad quæstiones generatim judicum princeps electus. Quum autem suam cuique obvenire quæstionem necesse esset, idcirco verbum *quæstionis* adhibebatur ab omnibus. Nam ut erant simul omnes creati, sorte inter eos quæstiones dividebantur, eorumque felicius erat conditio, quibus vacuæ prætoris quæstiones obtigerint. Lex Cornelia discrete, « is prætor, judexve quæstionis, cui sorte obvenit quæstio de sicariis », apud Ulpian. in Coll. LL. Mos. I, 3. Neque aliud, quam Octavii lapis, sibi fortasse vult additio illa, *rerum capitalium*, in hoc singulari Aquileiensi lapide Murat. DCLXXV, 6, c. APPVLEIVS. M. P. TAPPO. PR. AED. TR.

PL. Q. IVDEX. QVAESITIONIS. RERV. CAPITAL. Vereor enim, ne ad nimiam antiquitatem lapis assurgat, si cum loco Livii nobili comparetur, qui XLV, 16, de A. Torquato praetore anni U. C. 586 scribit: «nequii ire in provinciam, ad res capitales quærendas SCto retentus». Judex rebus omnibus capitalibus quærendis paullo saltem posterior esse deberet anno 604, quo prima instituta fuit quæstio perpetua. Neque de triumviro capitali hic est cogitandum, qui, ut alia mittam, suo semper nomine appellatur. Fœdum sane glossema ex Sallustio, Catil. LV, 5, perite sustulit Cortius, quo illi Tresviri dicebantur «judices rerum capitalium».

IV. De modo, quo hi iudices crearentur, comperti nihil habemus. Contendit quidem summo studio Sigonius de Jud. II, 5, magistratus eos fuisse, quod si credi posset, omnis dubitatio tolleretur. Sed is refutatur a Ferratio ad 4 pro Amer. longeque melius ab leg. 1, D., ad L. Corn. de sic. etc. Nihilominus eruditi cum Schultingio l. c. putant, eos a populo fuisse creatos. Non repugno, ut in incertis. Quo tempore in provincias ibant ipso magistratus anno praetores, ante quæstiones perpetuas institutas, si cui quæstio erat annua demandanda, eum a senatu, vel a populo deligi erat necesse. Egregiam vide Dukeri notam ad Liv. XXXIX, 14. Sed iudices quæstionis vix tum credas adhibitos. Exempla sunt consulum, vel duorum, qui Romæ jus dicebant, praetorum: Torquatum denique retentum vidimus. Præterea sapius, quam postea, ipse populus iudicabat. Quæstiones paucæ, atque interdum coacervatæ, vix iudici, qui solus quæreretur, atque infra prætoriam dignitatem esset, locum relinquebant. An vero in iis talium rerum initiis hos prætoribus adjuutores adlectos putabimus? Paullatim quæstiones prætoriarum ac judicia creverunt: quæ res cum incremento reipublicæ conjuncta fuit. Itaque, quum eos gradus considero, quibus et imperium amplificari, et res domi constitui, atque ad formam traduci splendidiorem oportuit, duas esse video probabiles causas, a quibus horum iudicium repeti

origo possit. Altera est, quod prætores, antequam iis provinciæ in annum proximum differrentur, si quæstionem haberent, et interea bello ad provinciam subito avocarentur, vicario ad terminanda judicia indigerent: altera, eaque certior, quæstionum est novis legibus multitudo, quæ jam ante Sullam adeo excreverat, ut quatuor prætores non sufficerent. Id non modo legum conspectus ostendit, sed etiam Fannius ille, qui ante Sullam quæstioni de sicariis iudex præfuit, *longo intervallo*, ut ait Tullius cap. 5 pro Amer. eidem postea prætor præpositus. Unam enim, aut alteram quæstionem Sulla veteri numero adjecit, quum tamen prætores duos addiderit, ut quæ prætore vacuæ post Sullam quæstiones fuerunt, eadem antea fuerint, necesse sit. Cicero de Nat. Deor. III, 30: « Tum hæc quotidiana, sicæ, venena, peculatus, testamentorum etiam lege nova quæstiones ». Nova lex Sullæ testamentaria et nummaria fuit, quum de sicariis et beneficiis leges jampridem latas ille recoxerit. Iudices ergo quæstionis, qui et prætores adjuvarent, et ipsi quærerent, ita sunt antiquiores, ut ex quæstionibus perpetuis videantur exorti. Potuerunt itaque a populo creari: sed etiam, quum leges essent illæ perpetuæ, ex ædilitiis sorte duci, aut ordine post ædilitatem ad munus illud arressi.

V. His præmissis, quæ magnopere ad Junium et Vconium pertinent, redeo ad quæstionem ipsam de beneficiis. Quum eam proprio usam prætore demonstraverim, quid nunc de Ferratio dicam, qui epist. I, 15; ex hoc Cluentianæ capite 53, satis refelli putat Jctos, unam de sicariis et beneficiis esse Corneliam legem existimantes? Absurdum scilicet, atque inauditum esse, una lege quærerere prætores duos: Tullium, qui has divisas fuisse quæstiones doceat, uno tempore diversas fuisse leges ostendere: parricidia, quæ lege de sicariis continerentur, alium prætorem non habuisse. Imo suum poterat vir peracutus argumentum, quod haud sane leve est, ex ipso Ulpiano firmare, qui l. 3, D. de bon. damn. hæc habet: « Quinque legibus damnatæ mulieri dos publi-

catur, majestatis, vis publicæ, parricidii (de quo erat lex peculiaris Pompeia), veneficii, de sicariis. Verum et hic judicia, quæ lege fiebant, facile possunt intelligi, et loci ambigui ad communem Jctorum sententiam revocari, quam certiorē hactenus existimavi, ut vidit Gothofredus in ejus generis loco C. Theod. IX, 19, leg. 4. Is vero, aliique inscriptionibus permovebantur, quas veteres juris libri complures titulis indiderunt, «ad legem Corneliam de sicariis et veneficiis». Sed majus est in Marciani auctoritate momentum, qui lib. XIV Institutionum aperte, tamquam ex una lege, non ea solum refert, quæ ad quæstionem inter sicarios pertinent, verum hæc quoque omnia de veneficiis, et judicio corrupto, quæ lege, unde in Cluentium erat judicium, continēbantur : ita ut «capite quinto legis Corneliæ de sic. et ven.» de veneno demum agi sit cœptum, quum id caput, quod § 3, ex Ulp. citavimus, primum in lege fuerit. Nota sunt Marciani verba ex leg. 1 et 3, D. h. tit. Quis autem quatuor legis priora capita sicariis, incendiariis, et parricidis negaverit suffecisse? Marciano fidem adstruit Julius Paulus V, sentent. 23, § 1 et 10. Hæc attuli, ut appareret, quam justas unius agnoscendæ legis plerique doctorum causas habuerint. Quos quidem sequutum esse me, nondum pœnitet. Tulliano loco non magis moveor, quam acerrimi vir judicii Pithœus : qui, dum illum l. c. recitat, unam legem, duosque prætores simul putat posse consistere. D durum est enim Marciano finem denegare, qui cum Tullio tam facile conciliatur. Affinia esse cædis ac veneficii crimina, nemo inficiabitur. Quare una lege conjungi non potuerunt, quum alia longe magis dissita jungantur? Ferratius cum Gruchio, aliisque plurimis non veretur, legem de falso huic ipsi de veneficiis adnectere : qua de re infra dicam. Sed nullus erat, inquit, falsi peculiaris prætor : unus de veneno, de judicio corrupto, ac de falso quærebat. Sic vero quot uni prætori negotia, et quam diversa mandantur!

VI. Quamquam his ego non utor, quum aliam fuisse legem

de falso putem, animadvertendum tamen arbitror, quæstionem de veneno ad Sullam pervenisse jam veterem, ac negotiosam. Quoties ante VII Romæ seculum ea fuerit in annum constituta quæstio, notum ex Livio est. Perpetuam porro ante Sullam fuisse, recte ipse deduxit Ferratius ex cap. 32 pro Amer. cui locum de N. D. § 4, recitatum licet addere. Lex ergo erat ei crimini nominatim opposita, propriusque quæstor adscriptus: quod frequentia veneficiorum postulabat, si conjecturam ex eo capere non absurde videamur, quod Livius, XL, 43, de C. Mænio præt. narrat, qui quum de veneficiis in Italia, qua iter in Sardiniam erat, quæreretur, senatui scripsit, « se jam tria millia hominum damnassee, et crescere sibi quæstionem indicii: aut eam sibi esse deserendam, aut provinciam dimittendam ». Jam vero, quum quæstionem hanc Sulla et proprio prætori attributam, et satis copiosam invenerit, ratio facile apparet, cur eam statu movere noluerit, licet alteram quoque non minus vetustam, et amplam inter sicarios quæstionem una lege comprehenderet, tum compendii causa, quoniam leges permultas brevi tempore unus ferebat, tum criminum affinitate permotus. Malo itaque Ferratii argumentum infirmari auctoritate Marciani, quam hunc esse falsum. Neque sane video, cur duo prætores diversis antea legibus quærere jussi, posteaquam in unam hæc coaluerint, quæstionibus non commixtis, eodem jure manere non debuerint; aut cur dictator P. R. legumque veterum restitutor, novarum auctor, si unam ex duabus legibus facere voluit, quæstiones ex iis ortas ita, ut erant antea, plane divisas relinquere non potuerit. In quæstionibus mandandis non tam leges, quam crimina spectari oportuit, a quibus ipsæ quæstiones nominabantur, ut de ambitu, § 2, dicebam. Non quid una lege Sulla conjunxerit, sed quid de veneficiis constituerit, spectandum est. Quis enim non videt, id hac in re caput esse, quod unicuique prætori omnes leges tribuerint, imperarint, adjecerint: ut vel ex pluribus legibus, vel ex una omnium

postrema judicare debuerint, jus autem quærendi ab ea repetere, qua primum instituta fuit quæstio, iisque mandata? Sic prætor, qui de repetundis lege Cornelia quæreret, habebat quærendi jus a Calpurnia : qui de sicariis alia Cornelia, jus illud a lege antiquiori repetebat, quod ipsa indicant Sullæ verba, § 3, relata : qui de beneficiis eadem lege, jus habebat item a propria hujus criminis priore lege, quam quidem Sylvius ad cap. 54, Ferratius et Schultingius ad Paulum, Sent. V, 23, § 1, censent fuisse Semproniam, VII. Id vero Cicero nusquam dicit; ut rectius profecto eam legem Sigonius de Jud. II, 31, incertam crediderit, et Cl. Ernestus in Ind. LL. unam illam C. Graccho tribuerit, « ne quis judicio circumveniretur », de qua Tullius, capite 55 : « Hanc ipsam legem, *ne quis*, etc. C. Gracchus tulit. Postea L. Sulla, quum ejus rei quæstionem hac ipsa lege constitueret, qua vos hoc tempore judicatis, etc. » Et cap. 56, de illa tantum lege judicii corrupti hæc habet : « Illi non hoc recusabant, ea ne lege accusarentur, qua nunc Avitus accusatur, quæ tunc erat Sempronia, nunc est Cornelia : intelligebant enim ea lege equestrem ordinem non teneri ». Ex his primum observo, legem appellari posse partem legis : quæ res lucem quibusdam loquendi modis affert et apud Tullium in hac oratione obviis, et apud juris auctores, veluti apud Ulpian. l. c. § 5, ne legem Corneliam de beneficiis alia, quam prætoriam quæstionis, ratione separatim prodi statim credamus, diversæque legi quæstionem inter sicarios adjudicemus. Deinde Tullium ita reticere puto, an ea Gracchi lex ad beneficia quoque pertinuerit, ut non pertinuisse sit probabilius. Postremo quod ait, *quum ejus rei*, h. e. judicii corrupti, *quæstionem constitueret*, id eone sensu est accipiendum, quo Pomponius de Orat. Inst. l. c. scribit, « Sulla quæstiones publicas constituit? » Neque enim *constituere* semper valet primum instituere : neque verbi causa « Triumviri reip. constituendæ » novam remp. condere debuissent. Cicero pro Milone, in quem extra ordinem quæ-

rebatur, cap. 5, « ut nova quæstio constitueretur ». Quamobrem non erat sane opus, ut Fetratius de Pomponii loco tam multa dissereret, quum nihil aliud ille voluerit, nisi quod Sullani fecisse quivis historiæ non expers intelligebat. Idem verbum alibi quoque viros doctos fefellit, veluti P. Victorium, qui de Areopagi institutione Tullium ab Aristotele dissentire putabat, quum optime hi concilientur, observante Rob. Titio loc. contr. VII, 19, si *constitui* res jam institutæ possunt, ex ea, quæ Pomponio convenit, haud recon-dita verbi significatione. Gracchi autem lege vel populum ferre judicem oportebat; vel prætorem, quem commodum esset, ut in multarum petitione factum docet Tullius in Verr. I, 60, et hac orat. c. 33, 34, si eos locos attente conferas: ne nihil plane actum ab Sulla putemus. Sed, quum omnino quid egerit, obscurum sit, rem in medio relinquo.

VIII. Duabus, quæ Cluentianam interpretanti videbantur impositæ, defunctus partibus, ad tertiam, mea quidem sententia, difficiliorem accedo. Atque adeo, quum de quæstionum iudiciis, ac de veneficii legibus quid simile veri esset inquirebamus, duces in incerta via summos habebamus viros: nunc autem soli relinquimur. Neminem vidi de quæsitore Cluentiani iudicii accurate tractantem: neque ipse sat scio, quid commentando profecerim. Tullius c. 53, quum ait, « Quid est, Q. Naso, etc. » hunc hominem iudicio præfuisse declarat: tum cap. 54, ita idem loquitur: « Jube lex ea, qua lege hæc quæstio constituta est, iudicem quæstionis, hoc est, Q. Voconium, cum iis iudicibus, qui ei obvenierint (vos appellat, iudices), querere de veneno ». Ne hic nominibus eruditorum recitandis obtundam, verbo dicam, censere quosdam, unum utroque loco appellari virum, Q. Voconium Nasonem prætorem: reliquis duos fuisse videri, alterum prætorem, Q. Nasonem, alterum quæstionis iudicem, Q. Voconium. Falluntur sane illi, dum eum, quem in prætoribus numerant, *iudicem quæstionis* aut vocari

non vident, aut vocari potuisse contendunt. Itaque altera vulgo sententia præfertur : quæ tamen haud minus absurda est. Hoccine sit credibile, Nasonem prætorem veneficii præsentem, Voconium quæstionis judicem lege quæsisse? Repete, quæso, quæ § 2 diximus. Nihil certius, quam prætorium fuisse munus, *lege quærere*, illudque tunc solum, quum prætor deficeret, ad quæstionis judicem pertinuisse. Quod si ambobus ea simul res conveniret, certe tamen neque duos pari potestate quæsitores liceret fingerè, neque lex, atque inde Tullius, prætoris adiutorem nominasset, ipso prætore contempto. Nam quod Sigonius de Jud. II, 31, *judicem quæstionis* pro quocumque quæsitore, sive is prætor sit, sive non, in lege usurpari putat, atque id singulare arbitratur esse, tam est profecto singulare, ut credi nullo modo possit. Ab legibus verborum est potius redundantia expectanda, quam parsimonia : tantum abest, ut duos longe diversos homines uno designent nomine, idque a minori, qui ne magistratus quidem erat, desumant nomen. Eritne aliquis, cui probari possit, prætoris vicario mandatam fuisse quæstionem, in ejusque nomine ipsum contineri prætorem? Sed hæsit vir magnus in his Tulliani difficilis loci laqueis : qui, quum II de Jud. 4, 5, Nasonem prætorem, et Voconium judicem quæstionis fecisset, cap. 31, Q. Nasonem quæstionis judicem Cluentiano judicio existimat præfuisse.

IX. Jam verò quum § 5 et 6 statuerim, unam fuisse Corneliam legem de sicariis, et veneficiis, sed quæstiones nihilominus fuisse duas, § 2, quum, quid fuerint quæstionis judices, exposuerim, eosque lege quæsisse, judiciisque præfuisse in iis quæstionibus observarim, quæ post sortitionem prætorum vacuæ remansissent, § 2, 3, 4, erit nunc pretium operæ caput hoc ejus legis quantum de veneno ab Tullio relatum cum primo de sicariis agente conferre. Cavetur itaque capite primo, ut is prætor, iudexve quæstionis, cui sorte obvenit quæstio de sicariis, ejus, quod in urbe Roma propius mille passus factum sit, ut quærat cum iudicibus,

qui ei ex lege sorte obvenerint, de capite ejus, qui, etc. » An potest esse dubium, quin capite legis quinto (idem valet, etiamsi alia lex fuerit) illa item haberentur verba « prætor, judexve quæstionis? » Nonne Tullium patet, quæ necessaria non erant, omisisse? Nam in veneficii etiam quæstione illa erat passuum circa Urbem definitio satis vetusta, ut ex Livio, XI, 44, cognoscitur. An vero alia prætoris omittendi ratio esse potuit, quam quod illo anno quæstio de veneficiis non prætori, sed judici quæstionis obvenerit? Sequitur ergo, Q. Nasonem veneficii prætorem non fuisse. Atque ut ex his difficultatibus nos expediremus, sane commodum esset existimare, unum ab Tullio, eundemque utroque nominari loco, Q. Voconium Nasonem, eumque judicem quæstionis veneficii quæstioni, quæ prætorum nemini obtigerit, præfuisse. Neque mirandum est, si homo idem, cap. 53, Q. *Naso*, et cap. 54, Q. *Voconius* appellatur, quum etiam C. Julium Cæsarem Tullius de prov. Cons. 16, primum appellet C. *Julium*, paullo autem post C. *Cæsarem*. Infirma etiam est objectio Glandorpii, nullos in gente Voconia Nasones reperiri: hoc enim satis ridicule statuitur ex eo, quod in perpaucis Voconiorum, qui exstant, nummis, aliisve monumentis nulla supersit Nasonum memoria. Ego certe unum hic hominem agnovi, et olim, quum in ea essem opinione, quam § 1 exposui, et postea, quum scriberem ad Act. I in Verr. 13, putaremque veneficii quæstionem sic a ceteris omnibus separari, ut ne prætori quidem umquam, sed semper quæstionis judici mandaretur. Nunc denique, quum binas illas sententias meas ipse refutaverim, atque adeo quum præturæ Nasoni confirmandæ argumenta detexerim, facere non possum, quin lubens eo relabar, duosque hic nominari vix putein. Certum enim plane censeo, non minus Q. Voconium, quam antea C. Junium, quæstioni prætore carenti præfuisse, ut si Q. *Naso* diversus, isque prætor fuerit, alia sit illi sors, quam veneficii, quærenda.

X. Annus erat Urbis 687, quo tempore prætores octo

creabantur, ut vidit olim Corradus, latiusque docuit Manutius ad epist. ad Q. Fr. II, 1, Lipsio ad Tacit. Ann. I, 14, Exc. D. et omnibus nunc approbantibus. Habemus omnium ejus anni prætorum nomina, si Q. Nasonem in his numeramus: sex ab ipso Tullio, cap. 53; P. Cassium, qui de majestate quærebat, ex Asconio in arg. Cornel. et C. Antonium ex fragm. orat. in toga cand. et de pet. Cons. cap. 2. Verum, si beneficii quæstio Nasoni pr. tribuatur, unus ex omnibus C. Antonius quæstione carebit, quum tamen duo videantur a quæstionibus removendi, ut alteri urbana jurisdictio, alteri peregrina tradatur. Rem hanc Pighi. reliquit intactam, ejus difficultate fortasse perspecta, qua non adeo torqueremur, si vixisset ille diutius. Nunc in ejus postumis ad an. 686, prætores tantum cum Tullio designatos enumerari videmus, nihil præterea. Nasonem utique in his collocat: de cujus prætura quæstioneque quum nemo dubitaverit, nodum illum ita solvere Manutius l. c. conabatur, ut diceret, Ciceronem, qui de repetundis quærebat, etiam inter cives et peregrinos jus dicere debuisse. Sed perperam id ex Asconio collegit: mirorque Rupertum ad Pomp. Enchr. II, 18, idem proponere, quum vere jam Hottōmannus ostenderit, M. Lucillum prætorem peregrinum de injuriis, non de repetundis, inter C. Antonium, Achaosque cognosse, quem jure sequitur Mylius Theophili Reitziani pag. 1088, et Conradus parerg. I, 1, § 19. Apud Asconium in fragm. cit. omnia judicio privato conveniunt: quo minus etiam sit mirum, si damnationem Antonius tribunorum appellatione declinarit, juratus « in sua civitate, se cum peregrino æquo judicio certare non posse ». Cic. ib. et Ascon. et Quintus de pet. Cons. d. cap. 2. Ridicula pejeratio, qua certe abstinisset Antonius, nisi lex tribunitia Sullæ, quæ M. Lucullo prætore, h. e. anno 677, vigeat, jusjurandum illud, ut intercedere tribuni possent, necessarium fecisset. Quæ res maxime ad *auxilium* pertinet, cujus causa constituti tribuni dicuntur pro Quint. 20, quodque ut ferrent, iis L. Sulla

reliquit ex III de Leg. 9. Hoc recte jam Pighius statuebat ad an. 672, nullo quidem citato auctore, sed ex his, opinor, locis, quæ vir summus Ernestus in Ind. LL. plane forsitan esset sequutus, si hæc in mentem venissent. Ipsum porro consule; atque ad hanc *κρίσις* exige, quæ habet Ferratius ad I in Verr. 60.

. XI. Idem Ferratius, epist. I, 7, P. Cassium de prætorum numero expungit, et quum *prætor* ab Asconio ille appelletur, emendat *quæstor*, ut id verbum pro iudice quæstionis possit accipere. Sed nemini hæc audacia probabitur. Si quid esset mutandum, id unum hominis prænomen esset, ut L. Cassium Longinum anno suo prætorem haberemus, qui cum Tullio petiit consulatum. At nihil movere præstat: neque piaculum est, prætorem unum, qui quæstioni præfuerit, hoc loco præteriri. « Quid reliquæ quæstiones? » ait Cicero. Tacet itaque tum de hac majestatis quæstione, quam P. Cassius prætor exercebat, tum de aliis saltem duabus, quibus anno illo iudices quæstionum præerant. Harum porro altera de civitate romana est, quam Ferratius numeravit; altera de falso, quam, ut § 5 diximus, neque ille, neque alii complures disjungunt a ceteris. Verum tantam quæstionem in adjectitiis collocari debere, Sullamque alienis legibus, atque veteribus hanc novam suam testamentariam immiscuisse non arbitror. Quum autem videam duos ab illo prætores adjectos fuisse, et iudicibus quæstionum nihilominus locum quærendi relictum, facile adducor, ut putem, duas etiam quæstiones L. Sullam prætoriiis sortibus addidisse: quarum quidem haberemus nullam, si unus prætor de veneno, de iudicio corrupto, et de falso quæsierit. Non disputo, an sit in duas quæstio de falso secunda, ut altera ad res scriptas, ad monetam altera pertinerit, prætorumque alter lege testamentaria, alter nummaria fuerit iussus quærrere. Ne illud quidem, an alia, et quænam fuerit reliqua quæstio. Unum dico, hanc de falso quæstionem proprio prætori assignandam videri, ut dixi § 4, 5. Peculiaris est

titulus in Pandectis, XLVIII, 10: « de L. Cornelia de falsis », quo etiam de falsis nummis agitur. Hæc autem dividunt Theodosii, et Justiniani codices: addunt enim ei titulo alterum *de falsa moneta*. Sed etiam ipsi legi Corneliæ testamentariæ multa SCtis, et principum constitutionibus adjecta fuisse constat, ut recte animadvertit Schultingius ad Pauli Sentent. IV, 7, § 1. Eum vide quoque ad eumd. V, 25, § 2, et ipsum, quod citat, Ulpiani fragmentum in Coll. LL. Mos. VIII, 7. Ex his enim facile colligitur, quæ habet ibi Paulus, et Marcianus leg. 1, D. eod. de judicio corrupto, quæque legis Sempronie jussis beneficii quæstioni per Sullam colligatis similia sunt, ea talibus additamentis accepta esse ferenda, nullumque plane argumentum præbere, quo legem, quæstionemve de falso junctam, et additam beneficiis existimemus. Sigonius de Jud. II, 32, multa præterit, pauca dixit ambigue: locum Tullii in Verr. I, 42, ab altero, quem ipse recitat, de N. D. III, 30, ita explicari non vidit, ut ex utroque falsarios primum lege Sullæ coercitos intelligamus, publica quæstione instituta: tamen legem hanc a ceteris videtur separasse, ut certe quæstionem ibid. II, 4, separaverat. Quæstiones igitur novem sorti committebantur, ut § 3 statuimus: nam de vi publica alterum inter sicarios prætorem quæsisse docuit præclare Ferratius ad cap. 53; neque Sigonio, sententiæque assentior ferme communi, quæ infrequentem parricidii quæstionem ei prætori tribuit, alii Sulla cum altera de privata cæde conjunctam, quam verisimile non est separatam lege Pompeia fuisse.

XII. Hæc nos eo ducunt, ut quæstionum causa jurisdictionem urbanam cum peregrina conjungi, ambasque uni Antonio obvenire non potuisse credamus. Nam et ea res tunc esse perpetua debuisset, et nihil intererat, duæne quæstiones, an tres prætore carerent. Verumtamen hæc erat nodi solvendi ratio longe probabilior, licet nemini, quod sciam, in mentem venerit. Exempla quidem Liviana de conjunctis jurisdictionibus, quæ Mylius ad Theophil. pag. 1089, alii-

que congesta exhibent, nihil moror. Pertinent enim ad ea tempora, quibus et prætorum paucitas, et provinciæ in ipsa prætura gubernandæ id postulabant. Idem dicito de questionibus tum inter se, tum etiam cum urbana, aut peregrina sorte conjunctis: quam rem ad Tullii ævum male transfert Sigonius de Jud. II, 4, eaque ad hanc, qua de agimus, difficultatem tollendam utitur. Ei miror credidisse Conradum parerg. I, 1, § 19, et alios, quasi quod volebat Sigonius demonstraverit, quum tamen omnia, quæ in hanc rem adfert, facile refutentur: quod Sigoniana cum nostris conferenti patebit. Sed unum exstat exemplum, quod utramque jurisdictionem Antonio videatur asserere. Nam in celebri SCto græce converso Q. Catulo et M. Lepido coss. ann. 675, L. Cornelius Sisenna prætor dicitur κατὰ πόλιν, καὶ ἐπὶ τῶν ξένων: quod Fulvius Ursinus æneæ illius tabulæ dominus, et alii vertebant, « inter cives, et peregrinos », verum Sigonius de Jur. Prov. I, 1, « urbanus, et peregrinus », eoque veluti singulari, maximeque notando conjunctarum post Sullam jurisdictionum exemplo usus est l. c. de Jud. et I, 7; neque sibi contradixit, ut Reitzius putavit, qui Exc. IX ad Theoph. de Sisenna egit nuperrime, versionemque Sigonii probavit, ut antea Conradus l. c. § 6, quam ipsa græca verba suadent, ac Tullius, qui pro Corn. aperte docet prætorem urbanum fuisse Sisennam. Ipse profecto Reitzius favet nolens Ursino, dum præturam Sisennæ duplicem comminiscitur: ita enim prior peregrina esse potuit, altera urbana, ut illam ambigue Græci notarint, hanc Tullius intellexerit. Conjecturæ fundus est Dion, a quo τῆς ἐλαίδος ἀρχῶν piratici belli tempore, XIII post præturam annis L. Sisenna commemoratur. Sed neque necessario consequitur ex eo, quod tanto intervallo Græciæ præfuerit, illum alteram gessisse præturam: neque, si conjiciendum est, arbitrari quidquam esse verisimilius, quam Sisennam legatum existimare Pompeii prætorium, ejusque nomen Appiano restituere, apud quem, pag. 393, cd. Toll. Græciæ præpositus a Pompeio di-

citur Ἀσίαν; Σίσυαν. Vertitur, L. Cinna : quid si legendum sit potius Σισύαν;? De Sisenna igitur non inficiabor; sed contendam, non esse ad Antonium hoc temere transferendum. Quum enim post Sullam ordinaria fuerit jurisdictionum divisio, quod multa, et nota docent exempla, quum quæstionibus prætore carentibus quæsitores legitimi non deessent, quum denique omnibus prætoribus simul cum rep. negotia creverint; rationi est consentaneum, non more, sed casu aliquo id in Sisenna factum censere, eumque talem fuisse casum, qui minime Antonii anno conveniat. Quo quidem anno fuisset urbana sors, et peregrina conjuncta, ut septem quæstiones contra morem prætoribus mandarentur. Res ergo causa careret: at contra magnæ, gravissimæque sunt causæ § 8 et 9, a nobis expositæ, quæ Nasonem vel judicem quæstionis fuisse suadcant, vel prætorem quidem, sed sine quæstione.

XIII. Essent sane omnia planiora, si unum ex octo ejus anni prætoribus ignorare liceret, eique, atque Antonio jurisdictiones tradere: ut is verbi causa P. Sulpicius Galba fuisse conjiceretur, qui sequenti anno cum Tullio consulatum, ommissa provincia, petere cœperit, ex I ad Attic. 1. Sed Q. Nasonis præturam in alium annum conjicere ferme vetat ipse Cicero pro Flacco, cap. 21 : « Petit Heraclides a C. Plotio senatore, viro primario, qui legatus in Asia fuerat, mancipia quædam... Q. Naso, vir ornatissimus, qui prætor fuerat, judex sumitur ». Difficile est non credere, eundem hic nominari Nasonem, qui in Cluentiana, eidemque Asiam obvenisse provinciam. Atqui, si hæc ita sunt, prætorum illum Romæ anno 687 cum Tullio fuisse, necesse est. Id quum docuero, simul Pighium, qui prætores Asiæ per eos annos parum accurate quæsit, suppletum habebimus. Quo tempore Q. Naso judex est sumptus? « Quum jam frater meus Flacco successisset », inquit ibi Tullius. Flaccus porro in Asiam iverat ex prætura, quam Cicerone consule gesserat, ut notum est. Ante L. Flaccum duos alios Asiæ præ-

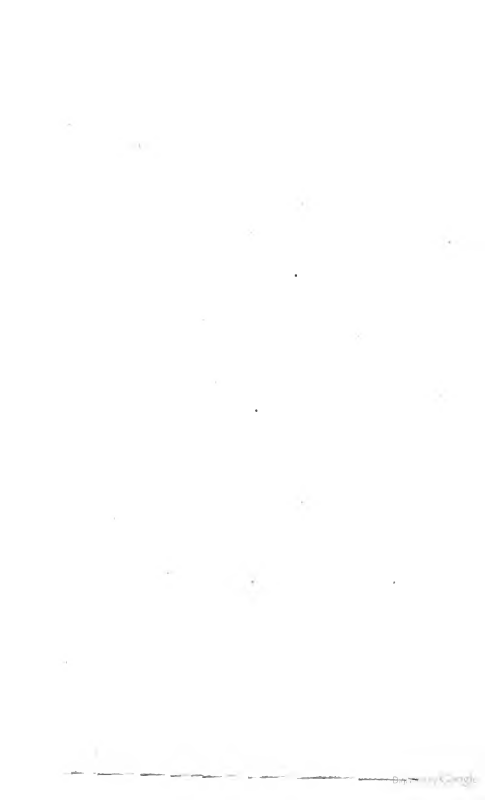
tores habemus ex ead. orat. cap. 31, 32 : « P. Orbius, homo et prudens, et innocens, contra te omnia decrevit. In P. Globulum, meum necessarium, fuisti gratiosior ». Statim Flaccus nominatur, ut hunc appareat Globulo successisse. Ergo prae-fuit Asiae Globulus anno 690, Cicerone et Antonio coss. qui si fuit ille P. Servilius Globulus trib. plebis anno 686, ab Asconio in Argum. Cornel. nominatus, praeturam, interversa aedilitate, obtinuit, quam certe gessit anno 689, L. Caesare ac C. Figulo coss. quo anno P. Orbius Asiam regebat. Quam-obrem unus Q. Nasoni Asiae administrandae annus relinquitur 688, quo P. Orbius Romae praetor erat, ac proinde hoc ipso anno 687, Naso praeturam cum Tullio gerebat. Neque enim licet illam ante hunc annum retrahere, ne temere virum praetorium et imperio provinciali functum quaestionis judicem constituamus, quod munus ab inscriptionibus, et auctoribus antiquis semper tribuitur aedilitis.

XIV. Nullum igitur ex his datur effugium? Semita est in conjecturis quaedam, sed ea mehercule lubrica. Quid enim? Duosne licebit Q. Nasones, alterum ex Voconiiis, alterum ex alia gente confingere? An vero hunc nostrum Asiae prae-fuisse negabimus? Notandum est potius, apud Tullium inter Orbii mentionem et Globuli, asteriscum collocari. Nihil quidem deesse videtur : quid tamen, si Q. Naso ibi medius inter eos Asiae praetor exstiterit? Tunc sane pateret, hunc potuisse judicem quaestionis in Cluentium quaerere, sequenti anno praeturam gerere, tertio denique Asiae praeesse : Orbium autem vel cum Tullio praetorem fuisse, cui juris dicundi sors obtigerit, vel etiam ante Tullium, ita ut ann. 687 jam esset in Asia, eique anno proximo nemo successerit, quandoquidem Cicero, et Aquillius, atque adeo, ut videtur, Antonius, ire in provinciam noluerunt. Confer cit. ep. 1 ad Att. Haec ego proferre non essem ausus, nisi maximum inesse pondus iis rationibus existimarem, quae unum fuisse hominem Q. Voconium Nasonem, eumque judicem beneficii quaestionis praetore carentis, ut ostendi, postulant,

planeque suadent. Si quis pondus illis vere detraxerit, inibit a memetipso gratiam. Interea, si est omnino Q. Naso in prætura Ciceroni collega dandus, nullo modo conciliare ista possum, nisi probabile sit, Nasonem prætorem urbanum fuisse. Hoc jampridem Sigonius de Jud. II, 4, fere conjece- rat, sed inanissimis argumentis. Nihil enim falsius, quam C. Verrem cum urbana sorte alteram beneficii habuisse conjunctam : neque demonstrari potest, eo tempore binas jurisdictiones simul cum quæstionibus fuisse mandatas. Quæ licet vera essent omnia, tamen nihilo magis Q. Naso, quam alius quispiam ejus anni prætor, in jure dicundo ver- sari potuisset, atque in illum nihilo minus ea valerent, quæ § 8 et 9 exposuimus. In hoc autem mea conjectura ab Si- goniana differt, quod ille Nasoni et Antonio jurisdictiones ita dat, ut quæ cujusque fuerit, non definiat, ego nomina- tim urbanam Nasoni tribuo : et quod ille quæstionem utri- que adjicit, ego vero nemini. Nisi enim aliter componi res possit, cogor eo descendere, ut putem, Q. Voconium de veneno lege quæsisse, quum nullus ejus rei prætor esset, plane ut antea C. Junius, quoniam id certum videtur : sed nominari simul Q. Nasonem prætor. urb. digniore loco se- dentem, ac judices coercentem, quod is prætor non modo judices sortiri deberet omnibus in quæstionibus, quas judex tantum exerceret, ex Act. I in Verr. 13, verum etiam judi- cio adesse posset, si ei videretur. Ita nemo mirabitur, si ju- dex quæstionis lege jubetur quærere, quod vacua illi vene- ficii quæstio remanserit, quum tamen prætori urbano, cujus erat maxima dignitas, cederet, quod attinet ad imperium, atque honorem : neque si actum voluntarium Verres omise- rit, Naso autem obiverit.

M. TULLII CICERONIS
ORATIO PRIMA
DE LEGE AGRARIA
IN SENATU

ARGUMENTUM.

P. Servilius Rullus tribunus plebis quum an. U. C. 689, 1v id. dec. magistratum iniisset, legem agrariam promulgavit plus quam xl capita complexam (de leg. Agrar. III, cap. 2). Præcipua autem, quorum Cicero mentionem fecit, fuerunt ista: 1° ut tribunus plebis, qui eam legem tulerit per xvii tribus decemviros creet agris dividendis, ut quem novem tribus fecerint, is decemvir sit; 2° ut iidem eodem modo creentur, quo comitiis pontifices maximi; scilicet pontifex max. item non ab omnibus tribubus, sed tantum a septemdecim sorte ductis creabatur; 3° ut lege curiata decemviri oriantur; h. e. ut iis in comitiis curiatis tribuatur imperium militare, et quæ ad illud gerendum necessaria sint, assignentur (quod genus erant apparitores, scribæ, præcones, muli, tabernacula); utque eam legem prætor ferat, qui primus prætor factus sit; sin is ferre non possit, qui postremus; sin autem legem neque primus prætor, neque postremus tulerit, ut si forte intercessione tribunus, aut magistratus alius auspiciis comitia impedierit, ut decemviri tamen eodem jure sint, quam qui optima lege; 4° ut, auspicii coloniarum deducendarum causa, pullarios habeant (qui ex pullis gallinaceis, qui in cavea alebantur, jubeute imperatore, vel eo qui cum potestate erat, auspicium captabant), eodem jure quo habuerint tresviri lege Sempronia (scilicet agraria Tib. Gracchi, quæ tamen non est perlata, ne quis agri plus quam 10 jugera possideret, et ut tresviri crearentur qui agros plebi dividerent, quos quis ultra istum numerum possideret); 5° ut liceat eis vendere omnia de quibus vendendis SCta facta sint M. Tullio Decula, Cn. Cornelio Dolabella coss. (an. U. C. 672), quique agri, quæ loca, quæ ædificia, aliudve quid extra Italiam, quod publicum populi romani factum sit L. Cornelio Sulla, Q. Pompeio Rufo coss. (an. U. C. 665), aut postea; 6° ut liceat eis vectigalia in lege nominata, omnesque agros publicos extra Italiam vendere, aut iis vectigal imponere, cum hac tamen exceptione, ne vectigal imponatur agro in Sicilia Recentorico, neve ii agri vendantur, de quibus fœdere cautum sit, et ut cognitio decemvirum

agrum Corinthium, agros in Hispania apud Carthaginem novam, agros veteris Carthaginis, agros denique quos rex Mithridates in Paphlagonia, Ponto, Cappadociaque possederit, 1, 2. Iniquissimum vero esse quod decemviris ejus auctoris locus certus non definiatur, sed quibus in locis ipsis videatur vendendi potestas lege permittatur. Ex quo omnibus in provinciis, regnis, liberis populis concursationem decemviralem acerbam, formidolosam, quæstuosam futuram esse, multas magnasque spoliationes, pactiones, nundinationes juris ac fortunarum fore prædicit. Porro exprobrat Rullo, quod lege sua jubeat decemviro omnibus agris publicis pergrande vectigal imponere, iisque concedere ut possint agros liberare a vectigalibus, et quos libeat publicare, h. e. quasi publici essent vectigalibus onerare, 3. In vectigali imponendo eum excepisse agrum Recentoricum Siciliensem; in vendendis agris, eos de quibus cautum sit fœdere, hoc est, eos qui in Africa ab Hiempsale possideantur. Utramque exceptionem docet non tam iniquam esse, quam suspiciosam. Maximam vero prædam Rullum sperare ex illo legis capite, quo quidquid ad quemque pervenerit ex præda, ex manubiis, ex auro coruario, quod neque consumptum in monumento, neque in ærarium relatum sit, ad decemviros referri jubeat; itemque ut in posterum etiam quod quisque imperator habeat pecuniæ protinus ad decemviros deferat. Quod autem Pompeium excipiat, eam exceptionem similem esse illi, qua in lege Papia, qua peregrini Urbe expellebantur, Glaucippus exceptus sit, 4. Non minus autem ostendit decemviris pecuniæ istis modis constructæ invidiam, quod in agrorum emptionibus consumatur. Nam fieri posse ut nemo agros velit vendere, tumque pecuniam lege Rulli nec referri in ærarium, nec a decemviris exigi licere, 5. Sin autem emantur agri, magna esse incommoda et pericula in coloniis deducendis præsertim iis, quos Capuam deduci velit, 6. His igitur machinationibus se vehementer atque acriter restitutum consul denuntiat, 7; simul errasse Rullum ostendit, et nonnullos collegas ejus, qui speraverint, se posse contra consulem veritate, non ostentatione popularem, in evertenda re publica populares existimari. Itaque se eos in concionem vocare, et populo romano disceptatore uti velle ostendit, 8. Postremo ceteros tribunos adhortatur, ut collegam perniciosæ legis aucto-

rem deserant, et communem rem publicam communi studio defendant; itemque senatui pollicetur, si ipse studium ad communem dignitatem defendendam profiteatur, se perfecturum, ut vetus hujus ordinis auctoritas longo intervallo rei publicæ restituta esse videatur, 9.

Ea est orationum series quæ maximam Ciceroni consulatum auspicanti gloriam concessit, eo quod ipse populum et tribunos intra castrorum propugnacula devicerit, legemque hanc popularem adeo et Gracchorum memoria protectam ita impugnaverit, ut Rullus cognita populi voluntate, sua spe dejectus, eam ferre non jam ausus sit. Et Cicero non semel hac suæ eloquentiæ victoria gloriatur, et Plutarchus maximis eam laudibus effert, et Plinius in nobilissima illa summi oratoris laudatione, quod, ut verissima admiratione expressum, neque ab ipsa alienum eloquentia, testimonium recitare non absurdum fore arbitrariur: • Quo te, inquit, M. Tulli, piaculo taceam? quove maxime excellentem iusigni prædicem? Quo potius, quam universi populi illius gentis amplissimo testimonio, et e tota vita tua consulatus tantum operibus electis? Te dicente, legem agrariam, hoc est, alimenta sua abdicaverunt tribus: te suadente, Roscio theatralis auctori legis ignoverunt, notatasque se discrimine sedis æquo animo tulerunt: te orante, proscriptorum liberos honores petere puduit: tuum Catilina fugit ingenium: tu M. Antonium proscripsisti. Salve, primus omnium parens patriæ appellatione; primus in toga triumphum linguæque lauream merite, et fecundæ latiarumque literarum parens: atque (ut dictator Cæsar, hostis quondam tuus, de te scripsit) omnium triumphorum lauream apte majorem, quanto plus est, ingenii romani terminos in tantum promovisse, quam imperii, reliquis animi bonis ». (Plin. Hist. Nat. lib. VII, cap. 31.)

M. T. CICERONIS ORATIONES.

DE LEGE AGRARIA, CONTRA P. SERVILIUM RULLUM IN SENATU, ORATIO PRIMA.

ORATIO QUINTADECIMA.

Desunt¹ permulta.

L..... QUÆ res aperte petebatur², ea nunc occulte cuniculis oppugnatur. Dicent enim decemviri³, id

I. 1. Palat. primus, Gruterus teste, adscriptum habet, deesse a principio folia duo. J. V. L.

2. Quæ res aperte petebatur. Orationis hujus exordium, propositioque et maxima pars confirmationis, omnino, aut tempore, aut hominum locuria intercederunt. Quæ vero desiderantur, ex oratione quæ sequitur, cognosci possunt, qua probat orator Agraria lege nihil populo romano dari, pecuniam quidem grandem ostendi, sed quæ certis civibus impertiatur, dum plebs omnis et omnes reipublicæ opes fuerint exhaustæ. Per verba illa quæ

res significat Ægyptum et Alexandriam, quæ relicta populo romano fuerant ab Alexandro rege; quas quum multi obtinere decreverant, vehementer obistente Catulo consule, repulsi sunt; qui vero, quum eas aperte occupare non potuerint, nunc clauentum ad eam obrepunt, et tamquam cuniculis per tenebras oppugnant.

3. Dicent enim decemviri. Præoccupat et refellit rationem, qua nunti sunt decemviri ad Ægyptum invadendam, quam populo romano datam testamento regis Alexandri jactitabant; is erat Alexander tertius qui, regno deturba-

quod et dicitur a multis, et sæpe dictum est: post eosdem consules⁴, regis Alexandri testamento, regnum illud populi romani esse factum. Dabit⁵ igitur Alexandriam clam petentibus iis, quibus apertissime pugnantibus restitistis? Hæc, per deos immortales! utrum esse vobis consilia siccorum⁶, an vinolentorum somnia; et utrum cogitata sapientium, an optata furiosorum videntur?

Videte nunc⁷, proximo capite, ut impurus helluo turbet rempublicam, ut a majoribus nostris possessiones relictas disperdat et dissipet, ut sit non minus in populi romani patrimonio nepos⁸, quam in suo. Proscribit⁹ in sua lege vectigalia, quæ decemviri vendant, hoc est, proscribit auctionem publicorum bonorum. Agros emi vult, qui dividantur; quærit pecuniam. Videlicet excogitabit aliquid, atque afferet. Nam superioribus capitibus dignitas populi romani violabatur¹⁰; nomen imperii in commune¹¹ odium

tus, Cyprum occubuit. *Decemviri*, qui lege Rulli ad agrorum partitionem erant creati. Sæpius quinque viri tantum ad hoc creabantur; Cæsar vero in consulatu agros per viginti viros assignavit.

4. *Post eosdem consules*. Post L. Cornelium Sullam et Q. Pompeium Rufum, ann. 665. Eos esse certissime ex secunda oratione apparet, nam in lege sua Rullus de illorum consulatu definiebat. Qui Cottam et Turquatium intelligunt, gravissime errant.

5. *Dabit igitur*. Quid? Alexandriam tribuno plebis et decem civibus, qui eam per insidias petunt, tradetis, quoniam tribunis et Crasso sperte eam poscentibus restitistis?

6. *Siccorum*. H. e. ratione recta intentum; sic Horat. «siccum uvido»,

Plautus «siccum madido» opponit.

7. *Fidete nunc*. Transit ad legis caput alterum exagitandum, in quo ratio venditionis, aut auetionis erat expressa. Hic nominatim magnas populi romani possessiones recensebat, quas tribunus ad auetionem destinaverat.

8. *Patrimonio nepos*. Quidam pro nepos, heres habent; male.

9. *Lallem. e. eodd. reg. Perscribit*. J. V. L.

10. *Violabatur*. Lege enim Rulli in decemvirorum erectione suffragii jura fuerat imminutum.

11. *In commune odium*. Quippe hac lege constituti decem tyranni erant, qui in caput fortunasque uniuscujusque sævirent; quoniam eos eligi non populi comitiis, l. c. s. xxxv. tribubus, ut mos erat solemnibus; sed a xvii tantum.

orbis terræ vocabatur; urbes pacatæ¹², agri sociorum, regum status decemviris donabantur¹³: nunc præsens, certa, pecunia numerata quæritur. Exspecto, quid tribunus plebis vigilans et acutus excogitet. Veneat, inquit, silva Scantia¹⁴. Utrum tandem hanc silvam in relictis possessionibus¹⁵, an in censorum pascuis invenisti? Si quid est, quod indagaris, invenieris, ex tenebris erueris, quamquam iniquum est, consume sane¹⁶, quoniam commodum est, quoniam quidem tu attulisti: silvam vero tu Scantiam vendas, nobis consulibus atque hoc senatu? tu ullum vectigal attingas? tu populi romani subsidia belli? tu ornamenta pacis eripias? Tum vero hoc me inertiozem consulem judicabo, quam illos fortissimos viros, qui apud majores nostros fuerunt; quod, quæ vectigalia, illis consulibus, populo romano parta sunt, ea, me consule, ne retineri quidem potuisse judicabuntur.

· II. Vendit Italiæ possessiones ex ordine omnes: sane est in eo diligens¹; nullam enim prætermittit. Persequitur in tabulis² censoriis totam Siciliam; nullum ædificium, nullos agros relinquit. Audistis auctio-

12. *Urbes pacatæ*. Provinciæ decemviris vendendæ tradebantur, summa quidem injuria, quia quum pacatæ essent et quietæ, nihilque in populam romanam hostile molirentur, nefas erat eorum agros, tamquam spolia, publicare.

13. Lambinus e conject. Puteani, *condonabantur*. J. V. L.

14. *Silva Scantia*. Scantia silva fuit in Campania, ubi et aquæ Scantiz Plinio commemoratæ: hanc censores in Italia locabant.

15. *Relictis possessionibus*. Aut quæ incultæ remanserant, aut quas popu-

lus romanus nondum ex sociis obtinuit.

16. *Olim, tamen consume*. J. V. L. — Verbum est invidum, quasi dicat non vende, sed omnino degluti eam.

11. 1. *In eo diligens*. In re familiari nepos et nequam, in hoc uno non errat, quum agitur de totius populi romani patrimonio invadendo.

2. *Persequitur in tabulis*. Siciliam scrutatur, indagat, et ordine possessiones omnes ex tabulis censoriis notat ac recognoscit, ne ullam obliviscatur. Verbi illius elegantiam et vim fere omnes adnotare commentatores.

nem³ populi romani proscriptam a tribuno plebis, constitutam in mensem januarium⁴: et, credo, non dubitatis⁵, quin idcirco hæc, ærarii causa, non viderint ii, qui armis et virtute pepererunt, ut esset, quod nos, largitionis causa, venderemus.

Videte nunc⁶, quoad fecerit iter, apertius⁷, quam antea. Nam superiore parte legis quemadmodum Pompeium oppugnarent, a me indicati sunt: nunc jam se ipsi indicabunt⁸. Jubent venire agros Attalensium atque Olympenorum; hos populo romano Servilii⁹, fortissimi viri, victoria adjunxit: deinde agros in Macedonia regios, qui partim T. Flaminini, partim L. Paulli, qui Persen vicit, virtute parti sunt: deinde agrum optimum¹⁰ et fructuosissimum Corinthium, qui L. Mummii imperio ac felicitate ad vectigalia populi romani adjunctus est: post autem agros in Hispania apud Carthaginem novam, duorum Sci-

3. *Audistis ametonem.* Antequam Cicerio ordiretur orationem in senatu, præco legem recitaverat, et simul ac finem dicendi fecerat, eam statim Cicerio excepit. Itaque legem per capita et ordine recenset, et quo ea melius in memoriam revocet quæ modo præco recitavit, qui audierant appellat, his verbis *audistis, vidistis*; indignationemque contra Rullum confiat, quia tribunus, a plebe constitutus, ejus commodis invigilare, nec contra eam opprimere debebat.

4. *Januarium.* Lex enim proposita mense decembri fuerat, quo magistratum inierat.

5. *Non dubitatis.* Indicat his verbis quantum lex illa populo romano damnum afferat; quæ publicum ærarium exhaeriat, ut quibusdam largiatur omnem rei publicæ fortunam.

6. *Videte nunc.* Ad alia vectigalia

transit, quæ ex provinciis longinquis colligere in animo Rullus habnerat destinatum. De illa vero gravius queritur, quod non jam tacite nec per insidias, sed palam in Pompeium insurgant, quum provincias illas ipsas, in quibus bellum gerit, venundandas decreverunt. Eum antes etiam injuste a decemvirato suo submoverant, quia populi nimis cavens senatusque observantior habebatur.

7. *Iter apertius.* P. Manut. quo adfectarint iter. J. V. L.

8. *Se ipsi indicabunt.* Non jam verbis est opus, ut rem illam oculis vestris subjiciam; quæ tam clara tamque aperta est, ut per se quisque possit intelligere quanta in Pompeium invidia invehantur.

9. *Servilii.* Garaton. malit *P. Servilii*. J. V. L.

10. *Optimum.* Duo codd. *opimum*.

pionum eximia virtute possessos : tum vero ipsam veterem Carthaginem vendunt, quam P. Africanus nudatam tectis ac mœnibus, sive ad notandam Carthaginiensium calamitatem, sive ad testificandam nostram victoriam, sive ad oblatam aliquam religionem, ad æternam hominum memoriam consecravit¹¹. His insignibus atque infulis imperii venditis, quibus ornatam vobis majores vestri rempublicam tradiderunt, jubent eos agros venire, quos rex Mithridates in Paphlagonia, Ponto, Cappadociaque possederit. Num obscure videntur¹², prope hasta præconis, insectari Cn. Pompeii exercitum, qui venire jubeant eos ipsos agros, in quibus ille etiam nunc bellum gerat, atque versetur?

III. Hoc vero cujusmodi est, quod ejus auctionis, quam constituunt, locum sibi nullum¹ definiunt?

11. *Consecravit.* Tertio bello Punico, P. Scipio Africanus Æmilianus Carthaginem expugnavit atque inenedit : agrumque, ex decem legatorum sententia, in publicum, regionem in provincie formam redegit, et urbis solum ipsum consecravit. Magno autem acclere Rullus ea ad auctionem vendere aggressus erat, quæ consecrata nullo modo abalienari poterant; namque sancto ac consecrato loco nemini fas erat ædificia inchoare, vel cultum adhibere, vel ea quovis modo immutare.

12. *Num obscure videntur.* His verbis rursus ea aperit, quæ sibi proposita erant a principio; Pompeium scilicet animas injuria a Rullo vexari, quum illi ipsi agri vendi jubeantur in quibus bellum adhuc gerat. Neque enim kal. jan. quibus Cicerò consulatum inivit, bellum cum Mithridate erat perfectum. Namque hoc anno

tantum, quum arma repararet Mithridates, filii discessione est oppressus. Vehementissimè voce illa *insectari* utitur, qua tribunum quasi hostem alium romano exercitui infestissimum, æque adherentem ostendit. Forsan ad caput illud, aut ad alia quæ sequebantur, quæque tempore evanescere, pertinebat locus ab Gello servatus, his verbis constans: «Prædam, manubias, sectionem, castra denique Cn. Pompeii, sedente imperatore, decemviri vendent». Unus et alter hujus orationis pannus reperiri est, qui quum nullam sedem haberet, ad calcem totius operis cum fragmentis aliis est collocatus.

III. 1. *Locum sibi nullum.* Hæc decemvirorum agendi ratio, quum injuste auctionem constituerent, demonstrat, qui in tenebris et ubi liceret, vendere deereverint. Hic autem orator maximam in Rullum invidiam coniecit, quod præfatur eum in mente destina-

Nam decemviris, quibus in locis ipsis videatur, vendendi potestas lege permittitur. Censoribus vectigalia locare², nisi in conspectu populi romani non licet: his vendere vel in ultimis terris licebit? At hoc etiam nequissimi homines, consumptis patrimoniis, faciunt, ut in atriis auctionariis³ potius, quam in triviis, aut in compitis auctionentur: hic permittit sua lege decemviris, ut, in quibus commodum sit tenebris, ut in qua velint solitudine, bona populi romani possint divendere. Jam illa⁴ omnibus in provinciis, regnis, liberis populis quam acerba, quam formidolosa, quam quæstuosa concursatio decemviralis futura sit, non videtis? Hereditatum obeundarum⁵ causa, quibus vos legationes dedistis, qui et privati, et privatum ad negotium exierunt, non maximis opibus, neque summa auctoritate præditi, tamen auditis profecto, quam graves eorum adventus sociis vestris esse soleant. Quamobrem quid putatis impendere hac lege

tum habere, ac decemvirum creare; et inde demonstrat orator tribunum non ad populi romani, sed ad suam utilitatem legem præparasse.

2. *Vectigalia locare.* Quam injustum et indignum illud sit inde patet, quod ne censores quidem locare quidquam, nisi ante oculos populi romani, possunt, dum illi omnia quo pretio, qua die, quo loco libuerit, omnia vendent.

3. *Atriis auctionariis.* Illa in foro erant posita, et ideo multo magis populo usitata, quam ceteræ Urbis partes. Nunc autem illi publicarum fortunarum belliones, ne id quidem quod nequissimi homines agunt, observant, populi que romani patrimonium et opes per tenebras disperdere aggrediuntur.

4. *Jam illa.* Hæc vero, quantam statuerunt, decemviris concessa pote-

sta, omnibus populis luctuosa, ipsis tantummodo opima erit. Et sociis et provinciis et liberis populis hoc non tolerandum fore indicat: acerba primum eorum erit concursatio, quod vendent ea quæ possessores retinere vellent; deinde formidolosa, propter illam potentiam qua omnia antevertere et occupare licebit; quæstuosa demum, quod, propter suam avaritiam, populorum opes exhaurient, ut eas sibi applicent.

5. *Hereditatum obeundarum.* Per collationem illam demonstrat quam gravis et intoleranda populis erit illa lex, qua toto orbe nequissimi homines per omnium gentium opes, et populorum patrimonia irruent, republicæ fortunas vastaturi exhausturique, postquam suas jam luxuria deglutiierint.

omnibus gentibus terroris et mali, quum⁶ mittantur in orbem terrarum decemviri summo cum imperio, summa cum avaritia, infinitaque omnium rerum cupiditate? quorum quum adventus graves, quum fasces formidolosi⁷, tum vero iudicium ac potestas erit non ferenda. Licebit enim, quod videbitur, publicum iudicare⁸; quod iudicarint, vendere. Etiam illud⁹, quod homines sancti non facient, ut pecuniam accipiant, ne vendant; tamen id iis ipsum¹⁰ per legem licebit. Hinc vos quas spoliationes¹¹, quas pactiones, quam denique in omnibus locis nundinationem juris ac fortunarum fore putatis? Etenim quod superiore parte legis præfinitum¹² fuit, Sulla et Pompeio consulibus, id rursus liberum infinitumque fecerunt.

IV. Jubet¹ eosdem decemviros omnibus agris publicis pergrande vectigal² imponere, ut iidem possint et liberare agros, quos commodum sit, et, quos ipsis libeat, publicare: quo in iudicio³ perspicui non po-

6. Grævius e cod. Erfurt. conjicit *immittantur*; cod. enim habet *immutantur*. J. V. L.

7. *Fasces formidolosi*. Quoniam promptum de iis qui dicto non audientes fuerint, supplicium sint sumpturi.

8. *Publicum iudicare*. H. e. privatis ex arbitrio eripere, populi que romani nomine consecrare, ut postea, prout liberit, ea vendant ac consumant.

9. *Etiam illud*. Gravissima eos irget ironia; non enim, ait, viri illi tam sancti tamque in suis fortunis moderati, pecuniam accipient ne vendant. Possunt tamen absque ullo metu, illud namque lege iis est licitum.

10. *Id iis ipsum*. Lambinus, et qui ejus conjectationes probant, « iis id ipsum ». J. V. L.

11. *Spoliationes*. Excerpta Pith.

III. *Cic. pars secundo.*

sponsiones, non contemnenda lectio.

12. *Præfinitum*. Decemviri ea vendere debebant, quæ reipublicæ adjecta fuerant, a L. Sullæ et Q. Pompeii consolat. Nunc illud infinitum quando liberit, reddent, quum quæ videbuntur apta vendi, populo romano adjudicabunt, ut postea ea tamquam publica ad auctionem statuere possint.

IV. 1. *Jubet*. Cod. Erfurt. addit *enim*. J. V. L.

2. *Pergrande vectigal*. Maxima potestas prædandi decemviri hoc capite conceditur; quippe qui agros ex arbitrio possessoribus eripiant, illaque vectigalia quæ liberit, imponant, tamquam sint a populo romano revera adjudicati.

3. *Quo in iudicio*. Fieri non potest ut lex illa populi non noceat, etenim si iusti sint decemviri, acerbiores

test, utrum severitas acerbior, an benignitas quaestuosior sit futura.

Sunt tamen in tota lege exceptiones duæ, non tam iniquæ, quam suspiciosæ⁴. Excipit, in vectigali imponendo, agrum Recentoricum Siciliensem⁵; in vendendis agris, eos agros, de quibus cautum sit⁶ fœdere: hi sunt in Africa⁷, qui ab Hiempsale possidentur. Hic quaero, si Hiempsali satis est cautum fœdere⁸, et Recentoricus ager privatus est, quid attinuerit excipi? Sin et fœdus illud habet aliquam dubitationem, et ager Recentoricus dicitur nonnumquam esse publicus; quem putet existimaturum⁹, duas causas in orbe terrarum repertas, quibus gratis¹⁰ parceret? Nunc quisnam tam abstrusus usquam nummus videtur, quem non architecti hujusce legis offecerint? Provincias, civitates liberas, socios, amicos, reges denique exhauriunt; admovent manus vectigalibus populi ro-

populis videbuntur, quoniam invitos spoliabant: si vero injusti, vituperandi suot et condemnandi, quoniam pecuniam ne vendant, acceperint.

4. *Suspiciosos*. Etenim metuendum erat ne pecunia eorum qui agros possidebant, corrupti id egerint.

5. *Recentoricum Siciliensem*. Ager ille quum publicus esset, a privatis possidebatur, qui possessione se defendebant, non autem agri conditione.

6. *Cautum sit fœdere*. Cod. Erfurt. « sine fœdere »; unde Grav. legendum conjicit « in fœdere ». Fœdus autem illud per C. Cottam consulem ietum fuerat, nihilque valebat, nisi a senatu sanciretur; quamquam jam esset iustitiam, ut reges amici sociique dicerentur, quamquam eum consilibus tantum egiissent.

7. *Hi sunt in Africa*. Eos agros intra Numidiam et Cyrenas positos,

eversa Carthagine, populo romano Scipio Minor adjudicaverat: Hiempsal vero quem, sublato Hiërba, Pompeius regem in Numidiz parte constituerat, illos occupavit.

8. *Cautum fœdere*. Demonstrat orator Nullo hæc summa injuria excipisse: etenim sic argumentatur; si Recentoricus ager privatus est, non fuit memorandus, namque a publicis tantum vectigal exigitur: si contra publicus, non nisi pecunia inductus, eum tribuunt plebis excipit. Hiempsalis quoque agros, si satis fœdere illis est cautum, non decuit excipere, quis ad eos lex non attinebat; si vero non satis, corruptus certe fuit ut iuberet ea non venditari.

9. Hæc miscere jam Lambin. tentabat; Puteanus retinuit. J. V. L.

10. *Gratis*. Sine corruptela, sine quaestu.

mani. Non est satis. Audite, audite¹¹ vos, qui amplissimo populi senatusque iudicio exercitus habuistis, et bella gessistis: QUOD AD QUEMQUE PERVENIT, PERVENIT, EX PRÆDA, EX MANUBIIS¹², EX AURO¹³ CORONARIO, QUOD NEQUE CONSUMPTUM IN MONUMENTO, NEQUE IN ÆRARIUM RELATUM SIT, ID AD DECENVIROS REFERRI iubet. Hoc capite multa sperant: in omnes imperatores heredesque eorum quæstionem suo iudicio comparant; sed maximam pecuniam se a Fausto¹⁴ ablaturos arbitrantur. Quam causam suscipere iurati iudices noluerunt, hanc isti decemviri susceperunt: idcirco a iudicibus fortasse prætermittamur esse arbitrantur, quod sit ipsis reservata¹⁵. Deinde etiam in reliquum tempus diligentissime sancit, ut, quod quisque imperator habeat pecuniæ, protinus ad decemviros deferat. Hic tamen excipit Pompeium; similime, ut mihi videtur, atque in illa lege¹⁶, qua peregrini Roma

11. Vox geminata e MSS hac accessit primum, auctore Grut. et duce J. V. L. — *Exercitus habuistis*. Duces appellat, quod nisi viderent agroque quam plurimos reipublicæ adscripsissent, non nullus legem illam ferre, et ideo opus eorum abolere potuisset.

12. *Ex manubiis*. Manubiarum nomine pecunia illa dicebatur, quæ a questore ex prædæ venditione fuerat redacta; et præda ipsas res captas designat. Non. Marc. V, 39.

13. *Auro coronario*. Cogebantur provinciarum incolæ, ducibus coronam auream dono dare, quum prospere egerant; concessum est autem illa potestas, ut summam pecuniæ tantum pro corona darent, quæ dicebatur aurum coronarium.

14. *A Fausto*. Hic erat Sullæ dietatoris filius; quum antea rempublicam et exercitus diu administrasset, un-

quamque auri vim et argenti ex ærario desumptam ad se convertisset, in iudicium, Cicerone prætor, vocatus est, ut causam de residuis pecuniis apud Orchinium diceret; iudicium autem illud propter summam viri opes non fuit receptum.

15. *Ipsis reservata*. Inde dat intelligendum, non in eum solum artificia sua parare decemviros, sed in eos etiam ad quos pecunia sit in posterum perventura.

16. *In illa lege*. Tribunus plebis C. Papius legem tulerat, qua peregrini omnes, Hispani, Galli, Græci que protinus ex Urbe ejicerentur. Unus Glaukippos fuerat exceptus; quis ille fuerit, vel qua ratione enim excepterint, incertum. Sed non idem hic de Pompeio, nam vere beneficio Glaukippos afflictebatur, Pompeius vero, ut ait orator, injuria tantum privatur.

ejiciuntur, Glaucippus excipitur: non enim hac exceptione unus afficitur beneficio, sed unus privatur injuria. Sed cui manubias remittit, hujus¹⁷ vectigalia invadit: jubet enim pecuniam, si qua post nos consules¹⁸ ex novis vectigalibus recipiatur¹⁹, hac uti decenviros. Quasi vero non intelligamus, hæc eos vectigalia, quæ Cn. Pompeius adjunxerit, vendere cogitare.

V. Videtis jam, patres conscripti, omnibus¹ rebus et modis constructam et coacervatam pecuniam decemviralem. Minuetur² hujus pecuniæ invidia: consumetur enim in agrorum emptionibus. Optime. Quis ergo emet agros istos? iidem decenviri: tu, Rulle (missos enim facio ceteros), emes, quos voles; vendes, quos voles; utrumque horum facies, quanti voles³. Cavet enim vir optimus⁴, ne emat ab invito: quasi vero non intelligamus, ab invito emere, injuriosum esse; ab non invito, quæstuosum⁵. Quantum tibi agri vendet, ut alios omittam, socer tuus? et, si

17. *Hujus vectigalia invadit.* Al. e MSS., «hujus in vectigalia invadit». Beck. «in hujus vectigalia»; sed ordinem verborum concinniores suscit Gœrenz, ad Ciceronem de Legibus, pag. 59. J. V. L.

18. *Post nos consules.* Inde patet vectigalia a Pompeio imposita decemviris esse tradenda; namque quom adhuc bellum gereret dux ille, vectigalia tantum, quom lex fuerit decreta, posset statuere.

19. *Recipiatur.* Lambinus vult reficiatur.

V. 1. Lambinus, ut aliquid et hic mutaret, edidit «rationibus et modis». J. V. L.

2. *Minuetur.* Quasi hic decenviros defendat, eorumque causam suscipiat, ea ironice dicit, quæ gravem in eos invidiam commoveant.

3. *Quanti voles.* Quanti voles, publicos agros vendes, et quam magno voles pretio, populo romano induces agros emptos, atque hic prædabere.

4. *Cavet enim vir optimus.* Ironice in Rullum, quem erandorum decemvirorum principem exagitat toto hoc capite quo ostendit, quam injusta sit lex illa, qua, præterito vano nomine, pecunia omnis per injuriam ad belluones illos sit reditura.

5. *Quæstuosum.* Ambobus pariter et illa qui vendunt, et illa qui emunt; illi autem quanti volent, ement, et illi invidiosas possessiones libenter pecunia commutabunt: his verbis Rullum socero suo Valgiō cavere significat, qui multum in Sullania proscriptionibus fuerat lacratas, quique metuebat ne proscriptorum nati in patria bona aliquando regredi conarentur.

ego ejus aequitatem animi probe novi vendet non invitus⁶. Facient idem ceteri⁷ libenter, ut possessionis invidiam pecunia commutent; accipiant, quod cupiunt⁸; dent, quod retinere vix possunt. Nunc prospicite omnium rerum infinitam atque intolerandam licentiam⁹. Pecunia coacta est ad agros emendos; ii porro ab invitis non ementur. Si consenserint possessores non vendere, quid futurum est? Referetur pecunia? non licet. Exigetur? vetat. Verum esto: nihil est, quod non emi possit, si tantum des, quantum velit venditor. Spoliemus orbem¹⁰ terrarum, vendamus vectigalia, effundamus ararium¹¹; ut, locupletatis aut invidiæ, aut pestilentiae possessoribus, agri tamen emanantur.

Quid tum¹²? quæ erit in istos agros deductio? quæ totius rei ratio atque descriptio? Deducentur, inquit, coloniae. Quot¹³? quorum hominum? in quæ

6. *Non invitus*. Quam enim populus insanas largitiones eorum, qui bona proscriptorum possidebant, ægre ferret, urgerentque plures, ut in patrias fortunas proscriptorum filii regrederentur, metus erat ne opes illæ, si lex eas restitui juberet, subito evanescerent; itaque pro certa pecunia incertas possessiones non agra tradent decemviris.

7. *Ceteri*, Sullani sc. qui quotidie publica magis ac magis invidia laborant.

8. *Hæc dno verba, cupiunt, possunt*, mutaveramus cum Ernest. in *cupiant, possint*; nunc, jubente Gœrenz. ad Cic. Academ. II, 15, retinimus. J. V. L.

9. *Intolerandam licentiam*. Aliud sane legis caput aggreditur, quo pecuniam a decemviris acceptam aut exigi, aut in ararium recoadi vetabatur. Quam autem qui vendere nolue-

rint, non cogantur, necesse erit certe eos hanc pecuniam servare tamquam peculiarem, quam lege tantum sit ne illius ab eis ratio exposcatur.

10. *Spoliemus orbem terr.* Asia, Bithynia, Ægyptoque abalienatis.

11. *Effundamus ararium*. Quia imperatorum manibus quæ thesaurum augebant, nunc decemviris tradentur. — *Invidiæ et pestilentiae possessoribus*.

Hic verbis indicat Sullanos, et eos qui pestiferos, et incolis nocituros agros possidebant.

12. *Quid tum?* Aliud legis caput exagitat, quo de coloniis deducendis agebatur. Etenim agri omnes emanantur volo; sed quos bonis, quanto numero in eos mittet, quibusque regionibus eductos; quæ forma erit, quis horum rector et princeps? quæ omnia lege non eunda fuerant.

13. *Quo?* Veterem hanc lectionem

loca? quis enim non videt, in coloniis esse hæc omnia considerata? Tibi nos, Rulle, et istis tuis, harum omnium rerum machinatoribus, totam Italiam inermem tradituros existimasti, quam præsidiiis confirmaretis? coloniis occuparetis? omnibus vinclis devinctam et constrictam teneretis? Ubi enim cavetur, ne in Janiculo¹⁴ coloniam constituatis? ne urbem hanc urbe alia premere atque urgere possitis? Non faciemus, inquit. Primum nescio; deinde timeo; postremo non committam, ut vestro beneficio¹⁵ potius, quam nostro consilio salvi esse possimus.

VI. Quod vero totam Italiam vestris colonis complere voluistis, id cuiusmodi esset¹, neminemne nostrum intellecturum existimavistis? Scriptum est enim: QUÆ IN MUNICIPIA², QUASQUE IN COLONIAS³ DECENVIRI

Putenus defendit. Omnes tamen B. Lanredani conjecturam admisere. — Tibi nos, Rulle, et istis. Admonet hic orator, non in pecuniam civium tantummodo, sed et in libertatem omnium insidias parari. Quis enim prohibere poterit, quin quum colonias quas voluerit, urbi nostræ circumdederit, quum nos omnibus fraudibus circumventos oppresserit, in caput quoque nostrum et in rempublicam agat, quum nemo prius illud audacie et virium tentamentum refrenaverit?

14. Ne in Janiculo. Mona ille urbi vicinus, ei impendebat, ita ut facillime inde in Romam a tribuno, si illum occupasset, statui possent insidiæ.

15. Vestro beneficio. Grates enim vobis a populo romano erunt agendæ, si quum nos vihetos omnibus modis vobis tradiderimus, capiti nostro et rei publicæ parcatis. Quod autem, quum anteacta vestra vita agendique ratio nunquam futurum esse demonstrant, nostrum est hæc vestram

audaciam præoccupare et antevertere.

VI. 1. Id cuiusmodi esset. Terret animos, et odium in Rullum concitat periculi imminuentis imagine: nihil enim aliud tribunus mente destinatum habet, nisi rempublicam evertere, paulatimque ad id injuria sua grassatur. Municipia enim et colonias Rullus nominabat, ut generatim omnes Italiæ civitates complecteretur.

2. Municipia. Oppida erant romana civitate donata. Quum autem in municipia deducti coloni erant, in jus coloniarum transibant; et illud optime cum Rulli consiliis congruebat, quod postquam municipia in colonias convertisset, illa brevi novis instrueret incolis, alioque transferret; sicque totam per Italiam, annos sibi circumdaret.

3. Quasque in colonias. Hoc legis capite Rullus omnem rei publicæ formam commutabat, quum liceret ei ex arbitrio, vetera municipia ad coloniarum formam traducere, coloniasque

VELINT, DEDUCANT COLONOS, QUOS VELINT⁴; ET IIS AGROS ASSIGNENT, QUIBUS IN LOCIS VELINT: ut, quum totam Italiani militibus suis occuparint, vobis non modo dignitatis retinendæ, sed ne libertatis quidem recuperandæ spes relinquatur. Atque hæc⁵ a me suspitionibus et conjectura coarguuntur. Jam omnis omnium tolletur error; jam aperte ostendent, sibi nomen hujus reipublicæ, sedem urbis atque imperii, denique hoc templum⁶ Jovis Optimi Maximi, atque hanc arcem⁷ omnium gentium displicere. Capuam⁸ deduci colonos volunt; illam urbem huic urbi rursus opponere, illuc opes suas deferre, et imperii nomen transferre cogitant. Qui locus, propter ubertatem agrorum, abundantiamque rerum omnium, superbiam et crudelitatem genuisse dicitur; ibi nostri coloni, delecti ad omne facinus, a decemviris collocabuntur. Et, credo, qua in urbe homines, in veteri dignitate fortunaque nati, copiam rerum moderate ferre⁹ non

novis colonis adornare, ac deinde scelerum suorum participibus et consociis instructas, ad municipiorum formam redigere.

4. *Quos velint.* Quum bellum sit pravissimus legis auctor, certe nihil nisi perditos homines in colonias mittet, ut pro se non pro republica arma capiant. Eos paullo infra orator Ralli milites vocat, tamquam quibus opes et arma dederit, ut libertatem et fortunas civium aboleant. Præsertim senatum hac imagine terret, quod ejus auctoritas dignitasque maximum periculum adest.

5. *Atque hæc.* Hæc omnia, ait orator, aspicio tantum, et ideo errare et falli possum; sed quod certissimum est audite, quodque maxime republicam impugnat.

6. *Hoc templum.* Hinc conjicimus,

hoc ipso in templo verba fecisse Ciceronem.

7. *Hanc arcem.* Romam scilicet, et in ea Capitolium.

8. *Capuam.* Gravissimum hoc totius legis caput erat, quod et locorum situs, et Campanorum ingenium qui sæpissime rebellaverant, Capuam reipublicæ formidandam effecerant. Quid vero est futurum, si hanc in urbem Rallus eos deduxerit, quos sibi devinctos et fidissimos habet, si illos armis instructos hac in sede locarit, quam propter vicinitatem senatus olim delendam decreverat? Animos in tribunum excitat hac, quam semper objicit imagine, eos scilicet si Rallo quidquid petit concesserint, circumventos brevi et oppressos fore.

9. *Moderate ferre.* Eo enim insolentiae devenere, ut a majoribus nostris,

potuerunt, in ea isti vestri satellites modeste insolentiam suam continebunt. Majores nostri Capua magistratus, senatum, consilium commune, omnia denique insignia reipublicae sustulerunt, neque aliud quidquam, nisi inane nomen Capuae reliquerunt: non crudelitate¹⁰ (quid enim illis fuit clementius, qui etiam externis hostibus victis sua saepissime reddiderunt?), sed consilio; quod videbant, si quod reipublicae vestigium illis mœnibus contineretur, urbem ipsam imperio domicilium præbere posse. Vos hæc, nisi evertere rempublicam cuperetis, ac vobis novam dominationem comparare, credo, quam perniciosa essent, non¹¹ videretis?

VII. Quid enim cavendum¹ est in coloniis deducendis? Si luxuries²; Hannibalem ipsum³ Capua corripit. Si superbia; nata inibi esse ex Campanorum fastidio videtur. Si præsidium; non præponitur huic urbi ista colonia, sed opponitur. At quemadmodum armatur⁴? dii immortales! nam bello Punico, quid-

alterum consulem ex gente sua petiverint.

10. *Crudelitate*. Quamvis Fulvius qui urbem hanc diruit, senatores Campanos ad palum deligatos securi percusserit, civesque sub hasta vendiderit, non crudelitatis est arguendus senatus, qui, ut parceret victis, jusserat, sed Fulvius qui sua auctoritate tale facinus patravit.

11. *Videritis*. Alii, « videretis. Qu.» J. V. L.

VII. 1. *Quid enim cavendum est*. Quam periculosa sit nobis colonia illa orator demonstrat, in qua vitia omnia quæ colonias subvertere possunt conveniant, luxuries, superbia, et tanta potentia, ut Romæ obijci tanquam nulli participum receptaculum possit.

Lambin. maluit «quid enim non c. e.»

2. Interpunctionem non sine auctoritate mutavimus. J. V. L.

3. *Hannibalem ipsum*. Notum illud et multis narratum; Capuæ scilicet commorationem omnino Hannibalia opes fregisse. Grav. hic male habet, *Capuana corripit*.

4. *Quemadmodum armatur*. Quanto virum apparata Capuæ instruetur? Quidque futurum est, quum illa omnibus Campaniæ civitatibus tanquam propugnaculis cincta in nos exsurgat? Si quondam fertilitate soli, et hominum ingenio, tandem Romanis restitit, certe majori nunc opum vi freta, et omnibus ad defensionem necessaria instructa, magnam in periculum rempublicam adducet.

quid potuit Capua, potuit ipsa per sese: nunc omnes urbes, quæ circum Capuam sunt, a colonis per eosdem decemviros occupabuntur. Hanc enim ob causam permittit ipsa lex, IN OMNIA, QUÆ VELINT, OPPIDA, COLONOS UT DECENVIRI DEDUCANT, QUOS VELINT. Atque his colonis agrum Campanum et Stellatē⁵ campum dividi jubet.

Non queror deminutionem vectigalium, non flagitium hujus jacturæ atque damni; prætermitto alia, quæ nemo est quin gravissime et verissime conqueri possit, nos caput patrimonii publici, pulcherrimam populi romani possessionem, subsidium annonæ, horreum belli, sub signo claustrisque reipublicæ positum vectigal, servare non potuisse; eum denique nos agrum P. Rullo concessisse, qui ager ipse per sese et Sullanæ dominationi, et Gracchorum largitioni restitisset. Non dico, solum hoc in republica vectigal esse, quod, amissis aliis, remaneat; intermissis, non conquiescat; in pace niteat, in bello non obsolescat; militem sustentet, hostem non pertimescat. Prætermitto omnem⁶ hanc orationem, et concioni reservo:

5. *Stellatē campum.* Ager ille a Campania distinctus erat, maximeque omnium reipublicæ terrarum optimus habebatur. Illud autem, et grave, et turpe, et periculosum erit, si concedamus a Rullo petita: hæc enim concessione, tributa imminuent; deinde turpissimum est ea Rullo tribuno plebis, homini perditō ignavoque concedi, quæ Sulla et Gracchus rennians; denique maximum periculum nobis imminet; si campos uberimos, subsidium annonæ et belli horreum hostibus nostris tradamus, quid nobis reliquimus, nisi famem et servitutem quando tribuno plebis collibuerit?

6. *Prætermitto omnem hanc orationem, et concioni reservo, etc.* Ad eorum iugēnia quibuscum agit, sese accommodaturus, rem gemino sub aspectu tractat. Etenim senatui quæ gravissimi momenti sunt explicat, ostendit surgentem illam impiam tribuni dominationem, bellumque illud tacite tumescens, quod quom tempus erit, exardescet. Populo vero ea est jactaturus, quæ graves plebis animos commoveant, qualia sunt famēs, et vectigalium inopia, quæ tribunus quando collibuerit, mala in rempublicam grassatura, nunc tacite consiliis præparat.

de periculo salutis ac libertatis loquor. Quid enim existimatis integrum⁷ vobis in republica fore, aut in vestra libertate ac dignitate retinenda⁸, quum Rullus, atque ii, quos multo magis, quam Rullum, timeatis, cum omni egentium atque improborum manu, cum omnibus copiis, cum omni argento et auro, Capuam et urbes circa Capuam⁹ occuparint? His ego rebus, patres conscripti, resistam vehementer¹⁰ atque acriter, neque patiar, homines ea, me consule, expromere, quæ contra rempublicam diu cogitarint.

Errastis, Rulle, vehementer et tu, et nonnulli collegæ tui, qui sperastis, vos contra consulem, veritate, non ostentatione popularem, posse in evertenda republica populares existimari. Lacesso vos; in concionem voco; populo romano disceptatore¹¹ uti volo.

VIII. Etenim, ut circumspeciamus omnia, quæ populo grata¹ atque jucunda sunt; nihil tam populare, quam pacem, quam concordiam, quam otium reperiemus. Sollicitam mihi civitatem suspicione, suspen-

7. *Quid enim existimatis.* Num arbitramini, Rullum quum hæc omnia in manu habuerit, neque in dignitatem, neque in libertatem nostram illi usum? Orator, timeudos potius Rulli socios quam tribunum ostendit, quem in oratione pro domo sua satis impense laudat.

8. *Olim, retinendum.* Metavit Grævius ex codice Erfurtensi, cui accedunt regii. J. V. L.

9. *Græv.* Capuam hic deleri volebat; Ernest. uncis inclusit. J. V. L.

10. *Resistam vehementer.* Perorationem aggreditur, Rullumque terrere tentat, populum appellando, cui se familiarem efficere his largitionibus tentabat. Se vero omni ope restitutum sit, ut contra vana orantis tri-

busti consilia animos suscitet, seque non largitionibus, sed veritate popularem esse ipsis civibus et reipublicæ demonstrat.

11. *Disceptatore.* Quo clariori luce appareat, me populi romani commodis tantum invigillare, populum hunc ipsam, quem vos vanis nominibus præsentis fallere estis agressi, iudicem mihi statuo, et ad ejus tribunal te tuosque, coram eo dicturus voco.

VIII. 1. *Populo grata.* Se fore majorem apud populum auctoritate quam plebis tribunos demonstrat, qui seditiones et turbas concitant, sanam reipublicæ mala, dum in id tantum enititur ut pacem restituit, animosque tot rerum eversionibus quassatos reficiat.

sam metu, perturbatam vestris legibus², et concionibus, et seditionibus tradidistis; spem improbis ostendistis; timorem bonis iniecistis; fidem de foro³, dignitatem de republica sustulistis. Hoc motu atque hac perturbatione animorum atque rerum, quum populo romano vox et auctoritas consulis repente in tantis tenebris illuxerit; quum ostenderit, nihil esse metuendum, nullum exercitum, nullam manum, nullas colonias, nullam venditionem vectigalium, nullum imperium novum, nullum regnum decemvirale, nullam alteram Romam⁴, neque aliam sedem imperii, nobis consulibus, futuram⁵, summamque tranquillitatem pacis atque otii: verendum, credo, nobis erit, ne vestra ista præclara lex agraria magis popularis esse videatur. Quum vero scelera consiliorum vestrorum⁶, fraudemque legis, et insidias, quæ ipsi populo romano a popularibus tribunis plebis fiant, ostendero: pertimescam, credo, ne mihi non liceat contra vos in concione consistere; præsertim quum mihi deliberatum et constitutum sit, ita gerere consulatum, quo uno modo geri graviter et libere potest, ut neque

2. *Perturbatam vestris legibus.* Quam enim novarum rerum cupidus, Antonium consulatum obtinuisse sensissent, protinus, quisque leges novas quæ civitatis statum everterent, et sopita odia suscitarent, protulere. Alii enim filios proscriptorum ad magistratus exeroendos revocare, alii, Autronio et Sullæ, ambitus damnatis, honores concedere in mente destinatum habebant; et maxime erigebat Antonii spes ac egestas.

3. *Fidem de foro.* Quod in sequenti apud populum concione sic expressit: «ambata erat de foro fides, non iecto aliquo novæ calamitatis, sed suspensio-

ne ac perturbatione iudiciorum, infirmatione rerum iudicarum: novæ dominationes, extraordinaria non imperia, sed regna queri putabantur».

4. *Alteram Romam.* Capnam intelligit, in quam metus erat, ne decemviri, si postulata essent sortiti, imperium transferrent.

5. Putat hic Ernest. aliquid excidisse; nam quæ pro contra darum videri. J. V. L.

6. *Consiliorum vestrorum.* Ostendam vos, hæc omnia largituros esse seditionis ac perditis hominibus, qui consiliis vestra exsequantur, opesque vestras defendent.

provinciam⁷, neque honorem, neque ornamentum aliquod, aut commodum⁸, neque rem ullam, quæ a tribuno plebis impediri possit, appetiturus sim. Dicit frequentissimo senatu consul, kalendis januarii, sese, si status hic reipublicæ maneat, neque aliud negotium exstiterit⁹, quod honeste subterfugere non possit, in provinciam non iturum. Sic me in hoc magistratu geram populo romano¹⁰, ut possim tribunum plebis reipublicæ iratum coercere; mihi iratum, contemnere.

IX. Quamobrem, per deos immortales! colligite vos¹, tribuni plebis; deserite eos, a quibus, nisi prospicitis, brevi tempore deseremini; conspirate nobiscum; consentite cum bonis; communem rempublicam communi studio atque amore defendite. Multa sunt occulta reipublicæ vulnera, multa nefariorum civium pernicio consilia; nullum externum periculum est; non rex, non gens ulla, non natio pertimescenda est; inclusum malum, intestinum ac do-

7. *Provinciam*. Consulares provincie a senatu, Sempronia lege decernebantur; sed tribuni æquius senatus decretis intercedebant, et apud populum ambitione sua effliciebant, ut provincie pejores consulibus darentur. Orator hic declarat, se omnino æquo animo laturum quidquid in se tribunus de hoc genere decreverit.

8. *Commodum*. Vintiei magnitudinem, et provincie latitudinem, et omnia quæ hujusmodi consequi posset, intelligit, quæque ut negarentur, interponere auctoritatem suam tribunus plebis poterat.

9. *Aliud negotium exstiterit*. Ut novum bellum, quod consularem exercitum desideret. Quod autem se facturum pollicetur revera effecit. Nam

quum Macedoniam esset sortitus, eam collegæ Antonio concessit, et Galliam Antonio Metello Celeri prætori tradidit.

10. *Populo romano*. Edidit Græv. Lalleu. et Beck. *patres conscripti*, Manntio et Lambino præeuntibus. J. V. L.

IX. 1. *Colligite vos*. Quum tribuno plebis ostendit, quot et quanta pericula in rempublicam conelitet, quum ei declaravit se apud populum concionaturum: eos obtestatur, ut ab insano proposito desistant, orat ut oculos in miserimum reipublice statum coniciant, tot seditionibus lacerate, tot bellis longinquis exhaustæ, et una eum consulibus ad communem utilitatem et pacem opes suas conferant.

mesticum est : huic pro se quisque nostrum mederi, atque hoc omnes sanare velle debemus. Erratis, si senatum probare ea, quæ dicuntur a me, putatis, populum autem esse in alia voluntate. Omnes, qui se incolumes volunt, sequentur auctoritatem ² consulis, soluti a cupiditatibus ³, liberi a delictis, cauti in periculis, non timidi in contentionibus ⁴. Quod si quis vestrum spe ducitur, se posse turbulenta ratione honori velificari suo : primum, me consule, id sperare desistat ; deinde habeat me ipsum sibi documento, quem equestri ortum loco ⁵ consulem videt, quæ vitæ via facillime viros bonos ad honorem dignitatemque perducatur. Quod si vos vestrum mihi studium, patres conscripti, ad communem dignitatem defendendam profitemini ⁶, perficiam profecto id, quod

2. *Sequentur auctoritatem consulis.* Postquam tribunum plebis, et omnes consiliorum ejus participes, hortatus est, ut tandem aliquando rempublicam capessant, desinatque magis ac magis scessum lacerare ; eos a proposito deterret, ostendendo populum cum senatu et consulibus in eos conspiraturum, nullamque rationem legis sancientiæ futuram. Nec ulla revera fuit. Nam lege a Tullio, populo coram, vivide et acriter impugnata, quum in consulis sententiam inclinassent omnium animi, cognita populi voluntate, nullis sua spe dejectis, quæ destinata in mente habuerat, perficere non jam ausus est.

3. *Soluti a cupiditatibus.* Quum enim uno servandæ reipublicæ studio incitetur, neque ovarum rerum cupiditate agatur, nihil eum a proposito detertere poterit ; neque enim temere se periculis objiciet, neque timore

discrimen ullum detrectabit. His rationibus hanc alteram addit, quod errant a proposito, si honores hac via se adepturos arbitrentur ; non enim hoc modo ad honores perveniunt, si videlicet rempublicam semper dilacerent novis rogationibus, quæ metum omnibus incutiant, seditionesque novas pariant.

4. *Non timidi in contentionibus.* Et enim si res in contentionem deducatur, bonæ causæ qui inservit, non ei est defuturus, sed contra audacter ei patrocinaturus.

5. *Equestri ortum loco.* Patrem Claceronis fullonem fuisse, Calenus apud Dionem declamat. Plinius, eum equestri loco ortum narrat, præfertque eum id in senatu declaravisse, ut populi et equestris simul ordinis animos sibi conciliaret.

6. *Profitemini.* Nunc senatores ipsos ad capessendam rempublicam hortatur,

238 M. T. CIC. DE LEGE AGRARIA, I.

maxime respublica desiderat, ut hujus ordinis auctoritas, quæ apud majores nostros fuit, eadem nunc longo intervallo ⁷ reipublicæ restituta esse videatur.

sed eante quidem; namque tantummodo petit ab iis ut suam auctoritatem sibi polliceantur, qua fretus gravissima pericula adire non recuset.

7. *Eadem nunc longo intervallo r. restituta esse videatur.* In consulatu suo Cicero senatus auctoritatem novis

fundamentis constituit. Jamdū plebs potentissima fiebat, sed deminutam senatorum potentiam reparavit, et ideo longum post intervallum professus est se talem, qualis primis reipublicæ temporibus erat, senatum rursus constituisse.

M. TULLII CICERONIS

ORATIO SECUNDA

DE LEGE AGRARIA

AD POPULUM

ARGUMENTUM.

Quod egit kal. januar. consul Cicero in senatu, ut agrariam Rulli legem dissuaderet, atque iniquam eam, et perniciosam esse reip. ostenderet, idem haud ita multis post diebus fecit in concione, ne populus suffragiis suis eam legem juberet. Est igitur genus idem causæ, status idem, eadem argumentorum tractatio, nisi quod mutata eorum, apud quos agitur, persona, aliquid etiam artificii immutavit.

Ac primum in solempni exordio populo gratias agit, quod se, perlongo intervallo temporum, primum hominem novum consulem fecerit, quem honorem tanto majorem esse quod ipse consulatum petierit, quum primum licitum sit; consul factus sit, quum primum petierit; et quod in comitiis non prius tabella, quam voce universi populi consul declaratus sit. Itaque profitetur se in hoc magistratu et in omni vita popularem esse futurum. Sed ad hujus verbi vim et interpretationem opus esse sibi populi sapientia. Magnum enim in eo errorem versari, propter nonnullorum simulationes, qui quum populi commoda et salutem oppugnent et impediunt, tamen oratione assequi velint, ut populares esse videantur. Nihil autem esse tam populare, quam pacem, quam libertatem, quam otium; non autem illa popularia esse existimanda, judiciorum perturbationes, rerum judicatarum infirmationes, restitutionem damnatorum; nec largitionem promulgatam, quæ nisi exhausto ærario fieri non possit, popularem esse habendam, cap. 1-4. Jam primum se non omnino genus ipsum legis agrariæ vituperare ostendit, narratque se, quum primum sibi designato consuli nuntiatum esset legem agrariam tribunos plebis designatos conscribere, cupiisse, quid cogitarent, cognoscere; illos autem, quum ostenderet, si lex utilis plebi romanæ sibi videretur, auctorem atque adiutorem futurum, tamen hanc liberalitatem suam aspernatos esse, et, quod agerent, celasse. Tandem quum legem agrariam, cujus princeps Rullus esset, in publicum propositam legisset, facile intellexisse, nihil aliud a primo capite legis usque ad extremum cogitari et agi, nisi ut decem reges ærarii, vectigalium,

provinciarum omnium, totius reipublicæ, regnorum, liberorum populorum, orbis denique terrarum domini constituerentur legis agrariæ simulatione atque nomine, 5, 6. Itaque demonstrat statim primo legis capite populi romani libertatem imminui, quod jubeat Rullum, qui legem tulerit, non per universum populum, sed per xvii tribus decemviros creare, ita ut quem novem tribus fecerint, is decemvir sit. Intolerabilem sibi Rullum hac ratione potentiam arrogare, simulque malitiosa quadam astutia usum, quod Cn. Pompeium exceperit, ne is decemvir inter ceteros fieri possit, quem custodem fore libertatis populi romani videat, 7-10. Deinde ipsa decemviros eligendi ratione, quam lex proponat, multum juribus populi romani derogari ostendit, quippe quos nec veris comitiis, hoc est, populi suffragiis, nec illis (curiatis, recentiorum temporum more) ad speciem per xxx lictores (pro numero xxx curiarum) auspiciorum causa adumbratis constitui jubeat, 11, 12. Tum Cicero ostendit Rulli legem decemviros istos majoribus ornamentis afficere, quam omnes affecti sint, quibus populus amplissimas potestates dederit. Primum enim iis eodem jure, quo tresviri lege Sempronia (non tamen xvii, sed xxxv tribuum suffragiis creati) habuerint, pullarios auspicii causa in coloniis deducendis concedere, eorum potestatem verbo prætoriam et quinquennalem, revera regiam et sempiternam esse; postremo ornari apparitoribus, scribis, librariis, architectis, mulis, tabernaculis, suppellectili, item ducentis ex equestri ordine ministris et satellitibus potestatis, 13. Infinitam vero hanc potestatem esse docetur, quum iis concedatur jus innumerabilis pecuniæ de vectigalibus alienandis conficiendæ; cognitionis sine consilio, pænæ sine provocatione, animadversionis sine auxilio; jus magistratus gerendi, causam non dicendi, agros a quibus velint, quo velint magno pretio emendi, colonias reducendi, liberos populos agris multandi, regna denique vel dandi, vel alienandi, cap. eod. In quibus primum Cicero graviter reprehendit illud, quod lex decemviris permittat infinite omnia vendere, de quibus vendendis Scita facta sint M. Tullio, Cn. Cornelio eoss. deinde quod in illo legis earmine: «qui agri, quæ loca, quæ ædificia, aliudve quid», his verbis «aliudve quid» significetur nihil exceptum esse quod decemviri vendere non possint. Hoc enim capite omnes gentes,

nationes, provincias, regna decemvirorum ditioni, iudicio et potestati permitti et condonari, 14-17. Accedere quod Rulli lex vectigalia populi romani tollat, et nervos reipublicæ incidat, 18-20; quod decemviris permittatur, ut agros et ædificia vendant, quibuscumque in locis videatur, ut omnes agros extra Italiam infinito ex tempore vendant (in quo duplex exceptio agri in Sicilia Recentorici, et agrorum de quibus fœdere cautum sit, dijudicatur), 21, 22; quod aurum, argentum ex præda, ex manubiis, ex auro coronario, ad quoscumque pervenerit, neque relatum sit in publicum, neque in monumento consumptum, imperatores apud decemviros profiteri, et ad eos referre jussur; in quo etsi Pompeium exceperit, tamen quum caverit, ut si qua pecunia posthac ex novis vectigalibus recipiatur, ea decemviri utantur, simul etiam remissis Pompeio manubiis, tamen vectigalia ejus virtute parta decemviris attribuantur, 23. Jam quum lex Rulli agraria jubeat immensa ista pecunia agros emi, quo coloni ex plebe romana deducantur, primo reprehendit orator nec locum et situm agrorum, neque vero naturam definiri; itaque alios ut Sullanos agros, propter invidiam, alios autem incultos propter sterilitatem, alios vastos ac desertos propter pestilentiam fugiendos esse ostendit, ideoque hortatur Quirites, ut potius istam possessionem gratiæ, libertatis, suffragiorum, dignitatis, urbis, fori, ludorum, festorum dierum ceterorumque commodorum retineant, quam relictis his rebus in Sipontina siccitate, aut in Salapinorum pestilentiae finibus, Rullo duce, se collocari patiantur, 24-27. Denique monet ut cogitent, quum decemviri ex lege agraria omnem pecuniam, totamque Italiam suis opibus obsessuri sint, periculum esse, ne omnem populi libertatem suis prædiis et coloniis teneant interclusam, 28. Quod autem Rullus lege sua agrum Campanum se divisurum denuntiet, et Capuam coloniam deducturum, id nec ad commodum aliquod plebis, nec ad amplitudinem ac dignitatem reipublicæ pertinere. Quinque millia enim colonorum lege Rulli Capuam scribi; integris, quietis, otiosis hominibus in hoc numero locum non fore, sed v hominum millibus ad vim, facinus cædemque delectis locum atque urbem, quæ bellum facere possit, quæri, 29. Ac si posset ager Campanus ad universam plebem pervenire, expectandum tamen esse, ut Quirites eum

totum in patrimonio populi romani remanere malint, quam fundum illum pulcherrimum, caput pecuniæ publicæ, pacis ornamentum, præsidium belli, fundamentum vectigalium, horreum legionum, solatium annonæ disperire patiantur, 30. Homines enim hunc agrum, si divisus fuerit, possessuros, ad vim promptos et ad seditionem paratos; eosque paucos esse, opibus et copiis affluentes; reliquis glebam nullam de paternis atque avitis possessionibus relictum iri, 31. Imo si Campanus ager dividatur, exturbari potius et expelli plebem ex agris, quæ nunc cum conduxerit et locatione perpetua vectigalem colat, non constitui in eo et collocari, 32. Denique periculosum esse Capuam urbem expulsis aratoribus, et effusis ac dissipatis vectigalium fructibus quasi sedem novæ reipublicæ constituere, et tamquam molem contra veterem rempublicam comparare, 33-35.

In conclusione breviter omnia incommoda repetit, ex lege Rulli agraria metuenda, ejusque stultam importunitatem castigat, seque fortiter ei resistendo, paci, tranquillitati, otio populi diligenter provisurum esse pollicetur, 36, 37.

M. T. CICERONIS ORATIONES.

DE LEGE AGRARIA,

CONTRA

P. SERVILIUM RULLUM AD POPULUM,

ORATIO SECUNDA.

ORATIO SEXTADECIMA.

I. **E**ST hoc in more positum, Quirites, institutoque majorum, ut ii, qui beneficio vestro imagines¹ familiae suae consequuti sunt, eam primam habeant concionem, qua gratiam beneficii vestri cum suorum laude conjungant. Qua in oratione nonnulli aliquando digni majorum loco reperiuntur; plerique autem hoc perficiunt, ut tantum majoribus eorum debitum² esse videatur, unde etiam, quod posteris solveretur, redundaret. Mihi quidem apud vos de meis majoribus di-

I. 1. *Imagines.* Dictatura, censura, consulatus, praetura, aedilitas ipsa jus imaginum dabant. Novi homines quibus populus nullam dignitatem concesserat nullas imagines, nisi suas ponere poterant. Qui ignobiles dicebantur, ne hanc quidem copiam habebant.

2. *Majoribus eorum debitum.* Nobiles his verbis in odium adducere velle videtur; quod plerique tanto apparatu majorum suorum res gestas commemorando, declarant tantum populo familiae suae esse debitum, ut aliquid adhuc supersit sibi solvendum.

cendi facultas non datur³: non quod non tales fuerint, quales nos illorum sanguine creatos, disciplinisque institutos videtis; sed quod laude populari⁴, atque honoris vestri luce caruerunt. De me⁵ autem ipso, vereor, ne arrogautis sit, apud vos dicere; ingrati, tacere. Nam et, quibus studiis⁶ hanc dignitatem consequutus sim, memet ipsum commemorare, perquam grave est; et silere de tantis vestris beneficiis nullo modo possum. Quare adhibebitur a me certa ratio moderatioque dicendi, ut, quid a vobis acceperim, commemorem; quare dignus vestro summo honore singularique iudicio sim, ipse modice dicam, si necesse erit; vos⁷ eosdem existimatuos putem, qui iudicavistis⁸.

Me perlongo intervallo⁹ prope memoriae, temporumque nostrorum, primum hominem novum, consulem fecistis; et eum locum, quem nobilitas praesidiis firmatum, atque omni ratione obvallatum tenebat, me duce, rescidistis, virtutisque in posterum patere voluistis. Neque me tantummodo consulem, quod est ipsum per se amplissimum, sed ita fecistis, quomodo

3. *Facultas non datur.* Quam sit se de suis maioribus non dicturum, addit non quod ignobiles aut perditii fuerint, sed quod vitam honestam quidem, sed obscuram traduxerint.

4. *Laude populari.* In summae publicae republicae Ciceronis aetas aetatem egit; ibi Gratidius tabellariam legem ferenti restitit; fuit Scauro senatus principi notus. Pater vero, quam infirma esset validudine, aetatem literis deditus egit, familiarisque L. Crasso oratori fuit.

5. *De me autem ipso.* Multi asserunt Ciceroni exprobrare nimium illud suae laudis studium; sed hic necesse

erat, ut de se verba faceret, illudque summo artificio summaque moderatione egit.

6. *Quibus studiis.* Cicero enim unanimi plebis consensu consul fuerat creatus.

7. Alii ex uno codice post Grævium, «ut, si necesse erit, vos». Minus recte. J. V. L.

8. *Qui iudicavistis.* Qui honores mihi tribuendos decrevistis.

9. *Me perlongo intervallo.* Oratorie magis quam vere; nam C. Caelius Caldus, homo novus, consul fuerat electus, triginta ante Ciceronem annis.

pauci nobiles in hac civitate consules facti sunt, novus ante me nemo¹⁰.

II. Nam profecto¹ si recordari volueritis de novis hominibus, reperietis, eos, qui sine repulsa consules facti sint², diuturno labore atque aliqua occasione esse factos, quum multis annis post petissent, quam prætores fuissent, aliquanto serius, quam per ætatem ac per leges³ liceret; qui autem anno suo petierint, sine repulsa non esse factos: me esse unum ex omnibus novis hominibus, de quibus meminisse possumus⁴, qui consulatum petierim, quum primum licitum sit; consul factus sim, quum primum petierim: ut vester honos ad mei temporis diem⁵ petitus, non ad alienæ petitionis occasionem interceptus, nec diuturnis precibus efflagitatus, sed dignitate impetratus esse videatur. Est illud amplissimum⁶, quod paullo ante com-

10. *Novus ante me nemo.* Cicero enim hæc in Pisonem de se ait: « me cuncta Italia, me omnes ordines, me universa civitas, non prius tabella quam voce priorem me consulem declaravit. » Marius quoque, novus homo, magna populi in eum voluntate, sed non tanta quanta Cicero, est consul creatus. Nam consulatum non anno suo, sed Jugurthinæ belli occasione, et perpetua aui in senatores concionibus est adeptus.

II. 1. *Nam profecto.* Hic orator, quo beneficium populi erga se magnificentius appareat, ceteros omnes novos homines elevat, qui consulatum occupavere. Namque ait, ant, quum petiere, sunt repulsi et in alterum annum dilati; aut si, quod postulaverunt, statim fuit concessum, ratione aliqui populus est impulsus, ut illis honorem illum præclarissimum manderet. Hic C. Marium intelligit, qui consul ob Jugurthinum bellum creatus

est, postquam septem annis post præturam omnino jacuisset.

2. *Vulgo sunt.* J. V. L.

3. *Per leges.* Annales leges intelligit, quæ consulatum certis annis propter nimiam juventutis petulantiam definebant.

4. *Alii, possumus.* J. V. L.

5. *Mei temporis diem.* Si petiit simul ac fuit licitum, justissime egit, nec alterius consulatum interceptit. Nam qui alium in annum differtur, illa debitam alteri, quum magistratum obtinet, sedem occupat, quum non sit tempore suo electus. Quum autem Cicero, quando petiit, electus est, certissimum eum tantum honorem, non precibus, sed meritis et dignitate sua impetravisse.

6. *Est illud amplissimum.* Se novum hominem, tanto populi studio creatum jactat; inde præsertim quod non tabellis, sed clara voce sit creatus,

memoravi, Quirites, quod hoc honore ex novis hominibus primum me, multis post annis⁷, affecistis; quod prima petitione; quod anno meo: sed tamen magnificentius atque ornatius esse illo nihil potest, quod meis comitiis non tabellam⁸, vindicem tacitæ libertatis, sed vocem vivam præ vobis, indicem vestrarum erga me voluntatum ac studiorum, tulistis. Itaque me non extrema tribus suffragiorum⁹, sed primi illi vestri concursus, neque singulæ voces præconum, sed una voce universus populus romanus consulem declaravit.

Hoc ego¹⁰ tam insigne, tam singulare vestrum beneficium, Quirites, quum ad animi mei fructum atque lætitiā duco esse permagnum, tum ad curam sollicitudinemque multo majus. Versantur enim, Quirites, in animo meo multæ et graves cogitationes, quæ mihi

unde manifestum fuit populi erga ipsam studium. Amplissimum autem illud oratorie prædicit, quod certe illud multo magis est amplum quum quis consulatum non petens obtinet, aut quam legibus solutus, consul ante ætatem creatur, ut quondam pro P. Scipione ætatem.

7. Alii perperam, ut videtur, multis posthabitis. J. V. L.

8. Tabellam. Illud in mandandis magistratibus primum usurpavit lege Gabinia populus romanus; in tabulis nomina candidatorum, sed primis tantum literis scribebantur.

9. Non extrema tribus suffragiorum. Transposita illa verba sic ad sensum sunt restituenda, suffragia extreme tribus, id est, suffragia centuriarum quas extrema tribus continebat; namque Cicero consul fuerat creatus, in comitiis per centurias, non vero per tribus. — Singulæ voces præconum. Populo sane cujusque centuriæ suf-

fragia renuntiantium. Locus ille indicat Ciceronem suffragia primarum centuriarum obtinuisse, et ideo non necesse fuisse ad extremas usque rem producere; populumque romanum non contentum fuisse consulem cum suffragia declarare, sed clamoribus et plausibus etiam eum salutasce.

10. Hoc ego. Postquam tot tantaque in se collata beneficia populi romani enumeravit orator, quæ propensam in se plebis voluntatem tam manifeste testantur, declarat se quoque hæc omnia accepisse tamquam impositum grato animo onus, et omnia se æturum quæ populo tale beneficium possint exsolvere: nullo modo poterat callidius hanc brevem rerum suarum amplificationem concludere, quam profitendo, se optime quanti pretii plebis gratia sit habenda cognoscere, sequæ consulem non ad otium animi et lætitiā, sed ad reipublicæ tutelam et defensionem esse creatum.

nullam partem neque diurnæ, neque nocturnæ quietis impertiunt : primum tuendi consulatus ; quæ quum omnibus est difficilis et magna ratio, tum vero mihi præter ceteros ; cui errato, nulla venia ; recte facto, exigua laus et ab invitis expressa proponitur ; non, dubitanti fidele consilium ; non, laboranti certum¹¹ subsidium nobilitatis ostenditur. Quod si solus in discrimen aliquod adducerer, ferrem, Quirites, animo æquiore : sed mihi videntur certi homines¹², si qua in re me non modo consilio, verum etiam casu lapsum esse arbitrabuntur, vos universos, qui me antetuleritis nobilitati, vituperaturi. Mihi autem, Quirites, omnia potius perpetienda esse duco, quam non ita gerendum consulatum, ut in omnibus meis factis atque consiliis vestrum de me factum consiliumque laudetur.

III. Accedit etiam ille mihi summus labor ac difficillima ratio consulatus gerendi, quod non eadem, qua superioribus consulibus, lege et conditione utendum esse decrevi : qui aditum hujus loci¹ conspectumque vestrum partim magnopere fugerunt, partim non vehementer sequuti sunt. Ego autem non solum hoc in loco dicam, ubi est id dictu facillimum², sed in

11. *Certum subsidium.* Hoc senatoribus nobilibusque erat usitatum, ut nunquam novos homines, rebus etiam difficillimis impeditos, adjuvarent, quamquam de iis reipublicæ salus penderet. Itaque proficitur consulatum suum hoc ipso fore difficillimum, quod tanto populi studio creatus, magnam de se spem conceitaverit, quæ sit adimpleda ; deinde quod, tempore difficillimo, nullum consilium, nullum præsidium in senatu reperiat.

12. *Certi homines.* Nobiles quibus me antetuleris.

III. 1. *Qui aditum hujus loci.* Raro

consules ad rostra prodibant, tribunorum plebis sedem. Quumque a nobilitate et pauperum studio erat creati, iis tantummodo favebant. Cicero autem, ut sibi favorem conciliet, se popularem consulem fore declarat ; non eum vero qui insano in plebem studio raptus ei inserviat, sed qui turbulentis factionibus et iis, qui ambitioni suæ popularium nomen prætendunt, resistere audeat ; contraque legem tendat, quæ, quamvis reipublicæ favere videatur, tamen omnino paci et populo sit infesta.

2. *Dictu facillimum.* Vos enim li-

ipso senatu, in quo esse locus huic voci non videbatur, popularem³ me futurum esse consulem, prima mea illa oratione kalendis⁴ januariis dixi. Neque enim ullo modo facere possum, ut, quum me intelligam, non hominum potentium studio, non excellentibus gratiis paucorum, sed universi populi romani iudicio consulem ita factum, ut nobilissimis hominibus longe præponeretur, non et in hoc magistratu, et in omni vita sim⁵ popularis.

Sed mihi ad hujusce verbi vim⁶ et interpretationem vehementer opus est vestra sapientia⁷. Versatur enim magnus error, propter insidiosas nonnullorum simulationes; qui quum populi non solum commoda, verum etiam salutem oppugnant et impediunt, oratione assequi volunt, ut populares esse videantur. Ego qualem kalendis januariis acceperim rempublicam, Quirites, intelligo; plenam sollicitudinis⁸, plenam timoris; in qua nihil erat mali, nihil⁹ adversi,

bentissime auditis eam qui se eorum vobis populares profitentur, dum non eadem est apud senatores copia, quia ibi sunt invisi populares.

3. *Popularem.* His verbis orator mire sibi favorem populi conciliat, quum enim hanc legem impugnaturus est; quam tribuni plebis ei maxime faventem jactitavere, necesse est, ut omnium in se studium concitet, animosque sibi devineiat, antequam rem aggrediatur, eosque a proposita lege deterreat.

4. *Alii, jannarij. J. V. L.*

5. *Olim essem,* quod Lambin. jam mutaverat. J. V. L.

6. *Ad hujusce verbi vim.* Nunc quum animum tam suavi exordio delinuit, censam orditur protinus, et demonstrat quantum se inter et nullum sit intervallum qui, ostentatione tantum

popularis, rempublicam falsis nominibus perturbare conetur.

7. *Festra sapientia.* Maxime populo iudicio est opus, ut tenebras quibus circumducitur, discentiat, et insidias illas quas fieti populares ei tendunt, præoccupet et antevertat; nec tam jactato illo popularium nomine decipiat, antequam plane qui sint animi cognoverit.

8. *Plenam sollicitudinis.* Illorum agendi rationem plebi exponit, qui rempublicam omni modo, et legibus, et seditionibus quum perturbent, populares haberi volunt; dum ille est vere popularis, qui pacem reipublice commodis suis anteponit, omniaque mala a populo, nec sua jactitans beneficia, arcet.

9. *Nihil adversi.* Hic orator invidiam in nullum et ceteros consiliorum ejus

quod non boni metuerent, improbi expectarent. Omnia turbulenta consilia contra hunc reipublicæ statum, et contra vestrum otium partim iniuri, partim, nobis consulibus designatis, inita esse dicebantur. Sublata erat de foro fides, non ictu aliquo novæ calamitatis, sed suspitione¹⁰, ac perturbatione iudiciorum, infirmatione rerum judicatarum: novæ dominationes¹¹, extraordinaria, non imperia, sed regna, quæri putabantur.

IV. Quæ quum ego non solum suspicarer, sed plane cernerem (neque enim obscure gerebantur); dixi in senatu¹, in hoc magistratu me popularem consulem futurum. Quid enim est tam populare², quam pax? qua non modo ii, quibus natura sensum dedit, sed etiam tecta³ atque agri mihi lætari videntur. Quid

factores conceit, quos esse tamquam tot seditionum auctores, aut ministros subijcit. At illud oratorie magis est et elate quam vere; nam tacite illæ disordiæ potius ex miserrimis temporibus, quam ex agrariæ legis vitio oriebantur.

10. *Sed suspitione.* Multo gravius esse malum demonstrat, quod non manifesta ex causa proficiscatur, cui mederi possit, sed quia animi solliciti sint et anxii, rebusque diffidentes omnibus, neque satis appareat nude periculum oritur, omniaque sint populo reformidanda. Sic evenerat, ut, quum tabulæ quæ res alienum abolerent, brevi prolaturi dicerentur tribuni, debitorum earum expectatione non illud exsolverent.

11. *Novæ dominationes.* Decemviorum nimium intelligit potestatem, de quibus vere regio enim imperio creandis nullus promulgaverat.—*Extraordinaria.* Usitata enim tribunorum et consulum sunt imperia, non idem

vero de decemviris nec solitis, nec legitimis. — *Regna.* Iuvium maxime populo regis nomen erat, itaque illud Rullo Cicero obiter imponit, quo leges ejus multo minus populo possint placere et comprobari.

IV. 1. *Dixi in senatu.* Kal. januar. quo die magistratum suum inchoavit: locus ille injuriæ temporum ex oratione ad senatum intercidit.

2. *Quid est tam populare.* Ex omnia enumerando quæ populo gratissima sunt, dat intelligendum iis Rullum esse inimicum, neque horum esse propugnatores, ideoque multo magis quam tribunos, popularem.

3. *Sed etiam tecta atque agri mihi lætari videntur.* Quum enim omnia bello exardent, campique aequaliter inulti, subversaque jacent tecta, quodam modo triatitiam explicant; dum contra quum, flore pax, omnia culta opimisque onerata messibus videas, dicas pacis quoque hæc lætari ac prædicare felicitatem.

tam populare, quam libertas⁴? quam non solum ab hominibus, verum etiam a bestiis expeti⁵, atque omnibus rebus anteponi videtis. Quid tam populare, quam otium? quod ita jucundum est, ut et vos, et majores vestri, et fortissimus quisque vir maximos labores suscipiendos putet, ut aliquando in otio possit esse, praesertim in imperio⁶ ac dignitate: qui idcirco etiam majoribus nostris praecipuam laudem gratiamque debemus, quod eorum labore est factum, ut impune⁷ in otio esse possemus. Quare qui possum non esse popularis, quum videam haec omnia, Quirites, pacem externam⁸, libertatem propriam generis ac nominis vestri, otium domesticum, denique omnia, quae vobis cara atque anipla sunt, in fidem⁹ et quodam modo in patrocinium mei consulatus esse collata? Neque enim, Quirites, illud vobis jucundum aut populare debet videri, largitio aliqua promulgata¹⁰, quae verbis ostentari potest, re vera fieri, nisi exhausto aerario, nullo pacto potest. Neque vero illa popularia

4. *Quam libertas.* Subiecit hanc a nullo impugnari.

5. *Bestiis expeti.* Quae enim captae claustra omni ope nituntur dirumpere, saepeque interfici quam servire malunt.

6. *In imperio.* Utraque vatus Venet. amittit in.

7. *Impune.* Tam late enim romani nominis terrorem tulere, ut nullus populus sit qui audeat pacem hanc nostram armis turbare.

8. *Pacem externam.* Cum nationibus ceteris. Hanc brevi otio privato opponit. Quae omnia latores illi legis novae opprimere tentant, decemviros constituendo, qui summum imperium in fortunas et fors in capita nostra habeant.

9. *In fidem.* Republicam omnem

tamquam clientem hic indicat; quumque praecipuum patroni munus sit clientem modis omnibus ab injuria vindicare, significat se creditam sibi publicam sortem omni ope defendere ac tueri.

10. *Largitio aliqua promulgata.* Quam populi ostendit in qua constet verum populi studium, quidque sit vere populare, et quidquid nullus paraverit, explicat; ab eoque petit, an populares sint rerum eversiones seditionesque, quae nihil populo nisi nova mala ruinamque forte minantur. Haec vivida popularium rerum imagine, maximum in tribunum odium conflatur, quum ostendit omnia quae agat, his esse omnino adversa, quae populi felicitatem possint comparare.

sunt existimanda, iudiciorum perturbationes, rerum iudicatarum infirmationes¹¹, restitutio damnatorum: qui civitatum afflictarum, perditis jam rebus, extremi exitiorum¹² solent esse exitus. Neque si qui agros populo romano pollicentur¹³, si aliud quiddam¹⁴ obscure moliuntur, aliud spe ac specie simulationis ostentant, populares existimandi sunt.

V. Nam vere dicam, Quirites, genus ipsum legis agrariæ vituperare non possum. Venit enim mihi in mentem, duos clarissimos¹, ingeniosissimos, amantissimos plebis romanæ viros, Tib. et C. Gracchos, plebem in agris publicis constituuisse, qui agri a privatis antea possidebantur. Non sum autem ego is consul, qui, ut plerique, nefas esse arbitrer, Gracchos laudare; quorum consiliis, sapientia, legibus, multas esse video reipublicæ partes constitutas². Itaque, ut initio mihi, designato consuli³, nuntiabatur, legem agrariam tribunos plebis designatos conscribere; ci-

11. *Rerum iudicatarum infirmationes*. Quia tribuni, ut in Actione ad senatum vidimus, leges tulerant, ut filii proscriptorum honores occuparent, multasque alias novas res proposerant, quæ statum reipublicæ commutarent, inusitatum iudicii et imperii genus constituendo.

12. *Exitiorum*. Lamb. verbum illud vult amoliri.

13. *Pollicentur*. Indicat largitionem illam agrorum fictam esse insidiosam, quippe tribunos ceterique decemviri, postquam imperium in manu haberint, sibi quoque omnino deditos Urbi huic circumdederint, occulta consilia patefaciant, eis tantum commodis invigilaturi.

14. *Si aliud quiddam*. Ambæ Venet. «sed si aliud quidem».

V. 1. *Duos clarissimos*. Lex Agraria

populo semper expectata grataque fuit; itaque orator, ut optime rei sum inserviat, nequit eam fronte adversa impugnare; inde geminos Gracchos laudat populo charissimos, ut ipse quoque plebi placeat; nam Gracchorum laudes a consule in concione publica celebratæ, vulgi animos maxime erant commoturæ, quum nunquam tale ex ore optimatum audissent.

2. *Partes constitutas*. Quum multæ leges a Gracchiis fuerint prolatae, de rebus et civilibus, et militaribus, novam, si omnes fuissent acceptæ, rempublicam constituisent.

3. *Designato consuli*. Antequam Serviliam illam legem impugnet, quandam narrationem præponit, quæ sibi omnium animos concillet, ab aliis vero avertat. Etenim tribunos in tenebris rem agitantes demonstrat, sequæ fidem

piebam, quid cogitarent, cognoscere. Etenim arbitrabar, quoniam eodem anno gerendi nobis essent magistratus, esse aliquam oportere inter nos reipublicæ bene administrandæ societatem. Quum familiariter me in eorum sermonem insinuarem ac darem, celabar, excludebar; et, quum ostenderem, si lex utilis plebi romanæ mihi videretur, auctorem me atque adiutorem futurum⁴, tamen aspernabantur hanc liberalitatem meam; negabant, me adduci posse, ut ullam⁵ largitionem probarem. Finem feci offerendi mei, ne forte mea sedulitas aut insidiosa, aut impudens videretur. Interea non desistebant clam inter se convenire, privatos quosdam adhibere, ad suos cœtus occultos noctem adjungere, et solitudinem⁶. Quibus rebus quanto in metu fuerimus, ex vestra sollicitudine, in qua illis temporibus fuistis, facile assequi conjectura poteritis.

Ineunt tandem⁷ magistratus tribuni plebis; concio tandem expectata⁸ P. Rulli, quod et princeps erat agrariæ legis, et truculentius se gerebat, quam ceteri. Jam designatus, alio vultu⁹, alio vocis sono, alio incessu esse meditabatur, vestitu obsoletiore, corpore

omnino et integrum, nihil ex eorum consiliis unquam cognovisse, quamvis suam eis opem fuerit pollicitus.

4. *Auctorem me atque adiutorem futurum.* Tota hæc narratione odium in tribunos conceit; namque si tribunal plebis bonam legem fuissent laturl, quare consulis auctoritatem et patrocinium recusassent?

5. *Ut ullam.* MSS plures et edd. *illam.*

6. *Solitudinem.* Non animos cessat in legem illam commovere; toto enim hoc capite, tribunum tamquam insidiatorem depingit, noctu ac tenebris

illa molientem, quæ tandem clara luce eruperunt.

7. *Ineunt tandem.* Sicuti ante consules tribuni designabantur, ita ante eos magistratum inibant.

8. *Guliel. conj. expectatur.* J.V. L.

9. *Alio vultu.* Qui populi captabant animos, veterum non tantummodo mores, sed et habitum quoque corporis et cultum mentiebantur, quo integram majorum mentem referre viderentur. Itaque Rullus, tamquam uni legi studeret, corporis curam neglexerat, quo majorem de se apem et fidem concitaret.

inculto et horrido, capillatio, quam ante, barbaque majore : ut oculis et adspectu denuntiare omnibus vim tribunitiam, et minitari reipublicæ videretur. Legem hominis concionemque expectabam. Lex initio nulla proponitur : concionem¹⁰ in primis advocari jubet. Summa cum expectatione concurritur. Explicat orationem¹¹ sane longam, et verbis valde bonis. Unum erat, quod mihi vitiosum videbatur, quod tanta ex frequentia inveniri nemo potuit, qui intelligere posset, quid diceret : hoc ille utrum¹² insidiarum causa fecerit, an hoc genere eloquentiæ delectetur, nescio. Tamen, si qui acutiores in concione steterant, de lege agraria nescio quid voluisse eum dicere, suspicabantur. Aliquando tandem, me designato, lex in publicum proponitur¹³. Concurrunt jussu meo plures uno tempore librarii : descriptam legem ad me afferunt.

VI. Omni hoc vobis ratione¹ confirmare possum, Quirites, hoc animo² me ad legendam legem cognoscendamque venisse, ut, si eam vobis accommodatam

10. *Concionem.* Invidia hoc verbo in Rullam concitatur, qui non ausus est legem promulgare, antequam verba apud populum fecerit. Etenim si justa lex erat, quidnam opus fuit animos ad eam accipiendam præparare, insidiosaque oratione circumvenire?

11. *Explicat orationem.* Quamquam primo oculorum conjectu, Rulli concionem laudare videatur orator; revera vituperat, ut quæ inani tantum verborum suppellectile constaret, fictoque rerum apparatu, quæ si discutiatur, non apparebit etiam quid in mente destinatum haberit tribunus, adeo legem hanc summam, quam etiam populo exponit, tenebris ac nocte involvit. Ironice verbum illud *mihi videbatur*

addit, quasi minimum sit orationis incommodum, quid dicat orator non intelligere.

12. *Hoc ille utrum.* Utroque sensus est contemnendus; nam si populo insidiatur, exterminandus est; si hoc eloquentiæ genus ex proposito affectat, non est amplius audiendus.

13. *Lex in publicum proponitur.* Omnia legum capita populo scripta tradebantur, ut ea cognosceret, antequam ferret suffragia.

VI. 1. *Lambinus sine libris, asseveratione.* J. V. L.

2. *Hoc animo.* Omnia hæc præmittit orator, ut sibi populi magis ac magis conciliet animos, ostendatque se, quum legem impugnât, tantum studio

atque utilem esse intelligerem, auctor ejus atque ad-
jutor essem. Non enim natura, neque discidio, neque
odio penitus insito, bellum nescio quod³ habet sus-
ceptum consulatus cum tribunatu, quia persæpe
seditiosis atque improbis tribunis plebis boni et fortes
consules obstiterunt, et quia vis tribunitia nonnum-
quam libidini⁴ restitit consulari. Non potestatum dis-
similitudo, sed animorum disjunctio dissensionem
facit⁵. Itaque hoc animo legem sumpsi in manus, ut
eam cuperem esse aptam vestris commodis, et ejus-
modi, quam consul, re, non oratione, popularis, et
honeste et libenter⁶ posset defendere. Atque ego a
primo capite legis⁷, usque ad extremum, reperio,
Quirites, nihil aliud cogitatum, nihil aliud susce-
ptum, nihil aliud actum⁸, nisi ut decem reges, æra-
rii, vectigalium, provinciarum omnium, totius rei-
publicæ, regnorum, liberorum populorum, orbis
denique terrarum, domini constituerentur, legis
agrariæ simulatione atque nomine. Sic confirmo,
Quirites, hac lege agraria, pulchra⁹ atque populari,

in plebem duci, quippe qui legem
illam justam bonamque esse votis om-
nibus cupiverit.

3. *Bellum nescio quod.* Inde odia
illa consules inter et tribunos, orie-
bantur, quod alii populo, alii senatui
summopere favere studebant. Et quum
eorum quisque metueret, ne suam
alter nimis augeret potestatem, inde
fiebat, ut alter alteri obsisteret, nulla
sepiissime de causa, nisi ut viam amu-
lo præcluderet.

4. *Libidini.* H. e. cupiditati.

5. *Facit.* Veteres libri habent, *fecit*,
nec forsitan male.

6. *Honeste et libenter.* Illud repetit
quod jam supra exposuit, quodque

maxime ad populi favorem captan-
dum convenit. — *Honeste.* Habita
consulatus ratio; quam defendere
possem intacta magistratus mei digni-
tate. — *Libenter.* Studio tantum meo
erga vos ductus; nec inani assentandi
vobis cupiditate.

7. *Primo capite legis.* Ipse ad Attic.
lib. III, scripsit, veterum tribunorum
plebis rogatio tria capita habebat.

8. *Nihil aliud actum.* Nota verbo-
rum illorum incrementum, nam cogi-
tare minus est quam auspicere, et
auspicere minus quam agere.

9. *Pulchra atque populari.* Ironice.
Nam quid populo magis infestum,
quam lex illa, qua decem regibus,

dari vobis nihil, condonari certis hominibus omnia; ostentari populo romano agros, eripi etiam libertatem; privatorum pecunias augeri, publicas exhauriri; denique, quod est indignissimum, per tribunum plebis, quem majores praesidem libertatis¹⁰ custodemque esse voluerunt, reges in civitate constitui. Quae quum exposuero, si falsa vobis¹¹ videbuntur esse, sequar auctoritatem vestram, mutabo meam sententiam; sin insidias fieri libertati vestrae, simulatione largitionis, intelligetis, uolitate dubitare, plurimo sudore et sanguine majorum vestrorum partam, vobisque¹² traditam libertatem, nullo vestro labore¹³, consule adjutore¹⁴, defendere.

VII. Primum caput est¹ legis agrariae, quo, ut illi putant, tentamini leviter, quo animo libertatis vestrae deminutionem² ferre possitis. Jubet enim TRIBUNUM

totius reipublicae opes permittuntur, potestasque datur ut in aerarium orbisque terrarum opes irrumpant.

10. *Praesidem libertatis.* Quum plebs romana impari ae jure contra patres tueretur, atque pulsus regibus paucis senatoribus servire cogeretur, secessionis facta, tribunus plebis creare, quasi propugnaculum contra latius grassantem senatorum potestatem. Nunc quam indignum est hos ipsos qui a populo fautores libertatis sunt creati, illudque ei acceptum referre debent, ad id unum audere ut sibi creditam plebem exhauriant, in eamque opprimendum reges constituent.

11. *Si falsa vobis.* Hoc ratiocinio, si falsa profero, vobis erudam; si vera, necesse est ut vos verba mea sequamini.

12. *Gratulus, nobisque.* quod parum cum ceteris convenit. J. V. L.

13. *Nullo vestro labore.* Populum in tribunos incitando, eum admonet,

ne libertatem anim ipse defendat, armaque contra tribunum exeat. Namque inde gravissima mala potuissent exoriri.

14. *Adjutore.* Ernest. legendum putat auctore. J. V. L.

VII. 1. *Primum caput est.* Quamvis tria capita Cicero in ep. ad Attic. legi huic adscripserit, opinor quatuor fuisse, unum de decenviria, alterum de consuecenda pecunia, tertium de emenda agris, quartum de deducendis coloniis. Orator antequam legem impugnaret praeconi mandabat, uti legem recitaret, recitam ipse discutebat.

2. *Deminutionem.* Non aperte lege violabatur libertas, sed revera imminuebatur; etenim quum Rullus suffragii jus multis eriperet, libertatem paulatim constriungebat, et quum turpissimum populo esset suffragio privari, maximum ei dedecus hac lege inurebatur.

PLEBIS, QUI EAM LEGEM TULERIT, CREARE DECEMVIROS PER TRIBUS SEPTEMDECIM, UT, QUEM NOVEN TRIBUS FERERINT, IS DECENVIR SIT. Hic quæro, quam ob causam initium rerum ac legum suarum hinc duxerit, ut populus romanus suffragio privaretur³. Toties legibus agrariis curatores⁴ constituti sunt, triumviri⁵, quinquéviri, decemviri: quæro a populari tribuno plebis, ecquando, nisi per xxxv tribus, creati sint. Etenim quum omnes potestates⁶, imperia, curationes ab universo populo romano proficisci convenit, tum eas⁷ profecto maxime, quæ constituuntur ad populi fructum aliquem et commodum; in quo et universi deligant⁸, quem populo romano maxime consulturum putent, et unusquisque studio et suffragio suo viam sibi ad beneficium impetrandum munire⁹ possit. Hoc tribuno plebis potissimum venit in mentem, populum romanum universum privare suffragiis, paucas tribus, non certa conditione juris¹⁰, sed sortis

3. *Suffragio privaretur.* Si non totus, maxima saltem ex parte. Etenim populus romanus triginta et quinque tribubus constabat, et nullus septemdecim tantum exposebat. Caius Tiberiusque Gracchus qui legem agrariam tolerant, triumvros ab omni populo creati jusserant. Et quum lege Rulli tantum novem tribubus ad decemvirum errandum esset opus, ceteri omnes suffragii jure erant dejecti.

4. *Curatores constituti sunt.* Qui populum in colonias deducerent agrosque ei assignarent.

5. *Triumviri.* Triumviri et quinquéviri Nepesino et Pontino agro dividendo; decemviri autem, Liguistico, et Gallico partiendo, fuere præpositi.

6. *Potestates.* Cum potestate erant, qui rei alicui a populo præfiebantur;

cum imperio autem, quibus nominatim a populo mandatum motus erat.

7. *Tum eas.* Curationes scilicet agrorum, et coloniarum deductiones.

8. *Universi deligant.* Non tantum tribunos populum suffragio privavit, sed etiam quæ suffragia darent tribus, non antiquissimas aut sapientissimas elegit, sed eas quas sors duceret, ita ut reipublice fata ex novem tribubus pessimis forsitan non pendeat.

9. *Munire possit.* Quum decemviri agros sint divisuri populo, civis quisque in suffragio ferendo, iis assentari conabitur, ut ei largiatur postea, quum imperium obtinerit. Inde eveniet ut suffragia quodammodo libera non futura sint.

10. *Conditione juris.* Condicio certa juris esset, si nominatim septemdecim

beneficio, fortuito¹², ad usurpandam libertatem vocare!

ITEM, inquit, EODEMQUE MODO¹³, capite altero, ut COMITIBUS PONTIFICIBUS MAXIMI¹⁴. Ne hoc quidem vidit, majores nostros tam fuisse populares, ut, quod per populum creari fas non erat propter religionem sacerdotum, in eo tamen, propter amplitudinem sacerdotii, voluerint populo supplicari¹⁵. Atque hoc idem de ceteris sacerdotiis¹⁶ Cn. Domitius, tribunus plebis, vir clarissimus, tulit: quod populus, per religionem, sacerdotia mandare non poterat, ut minor pars populi vocaretur; ab ea parte qui esset factus, is a collegio cooptaretur. Videte, quid intersit inter Cn. Domitium, tribunum plebis, hominem nobilissimum, et P. Rullum, qui tentavit, ut opinor, patientiam vestram, quum se nobilem¹⁷ esse diceret. Do-

tribus Rullus elegeret; sed sorti rei publicae fortunam committit. Inflat sane et augeat orator erratum illud Rulli. Namque sorti illud permiserat, ne tribum aliquam autepone videtur, nec incusari posset quasdam sibi devotas aut corruptas tribus ad peragenda consilia seposuisse.

12. Habent *fortuito* aliquot MSS. Probat Gorceux, ad Cic. de Finibus, V, 11. J. V. L.

13. Hic sine causa glossam vident: formula est. J. V. L.

14. *Pontificis maximi*. Olim pontifex maximus a pontificum collegio tantummodo eligi poterat: attamen propter summam sacerdotii dignitatem et potentiam, decretum est ut a decem tribubus congregatis eligeretur, i. e. a minore populi parte, ut deinde a collegio pontificum cooptaretur. Tribunus vero plebis factus, Cn. Domitius Ænobarbus, pontificibus iratus qui

noluerant eum loco patriæ sufficere, eos etiam libertate pontifices eligendi orbavit, jusque illud ad populum omne transtulit.

15. *Populo supplicari*. Hoc est, populum antea consulere. Hujus verbi vim omnem explicat orator pro Plauc. cap. 4.

16. *De ceteris sacerdotiis*. Quum maximum pontificatum Cn. Domitius plebis suffragia commisisset, ceteros postea omnes creando pontifices populo permisit, absque ulla pontificum intercessionem.

17. *Quum se nobilem*. Quinta Philippica, cap. 17, orator Rulli nobilitatem agnoscit, de qua dubitare se ibi simulatur. Rullus a Servilia gente erat ortus; Plinius, lib. VIII, cap. 51, P. Servilium Rullum patrem hujus tribuni nobilem esse narrat, eumque testatur, primum esse qui aprum totum mensæ suæ apposerit.

mitius, quod per cærimonias¹⁷ populi fieri non poterat, ratione assequutus est, ut id, quoad posset, quoad fas esset, quoad liceret, populi ad partes daret: hic, quod populi proprium semper fuit, quod nemo imminuit, nemo immutavit, quin ii, qui populo agros essent assignaturi, ante acciperent a populo beneficium, quam darent; id totum eripere vobis, atque e manibus extorquere conatus est. Ille, quod dari populo nullo modo poterat, tamen quodammodo dedit; hic, quod adimi nullo pacto poterat potestate¹⁸, quadam ratione eripere conatur.

VIII. Quæret quispiam, in tanta injuria tantaque impudentia quid spectarit¹. Non defuit consilium²: fides³ erga plebem romanam, æquitas in vos libertatemque vestram vehementer defuit. Jubet⁴ enim, comitia decemviris habere creandis eum, qui legem tulerit. Hoc dicam planius. Jubet Rullus, homo non cupidus⁵, neque appetens, habere comitia Rullum. Nondum reprehendo; video fecisse alios: illud, quod nemo fecit, de minore parte populi, quo pertineat, videte. Habebit comitia: volet eos renuntiare⁶, qui-

17. *Per cærimonias*. Per religionem, quæ vetabat ne res sacræ a populo profano administrarentur.

18. Muretus, Var. lect. V, 5, docte conjicit, *poterat potestive*. Nihil forte mutandum, quavis Beck. *potestate* uncia incluserit. J. V. L.

VIII. 1. *Quid spectarit*. Quem sibi finem in illa lege ferenda proposuerit; quom se tot opibus circumdederit, utilitatemne suam spectat, an vestram.

2. *Consilium*. Sed injustum quidem, namque omnia ad se contulit, nullamque populi et reipublicæ rationem habuit.

3. *Fides*. Namque libertatis custos

ac propugnator a populo creatus, in hanc libertatem consilia agit, eam tacite subvertit.

4. *Jubet enim*. Non ideo tam injuste egit, quod se comitiis præpositum esse tentet; nam et alii antea ita fecerunt; sed quia septemdecim tribus quas volet educet.

5. *Homo non cupidus*. Fidem Rulli et integritatem in dubium ponere tentat; qui quom sit ita appetens, non verisimile est ut joste agat, quon tantam potentatem sibi creditam habuerit.

6. Codd. plerique et edd. ante Lambrinum, *denuntiare*. J. V. L.

bus regia potestas hac lege quæritur. Universo populo neque ipse committit, neque illi horum consiliorum auctores committi recte putant posse. Sortietur tribus idem Rullus. Homo felix⁷ educet, quas volet, tribus. Quos novem tribus decemviros fecerint, ab eodem Rullo eductæ; hos omnium rerum, ut jam ostendam, dominos habebimus. Atque ii⁸, ut grati ac memores beneficii esse videantur, aliquid se novem tribuum notis hominibus⁹ debere confitebuntur; reliquis vero sex et xx tribubus, nihil erit, quod non putent posse suo jure denegare. Quos tandem igitur decemviros creari vult? se primum¹⁰. Qui licet? leges enim sunt veteres, neque eæ consulares¹¹, si quid interesse hoc arbitramini, sed tribunitiæ, vobis majoribusque vestris vehementer gratæ atque jucundæ. Licinia¹² est lex, atque altera Æbutia; quæ non modo eum, qui tulerit de aliqua curatione ac potestate, sed etiam collegas ejus, cognatos, affines excipit, ne eis ea potestas curatione mandetur. Etenim, si populo consulis¹³, re-

7. *Homo felix.* Rullum innuit, sortis religionem violaturum, et ideo felicem vocat, quia quæ paraverit tribus ex urna nomina educeet.

8. *Atque ii.* Necesse est ut mutui inter se decemviri et tribus quæ eos elegerint, devincti sint fraudis commercio. Nam decemviri, largiendo agros, aut plaris emendo, civibus injuriæ pretium exsolvent. Unde oriri possunt gravissima, in mutante adhuc republica, discordia.

9. *Notis hominibus.* Gratosia scilicet, quosque antea corrumpere. Satis erat enim in quaque tribu conspicuos quosdam cives sibi deditos habere; quum hi suffragium dabant, eos vulgus omnis rerum ignarus sequebatur, et in sententiam una cum his ibant;

unde facillimum erat Rullo quos vellet, decemviros eligere.

10. *Se primum.* Non erat sane illud in lege tribuni constitutum; sed quom jam Græchi simili tempore fecissent, Rullum orator conjicit vestigiis eorum institutum.

11. *Consulares.* Quæ plebs forsitan severiores arbitraretur, quod ab invisio plebi ordini fuisset prolata.

12. *Licinia.* C. Licinius Stolo legem tulit, quacum ipse fuit condemnatus; in ea decretum erat ne quis plus quam D jugera possideret.

13. *Consulis.* Si vis enim fidei facere, te pro utilitate tua non acturum, necesse est ut libenter te ex omni re removens, ex qua fructum percipere putes amplissimum.

move te a suspitione alicujus tui commodi; fac fidem, te nihil, nisi populi utilitatem et fructum quærere; sine ad alios potestatem, ad te gratiam beneficii tui pervenire. Nam hoc quidem vix est liberi¹⁴ populi, vix vestrorum animorum ac magnificentiae.

IX. Quis legem tulit? Rullus. Quis majorem partem populi suffragiis privavit¹? Rullus. Quis comitiis praefuit? Rullus. Quis tribus, quas voluit, vocavit², nullo custode³ sortitus? Rullus. Quis decemviros, quos voluit, renuntiavit? idem Rullus⁴. Quem principem⁵ renuntiavit? Rullum. Vix, mehercule, servis⁶ hoc eum suis, non vobis⁷, omnium gentium dominis, probaturum arbitrarer. Optimæ leges⁸ igitur hac lege sine ulla exceptione tollentur. Idem sibi⁹ sua lege curationem petet; idem, majore parte populi suffragiis spoliata, comitia habebit; quos volet, atque in iis se ipsum renuntiabit: et videlicet collegas suos, adscriptores legis¹⁰ agrariae non repudiabit, a quibus

14. *Liberi populi.* Etenim ignavi tantum et cupidi est plebem vanis nominibus deceptam ita insidiis circumvenire, ut quum sua vobis commoda commiserit, vestrae tantum inservitis utilitati. Praesertim quum vos jactitatis plebis unius causa vos agere.

IX. 1. Aliquot MSS et ed. 1481, *prohibuit.* J. V. L.

2. Cod. Erfurt. *evocavit.* J. V. L.

3. *Nullo custode.* Quam comitia Romæ haberentur, quidam viri his praepositi erant eustodum nomine; horum potes erant prohibere, ne qua fraus ullo modo fieri posset.

4. *Aquest Rullus.* J. V. L.

5. *Quem principem.* Primum decemvirum. — *Renuntiavit.* Praecones primum renuntiant quem quæque tribus

aut centuria elegit. Quique comitia habet, populo magistratum eum renuntiat, quem plures elegerunt.

6. *Servis.* Tanta legis hujus est audacia et indignitas, ut eam ne servi quidem saspicere vellent. Nam per eam Rullus omnem sibi vindicat potentiam; vosne igitur omnium terrarum domini illud sanietis, quod homines vilissimi non ferrent?

7. Guelm. conj. *ne vobis, aut nedum vobis.* J. V. L.

8. *Optimæ leges.* Ebant scilicet et Licinia. — *Sine exceptione.* Funditus tollentur, ut nullum earum vestigium supersit.

9. Alii, *idem legis sibi.* J. V. L.

10. *Adscriptores legis.* Non Rullas hanc legem unus mente conceperat ordinatque, fuerant et alii consilii

ei locus primus invidiæ in præscriptione legis¹¹ concessus est; ceteri fructus omnium rerum, qui in spe legis hujus positi sunt, communi cautione, atque æqua sibi¹² parte retinentur.

At videte hominis diligentiam¹³, si aut Rullum cogitasse, aut si Rullo potuisse in mentem venire arbitramini. Viderunt ii, qui hæc machinabantur, si vobis ex omni populo deligendi potestas esset data, quæcumque res esset, in qua fides, integritas, virtus, auctoritas quæreretur, vos eam sine dubitatione ad Cn. Pompeium¹⁴ principem delaturos. Etenim, quem unum ex cunctis delegissetis, ut eum omnibus omnium gentium¹⁵ bellis terra et mari præponeretis; certe in decemviris faciendis, sive fides haberetur, sive honos, et committi huic optime, et ornari hunc justissime posse intelligebant. Itaque excipitur hac lege non adolescentia, non legitimum aliquod impedimentum, non potestas, non magistratus ullus, aliis negotiis ac legibus impeditus; reus¹⁶ denique, quo minus decemvir fieri possit, non excipitur¹⁷. Cn. Pompeius excipitur, ne cum P. Rullo, taceo de ceteris, decemvir fieri possit. Præsentem eum profiteri jubet,

participes, qui licet Rullum legi nomen præponere avisseut, cum eo tamen in præda partem erant advocati.

11. *Idem. in indice et in pr. J. V. L.*

12. *Idem, ei. J. V. L.*

13. *Hominis diligentiam.* Quam injuste Rullus egerit inde liquet; qui quam creandos magistratus juberet, absentes excepit, ne Pompeius qui tum Mithridaticum bellum conficiebat, a populo eligeretur. Dubitare videtur orator Rullum hæc mente concipere potuisse, sed omne hoc consilium ex iis oriri, qui Pompeio inimicissimi essent, quales Crassus et Lucullus.

14. *Cn. Pompeium.* Carissimus hoc tempore populo erat Pompeius, sensuique paullo invisus. Itaque populum hic se orator profitetur quum eum extollit, quem plebs romana diligit, majoremque inde in Rullum concitat invidiam.

15. *Omnium gentium.* Pompeius enim bellum in Africa cum Dumitio, in Hispania cum Sertorio, in mari cum piratis, in Asia cum Mithridate gesserat.

16. *Alii, non reus... possit. J. V. L.*

17. *Aberat ante Grævium, non excipitur. J. V. L.*

quod nulla alia in lege umquam fuit, ne in his quidem magistratibus, quorum certus ordo est. Timebat enim, Pompeius si adesset ¹⁸, ne ferri non posset; aut ne, si accepta lex esset, illum sibi collegam adscriberetis, custodem ac vindicem ¹⁹ cupiditatum.

X. Hic, quoniam video ¹ vos hominis dignitate, et contumelia legis esse commotos; renovabo illud, quod initio dixi, regnum comparari, libertatem vestram hac lege funditus tolli. An vos aliter existimabatis, quum ad omnia vestra pauci homines ² cupiditatis oculos adjecissent? non eos in primis id acturos, ut ex omni custodia vestrae libertatis, ex omni potestate, curatione, patrocínio ³ vestrorum commodorum Cn. Pompeius depelleretur? Viderunt, et vident, si per imprudentiam vestram, negligentiam ⁴ meam, legem incognitam acceperitis; fore, uti postea ⁵, cognitis insidiis, quum decemviros creaveritis, tum vitis omnibus, et sceleribus legis, Cn. Pompeii praesidium

18. Alii, *ne si adesset, ferri non posset*. J. V. L.

19. *Custodem ac vindicem*. Gravisime populum in leges latos hoc modo orator inebat; ostendit enim Pompeius a magistratu prohibitum, tamquam qui unus grassantes in rempublicam refrenare ac coercere potuisset: tribunumque omni ope ad id enixum fuisse, ut in desertam destitutamque auxilio rempublicam, impetum possit accere.

X. 1. *Quoniam video*. Hic admurmuravit oratori concio, et commota est audita Pompeii injuria. Similis in lege Manilia locus ille quo ait: « vestra admurmuratio facit, Quirites, ut agnosceretis videamini qui haec fecerint ». Vocibus illis populum magis accendit.

2. Arroganter et stulte B. Weisk. « Hoc magis hebraicum est, inquit,

quam latinum ». Cave aliquid mutes. J. V. L.

3. *Patrocínio*. Si enim vir aequissimus ille constitueretur decemvir, non illi liceret agros quibus vellent, adscribere, emereque et vendere prout libuerit.

4. *Negligentiam meam*. Si legis vitia non patefecissem, nec tacitas tribuni et collegarum mentes, flagitiaque aperuissem.

5. *Uti postea*. Duo legis latoribus erant metuenda. Primum ne lex rejiceretur, quod modis omnibus prohibere tentaverant, populum fallaci concione excitando ut eam decerneret; deinde ne quum lata foret, populus agnosceret, quae mala sibi pararentur, eumque decemvirum constitueret, qui posset huic publicae utilitati infensissimo tribuno obsistere.

opponendum putetis. Et hoc parvum argumentum vobis erit, a certis hominibus dominationem potestatemque omnium rerum quæri, quum videatis, eum, quem custodem vestræ libertatis fore videant, expertem fieri dignitatis?

Cognoscite nunc⁶, quæ potestas decemviris, et quanta detur. Primum lege curiata⁷ decemviros ornat. Jam hoc inauditum, et plane novo more, uti curiata lege magistratus detur, qui nullis comitiis⁸ ante sit datus. Eam legem ab eo prætor, qui sit primus factus⁹, ferri jubet. At quomodo? « Ut ii decemviratum « habeant, quos plebs designaverit¹⁰. » Oblitus est, nullos a plebe designari. Et is orbem terrarum constringit novis legibus, qui, quod in secundo capite scriptum est, non meminit in tertio? Atque hic perspicuum est, quid juris¹¹ a majoribus acceperitis, quid ab hoc tribuno plebis vobis relinquatur.

XI. Majores de omnibus¹ magistratibus bis vos sententiam ferre voluerunt. Nam quum centuriata²

6. *Cognoscite nunc.* Hactenus de decemvirorum creatione egit, nunc eorum potestatem, quam metuenda futura sit, aperit.

7. *Leges curiatae.* Hoc est, comitiis per curias. Qui modus creandorum magistratuum obsoletus erat, nam per centurias et per tribus sæpissime eligebantur.

8. *Nullis comitiis.* Namque tribus novem satis erant hac lege ut decemvir crearetur, unde fiebat ut revera populus suffragiorum jure fraudaretur.

9. *Primus factus.* Primus prætor dicebatur, qui suffragiorum legitimum numerum primus obtinuerat, ceteri deinde eodem ordine sequebantur.

10. *Plebs designaverit.* Falsam hoc omnino erat; namque, quum septem-

decim tantum tribus ad ferenda suffragia adhiberentur, non populo, sed plebis parte minima decemviri erant creandi.

11. *Quid juris acceperitis.* Populum magis ac magis in tribunos acuit veterum libertatum recordatione, quas traditæ a majoribus, longoque et salutaris usui consecratas, tribunus evertere aggreditur, ut in earum locum servitium, miseriam et reipublice eversionem sufficiat.

XI. 1. *Omnibus.* Græv. recepit e codd. Palat. *singulis.*

2. *Centuriata.* Centuriata lex centuriatis comitiis designabatur. Quatuor erant apud Romanos comitiorum genera, curiata, centuriata, tributa, et calata. Prima per curias, altera per

lex censoribus³ ferebatur, quum curiata ceteris patriciis magistratibus; tum iterum de iisdem iudicabatur, ut esset reprehendendi potestas, si populum beneficii sui pœniteret. Nunc, quia prima illa⁴ cœmitia tenetis, centuriata⁵ et tributa; curiata tantum auspiciorum causa remanserunt. Hic autem tribunus plebis, quia videbat, potestatem neminem injussu populi aut plebis⁶ posse habere, curiatis ea comitiis, quæ vos non sinitis⁷, confirmavit; tributa, quæ vestra erant, sustulit⁸. Ita, quum majores binis comitiis voluerint vos de singulis magistratibus judicare; hic homo popularis ne unam quidem⁹ populo comitiarum potestatem reliquit. Sed videte hominis religionem¹⁰ et diligentiam. Vidit, et perspexit, sine curiata

centurias, tertia vero per tribus, ut ex nomine liquet, agebantur. Qui vero calatorum modus fuerit apud plerosque incertum. Plures, nec immerito opinor, calata fuisse siunt, quoniam populus promiscue sententiam ferebat. His flamines et sacerdotes, qui a collegio cooptati fuerant, et pontifices, qui tribus comitiis designati fuerant, inaugurabantur. His autem populus sententiam ferebat de quoque magistratu. Nam magistratus lege curiata vel centuriata creatus, iterum populi iudicium centuriatis comitiis subibat. Centuriata illa comitia a Servio rege fuerant instituta.

3. Lambino placuit rescribere *consulibus*. J. V. L.

4. Schütz. libenter poneret *prima illa* ante *curiata tantum*. J. V. L.

5. *Centuriata*. Ciceronis temporibus, magistratus comitiis tribus aut centuriatis creabantur; comitia autem curiata sequebantur; nec jam ut olim antecederant, et ad religionem tantum aspiciamque pertinebant.

6. *Populi aut plebis*. Notum est centuriata comitia vocari comitis populi, tributa vero plebis, quia ab humilioribus peragerentur. Minoribus autem magistratibus, utpote inauspicato creatis, auspiciorum causa curiatam ferri legem oportebat.

7. *Sinitis*. Pantagathus maluit *sinitis*; Lambinus, *tenetis*; Lauredaus, *initis*. J. V. L.

8. *Sustulit*. Maximam enim populi partem lege sua tribunus suffragio orbaverat.

9. *Ne unam quidem*. Nam vobis tributa ademit, curiata autem ingredi non soletis.

10. *Religionem*. Ironia est; religionem enim dicit propter legem curiatam, quæ ad religionem et auspicia pertinet; errant autem graviter qui legis curiatæ auspiciis, ad ea pertinere putant quibus magistratus creabantur, quum jam creata ferretur. Ad religionem autem et auspiciis propter curiarum sacra pertinet. Eaque lege imperio et rei militari suspicabantur.

lege decemviros habere potestatem¹¹ non posse, quoniam per novem tribus essent constituti. Jubet ferre de his legem curiatam; prætori¹² Imperat: quam id ipsum absurde¹³, nihil ad me attinet; jubet enim, QUI PRIMUS SIT PRÆTOR FACTUS, EUM LEGEM CURIATAM FERRE; SIN IS FERRE NON POSSIT, QUI POSTREMUS SIT: ut aut lusisse¹⁴ in tantis rebus, aut profecto nescio quid spectasse videatur. Verum hoc, quod est aut ita perversum, ut ridiculum, aut ita malitiosum, ut obscurum sit, relinquamus: ad religionem¹⁵ hominis revertamur. Videt, sine lege curiata nihil agi per decemviros posse. Quid postea, si ea lata non erit? Attendite ingenium. Tum II DECEMVIRI, inquit, EODEM JURE SINT, QUO QUI OPTIMA LEGE. Si hoc fieri potest, ut in hac civitate, quæ longe jure libertatis ceteris civitatibus antecellit, quisquam nullis comitiis¹⁶ imperium aut potestatem assequi possit, quid attinet, tertio capite legem curiatam¹⁷ ferre

11. *Habere potestatem.* Nam decemviri, qui a minima populi parte erant creati, non legitimum certe imperium obtinebant; itaque opus erat ut lege curiata sanciretur eorum potestas.

12. *Prætori imperat.* Legem enim curiatam ferre tribunus non poterat, propter auspiciis, quod nullum plebis est.

13. *Absurde.* Absurdum sane est, sic a primo ad postremum transire, quam ad secundum res illa pertinere debuerit, si prius recusasset.

14. *Lusisse.* Ridiculum certe est in tam gravi materia, res tamquam per jocum tractare, quod facere tribunus videtur, a primo ad postremum sic transiendo.

15. *Ad religionem.* Eum populo deridendum ostendit; sublata enim

curiata lege, sensit decemviros nullam possidere auctoritatem; itaque eam a prætoribus ferri religiose jubet: qui vero si recusarent, cavet decemvirorum auctoritati, namque præcipit, ut sint eodem jure, quo qui optima lege fuerint creati. Optima lex hic significat eos, qui lege curiata, sine ullo vitio et intercessione, potestatem cum jure consequuntur.

16. *Quisquam nullis comitiis.* Quam enim maxima pars populi suffragiorum sit jure destituta, nulla sunt Rulli comitia.

17. *Curiatam ferre.* Quid opus est legem illam ferri, quam comitiis, quæ eam antecellunt, sint sublata; imperatumque sit, decemviros eandem auctoritatem retinere, licet legem illam ferre prætores abuserint.

jubere, quoniam quarto permittas, ut siue lege curiata idem juris habeant, quod haberent, si optima lege a populo essent creati? Reges¹⁸ constituuntur, non decemviri, Quirites; iique ab his initiis fundamentisque nascuntur, ut non modo quum gerere cœperint, sed etiam quum constituentur, omne vestrum jus, potestas, libertasque tollatur.

XII. At videte¹, quam diligenter retineat jus tribunitiæ potestatis. Consulibus legem curiatam ferentibus, a tribunis plebis sæpe est intercessum. Neque tamen nos id querimus, esse hanc tribunorum plebis potestatem: tantummodo, si quis ea potestate temere est usus, existimamus². Illic tribunus plebis lege curiata³, quam prætor ferat, adimit intercedendi potestatem. Atque hoc quum in eo reprehendendum est, quod per tribunum plebis tribunitia potestas minuitur⁴, tum in eo deridendum, quod consuli, si legem curiatam non habet, attingere rem⁵ militarem

18. *Reges constituuntur.* Quam enim auctoritatem exercebunt, qui sic solitis legibus in medium procedunt? Quodnam erit horum hominum imperium quos tribunos fortune nostris imponit? Num magistratus illi sunt, quorum nec populo, nec legibus, nec patrio more sit consecrata potestas? Reges igitur Romanis imponuntur, non magistratus, et quum sic suspicantur potentiam obtineant, metuendum est, ne postea eam, quum ab initio leges contemnere consueverint, in excidium rei publice convertant.

XII. 1. *At videte.* Ridicula sane est illa nulli casio; nam primo tribunitiæ potestati jus intercedendi adimit; deinde potestatem eandem decemviris, ac si intercessum non esset, adscribit.

2. *Existimamus.* Pantagathus legendum putabat *exæstumamus*; aliis visum est excidiase *reprehendendum*, vel *querendum*, ante *existimamus*. Lambinus vulgatam defendit, et *existimamus* habet pro *censemus*, judicamus.

3. *Lege curiata.* Multi legendum censent *legi curiatæ*.

4. *Potestas minuitur.* Nam quis adeo stultus erit, qui huic legi intercedat, quum antea edictum fuerit, nihil hac intercessione agi posse? Nihil injustius enim erat, quam illud edictum quo libertas coerceretur.

5. *Rem militarem.* Nam propter aspiciom et religionem, lex curiata rem militarem continet; et consulibus erat necessaria, quod summum jus apud exercitum erant habituri, quod in civitate non habebant.

non licet; hic [cui vetat, intercedendi] potestatem, etiamsi intercessum sit, tamen eandem constituit, quam, si lata esset lex: ut non intelligam, quare aut hic vetet intercedere ⁶, aut quemquam intercessurum putet, quum intercessio stultitiam intercessoris significatura sit, non rem impeditura.

Sint igitur decemviri neque veris comitiis ⁷, hoc est, populi suffragiis, neque illis ⁸ ad speciem, atque ad usurpationem vetustatis, per xxx lictores, auspiciorum causa, adumbratis, constituti. Videte ⁹ nunc, eos, qui a vobis nihil potestatis acceperint, quanto majoribus ornamentis afficiat, quam omnes nos affecti sumus, quibus vos amplissimas potestates dedistis. Jubet auspicii ¹⁰ coloniarum deducendarum causa decemviros habere pullarios ¹¹: EODEM JURE, inquit, QUO HABUERUNT TRESVIRI ¹² LEGE SEMPRONIA. Audes etiam, Rulle, mentionem facere legis Semproniae? nec te ea lex ipsa cominonet, tres viros illos xxxv triumvirum suffragio esse creatos? Et, quum tu a Tib. Gracchi aequitate ¹³ ac pudore longissime remotus sis,

6. *Vetet intercedere.* Quum sine lege eodem tribuat potestatem, et intercessio nihil sit profutura.

7. *Neque veris comitiis.* Non justis comitiis instituti, qualia sunt vel tributa, vel centuriata. Nam lege Rulli pars populi minor ad suffragium vocatur, non universus populus.

8. *Neque illis.* Curiatis scilicet, quae similitudinem et speciem comitiurum habent; comitia vero non sunt, quum pro triginta populi urbani curiis aetate Ciceronis, triginta curiarum lictores adhiberentur.

9. *Videte nunc.* Ostendit iude quam injusta sit illa lex. Namque decemviri, qui reipsa non a populo erantur, sed civibus sunt omnino impositi, majorem

rem potestatem obtinebant quam illi quos elegit populus romanus.

10. *Lallem, post Graevium, ad auspicia.* Male. Vulgatam lectionem Lambinus et Garatonius recte defenderunt. J. V. L.

11. *Pullarios.* Hoc nomine dicebantur, qui pullos gallinaceos inclusos servabant.

12. *Tresviri.* Alii multi triumviri. Quam non ita multa haberet orator quae in pullariis reprehenderet, ex lege Sempronia occasionem arripit rursum in Rullum incurrendi.

13. *Aequitate.* Adeo enim aequus fuit Tib. Gracchus, ut omni populo suffragii jus reliquerit, nedum immi-neret, sicut lege sua Rullus egerat.

id quod dissimillima ratione factum sit, eodem jure putas esse oportere?

XIII. Dat præterea potestatem, verbo prætoriam, re vera regiam; definit in quinquennium, facit sempternam: tantis enim confirmat opibus et copiis, ut invitis eripi nullo modo possit. Deinde ornat apparitoribus¹, scribis, librariis², præconibus, architectis³; præterea mulis, tabernaculis, centuriis⁴, suppellectili; sumptum haurit ex ærario, suppeditat a sociis; janitores⁵ ex equestri loco ducentos in annos singulos, stipatores corporis constituit, eosdem ministros et satellites potestatis. Formam adhuc habetis, Quirites, et speciem ipsam tyrannorum; insignia videtis potestatis, nondum ipsam potestatem. Dixerit enim fortasse quispiam: Quid me ista lædunt, scribe, lictor, præco, pullarius? Omnia sunt hæc hujusmodi, Quirites, ut ea qui habeat sine vestris suffragiis⁶, aut rex non ferendus, aut privatus furiosus esse videatur.

XIII. 1. *Apparitoribus*. Hoc nomine dicuntur, qui magistratui operam præstant.

2. *Librariis*. Qui acta scribebant, libros rationum et aliarum rerum conficiebant, et magistratui scribisque parebant. — *Præconibus*. Qui decemvirorum edicta pronuntiarent, anctionemque facerent.

3. Gulielm. conj. *accensis*. J. V. L.

4. Schütz. arbitratur glossatorem adscripsisse *tentoriis*, ex quo deinde factum sit *centuriis*. Pantagathus, *canteris*. J. V. L.

5. *Janitores*. Verhum illud mendosum multis visum est. Etenim non verisimile est equites romanos servorum aut libertinorum munus obituros esse; et nimis sane esset invidiosum decemviris, hanc tam numerosam modò re-

gum, cohortem post se trahere. Ant. Augustinus *funtores* pro *janitores* legendum putat: quod valde probarem, si aliqua MSS auctoritate firmaretur. Non enim orator sane eos silentio prætermisit, de quibus sæpius mentio fit hæc in oratione, quiq; primum fere in decemvirum comitatu locum obtinebant.

6. *Sine vestris suffragiis*. Omnia quæ decemviris concedenda decreverat Nullus, non adeo inusitata et inaudita erant. Sed ea vehementius orator exagitat, quod suffragio populi data non essent, et sine legitima comitiis tribuerentur. Quæ qui possidebit, ostendet sane se tamquam regem populi suffragio jam designatum, brevi reipublicæ nocitura magis esse aggressurum.

Perspicite, quanta potestas permittatur : non privatorum insaniam, sed intolerantiam regum⁷ esse dicetis. Primum permittitur infinita potestas innumeralis pecuniæ conficiendæ de vestris vectigalibus, non fruendis⁸, sed alienandis. Deinde orbis terrarum gentiumque omnium datur cognitio sine consilio⁹, pœna sine provocatione, animadversio sine auxilio. Judicare per quinquennium, vel de consulibus, vel de ipsis tribunis plebis poterunt; de illis interea nemo iudicabit¹⁰ : magistratus his gerere licebit; causam dicere¹¹ non licebit. Emere agros, a quibus volent, vel quos volent, quam volent magno, poterunt; colonias deducere novas, reuovare veteres, totam Italiam suis coloniis ut complere liceat, permittitur; omnes provincias obeundi, liberos populos¹² agris multandi, regnorum vel daudorum¹³ summa potestas datur, quum velint; Romæ esse¹⁴, quum commodum sit; quacumque velint summo cum imperio, iudicioque omnium rerum vagari ut liceat, conceditur. Interea

7. *Regum.* Al. *regis.* J. V. L.

8. *Non fruendis.* Non percipiendis vestrorum vectigalium fructibus, sed vectigalibus ipsis alienandis et vendendis.

9. *Cognitio sine consilio.* Idem decemviri cognoscent et iudicabunt; neque illis iudices erunt in consilio, ut prætores Romæ consilium iudicium habent. — *Sine auxilio.* Etenim quum subasta sit ad plebem appellandi facultas, nullum erit periculum populi, contra latius vagantem decemvirorum insolentiam.

10. *Nemo iudicabit.* Etenim qui in magistratu sunt, vel reipublicæ causam provincias obtinent, rei fieri nequeunt.

11. *Causam dicere.* Quamdiu in magistratu erunt, nemo eos in ius pro-

trahere poterit; quum vero elapsum fuerit quinquennium, tunc sibi præcavebunt; quumque summam obtineant auctoritatem, sibi aliquas dignitates adscribent, quæ prohibeant ne in ius protrahantur. Unde fiet ut infinitæ potestatis nullam unquam referendam rationem arbitrentur.

12. *Liberos populos.* In eos iniquiores erant romani magistratus, eorumque iura imminuebant.

13. *Ernest.* addit *vel adimendorum*, nullo codice adjuvante. Malim ego Cameraril et Lambini conjecturam, *regn. vendendorum.* J. V. L.

14. *Romæ esse.* Quod novum est et inauditum, non enim consulibus in Urbe cum eodem se in provincia imperio esse permittitur.

dissolvant judicia publica¹⁵; de consiliis¹⁶ abducant, quos velint; singuli¹⁷ de maximis rebus judicent; quæstori permittant¹⁸; finitorem mittant; ratum sit, quod finitor uni illi, a quo missus erit, renuntiaverit.

XIV. Verbum mihi deest, Quirites, quum ego hanc potestatem regiam appello; sed profecto major est quædam. Nullum enim regnum fuit umquam, quod non, si minus jure aliquo, at regionibus tamen certis¹, contineretur: hoc vero infinitum est, quo et regna omnia, et vestrum imperium, quod latissime patet, et ea, quæ partim libera² a vobis, partim etiam ignorata vobis sunt, permissu legis continentur.

Datur igitur eis primum, ut liceat eis vendere omnia, de quibus vendendis senatusconsulta facta sunt, M. Tullio, Cn. Cornelio consulibus³. Cur hoc tam est obscurum⁴ atque cæcum? Quid? ista omnia, de qui-

15. *Judicia publica.* Judicia publica sunt, quæ criminalia vocamus, quæ a quæstoribus Romæ exercebantur. Dissolvent autem judicia publica, quum ipsi de publicis quæstionibus cognoscere volent, adempta prætoribus earum cognitione.

16. *De consiliis abducant.* Paulo ambiguus est locus ille. Vel enim de consiliis judices abducant sibi inimicos; vel reus procul a judicibus abducant, penitusque exsolvent. Proinde duo hæc pariter rempublicam evertunt ac pessumdant.

17. *Singuli.* Nullo adjuvante eos inquisitore.

18. *Quæstori permittant.* Etiam judicium alieni delegent. Quum rem cognoscere eos pigebit, hoc minus quæstori suo, prout libnerit, permittent.

— *Finitorem.* Interdum ne quæstori quidem mandent, sed sine judicio finitorem mittant, ejus arbitrio priva-

tum, aut publicum agrum pronuntient. Finitores erant quos nunc agrimensores dicimus.

XIV. 1. *Regionibus tamen certis.* Reges vel immanissimi, licet nullo jure teneantur, tamen ultra fines imperii grassari et sævire nequeunt. Pestis autem illa decemviralis non jam Italiam omnem, sed et Ægyptum transgreditur.

2. *Libera a vobis.* Quæ nullum stipendium pendunt, quæ, quantum ad vos attinet, sunt immunia. — *Ignorata.* Quæ extra imperium jacerere creditis; ut verbi gratia, potuit tum ignorare populus rom. se in Cypro aliquid juris habere, quod postea publicavit Clodius in tribunatu.

3. *Consulibus.* Anno Urbis 673, h. e. octo et decem annis ante consulatum Tullium.

4. *Obscurum.* Car non appellat nominationem, quæ censet vendenda? Sed populum fallit, qui vel nescit, vel non

bus senatus censuit, nominatim in lege perscribi nonne potuerunt? Duæ sunt hujus obscuritatis causæ, Quirites: una pudoris⁵, si quis pudor esse potest in tam insigni impudentia; altera sceleris⁶. Nam neque ea, quæ senatus nominatim vendenda censuit, audet appellare: sunt enim loca publica urbis, sunt sacella, quæ post restitutam tribuniciam potestatem nemo attingit, quæ majores in urbe partim⁷ periculi perfugia⁸ esse voluerunt. Hæc lege tribunitia decemviri vendent. Accedet eo mons Gaurus⁹; accedent salicta ad Minturnas¹⁰; adjungetur etiam illa via vendibilis Herculanea¹¹, multarum deliciarum, et magnæ pecuniæ: permulta alia, quæ senatus propter angustias ærarii vendenda censuit, consules propter invidiam¹² non vendiderunt. Verum hæc fortasse propter pudorem in lege reticentur. Sed illud magis est cavendum¹³ et pertimescendum, quod audaciæ decemvirali, corruptendarum tabularum publicarum,

meminit, alioqui non pateretur sacella, loca publica, etc. vendi, quæ anno Urbis 673, propter angustias ærarii bellis civilibus exhausti vendenda censuerat senatus.

5. *Pudoris*. Puduit enim ea nominari, quæ, quamvis censuerat senatus, vendere consules non ausi erant.

6. *Sceleris*. Quod silentio hæc latissima decemviris permittitur facultas ea vendendi quæ collibuerit.

7. *Partim*. Ex parte. Frustra Manut. *passim*; Lambin. «portus periculi et perf.» J. V. L.

8. *Periculi perfugia*. Quæ loca, Græcis *ἀσύλα*, si quis adiret ab instanti sen inimicorum, sen creditorum periculo salvus esset.

9. *Mons Gaurus*. Campaniæ, vino nobilissimus.

10. *Sal. ad Minturnas*. Quæ loca in assignatione agrorum triumviri populo romano retinuerant, nec colonia hæc deducta dividerant. Locus ille fuga Marii fuit famosus; hic enim delituit, ut Sullæ ministros vitaret. Cf. Plinium, III, 5.

11. *Herculanea*. Nempe quæ ad viam Herculanensem rura jacebant, maximi erant redditus, quod non longe a lacu Lucrino distarent, qui omnem eam rram amenissimam efficiebat, neque præcui a Baiis, quarum sæpius deliciæ apud veteres celebrantur. Inde maximæ ad has villas civium turba ruebat, ut omnia generis delicias frueretur.

12. *Propter invidiam*. Offensionem et odium populi metuentes.

13. *Cavendum*; e codd. Franc. et Parisiens. Olim, *crendendum*. J. V. L.

fugendorumque senatusconsultorum ¹⁴, quæ facta numquam sunt, quum ex eo numero, qui per eos annos ¹⁵ consules fuerunt, multi mortui sint, magna potestas permittitur: nisi forte nihil est æquum, vos de eorum audacia suspicari, quorum cupiditati nimium angustus orbis terrarum esse videatur.

XV. Habetis unum venditionis genus; quod magnum videri vobis intelligo; sed attendite animos ad ea, quæ consequuntur: hunc quasi gradum quemdam atque aditum ad cetera jactum ¹ intelligetis. Qui **AGRI** ², **QUÆ LOCA**, **QUÆ EDIFICIA**. Quid est præterea? multa in mancipiis, in pecore, auro, argento, ebore, veste, suppellectili, ceteris rebus. Quid dicam? invidiosum ³ putasset hoc fore, si omnia nominasset? Non metuit invidiam. Quid ergo? longum putavit, et timuit, ne quid præteriret: adscripsit, **ALIUDVE QUID** ⁴. Qua brevitate rem nullam esse exceptam videtis. Quidquid ergo sit extra Italiam, quod publicum populi romani factum sit, L. Sulla, Q. Pompeio con-

¹⁴ *Fugendorum senatusconsultorum.* Nempe si ea quæ numquam senatus decreverit, pro factis ad ætærum referant, perscriptis eorum consulum nominibus, qui ea scripsisse fingantur. Nondum enim Cæsar auctor fuerat, ut senatus ac populi aeta diurna conficerentur ac publicarentur, quod in consilatu instituit.

¹⁵ *Per eos annos.* Quos lege complexus sit Rullus. Unde facillimum esset decenviro mentiri, mortuo consule, qui solus mendaciam refellere posset.

XV. 1. *Lallem. factum*; quod unice verum affirmat Schütz. Sed significatur gradus h. l. quasi e magnis exmentis facta moles, ita ut quædam fundamenta *jacere* necesse fuerit; et

multo verius est h. l. quam si vulgari elocatione dixisset, « facere gradum et aditum », ut dicitur « facere passum ».

2. *Qui agri.* Post venditionem italicam ad provincialem transit, qua Rullus omnia quæ, L. Sulla et Q. Pompeio coss. h. e. xxv annis ante Ciceronem, postea publica facta essent, vendi jubet. Legis autem ea erant verba: « Qui agri, quæ loca, quæ ædificia, aliudve quid extra Italiam, quod publicum populi romani factum sit, id decenviri vendunto ».

3. *Invidiosum.* Quia odium concitare potuisse tanta hæc regionum alienatio ac veluti proscriptio.

4. *Aliudve quid.* Cetera omnia reliqua; quibus verbis omnia contineri videntur.

sulibus, aut postea, id decemviros jubet vendere. Hoc capite, Quirites, omnes gentes, nationes, provincias, regna, decemvirum ditioni, iudicio, potestatique permissa et condonata esse dico. Primum enim hoc quaero, qui tandem locus usquam sit, quem non possint decemviri dicere publicum populi romani esse factum. Nam, quum idem possit iudicare, qui dixerit⁵; quid est, quod non liceat ei dicere, cui liceat eidem iudicare? Commodum erit Pergamum, Smyrnæ, Tralles, Ephesum, Miletum, Cyzicum⁶, totam denique Asiam, quæ post L. Sullam, Q. Pompeium consules recuperata sit⁷, populi romani factam esse dicere. Utrum oratio ad ejus rei disputationem⁸ deeat; an, quum idem et disseret, et iudicabit, impelli non poterit, ut falsum iudicet? an, si condemnare Asiam volet⁹, terrorem damnationis et minas non, quanti volet, æstimabit? Quid, quod¹⁰ disputari contra nullo pacto potest, quoniam statutum a vobis est et iudicatum, quam hereditatem jam crevimus, regnum Bithyniæ¹¹, quod certe publicum est populi

5. *Qui dixerit.* Quum lidem decemviri possint aliquid publicum iudicare, quod ita esse dixerint; nullus erit locus quem non possint publicum dicere, quam lidem ita reipsa esse possint iudicare. Sen alius verba: Quum soli illi decemviri de possessionis iure decreturi sint, nonne impune omnia possunt, tamquam populi rom. publica repetere, quum ad neminem spoliati possint provocare.

6. *Miletum, Cyzicum.* Quas urbes a Mithridate occupatas, Sulla armis recuperavit.

7. *Recuperata sit.* Nempe vieto Aristonico. Vide infra 33, et Phll. XI, 8.

8. *Al. disceptationem.* J. V. L.

9. *Condemnare Asiam volet.* Si eo

animo est, ut Asiam publicam populi rom. factam esse iudicare velit decemvir, nonne fiet, ut damnationis metu ac minis, Asiani, quantumcumque pecuniam flagitabit, ei numerent? Lallum. et eum sequuti non pauci, *volet.*

10. *Quid quod.* Paulio impeditior periodus videtur, quod verba nonnulla parenthesi includenda sunt; ceterum sensus omulso patet, si hunc locum ita construas: Quid dicam de regno Bithyniæ, ejus heredes sumus constituti, quod certe ad populum rom. pertinet (quæ jam disputatio de integro fieri non potest, quoniam vos jam iudicavistis); num obstore poterimus quin illam totam vendituri sint?

11. *Regnum Bithyniæ.* Nicomedes

romani factum? num quid causæ est, quin omnes agros, urbes, stativa¹², portus, totam denique Bithyniam decemviri vendituri sint?

XVI. Quid Mitylenæ¹³? quæ certe vestræ, Quirites, belli lege, ac victoriæ jure factæ sunt: urbs et natura, et situ, et descriptione ædificiorum et pulchritudine, in primis nobilis; agri jucundi et fertiles; nempe eodem capite inclusi continentur. Quid Alexandria¹⁴, cunctaque Ægyptus? ut occulte latet¹⁵? ut recondita est? ut furtim tota decemviris traditur? Quis enim vestrum hoc ignorat, dici, illud regnum testamento regis Alexandri, populi romani esse factum? Hic ego consul populi romani non modo nihil judico¹⁶, sed ne, quid sentiam, quidem profero: magna enim mihi res non modo ad statuendum, sed etiam ad dicendum videtur esse. Video, qui testamentum factum esse confirmet; auctoritatem senatus¹⁷ exstare hereditatis

rex Bithyniæ mariæ populū rom. heredem fecerat, cujus regnum in provinciæ formam fuerat redactum.

12. *Stativa*. Codd. Pith. et Erfurt. *stagna*. J. V. L.

XVI. 1. *Mitylenæ*. Quæ urbs in Lesbos insula, quod Mithridatis partes sequuta erat, et Aquillium ac alios plurimos victos ei tradiderat, paullum ante Sallæ mortem capta est, et magna ex parte diruta; etiam libertatem amisit, in quam postea, adveniente Theophane, a Pompeio restituta est. De pulchritudine hujus urbis situ vid. Vitr. I, 6.

2. *Alexandria*. Ptolemæus Alexander II, qui Tyro exsul mortuus est, populū rom. heredem instituerat, ut superiori oratione jam dictum est. Quoniam autem non satis constabat, testamentum vere factum a rege esset, quo regnum populo relinqueret, eaque de re in senatu sententiis sæpe

certatum erat, propterea, inquit Cicero, se nolle hac de re judicare. Ceterum et ipse eadem de causa orationem habuit, quæ inscribitur *de Rege Alexandrino*, cujus recens erata fragmenta locum hunc clariori luce collustrant.

3. *Occulte latet*. Ut sub hoc capite latitat, clamque et furtim traditur decemviris. Lex enim omnia populū prætexta justitiæ specie fraude circumveniebat.

4. *Nihil judico*. Memm judicium meamque sententiam non interponam, tantum quid alii dicant commemorabo.

5. *Auctoritatem senatus*. Senatu jubente aditam esse hereditatem scio, quando legatos decrevit mitti senatus, qui pecunias Tyri a Ptolemæo depositas recuperaret. Cf. Wesseling. ad Samson. Chron. an. U. 674, 689, et J. F. Gronov. ad Div. I, 2.

aditæ sentio, tum, quando, Alexandro mortuo, legatos Tyrum misimus, qui ab illo pecuniam depositam nostris⁶ recuperarent. Hæc L. Philippum⁷ sæpe in senatu confirmasse memoria teneo: eum, qui regnum illud teneat hoc tempore, neque genere, neque animo regio esse, inter omnes fere video convenire. Dicitur contra, nullum esse testamentum; non oportere populum romanum omnium regnorum appetentem videri⁸; demigraturos⁹ in illa loca nostros homines, propter agrorum bonitatem, et omnium rerum copiam. Hac tanta de re P. Rullus cum ceteris decemviris, collegis suis, judicabit? et verum¹⁰ judicabit? nam utrumque¹¹ ita magnum est, ut nullo modo neque concedendum, neque ferendum sit. Volet esse popularis? populo romano adjudicabit. Ergo idem ex sua lege¹² vendet Alexandriam, vendet Ægyptum; urbis copiosissimæ, pulcherrimorumque agrorum iudex, arbiter, dominus, rex denique opulentissimi regni reperietur. Non sumet sibi tantum, non appetet? judicabit, Alexandriam regis esse; a populo romano abjudicabit.

6. *Nostris*. Lamb. Lallem. prætulērunt nobis, ex emendatione Putciani. Nihil melius scio, inquit Ern. J. V. L.

7. *L. Philippum*. Intelligendus L. Philippus ille qui consul fuerat cum Sext. Julio a. U. 662; filium habuit, qui septem post Ciceronem annis consulatus adeptus.

8. *Appetentem videri*. Quod jam plurimas regiones sive a regibus populo rom. tradi constaret; suspicioque esse poterat, ne ipse populus testaments aut fingere, aut certe extorquere videretur. Quod pravis deinde sub imperatoribus accidit, quam pessimas quisque princeps in privatorum testamentis heres esset adscribendus.

9. *Demigraturos*. Quod sdeo evenit, ut Julius legem promulgaverit, ne quis injussu suo eam peteret, et Augustus idem postea sanxerit.

10. *Verum*. Schütz. e Lamb. *utrum*. Mibi quidem non probatur. B. Weisk. vulgatum merito servat, quæ optimo est sensu. J. V. L.

11. *Utrumque*. Et judicare et verum judicare, utrumque tanti est momenti ut non sit eis permittendum, neque ferendum nonnullos homines de re tanta discernere.

12. *Ex sua lege*. Si iudicio suo Ægyptum populo romano tribuerit, oportebit etiam ut secundum legem suam illa vendatur.

XVII. Primum populi romani hereditatem decemviri¹ iudicent, quum vos volueritis de privatis hereditatibus centumviros iudicare? Deinde quis aget causam populi romani? ubi res ista agetur? qui sunt isti decemviri, quos perspiciamus, regnum Alexandriae Ptolemæo gratis adjudicatu-²ros? Quod si Alexandria petebatur; cur non eosdem cursus hoc tempore, quos, L. Cotta, L. Torquato consulibus, cucurrerunt³? cur non aperte, ut antea? cur non item, ut quum decreto⁴ et palam regionem illam petierunt? an, qui etesiis⁵, qui per cursum rectum regnum tenere non potuerunt⁵, nunc tetr. tenebris et caligine se Alexandriam perventuros arbitrati sunt?

Atque illud circumspecte vestris mentibus [unaque⁶]... Legatos nostros, homines auctoritate tenui, qui rerum privatarum causa legationes liberas⁷ ob-
eunt, tamen exteræ nationes ferre vix possunt. Grave est enim nomen imperii, atque id etiam in levi per-

XVII. 1. *Decemviri*. Tanta res decem hominum arbitrio permittetur, quum res privatas in centum electorum virorum iudicio disceptari sit usitatum. De centumvirorum iudicio, vid. ad calc. prim. volum. de iudic. publ.

2. *Cucurrerunt*. Apparet his consulibus Alexandriam armis aggressos Romanorum nonnullos; quod factum silent auctores.

3. *Decreto*. Cur non eam SCto repeterant? Alii legunt secundum Lamb. «directo», quod Weisk. probat, sed ita ut etiam adjecta quædam velit verba.

4. *Etesiis*. Sequitur illustrem emendationem Gulielmi. Vulg. «quietis iis», J. V. L.

5. *Non potuerunt*. An qui etesiis, h. e. ventorum sereno flatu et pleois, ut ita dicam, velia Alexandriam occupare non potuerunt, illam nunc per

enniculos invadent? Optime etesiis ventis qui tantum æstate flant, tetræ tenebræ opponuntur.

6. *Unaque*. Verbum hoc corruptum, sunt plura post excidisse putaverunt plerique editores. Laured. et Mao. corrigunt «animisque», Turnebus «ona Quirites». Putat cum Lamb. Ernestius Ciceronem dixisse bujnamodi quid «cognoscelte labem reip.» Verum nihil deesse probatur, si aut cum Sch. legatur «mentibus vestris, Quirites», aut loco «onque» conjiciatur «namque», quod novam sententiam recte ineipiat.

7. *Legationes liberas*. Sic vocantur, quod qui eas obtinebant libere poterant, quamdiu vellent, abesse, et privata sua negotia in quavis provincia gerere. Hoc titulo a ceteris legationibus sejongebantur.

sua pertimescitur, propterea quod vestro, non suo nomine⁸, quum hinc egressi sunt, abutuntur. Quid censetis, quum isti decemviri cum imperio, cum fascibus, cum illa delecta finitorum⁹ juventute per orbem terrarum vagabuntur? quo tandem animo, quo metu, quo periculo miseras nationes futuras? Est in imperio terror; patientur. Est in adventu sumptus¹⁰: ferent. Imperabitur aliquid innumeris: non recusabunt. Illud vero quantum est, Quirites, quum is decemvir, qui aliquam in urbem aut expectatus, ut hospes, aut repente, ut dominus, venerit, illum ipsum locum, quo venerit, illam ipsam sedem hospitalem¹¹, in quam erit deductus, publicam populi romani esse dicet? Quanta calamitas populi, si dixerit? Quantus ipsi quaestus, si negarit¹²? Atque iidem, qui haec appetunt, queri nonnumquam solent, omnes terras Cn. Pompeio atque omnia maria esse permissa. Simile vero est, multa committi, et condonari¹³ omnia? labori et negotio praeponi, an praedae et quaestui? mitti ad socios liberandos, an ad opprimendos? denique, si quis est honos singularis, nihilne interest, utrum populus romanus eum, cui velit, deferat, an is impudenter¹⁴ populo romano per legis fraudem surripiatur?

8. *Non suo nomine.* Nomine legationis vestrae ad potentiam abutuntur, et tum agunt, non nomine suo, sed vestro, quo maiorem terrorem incutiant.

9. *Finitorum.* Qui terminos agris imponunt, quasi iam eos sint vendituri.

10. *Sumptus.* Quantus autem ille miseris civitatibus contra leges imponeretur, omnes enuntiant historiae. Ex arbitrio enim semper pendebat.

11. *Sedem hospitalem.* Quamvis in

hoc hospitii iure magna insit veneratio, quae violari non debeat.

12. *Si negarit.* Quantam vim pecuniae recipiet, ut agrum hunc non esse populi rom. profiteatur?

13. *Condonari.* Ut decemviris: gravior enim est condonari, quam permitti; omnia quam multa; decemviris quam Pompeio.

14. *Impudenter.* Summa impudentia, lege dolosa honores populo furari. Frustra Laured et Man. « imprudenter ».

XVIII. Intellexistis, quot res et quantas decemviri, legis permissu, vendituri sint. Non est satis. Quum sese sociorum, quum exterarum nationum, quum regum sanguine¹ impleant; incidant nervos populi romani², adhibeant manus vectigalibus vestris, irrum pant in ærarium³. Sequitur enim caput, quo capite non permittit quidem⁴, si forte desit pecunia, quæ tanta⁵ ex superioribus recipi potest, ut deesse non debeat; sed plane, quasi ea res vobis salutis futura sit, ita cogit atque imperat, ut decemviri vestra vectigalia vendant nominatim. Quam tu mihi ex ordine recita⁶ de legis scripto populi romani auctionem: quam me hercule ego præconi huic ipsi luctuosam et acerbam prædicationem futuram puto. Auctio.

Ut in suis rebus, ita in republica luxuriosus est nepos, qui prius silvas vendat⁷, quam vineas. Italiam percensuisti; perge in Siciliam. AUCTIONIS PARS EA, QUÆ AD SICILIAM PERTINET. Nihil est in hac provincia, quod aut in oppidis, aut in agris majores nostri proprium nobis reliquerint, quin id venire jubeat. Quod partum recenti victoria⁸ majores vobis in so-

XVIII. 1. *Sanguine*. Fortunas et bonis sociorum nomine hoc invidioso appellat, ut apud Tacitum, Hist. IV, c. 7, « provinciæ sanguine provincias vinci ».

2. *Nervos populi rom.* Qui vectigalibus contolentur.

3. *Irrumpant in ærarium*. Quum vectigalia exhauserint, perinde erit, ac si impetu facto, ærarium ipsum perfregerint.

4. *Non permittit*. Græc. « ne permittit quidem ». J. V. L.

5. *Quæ tanta*. Cujus tam immanem vim colligere debent, ut deesse, quamvis modis omnibus vexata, non possit.

6. *Recita*. Conversa jam a populo ad præconem oratione, ipsi acerbam hanc bonorum publicationem fore profitetur, cui tamen quaestuosissima recitatio hæc ait futura. Rursus inde auditores alloquitur, cuncta in tribunos hujus rei invidia, quæ præconem ipsum, vilissimum hominem, sit motura. Quamvis enim scribæ acta legere solerent, ideo præcone utitur Cicero, quo majori sensu populum impellat.

7. *Sil. vendat*. In eam quæ de Italia recitabatur auctionem, Rullus a vendenda silva Scantia ansipiesbatur.

8. *Recenti victoria*. M. Aquillæ, qui servile bellum confecerat. Recens

ciorum urbibus ac finibus, et vinculum pacis, et monumentum belli reliquerunt, id vos ab illis acceptum, hoc auctore, vendetis?

XIX. Hic mihi parumper¹ mentes vestras, Quirites, commovere videor, dum patefacio vobis, quas isti penitus abstrusas insidias se potuisse arbitrentur contra Cn. Pompeii dignitatem. Et mihi, quæso, ignoscite, si appello talem virum sæpius. Vos mihi prætori, biennio ante, Quirites, hoc eodem² in loco, personam hanc imposuistis, ut, quibuscumque rebus possem, illius absentis³ dignitatem vobiscum una tuerer. Feci adhuc, quæ potui, neque familiaritate illius adductus, nec spe honoris atque amplissimæ dignitatis, quam ego, etsi libente illo, tamen absente illo⁴, per vos consequutus sum. Quamobrem quum intelligam, hanc totam fere legem ad illius opes evertendas, tamquam machinam, comparari; et resistam consiliis hominum, et perficiam profecto, quod ego video comparari, ut id vos universi non solum videre, verum etiam tenere⁵ possitis.

Jubet venire, quæ Attalensium⁶, quæ Phaselitum,

antem ea victoria, præ Marcelli ac superiorum ducum bellis vocatur.

XIX. 1. *Hic mihi parumper.* Conjicit satis probabiliter Garatonius ante hæc verba excidisse alium cujusdam Serviliæ legiæ capitis titulum, quod præconi Cicero recitandum dederit; non enim locum cum proxime antecedentibus satis coherere. Verum et nihil abesse posse probatur, et hoc ad sequentia optime refertur, quum in proximo capite insidias Pompeio a tribunis factas sit declaraturus, ita ut quædam tantummodo sit ad causam præmunio et « commovere videor » futuro sensu sit usurpandum; quod

non ita singulari exemplo invenitur. Ideo nos novo capite novum sententiarum ordinem distinximus.

2. *Hoc eodem in loco.* Quum pro lege Manilia dicerem.

3. *Illius absentis.* Aherat tam, quum Cicero Maniliam legem suadebat, Pompeius in Cilicia ad reliquias belli piratici persequendas, ut nunc in Paphlagonia bello Mithridatico implicatur.

4. *Janædan.* alterum illo delendum putat J. V. L.

5. *Tenere.* Non solum sub oculis, sed etiam in manibus habere.

6. *Attalensium.* Quæ loca a P. Ser-

quæ Olymphenorum fuerint, agrumque Agerensem, et Orindicum⁷, et Gedusanum: hæc P. Servilii imperio et victoria, clarissimi viri, vestra facta sunt. Adjungit agros Bithyniæ regios, quibus nunc publicani fruuntur; deinde Attalicos agros in Chersoneso; in Macedonia, qui regis Philippi, sive Persæ fuerunt, qui item a censoribus locati sunt, et certissimum⁸ vectigal. Adscribit idem auctioni Corinthios agros, opimos et fertiles; et Cyrenenses, qui Apionis⁹ fuerunt; et agros in Hispania propter Carthaginem novam, et in Africa ipsam veterem Carthaginem vendit: quam videlicet P. Africanus non propter religionem sedium illarum ac vetustatis, de consilii sententia, consecravit, sed ut ipse locus, eorum, qui cum hac urbe de imperio certarunt, vestigia calamitatis ostenderet. Sed non fuit tam diligens, quam est Rullus; aut fortasse emptorem ei loco reperire non potuit. Verum inter hos agros regios, captos veteribus bellis virtute summorum imperatorum, adjungit regios agros Mithridatis¹⁰, qui in Paphlagouia, qui in Ponto, qui in Cappadocia fuerunt, ut eos decemviri vendant. Itane vero? non legibus datis¹¹, non auditis

vilio Isaurico in populi ditionem redacta, jam antea demonstraverit; et nos de diversis hinc populis eorumque victoribus duobus priore oratione disserimus.

7. *Orindicum*. Garaton, legi jabet Oroandicum, J. V. L.

8. *Certissimum*. Id ad Corinthios agros refertur, qui propter fertilitatem maximo pretio conducebantur, et conductores acres et certos habere solebant, fructu non fallente.

9. *Apionis*. Ptolemæus cognomento Apion, rex Cyrenarum, moriens be- rodem populum romanum reliquerat,

cujus regni civitates liberas esse senatus jusserat an. U. 657.

10. *Agros Mithridatis*. Pervenit tandem ad Mithridatis agros, in quibus nunc versabatur Pompeius, de quo ab initio capitis dixerat.

11. *Legibus datis*. Nondum his gentibus pacatis, nondum in provinciæ formam redactis. Olim senatus in provinciis recens devictas decem legatos mittere solebat, qui ei leges imponerent, et in provinciæ formam redigerent; tunc autem temporis ea eura ipsius imperatoribus erat mandata: et Pompeius leges plurimis Asiæ populis

verbis imperatoris¹², nondum denique bello confecto, quum rex Mithridates, amisso exercitu¹³, regno expulsus, tamen in ultimis terris aliquid etiam nunc moliatur, atque ab invicta Cn. Pompeii manu, Maotide, et illis paludibus, et itinerum angustiis, atque altitudinis montium defendatur; quum imperator in bello versetur; in locis autem illis etiam nunc belli nomen reliquum sit: eos agros, quorum adhuc penes Cn. Pompeium omne iudicium et potestas, more majorum, debet esse, decemviri vendent? Et, credo, P. Rullus¹⁴ (is enim sic se gerit, ut sibi jam decemvir designatus esse videatur) ad eam auctionem potissimum proficiscetur.

XX. Is videlicet antequam veniat in Pontum, literas ad Cn. Pompeium mittet: quarum ego jam exemplum¹ ab istis compositum esse arbitror. P. SERVILIUS RULLUS, TRIBUNUS PLEBIS, DECENVIR², S. D. CN.³ POMPEIO, CN. F. Non credo adscripturum esse, MAGNO: non enim videtur id, quod inminuere lege conatur, concessurus verbo. TE VOLO CURARE⁴, UT

dederat, quibus Dionis ætate etiam utebantur.

12. *Verbis imperatoris.* Nondum audita conditione pacis, quam eis ferebat imperator.

13. *Amisso exercitu.* Quem in Minore Armenia nocturno prælio superaverat Pompeius; unde Mithridates in Bosphorum depulsus, non multo post, rebellione filii comperta, quum veneno se tollere non potuisset, jugulandum se præbuit.

14. *Et, credo, P. Rullus.* Invidione et Ironice tribunum hunc plebis Pompeio opponit.

XX. 1. *Exemplum.* Demosthenes Philippi literis in concione recitatis non semel in eum invidiam quesivit,

quum singulis verbis expensio, inde aliquid ad excitandum populum eliceret; callide quidem et arguta, nisi hoc sit callidius fingere literas, quas verisimile sit adversarios, ape jam præcepto triumpho feroces, fuisse scripturos.

2. *Decemvir.* Inde manifestius euitet Rulli arrogantia, qui se magistratus duobus nominibus sit ornaturus, Pompeium autem propriis defraudet.

3. *Lallem.* delet Cn. J. V. L.

4. *Te volo curare.* Insolentia plena verba, quibus summo imperatori indicit, quæ facienda velit: quod insanæ est sane ultimum. Sinope vero urbs Ponti clarissima, in qua domicilium regis erat.

MIHI SINOPE PRÆSTO SIS, AUXILIUMQUE ADDUCAS, DUM EOS AGROS, QUOS TUO LABORE⁵ CEPISTI, EGO MEA LEGE VENDAM. An Pompeium non adhibebit⁶? in ejus provincia vendet manubias imperatoris? Ponite ante oculos vobis Rullum, in Ponto⁷, inter vestra atque hostium castra hasta posita, cum suis formosis finitoribus⁸ auctionautem. Neque in hoc solum inest contumelia, quæ vehementer et insignis est, et novâ, ut ulla res parta bello, nondum legibus datis, etiam tum imperatore bellum administrante, non modo venierit⁹, verum etiam locata sit. Plus¹⁰ spectant homines certe, quam contumeliam: sperant, si concessum sit inimicis Cn. Pompeii, cum imperio, cum judicio omnium rerum, cum infinita potestate, cum innumerabili pecunia, non solum aliis in locis vagari, verum etiam ad ipsius exercitum pervenire; aliquid illi insidiarum fieri, aliquid de ejus exercitu, copiis, gloria, detrahi posse¹¹: putant, si quam spem in Cn. Pompeio exercitus habeat, aut agrorum, aut aliorum commodorum, hanc non habiturum, quum viderit, earum rerum omnium potestatem ad decemviros esse translatam. Patior non moleste¹², tam

5. Lauredan. maloit, tu tuo, J.V.L.

6. *Non adhibebit*. Nempe alterum hoc de duobus faciet ille: scribetne sic Rullus? An omnino non Pompeium ad auctionem hanc advocabit?

7. *In Ponto*. Hunc locum laudat Aquila romanus de figg. cap. 13, ubi agit de figura διαπομπῆς; et Cicero in hac rerum subjectione excellit, ejus in rebus indignis et atrocibus maximus est usus.

8. *Formosis finitoribus*. Sic supra « cum delecta fiaitorum juventute ».

9. *Non modo venierit*. Non tantum

non vendita sit, sed etiam a censoribus sit publicanis locata.

10. *Plus spectant*. Decemviri aliud certe meditantur, quam Pompeii contumeliam.

11. *Detrahi posse*. Nempe abducent Pompeianum exercitum, sublata spe agrorum, qui veteranis dari solebant, aut aliorum commodorum, quorum potestas omnis ab imperatore ad decemviros sit translata.

12. *Patior non moleste*. Sint sane tam stulti homines, qui hæc fieri posse sperent, et tam impudentes, qui exse-

stultos esse, qui hæc sperent; tam impudentes, qui conentur: illud queror, tam me ab iis esse contemp-
tum, ut hæc portenta, me consule, potissimum co-
gitarent.

XXI. Atque in omnibus his agris ædificiisque¹
vendendis, permittitur decemviris, UT VENDANT, QUI-
BUSCUMQUE IN LOCIS VIDEATUR. O perturbatam ratio-
nem! o libidinem refrenandam! o consilia dissoluta
atque perditā!

Vectigalia locare nusquam licet, nisi in hac² urbe,
hoc ex loco³, hac vestrum frequentia: venire vestras
res proprias, et in perpetuum a vobis alienari in Pa-
phlagoniæ tenebris, atque in Cappadociæ solitudine
licebit? L. Sulla quum bona indemnatorum⁴ civium
funesta illa auctione sua venderet, et se prædani suam
diceret vendere, tamen ex hoc loco vendidit; nec,
quorum oculos offendeat, eorum ipsorum conspe-
ctum fugere ausus est: decemviri vestra vectigalia
non modo ne vobis quidem⁵ arbitris, sed ne præ-
cone quidem publico teste vendent?

Sequitur⁶, OMNES AGROS EXTRA ITALIAM, infinito

qui conentur; hoc concedo: verum
illud eis non ignosco, quod me adeo
contempserint, ut hæc potissimum,
me consule, cogitent.

XXI. 1. *Ædificiisque*. Ut in utraque
Carthagine, quas hæc lege vendent.

2. *Nisi in hac urbe*. Vectigalia locari
non possunt, nisi Romæ, ex rostris
unde loquebatur Cicero, in conspectu
populi rom. multo minus ergo licebit
ea vendere et in perpetuum alienare
propriam res in obscuris Paphlagoniæ
recessibus, aut inter Cappadociam de-
serta.

3. *Hoc ex loco*. Codd. Palat. male
"hoc aut illo ex loco". J. V. L.

4. *Indemnatorum*. Quum civium
nullo iudicio damnatorum, sed ab
ipso proscriptorum bona lærymabili
illa sua auctione venderet Sulla. Cf.
Flor. III, 21.

5. *Non m. ne vobis*. Ernest. muta-
bat, "non m. vobis quidem". Repo-
nimus priscam lectionem non sine
causa, aut testimonia. J. V. L.

6. *Sequitur*. Nunc eam legis partem
attingit, qua decemviris permittebatur
omnes agros extra Italiam, privati an
publici sint, cognoscere, ac pergrande
vectigal imponere, exceptis agris qui-
busdam, de quibus fœdere jam antea
cantum erat.

ex tempore, non, ut antea, ab Sulla et Pompeio consulibus. Cognitio decenvirum⁷, privatus sit, an publicus: sicque agro pergrande vectigal imponitur. Hoc quantum iudicium, quam intolerandum, quam regium sit, quem præterit? posse quibuscumque locis velint, nulla disceptatione⁸, nullo consilio, privata publicare, publica liberare? Excipitur hoc capite ager in Sicilia Recentoricus: quem ego excipi, et propter hominum necessitudinem⁹, et propter æquitatem, Quirites, sæpe¹⁰ vehementer gaudeo. Sed quæ hæc impudentia? Qui agrum Recentoricum possident, vetustate possessionis se, non jure, misericordia senatus, non agri conditione defendunt: nam illum agrum publicum esse fatentur; se moveri possessionibus, amicissimis sedibus¹¹, ac diis penatibus, negant oportere. At, si est privatus ager Recentoricus, quid eum excipis? sin autem publicus, quæ est ista æquitas, ceteros, etiamsi privati sint, permittere ut publici judicentur; hunc excipere nominatim, qui publicus esse fateatur¹²? Ergo eorum ager excipitur, qui apud

7. *Cognitio decenvirum.* Omnes agri decenvirorum cognitioni subji-
ciantur, qui statuent, an ad populum
rom. necne pertineant: unde magnum
vectigal iis imponetur. Malent enim
veteres incolæ immensam pecuniæ vim
pendere quam omoio agris cedere.
Manutius his verbis dona intelligit a
privatis data, ut privati agri esse
jubeantur: nam et vectigalia proprie
sic dicta pensabant, et grandis de-
cenviris dabunt munera, quasi nova
vectigalia. Et huic sensum sequentia
verba comprobant.

8. *Disceptatione.* Nulla deliberatio-
ne, cognitione omnia. — *Nullo con-
silio.* Nullis iudiciis.

9. *Hominum necessitudinem.* Quæ

illis Ciceroni ex quæstura intercessit.
Vid. prior. orat. cap. 4.

10. *Sæpe.* Verbum ineptum nimis.
Alii conjiciunt *sane*; alii, *ipse*; Sch.
vocem totam abesse jussit. J. V. L.

11. *Amicissimis sedibus.* Gratissimo
et carissimo domicilio. Frustra viri
docti disputant restituendum « anti-
quissimis ». Sic Græci dicunt οἰκία ἄντι-
σέπιν; apud veteres verba illa *ami-
cissimæ sedes* hoc sensum usurpant.

12. *Publicus esse fateatur.* Corre-
re multi « quem publicum esse fatean-
tur », quod verbum hac patiendi
significatione sues offenderet. Verum
hæc loquendi ratio veteribus sæpius
est usitata, ut adnotavimus ad Verr.
II, 73; III, 43.

Rullum alia ratione valuerunt : ceteri agri omnes, qui ubique sunt, sine ullo delectu¹³, sine populi romani notione, sine iudicio senatus, decemviris addicentur.

XXII. Atque etiam est alia, superiore capite, quo omnia veneunt, quæstiosa exceptio : quæ teget¹ eos agros, de quibus fœdere cautum est. Audivit, hanc rem non a me, sed ab aliis agitari sæpe in senatu, nonnumquam ex hoc loco, possidere agros in ora maritima regem Hiempsalem², quos P. Africanus populo romano adjudicavit³; et tamen postea per C. Cottam consulem cautum esse fœdere. Hoc quia vos fœdus non jusseritis, veretur Hiempsal, ut satis⁴ firmum sit et ratum. Quid? cujusmodi est illud? tollitur vestrum iudicium; fœdus totum excipitur⁵; comprobatur. Quod minuit auctionem decemviralem, laudo; quod regi amico cavet, non reprehendo; quod non gratis fit, indico. Volitat enim ante oculos istorum Jubæ regis filius, adolescens non minus bene nummatus⁶, quam bene capillatus.

Vix jam videtur locus esse, qui tantos acervos pecuniæ capiat. Auget, addit, accumulatur : AURUM, AR-

13. *Ullo delectu*. Sine discrimine, sine populi rom. cognitione ac iudicio.

XXII. 1. *Teget*. Rectius, *tegit*, quod in ed. 1480 legitur. J. V. L.

2. *Hiempsalem*. Hiarbas Numidiam rex, quem vicit Pompeius, Hiempsalem regem reliquit, cujus Juba filius fuit, a Cesare postea devictus. Possidebat solum agrum in ora Africæ extra regnum suum, quem quamvis populi esse constaret, tamen decemviri lege exceperant.

3. *Adjudicavit*. Expugnata Carthagine Scipio agrum hunc de quo serpius inter Massinissam et Carthaginienses contentio fuerat, jure victoriæ populo

rom. adjudicavit. Postea autem agrum hunc Hiempsali consul Cotta tradidit.

4. *Ut satis firmum*. Timet ne non satis ratum esse videatur.

5. *Excipitur*. Rullus sua lege fœderis hujus cognitionem vestro iudicio sustulit⁷, et vestro in jussu comprobavit. Hoc erat enim illi propositum, ut omnium ordinum potentiam, et civium libertatem modis omnibus minueret.

6. *Bene nummatus*. Significat ab eo pecunia Rullum corrumpi posse; quum autem *bene capillatum* appellat, innuit eum Rulli libidini inservire posse. Nam in pueris et adolescentibus amatores capillum longiorem lau-

GENTUM EX PRÆDA, EX MANUBIIS, EX CORONARIO ⁷, AD QUOSCUMQUE PERVENIT, NEQUE RELATUM EST IN PUBLICUM, NEQUE IN MONUMENTO CONSUMPTUM, id profiteri apud decemviros, et ad eos referre jubet. Hoc ⁸ capite etiam quæstionem de clarissimis viris, qui populi romani bella gesserunt, iudiciumque de pecuniis repetundis, ad decemviros translatum ⁹ videtis. Horum erit [nullum ¹⁰] iudicium, quantæ cujusque manubiæ fuerint, quid relatum, quid residuum sit. In ¹¹ posterum vero lex hæc imperatoribus vestris constituitur, ut, quicumque de provincia decesserit, apud eosdem decemviros, quantum habeat prædæ, manubiarum, auri coronarii, profiteatur. Hic tamen vir optimus eum, quem amat, excipit, Cn. Pompeium. Unde iste amor tam improvisus ac tam repentinus? Qui honore decemviratus excluditur ¹² prope nominatim; cuius iudicium, legumque datio, captorum agrorum ipsius virtute cognitio tollitur; cuius non in provinciam, sed in ipsa castra decemviri cum imperio, infinita pe-

dare solebant Hor. Carm. III, 20, 114.

7. *Ex coronario.* Ad ornamentum triumphi a provincialibus aurum exigebatur, quo nomine magnam vim a populis extorqueri Dio declarat. Iude autem ei venerat nomen, quod in triumpho multæ aureæ coronæ deferri solerent.

8. *Hoc capite.* Illud superioribus annis jam tentatum, quietis publicæ causa fuerat omissum; et præcipue ad Cornelium Faustum dictatoris filium pertinebat, qui ea pecuniæ vi quam pater habuerat; tamquam propria et privata erat abusus.

9. *Translatum.* A prætore et a populo ad reges illos decemviros.

10. *Locus veratus.* Alii « nunc » legunt; alii, « illud, liberum, solu-

tum, etc. » Schütz, omittit. Defendit B. Weisk. pronomen « eorum » ad cives rom. referens, quos gestu demonstrare potest orator, et significat iudicium populi rom. nomine sententiam ferentium nullam jam fore auctoritatem, nullum iudicium in talibus publicis causis. Neque improbandum videtur.

11. *In posterum.* Hæc lex non tantum ⁷ eos constituitur, qui rem ante gesserunt, verum etiam in eos qui hoc toto quinquennio, quo decemviri erunt, res gesserint, et de provincia decesserint.

12. *Excluditur.* Quia præsentem profiteri jubet. Pompeius quoniam absit longissime, prope nominatim excludi videtur.

cunia, maxima potestate, et iudicio rerum omnium, mittuntur; cui jus imperatorium¹³, quod semper omnibus imperatoribus est conservatum, soli¹⁴ eripitur: is excipitur unus, ne manubias referre debeat. Utrum tandem hoc capite honos haberi homini, an invidia quæri videtur?

XXIII. Remittit¹ hoc Rullo Cn. Pompeius; beneficio isto legis, benignitate decemvirali nihil utitur. Nam si est æquum, prædas ac manubias suas imperatores, non in monumenta deorum immortalium, neque in urbis ornamenta conferre; sed ad decemviros, tamquam ad dominos, deportare²: nihil sibi appetit³ præcipue Pompeius, nihil; vult se in communi, atque in eodem, quo ceteri, jure versari. Sin est iniquum, Quirites, si turpe, si intolerandum, hos decemviros, portitores⁴ omnibus omnium pecuniis constitui, qui non modo reges atque exterarum nationum homines, sed etiam imperatores nostros excutiant: non mihi videntur honoris causa excipere Pompeium, sed metuerę, ne ille eandem contumeliam, quam ceteri, ferre non possit⁵. Pompeius autem quum⁶ hoc animo sit, ut, quidquid vobis placeat, sibi ferendum putet; quod vos ferre non poteritis, id

13. *Jus imperatorium.* Ut judicaret, leges daret, cognosceret.

14. *Soli eripitur.* Solus enim tunc temporis bellam gerebat.

XXIII. 1. *Remittit.* Hoc ab eo non postulat; abnegat.

2. *Deportare.* Al. *reportare.* J. V. L.

3. *Nihil sibi appetit.* Nullam sibi exceptionem præter ceteros concedi petit Pompeius. — *Præcipue.* Exclusis aliis et ea gratia privata.

4. *Portitores.* Sunt operæ publicanorum, qui portoria redemerant,

merces excutiebant et portorium exigebant. In quo quum iniqua et acerbins versarentur, omnibus invisierant hominibus. Conf. Casaubon. ad Theophrast. 6; Burmann. de vectig. p. 140. Multi interpretes hoc in loco errant. — *Portitor*, a portu; *portorium*, vectigal e mercatura.

5. *Ferre non possit.* Erat enim potentia Pompeii formidolosa; et tantum exercitus injuriam forte non tulisset, quæ causa exceptionis fuerit.

6. *Abest quum.* J. V. L.

perfecto perficiet ⁷, ne diutius inviti ferre ⁸ cogamini. Verumtamen cavet, ut, Si qua pecunia ⁹ post nos consules ex novis vectigalibus recipiatur, ea decemviri utantur. Nova porro vectigalia videt ea fore, quæ Pompeius adjunxerit. Ita remissis ¹⁰ manubiis, vectigalibus ejus virtute partis se frui putat oportere. Parta sit pecunia, Quirites, decemviris tanta, quanta sit in terris; nihil prætermissum ¹¹; sed omnes urbes, agri, regna denique, postremo etiam vectigalia vestra venierint; accesserint in cumulum manubiæ vestrorum imperatorum: quantæ et quam immanes divitiæ decemviris in tantis auctionibus, tot judiciis, tam infinita potestate rerum omnium quærantur, videtis.

XXIV. Cognoscite ¹ nunc alios immensos atque intolerabiles quæstus, ut intelligatis, ad certorum hominum ² importunam avaritiam hoc populare legis agrariæ nomen esse quæsitum. Hac pecunia jubet agros emi, quo deducamini. Non consuevi homines appellare asperius ³, Quirites, nisi lacessitus. Vellem ⁴ fieri posset, ut a me sine contumeliâ nominarentur ii, qui se decemviros sperant futuros: jam videretis, quibus

7. *Perficiet*. Sic edit. 1480. Alii, *perficiat*. J. V. L.

8. *Ferre cogamini*. Pompeius etiam si non aue contumeliæ impatiens futurus sit, male tamen haberi populum non patietur, et potestatem hanc decemviralem abrogandam enarabit.

9. *Si qua pecunia*. Alio legis titulo Rullus jubet, si qua pecunia, post Ciceronem et Antonium consules, ex novis vectigalibus recipiatur, ea decemviri utantur. Quo capite Pompeium attingit, cujus vectigalia occupat, ne omni parte sit immensis.

10. *Remissis manubiis*. Itaque quum Pompeii manubiis pepercerit, Rullus

putat sibi fruendum his agris, quos Pompeius hosti ademerit.

11. *Nihil prætermissum; sed omnes urbes*. Lallem. e MSS., n. pr. sit; omni. J. V. L.

XXIV. 1. *Cognoscite*. Nunc de quæstionis agrorum emptionibus disputat, qua ratione ostendet paucorum utilitati et intolerantiæ avaritiæ servire legem hanc agrariam.

2. *Certorum hominum*. Qui decemviratum affectant.

3. *Appellare asperius*. Ullam hominibus dicere contumeliâ, homines eum probro nominare.

4. *Vellem*. Al. *velim*. J. V. L.

hominibus⁵ omnium rerum et vendendarum et emendarum potestatem permetteretis. Sed, quod ego nondum statuo mihi esse dicendum, vos tamen id potestis cum animis vestris cogitare. Unum hoc certe videor mihi verissime posse dicere: tum, quum haberet hæc respublica Luscinos⁶, Calatinos, Acidinos, homines non solum honoribus populi rebusque gestis, verum etiam patientia paupertatis ornatos⁷; et tum, quum erant Catones, Philippi⁸, Lælii, quorum sapientiam temperantiamque in publicis⁹ privatisque, forensibus domesticisque rebus perspexeratis; tamen huiusmodi res comissa nemini est, ut idem iudicaret et venderet¹⁰, et hoc faceret per quinquennium toto in orbe terrarum, idemque agros vectigales¹¹ populi romani abalienaret, et quum summam tantæ pecuniæ, nullo teste, sibi ipse ex sua voluntate fecisset¹², tum denique emeret, a quibus vellèt, quod videretur. Committite vos nunc, Quirites, his hominibus hæc omnia, quos odorari hunc decemviratum suspicamini: reperietis, partem esse eorum¹³, quibus ad

5. *Quibus hominibus.* Partim profusis, partim avarissimis, ut erat collega Ciceronis Antonius, alique multi.

6. *Luscinos.* Intelligit C. Fabricium Luleinum consulem, an. U. C. 471, iterumque 475, A. Attilium Calatinum eos. ann. U. C. 495 et 499. Denique L. Manlium Acidinum, ann. U. C. 574, consulem.

7. *Ornatos.* Qui ex paupertate ornamentum, ut ceteri nunc ex divitiis, querebant, Curiorum iustar.

8. *Philippi.* De oratore eodemque consule L. Philippo orator loquitur; nisi forte potius legendum sit, ut Manutius et plerisque edituribus placuit, « Philo », qui L. Furius Philus cos. ann. U. C. 617, intelligitur.

9. *Quorum sapientiam temperantiam in publicis.* In rebus civitatis, suis, amicorum et familiar.

10. *Judicaret et venderet.* Quum hæc sint omnino diversæ partes, iudicatio et agrorum abalienatio.

11. *Agros vectigales.* eos, qui a censoribus publice locabantur; et hæc ratione vectigal pendebant.

12. *Fecisset.* Tantum pecuniæ, quantum vellet, redeginet.

13. *Partem esse eorum.* Alios ex iniuria futuris decemviris angendarum divitiarum appetentes, qui vitio M. Crassus significatur; alios ideo magistratum hunc querere, ut multo plura profunderent; quod ad L. Lucullum et L. Cæsarem pertinere videtur.

habendum, partem, quibus ad consumendum, nihil satis esse videatur.

XXV. Hic ego jam illud, quod expeditissimum sit, ne disputo quidem, Quirites, non esse hanc vobis a maioribus relictam consuetudinem, ut emanent agri a privatis, quo plebs¹ publice deducatur; omnibus legibus agris publicis² privatos esse deductos; huiusmodi me aliquid ab hoc horrido³ ac truce tribuno plebis exspectasse: hanc vero emendi et vendendi quaestuosissimam ac turpissimam mercaturam⁴, alienam actione tribunitia, alienam dignitate populi romani semper putavi. Libet agros emi? Primum quaero, quos agros? et quibus in locis? nolo suspensam et incertam plebem romanam obscura spe⁵ et caeca expectatione pendere. Albanus ager est⁶, Setinus, Privernas, Fundanus, Vescinus⁷, Falernus, Linternus, Cumanus, Casinas. Audio. Ab alia porta⁸, Capenas,

XXV. 1. *Plebs*. Beek. maluit *plebes*, e MSS. J.V. L.

2. *Agris publicis*. In agros publicos, h. e. a populo rom. hostibus ereptos, cives deductos fuisse. Sic Turneb. et Græv. quum autem durior ea Lambino et Garatonio videatur loquendi formula, quæ ablativum casum loco accusativi ponit, sic explicant: Omnibus agraria legibus privatos possessores esse deductos ex agris qui publici fiebant, ut in eos coloniarum inducerentur. Conf. infra cap. 26.

3. *Ab hoc horrido*. Rullum putabam ab his antiquis exemplis non esse discessurum, praesertim qui ita vultu truculentus est, et vestitu ita horridus et iocultus, ut antiqui mores repraesentare velle videatur.

4. *Mercaturam*. Istam nundinationem vendendi agros publicos, emendi privatos.

5. *Nolo susp. et inc. plebem romanam obscura spe*. Sperat enim agros opimos, sed obscura spe ducitur, quum a Rullo nec qui agri illi sint, quos emi vult, nec quibus in locis definiatur.

6. *Albanus ager est*. Hæc Rulli respondentis sunt, atque agros multos emendos nominantis. Albanus ager, Setinus, Privernas in Latio, a porta Capena qua in Appiam viam iter est; Fundanus autem et ceteri in Campania laudatissimorum fructuum feraces.

7. *Vescinus*. A Vescia urbe sic appellatur, inter Molam oppidum et Minturnarum ruinas, ad dexteram ripam Liris, Clav. Ital. Antiq. III, 2. Conf. Tit. Liv. X, 21.

8. *Ab alia porta*. Flumentosa, ubi est ager Capenas et Faliscus Etruriæ; Reatinus Sabinorum; Venafranus, Albanus, Trebulanus Samnitium.

Faliscus, Sabinus, Reatinus, Venafranus, Alifanus, Trebulanus. Habes tantam pecuniam, qua hosce omnes agros, et ceteros horum similes non modo emere, verum etiam coacervare⁹ possis : cur eos non definis, neque nominas, ut saltem deliberare plebs romana possit, quid intersit sua, quid expediat, quantum tibi in emendis et in vendendis rebus committendum putet? Definitio, inquit, Italiam. Satis certa regio¹⁰. Etenim quantulum interest, utrum in Massici radices, an in Apuliam¹¹, aliove deducamini? Age¹², non definis locum: quid? naturam agri? Vero¹³, inquit, QUI ARARI, AUT COLI POSSIT. Qui possit arari, inquit, aut coli; non qui aratus, aut cultus sit. Utrum hæc lex est, an tabula Neratianæ¹⁴ auctionis? in qua scriptum fuisse aiunt: JUGERA CC, IN QUIBUS OLIVETUM FIERI POTEST; JUGERA CCC, UBI INSTITUI VINÆ POSSUNT. Hoc tu emes ista innumerabili pecunia, quod arari, aut coli possit? Quod solum tam exile et macrum est, quod aratro perstringi¹⁵ non possit? aut quod est tam asperum saxetum, in quo agricolarum

9. *Coacervare*. Plurimos agros acervatim emere, quos tibi omnes vindices.

10. *Satis certa regio*. Ironia: Italiae nomen quum tam late pateat, nihil plane isto modo definitur. Continuat ironia; plurimum enim interest utrum in Massici radices, hoc est, in fertilissimum ac felicissimum coloniarum locum, an in Apuliam, nempe regionem tunc sterilem ac pestilentem deducantur; ita ut opponatur loco ubi satis propinquo et omni frugum copia ac præstantia celebri, locus alter longinquus, sitis ac pestilentia obsitus.

11. *Apuliam*. Vulg. *Italiam*. Sequitur necessariam emendationem P. Manut. Codd. nihil variant. J. V. L.

12. *Al. age vero*, def. I. J. V. L.

13. *Vero*. Affirmantis adverbium veteribus usitatum. Imo vero definio, inquit Rullus, quum in lege dico: qui arari, aut coli possit.

14. *Neratianæ auctionis*. Quum nullo modo Neratius ille cognoscatur, ex ipsa Ciceronis verbis aspicari licet præconem fuisse, qui, quum vendendos agros proscriberet, ridiculas auctionis tabulas proposuit, quibus uti steriles ac incultas terras melius venderet, scripsit exempli gratia: jugera cc, ubi olivetum fieri possit, etc. Quæ fallendi emptoria ratio in proverbium abiit. Ollus, *Neratiane*.

15. *Perstringi*. Leviter aratro tantquam radi; ita arari, ut vomer non deprimatur ad justam altitudinem.

cultus non elaboret? Idcirco, inquit, agros nominare non possum, quia tangam nullum¹⁶ ab invito. Hoc quoque multo est quæstuosius, quam si ab invito sumeret: inibitur enim ratio quæstus de vestra pecunia, et tum denique ager emetur, quum idem expедierit emptori et venditori.

XXVI. Sed videte vim¹ legis agrariæ: ne ii quidem, qui agros publicos possident, decedent de possessione, nisi erunt deducti optima conditione et pecunia maxima². Conversa ratio. Antea, quum erat a tribuno plebis mentio legis agrariæ facta, continuo qui agros publicos, aut qui possessiones³ invidiosas tenebant, pertimescebant. Hæc lex eos homines fortunis locupletat⁴, invidia liberat. Quam multos enim, Quirites, existimatis esse, qui latitudinem possessionum tueri, qui invidiam Sullanorum agrorum⁵ ferre non possint? qui vendere cupiant, emptorem non reperiant? perdere⁶ jam denique illos agros ratione aliqua velint? Qui paullo ante, diem noctemque, tri-

16. *Tangam nullum*. Nullum sumam, emam ab invito. Unde etiam ovorum accessurum decemviris lucrum ostendit Cicero, quum expediet decemviro emptori emere parvo, quod populo inducat magno, et expediet venditori malum agrum vendere, pestilentem nimirum, aut sterilem.

XXVI. 1. *Videte vim*. Ironia: videte quam parum viri om ac roboris hæc habeat lex; quod possessores agrorum publicorum, non nisi optimis conditionibus possessione sint cessuri; quod quam absurdum sit, ostendit comparatione superioris et hujus temporis adhibita.

2. *Pecunia maxima*. Quum eis, non accepta pecunia, decedendum esset; cur enim, quod publicum est, vendant?

3. *Possessiones invidiosas*. Ob eam causam, quod sopra nondum creverant; et plerique eas per proscriptiones erant adepti, ut Crassus, ut Valgius, Rulli socer.

4. *Locupletat*. Quia, quoti volent, agros eos decemviris vendituri sunt, quasi mercatura quasdam inter eos constituta. — *Invidia liberat*. Imminuto possessionum per scelus parturum modo, accepta scilicet a decemviris pecunia.

5. *Sullanorum agrorum*. Quos inimicis adeptos Sulla aut militibus largitus est, aut vili pretio proscriptos vendidit.

6. *Perdere*. Qui tanta invidia flagrant, ut quoquo modo agris iis liberari cupiant.

bunitium nomen horrebant⁷, vestram vim metuebant⁸, mentionem legis agrariæ pertimescebant : ii nunc etiam ultro rogabuntur atque orabuntur, ut agros partim publicos, partim plenos invidiæ, plenos periculi, quanti ipsi velint, decemviris tradant. Atque hoc carmen hic tribunus plebis non vobis, sed sibi intus canit⁹. Habet socerum¹⁰, virum optimum, qui tantum agri in illis reipublicæ tenebris¹¹ occupavit, quantum concupivit. Huic subvenire vult succumbenti jam, oppresso, Sullanis oneribus gravi¹², sua lege, ut liceat illi invidiam deponere, pecuniam condere. Et vos non dubitatis¹³, quin vectigalia vestra vendatis, plurimo majorum vestrorum sanguine et sudore quæsitâ, ut Sullanos possessores divitiis augeatis, periculo liberetis?

Nam ad hanc emptionem decemviralem duo genera agrorum¹⁴ spectant, Quirites. Eorum unum, propter invidiam, domini fugiunt; alterum propter vastitatem. Sullanus ager, a certis hominibus latissime continuatus, tantam habet invidiam, ut veri¹⁵ ac fortis tribuni plebis stridorem unum perferre non possit.

7. *Horrebant*. Ne lex agraria a tribuni pl. promulgaretur, de Sullanis assignationibus rescindendis.

8. *Metuebant*. Ne plebs, Sullanis inimica, legem agrariam juberet.

9. *Intus canit*. Hoc non ad vestram, sed ad suam utilitatem confert. De proverbio hoc a Græcis ad Latinos translato, vide quæ multa diximus ad Verr. I, 20.

10. *Socerum*. Valgium, cujus ergo legem conscriptam non semel innuit.

11. *Tenebris*. Quum impune furari per caliginem illam reip. suffusam, ac tempora miserrima liceret.

12. *Sullanis oneribus gravi*. Multi-

tudine agrorum, quos, victore Sulla, ad libidinem occupavit, prægravato, atque invidia laboranti.

13. *Et vos non dubitatis*. Quum legem non pro vestris, sed pro domesticis utilitatibus ferat Sulla, vos adhuc dubitatis vectigalia vestra vendere, plurimo majorum sanguine et sudore quæsitâ, ut Sullanos possessores divitiis augeatis, atque invidia omni liberetis.

14. *Duo agrorum genera*. Alii sunt ita late continuati agri, ut invidiam pariant, alii ita pestilentes, ut vasti sint ac deserti.

15. *Veri*. Qui vere causam pl. tuetur.

Illic ager omnis, quoquo pretio ¹⁶ coemptus erit, tamen ingenti pecunia vobis inducetur ¹⁷. Alterum genus agrorum, propter sterilitatem incultum, propter pestilentiam vastum atque desertum, emetur ab ¹⁸ iis, qui eos vident sibi esse, si non vendiderint, relinquendos. Et nimirum istud est, quod ab hoc tribuno plebis dictum est in senatu ¹⁹ : urbanam plebem nimium in republica posse; exhaustiendam esse ²⁰ : hoc enim verbo est usus, quasi de aliqua sentina, ac non de optimorum civium genere loqueretur.

XXVII. Vos vero, Quirites, si me audire vultis, retinete istam possessionem gratiæ ¹, libertatis, suffragiorum, dignitatis ², urbis, fori, ludorum, festorum dierum, ceterorum omnium commodorum : nisi forte mavultis, relictis his rebus, atque hac luce reipublicæ, in Sipontina ³ siccitate, aut in Salapinorum pestilentiae finibus, Rullo duce, collocari. At ⁴ dicat, quos agros empturus sit; ostendat, et quid, et quibus daturus sit. Ut vero, quum omnes urbes, agros, ve-

16. Quoquo pretio. Etiam minimo.

17. Ingenti pecunia inducetur. Tamen majori semper pretio in tabulas referetur; nimio pleris constabit, quoti valet.

18. Ab iis. Ex his possessoribus emetur.

19. In senatu. Quum de coloniis deducendis ageret.

20. Exhaustiendam esse. Urbem ea plebe exonerandam esse. Quo verbo et inepte, et imprudenter usus erat Rullus. Conf. Catil. II, 4.

XXVII. 1. Possessionem gratiæ. Quam finire licet ab his, de quibus magistratum petentibus in campo Martio suffragium fertis. — Libertatis. Nam dominatum occupare consuevit decem-

viri. — Suffragiorum. Quorum jus eripere vobis vult Rullus. Vide supra cap. 11 init.

2. Dignitatis. Non modo dignitas, verum etiam majestas tribuitur populo romano.

3. Sipontina. Sipontis, vel Sipontum, Apuliæ oppidum est ad mare, juxta Garganum montem. Salapia autem non longe a Siponto abest, de qua sic Vitruv. I, 4 : « Insidentes sunt paludes et non habent exitus profluentes, neque per flumina, neque per fossas, uti Pomptinæ; stando potrescunt et humores graves et pestilentes in his locis emittant ».

4. At dicat. Lall. post Turnebum, Aut dicat. J. V. L.

ctigalia, regna vendiderit; tum arenam aliquam⁵, aut paludes emat: id vos potestis, quæso, concedere?

Quamquam illud est egregium, quod hac lege ante omnia veneunt, ante pecuniæ coguntur et coaceruantur, quam gleba una ematur. Deinde emi jubet; ab invito vetat. Quæro⁶, si, qui velint vendere, non fuerint, quid pecunia fiet? Referre in ærarium lex vetat; exigi prohibet. Igitur pecuniam omnem decemviri tenebunt; vobis ager non emetur. Vectigalibus abalienatis, sociis vexatis, regibus atque omnibus gentibus exinanitis⁷, illi pecunias habebunt, vos agros non habebitis. Facile, inquit, adducentur pecuniæ magnitudine, ut velint vendere. Ergo ea lex⁸ est, qua nostra vendamus, quanti possimus; aliena emanamus, quanti possessores velint.

Atque in hos agros, qui hac lege empti sint, colonias ab iis decemviris deduci jubet. Quid? omnisne ejusmodi locus est, ut nihil intersit reipublicæ, colonia deducatur in eum locum, necne? An est locus, qui coloniam postulet? [est plane: rectius, et⁹] quo in genere¹⁰, sicut in ceteris reipublicæ partibus, est operæ pretium diligentiam majorum recordari: qui colonias sic idoneis in locis contra suspicionem periculi collocarunt, ut esse non oppida Italiæ, sed pro-

5. *Arenam aliquam.* Sterilem quamdam regionem. — *Paludes.* Pestilentes agros.

6. *Quæro.* Vos interrogo, si nemo occurrat, qui vendere velit, quid de pecunia fiet?

7. *Exinanitis.* Exhanatis a decemviris, qui eos furtivis et regniis spoliabunt.

8. *Ergo ea lex est.* Hanc ergo legem constitistis, ut minimo publice vendantur, magno privata emanant; ut

non tam vobis quam possessuribus consulatur.

9. *Est plane: rectius, et.* Locus corruptus, quem sic Lanredanus emendavit, Lambino primum approbante, - est, qui plane recuset? Verum præstat ipsa codicum exhiberi menda, quam interpolationem aliorum.

10. *Quo genere.* Qua in re, ut in ceteris, majorum exempla sunt inspicenda.

pugnacula imperii¹¹ viderentur. Ii deducunt colonias in eos agros, quos emerint. Etiamne si reipublicæ non expediat? Et IN QUÆ LOCA PRÆTEREA VIDEBITUR. Quid igitur est causæ, quin coloniam in Janiculum possint deducere, et suum præsidium in capite atque cervicibus vestris collocare¹²? Tu non definias, quot¹³ colonias, in quæ loca, quo numero colonorum deduci velis? tu occupa locum, quem idoneum ad vim¹⁴ tuam judicaris? compleas numero¹⁵? confirmes præsidio, quo velis? populi romani vectigalibus¹⁶ atque omnibus copiis ipsum populum romanum coerceas? opprimas? redigas in istam decemviralem¹⁷ ditionem ac potestatem?

XXVIII. Ut vero totam Italiam suis præsidiis obsidere atque occupare cogitet, queso, Quirites, cognoscite. Permittit decemviris, ut in omnia¹ municipia, in omnes colonias totius Italiæ colonos deducant, quos velint; iisque colonis agrum dari jubet. Num obscure majores opes, quam libertas vestra pati potest, et majora præsidia quæruuntur? num obscure regnum constituitur? num obscure libertas vestra tollitur? Nam, quum iidem² omnem pecuniam, maximam multitudinem, id est, totam Italiam, suis opibus ob-

11. *Propugnacula imperii*. Siculus Flaccus maritimas initio esse deductas colonias dicit ad tuendam Italiæ oram.

12. *Al. addunt possint*. J. V. L.

13. *Græv. Lallens. quo*. J. V. L.

14. *Ad vim tuam*. Ad opprimendam populi rom. libertatem, vimque ei faciendam.

15. *Numero*. Colonorum — *Præsidio*. Militum.

16. *Vectigalibus*. Hac tanta pecunia, quam ex vectigalium auctione coegeris.

17. *Decemviralem*. Qualem exer-

euerunt decemviri olim consulares, Appii collegæ.

XXVIII. 1. *In omnia municipia*. Gracchus enim colonos dedit municipiis, vel ad supplendum civium numerum, vel ad coercendos tumultus, qui subinde nascebantur.

2. *Quum iidem*. Quum decemviri immensam pecuniæ vim, magnam humanum multitudinem, quæ tota Italia continetur, ubiuebant; quum colonis istis, tamquam satellitibus populi rom. libertatem oppressam obsidebant, qua ratione ea recuperabitur?

sidebunt; iidem vestram libertatem suis prædiis et coloniis interclusam tenebunt : quæ spes tandem, quæ facultas recuperandæ vestræ libertatis relinquetur?

At enim³ ager Campanus hac lege dividetur, orbis terræ pulcherrimus; et Capuam colonia deducetur, urbem amplissimam atque ornatissimam. Atqui⁴ quid ad hæc possumus dicere? De commodo vestro prius dicam, Quirites; deinde ad amplitudinem et dignitatem revertar : ut, si quis⁵ agri aut oppidi bonitate delectetur, ne quid expectet; si quem rei dignitas commovet, ut huic simulatæ largitioni resistat.

Ac primum de oppido dicam, si quis est forte, quem Capua magis, quam Roma delectat. Quinque millia colonorum Capuam scribi jubet : ad hunc numerum⁶ quingenos sibi singuli sument. Quæso, nolite vosmet ipsos⁷ consolari⁸; vere et diligenter considerate. Num vobis, aut vestri similibus, integris⁹, quietis, otiosis hominibus, in hoc numero locum fore putatis? Si est omnibus vobis, aut majori vestrum parti, quamquam me vester honos¹⁰ vigilare dies atque noctes, et intentis oculis omnes reipublicæ partes¹¹ intueri jubet; tamen paullisper, si ita commo-

3. *At enim.* Verum, respondet Rullus, non omnes in pestilentis locis deducuntur; lex nostra Campano agrum dividi jubet.

4. *Atqui.* Lalleu. *Atque.* J. V. L.

5. *Ut, si quis.* Ut ii quos agri fertilitas, et Urbis pulchritudo pellicere posset, se hic habituros non sperent; ii autem qui honesti rationem habeant, huic falsæ largitioni obsistat.

6. *Ad hunc numerum.* Ut hic numerus quinque millium conficiatur, unusquisque decemvir quingenos arbitratu suo colonos deliget.

7. Ernest. magis probaret vosmet ipsi. J. V. L.

8. *Consolari.* Nolite vos bona spe de prospero rei eventu pascere.

9. *Integris.* Probris. — *Otiosis.* Qui nihil mali moliantur, qui non turbas agant.

10. *Vester honos.* Hoc significat laborandum esse populo de honore potius quam de commodo; se tamen commodi quoque rationem habiturum.

11. *Recip. partes.* Ne quid resp. detrimenti capiat. — *Connivebo.* Velut oculis clausis dissimulabo et feram.

dum vestrum feret, connivebo. Sed si ¹² quinque hominum millibus, ad vim, facinus, cædemque delectis, locus atque urbs, quæ bellum facere ¹³ atque instruere possit, quæritur; tamenne patiemiini, vestro nomine ¹⁴ contra vos firmari opes? armari præsidia? urbes, agros, copias comparari? Nam agrum quidem Campanum, quem vobis ostentant, ipsi concupiverunt; deducunt suos, quorum nomine ipsi teneant et fruuntur; coement præterea; ista dena jugera contindebunt ¹⁵. Nam, si dicunt per legem id non licere; ne per Corneliam ¹⁶ quidem licet. At videmus, ut longinqua mittamus, agrum Prænestinum ¹⁷ a paucis possideri: neque istorum pecuniis ¹⁸ quidquam aliud deesse video, nisi ejusmodi fundos, quorum subsidio familiarum magnitudines, et Cumanorum ac Puteolanorum prædiorum sumptus ¹⁹ sustentare possint. Quod si vestrum commodum spectat; veniat, et coram mecum de agri Campani divisione disputet.

XXIX. Quæsi ex eo kalendis jan. quibus hominibus, et quemadmodum illum agrum esset distributurus. Respondit, a Romilia tribu ¹ se initium esse facturum. Primum, quæ est ista superbia ² et contu-

12. *Sed si.* Sin autem non boni viri eligentur, sed homines ad audenda quæque prompti.

13. *Bellum facere.* Quod postea evenit, quum Cæsar, deducta Capuam colonia, ejus maxime opera in bello civili est usus, et ad bellum instruendum, ut sit ipse Bell. Civ. I, et ad exercitus ornandos, et tectis ac aedibus suis recipiendos.

14. *Festro nomine.* Quasi vestris utilitatibus lege agraris consulatur.

15. *Continuabunt.* Aliis emptis jugeribus, quæ falso nomine obtinebunt.

16. *Per Corneliam.* Quæ a L. Cor-

nelio Sulla dictatore lata, vetabat ne sibi divisos agros ullus venderet.

17. *Agrum Prænestinum.* Ea lege a Sulla divisum.

18. *Istorum pecuniis.* Nec quidquam decemvirorum divitiis deest, nisi terræ; quarum redditu, tantum domesticorum ac servorum numerum, et sumptus quos in villis suis edunt, alere ac sustinere possint.

19. *Sumptus.* Qui sunt maximi, voluptatis causa, quum molibus mare ipsum fatigent.

XXIX. 1. Lall. e Festo, *Romulio.*

2. *Ista superbia.* Populus romanus

melia, ut populi pars amputetur, ordo tribuum negligatur? ante rusticis detur ager, qui habent, quam urbanis, quibus ista agri spes et jucunditas ostenditur? Aut, si hoc ab se dictum negat, et satisfacere omnibus vobis³ cogitat: proferat⁴; in jugera⁵ dena describat; a Suburana⁶ usque ad Arniensem nomina vestra proponat. Si non modo dena jugera dari vobis, sed ne constipari quidem tantum numerum hominum posse in agrum Campanum intelligetis; tamenne vexari rempublicam, contemni majestatem populi romani, deludi⁷ vosmet ipsos diutius a tribuno plebis patiemiini?

Quod si posset⁸ ager iste ad vos pervenire; nonne eum tamen in patrimonio vestro remanere malletis? Unumne fundum pulcherrimum populi romani, ca-

ita in xxxv tribus erat divisus, ut xxxi essent rustice, quæ cives omnes locupletes et fere ingenuos complectebantur; iv urbanae, in quas transferri, teste Plinio, ignominiae erat. Rusticae autem tunc tribus intelligere debemus rusticam plebem, quæ in agris, colendi causa, morabatur, urbanas vero urbanam plebem, quæ agrorum expertis urbem incolebat ac forum terebat. Quamvis autem pluri urbanae tribus fierent, secundum tamen locum in censu obtinebant; et superbia erat ordinem tribuum negligere quæ ab urbanis inchoabant; contumelia iis largiri agros, qui jam habent, dum illi quibus ista habendorum agrorum spes ostenditur, nihil habebant.

3. *Omnibus vobis.* Et rusticis et urbanis.

4. *Proferat.* Libellum suum ostendat quibus et quomodo daturus sit.

5. *In jugera dena.* Ex decem jugerum modo agrum Campanum dividat;

ita universam describat plebem, ut singulis dena in Campania assignentur jugera. Lamb. correxerat « in singulos jugera duodecim ». Vulgatæ standum.

6. *A Suburana.* A prima ex urbanis tribubus, ea nempe quæ ad Suburam habitat, ad ultimam ex rusticis tribubus quæ Arniensem regionem obtinet. Ultima autem ea erat, non tempore, sed locorum intervallo; abest enim longius ab Urbe Arniensis regio quam ulla alia, unde tribus nomen duxerint. Corrupte quidam « Narniensem » legunt. Vid. Drakenb. ad T. Liv. VI, 5, XLIX, 37; Sigon. de Antiq. Jur. civ. Rom. III, etc.

7. *Deludi.* Falsa agrorum ostentatione.

8. *Quod si posset.* Postquam fieri non posse ostendit orator tantam multitudinem in Campania coerceri, significat etiamsi fieri posset, tam pulchrum agrum a rep. non esse abalienandum.

put vestræ pecuniæ⁹, pacis oruamentum, subsidium belli, fundamentum vectigalium¹⁰, horrenum legionum, solatium annonæ¹¹, disperire patiimini? An obliti estis, Italico bello¹², amissis ceteris vectigalibus, quantos agri Campani fructibus exercitus alueritis? An ignoratis, cetera illa magnifica¹³ populi romani vectigalia, perlevi sæpe momento fortunæ, inclinatione temporis pendere? Quid nos Asiæ portus, quid Syriæ rura, quid omnia transmarina vectigalia juvabunt, tenuissima suspicione prædonum aut hostium injecta? At vero hoc agri Campani vectigal quum ejusmodi est, ut domi sit¹⁴, et omnibus præsidii oppidorum tegatur; tum neque bellis infestum, nec fructibus varium, nec cælo ac loco calamitosum esse solet. Majores nostri non solum id, quod a Campanis ceperant, non imminuerunt¹⁵; verum etiam, quod ei tenebant, quibus adimi jure non poterat, coemerunt. Qua de causa nec duo Gracchi¹⁶, qui de plebis romanæ commodis plurimum cogitaverunt, nec L. Sulla, qui omnia sine ulla religione¹⁷, quibus voluit, est dilargitus, agrum Campanum attingere ausus est. Nullus exstitit, qui ex ea possessione rempublicam demoveret, ex qua nec Gracchorum benignitas¹⁸ eam, nec Sullæ dominatio dejecisset.

9. *Caput vestræ pecuniæ.* Præcipuum vectigalium vestrorum partem.

10. *Fundamentum vectigalium.* Quod ea regio nunquam colonorum spes fallat, certique sit vectigalis.

11. *Solatium annonæ.* Unde Romæ caritas annonæ levetur.

12. *Italico bello.* Quod et Sociale et Marsicum dictum; quum Itali, promisso civitatis jure exclusi, gravissimum bellum Romanis intulerunt.

13. *Cetera illa magnifica...* vecti-

galia. Transmarina, quæ pluris quam Italica locantur.

14. *Ut domi sit.* Ut domestica, ut in Italia, ut suburbana sit provincia.

15. *Non imminuerunt.* Non diviserunt, non largiendo frugerunt.

16. *Duo Gracchi.* Qui leges agrarias tolerunt.

17. *Sine ulla religione.* Nullo metu, nullo respectu deterritus.

18. *Benignitas.* Hoc loco Gracchorum benignitatem appellat, quum apud

XXX. Quem agrum nunc prætereuntes vestrum esse dicitis, et quem per¹ iter qui faciunt, externi homines, vestrum esse audiunt : is quum erit divisus, neque erit, neque vester esse dicetur. At qui homines possidebunt? Primo quidem acres, ad vim prompti, ad seditionem parati, qui, simul ac decemviri concrepuerint², armati in cives, et expediti ad cædem esse possint. Deinde ad paucos, opibus et copiis affluentibus, totum agrum Campanum perferri videbitis. Vobis interea, qui illas a majoribus pulcherrimas vectigalium sedes armis captas accepistis, gleba nulla de paternis atque avitis³ possessionibus relinquetur; ac tantum intererit⁴ inter vestram et privatorum diligentiam, quod, quum a majoribus nostris P. Lentulus⁵, qui princeps senatus, in ea loca missus esset, ut privatos agros⁶, qui in publicum Campanum incurrebant, pecunia publica coemeret, dicitur renuntiasset, nulla se pecunia fundum cuiusdam emere po-

senatum largitionem appellavit, utroque loco convenienter audientium auribus serviens.

XXX. 1. Schütz. sine causa ulla vel auctoritate, addit *nam*, ut legatur, « quem per eum iter qui faciunt ». Frustra Manutius ad h. l. cavillatur, tamquam ita dici non possit, *Per* autem eodem sensu sæpius usurpatur quo *propter*. Vid. Drakæob. ad Tit. Livium, XXVIII, 42, et Oudend. ad II de Niv. 57.

2. *Concrepuerint*. Signum mihi digitorum aut pedum pulsu dederint. Quod ad augendam invidiam est dictum: homines eorum superbi servis imperantes interdigitorum concerpitu voluntatem significabant. Sic Petron. VII : « Trimalchio, lautissimus homo digitos concrepuerit; ad quod signum matellam spado ludenti suppo-

nit ». Ad quem locum vide Cl. Burmanni observationes.

3. *Paternis atque avitis*. Quas patres avique vestri, non privatim, sed publico vectigalium nomine obtinebant.

4. *Tantum intererit*. Adeo vos in hac re a privatorum diligentia et cura distabit in re familiari tuenda.

5. *P. Lentulus*. P. Cornelius Lentulus avos fuit Lentuli, qui cum Catilina conjuravit, consul anno 595, princeps senatus non multo post secutum bellum Punicum, armatus Gracchum persequutus, et M. Aquilium repetundarum accusavit. Mautionem toto hoc loco memoria defecit, qui hunc ipsam Catilinæ consocium ait, quum multis aliis locis e contra dixerit.

6. Al. = ut e privatia a. = J. V. L.

tuisse, eumque, qui nollet vendere, ideo negasse se adduci posse, uti venderet, quod, quum plures fundos haberet, ex illo solo fundo numquam malum nuntium audisset⁷. Itane vero? privatum hæc causa commovit: populum romanum⁸, ne agrum Campanum privatis gratis⁹, Rullo rogante, tradat, non commovebit? Atqui idem¹⁰ populus romanus de hoc vectigali potest dicere, quod ille de suo fundo dixisse dicitur. Asia multos annos vobis fructum Mithridatico bello non tulit; Hispaniarum vectigal temporibus Sertorianis nullum fuit; Siciliae civitatibus bello fugitivorum M'. Aquilius etiam mutuum frumentum dedit¹¹. At ex hoc vectigali numquam malus nuntius auditus est. Cetera vectigalia belli difficultatibus¹² affliguntur: hoc vectigali etiam belli facultates sustentantur.

XXXI. Deinde¹ in hac assignatione agrorum ne illud quidem dici potest, quod in ceteris, agros desertos a plebe atque a cultura hominum liberorum esse non oportere.

Sic enim dico: si Campanus ager dividatur, exturbari et expelli plebem² ex agris, non constitui et collocari. Totus enim ager Campanus colitur et possi-

7. *Malum nuntium audisset.* Turpe ergo populo rom. ducendum est minori uti providentia quam privati homines, qui ne minimam quidem hujus Campani agri partem vendere voluerunt, quod felici semper provectu esset, neque spes umquam agricolarum falleret.

8. Alii, «populus romanus». J. V. L.

9. *Gratis.* Vult enim Rullus quibque colonorum millibus deducta agros illos, nullo ærario soluta pecunia, dividere.

10. *Atqui idem.* Et tamen eandem in sententiam loqui potest populus rom. atque illi privati.

11. *Mutuum frumentum dedit.* Si-

elici bello servili vastate frumentum, quo sustentaretur, commodavit.

12. *Al. facultatibus.* J. V. L.

XXXI. 1. *Deinde.* Occurrit adversariorum rationi, qui dicebant oportere ut agri a liberis hominibus colerentur, et in desertas regiones deducerentur coloni; et ait hanc rationem in ceteris agris valere posse qui a cultura liberorum hominum sicut deserti, in Campano non valere, qui a plebe optima et modestissima colatur.

2. *Plebem.* Nempe ex Romania, aut colohis, aut veteranis constantem qui agrum hunc colendum redemerant.

detur a plebe, et a plebe³ optima et modestissima : quod genus hominum optime moratum, optimorum et aratorum et militum, ab hoc plebicola⁴ tribuno funditus ejicitur. Atque illi miseri, nati in illis agris et educati, glebis subigendis⁵ exercitati, quo se subito conferant, non habebunt : his robustis, et valentibus, et audacibus decemvirum satellitibus agri Campani possessio tota tradetur; et, ut vos nunc de vestris majoribus prædicatis : Hunc agrum nobis majores nostri reliquerunt; sic vestri posterius de vobis prædicabunt : Hunc agrum patres nostri acceptum a patribus suis perdiderunt. Equidem existimo, si jam campus Martius dividatur, et unicuique vestrum, ubi consistat, bini pedes assignentur : tamen promiscue⁶ toto, quam proprie parva frui parte malitis⁷. Quare, etiamsi ad vos esset singulos aliquid ex hoc agro perventurum⁸, qui vobis ostenditur, aliis comparatur : tamen honestius eum vos universi, quam singuli possideretis. Nunc vero, quum ad vos nihil pertineat, sed paretur aliis, eripiat vobis⁹ : nonne acerrime, tamquam armato hosti, sic huic legi pro vestris agris resistetis? Adjungit Stellatam¹⁰ campum agro Campano, et in eo duodena describit in sin-

3. Abest « et a plebe ». J. V. L.

4. *Plebicola*. Qui plebis romanæ amans ac studiosus videri vult.

5. *Glebis subigendis*. Quam ceteras artes ignorent, quibus victum parare possint; neque, ut decemvirorum satellites, ferro et seditionibus assueti.

6. *Promiscue*. Communiter, confuse cum aliis.

7. *Malitis*. Alii, « malletis ». Tres eodd. Oxoniens. « maletis », quod probat Gærenz. ad Ciceron. Academ. I, cap. 3. J. V. L.

8. *Perventurum*. Ex agro Campano, qui non vobis assignabitur, sed hominibus qui vos postea opprimant.

9. *Eripiatur vobis*. Quam vestrum sit patrimonium.

10. *Stellatam campum*. Qui Campanum vicinus idcirco *campus* vocatur, quod esset sine montibus planities, quum in agro Campano montes essent. Cæsar postea eundem hunc campum cum Campano agro suis divisit, ut videre est apud Cic. ad Att. II, 17, et Suet. in Cæs.

gulos homines jugera. Quasi vero paullum¹¹ differat ager Campanus, ac Stellatis.

Et multitudo, Quirites, quæritur, qua illa omnia oppida compleantur. Nam dixi antea, lege permitti, ut, quæ velint municipia, quas velint veteres colonias, colonis suis occupent. Calenum municipium complebunt; Teanum¹² oppriment; Atellam, Cumas, Neapolin, Pompeios, Nuceriam suis præsiidiis devincient; Puteolos vero¹³, qui nunc in sua potestate sunt, suo jure libertateque utuntur, totos populo atque adventitiis copiis occupabunt.

XXXII. Tunc illud Campanæ vexillum¹ coloniae, vehementer huic imperio timendum, Capuæ² a decemviris inferetur; tunc contra hanc Romam, communem patriam omnium nostrum, illa altera Roma quæretur. In id oppidum homines nefarii rempublicam nostram transferrè conantur³, quo in oppido majores vestri nullam omnino rempublicam esse voluerunt: qui tres solum urbes in terris omnibus, Carthaginem, Corinthum, Capuam statuerunt posse imperii gravitatem ac nomen sustinere. Deleta Car-

¹¹. *Paullum differat*. Quam Stellatis campus adeo a Campano agro bonitate discreparet, multo plura jugera erant unicuique attribuenda, ut pari portione fruerentur. De Stellate campo fuse doctissimus Peregrinus Camp. Felic. II, 33.

¹². *Teanum*. Neipe Sidicinum, quod in Campania erat, ut ceteræ laudatæ h. l. urbes. De Teano alterò, vid. pro Cluent. 9.

¹³. *Puteolos vero*. Urbem hanc Cicero pro Cælin municipium appellat, unde patet eam municipali jure frui ac suos magistratus habere.

XXXII. 1. *Vexillum*. Illud in co-

loniam proficiscentes sequi solebant, duce ipso coloniae præeunte. Cf. Phil. II, 40. Olim legebatur, *exsilium*. Lauredano emendatio hæc accepta referatur, J. V. L.

2. *Capuæ*. Olim « Capua ». Latib. « Capuam ». Quam Capua propter urbis opes et opportunitates multo perire Romanis esset timenda, si potentia nimium cresceret, suggeratur Cicero coloniam sub vexillo in Capuam urbem deducendam imperio rom. fore periculuosam.

3. *Transferrè conantur*. Ut olim de transferenda Veios Roma deliberratum fuerat.

thago est, quod quum hominum copiis, tum ipsa natura ac loco, succincta portubus⁴, armata muris, excurrere ex Africa, imminere ita⁵ fructuosissimis insulis⁶ populi romani videbatur. Corinthi⁷ vestigium vix relictum est: erat enim posita in angustiis, atque in faucibus Græciæ, sic, ut terra claustra locorum teneret, et duo maria⁸, maxime navigationi diversa, pæne conjungeret, quum pertenui discrimine⁹ separentur. Hæc, quæ procul erant a conspectu imperii, non solum affligerunt, sed etiam, ne quando recreata exsurgere atque erigere se possent, funditus, ut dixi, sustulerunt. De Capua multum est et diu consultum; exstant literæ¹⁰, Quirites, publicæ; sunt senatusconsulta complura. Statuerunt homines sapientes, si agrum Campanis ademissent, magistratus, senatum, publicum ex illa urbe consilium sustulissent¹¹, imaginem reipublicæ nullam reliquissent, nihil fore, quod Capuam timeremus. Itaque hoc perscri-

4. *Succincta portubus*. Uno ad occidentem, altero ad orientem, quum tota urbs præter exiguum discrimen mari ambiectur. — *Armata muris*. Egrege muros Carthaginiæ describit Appianna de Bell. Pnnic. edit. Tollan. p. 95, et ex eo Lipsius Poliore. III, 5.

5. Lambin. è conjectura *Lauredan.* et A. Augustini, *Italiæ et fruct.* J.V.L.

6. *Insulis*. Siciliæ et Sardiæ, unde summi proventus ad rempublicam redibant.

7. *Corinthi*. Quæ lux Græciæ a L. Mummiò omnino est deleta, nullam aliam ob causam quam ob loci opportunitatem. Eversionem autem hanc minime laudat Cicero de Off. I, 11.

8. *Duo maria*. Ælmaris enim, ut vocat Horatius, Corinthi mœnia Ionio et Ægæo mari affuebantur. — *Navi-*

gationi diversa. In partes maxime diversas navigationi opportuna. Quum altero ex Italia, Dalmatia et Epiro in Græciam; altero in Asiam et Græciæ insulas sit navigatio.

9. *Pertenui discrimine*. Ita ut sæpe de intercidente isthmo agitatum sit, et Nero in hoc tentamine plurimos cives romanos consumpsit.

10. *Literæ*. Tabulæ publicæ, quæ ad rei memoriam scriptæ sunt. De consultatione vid. T. Liv. XXI, 16.

11. *Sustulissent*. Itaque Livius, XXX: « Capna quidem sepulcrum et monumentum Campano populo data, extorri et ejecto ipso populo; superest urbs trunca sive senatus, sine plebe, sine magistratibus, prodigium relictum, crudelius habitanda quam si deleta foret ».

ptam in monumentis veteribus reperietis, ut esset urbs, quæ res eas, quibus ager Campanus coleretur, suppeditare¹² posset, ut esset locus comportandis condendisque fructibus, ut aratores, cultu agrorum defessi, urbis domiciliis uterentur, idcirco illa ædificia non esse deleta.

XXXIII. Videte, quantum intervallum sit interjectum inter majorum nostrorum consilia, et inter istorum hominum dementiam. Illi Capuam, receptaculum aratorum, nundinas rusticorum, cellam atque horreum Campani agri esse voluerunt: hi, expulsis aratoribus, effusis ac dissipatis fructibus vestris, eandem Capuam sedem novæ reipublicæ constituunt, molem¹ contra veterem rempublicam comparant. Quod si majores nostri existimassent, quemquam in tam illustri imperio, et tam præclara populi romani disciplina, M. Bruti², aut P. Rulli similem futurum (hos enim nos duos adhuc videmus, qui hanc rempublicam Capuam totam transferre vellent), profecto nomen illius urbis non reliquissent. Verum arbitrabantur³, Corintho et Carthagini, etiamsi senatum et magistratus sustulissent, agrumque civibus ademissent, tamen non defore, qui illa restituerent, atque qui ante omnia commutarent, quam nos audire possemus; hic vero, in oculis senatus populi que romani,

12. *Suppeditare*. Ut Capua emporii tantum loco esset, ubi emerentur aratra ferramentaque omnia, quibus agricolæ utantur.

XXXIII. 1. *Molem*. Tamquammunitionem aliquam ad oppugnandam Romam comparant.

2. Addimus prænomen, Manlius, Gruteri, Lallem. et aliorum exemplo. Desideratur in MSS. Pater fuisse Bruti, qui Cæsarem interfecit, conjicitur; is

Marius ac popularis, de hac populari colonie deductione tribunos plebis an. U. 670 legem tulit; in bello civili a Cn. Pompeio est interfectus. Vid. infra o. 34.

3. *Arbitrabantur*. Putabant majores nostri, si integra superessent æmularum civitatum Corinthi et Carthaginiæ mœnia, fore ut nonnulli locorum intervallo abstantes, ea restituerent; itaque ea omnino delevēre.

nihil posse exsistere, quod non ante exstingui atque opprimi posset, quam plane exortum ac natum esset. Neque vero ea res fefellit homines, divina mente et consilio præditos. Nam post Q. Fulvium, Q. Fabium consules, quibus consulibus⁴ Capua devicta atque capta est, nihil est in ea urbe contra hanc rempublicam, non dico factum, sed omnino excogitatum. Multa postea bella gesta cum regibus, Philippo⁵, Antiocho, Persa, Pseudophilippo⁶, Aristonico, Mithridate, et ceteris; multa præterea bella gravia Carthaginiensium, Corinthium, Numantinum; multæ in hac republica seditiones domesticæ, quâs prætermitto; bella cum sociis, Fregellanum⁷, Marsicum, quibus omnibus domesticis externisque bellis Capua non modo non obfuit; sed opportunissimam se nobis præbuit et ad bellum instruendum, et ad exercitus ornandos⁸, et tectis ac sedibus suis recipiendos. Homines non inerant in urbe, qui malis concionibus, turbulentis senatusconsultis, iniquis imperiis rempublicam miscerent, et rerum novarum causam aliquam quaererent: neque enim concionandi potestas erat cuiquam, nec consilii capiundi publici⁹. Non gloriæ cupiditate efferebantur, propterea quod, ubi honos

4. *Quibus consulibus.* Dissentit a Livio, qui XXV, 14, a Q. Fulvio non consule, sed proconsule, biennio ante, captam Capuam scribit. Vid. Periz. Animad. Histor. p. 309.

5. *Philippo.* Macedoniæ rege, de quo Flaminious triumphavit: Antiocho, Syriæ, de quo L. Scipio Africani majoris frater: Persa Philippi filio, de quo L. Paullus.

6. *Pseudophilippo.* Qui Andiscus vocabatur, et Macedoniæ regnum occupaverat, a Q. Metello victus: Ari-

stonicus Attali filius ex pellice, a M. Aquillio: Mithridates rex Ponti, a Sulla, Muræna, Lucullo et Pompeio, quorum duo priores antea, Lucullus hoc anno, Pompeius triennio post triumphavit.

7. *Fregellanum.* Fregellæ a Romanis quæræ defecissent, a L. Opimio prætore captæ et eversæ.

8. *Ornandos.* Armis et recte instruendos.

9. *Consilii capiundi publici.* Quis Capuæ et magistratus, et senatus, et populus erant sublatis.

publice non est, ibi gloriæ cupiditas esse non potest. Non contentione, non ambitione discordes: nihil enim supererat, de quo certarent¹⁰; nihil, quod contra peterent¹⁰; nihil, ubi dissiderent. Itaque illam Campanam arrogantiam, atque intolerandam ferociam, ratione et consilio majores nostri ad inertissimum et desidiosissimum otium perduxerunt. Sic et crudelitatis infamiam effugerunt¹¹, quod urbem ex Italia pulcherrimam non sustulerunt, et multum in posterum providerunt, quod, nervis urbis omnibus exsectis, urbem ipsam solutam ac debilitatam¹² reliquerunt.

XXXIV. Hæc consilia majorum M. Bruto, ut antea dixi, reprehendenda¹, et P. Rullo visa sunt: neque te, P. Rulle, omina illa M. Bruti atque auspicia² a simili furore deterrent. Nam et ipse, qui deduxit³, et qui magistratum Capuæ, ea lege creati⁴, ceperunt, et qui aliquam partem illius deductionis, honoris, muneris attigerunt, omnes acerbissimas impiorum⁵ poenas pertulerunt. Et quoniam Bruti, atque temporis illius feci mentionem, commemorabo id,

10. *C. peterent*. De competitoribus dicitur eundem honorem petentibus.

11. *Effugerunt*. Quamquam illa satis atrox ultio videtur, quæ populum universam civitate multat, magistratibus truncat, et omnino, ut nunc vulgo dicitur, civili morte afficit.

12. *Debitatam*. De iis dicitur, qui aut morbo, aut casu alicujus membri usum perdididerunt.

XXXIV. 1. *Reprehendenda*. Quia de colonis Capuam deducendis legem tulit.

2. *Auspicia*. Nec times ne malum pestem oppetas, ut Brutus ille, qui acerbam mortem bello civili oppetit.

3. *Deduxit*. Colonia demum a Bruto Capuam deducta videtur, quo tempore, Sulla in Mithridaticum bellum intento, per Italiam Mariani invaserant. Quam coloniam verisimile est a Sulla labefactatam, simul ac, Marianis devictis, colonos mos Capuam, veteribus utique expulsi, immittere cogitavit.

4. MSS corrupte, « et Leocanti ». Emendatio est a P. Manutio. Grav. et Lallem. « ab illo creati ». Ferratius mallebat « et Tarenti ».

5. *Impiorum*. Quasi de patria, qui colonos et magistratus Capuæ esse voluerint, impie cogitarint.

quod egomet vidi, quum venissem Capuam, coloniam deductam L. Considio et Sext. Saltio (quemadmodum ipsi loquebantur) prætoribus⁶: ut intelligatis, quantam locus ipse afferat superbiam; quæ paucis diebus, quibus illo colonia deducta fuit, perspicui atque intelligi potuit. Nam primum, id quod dixi, quum ceteris in coloniis duumviri appellerentur, hi se prætores appellari volebant. Quibus primus annus hanc cupiditatem attulisset, nonne arbitramini paucis annis fuisse consulum nomen appetituros? Deinde anteibant lictores, non cum bacillis⁷, sed, ut hic prætoribus anteeunt, cum fascibus duobus. Erant hostiæ majores⁸ in foro constitutæ, quæ ab his prætoribus de tribunali, sicut a nobis consulibus, de consilii sententia probatæ⁹, ad præconem¹⁰ et ad tibicinem immolabantur. Deinde patres¹¹ conscripti vocabantur. Jam vero vultum Considii videre, ferendum vix erat. Quem hominem vegrandi macie¹² torridum¹³, Romæ contemptum atque abjectum videbamus, nunc Capuæ Campano supercilio ac regio spiritu quum videremus, Magios, Blossios¹⁴ mihi vi-

6. *Prætoribus*. Hæc ad invidiam in Campanos excitandam valent, qui magistratus, quos ceteri coloni duumviros, ipsi prætores appellarent, tamquam prætorum rom. æmulos.

7. Cod. Erf. « baculis », J. V. L.

8. *Hostiæ majores*. Eas minoribus oppositas, ut taurum consules Romæ immolare solebant. Cf. Alexander ab Alexandro, III, 12; IV, 19.

9. *Probatæ*. A pontificibus; quæ hostiæ immolabantur postquam ab his Capuana prætoribus probatæ fuerant, non secus ac Romæ fieri solet. Olim « probatis ».

10. *Ad præconem*. Qui favere lin-

guis juberet. — *Ad tibicinem*. Qui divinæ rei præcineret.

11. *Patres conscripti*. Invidiose; quum id nomen ad rom. senatores pertineat.

12. *Macie*. Adeo macilentum ac siccum. B. Weisk. mallet « facie ». Male, quod h. l. sequenti arrogantie macies illa opponatur.

13. *Torridum*. Puteanna maluisse « horridum ». Frustra. J. V. L.

14. *Magios, Blossios*. Veteres Campanos, qui nobilitate olim Capuæ florebant, Magias bello Punico secundum dissuasor fuit Capuæ Hannibali tradendæ. T. Liv. XXIII, 7, etc. Blossius

debar illos videre, ac Jubellios. Jam vero qui metus erat¹⁵ tunicatorum illorum? et in Albana, et Seplasia¹⁶, quæ concursatio percunctantium, quid prætor edixisset? ubi cœnaret? quid enuntiasset? Nos autem, hinc Roma qui veneramus, jam non hospites, sed peregrini atque advenæ nominabamur.

XXXV. Hæc¹ qui prospexerint, majores nostros dico, Quirites, non eos in deorum immortalium numero venerandos a nobis et colendos putatis? Quid enim viderunt? hoc, quod nunc vos, quæso, perspicite atque cognoscite. Non ingenerantur hominibus mores tam a stirpe generis ac seminis, quam ex iis rebus, quæ ab ipsa natura loci², et a vitæ consuetudine suppeditantur, quibus alimur et vivimus. Carthaginienses, fraudulent³ et mendaces, non genere, sed natura loci, quod, propter portus suos, multis et variis mercatorum et advenarum sermonibus, ad studium fallendi, studio quæstus vocabantur. Ligures, montani, duri atque agrestes⁴: docuit ager ipse, nihil ferendo, nisi multa cultura et magno labore quæsitum. Campani, semper superbi⁵ bonitate agrorum,

autem prætor erat, quum Capua cum Pœnis fœdus iniit. De Jubellio Tauræ vide T. Liv. XXVI, 15.

15. Qui metus erat. Quanta verecundia plebs eos saluabat.

16. Albana, et Seplasia. Foræ Capuæ fuerunt, in quibus unguentarii maxime versabantur, et ex omnibus urbis partibus otiosi conveniebant. Cf. Cluver. Ital. Antiq. IV.

XXXV. 1. Hæc. Majores nostri, qui futurum prospexerunt, ut Campanis moribus magistratus quilibet corrumpetur.

2. Ab ipsa natura loci. Sui mores populis non tam genere veniunt, quam soli ipsius naturæ, agendi ratione, et

illis rebus quibuscom edocamur et vivere solemus. In eadem sententiam Curtius, VIII, 9: «Iugentia hominum ubique locorum situs format». Ad quem locum vide quæ notavit doctissimus Freinshemius.

3. Fraudulenti. De Punica perfidia, cuius famam ut victoris, multum sane amplificaverunt Romani. Vide Plant. in Pœnulo de Hannone.

4. Agrestes. Illa Ligurum pars, quæ in montibus degit, labori et asperæ vitæ assueta ferebatur. Unde Virgilius, Georg. II, de Italia: «Hæc genus ære virum Marsos, pubemque Sabellam, Assuetumque malo Liguem».

5. Semper superbi. Ut assiduus la-

et fructuum magnitudine, urbis salubritate, descriptione, pulchritudine. Ex hac copia, atque omnium rerum affluentia, primum illa nata sunt⁶: arrogantia, quæ a majoribus nostris alterum Capua consulem postulavit; deinde ea luxuries, quæ ipsum Hannibalem, armis etiam tum invictum, voluptate vicit⁷.

Huc isti decemviri quum numerum colonorum⁸ ex lege Rulli deduxerint; centum decuriones⁹, decem augures, sex pontifices constituerint: quos illorum animos, quos impetus, quam ferociam fore putatis? Romam in montibus positam et convallibus, cœnaculis sublatam atque suspensam, non optimis viis, angustissimis semitis¹⁰, præ sua Capua, planissimo in loco explicata, ac præ illis semitis irridebunt atque contemnent; agros vero, Vaticanum, et Pupiniam¹¹, cum suis opimis¹² atque uberibus campis conferendos scilicet putabunt¹³. Oppidorum autem finitimarum illam copiam cum hac, per risum ac per jocum,

bor, terræque ac cœli asperitas Ligu-
rum mores effervavit, sic agri bonitas
et fructuum multitudo superbiam Cam-
panis addidit: nam, ut ait Poeta, «Se-
cundas fortunas deceat superbiæ». Cf.
Val. Max. IX, 5.

6. *Primum illa nata sunt: arrogantia.* Melius, «illa nata sunt: primum arrogantia». Schütz. «nata sunt arrog.» Paulo infra loco quæ Lallem-
qua. J. V. L.

7. *Voluptate vicit.* De Campanis Hannibalis hibernis, quibus exercitus ejus elanguit, multa dabant Liv. pass. et multi alii.

8. *Colonorum.* Lauredos e con-
jectura, = 120 colon. = J. V. L.

9. *Centum decuriones.* Decuriones erant, qui decem equitibus in turma præerant; et quum deducerentur ini-

tio militares coloniarum, inde factus est coloniarum senatus, quod honestior esset ordo. Numerus autem hic legitimus, et in plerisque colonis ac municipiis natus videtur.

10. *Angustissimis semitis.* Qualis Roma ad incendium usque Neronis mansit, ut ex Tacito videre est XV.

11. *Vaticanum et Pupiniam.* Vaticanus collis juxta Romam situs agrum habuit exilem ac sterilissimum. Pupinia autem sub Urbe posita exilis erat et arenosus soli, ut testantur Val. Max. et Columella, qui M. Attiliam Regulam dicunt agrum septem jugerum habuisse in Pupinia, quasi in sterili solo.

12. *Opimis.* Al. *optimis.* J. V. L.

13. *Putabunt.* Ironice, ut ex particula «scilicet» judicetur. Male olim, «non putab.»

contentend : Labicos, Fidenas¹⁴, Collatiam, ipsum hercle Lanuvium, Aricam, Tusculum, cum Calibus, Teano, Neapoli, Puteolis, Cumis, Pompeiis, Nuceria comparabunt. Quibus illi rebus elati et inflati, fortasse non continuo, sed certe, si paullum assumpserint vestustatis¹⁵ ac roboris, non continebuntur : progredientur longius, efferentur. Singularis homo privatus, nisi magna sapientia præditus, vix facile sese regionibus¹⁶ officii, magnis in fortunis et copiis, continet : nedum isti, ab Rullo et Rulli similibus conquisiti¹⁷ atque electi coloni, Capuæ, in domicilio superbæ, atque in sedibus luxuriæ collocati, non statim conquisituri sint aliquid sceleris¹⁸ et flagitii. Imo vero etiam hoc magis, quam illi veteres germanique¹⁹ Campani, quod in vetere fortuna illos natos et educatos, nimis tamen²⁰ rerum omnium copiarum depravabant; hi, ex summa egestate in eandem rerum abundantiam traducti, non solum copia, verum etiam insolentia²¹ commovebuntur.

XXXVI. Hæc tu, P. Rulle, M. Bruti sceleris¹ vestigia, quam monumenta² majorum sapientiæ sequi maluisti : hæc tu cum istis tuis auctoribus³ excogi-

14. *Labicos, Fidenas.* Vici erant sub Urbe, præe descripti.

15. *Assumpserint vetustatis.* Si inveteraverint; si eorum vires dies auferat.

16. *Regionibus.* Officii finibus.

17. *Conquisiti.* Quos ministros audaciæ decemviri habeant. — *Electi.* Ut virum a viro electum dixeris.

18. *Sceleris.* Quod ceteros præ superbis contemnant. — *Flagitii.* Quod eos luxuria ad nequitiam et libidines impellet.

19. *Germani.* Veri et indigenæ; non ut coloni adscriptitii et insitivi.

20. *Tamen.* Quamvis illi fortunæ assueverint, et in illis copiis nati et educati fuissent.

21. *Insolentia.* Quod harum copiarum insolentes sunt; quod his opibus non inueverint.

XXXVI. 1. *M. Bruti sceleris.* Qui contra majorum instituta coloniam Capuam deduxerat.

2. *Monumenta.* Magnifice b. l. sapientiæ majorum monumenta nefaria tribuni vestigiis opponuntur.

3. *Auctoribus.* Rullon auctores et assensores legis habebat ceteros plebis tribunos, qui legem sondebant aperte.

tasti, ut vetera vectigalia venderetis, et expleretis⁴ nova; ut urbi Capuam ad certamen dignitatis opponeretis; ut sub vestrum jus, jurisdictionem, potestatem, urbes, nationes, provincias, liberos populos, reges, terrarum denique orbem subjungeretis; ut, quum omnem pecuniam ex ærario exhausissetis, ex vectigalibus redelegissetis, ab omnibus regibus, gentibus, imperatoribus nostris coegissetis, tamen omnes vobis pecunias ad nutum vestrum pendereñt; ut iidem partim invidiosos agros⁵ a Sullanis possessoribus, partim desertos ac pestilentes a vestris necessariis, a vobismet ipsis emptos, quanti velletis, populo romano induceretis⁶; ut omnia municipia coloniasque Italiæ novis colonis occuparetis; ut quibuscumque in locis vobis videretur, ac quam multis videretur, colonias collocaretis; ut omnem rempublicam vestris militibus⁷, vestris urbibus, vestris præsiidiis cingeretis, atque oppressam teneretis; ut ipsum Cn. Pom-

Accedebant Rullo alii quoque anctores taciti, homines poterit, ut Crassus et Cæsar, qui Rullum maxime instruebant, et maxime ad hujus perfrendæ legi voluntatem incubuerant; quum ipsi non dubitarent, quin decemviratum easent adepturi. Hos omnes tangit Cicero cap. 24, nominibus tantum parcens, quos tota oratione regnum affectare ostendit. Olim, «actoribus», i. e. sociis Rulli, qui ejus nomine illa exsequuntur. Novam autem lectionem ex Manut. et Lallem. MSS ac Garatonij auctoritate sumus sequuti, ut ad sensum magis facientem, et ad Ciceronis cogitata magis accommodatum.

4. *Expleretis.* Rullus dum vetera vectigalia, ut agrum Campanum, vendebat, idem ut illam ærarii lacunam

expletet, imponi pergrande vectigal agris publicis jubebat; unde nota vertebatur respublica. Quum autem verbum hoc «expleretia» obscurum videretur, conjecit Lauredan. «expilaretia»; quod multi probant, quamvis adnotet Ernest. expilari ærarium, non vectigal. Alii aliter reposuere «exelperetia», «exhauriretia», «exigeretis», «exploraretis», etc.

5. *Ut iidem partim invidiosos agros.* Ob latitudinem possessionum et acquirendi modum.

6. *Induceretis.* Quam magno velleis pretio, populo romano venditum restimaretis.

7. *Vestris militibus.* His colonis robustis ac ferocibus, quibus vos atellitibus ad opprimendam libertatem utamini.

peium, cujus præsidiō sapissime populus romanus contra acerrimos hostes et contra improbiſsimos cives victor exſtitit, proſcribere⁸, atque horum conſpectu privare poſſetis; ut nihil auro⁹ et argento violari, nihil numero et ſuffragiis declarari, nihil vi ac manu perfringi poſſet, quod non vos oppreſſum atque ereptum teneretis; ut volitaretis interea per gentes, per regna omnia, cum imperio ſummo¹⁰, cum iudicio infinito, cum omni pecunia; ut veniretis in caſtra Cn. Pompeii, atque ipſa caſtra¹¹, ſi commodum vobis eſſet, venderetis; ut interea magiſtratus reliquos, legibus omnibus ſoluti, ſine metu iudiciorum, ſine periculo, petere poſſetis; ut nemo ad populum romanum vos adducere¹², nemo producere, non ſenatus cogere, non conſul coercere, non tribunus plebis retinere poſſet.

Hæc ego vos concupiſſe pro veſtra ſtultitia atque intemperantia non miror; ſperasse, me conſule, aſſequi poſſe, deſinor. Nam quum omnium conſulum¹³ gravis in republica cuſtodienda cura ac diligentia debet eſſe, tum eorum maxime, qui non in cunabulis, ſed in campo ſunt conſules facti. Nulli

8. *Proſcribere*. Si cuſtos libertatis abſtiterit Pompeius, pro illa ſua infinita iudiciorum licentia in exſilium pellere puterunt, et Sullanu exemplo proſcribere.

9. *Ut nihil auro*. Ut quidquid auro emi poſſet, numero et ſuffragiis capſici, vi ac manu perfringi, vos bonis civibus eripſiſſa.

10. *Cum imperio ſummo*. Hæc iu- verſo ordine ad ſupra dicta referuntur; ut imperio hoc ſummu, omnia vi perfringatis; iudiciu infinita, unius, vel invitis civibus, conſiciatis; omni pecunia, quæque ematis.

11. *Ipsa caſtra*. Quum manubias imperatoris Pompeii in ejus caſtris ſint vendituri.

12. *Vos adducere*. In diſquiſitionem vocare, in iudiciu adducere.— *Producere*. In concionem et ad populum vocare.

13. *Quum omnium conſulum gravis in rep. cuſtod. cura ac diligent*. Quo- vis illud ſit omnium conſulum offici- cium, cavere ne quid detrimenti capiat reſp. tamen illud præcipue diligentius impletur ab iſis qui populi voluntate, non majorum ſplendore ac gratia, ad conſulatu ſunt provocati.

populo romano pro me majores mei sponponderunt; mihi creditum est; a me petere, quod debeo, me ipsum appellare¹⁴ debetis. Quemadmodum, quum petebam, nulli me vobis auctores generis mei commendarunt; sic, si quid deliquero, nullæ sunt iniægines, quæ me a vobis deprecentur¹⁵.

XXXVII. Quare, modo ut vita suppetat¹ (quamquam ego sum is, qui eam possim ab istorum scelere insidiisque defendere), polliceor hoc² vobis, Quirites, bona fide: rempublicam vigilanti homini, non timido; diligenti, non ignavo commisistis. Ego is consul³, qui concionem metuum? qui tribunos plebis perhorrescam? qui sæpe et sine causa tumultuer? qui timeam, ne mihi in carcere habitandum sit, si tribunus plebis duci jussisset? Ego nondum vestris armis armatus, insignibusque amplissimis ornatus, imperio, auctoritate, non horui in hunc locum progredi, vobisque auctoribus improbitati hominis resistere: nunc

14. *Quod debeo, me ipsum appellare debetis.* Appellatur creditores a debitoribus, quum ab iis debitum flagitatur.

15. *Deprecentur.* Quæ mihi a vobis veniam petant, et enipæ excusationem, propter majorum merita, depo-
scent.

XXXVII. 1. *Modo ut vita suppetat.* Utinam modo vita mihi supersit; dummodo vita servetur.—Sic Ernest. Lallèm. Aliter Grævius. Magna varietas in MSS. J. V. L.

2. *Polliceor hoc.* Illud vobis ex animi sententia, et sine dolo spondeo. Manca et perturbata hæc patet B. Weisk. quod sequi debuisset «vos commisisse», quamvis vulgata lectio latine sit omnino probata acribus.

3. *Ego is consul.* Hæc et quæ sequuntur Ciceronis non esse, neque ad

rem pertinere P. Manutius existimat. Nos, cur ex Ciceronis ingenio perfecta non videantur, non assequimur, et optime certe ad antecedentis confirmanda valent. Cicero postquam dixit forti se diligenti consuli mandatum rerum publicarum curam, jam illud confirmat: Num ille sum, qui conclusionum tumultum reformidem; qui inani metu conturber ac commovear; qui metum ne me in vincula duci jubeat tribunus? quod tribunis plebis licuisse satis multa historie rom. exempla doceant. Nondum consulare imperium eram adeptus, quum non dubitavi in vestrum conspectum procedere, legemque Maniliam contra istorum hominum improbitatem anadere: nunc autem verar ne resp. meo consulari imperio armata, ab istis seditiosis viri ei possit?

verear, ne respublica⁴, tantis munita præsidiis, ab istis vinci, aut opprimi possit? Si antea timuisssem, hac concione, hoc populo, certe non vererer. Quis enim umquam tam secunda concione legem agrariam suasit, quam ego dissuasi? si hoc dissuadere est⁵, ac non disturbare ac pervertere. Ex quo⁶ intelligi, Quirites, potest, nihil esse tam populare, quam id, quod ego vobis in hunc annum consul popularis affero, pacem, tranquillitatem, otium. Quæ nobis designatis timebatis, ea ne accidere possent, consilio meo ac ratione provisa sunt: non modo vos eritis in otio, qui semper esse volueritis; verum etiam istos, quibus otiosi⁷ negotium facessinus, otiosissimos reddam. Etenim illis honores, potestates, divitiæ, ex tumultu atque ex dissensionibus civium comparari solent: vos, quorum gratia in suffragiis consistit, libertas in legibus, honos in judiciis et æquitate magistratus⁸, et res familiares in pace, omni ratione otium tenere debetis. Nam, si ii, qui propter desidiâ in otio vivunt, tamen in sua turpi inertia capiunt voluptatem; sub ipso otio⁹, quo vos fortunam regitis, si hunc statum, quem habetis, esse meliorem non

4. Male hæc nonnulli mutant de Lambini sententia. J. V. L.

5. *Si hoc dissuadere est.* Hujusmodi verbis, inquit B. Waisk. ineptus et stulte arrogans orator orationem laudet: mihi videntur a calumniatore addita. Verrum hæc non ad inanem ingenii ostentationem, sed ad facta ipsa argumentis confirmata et comprobata referantur.

6. *Ex quo.* Simpliciter connectis, ut *ergo, igitur*, et similia. Sic pro Marcel. cap. 5.

7. *Quibus otiosi.* Ego ad otium redigam istos homines, quibus nostra tran-

quillitas ac quies, molestia et damnum videtur.— Absorde hæc multi pervertunt, dum corrigere putant. J. V. L.

8. *Æquitate magistratus.* Magistratum vestrorum æquitate.

9. *Sub i. otio.* Prior hujus paragraphi pars corrupta maxime videtur; unde vix eruatur sensus: Vos in hoc otio, cuius in umbra ipsam fortunam regitis, si conditionem hanc quietam tumultu et rebus novis potiorum esse persuasum habetis, illud jam otium diligenter servate, non quasi pecunia aut alla ratione quæsitum esset, sed quasi vestro sanguine vos emissetis.

ignoratis, non ut quæsitum ¹⁰, sed vita partum otium tenueritis. Quod ego et concordia, quam mihi constitui cum collega ¹¹, invitissimis iis hominibus, quos in consulatu inimicos esse et animis, et corporis actibus, providi ¹²; omnibus prospexi sane, et revocavi: idem tribunis plebis denuntiavi, quid turbulenti, me consule, conflarent ¹³. Summum et firmissimum est illud communibus fortunis præsidium, Quirites, ut, quales vos hodierno die maxima concione mihi pro salute vestra præbuisitis, tales reliquis temporibus reipublicæ præbeatis. Pro certo polliceor hoc vobis, atque confirmo, me esse perfecturum, ut jam ¹⁴ tandem illi, qui honori inviderunt meo, tamen vos universos in consule deligendo plurimum vidisse fateantur.

10. Mendosa et desperata lectio, ut plura ex sequentibus, J. V. L.

11. *Collega*. Antonio, qui Hybrida dicebatur, qui ipse alienus non erat ab iis qui rebus novis studebant.

12. *Providi*. Ne hoc otium vestrum vobis adimeretur.

13. *Conflarent*. Tribunis pl. præ-

nuntiavi quid seditiosi homines molirentur.

14. *Ut jam tandem*. Ut illi qui me hominem novum hoc honore indignum cenauerunt, iidem pop. rom. iudicium maxime comprobent, quum incredibilem ejus in tuenda repub. diligentiam perspexerint.

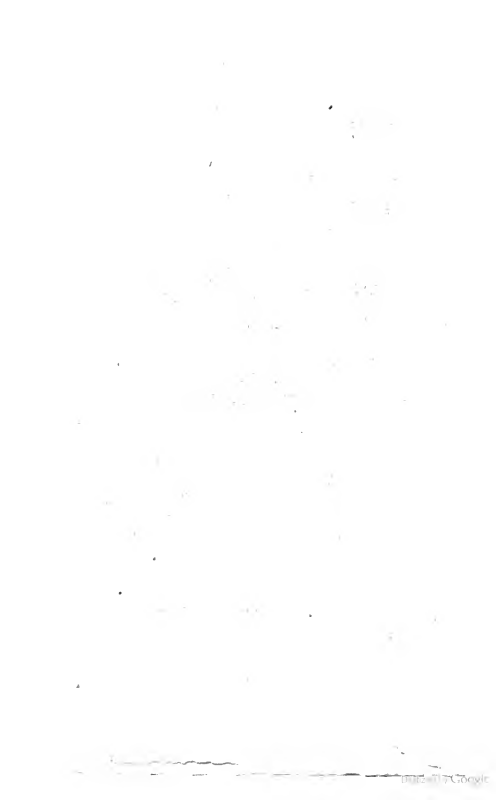

M. TULLII CICERONIS

ORATIO TERTIA

DE LEGE AGRARIA

AD POPULUM

ARGUMENTUM.

P. Servilius Rullus quum se, legemque suam acerrime a consule M. Cicerone, secundis populi auribus, oppugnatam esse superiori oratione sentiret, in concionem, ut coram consule disceptaret, venire non est ausus, sed absentem eum haud ita multo post apud populum criminatus est, quod, Sullanorum gratia qui latissimos agros ex privatorum spoliis continuatos possidebant, ipse agrariae legi et commodis plebis obsisteret. Quæ quum Cicerone acceperet, dignam rem esse ratus, quam in concione refelleret, ea advocata hanc orationem habuit, in qua se nemini, nisi reipublicæ, Rullum autem Sullanis et maxime socero suo Valgio, proscriptorum agris ditissimo, consulere: et quoniam Ciceronem Sullanis favere dixerat Rullus, iis autem favori non poterat, nisi eos tribuni plebis agris depellere tentarent, ostendit orator tantum abesse ut lege agraria Sullanis agri adimantur, ut ii contra confirmentur ac sanciantur; quod quadagesimo legis capite cavebatur: « Quæ post C. Marium, Cn. Papirium consules (hoc est, a primo Sullæ dictatoris anno) publice data, assignata, vendita, concessa, possessa sunt, omnia eo jure sint, ut quæ optimo jure privata sint ». Quam legis partem ita exagitat orator, ut Rullum multo audacius et acerbius quam ipsum Sullanum fecisse demonstrat, quippe qui dictator proscriptorum bona arbitrio quidem vendebat aut dabat, sed nulla in futurum lege possessioni cavebat; Rullus autem ea possideri eodem jure ac titulo quo avita et patria bona velit, et hac ratione metum omnem Sullanis possessoribus adimat.

Itaque in exordio calumniam refutat, qua tribuni plebis animos auresque populi compleverant, quum dicerent Ciceronem gratificantem Sullanarum assignationum possessoribus agrariae legi et commodis plebis obsistere, cap. 1. Itaque docet Rulli lege nemini Sullanum agrum adimi, 2. Sed potius id agi, ut Sullani agri meliore jure sint, quam ii quos quisque hereditate acceptos possideat; præterea Rullum aliud genus donationis inducere, nec solum Sullanarum possessiones sancire, verum etiam novas assignationes instituere, in primis Valgii soceri sui commodis inservire, 3.

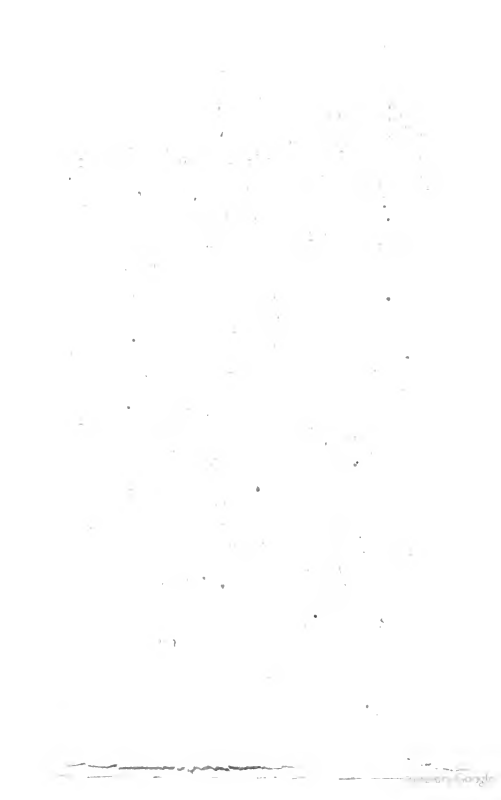

Postremo ostendit se non passurum populum romanum, de suis possessinnibus, se consule demoveri; præsertim quum plebi nihil Rulli lege quæretur, sed potius libertas ac tranquillitas populi in summum discrimen adducatur.

Ceterum quæsitum est utrum brevis hæc oratio in Rullum, quæ nunc tertia nominatur, ultima fuerit, an Cicero quartam etiam dixerit. Ipse enim ad Att. lib. II, epist. 1, de orationibus in consulatu habitis ita scribit: «Oratiunculas autem et quas postulas, et plures etiam mittam; quoniam quidem ea, quæ nos scribimus, adolescentulorum studiis excitati, te etiam delectant. Facit enim mihi commodum, quod in eis orationibus, quæ Philippicæ nominantur, enituerat civis ille tuus Demosthenes, et quod se ab hoc refractario judiciali dicendi genere abjinxerat, ut σιμωνίδης ἢ καὶ μελέτιονος videretur, curare ut meæ quoque essent orationes quæ consulares nominarentur. Quarum una est in senatu kal. jan.; altera ad populum de lege agraria; tertia de Othone; quarta pro Rabirio; quinta de proscriptorum filiis; sexta quum provinciam in concione deposui; septima qua Catilnam emisi; octava, quam habui ad populum postridie, quàm Catilina profugit; nona in concione, quo die Allobroges involgarunt; decima in senatu, nonis decembr. Sunt præterea duæ breves, quasi ἀποσπασμάτια legis agrariæ. Hoc tantum εἶμα curabo ut habeas.» Hic non erat quod Corradus suspicaretur, Ciceronem per hæc ἀποσπασμάτια legis agrariæ fortassis oratiunculas adversus legem agrariam a L. Flavio trib. pl. promulgatam intelligi voluisse, quarum mentionem facit ad Att. I, 19. Quom enim Cicero illa ἀποσπασμάτια ad orationes consulares referat; eaque cum ceteris eodem εἴματι comprehenderit, dubium esse non potest, quin breves hæ orationes adversus Rulli legem agrariam habite sint. Itaque prima earum est illa, quæ nunc tertia nominatur; altera vero periiit. Atque in extremo tertiæ orationis capite Rullum ejusque collegas provocat, ut doceant, num ipse quem possessorem defendat, quum legi eorum agrariæ resistat; totamque orationem hisce verbis concludit: «Veniant coram et quoniam me in vestram concionem, vobis flagitantibus, convocaverunt, disierant». Itaque sive Rullus a Cicerone lacessitus aliquid contra dixerit, sive ausus non sit in concione Ciceronem refutare, probabile est, eum iterum contra Rullum ad populum dixisse, eumque coegisse,

ut illam suam legem agrariam abjiceret, neque eam ad populum ferre auderet. Etenim ipse videtur L. Cæcilio, qui fuit Rulli in tribunatu collega, ut ejus legi intercederet persuasisse. Nam in orat. pro Sulla, 23, « Ex illo tempore, inquit, L. Cæcilius multa e republica egit; agrariæ legi, quæ tota a me reprehensa et abjecta est, intercessorem fore professus est ». Quibus ex verbis intelligitur, Rullum ne ausum quidem esse legem ad populum ferre; et quod Plinius Hist. Nat. VII, 30, ubi Ciceronem laudat, his verbis utitur: « Te dicente, legem agrariam, hoc est, alimenta sua abdicaverunt tribus », id jam Manutius non ad suffragia in comitiis, sed tantum ad significationem voluntatis in concione factam referendum esse, vere judicavit.

M. T. CICERONIS ORATIONES.

DE LEGE AGRARIA,

CONTRA

P. SERVILIUM RULLUM AD POPULUM,

ORATIO TERTIA.

ORATIO SEPTIMADECIMA.

I. COMMODIUS fecissent tribuni plebis¹, Quirites, si, quæ apud vos de me deferunt², ea coram potius, me præsentem, dixissent: nam et æquitatem vestræ disceptationis³, et consuetudinem superiorum, et jus suæ potestatis⁴ retinuissent. Sed quoniam adhuc præsens certamen contentionemque fugerunt; nunc, si videtur eis, in meam concionem⁵ prodeant, et, quo pro-

1. *t. Tribuni plebis.* Rullus scilicet et nonnulli ejus collegæ, legis agrariæ subscriptores et ad stipulatores.

2. *Grut. mallet « differunt »;* Ernest. scribit, nulla idonea causa, « detulerunt ». J. V. L.

3. *Æquitatem vestræ disceptationis.* In vestri judicii æquitatem fidem habuissent; æquitatem hanc servassent, quæ causam omnem ab utraque parte

coram vobis disceptari jubet: quæ jam nulla est, quum alter absentem alterum accusat.

4. *Jus suæ potestatis.* Quam prope imminerunt, quum consulem coram et publice compellere et ex adverso disceptare non sint ausi, quamquam sic olim agere solebant tribuni.

5. *In meam concionem.* Quam ego consul advocavi.

vocati a me venire noluerunt, revocati⁶ saltem revertantur.

Video quosdam⁷, Quirites, strepitu significare nescio quid, et non eosdem vultus, quos proxima⁸ mea concione præbuerunt, in hanc concionem mihi retulisse. Quare a vobis, qui nihil de me credidistis⁹, ut eam voluntatem, quam semper habuistis erga me, retineatis, peto; a vobis autem, quos leviter immutatos esse sentio, parvam exigui temporis usuram¹⁰ bonæ de me opinionis postulo, ut eam, si, quæ dixero, vobis probaro¹¹, perpetuo retineatis; sin aliter, hoc ipso in loco depositam atque abjectam relinquatis. Completi sunt animi auresque vestrae, Quirites, me gratificantem¹² septem tyrannis, ceterisque Sullanarum assignationum¹³ possessoribus, agrariae legi et commodis vestris obsistere. Hæc si qui crediderunt; illud prius crediderint necesse est, hac lege agraria, quæ promulgata sit, adimi Sullanos agros¹⁴, vobisque

6. *Revocati*. Si eum qui eos in certamen provocavit et lacessivit, non sequuntur; saltem illi respondeant, quem modo provocaverunt et lacessiverunt.

7. *Video quosdam*. Apparet nonnullos tribunorum eriminatione commotos haud ita Ciceroi faventi et grato animo ad concionem venisse, et loquenti oratori obstrepere cepisse.

8. *Proxima*. Superiori, de qua dicebat: « quia unquam tam secunda concione legem agrariam suavit, quam ego dissuasi? »

9. *Credidistis*. Qui his quæ a tribunis contra me dicta sunt, fidem non adhibuistis.

10. *Usuram*. Usam exigui temporis peto, quo bonam, quam de me concepiatis, opinionem retineatis, ut eam

perpetuo de me servetis, si ea, quæ dixero, ut probetis, effecero.

11. *Al. probabo*. J. V. L.

12. *Gratificantem*. Quam privatæ utilitatis suspitionem jam a se in ultimo Mætilium orationis capite amolitus erat. — *Septem tyrannis*. Eo oempe nomine tribuni pl. septem homines significaverant, qui Sullanis possessionibus maxime locupletati, summa luvidia laborabant. Illos fuisse suspicatos Turnebus, duos Lucillos, Craasum, Metellum, Hortensium, Philippum et Catulum, qui tempore proscriptionum multa prædia occupaverant, quibus ne Rulli lege expellerentur, summo periculo metuebant.

13. *Assignationum*. Agrorum a Sulla colonis eulque assignatorum.

14. *Sullanos agros*. Quos Sulla

dividi, aut denique minui privatorum possessiones¹⁵, ut in eas vos deducamini. Si ostendo, non modo non adimi cuiquam glebam de Sullanjs agris, sed etiam genus id agrorum certo capite legis¹⁶ impudentissime confirmari atque sanciri; si doceo, agris his, qui a Sulla sunt dati, sic diligenter Rullum sua lege consulere, ut facile appareat, eam legem, non a vestrorum commodorum patrono, sed a Valgii¹⁷ genero esse conscriptam: num quid est causæ¹⁸, Quirites, quin illa criminatione, qua in me absentem usus est, non solum meam, sed etiam vestram¹⁹ diligentiam prudentiamque despexerit?

II. Caput est legis XL¹, de quo ego consulto, Quirites, neque apud vos ante feci mentionem, ne aut refricare obductam jam reipublicæ cicatricem viderer, aut aliquid, alienissimo tempore², novæ dissensionis commovere. Neque vero nunc ideo disputabo, quod hunc statum³ reipublicæ non magnopere defendendum putem; præsertim, qui otii et concordie

proscriptos et publicatos, non tamen diviserat; verum quidam occupaverant, aut donatos possidebant.

15. *Possessiones*. Agros si non adimi, saltem imminui.

16. *Certo capite legis*. Quadagesimo. — *Impudentissime*. Quam aperte contra quam dicit, agat; et Valgio socero suo palem consulat.

17. *A Valgii genero*. Rullum non, quatenus tribunus plebis, sed ut generum Valgii hanc legem conscripisset.

18. *Num quid est causæ*. Quid impedit quin credatis vestram in hac re diligentiam ab eo fuisse contemptam. *Num quid est causæ*, nulla est causa, inquit Grævius, elegans est idiotismus, quoniam stabant Romani significantes, nihil intercedere: quominus hoc cre-

dant faciantve. Sic Terent. Phorm. II, 1; Plaut. Cas. V, 4, etc.

19. *Vestram diligentiam*. In verbis legis suæ considerandis.

II. 1. *Caput est legis XL*. Titulum affert capitis legis Serviliæ, quo Sullanæ possessiones confirmari ait; quod cur non in priorē oratione commemoraverit duas fuisse causas dicit, unam, ne dolorem Sullanæ victoriæ et crudelitatis revocaret, alteram, ne si id impugnaret, quo Sullanæ assignationes confirmabantur, novæ dissensionis anetur esset.

2. *Alienissimo tempore*. Quoniam tribunitia lege et seditiosorum, quos supra notavit, futuris comitiis turbatur resp.

3. *Hunc statum*. A Sulla relictum, et propter tempora servandum.

patronum me in hunc annum reipublicæ professus sim : sed ut doceam Rullum, posthac in his saltem tacere ⁴ rebus, in quibus de se et de suis factis taceri velit. Omnium legum iniquissimam dissimillimamque legis esse arbitror eam, quam L. Flaccus ⁵, interrex, de Sulla tulit, UT OMNIA, QUÆCUMQUE ILLE FECISSET, ESSENT RATA. Nam quum ceteris in civitatibus, tyrannis institutis, leges omnes extinguantur atque tollantur, hic reipublicæ tyrannum lege constituit ⁶. Est invidiosa lex, sicut dixi : verumtamen habet excusationem. Non enim videtur hominis lex esse, sed temporis. Quid, si est hæc multo impudentior? Nam Valeria lege Corneliisque legibus eripitur ⁷, quum datur; conjungitur impudens gratificatio cum acerba injuria : sed tamen ⁸ habet in his legibus spem nonnullam ille, cui adeptus est ⁹; aliquem scrupulum, cui datus est. Rulli cautio est hæc, QUÆ POST C. MARIUM, CN. PAPIRIUM, CONSULES ¹⁰. Quam procul a suspi-

4. *Tacere*. Prudentiæ Rulli esse, si de reliquis tacendum sibi non ducit, ea certe alteri non obicere, quæ sibi objici possint, et occasionem de se in malam partem loquendi præbent.

5. *L. Flaccus, interrex*. Ille interrex factus, ut comitis rogandis consulibus haberet, causis Merio juniore et Carbone, Sallam dictatorem dixit ad temp. constituendam et componendam, et ei quam amplissimum imperium lege sua attribuit, nempe ut dictator, quem vellet civium, iudici causa, impune posset occidere.

6. *Legem constituit*. Quom debet lege tyrannum potius tollere. — *Invidiosa*. Quæ in omnium odium incurrit.

7. *Eripitur, quum datur*. Dum alter spoliatur, alter locupletatur; alter alterius spoliis ditescit. Gruter.

malit ex nonnullis MSSis « eripitur cui datur ». Grævius ex Erfurt. et Pithæano codice qui habent « erip. civi datur », Ciceroem scripsisse putat « erip. civi, civi datur ». Vulgatus servet Schütz. Sed ita ut omissam « ager » e librariis eribitur. Certe paullo infra verbum hoc est reponendum.

8. *Sed tamen*. Sperant enim alii se neque esse recuperaturos, quibus ager adeptus est; et diffidunt illi, cui datus est, se perpetuo possessuros; et metuunt ne Sullæ actæ olim rescindantur.

9. *Ademptus est*. Verbum « eger » excidisse videtur. Malit Puteanus « adeptum est.... datum est ».

10. *Consules*. C. Marius et Cn. Papirius Carbo consulatum en. U. 672

cione fugit, quod eos consules, qui adversarii Sullæ maxime fuerunt, potissimum nominavit? Si enim Sullam dictatorem nominasset, perspicuum fore et invidiosum¹¹ arbitratus est. Sed quem vestrum tam tardo ingenio fore putavit, cui post eos consules, Sullam dictatorem fuisse, in mentem venire non posset? Quid ergo ait Marianus tribunus¹² plebis, qui nos Sullanos in invidiam rapit? QUÆ POST MARIUM ET CARBONEM, CONSULES, AGRI¹³, ÆDIFICIA, LACUS, STAGNA, LOCA, POSSESSIONES (cælum et mare¹⁴ prætermisit, cetera complexus est), PUBLICE DATA¹⁵, ASSIGNATA, VENDITA, CONCESSA SUNT. A quo, Rulle? post Marium et Carbonem consules, quis assignavit? quis dedit? quis concessit¹⁶, præter Sullam? EA OMNIA EO JURE SINT. Quo jure? labefactat videlicet¹⁷ nescio quid. Nimium acer, nimium vehemens tribunus plebis Sullana rescindit. UT QUÆ OPTIMO JURE PRIVATA¹⁸ SINT. Etiamne meliore, quam paterna et avita? meliore. At hoc¹⁹ Valeria lex non dicit; Cornelie leges non

ante Sullam dictatorem gesserunt; ita ut Sullanæ possessiones omnes sanciret Rullus, qui ea tacitum moveret quæ sotea facta erant.

11. *Invidiosum*. Pleorum invidiæ fore putavit, si aperte possessiones et assignationes Sullanæ confirmaret; id ergo clam et obscure fecit, ut frus lateret.

12. *Marianus tribunus*. Ironice: qui verbo *Mario*, re ipsa Sullæ et Sullanis faveat.

13. Sic e MSS Turneb. et Franc. Græv. Lalleu. Beck. alii. Prisci editores habent *agros*. J. V. L.

14. *Mare prætermisit*. Quod hic ridens dixit Cicero, serio fertur dixisse Drusum, teste Floro, III, 17: « Nihil se ad largitionem ulli reliquisse, nisi

quis aut cælum dividere vellet, aut litum ».

15. *DATA*. QUÆ a Sullæ publice dono data quibusdam erant. — *ASSIGNATA*. Colonis per assignationes attributa.

16. Addendum cenasebat Puteanus, « quis dedit? quis vendidit? » ut paribus referretur. J. V. L.

17. *Labefactat videlicet*. Nempe aliquid commovet et eocotit, ut tandem Sullanæ possessiones subvertat. Ironice.

18. *PRIVATA SINT*. Eadem joris conditione habeantur publice a Solla data bona, ac patrimonis quæ a privatis optimo jure possidentur.

19. *At hoc*. Quum interrogatus Rullus respondere cogatur Sullanæ

sauciunt; Sulla ipse non postulat. Si isti agri²⁰ partem aliquam juris, aliquam similitudinem propriæ possessionis, aliquam spem diuturnitatis attingunt: nemo est tam imprudens²¹ istorum, quin agi secum præclare arbitretur. Tu vero; Rulle, quid quæris? quod habent, ut habeant? Quis vetat? Ut privatum? At ita latum est²², ut melior tui soceri fundus Hirpinus sit, sive ager Hirpinus (totum enim possidet), quam meus paternus avitusque fundus Arpinas. Id enim caves. Optimo enim jure²³ ea sunt profecto prædia, quæ optima conditione sunt. Libera²⁴ meliore jure sunt, quam serva: capite hoc omnia, quæ serviebant²⁵, non servient. Soluta meliore in causa sunt, quam obligata: eodem capite obligata²⁶ omnia, si modo Sullana sunt, liberabuntur²⁷. Immunia commodiore conditione sunt, quam illa, quæ pensitant²⁸: ego

possessiones meliore fore quam paternæ bona conditione, quod legibus Valeria et Cornelia non jubebatur; ex eo illas leges multo Servilia modestiores esse concludit orator.

20. *Si isti agri.* Si istis Sullanis agris aliqua legitime possessionis umbra attribuitur, qua nitantur, qui eos possident, ut proprietas et dominium aliqua ex parte ad eos pertinere videatur.

21. *Al. «impudens»,* quod nuper Garatonius defendit. J. V. L.

22. *At ita latum est.* Verum in lege ita tulisti, ut non tantum privatum, sed etiam optima conditione habeant.

23. *Optimo jure.* Ea quæ optimo jure possidentur, certe optimam habent conditionem; quum autem liberorum prædiorum et immunium melior sit conditio quam eorum, quæ certis servitutibus obligata sunt; ex hoc tunc legis capite, quæcumque ex Sul-

lanis possessionibus serviebant, jam liberæ erant, et hoc optimo jure fruentur, quod paternis et avitis prædiis quibusdam denegatur, quæ certis conditionibus possunt obligari.

24. *Libera.* Ea sunt quæ nihil cuiquam debent. — *Soluta.* Quæ nemini ulla juris specie obligata sunt, ita ut possessor ea, cui velit, relinquere atque pro arbitrio alienare possit. — *Immunia.* Quæ nihil pensitant.

25. *Serviebant.* Servitutum viæ, actus, et aliarum rerum debebant.

26. *Obligata.* Oppignerata.

27. Rescripsit Ernest. pro «liberantur». Deinde pro verbis, «a municipio», omnino vere libri vet. «municipio». Sic habent quoque multi MSS, inter quos Oxon. quatuor; et id jam Guelincolus restituendum cœnaserat. J. V. L.

28. *Pensitant.* Quam agri vectigales, qui arario aliquid pendunt.

Tusculanis pro aqua Crabra²⁹ vectigal pendam, quia mancipio³⁰ fundum accepi; si a Sulla mihi datus esset, Rulli lege non penderem.

III. Video vos, Quirites, sicuti res ipsa cogit, commoveri¹ vel legis, vel orationis impudentia: legis, quæ jus melius Sullanis præliis constituat, quam paternis; orationis, quæ ejusmodi causa² insimulare quemquam audeat, rationes Sullæ nimium vehementer defendere. At si illa solum sanciret, quæ a Sulla essent data, tacerem; modo ipse se Sullanum esse confiteretur. Sed non modo illis cavet, verum etiam aliud quoddam genus donationis³ inducit; et is, qui a me Sullanas possessiones defendi criminatur, non eas solum sancit, verum ipse novas⁴ assignationes

29. *Aqua Crabra.* Aquæductus erat, qui a Tusculo Romam fuebatur; et cujus usus Tusculani quotannis vectigali redimebant. De fonte hoc ad Tironem agit ad Div. XVI, 18: « De Crabra quid agatur, etsi nunc quidem etiam nimium est aquæ, tamen velim scire ». Et Frontinus de Aquæduct. 9: « Præter caput Julis transfuit aqua, quæ vocatur Crabra. Hanc Agrippa emisit, seu quia ejus usum improba-verat, seu quia Tusculania possessoribus relinquendam credebat. Ea namque est, quam omnes villæ tractus ejus per viam in dies modulosque certos dispensatam accipiunt ».

30. *Mancipio.* Sic exhibentibus perisque eodd. loco « a mancipio » reposuimus. Genus emptionis inter privatos jure civili firmissimum usitata formula *mancipio accipere* optime designatur, de qua Varronis, Plauti locos apud Aleandr. ad Cæsum, Inst. I, 6, § 23, in re tam manifesta laudare necesse non est. Recte autem *mancipio accipere* opponitur *publice*

dati, etc. Sed etiam *publice venditi*, quæ Rullus omnia firmabat. Quantum aquæ Crabræ fundo deberetur, et vicissim quantum vectigalis, expressum erat et cautum in *lege mancipii*, ut in aliis fiebat ejusmodi rebus. De servitutibus locus est de Orat. I, 39.

III. 1. *Commoveri.* Conelo, mutata sententia, fremuit ut stupuit; quod orator vidit.

2. *Ejusmodi causa.* Cujusmodi ea est, quam Rullus suscepit, quæ quum Sullæ acta confirmet maxime, impudentissime Rullus eam suspicionem impingit Ciceroni. Quæ oratio eo nomine insimulare quemquam audeat, quod rationes Sullæ nimium vehementer defendat, quum huic ipsi causæ ea sit omnino subeunda suspicio.

3. *Donationis.* Eos agros, quos Sulla non dedit, sed quidam in illa reip. caligine occuparunt, et possederunt, confirmat et sancit. Donationem appellat, quod agros illos eis sua lege Rullus donet.

4. *Novas assignationes.* Quod quæ

instituit, et repentinus Sulla nobis exoritur. Nam attendite, quantas concessionem agrorum hic noster objurgator uno verbo facere conetur. QUÆ DATA, DONATA, CONCESSA, VENDITA. Patior; audio. Quid deinde? POSSESSA. Hæc tribunus plebis⁵ promulgare ausus est, ut, quod quisque post Marium et Carbonem consules possidet⁶, id eo jure teneret, quo qui⁷ optimo privatum? Etiamne si vi ejecit⁸? etiamne si clam, si precario venit in possessionem? Ergo hac lege jus civile⁹, causæ possessionum, prætorum interdicta¹⁰ tollentur. Non mediocris res, neque parvum sub hoc verbo furtum¹¹, Quirites, latet. Sunt enim multi agri lege Cornelia publicati¹², nec cuiquam assignati, neque venditi, qui a paucis hominibus impudentissime possidentur. His cavet, hos defendit, hos privatos facit¹³: hos, inquam, agros, quos Sulla nemini dedit, Rullus non vobis assignare vult, sed eis condonare, qui possident. Causam quero, cur ea, quæ majores vobis in Italia, Sicilia, duabus Hispaniis,

Sulla non dedit, ipse quam lege confirmat, possessori assignare videtur.

5. *Tribunus pl.* Quem majores præsidem libertatis ac custodem esse voluerunt.

6. Ernest. legendum putabat *possideret*, vel *possederit*. J. V. L.

7. *Qui*. Nemo possidet. Est a Tur. nemo; nam olim abfuit. J. V. L.

8. *Si vi ejecit*. Exceptiones tres sunt, quæ justæ possessioni officiant, de quibus interdictis prætoris cavetur: « uti nunc possidetis eum fundum, quo de agitur, quod nec vi, nec clam, nec precario alter ab altero possidetis, ita possidetis, adversus ea vim fieri veto ».

9. *Jus civile*. Quod ex legibus, plebiscitis, senatusconsultis, magistratum decretis et prudentum auctori-

tate. — *Causæ possessionum*. Lites et controversiæ possessionum; nam si satis est possidere quomodocumque, omnes possessionum causæ tolluntur.

10. *Prætorum interdicta*. Ex formæ erant et verborum conceptiones, quibus prætor aut jubebat aliquid fieri, aut prohibebat; quod tum maxime fiebat, quum de possessione, aut quasi possessione inter aliquos contendeatur.

11. *Furtum*. Non parva fraus, nec exigens dolus.

12. *Assignati*. Sullani nonnulli, dum agri quidam a Sulla publicati donarentur, donec assignarentur, non expectarunt, sed ultro invaserunt; quales Volaterrani et Aretini agri fuerunt.

13. *Hos privatos facit*. Tamquam privatos optimo jure possideri vult.

Macedonia, Asia quæsiverunt, venire patiamini, quum ea, quæ vestra sunt ¹⁴, condonari possessoribus ¹⁵ eadem lege videatis.

IV. Jam totam legem intelligetis, quum ad paucorum dominationem ¹ scripta sit, tum ² ad Sullana assignationis rationes esse accommodatissimam. Nam socer hujus vir multum bonus est ³; neque ego nunc de illius bonitate, sed de generi impudentia disputo. Ille enim, quod habet, retinere vult, neque se Sullanum esse dissimulat. Hic, ut ipse habeat, quod non habet, quæ dubia sunt ⁴, per vos sancire vult; et quum plus appetat, quam ipse Sulla ⁵, quibus ego rebus resisto, Sullanas res defendere criminor ⁶. Habet agros nonnullos, inquit, socer meus desertos atque longinquos: vendet eos mea lege, quanti ⁷ volet. Habet incertos, ac nullo jure possessos: confirmabuntur optimo jure. Habet publicos: reddam privatos ⁸. Denique eos fundos, quos in agro Casinati

14. *Quæ vestra sunt.* Quum ea Sulla nemini assignaverit, aut vendiderit, sed publicaverit; publica autem populi sunt.

15. *Possessoribus.* Paucis hominibus impudentissime nec ullo jure possidentibus.

IV. 1. *Paucorum dominationem.* Qui ad decemviratum aspirant.

2. *Addidit tum Gruterus c MSS et edd. veti.* Sine causa idonea delevit Grevius. J. V. L.

3. *Vir multum bonus est.* Simpliciter agit qui bona per reip. tumultum occupata sibi confirmari velit. Novo dicendi genere Valgium illudit, quem multum bonum, id est, *stultum* vocat; ita ut per hanc ironiam ejus stulta nequitia magis illuceat.

4. *Quæ dubia sunt.* Sullana, quo-

rum certa possessio non est, utpote quæ ab unius libidine nata sit, sæpiusque ne a Sulla quidem fuerit comprobata. — *Per vos. Vestris suffragiis.*

5. *Quam ipse Sulla.* Qui non es meliore esse jure quam pateras jussit.

6. *Criminor.* Et quum ejus plusquam Sullam referentibus consiliis resisto, Sullana edicta defendere accusor! Alii legunt « criminatur ». Verum Priscianus, XII: « Quædam eadem voce utrumque significant, i. e. actionem et passionem, ut osculor te et osculor a te, criminor te et criminor a te ».

7. *Quanti volet.* Eminent enim decemviri, in quorum numero erit Valgii gener Sullas, et inducant populo rom. quanti volent.

8. *Reddam privatos.* Publicos habet campos, quos nullo jure occupavit;

optimos et fructuosissimos continuavit ⁹, quum usque eo vicinos proscriberet, quoad oculis conformando ¹⁰ ex multis prædiis unam fundi regionem formataque perfecerit; quos nunc cum aliquo metu ¹¹ tenet, sine ulla cura possidebit.

Et quoniam, qua de causa ¹², et quorum causa ille hoc promulgarit, ostendi; doceat ipse, num ego quem possessorem defendam, quum agrariae legi resisto. Silvam Scantium vendis; respublica possidet: defendo ¹³. Campanum agrum dividis ¹⁴; vos estis in possessione ¹⁵; non cedo ¹⁶. Deinde Italiae, Siciliae, ceterarumque provinciarum possessiones ¹⁷, venales ac proscriptas hac lege video; vestra sunt prædia, vestrae possessiones: resistam atque repugnabo; neque patiar, a quoquam populum romanum de suis possessionibus, me consule, demoveri ¹⁸; præsertim quum vobis ni-

lege mea efficiam ut eodem jure quo privati possideantur.

9. *Continuavit*. Multos fundos, quos habebat Valgiana, vicinos proscribendo continentes reddidit. Neminem autem fugit, a Sulla non tantum multos proscriptos, verum etiam Sullanis jus idem concessum, ut quorum vellent agros occupare, eorum nomina in proscriptionis tabulas referrent; quod occiso Roscio Amerino fecisse Chrysogonum supra vidimus.

10. *Conformando*. Olim, «conformando» J. V. L.

11. *Cum aliquo metu*. Propter inviam possessionis injustae.

12. *Qua de causa*. Ut Sullana confirmet. — *Quorum causa*. Socii sui.

13. *Defendo*. Contradico, prohibeo, resisto.

14. *Camp. a. dividis*. Qui est circum Capuam, Capuae territorium: non

enim tam late patet, quam Campania.

15. *Vos estis in possessione*. Vos possidetis: ut pro. Caecina: «In possessione honorum quum esset, et sextulam suam nimium exaggeraret».

16. *Non cedo*. Respicere fortasse potuit ad ea, quae ceduntur in jure.

17. *Possessiones*. Populi romani agri late patentes, sive publici ut hic, sive privati, possessiones plerumque dicuntur.

18. *Demoveri*. Melius *demoveri*, ut deturbari, dejici, depelli de possessione. Animadverti autem saepe *demoveri* pro *demoveri* scribi solere. Deduci etiam eodem modo de possessione dicitur: quod solemnitate quadam juris fiebat, quum is, qui in possessione erat, ab adversario, qui possessionem petebat, de fundo, de quo agebatur, deducebatur, ut pro Caecina scribitur. Edit. 1483 *demoveri*.

lul quærat¹⁹. Hoc enim vos in errore versari²⁰ diutius non oportet. Num quis vestrum²¹ ad vim, ad facinus, ad cædem accommodatus est? Nemo. Atqui ei generi hominum, mihi credite, Campanus ager²², et præclara illa Capua servatur; exercitus²³ contra vos, contra libertatem vestram²⁴, contra Cn.²⁵ Pompeium constituitur; contra hanc urbem, Capua; contra vos, manus hominum audacissimorum²⁶; contra Cn. Pom-

19. *Vobis nihil quærat*. Quam non vestra quærat^{ur} utilitas; quam non vobis, sed hominibus facinorosis agros sint divisuri.

20. *Hoc enim vos errore versari*. Ut assignationes speretis. — *Hoc enim vos errore versari diutius non oportet*. Sive præpositione edidit Gruter, ex auctoritate Pall. Cujse. Imo et veterissime edit, vulgata hactenus in errore; minus recte; certe non necessario: nam *versari* est ludificari et irrideri; ut ostendit jam præd. in Plantinis Questionibus Guelfinus noster. — Verum est in quoque non exatere in Franci et Pithæi codicibus. Sed procul dubio exadit ea particula, quam cum Victurio, Manutio, Lambino, aliisque retinui. Nam licet *versari* nonnunquam accipiat^{ur} pro ludificari, et *versari* apud Ciceronem dicantur illi, qui dubii æstant, et nesciunt, quo se vertant; *versari* tamen *errore* nonnunquam legitur, sed semper, et toties «versari in errore». Paruerunt Grævio recentiores. Prior Ven. «Hoc enim vos errore versare»: altera Gruteriana plane lectionem habet.

21. *Num quis vestrum*. His tantum queritur qui ad scelera omnia sunt parati, e quorum numero vos non estis.

22. *Campanus ager*. Ejus spe plebs romana valde capiebatur, et enim sibi

dividi optabat, cui ejus rei spem admittit Cicero.

23. *Exercitus contra vos*. Id est, integrum populum.

24. *Contra libertatem vestram*. Colonos illos bellum Romæ Capua illatos supra significavit. — *Contra libertatem vestram*. Libertate autem nihil curius est liberis populis, ac proinde populo romano ejus amittendæ metum injecit.

25. *Contra Cn. Pompeium*. Qui carissimus populo rom. optimatibus tum formidolosus, tum invisus erat.

26. *Hominum nudicissimorum*. Ad cædem, facinora, seditionem promptissimorum. Etiam *audaciam* in bonam partem sæpe dicitur. Virgilius: «audax quos rumpere Fallos Sacra vetat». Et apud Sallust. «Audacia in bello, ubi pax evenerat, æquitate, æque remque publicam tractabant». Quia in significatione ab eodem scripture *ingenium* ponitur. «Sin libertas, et bella magis placent, deceruit digna nomine, et angete ingenium viris fortibus». Dicitur ab eodem quoque «ingenium in promptu habere». Sed et *promptus*, fortis, strenuus, audax dicitur. Sallustius: «Maxime vellem, patres conscripti, respublicam quietam esse, aut in periculis et promptissimo quoque defendi!» Et interdum *audacia*, aviditas audacter alic-

peium, decem duces comparantur. Veniant ²⁷ coram, et, quoniam me in vestram concionem, vobis flagitantibus ²⁸, convocaverunt, disserant ²⁹.

num invadens. *Plantas Capt.* « Atque adeo propter avaritiam atque audaciam ».

27. *Veniant coram.* Extremo iterum provocat adversarios, ut respondeant, quæ fiducia causæ veritatem ostendit. Supra autem dixit: « Nunc si videtur eis, in meam concionem prodeant ».

28. *Vobis flagitantibus convocaverunt.* Verbum *convocare* apte dicitur de multis: nescio an etiam de uno, adnotat Gulielmus: malim igitur « vo-

bis fl. consulem vocaverunt »; quod valde ait hic grave, et tamquam in bono lumine positum verbum. Error nasel potnit compendio scripturæ, « con. vocarunt », sane facile. — Refertur potest ad plures tribunos plebis, qui simul Tullium vocarunt: esse quoque potest summo studio et contentione vocare. Vide Ernest. de voce *concurrere*, et Græv. ad cap. 16 pro Quinctio.

29. *Disserant.* Jam ea quæ eis obiecti, diluant ac defendant.

M. TULLII CICERONIS

ORATIO

PRO C. RABIRIO

AD QUIRITES

ARGUMENTUM.

L. Apuleius Saturninus quum esset quæstor Ostiensis, ab eo rei frumentariæ procuratio translata est ad principem senatus et civitatis M. Scaurum. Quam ignominiam ægerrime ferens, dolore suum magna contentione animi persequabatur. (Cic. pro Sext. cap. 17.) Itaque quum primum tribunus plebis anno U. C. 651 Marii partibus inservire cœpisset, legem de majestate tulit. Tribunatu defunctum Q. Cæcilius Metellus censor senatu movere voluit, ob vitæ dedecora, dissidente autem collega hoc efficere non potuit. Apuleius hanc injuriam ultimus anno Urb. 652, tribunatum iterum petiit. Adversariorum tamen studiis effectum est, ut novem jam tribunis creatis extremo loco A. Nonius Suffenas competitor ei præferretur. Hac repulsa accepta, Saturninus Mario consule, et prætore designato Glaucia faventibus, factionem armatorum juvenum in Nonium e comitiis redeuntem immittit, qui profugientem in caupona quadam assequuti confoderunt. Postero die summo mane, antequam frequens populus conveniret in comitium, Apuleius Saturninus iterum tribunus plebis creatur. In hoc secundo tribunatu an. U. 653 primum legem agrariam tulit, ut Gallicus ager, e quo Marius Cimbros expulerat, populo romano divideretur, et ut veteranis in Africa centena jugera dividerentur. Deinde legem promulgavit de coloniis in Siciliam, Achaiam, Macedoniamque deducendis, qua lege simul hoc Mario consuli detulit, ut in singulas colonias ternos cives romanos facere posset. Priori legi adjecta erat clausula, ut si plebs eam scivisset, senatus intra quintum diem in eam juraret. Lex non sine tumultu ac seditione perfertur. Quo facto Marius consul ad senatum refert de jurejurando, et quum prævideret senatum hoc recusaturum, ipse simulavit se ei assentiri, et se sua sponte juraturum esse negavit. Quinto autem die post Marius, senato propere coacto, ait se plebem timere studiose legi faventem; itaque se jurare velle in legem, hac tamen cum exceptione, quatenus lex sit legitima (ἐπίσταν, ὃ νόμος ἐστὶ, τὰδὲ πιστεύομεθα τῷ νόμῳ. Appian. de Bell. Civ. I, 30); facile autem postea ostendi posse non esse

legem, quæ per vim et Jove tonante præter morem majorum lata sit. His dictis Marius surgit, et ad ædem Saturni pergit, ibique primus ipse cum apicis jurejurando se obligat. Idem ceteri omnes senatores faciunt. Solus Metellus in legem jurare noluit, ac propterea exsulatum abire coactus est. Saturninus vero ut tertium tribunus plebis crearetur effecit, simulque curavit, ut L. Equitium Firmanum, quem Gracchi filium esse mentiebatur, hominem libertinum collegam nancisceretur. Quum autem comitia consularia haberentur, velletque Glauciam prætorem, seditionum socium, consulem creari, C. Memmium, competitorum, quem M. Antonius cos. des. collegam habiturus videbatur, interficiendum curavit; ac præterea cum factione sua alia consilia iniit, quæ ad seditiones in urbe ciendas spectabant. Tum SCto facto, viderent consules ne quid respublica detrimenti caperet, Marius, quamvis invitus, ipse convocatis ad arma optimatibus ad eum opprimendum ducem se præbuit. Saturninus cum Glaucia, Saufcio et Q. Labieno foro pulsus Capitolium occupavit. Ubi obsessi fide accepta se consuli dederunt. Is ah irritata plebe eos defensurus in curia inclusit, quasi eos ad legitimum supplicium servare vellet. Plebs vero hunc prætextum et simulationem esse rata, tectum curiæ revulsit, et Apuleium Saturninum, cum omnibus suis, quos inter erat etiam Q. Labienus, tegulis injectis interemit. Ejus igitur ex fratre nepos T. Attius Labienus xxxvi annis post C. Rabirium perduellionis reum fecit, Saturninum trib. pl. sacrosanctum ab eo interfectum esse criminatus anno U. C. 690, Cicerone et Antonio coss.

Senatus autem auctoritas illa accusatione non leviter tentabatur, quod de ejus consulto, quo armati consules Saturninum interfecerant, judicium fieri videbatur. Ac Rabirius quidem cædem se fecisse pernegabat; et interfectum Saturninum a servo demonstrabat libertate postea donato; verum tribuni plebis, adnente maxime Julio Cæsare, qui ex senatus invidia crescere studebat, illam lucro apponebant occasionem ut senatorii ordinis amplitudinem ac dignitatem convellerent, sibi que omnium rerum licentiam præmunirent. Ita enim futurum erat, ut, iis qui postea novis rebus studerent, senatus decreta in disquisitionem vocare liceret. Ergo quum senatus id indigne ferebat, tum innoxium hominem et ætate provectum paucorum cupiditati

condonatum plerique dolebant, simulque civitatis dignitatem in crimen et invidiam vocari, indignabantur.

Ac primum quidem res acta est apud duumviros, ut erat olim in crimine perduellionis constitutum, non tamen more antiquo a populo creatos, sed a prætore sorte datos, C. Julium Cæsarem et Lucium Cæsarem. Suetonius in Julio, cap. 12, C. Julium Cæsarem ipsum ait subornasse qui C. Rabirio perduellionis diem diceret, eumque sorte, judicem in reum ductum, tam cupide condemnasse, ut ad populum provocanti nihil æque ac judicis acerbitas profuerit.

Quum igitur Rabirius a duumviris ad populum provocasset, defenderunt eum Q. Hortensius, et post eum Cicero consul, ab accusatore in semihoræ spatium inclusus; qui, quo vehementius populi animos in Rabirium accenderet, Saturnini imaginem pro rostris proposuerat. Et apud populum fortasse damnatus esset Rabirius, quum multitudo nec patronos audire, nec quod contra patriæ morem ac leges factum esset, vellet attendere, nisi Metellus Celer augur et prætor vexillum de Janiculo detraxisset, quod more majorum hanc vim habuit, ut comitia centuriata dirimerentur, nec illo die quidquam decerni posset. Labienus autem, etsi judicium hoc modo interruptum instaurare poterat, tamen abiecit accusationem, nec postea Rabirio molestus fuit. Sic ille tum hoc periculo solutus discessit.

Exordium orationis Cicero petit a causis, quæ cum ad Rabirium defendendum permoverint; easque partim in amicitia vetustate, in dignitate hominis, et ratione humanitatis, partim in officio consulis salutem reipublicæ tuendi sitas esse demonstrat. Unius enim hominis innocentis senectutem, infirmitatem, solitudinem hac accusatione idcirco tentatam esse, ut nihil post-hac auctoritas senatus, consulare imperium et consensio bonorum contra perniciem civitatis valeret. Itaque laborem in defendendo Rabirio præcipue suum esse, studium vero ejus conservandi commune sibi cum populo esse debere declarat, cap. 1, 2.

Sequitur brevis depulsio aliorum criminum Rabirio objectorum, quæ quum prorsus vana et futilia sint, longam orationem non desiderant. Itaque respondendum non esse de locis religiosis et lucis, quos accusator a Rabirio violatos esse dixerat, nec de peculatu facto, de tabulario incenso, de sororis filio necatu,

de servis alienis retentis, aut de civibus romanis verberatis, denique de impudicitia reo objecta, 3.

In refutando criminæ perduellionis primum orator se ipsum defendit, quod iudicium perduellionis a se sublatum esse Labienus fuerat criminatus, 4, 5.

Deinde Saturninum negat a Rabirio interfectum esse, quod quum jam satis esset ab Hortensio demonstratum, ipse in eo versatur, ut ostendat jure occidi Saturninum potuisse, et confitatur interficiendi ejus causa una cum plurimis clarissimis viris, honestissimis et optimis civibus, Rabirium arma cepisse, 6-11. Hujus argumentationis extrema pars una cum tota orationis conclusione olim desiderabatur. Nunc vero clarissimi Niebuhr diligentia effectum est, ut ex magna parte damnum illud sartum sit, et nobilissimam ac pulcherrimam perorationem legentibus possimus proponere, qua orator, illas vulnerum quæ pro patria fortissime pugnans accepit cicatrices populo ostendit, oratque ut cum qui pro patria nullum umquam mortis periculum fugit, in patria mori patiatur, 12, 13.

B. G. NIEBUHR

AD RECENS ERUTAM SESQUIPAGINAM

RABIRIANÆ ORATIONIS

PRÆFATIO.

ORATIO pro C. Rabirio ex earum numero est quas in unico quodam antiquissimo codice, a cognitione hominum remotas, usque ad literarum instaurationem delituisse dixi: atque eodem volumine præterea orationis pro Q. Roscio fragmentum comprehensum fuisse, diserte testantur codices plurimi et nonnullæ inter editiones prisce ævi, in quibus, ubi Rabiriana abrumpitur, subscriptum est: exsecta esse ex vetustissimo codice folia duo, cum quibus hujus orationis finis et orationis pro Q. Roscio principium intercederet: quæ adnotatio, cum aliis ejusdem indolis, deinde, per incredibilem editorum negligentiam, abjecta fuit. Atque in eo quidem viros minime malos, qui hæc adnotarent, opinio fefellit, quod, quæcumque in utraque oratione desunt, ubi se in codice contigerant, duobus foliis contineri potuisse crediderunt; quæ vix unum quaternionem, præter illa folia, capere potuisse arbitror: præsertim quia, quo antiquiores codices sunt, eo rarior grandiorque eorum scriptura est: atque ita se in illo vetustissimo, quem vocant, codice rem habuisse, ex lacuna colligitur quæ in media oratione est; unius paginæ, ut iidem libri indicant, interitum orta; quo loco sane non ita multum deest. Jure autem summam illi codici antiquitatem tribui, ex orthographia quam in hac oratione codices primæque editiones servant, conficitur; quæ illam, quam in his membranis conspiciamus, antiquitate superat: nisi quod synalæphen verbi substantivi ignorat, quæ tamen per incitiam obliterari potuit. Atque ita emendate scriptus erat, ut in hac quidem oratione, etiam post indoctos librarios et temerarios editores, perpaucis locis aliquid ad emendationem requiratur. Sane vero etiam in hac parte schedæ nostræ, admodum negligenter scriptæ,

ad illius præstantiam non accedunt. Neque tamen illud asserere ausim, librum incolumi re romana scriptum Petrarchæ aut Poggii ætate adhuc exstitisse : quum fieri potuerit, ut alium sequuti sint librarii, v vel vi sæculis antea ex ejusmodi libro transcriptum, in quo illa de exsectis foliis adnotatio exstaret. Nam Florentinus quidem Varrouis de Lingua Latina librorum codex, ceterorum omnium fons et parens, seculo ix vel x scriptus est : atque in eo, ubicumque lacunæ comparent, adnotatum est « in exemplo paginam unam pluresve exsectas fuisse ».

Jam, quum hæc oratio in codice parentem eam quæ pro Q. Roscio est, præcedat, dicendum erit, aut nihil sequutum esse eum qui hoc ordine orationes disposuit, aut certe neque eausarum genera, quarum una vel maxime publica, altera privata omnino est, neque tempora, qui orationem ab adolescente dictam post eam collocaret quæ in consulatu habita est. Quo magis autem repugno ne easum et fortuitam perturbationem regnare concedam, ubi ordo et concinnitas ab humanæ mentis indole requiri videatur, eo attentius animum adverti in membranarum Vaticanis, post explicitam pro Rabirio, ineipere orationem pro Sex. Roseio, prius etiam quam illam pro Q. Comædo a Cicerone dictam. Hinc igitur coneludebam, orationes Ciceronis, eas certe quæ non majora per se corpora efficiebant, quales sunt Verrinæ et Philippicæ, antiquitus ex literarum serie dispositas fuisse : qui ordo in diversis editionibus paulum discrepare potuit, ita ut in una quidem oratio pro Q. Roscio ante eam pro Sexto, in alia vero Amerini defensio ante orationem pro Comædo collocaretur. Firmatur hæc conjectura vel maxime confusione, de qua supra loquutus sum, alienius partis orationis pro Flacco cum Fonteiana : eundemque ordinem sequuti sunt in Plautinis fabulis : neque ab illo alienum est monumentum nobile quod olim in villa Albaniorum exstabat, tabulam dico, ubi tragœdiarum Euripidearum ex literarum ordine dispositus index exhibebatur, cujus pars non exigua supererat : ejus autem rei ratio Winkelmannum latuit (opp. II, p. 304). Quum igitur hæc conjectura magna veri specie blandiretur, de eo cogitare ceppi, quod, si orationes Ciceronianas olim ita dispositas fuisse nobis fingimus, atque ex superstitem numero illas separamus quæ per se libros integros efficiunt, quas supra indicavi ; deinde eas quæ præ aliis in rhetorum et grammaticorum scholis celebrabantur et interpretabantur,

quales sunt orationes Catilinariae, pro Cluentio, pro lege Manilia, pro Archia, pro Milone, pro Ligario, pro Marcello, pro Deiotaro : illas denique quæ ad rempublicam a Cicerone gestam ejusque exsilium pertinent, quum genuinas, tum suppositas : quæ ab historicæ Ciceronisque studiosis in unum corpus composita fuisse videntur : pro Sulla, antequam iret in exsilium, post reditum duas, pro domo, de haruspicum responsis, pro Sestio et in Vatinius, pro Plancio, invectivas Sallustianas, Catilinaras spurias, quæ raro in libris typis expressis occurrunt : his, inquam, segregatis, jam reliquæ sunt : pro Cæcina, pro Cœlio, pro Cornelio Balbo, pro Flacco, pro Fonteio, pro Muræna, in Pisonem, de provinciis consularibus, pro Quintio, pro C. Rabirio Postumo, pro C. Rabirio ad Quirites, pro Q. Roscio, pro Sex. Roscio, in P. Rullum de lege agraria tres. Mitto fragmentum Fonteianæ, cujus ratio jam exposita est : at, quicumque hunc indiculum inspicit, animadvertet, præter orationes pro Flacco et pro Muræna, omnium ceterarum titulos, si orationes Ciceronianas secundum literas dispositas fuisse cogitat, hunc ordinem respicere; tres primas ad litteram C, reliquas ad P. Q. R. pertinere. Hujus autem rei ratio tunc expeditur, si ponimus, ex collectione ingenti, quæ plurimis voluminibus comprehensa fuerit, unum superfuisse quod tres illas contineret quæ ad C litteram pertineant, duo aut tria in quo reliquæ ex ordine dispositæ fuerint. Atque primæ quidem tres integræ sunt : ceterarum pars major lacerato codice mutilæ. Jam vero hæc posteriorum litterarum orationes non in uno volumine existisse, inde præsertim colligo, quod optimus ille Erfurtensis codex nonnullas ex earum numero habet, alias non item : quum autem in illis, quæ ei cum italicis libris communes sunt, eandem originem in universum ita prodat, ut ea minime dubia sit, servavit tamen commata, quæ, propter *ἀποστροφὰς* omissa, ab italicis omnibus absunt. Itaque suspicor illud volumen in quo Rabiriana et Rosciana cum aliis exstarent, docto illi, prout tempora ferebant, homini, qui in Thuringico codice corpus, quod ad vitam publicam Ciceronis spectare dixi, nonnullis aliis locupletaret, non innotuisse : illud in Italia aut existisse, aut huc allatum fuisse; ceterarum apographum festinatim factum Italos accepisse.

Ubi desinit hujus orationis pars edita, periodus abruptitur, quam Lambinus supplemento explere conatus, sensum quidem

haud dubie assequutus est, a verbis aberravit. Etenim in stolidâ illa, sed tamen multis locis ex laciniis Ciceronianis consuta oratione, « antequam iret in exsiliū », quam repudiare prudentem fuit, at legere eam deberent, quod hodie vix quisquam facit, hæc exstant: « Si C. Mario auxilio fuistis quod in clivo Capitolino fecerat cædem civium improborum... ut sæpe multorum in periculis fecistis, sic nunc in meis miseriis divinum aliquod auxilium ostendite »: unde minime dubium est ultimum incisum ita redintegrandum esse: « quod in clivo Capitolino improborum civium cædem fecerat ».

Qui ad hanc orationem, Suetoniumque et Dionem Cassium, de iudicii genere dixerunt, in quo Rabirius a Cicerone defensus est, omnes, Dione auctore (XXXVII, cap. 27, 28, p. 129, ed. Reim.) statuunt, damnatum perduellionis iudicio a duumviris C. Rabirium ad populum provocasse, cujus comitiis per prudentiam Q. Metelli direptis, T. Labienum, qui alio iudicio accusare potuisset, actionem abjecisse. Itaque ad populum provocatione certantem a Cicerone defensum esse autumant: et profecto, si Dionis testimonio standum est, aliter se res habere nequit. Atque ego certe is minime sum qui de hujus scriptoris, prudentis et diligentis viri, fide detrahere solem; sed hac quidem in re eum errasse, atque aut numquam perduellionis iudicium in Rabirium a populo habitum esse, aut, siquidem illius periculum callido consilio depulsum fuerit, Labienum eidem reo multam irrogasse, ex hac ipsa oratione perspicue intelligitur. Scilicet Ciceronis defensio, ut ipse disertis verbis docet (cap. 3), ad « multæ irrogationem » pertinet, cui propria erant tot alia crimina ab accusatore in reum collata, a perduellione maxime aliena: et tantum abest, ut de hoc iudicio cogitari possit, ut Cicero Labienum querentem inducat (ibid. c. 1), « istud a consule in causa Rabirii sublatum esse »; ipse gloriatur, « se carnificem de foro, crucem de campo sustulisse ». Neque in omni defeusione, ac præcipue quidem in perorationis parte quam Vaticanenses schedæ servarunt, de carcere et ille cruce, sed de exsilio rei, si condemnatur, cogitat. Quare persuasum habeo, licet contrarium tradat Dio, fecisse Labienum idem quod ab accusatoribus P. Clodii, qui classem populi romani ad Drepana amiserat, factum esse, interpretes Ciceronis ad orationem in Clodium et Curionem docet (V, 4): indicio valde memorabili, et quod rem clari

exempli multo accuratius quam ceteri veterum auctorum loci illustrat. Nam Pullium (*P. Villium* suspicor scribendum esse) et Fundanium, tribunos plebis, tradit, dicta die perduellionis, quum imber comitia diremisset, postea P. Clodio multam irrogasse cxx millium æris; quo iudicio a populo damnatus est. Verum hoc ita disputo, ut minime dubitem, Rabirium ad populum provocasse, lex eum iubebat (Livius, I, cap. 26): sed ex illa Ciceronis gloriatione et tribuni querela concludo, consulis senatusque auctoritate abolitum fuisse quod duumviri, contra legem a prætore dati, judicaverant; imo præclarum illud Q. Metelli facinus ad iudicium de multa referendum esse omnino arbitrarer, nisi absolutum esse Rabirium populi suffragiis Suetonius innueret; servatumque sua virtute, non ereptum alius cujusdam ope, optimum civem, Cicero ipse indicaret (in Pisonem, cap. 2).

Itaque, ut error, qui super hac re invaluit, penitus tollatur, inscribendam orationem *ad Quirites*, non *pro perduellionis reo*, suadeo; quamquam hunc titulum antiquissimum esse non negem.

M. T. CICERONIS
ORATIONES.

PRO C. RABIRIO,
PERDUELLIONIS REO,
AD QUIRITES
ORATIO.

ORATIO OCTAVADECIMA.

I. **ET**SI, Quirites¹, non est meæ² consuetudinis, initio dicendi rationem reddere, qua de causa quemque defendam, propterea quod cum omnibus civibus in eorum periculis semper satis justam mihi causam necessitudinis esse duxi; tamen in hac defensione capitis³, famæ, fortunarumque omnium C. Rabirii, proponenda ratio videtur esse officii mei⁴; propterea

1. 1. *Quirites*. In campo Martio ad populum hæc oratio habita est comitiis centuriatis, aut in concione, quæ comitia antecessit.

2. *Non est meæ consuetudinis*. Quamvis Cicerō sibi non usitatum esse dicat, earum rerum rationem reddere quibus impulsus causam aliquam suscepit, tamen illud sæpius fecit, ut pro

Roscio Amer. et in Verrem fuit animadvertere; neque illud sane minime erat ad fidem iudicibus faciendam momenti iustissimas proponere causas rei defendendi.

3. *Capitis*. Vitæ civilis. Poterat etiam vitæ hoc uno crimine adimi.

4. *Officii mei*. Quæ mihi causa sit hujus defensionis.

quod, quæ justissima mihi causa ad hunc defendendum esse visa est, eadem vobis ad absolvendum debet videri.

Nam me quum⁵ amicitiae vetustas, tum dignitas hominis⁶, tum ratio humanitatis, tum meae vitae perpetua consuetudo, ad C. Rabirium defendendum est adhortata: tum vero, ut id studiosissime facerem, salus reipublicae⁷, consulare officium⁸, consulatus denique ipse, mihi una vobiscum cum salute reipublicae commendatus, coegit. Non enim C. Rabirium culpa delicti⁹, non invidia, vitaeque¹⁰ turpitudine, non denique veteres, justae, gravesque inimicitiae civium, in discrimen capitis vocaverunt: sed ut illud summum auxilium majestatis¹¹ atque imperii, quod nobis a majoribus est traditum, de republica tolleretur; ut nihil posthac auctoritas senatus, nihil consulare imperium¹², nihil consensus honorum contra pestem ac perniciem civitatis valeret; idcirco in his rebus

5. Quum. Sch. maluit tum, J. V. L.

6. Dignitas hominis. Utpote senatoris. — Ratio humanitatis, quæ omnes ad sublevandam hominum calamitatem debet impellere. — Consuetudo. Qui semper reos defendere soleo, nullum fere accusavi.

7. Salus reip. Quæ agitur in hac causa; homines enim improbi senatus auctoritatem convellere, quæ nititur salus reip. conantur.

8. Consulare officium. Consula enim est tueri consulare imperium, quo Saturninus interfectus fuerat. — Consulatus. Cujus mihi jus defendendum est, ne quid ei decedat.

9. Culpa delicti. Rabirius non suo, sed reip. nomine in discrimen capitis venit, quod consuli paruerit et temp. salvam esse voluerit.

10. Non invidia, vitaeque. Al. eodd.

= non invidia vitaeque; al. = non invidia vitae, non den. — Quod multi sequuti sunt, J. V. L.

11. Summum auxilium majestatis. Senatusconsultum illud significat, quod summis reip. temporibus fieri solebat, ut viderent consules ne quid resp. detrimenti caperet. — Ea, inquit Salustius, potestas per senatum more romano magistratui maxima permittitur, exercitum parere, bellum gerere, coercere omnibus modis socios atque cives, domi militiæque imperium atque judicium summum habere. — Scito hoc genus contra Saturninum C. Mario, L. Valerio com. fuerat factum.

12. Consulare imperium. Quod ex illo Scito pendebat. — Consensus honorum. Qui consulum imperio et senatus voluntati parentes Saturnium nefaria molientem oppræserunt.

evertendis ¹³, unius hominis senectus ¹⁴, infirmitas, solitudoque tentata est. Quamobrem, si est boni consulis, quum cuncta auxilia reipublicæ labefactari ¹⁵ convellique videat, ferre opem patriæ, succurrere saluti fortunisque communibus, implorare civium fidem, suam salutem ¹⁶ posteriorem salute communi ducere; est etiam honorum et fortium civium, quales vos omnibus reipublicæ temporibus exstitistis, intercludere omnes seditionum vias, munire præsidia reipublicæ, summum in consulibus imperium, summum in senatu consilium, putare ¹⁷; ea qui sequuntur sit, laude potius et honore, quam pœna et supplicio dignum judicare.

Quamobrem labor in hoc defendendo, præcipue meus est; studium vero conservandi hominis, commune mihi vobiscum esse debet.

II. Sic enim existimare debetis, Quirites, post hominum memoriam¹ rem nullam majorem, magis periculosam, magis ab omnibus vobis providendam, neque a tribuno plebis susceptam, neque a consule defensam, neque ad populum romanum esse delatam.

13. *In his rebus evertendis.* Gloriam hanc verbi *idecirco* habuere Ernest. et Schütz. Verum *idecirco* ad eorum voluntatem, sequentia autem verba ad rationes quibus usi sunt, refertur.

14. *Senectus.* Quum sit ætate senex Rabirius, opibus infirmus, et propinquus natus, ideo eum aggrediuntur, ut illo oppugnato ad majora jam grassentur, resque omnes simul evertant.

15. *Labefactari.* Ab hominibus seditiosis, ut tunc a Saturnino.

16. *Suam salutem.* Callide suspicionem injicit insidiarum a Labieno accusatore.

17. *Putare.* Credere omnem esse

quædam viam penes consules, omnem deliberandi usum penes senatum esse.

II. 1. *Post hominum memoriam.* Quum per cccc et amplius annos plerimas causas tribuni pl. susceperint, et ad populum rom. detulerint, easque consules defenderint, qui per sepe seditiosis tribunorum plebis clamoribus obstitērunt, hæc tamen præteritarum omnium gravissima est, quia Rabirio damnato, nemo in posterum reperietur, qui senatum contra seditiosos velit defendere. Quod tunc temporis eo erat periculosius, quod jam nefaria consilia Catilina in patriam moliebatur.

Agitur enim nihil aliud in hac causa, Quirites, quam ut nullum sit posthac in republica publicum consilium², nulla bonorum consensus contra improborum furorem et audaciam, nullum extremis reipublicae temporibus perfugium et praesidium salutis.

Quae quum ita sint, primum, quod in tanta dimicatione capitis, fauae, fortunarumque omnium fieri necesse est, ab Jove Optimo Maximo³, ceterisque diis deabusque immortalibus, quorum ope et⁴ auxilio multo magis haec respublica, quam ratione hominum et consilio gubernatur, pacem ac veniam peto; precorque ab iis, ut hodiernum diem et ad hujus salutem conservandam, et ad rempublicam constituendam⁴, illuxisse patiantur. Deinde vos, Quirites, quorum potestas proxime⁵ ad deorum immortalium numen accedit, oro atque obsecro, quoniam uno tempore vita C. Rabirii, hominis miserrimi⁶ atque innocentissimi, et⁷ salus reipublicae, vestris manibus suffragiisque permittitur, adhibeatis in hominis fortunis misericordiam, in reipublicae salute sapientiam, quam soletis.

Nunc, quoniam, T. Labiene⁸, diligentiae meae temporis angustiis obstitisti⁹, meque ex comparato et

2. *Publicum consilium.* Ne valeat senatus auctoritas. — *Bonorum.* Optimatum et senatum sequentium.

3. *Ab Jove Optimo Max.* Hanc deos praefandi rationem, quamvis Romanis usitatam, a Demosthene sumpsisse videtur, qui ad etordii finem pro Corona, iterum deos quod bonum felixque sit, appellat.

4. *Constituendam, Conservandam,* cujus reip. salus in hoc judicio agitur.

5. *Cod. Franc. maxime.* J. V. L.

6. *Miserrimi.* Cujus infortuna ve-

stra misericordia, innocentiae justitia debetur.

7. *Aberat et.* Addidit Ern. ex ed. Junina. J. V. L.

8. *T. Labiene.* Hic tribunus pl. Cicero consule diem dixit Rabirio; idem postea Caesaris suspiciis in Gallia militavit.

9. *Obstitisti.* Labienus reo semihorae ad defensionem praescripserat. — *Ex comparato.* Pro spatio illo defensionis, quod mihi jam constitueram et comparaveram.

constituto spatio defensionis, in semihoræ curriculum¹⁰ coegisti, parebitur et, quod iniquissimum est, accusatoris conditioni¹¹, et, quod miserrimum, inimici potestati. Quamquam in hac præscriptione semihoræ patroni mihi partes reliquisti, consulis ademisti¹²: propterea quod ad defendendum propemodum satis erit hoc mihi temporis, ad conquerendum¹³ parum. Nisi forte¹⁴ de locis religiosis ac de lucis, quos ab hoc violatos esse dixisti, pluribus verbis tibi respondendum putas: quo in crimine nihil est umquam abs te dictum, nisi a C. Macro¹⁵ objectum esse crimen id C. Rabirio. In quo ego demiror, meminisse te, quid objecerit C. Rabirio Macer inimicus; oblitum esse, quid æqui et jurati iudices judicarint.

III. An de peculatu facto¹, an de tabulario² incenso, longa oratio est exprimenda³? quo in crimine propinquus C. Rabirii iudicio clarissimo C. Curius⁴, pro virtute sua, est honestissime liberatus; ipse vero Ra-

10. Editio princeps, *circulum*, quod Lamb. uno codice defendit. J. V. L.

11. *Accusatoris conditioni*. Legi ab accusatore impositæ, et ab inimico dictæ.

12. *Consulis ademisti*. Neque enim, ut consul, reip. nomine conqueri poteret.

13. *Ferum*, quod vulgo additur, abest duobus codd. Oxon. J. V. L.

14. *Nisi forte*. Significat ideo se a Labieno intra arctissimos fines circumscriptum, ne ad omnia ea, quæ objecerit, posset respondere.

15. *A C. Macro*. Qui Rabirium jam antea de violatis lucis accusavisse videtur. Facere duo hoc nomine appellati, quorum alter in Bruto honestissime memoratur, alter de repeten-

dæ a Cicerone prætoris accusatus, damnationem voluntaria morte vitavit. Cf. ad Att. I, 7.

III. 1. *De peculatu facto*. Apparet in illa tumultu, illaque perturbatione Apuleiæ seditionis factum peculatum, discepto ærario, fuisse, cui criminalis affinis visus sit Rabirius.

2. *Tabulario incenso*. Quum id Rabirio objiceretur, nondum patebat quis hunc ætorum publicorum locum incendisset: postea Q. Sosius æques rom. se fecisse confessus est.

3. Manut. Lamb. Lallent. *expro-mendo*. J. V. L.

4. *C. Curium*. Ille Rabirium hujus uxorem in matrimonio habuit. Sic vocatur in orat. pro Rabir. Post. §. 2, 17; probantque Hottomannus, Ursinus, etc. Vulg. = C. Curtius = J. V. L.

birius non modo in iudicium horum criminum, sed ne in tenuissimam quidem suspicionem verbo est umquam vocatus. An de sororis filio⁵ diligentius respondendum est? quem ab hoc necatum esse dixisti, quum ad iudicii moram familiaris funeris excusatio quæreretur. Quid enim est tam verisimile, quam cariorem huic sororis maritum, quam sororis filium fuisse? atque ita cariorem, ut alter⁶ vita crudelissimè privaretur, quum alteri ad prolationem iudicii biduum quæreretur? An de servis alienis contra legem Fabiam⁷ retentis, aut de civibus romanis contra legem Porciam⁸ verberatis, aut necatis plura dicenda sunt, quum tanto studio C. Rabirius totius Apuliæ, singulæ voluntate Campaniæ⁹ vicinitatis ornetur¹⁰ quumque ad ejus propulsandum periculum non modo homines, sed prope regiones ipsæ concurrerint¹¹, aliquanto etiam latius excitatæ, quam ipsius vicinitatis nomen ac termini postulabant? Nam quid ego ad id longam orationem comparem, quod est in eadem multæ irrogatione¹² perscriptum, hunc nec suæ, nec

5. *De sororis filio.* Quem interfectum ab Rabirio accusator dicebat, ut, dum ei funus duceretur, maritus sororis Q. Curius dilatione aliqua in iudicio uteretur. Uso enim apud Romanos venerat, ut qui funus familiare duceret, justave mortuo faceret, is nec in ius, nec in iudicium vocaretur. Vid. Ulpian. 11, de in ius vocandis.

6. *Alter.* Filius sororis. — *Alteri.* Marito sororis.

7. *Legem Fabiam.* De plagiaris, qua cavebatur, ne quis servum alienum, invito vel insciente domino, celaret, vinctum haberet, esseret sciens dolo malo.

8. *Legem Porciam.* A M. Porcio Catone lata, ne quis magistratus

civem rom. virgia caderet, aut necaret. De lege hac frequentior occurrit mentio in Verr. V, pass.

9. *Campaniæ.* Erat, ut ex hoc loco intelligi potest, Rabirius Campanus; aut certe fundos in Campania, domum etiam Neapoli habebat. Cicero, ad Atticum: « Domum Rabirianam Neapoli, quam tu dimensam et exedificatam animo habebas, Fonteius emit ».

10. *Ornetur.* Saepius jam dictum de solemnibus illis legationibus, quæ illustres reos laudarent.

11. *Al.* « convenerint ». J. V. L.

12. *Multæ irrogatione.* Scilicet accusator multam Rabirio irrogandam etiam eo nomine canebat, quod alienos servos retinisset, quo quos stupra

alienæ pudicitiaæ pepercisse? Quin etiam suspicor, eo mihi semihoram a Labieno præstitutam esse, ut ne plura de pudicitia dicerem¹³. Ergo ad hæc crimina, quæ patroni diligentiam desiderant, intelligis mihi semihoram istam nimium longam¹⁴ fuisse: illam alteram partem¹⁵ de nece Saturnini, nimis exiguum atque angustam esse voluisti; quæ non oratoris ingenium, sed consulis auxilium¹⁶ implorat et flagitat.

Nam de perduellionis¹⁷ iudicio, quod a me sublatum esse criminari soles, meum crimen est, non Rabirii. Quod utinam, Quirites, ego id¹⁸ aut primus¹⁹, aut solus ex hac republica sustulissem! utinam, quod ille crimen esse vult, proprium testimonium meæ laudis esset! Quid enim optari potest, quod ego mallem, quam me in consulatu meo carnificem de foro,

exereret. Eadem multa irrogatio plura complectebatur, de lueis violetis, de peculato facto, etc. ut in hoc capite animadversum est.

13. *De pudicitia dicerem.* Eo scilicet nomine male eudiabat Labienus. Salsè his verbis adversarium figit, impudicitiaæ mihi conscium.

14. *Nimium longam.* Quam e me jem momento temporis et verò uno sicut confutata.

15. *Illam alteram partem.* Duas partes excusatio complectebatur: unam quæ Rabirio multam propter supra obiecta crimina; alteram quæ mortem, propter interfectum Saturninum, irrogabat.

16. *Consulis auxilium.* Quam consulere imperium, quo est interfectus Saturninus, consul ipse defendere debem; et me consulem excusaveris, quod perduellionis iudicium sustulerim.

17. *Perduellionis.* Apud veteres proprie parricidium erat, b. e. ut est

apud Plutarchum in Nume, cedes hominis liberi, quem quis sciens fecit. Postea *perduellionis crimen*, illud dictum est, quo quis libertatem populi romeni violavit, tamquam effectato regno, tribuno pl. puliato aut interfecto, cive rom. indicta censo, virgis cæso, etc. De illius iudicii habendi ratione confer ed. cale. prim. volum. Excursum de rom. judic. publ. Porro in hac causa plerique nobilitas enixissimè contenderat, ne iudicium istud exerceeretur; quæ etiam in re studium suum, ut opinor, consul expertissima erat professus; unde tribunus pl. eum in invidiam vocat, quasi iudicium illud, libertatis rom. et tribunitiaæ potestatis arcem, sustulerit.

18. Beck. voculam hæc, ut redundantem, sustulit; quod Schütz. improbat; allato exemplo Terent. Phorm. I, 3, 5.

19. *Aut primus.* Sustulit enim ente Ciceroneus M. Porcius Cato, sustulit C. Græchus.

crucem de campo sustulisse? Sed ista laus primum est majorum nostrorum, Quirites, qui, expulsis regibus, nullum in libero populo vestigium crudelitatis regiae²⁰ retinuerunt; deinde multorum virorum fortium, qui vestram libertatem non acerbitate suppliciorum infestam, sed lenitate legum munitam esse voverunt.

IV. Quamobrem uter nostrum tandem, Labiene, popularis est? tunc, qui civibus romanis in concione ipsa carnificem, qui vincla adhiberi putas oportere; qui in campo Martio, comitiis centuriatis¹, auspicato in loco², crucem ad civium supplicium defigi et constitui³ jubes? an ego, qui funestari concionem contagione carnificis⁴ veto; qui expiandum forum populi romani ab illis nefarii sceleris⁵ vestigiis esse dico; qui castam concionem, sanctum campum, inviolatum corpus omnium civium romanorum, integrum jus libertatis defendo servari oportere? Popularis vero tribunus plebis, custos defensorque juris et libertatis⁶! Porcia lex virgas⁷ ab omnium civium romanorum corpore amovit: hic misericors flagella retulit. Porcia lex libertatem civium lictori eripuit⁸: Labie-

20. *Crudelitatis regiae*. Hujus enim judicii et supplicii auctor Tullius Hostilius fuit. Tit. Liv. I, 26.

IV. 1. *Comitiis centuriatis*. Non enim de capite civis rom. aliis comitiis, quam centuriatis, enim populo agi licebat.

2. *Auspicato in loco*. Comitia auspiciis consularibus, adhibitis auguribus consecrabantur; quem locum crux funestatura erat.

3. *Cod. Pith. destitui*, quod placuit Grævio. Verbum quidem exquisitum et bene latinum, Ernest. iudice, sed

minus proprium in hac re, quam alterum. J. V. L.

4. *Contagione carnificis*. Ne carnifex impurus, aut etiam ejus aspectus quomquam polluat.

5. *Nefarii sceleris*. Quod est, si civis rom. servili more necetur.

6. *Libertatis*. Quæ civem verberari vetat.

7. *Virgas*. Illis utebantur lictores; flagella autem solus habebat carnifex, quibus in servos animadverteret.

8. *Lictori eripuit*. Ne lictor cives vinciret, cavet; ille eos carnifici aus-

nus, homo popularis, caruifici tradidit. C. Gracchus legem tulit, ne de capite civium romanorum iussu vestro judicaretur: hic popularis a duumviris⁹, in iussu vestro, non judicari de cive romano, sed *indicta*¹⁰ causa civem romanum capitis condemnari coegit. Tu mihi etiam legis Porciae, tu C. Gracchi¹¹, tu horum libertatis, tu cujusquam denique hominis popularis mentionem facis, qui non modo suppliciis inusitatis, sed etiam verborum inaudita¹² crudelitate, violare libertatem hujus populi, tentare mansuetudinem¹³, commutare disciplinam conatus es? Namque hæc tua, quæ te hominem clementem popularemque delectant, I, LICTOR, COLLIGA MANUS; quæ¹⁴ non modo hujus libertatis mansuetudinisque non sunt, sed ne Romuli quidem, aut Numæ Pompilii, sed Tarquinii, superbissimi atque crudelissimi regis. Ista sunt cruciatus carmina¹⁵, quæ tu, homo lenis ac popularis, libentissime cominemoras, CAPUT OBNUBITO, ARBORI INFELICI¹⁶ SPENDITO; quæ verba, Quirites, jam pri-

pendendos tradidit, cujus vel ipsum nomen invisissimum Romanis erat, quique extra urbis muros habitabat, ne illum superstaret.

9. *Duumviri*. Ii sunt, qui ex instituto Tulli Hostilii perduellis iudicandi causa constituebantur. Cujus atrocis iudicii es erat formula: «Duumviri perduellionem iudicent. Si a duumviris provocarit, provocatione coryto. Si vincant, caput obnubito; infelici arbori ræte spendito. Verberato vel intra pomerium, vel extra pomerium». Vid. Misc. Obs. Amst. X, p. 267.

10. *Indicta causa*. Causam enim dicere non videtur, in quem iudicium contra leges exercetur, ut in Rabirium, non creatis a populo duumviris, sed a prætore, sine iussu populi, sorte ductis.

11. Schütz. transposuit hæc verba post *tu horum libertatis*, J. V. L.

12. *Inaudita crudelitate*. Propter hæc verba: «I licitor, colliga manus, etc.» Quæ hominum memoris jam erant obliterate.

13. *Tentare mansuetudinem*. Mites alius mores corrumpere, dum illius oculos tam atroci spectaculo, atque tam immanibus verbis assuefacis.

14. Ernest. Schütz. alii, dum hoc verbum delect, atque iusta *sed* ante *Tarquinii*, hæc omnia mutant et pervertunt. J. V. L.

15. *Carmina*. Sic Livius: «Lex horrendi carminis erat». Ita enim certa verborum formula ac conceptio significatur.

16. *Arbori infelici*. Perali cruci.

dem in hac republica non solum tenebris vetustatis; verum etiam luce libertatis¹⁷ oppressa sunt.

V. An vero, si actio ista popularis esset, et, si ullam partem æquitatis haberet aut juris, C. Gracchus eam reliquisset¹? Scilicet tibi graviorem dolorem patruui tui mors² attulit, quam C. Graccho fratris; et tibi acerbior ejus patruui mors est, quem numquam vidisti, quam illi ejus fratris, quicum concordissime vixerat; et similis viri³ tu ulcisceris patruui mortem, atque ille persequeretur fratris, sui, si ista ratione agere voluisset; et par desiderium sui reliquit apud populum romanum Labienus iste, patruus vester, quisquis fuit, ac Tib. Gracchus reliquerat? An pietas tua major, quam Gracchi? an animus? an consilium? an opes? an auctoritas? an eloquentia? quæ si in illo minima fuissent, tamen præ tuis facultatibus⁴ maxima putarentur. Quum vero his rebus omnibus C. Gracchus omnes vicerit, quantum intervallum tandem inter te atque illum interjectum putas? Sed moreretur prius acerbissima morte millies Gracchus, quam in ejus concione carnifex consisteret: quem non modo foro, sed etiam cælo hoc ac spiritu censoriæ⁵ leges, atque urbis domicilio carere voluerunt. Hic se popularem dicere audent; me alienum a commodis vestris;

17. *Luce libertatis.* Quæ munita est adversus hæc supplicia.

V. 1. *Eam reliquisset.* Annon Scipionem Nasicam perduellionis postulasset C. Gracchus, qui maxime popularis fuit, quum ejus frater tribunus pl. cæsus esset, si questionem istam perduellionis legitimam putasset?

2. *Patruui tui mors.* Cum Saturnino interfecti.

3. Unus cod. Oxon. habet *similis juri*; unde Beck. legendum conj. *simili*

jure; quæ verba Schützius admisit. J. V. L. — Vulgatæ sensus est: Patruus cujus mortem ulcisci quæris, similis sane erat illius fratris cujus interfectores C. Gracchus esset persequutus, si illo perduellionis judicio agere voluisset!

4. *Facultatibus.* His rebus quæ in te sunt. Verbum hoc temere Ernestio fuit inspectum.

5. *Censoriæ leges.* A Catone Censore latæ, et ejus gravitate plenæ.

quum iste omnes et suppliciorum et verborum acerbitates, non ex memoria vestra ac patrum vestrorum, sed ex annalium⁶ monumentis, atque ex regum commentariis conquisierit : ego omnibus meis opibus, omnibus consiliis, omnibus dictis atque factis repugnarim et restiterim crudelitati! Nisi forte hanc conditionem⁷ vobis esse vultis, quam servi, si libertatis spem propositam non haberent, ferre nullo modo possent. Misera est ignominia judiciorum publicorum, misera multatio bonorum, miserum exsilium; sed tamen in omni calamitate retinetur aliquod vestigium libertatis. Mors denique si proponitur, in libertate moriamur⁸; carnifex vero, et obductio⁹ capitis, et nomen ipsum crucis, absit non modo a corpore¹⁰ civium romanorum, sed etiam a cogitatione, oculis, auribus. Harum enim omnium rerum, non solum eventus atque perperessio, sed etiam conditio¹¹, exspectatio, mentio ipsa denique, indigna cive romano atque homine libero est. An vero servos nostros horum suppliciorum omnium metu, dominorum benignitas una vindicta¹² liberabit¹³ : nos a

6. *Annalium*. Cicero, de Orat. II, 12, *Annales* appellari scribit res singulorum auctorum literis mandatas. In illis maximi quæque momenti facta conscribebat summus pontifex. — *Regum commentarii*. Tabulae erant in quibus acta regum perscripta in tabulario publico asservabantur. Illi autem primi perduelliois iudicium ac supplicium instituebant.

7. *Hanc conditionem*. Ut corpora carnifici obnoxia habeatis.

8. Male Ernest. *moriamur*. J. V. L.

9. Al. *obductio*, quod Mureto placuit, Var. Lect. VIII, 9. J. V. L.

10. *A corpore*. Non modo non stas-

pendantur cives rom. sed tam servile supplicium ne cogitent, videant, audiant.

11. *Conditio*. Illud fieri posse : ea conditione quisque vivat, ut in eum cadere illud supplicium possit. Mortuus legi voleit « conditio », quod locum non habet.

12. *Vindicta*. Una macromissione. Quum liberandi ad prætorum servi adducerentur, licetor ejus capiti virgam seu vindictam imponebat, his verbis : « Hunc hominem liberum esse aio ». Simul dominus hæc dicebat : « Abito quovales, nihil te moror ».

13. *Edd. pr. liberavit*, confusione

verberibus, ab unco¹⁴, a crucis denique terrore, neque res gestæ, neque acta actas, neque nostri honores vindicabunt?

Quamobrem fateor¹⁵, atque etiam, T. Labiene, profiteor, et præ me fero, te ex illa crudeli, importuna, nou tribunitia actione, sed regia, meo consilio, virtute, auctoritate esse depulsum. Quatu in actione quamquam omnia exempla majorum¹⁶, omnes leges, omnem auctoritatem senatus¹⁷, omnes religiones, atque auspiciorum publica jura¹⁸, neglexisti; tamen a me hæc, in hoc tam exiguo meo tempore, non audies: liberum tempus nobis dabitur ad istam disceptationem. Nunc de Saturnini crimine, ac de clarissimi patris tui morte dicemus.

VI. Arguis, occisum esse a C. Rabirio L. Saturninum: et id C. Rabirius multorum testimoniis, Q. Hortensio¹ copiosissime defendente, antea falsum esse docuit. Ego autem, si mihi esset integrum², susciperem hoc crimen, agnoscerem, confiterer. Utinam hanc mihi facultatem causa concederet, ut possem

usitatissima. Emendavit P. Magutius.

14. *Ab unco*. Qui eorum impingebatur gutturi, qui ad supplicium traherentur: ita fustis igneque appellabatur. Si enim nullus magistratus comitia edicere voluisset, frustra Rabirius appellabat.

15. *Fateor*. Quam Rabirius duumvirum iudicio, non a populo creatorum, damnatus esset, populum appellavit, ut causa iterum centuriatis comitiis cognosceretur. Edixit itaque Cicero consuli comitia in gratiam Rabirii; et illius patrocinium suscepit. Illud esse unde gloriatur se Labieni actionem infregisse et ad leges retraxisse.

16. *Exempla majorum*. Apud quos nemo unquam sic egit.

17. *Auctoritatem senatus*. Qui olim judicarat hostem Saturninum, maiestatemque imperii servandam consulibus permiserat.

18. *Auspiciorum publica jura*. Quæ mala esse, ut reor, Labieno erant enuntiata. Quæ causa fuit ear paullo post comitia solverentur.

VI. 1. *Q. Hortensio*. Hortensius causam Rabirii apud duumviros egerat: ejus orationis duo tantum verba « elatricum meorum » servavit Charis. ed. Putsch. p. 100. Quibus verbis apparet eodem momento usum Hortensium, quo usus est Cic. in peroratione.

2. *Esset integrum*. Nisi jam ante ostendisset Hortensius non a Rabirio Saturninum interfectum.

hoc prædicare, C. Rabirii manu L. Saturninum, hostem populi romani³, interfectum! — Nihil me clamor iste commovet⁴, sed consolatur, quum indicat esse quosdam cives imperitos, sed non multos. Numquam, mihi credite, populus romanus hic, qui silet, consulem me fecisset, si vestro clamore perturbatum iri arbitraretur. Quanto jam levior est acclamatio! quin continetis⁵ vocem, indicem stultitiæ vestræ, testem paucitatis! — Libenter, inquam, confiterer, si vere possem⁶, aut etiam, si mihi esset integrum, C. Rabirii manu L. Saturninum esse occisum; et id facinus pulcherrimum esse arbitrarer: sed, quoniam id facere non possum, confitebor id, quod ad laudem⁷ minus valebit, ad crimen non minus. Confiteor, interficiendi Saturnini causa, C. Rabirium arma cepisse. Quid est, Labiene? quam a me graviolem confessionem, aut quod in hunc majus crimen expectas? Nisi vero interesse aliquid putas inter eum, qui hominem occidit, et eum, qui cum telo⁸ occidendi hominis causa fuit. Si interfici Saturninum nefas fuit, arma sumpta esse contra Saturninum sine scelere non possunt; si arma jure

3. *Hostem pop. rom.* Sic enim senatus judicaverat.

4. *Clamor iste commovet.* Oborta acclamatio est populi, cui, pro potestate magistratus quem gerebat, fortiter et magna fiducia resistit. Significat Quintilianus, XI, 3, supra modum et vocis humanæ naturam verba hæc pronuntiassæ oratorem, quibus acerbissime nonnullos objurgaret. Magnam quidem inde constantiæ laudem meretur Cicero, quod minaces plebeculæ obmurmurationes non metuerit, imo etiam fortissime contempserit.

5. Quintil. laudat, XI, 3, — quin compescitis vocem istam, indicem stultitiæ, testem paucitatis — J. V. L.

6. *Si vere possem.* Si sine mendacio facere possem; et nã jam omnino Hortensius hunc a Rabirio non interfectum ostendisset.

7. *Ad laudem.* Ad decus Rabirii. — *Ad crimen.* Ad agnoscendum illud quod Rabirio objicit.

8. *Cum telo.* Nam lege Cornelia de siguriis non tantum tenetur, qui hominem interfecit, sed etiam qui hominis interficiendi causa, cum telo ambulavit.

sumpta concedis, interfectum jure concedas necesse est.

Paucula desunt, ut quibusdam videtur*.

VII. Fit senatusconsultum¹, ut C. Marius, L. Valerius, consules, adhiberent tribunos plebis et praetores, quos eis videretur; operamque darent, ut imperium populi romani, majestasque conservaretur. Adhibent omnes tribunos plebis praeter Saturninum, omnes² praetores praeter Glauciam³: qui rempublicam salvam esse vellent⁴, arma capere, et se sequi jubent. Parent omnes: ex aedificiis⁵ armamentariisque publicis arma populo romano, C. Mario consule distribuyente, dantur. Hic jam, ut omittam cetera, de te ipso, Labiene, quaero: quum Saturninus Capitolium teneret armatus, esset una C. Glaucia, C. Sautius, etiam ille⁶ ex compedibus atque ergastulo Gracchus; addam, quoniam ita vis⁷, eodem Q. La-

* Schütz, h. l. deesse potat principium narrationis de turbis a Saturnino excitatis, postquam Memmii competitorum Glauciae in consulatu interficiendum curaverat. Et in Pall. duobus integram deficere paginam in codice vetusto adnotatur. Sunt autem nonnulli, qui nihil deesse putent, Ciceronemque semihora circumscriptum transitioni parum attendisse, quum res inter se satis cohaererent.

VII. 1. *Fit senatusconsultum.* Arma jure sumpta in Saturninum probat senatusconsulti auctoritate, quo summa potestas consulibus permissa est. Hujus autem decreti auctoritatem primum senatus in C. Gracchum usurpaverat; inde tribuni jus istud senatui non esse concedendum contendebant.

2. *Omnes*, quod abest a codd. au-

ctore. Turnebo, addiderunt Lambin. Olivet., Lallem. etc. J. V. L.

3. *Glauciam.* C. Servilius Glaucia, tum praetor cum Saturnino sentiens, una est interfectus.

4. *Salvam esse vellent.* Hac voce in magnis periculis ad audendum quum properato opus erat, multitudinem incitabant coactos, quod spatium delectus habendi non erat.

5. *Ex aedificiis.* Cod. Oxon. *aedibus sacris.* J. V. L.

6. *Ille.* Is L. Equitius olim servus erat, a Saturnino subornatus, qui se occisi Gracchi filium mentiretur: una eum Saturnino est interfectus. Confer Appian. 1 de Bell. Civ. Flor. III, 16; Val. Max. IX, 7 et 16.

7. *Quoniam ita vis.* Quando in illo numero fuisse patrum vis tuum;

lienum, patrum tuum; in foro autem C. Marius, et L. Valerius Flaccus, consules, post cunctus senatus, atque ille senatus, quem etiam vos ipsi, qui hos patres conscriptos, qui nunc sunt, in invidiam vocatis, quo facilius de hoc senatu detrahare possitis, laudare consuevistis; quum equester ordo: at quorum equitatu⁸, dii immortales! patrum nostrorum, atque ejus ætatis, quæ tum magnam partem reipublicæ, atque omnem dignitatem judiciorum⁹ tenebat; quum omnes omnium ordinum homines, qui in salute reipublicæ salutem suam repositam esse arbitrantur, arma cepissent; quid tandem C. Rabirio faciendum fuit? De se ipso, inquam, Labiene, quæro: quum ad arma consules ex senatusconsulto vocavissent; quum armatus M. Æmilius¹⁰, princeps senatus, in comitio constitisset, qui, quum ingredi vix posset, non ad insequendum sibi tarditatem pedum, sed ad fugiendum impedimento fore putabat; quum denique Q. Scævola, confectus senectute, præpeditus morbo, mancus, et membris omnibus captus ac debilis, hastili nixus, et animi vim¹¹, et infirmitatem corporis ostenderet; quum L. Metellus, Serv. Galba, C. Serranus, P. Rutilius, C. Fimbria, Q. Catulus, omnes

quod nemo scit præter hominis obsecrationem.

8. *Quorum equitatu.* Olim, « equitum romanorum ». J. V. Le

9. *Dignitatem judiciorum.* Saturnini enim tempore judicia lege Sempronia solus equester ordo administrabat: quæ postquam eis adempta ad solos senatores rediere, tandem lege Aurelia inter utrumque ordinem ac ævari tributis fuerit communicata.

10. *M. Æmilius.* Scævus, cuncta constantiam et gravitatem Ciceronis laudat: nunc accensum Salustius.

11. *Animi vim.* Ad hanc verborum magnificentiam accedit Herodianus, Severi vit. III, 46: Ἐπαγγέλλαι τὸν σὺν ἡγετανίαν ἔχοντα, προσέειπε τὴν ἑδρὴν αὐτοῦ, καὶ ὑπὸ τοῦ ἀρκεστίδου νόμου κάμειν ἀλλὰ τὰ τῆς ψυχῆς αὐτοῦ ἐξήντη ὑπὲρ πάντα νεύειν. Ultra progressus est Boasbetius in elatissima illa Condræ principis oratione: « Trois fois il fut repoussé par le valeureux comte de Fontaine, qu'on voyait porté dans sa chaise, et malgré ses infirmités, montrer qu'une âme guerrière est maîtresse du corps qu'elle anime ».

que, qui tum erant, consulares, pro salute communi arma cepissent; quum omnes prætores, cuncta nobilitas ac juvenus accurreret, Cn. et L.¹² Domitium, L. Crassus, Q. Mucius, C. Claudius, M. Drusus; quum omnes Octavii, Metelli, Julii, Cassii, Catones, Pompeii; quum L. Philippus, L. Scipio, quum M. Lepidus, quum D. Brutus, quum hic ipse P. Servilius, quo tu imperatore¹³, Labiene, meruisti; quum hic Q. Catulus, admodum tum adolescens, quum hic C. Curio¹⁴, quum denique omnes clarissimi viri cum consulibus essent: quid tandem C. Rabirium facere convenit? Utrum inclusum atque abditum latere in occulto, atque ignaviam suam tenebrarum ac parietum custodiis tegere? an in Capitolium pergere, atque ibi se cum tuo patruo, et ceteris, ad mortem, propter vitæ turpitudinem¹⁵, confugientibus, congregare? an cum Mario, Scauro, Catulo, Metello, Scævola, cum bonis denique omnibus coire, non modo salutis, verum etiam periculi societatem?

VIII. Tu denique, Labiene, quid faceres tali in re ac tempore? quum ignaviæ ratio te in fugam atque in latebras impelleret¹; improbitas et furor L. Saturnini in Capitolium arcesseret; consules ad patriæ salutem ac libertatem vocarent: quam tandem auctoritatem², quam vocem, cujus sectam sequi, cujus imperio parere potissimum velles? Patruus, inquit,

12. Olim C. et L. Domitii. Sequimur Pighium ad ann. 652. J. V. L.

13. Quo tu imperatore. P. Servilius in Ciceronis bellum gessit; de quo etiam triumphavit, captis maximis ejus regionis urbibus. Ceteri, quorum nomina aut ante aut post leguntur, notiores sunt, quam ut quidquam sit addendum.

14. C. Curio. Pater ejus, qui ci-

vili bello pro Cæsare pugnans perijt.

15. Turpitudinem. Propter proba et dedecora sceleratæ et improbæ vitæ.

VIII. 1. Impelleret. Ernest. malit compelleret. J. V. L.

2. Quam tandem auctoritatem. Quam auctorem sequi malles, Saturnini nomine, an consules, an ignaviam?

Secundum sequi. A partibus stare.

meus cum Saturnino fuit. Quid? pater quicum³? quid? propinqui vestri, equites romani? quid? omnis praefectura⁴, regio, vicinitas vestra? quid? ager⁵ Picenus universus, utrum tribunatium furorem, an consulari auctoritatem sequutus est? Equidem hoc affirmo, quod tu nunc de tuis patruo praedicas, neminem umquam adhuc de sese esse confessum: nemo est, inquam, inventus tam profligatus, tam perditus, tam ab omni non modo honestate, sed etiam simulatione honestatis relictus, qui se in Capitolio fuisse cum Saturnino fateretur. At fuit vester patruus⁶. Fuerit; et fuerit nulla desperatione⁷ rerum suarum; nullis domesticis vulneribus coactus; induxit eum L. Saturnini familiaritas, ut amicitiam patriae praeponeret: idcircone oportuit C. Rabirium deseiscere a república? non comparere in illa armata multitudine bonorum? consulum voci⁸ atque imperio non obedire? Atqui videmus, haec in rerum natura tria fuisse: ut aut cum Saturnino esset, aut cum bonis, aut lateret. Latere, mortis erat instar turpissimae; cum Saturnino esse, furoris et sceleris: virtus, et honestas, et pudor⁹ cum consulibus esse cogebat. Hoc tu igitur in crimen vocas, quod cum iis fuerit C. Rabirius,

3. *Quicum.* Fuitne cum Saturnino?

4. *Praefectura.* Hoc nomine quaedam in Italia civitates vocabantur, in quibus jus dicebatur, ac quaedam reip. forma erat, nec tamen magistratus such habebant, sed in eas praefecti quantannis, qui jus dicerent, ab Urbe mittebantur. In agro Piceno hanc fuisse Reatinam praefecturam conficitur, quia infra de Piceno agitur.

5. *Ager Picenus.* Qui Romam ad comitia convenerat, quo tempore est interfectus Saturninus.

6. *Vester patruus.* Nempe Labieni et ejus fratrum.

7. *Nulla desperatione.* Fuerit volo ei nullis domesticis causis cur desperatis suis rebus, nova sorerit; non aie alieno oppressus sit, nec publicam ruinam cum suis miscere voluerit.

8. *Consulum voci.* Ad arma vocantium, qui rempublicam salvam esse vellent.

9. *Pudor.* Decorum illud, quod a turpibus deterret, ad honesta vocat et officia conservat.

quos amentissimus¹⁰ fuisset, si oppugnasset; turpissimus, si reliquisset?

IX. At C. Decianus¹, de quo tu sæpe commemoras, quia, quum hominem omnibus insignem notis turpitudinis, P. Furium, accusaret summo studio bonorum omnium, queri est ausus in concione de morte Saturnini, condemnatus est; et Sext.² Titius, quod habuit imaginem L. Saturnini domi suæ, condemnatus est. Statuerunt equites romani illo iudicio, improbum civem esse, et non retinendum³ in civitate, qui hominis, hostilem iu modum seditiosi, imagine aut mortem ejus honestaret, aut desideria imperitorum misericordia commoveret, aut suam significaret⁴ imitandæ improbitatis voluntatem. Itaque mihi mirum videtur, unde hanc tu, Labiene, imaginem, quam habes⁵, invenëris. Nam Sext. Titio damnato, qui istam habere auderet, inventus est nemo. Quod tu si audisses, aut si per ætatem scire potuisses; numquam profecto istam imaginem, quæ, domi posita, pestem atque exilium⁶ Sext. Titio attulisset, in Rostra atque in concionem attulisses; nec tuas umquam rationes⁷ ad eos scopulos appulisses, ad quos Sext. Titii afflictam navem, et iu quibus C. De-

10. *Amentissimus*. Amentia enim erat ac furoris senatus imperio subsistere, cum Saturnino bonos oppugnare.

IX. 1. *C. Decianus*. « Hic P. Furium inquinatissimæ vitæ, ut scribit Valerius, VIII, 1, hominem quum pro Rustris accusaret, quia in quadam parte actionis de morte L. Saturnini queri ausus erat, nec reum condemnavit, et insuper ei poenas adjectas pendit ».

2. *Sext. Titius*. « Homo fuit, inquit Cicero, satis loquax sane et satis acutus; sed tam solutus et mollis in gesto,

ut saltatio quedam nasceretur, cui saltationi nomen Titius erat ».

3. *Non retinendum*. Lege Porcia damnati in exilium abibant.

4. *Significaret*. Ostenderet se ejus facta imitari velle.

5. *Habes*. Imaginem L. Saturnini Labienus in concione protulerat. — God. Franc. « tu habes ». J. V. L.

6. *Exilium*. Manut. memorat lectionem exitium. J. V. L.

7. *Rationes*, P. Pithæus conjiciebat *rates*, ut melius conveniret navi Titii. Nimis ingeniose. J. V. L.

ciani naufragium fortunarum videres. Sed in his rebus omnibus imprudentia laberis : causam enim suscepisti antiquiorem memoria tua⁸ ; quæ causa ante mortua est, quam tu natus esses : qua in⁹ causa tute profecto fuisses, si per ætatem esse potuisses, eam causam in iudicium vocas. An non intelligis, primum quos homines, et quales viros mortuos summi sceleris¹⁰ arguas? deinde quot ex iis, qui vivunt, eodem crimine in summum capitis periculum arcesas? Nam si C. Rabirius fraudem capitalem¹¹ admisit, quod arma contra L. Saturninum tulit, huic quidem afferet aliquam deprecationem¹² periculi ætas illa, qua tum fuit : Q. vero Catulum¹³, patrem hujus, in quo summa sapientia, eximia virtus, singularis humanitas fuit ; M. Scaurum, illa gravitate, illo consilio, illa prudentia ; duos Mucios¹⁴, L. Crasum, M. Antonium, qui tum extra urbem¹⁵ cum præsidio fuit ; quorum in hac civitate longe maxima consilia atque ingenia fuerunt ; ceteros pari dignitate præditos, custodes gubernatoresque reipublicæ, quemadmodum mortuos defendemus? Quid de illis honestissimis viris atque optimis civibus, equitibus romanis, dicemus, qui tum una cum senatu salutem reipublicæ defenderunt? quid de tribunis ærariis,

8. *Memoria tua.* Ætate tua.

9. *Qua in causa.* Et quam causam tu ipse defendisses, nempe consulum et senatus contra Saturninum, hanc tu nunc accusas?

10. *Summi sceleris.* Perduellionis.

11. *Fraudem capitalem.* Crimen, quod capite aut lædendum.

12. *Deprecationem.* Depulsionem. — *Ætas.* Significat Rabirium admodum adolescentem ea ætate fuisse, qua interfectus est Saturninus.

13. *Q. Catulum.* Qui mori a Mario coactus filium Q. Catulum reliquerat, a quo pater patriæ Cicero, oppressa conjuratione, est vocatus.

14. *Duos Mucios.* Q. Mucium Scaevolam augurem Lælii generum, et Q. Mucium Scaevolam pontificem P. filium.

15. *Qui tum extra urbem cum præsidio fuit.* Ad urbis portas cum armis stabat Antonius, ne quid foris moveretur.

ceterorumque ordinum omnium hominibus, qui tum arma pro communi libertate ceperunt?

X. Sed quid ego de iis omnibus, qui consulari imperio paruerunt, loquor? de ipsorum consulum fama quid futurum est? L. Flaccum¹, hominem quum semper in republica, tum in magistratibus gerendis, in sacerdotio caerimoniisque, quibus præerat, diligentissimum, nefarii sceleris ac parricidii mortuum condemnabimus? adjungemus ad hanc labem² ignominiamque mortis, etiam C. Marii nomen? C. Marium, quem vere patrem patriæ³, parentem, inquam, vestræ libertatis, atque hujusce reipublicæ possumus dicere, sceleris ac parricidii nefarii mortuum condemnabimus? Etenim, si C. Rabirio, quod iit ad arma, crucem T. Labienus in campo Martio defigendam putavit; quod tandem excogitabitur in eum supplicium, qui vocavit⁴? Ac, si fides Saturnino data est⁵, quod abs te sæpissime dicitur: non eam C. Rabirius, sed C. Marius dedit; idemque violavit, si in fide non stetit. Quæ fides, Labiene, qui potuit sine senatusconsulto dari? Adeone hospes hujusce urbis, adeone ignarus es disciplinæ consuetudinisque nostræ, ut hæc nescias? ut peregrinari in aliena civitate, non in tua magistratum gerere videre?

X. 1. *L. Flaccum*. L. Valerius Flaccus Marii in consula collega, flamen erat et in pontificum collegio; non autem pontifex max. ut Manutius placuit; quem gradum tunc obtinebat Q. Mucius Scaevola.

2. *Gruter. legem* recepit ex ed. Lambiniana secunda majoris formæ, ubi error videtur ab operis profectus.

3. *Patrem patriæ*. Hunc ita Cicero appellat; ut populo gratum faceret, pro quo Marius contra senatum se

nobilitatem pugnaverat. Ceterum eo nomine dignus videri potuit Marius, quum scilicet Cimbricam tempestatem ab Italia depulit.

4. *Focavit*. Nempe ad arma. Male eod. *Frane. necavit*. J. V. L.

5. *Data est*. Consules fidem publicam Glaucis et Saturnino dederant, fore ut eum eis non vi, sed jure ageretur. Conf. Plutarch. in Mar. c. 30; Flor. III, 16, et Auet. de Vir. III. esp. 73.

Quid jam ista C. Mario, inquit, nocere possunt, quoniam sensu et vita caret⁶? Itane vero? tantis in laboribus C. Marius periculisque vixisset, si nihil longius, quam vitæ termini postulabant, spe atque animo de se et gloria sua cogitasset? At credo, quum innumerabiles hostium copias in Italia fudisset, atque obsidione rempublicam liberasset, omnia sua secum una moritura arbitrabatur. Non est ita, Quirites: neque quisquam nostrum in reipublicæ periculis cum laude ac virtute versatur, quin spe posteritatis fructuque ducatur. Itaque quum multis aliis de causis virorum bonorum mentes divinæ mihi atque æternæ videntur esse, tum maxime, quod optimi et sapientissimi cujusque animus ita præsentit⁷ in posterum, ut nihil nisi sempiternum spectare videatur. Quapropter equidem et C. Marii, et ceterorum virorum sapientissimorum ac fortissimorum civium mentes, quæ mihi videntur ex hominum vita ad deorum religionem⁸ et sanctimoniam demigrasse, testor, me pro illorum fama, gloria, memoria, non secus ac pro patriis fanis⁹ atque delubris propugnandum putare: ac, si pro illorum laude mihi arma capienda essent, non minus strenue caperem, quam illi pro communi salute ceperunt. Etenim, Quirites, exiguum nobis

6. *Sensu et vita caret.* Quod illa tempestate multos esse sciebat qui corpore extincto extincta omnia arbitrantur, Cicero desperatè huic opinioni, ut consul et sapiens obstat. Percrebuerat enim hæc Epicuri sententia, quæ corruptis animis favebat, ita ut ipse Cæsar hanc in senatu profiteri non dubitaret.

7. *Præsentit in posterum.* Posteritatis quadam præsentione et spe ducitur. Sic in Tuscul. prim. « nescio

quomodo inhæret in mentibus quasi sæculorum quoddam angurium futurorum, idque in maximis altissimisque ingeniis et existit maxime et apparet facillime ». Confer etiam eloquentissimas voces pro Arch. c. 11.

8. *Ad deorum religionem.* Post hanc vitam deorum numero adscribi; divinis honoribus consecrari. — Prava Lambini conjectura, « regionem ».

9. *Patriis fanis.* Ernestius malebat *sacris*. J. V. L.

vitæ curriculum natura circumscipsit, immensum gloriæ.

XI. Quare, si eos, qui jam de vita decesserunt, ornabimus, justiore nobis mortis conditionem relinquemus¹. Sed, si illos, Labiene, quos jam videre non possumus, negligis; ne his quidem, quos² vides, consuli putas oportere? Neminem esse dico ex iis omnibus, qui illo die Romæ fuerint, quem tu diem in iudicium vocas, pubesque³ tum fuerit, quin arma ceperit, quin consules sequutus sit. Omnes ii, quorum tu ex ætate⁴ conjecturam facere potes, quid tum fecerint, abs te rei capitis, C. Rabirii nomine, citantur.

At occidit Saturninum Rabirius. Utinam fecisset! non supplicium deprecarer, sed præmium postulerem. Etenim, si Scævæ⁵, servo Q. Crotonis, qui occidit L. Saturninum, libertas data est: quod equiti romano præmium dari par fuisset? et, si C. Marius, quod fistulas⁶, quibus aqua suppeditabatur Jovis Optimi Maximi templis ac sedibus, præcidi imperarat, quod in clivo Capitolino improborum civium⁷.....

XI. 1. *Relinquemus*. Meliore conditione utemur; nec mortui ignominie obnoxii erimus. Utenumque enim in aliorum manes consuluerimus, exemplum posteris sequentur.

2. *Ne his quidem, quos vides*. Qui adhuc vivunt, eidemque crimini affines sunt.

3. *Pubes*. Ad pubertatem pervenerit, armaque ferre potuerit.

4. *Ex ætate*. Quos conicere potes tum fuisse puberes, et qui consules sunt sequuti.

5. *Scævæ*. De servo hoc qui, adju-

vante Rabirio, Saturninum interfecit, vide Pigh. ad ann. 653.

6. *Fistulas*. Marius, ut siti Saturninum ac conscia oppugnaret, tubos, quibus aqua in Capitolium ducebatur, præcidi jusserat. Vid. Flor. III, 16.

7. Niebuhr, ex orat. apurica, « Antequam iret in exilium », restituit « eadem fecerat ». Senatus autem maneræ illius periodi conjicitur: Si nemo fuit qui Marium impie fecisse argueret, quod prope Jovis Opt. Max. sedem temeraverat, et Capitolium eade infecerat, etc.

Desunt pauca.*

..... XII..... aret¹. Itaque non senatus in ea causa² cognoscenda, me agente, diligentior aut inclementior³ fuit, quam vos universi, quum orbis terræ distributionem, atque illum ipsum agrum Campanum, animis, manibus, vocibus repudiavistis⁴. Idem ego,

* Pauciora nunc desunt, quam ante nos. Incipit fragmentum novum.

XII. 1. *Aret*. Etsi omnium Cicero- nis defensionum brevissima hæc fuit, semihoræ spatio circumscripta, tamen nunc pauca intercidiæ videntur inter hujus fragmenti initium et ea quæ in hæcenus editis ultima sunt. Amisso igitur nexu, quum id quoque perobs- curum sit de qua re orator egerit in illa sectione, ejus ultima tantum pe- riodus legitur, multo magis difficile est perspicere quale fuerit istud vocabu- lum quo præcedens periodus termina- batur, ejus hæc duæ syllabæ super- sunt. Non tamen propterea omni conjectura probabili destituimur: et, si illa, quam proxima adnotatione exponam, vera est, suspicari licet verbum, inter pauca illa primæ con- jugationis querendum quæ o pura finiatur, *dilaniare* esse, ut sensus integri membri ejusmodi fuerit: Sena- tum hoc egisse ne carnifex corpus civis romani dilaniaret. Nixa.

2. *Causa*. In his schedis in ista parique rationis vocibus unum s scribitur. Quæ autem hæc causa intelligenda est? Secundum ea quæ paullo ante disputavi, de perdnellio- nis judicio sermonem esse arbitror, quod a senatu rescissum fuerit: de lege Servilia agraria, cujus mentio mox sequitur, certe non cogitandum est,

de qua quum senatus consuleret, cau- sam nunc cognoscebat. Nixa.

3. *Diligentior aut inclementior*. Duplex hujus loci restituendi ratio adhiberi possit, quum ea quam sequu- tus sum, ut pro *diligenter*, *diligentior* rescriberem, præsertim qui vidarem in Fonteanæ codice basilicæ Vst. similiter erratum fuisse; tum aliis longe violentior, ut post vocem *diligenter*, quasi a negligente librario omissa inse- rerentur aut *severior*, vel simile quid- dam. Sane *diligentia* est *agentis* (ad Div. I, 5, a nobis *agentur omnia diligent*): ac præcipue quidem senatoris et consulis qui refert: at illa non minus propria est *cognitionis causarum* (*causas diligenter penitus- que cognoscere*: de Orat. II, 24): quod autem sequitur *inclementior*, non ad causæ cognitionem, sed ad senatum refertur. Atque *inclementius* egisse videri poterat senatus, licet crudeli sectioni tribunitiæ adversaretur, dum senatusconsulto duumvirorum damna- tionem aboleret, tribunum in ordinem redigeret: quid? quod ipsa legi Ser- villiæ repudiatio hoc loco *inclementi* dicitur. Nixa.

4. *Repudiavistis*. Plicata agglutina- taque pagina præter primas duas hujus versus literas, ceteræ perierunt: ita tamen ut ex literis DJ noonihil super- sit. Nixa.

quod is, qui auctor hujus judicii est⁵, clamo, prædico, denuntio : nullus est reliquus rex, nulla gens, nulla natio, quam pertimescatis ; nullum adventitium, nullum extraneum malum est, quod insinuare⁶ in hanc rempublicam possit. Si immortalem hanc civitatem esse vultis, si æternum imperium, si gloriam sempiternam manere⁷; nobis a nostris cupiditatibus, a turbulentis hominibus atque novarum rerum cupi-

5. *Est.* Hoc quoque vocabulum omisum est negligentia librarii, qui supra, v. 7, *cum* geminaverat. Utrum autem *est* en 'st scribendum sit, non definio. — *Reliquus.* Ita scribi solitum fuisse in vetustissimis codicibus Ciceronianis, illis hujus ipsius orationis libris firmatur qui sæculo XV admodum diligenter transcripti fuerant ; neque multum abijt quod vetustissimus Ciceronianus Laurentianus habet *reli-*
cum : quin nulla fore est oratio cujus exemplaria ex valde antiquis proxime orta supersint, ubi hæc scriptio in uno alterove libro non inveniatur. Sic etiam fragmentum Livianum *propin-*
cum : quod idem, ubi in aliis rebus hæc schedæ recentiorum orthographiam habent, cum illa conspirat ; quippe ubi similiter *omnes pro omnis* scribitur. Ac disertum habemus testem sua ætate hanc scriptionem in usu fuisse Velium Longum p. 2222, 2223, quamquam aliud exemplum ponat, *equs* scilicet : ubi unum *u* auribus sufficere concedit, verum propter rationem duo exigit. Huc porro illud quoque pertinet quod, Quintiliano teste, *cum*, adverbium temporis, *quum* scribebant. Nam o post *u* in eadem syllaba, ubi posterioribus *u* geminare placuit, tunc scribebant antiqui, quum syllaba *o* digamma inelplebat : *servos, primitivos.* — *Malum 'st.* De hac synalepha dixi ad Fonteinam. Illud his fragmentis

proprimum est, quod hæc figura puncto post mediam litteram *t* appposito indicatur, quo Donatus, p. 1743, mediam distinctionem significari sit. Nixa.

6. *Quod insinuare.* Ita scripti, omisso pronomine *se*, quia id facere ex usu Ciceronis liceret : de quo vide Grævium ad Verr. III, c. 2, 68 : quo tamen loco longe præstantior illa codicum familia, ad quam Nannianus, Fabricianus, Car. Stephani et Lagom. 4a pertinent, voculam illam inserunt. Hic autem numeri litterarum ratio habenda erat, ne octo literæ adderentur. Is numerus in singulis versibus nunquam XII minor invenitur, neque major XVIII : itaque, desecta parte paginæ, id videndum est ne ad explendas versuum extremitates plures litteræ addamus quam hæc ratio fert. De breviori versu ne nimis solliciti simus : sunt enim inæquales. Denique animadvertendum est in summa pagina unam duasve litteras amplius quàm in ima obacissimæ esse. Ut igitur demonstrarem contra hanc rationem a me factum non esse, sufficit ex colligere quæ in hac columna siglis scripta restituta fuerunt : v. 4, RP. pro *rempublicam* ; v. 10, ATQ. pro *atque* ; denique v. 19, REMP. pro *rempublicam*. Nixa.

7. *Manere.* Hanc vocem posui potius quàm ut *esse* quod supra locum sibi vindicavit, iterarem. Nixa.

dis, ab intestinis malis, a domesticis consiliis⁸ cavendum est. Hisce autem malis magnum præsidium vobis majores vestri reliquerunt, vocem illam⁹ consulis, qui rempublicam salvam esse vult. Huic voci favete, Quirites¹⁰, neque vestro iudicio abstuleritis mihi rem-

8. *Ab intestinis malis, a domesticis consiliis.* Integer versus in plicatura oblitteratus fuit, quomodo autem is suppleretur, id a restauratione versus sequentia (13) pendebat. Ubi quum literæ CO apparerent, occurrebat, fieri posse ut scriptum fuisset vel *conjuratis*, vel *coribus*, vel *consiliis*: quorum quod primum est elegissem, tunc autem in superiore versu rescriptissem a *reditionis tr. pl.* nisi octo literæ in fine additæ, inter quas u, quæ duarum spatium implet, nimis visæ essent. Itaque in ultimo vocabulo acquievi, quo posito præcedentis versus supplementum vix aliter consuitui poterit. Hæbebam autem ante oculos quæ prorsus similia Cicero antea paucos menses dixerat in senatu, tribunos discessum in concione memoravit: adv. Rullum, I, c. 9: « Nullum externum periculum est, non rex, non gens ulla, non natio pertimescenda est; inclusum malum, intestinum ac domesticum est ». In Catilinam, II, c. 5: « Nulla est natio quam pertimescamus: nullus rex, qui bellum populo romano facere possit: omnia sunt externa pacata: domesticum bellum manet: intus insidiæ sunt: intus inclusum periculum est: intus cat horatis ». — *Focem.* Caesar Bell. Civ. I, 7: « Quotiescumque sit decretum, darent magistratus operam, ne quid R.P. detrimenti caperet: qua voce at quo S.C. populus romanus ad arma sit vocatus ». Nias.

9. *Focem illam.* Auctoritatem illam

consulis, qui, quum in discrimina versatur resp. ut Valerius et Morinus consules (sup. c. 7), advocare cives potest: « qui rempublicam salvam esse volunt, arma capiant, et nos sequantur ». Inde postquam de illa a consula adhibenda diligentia hæc generatim dixit, jam de se ipse loquitur, civesque hortatur ut huic voci suæ favessant, quæ est vox consulis, quem magistratum Romanis præsidio esse et eos admonere de periculis sua majores voluerunt.

10. *Favete, Quirites.* Nisi spatii angustia obstat visæ essent, longe prætulissem ita hunc locum supplere ut scriberem « favere debetis, Quirites »; raro enim Cicero, quum concionem alloquitur, imperativo utitur: scilicet, ne majestatem populi parum colere videretur. Ita, ut unum ex plurimis exemplum afferam, in hac ipsa oratione, c. 2: « Sic enim existimare debetis, Quirites ». Ac sane si hæc vox, *Quirites*, omitti posse ullo modo mihi videretur, hoc elegissem, quum ultimus versus sæpe longius quam ceteri excurrere solet. Eadem ratione, ne imperare videatur, paullo post optativo utitur: hæc enim iudicia est futuri exacti, quando pro imperativo ponitur, licet dissentiant auctores quos sequuntur Charisius, p. 229, et Diomedes, p. 353. Qui futuri exacti usus quum apud præcos valde natusset (ut illud Ennii est: « Nec mi aurum posco, nec mi pretium dederitis »), serius fere exolevit; in defectivis tamen, re cogente, remansit. Neque,

publicam ¹¹, neque eripueritis reipublicæ spem libertatis, spem salutis, spem dignitatis ¹².

Quid facerem, si T. Labienus cædem civium fecisset, ut L. Saturninus, si carcerem refregisset, si Capitolium cum armatis ¹³ occupavisset? Facerem id, quod C. Marius fecit; ad senatum referrem, vos ad rempublicam defendendam cohortarer, armatus ipse vobiscum armato obsisterem. Nunc quoniam armorum suspicio nulla est, tela non video, non vis, non cædes, non Capitolii atque arcis obsessio est, sed accusatio perniciosa, iudicium acerbum, res tota a tribuno plebis suscepta ¹⁴ contra rempublicam, non

si cui placuerit in hoc loco rescribere, « hinc voci faveritis », ego quidem repugnaverim. *Quirites* per siglum Q. R. scribatur; quæ in codicibus optimæ indolis baud raro obvia, in notarum libris desiderari videtur: sed apud Magnunem pro *quæres* (quod Pataschius *quæres* fecit) *Quirites* rescribendum esse, vix dubium esse potest. Nias.

11. *Rempublicam*. Hoc supplementum, nota REMP. scriptum, spatium postulat, quod amplius quatuor vel quinque literis non patitur, ex quibus una sequens vocabulum inchoare debet: ac nulla quidem de ejus veritate restaret dubitatio, si locutione *rempublicam auferre* usum fuisse Ciceronem indicare possem. Verum enimvero quomodo sincerissimæ sint illæ: « rempublicam permittere, tenere, recuperare » (de Sullana nobilitate), ubi vocis *reipublicæ* eadem vis est quam imperii et potestatis, de ea sollicitus non sum: quamquam fieri potest ut meliora ab aliis inveniantur. Mox *reipublicæ* per siglum RP. scriptum fuisse necesse est: nam P. R. locum hic habere non crediderim. Nias.

12. *Dignitatis*. In Rullum, I, 6:

« ut vobis non modo dignitatis retinendæ, sed ne libertatis quidem recuperandæ spes relinquatur ». Ac ne quis aliam vocem ad supplementum quærat, propterea quod hæc dieboreum exhibet, ejus rei neque exempla apud Ciceronem desunt, neque præceptum, quomodo doceat (Orat. 63): « Dieboreum non quidem sua sponte vitiosum esse in elausulis, sed quomodo semper sit idem: per se enim præclare cadere, etc. » Cf. Diomedem, II, p. 467. Proximo versum, qui primus novæ sectionis est, septem literæ admittentur, propterea quia primæ ad levam evagantur. Mox quæ confeci dourum versuum supplementa, ea vero ulla confirmatione egent. Nias.

13. *Cum armatis*. Supplementum. Versus illi vix in codice apparent, e quo hæc eruas: *quid facerem si T. Labienus cædem civium fecisset, ut L. Saturninus, si carcerem refregisset, si Capitolium cum armatis occupavisset? Facerem id quod C. Marius fecit, ad senatum referrem, vos ad rempublicam defendendam cohortarer, armatus ipse, vobiscum armato obsisterem. Nunc quoniam, etc.*

14. *Suscepta*. Membrane barbare

vos ad arma vocandos mihi esse¹⁵, sed ad suffragia cohortandos contra oppugnationem vestrae majestatis¹⁶ putavi. Itaque nunc vos omnes oro atque obtestor, hortorque. Non ita mos est¹⁷, consulem, quum¹⁸ est...

..... XIII..... timet¹ : qui hasce² ore adverso pro

susceptam. Paullo post *vestra* deleri debuit. NIXA.

15. Conjectura. J. V. L.

16. *Vestrae majestatis*. Quæ tribu-
norum falsis eriminationibus ac sedi-
tiosis concionibus oppugnatur. Cui
loco faciem præfert Tacitus Ann. I, 72 :
« Legem majestatis reduxerat (Tibe-
rius), cui nomen apud veteres idem,
sed alia in judicium veniebant; si
quis proditiōe exercitum, aut plebem
seditionibus, denique male gesta re-
publica, majestatem populi romani
minuisset: facta arguebantur, dicta im-
pune erant ».

17. *Non ita mos est*. Et hoc loco
oratore excusat, quod patrum par-
tes ageret, dum consulis numeribus
fongeretur.

18. *Consulem, quum*, etc. Ambi-
guum videri potest ntrum in hoc versu
COS an EOS, CUM an EUM, scriptum
fuerit. COS autem si scriptum fuit, ut
equidem plane arbitror, hanc siglām,
qua omnes casus vocabuli *Consul* ex-
primuntur, hoc quidem loco æcusati-
vum exprimere vix dubium est. Atque,
ne quis emendatione adhibita proxi-
mum fragmentum cum hoc conjungi
posse sibi persuadeat, moneo, primum
vocem, *timet*, ultimam coli esse, quod
proxime sequenti exæquatam fuisse
necesse est, sex versus implenti. NIXA.

XIII. 1. *Timet*. Prima litera eva-
luit: ultima vix comparere: attamen
lectio indubia est. NIXA.

2. *Qui hasce*. Caietanus Melior,
Neapolitanus, qui novam editionem
fragmenti Liviani cum Juvenatii com-

mentariis in urbe patria curavit, ut ei
asper additamenta quæ a Juvenatio
expresserat, alias dotes præ romana
adderet, quique paucorum versuum
fragmenta ex diversis codicibus loca
petita collegit, quæ omnia pro Cicero-
nianis vendidit, clamans, « nullo
loquente se proderet M. Tullium ». In
illis hic quoque locus legitur, a
verbis *qui hasce* usque ad illa *hostium*
loco movere: atque hunc quidem ad
Ciceronianam orationem pertinere,
membrane ipsæ, versa pagina, gran-
dibus et conspicuis literis docebant,
quod ille retineat. In ceteris vero pro-
digiose erravit, quæ omnia Seneca
sunt, atque infra a me in Annæanis
fragmentis indicabuntur; fieri autem
potuisse ut ea a viro minime indocto
pro Ciceronianis haberentur, id satis
mirari non possum. Nam quod secta-
tores credulos nactus est, qui sibi
adhuc acutius cernere visus sunt, easque
omnia, locum dico ex peroratione in
causa capitis senatoris populi romani,
veterani nullitis, illosque de amicitia
ex frigida L. Senecæ nugis, ad ora-
tionis pro Q. Comodo initium retu-
lerunt, id quidem flagitiosum ac riden-
dum est. In his igitur paucis versibus
quædam recte emendavit ille, quædam
male exhibuit: illud, quum pro *ac-
cipit*, *accepit*, pro UOLIUS quod in
oblitterata scriptura exstare videtur,
fuit autem fortasse UOLTUS, volutus
legendum esse indicat: hoc, quum
INURI nullo sensu pro PRO RP, *ad-
verso* pro *adverso*, *commovere* pro *loco*
movere exhibet. NIXA.

republica cicatrices³ ac notas virtutis acceperit⁴, is, ne quod accipiat famæ vulnus, pertimescit⁵: quem nunquam incursiones⁶ hostium loco movere potuerunt, is nunc impetum civium, cui necessario cedendum est, perhorrescit. Neque a vobis jam bene vivendi, sed honeste moriendi facultatem petit; neque⁷ tam ut domo sua fruatur, quam ne patrio sepulcro privetur, laborat. Nihil aliud jam vos orat atque obsecrat, nisi uti ne se legitimo funere, et domestica⁸ morte privetis; ut eum, qui pro patria nullum unquam mortis periculum fugit, in patria mori patiamini.

Dixi ad id tempus, quod mihi a tribuno plebis præstitutum est: a vobis peto⁹ quæsoque, ut¹⁰ hanc meam defensionem pro amici periculo fidelem, pro republicæ salute consularem putetis.

3. *Cicatrices.* Inter paucissima Q. Hortensii monumenta, quæ aut ille scripta reliquit, aut a posteris lecta fuerunt, erat etiam C. Rabirii in hac ipsa causa defensio; ex qua quæ Charisius, p. 100, servavit verba, *cicatricum mearum*, ad locum prorsus similem pertinuisse apparet, ubi tamen Rabirium loquentem induxerat. Nixa.

4. *Accepit.* Cicero eodem ad commovendos animos affectu utitur, quo Antonium pro M. Aquillio dicentem usum fuisse narrat in Verr. V, 1.

5. *Voluit pertimescit.* Sic emendavi, quum in membranis scriptum sit *perhorrescit*, neque enim unquam mihi persuaderi patiar ut eredam hanc vocem quæ paucis post versibus in proxime subsequenti incisi exitu iterum occurrit (*impetum civium perhorrescit*), adeo ingrata a Cicerone fuisse literatam. Quo vero loco emendatio adhibenda esset, quum aures iudicabant, tum vel maxime alius ipsius oratoris locus: in Verrem, IV, act. 2, c. 35: «hæc tu tantam religionem si tum in imperio non pertimescebas,

ne nunc quidem in tanto tuo periculo perhorrescis?» Hæc autem voces a librariis permixtae sunt: et in Catilin. II, c. 1, ubi ceteri libri omnes «intra domesticos parietes pertimescemus» legunt, unus, at in plane egregius, inter Lagomarsinianos, *perhorrescemus* exhibet; atque id, ut mea quidem opinio fert, recte. Nixa.

6. *IncurSIONES.* Membranz *incurSIONE*: et *infra patriam* pro *patria*; cujusmodi menda hominem plane indoctum et rusticum signæ assuetum prodant. Nixa.

7. *Neque tam.* Sic emendavi, pro *jam*. Nixa.

8. *Domestica.* Intra proprios penates.

9. *Peto.* De locutione quam certissimo supplemento restitui cf. Dukerum ad Liv. VIII, c. 9, 7. Nixa.

10. *Ut hanc.* Vos oro ut a me ita defensum Rabirium existimetis, quem admodum amicum ab amico, et innocentem ac tribusitis invidia oppressum a consule publicæ salutis studioso, defendi decebat.

M. TULLII CICERONIS
ORATIO PRIMA
IN L. CATILINAM

ARGUMENTUM.

Roma suis ipsius oppressa victoriis, ac peregrino corrupta luxu, in eo jam erat, ut dominum, aut emptorem inveniret: et Sulla jam servire posse Romanos tristi in futurum exemplo ostenderat. Hoc proscriptionum magistro usus L. Sergius Catilina, per scelus ac flagitia ad hanc grassari potentiam se posse credidit, quam, non nisi victo Mithridate, Sulla sibi comparaverat. Hunc præterea luxuria primum, tum hinc conflata egestas rei familiaris, simul occasio, quod in extremis finibus mundi arma romana, duce Pompeio, peregrinabantur, in nefaria consilia opprimendæ patriæ suæ compellebant.

Genere patricio ortus, fuit magna vi et animi et corporis, sed ingenio malo pravoque. Natus est circiter anno U. C. 646, patre L. Sergio, matre Belliena L. Bellieni filia (Ascon. ad Cic. orat. in Tog. cand.) Ejus avum fuisse putat *de Brosset* (*Hist. de la Rép. Rom. par Salluste*, tom. III, p. 16) M. Sergium Silum anno U. C. 605 quæstorem; proavum M. Sergium Silanum anno U. C. 582 quæstorem; abavum vero M. Sergium Silum anno U. C. 556 prætorem, militari fortitudine in bello Punico secundo clarissimum; eundem Pighius ad anno 556 Catilinæ proavum fuisse existimat. Patrem Catilinæ pauperem fuisse testatur Q. Cicero de petit. cons. quum Catilinam in patris egestate natum dicit. In bello civili Sullæ partes sequutus, multos a Sulla proscriptos crudeliter occidit, in primis Q. Cæcilium, Sergiæ sororis virum, et M. Marium Gratidianum (Ascon. l. l. Valer. Max. IX, 2). Quæstor fuit anno U. 676; post quæsturam legatus C. Scribonii Curionis Macedoniam pro prætore regentis anno 678. Præturam deinde gessit urbanam anno 686; ex prætura autem Africam provinciam obtinuit anno 687; eamque injuriis et rapinis acerbe vexavit. Quum provincia decessisset, accusatus est repetundarum a P. Clodio adolescente anno 688, Torquato et Cotta coss. Reo Torquatus consul affuit advocatus (Cic. pro Sull. 29). Cicero ipse aliquando eum defendere cogitabat (ad Attic. I, 2); defendisse Fenestella tradidit, teste Asconio loc. laud. qui tamen id factum esse recte negavit. Clodius autem pecuniam a Catilina accepit, ut turpissime prævaricaretur (de Harusp. resp. c. 20). Itaque in manifesto scelere tamen ab-

solutus est. Jam anno superiore Catilina contra rempublicam conjuraverat; de qua conjuratione sic narrat Sallustius, cap. 18 : « Erat eodem tempore Cn. Piso adolescens nobilis, summæ audaciæ, egens, factiosus, quem ad perturbandam rempublicam inopia atque mali mores stimulabant. Cum hoc Catilina et Antonius circiter nonas decembres consilio communicato, parabant in Capitolio kalendis januariis, L. Cottam et L. Torquatum consules interficere, ipsi, fascibus correptis Pisonem cum exercitu ad obtinendas duas Hispanias mittere. Ea re cognita rursus in nonas februarias consilium cædis transtulerunt. Jam tum non consulibus modo, sed plerisque senatoribus perniciem machinabantur; quod ni Catilina maturasset pro curia signum sociis dare, eo die post conditam urbem Romam pessimum facinus patratum foret. Quia nondum frequentes armati convenerant, ea res consilium diremit ». Anno U. C. 689, L. Julio Cæsare, C. Marcio Figulo coss. Catilina consulatum petivit, una cum M. Tullio Cicerone, P. Sulpicio Galba, C. Antonio, L. Cassio Longino, Q. Cornificio, C. Licinio Sacerdote. Cicero adversus Catilinam et Antonium competitores orationem habuit in toga candida, cujus fragmenta tantum exstant. Catilina, quo facilius consulatum obtineret, iterum opprimundæ reipublicæ consilium cepit. Igitur, ut narrat Sallust. cap. 17, circiter kalendas junias L. Cæsare et C. Figulo coss. primo singulos appellare; hortari alios, alios tentare, opes suas, imparatam rempublicam, magna præmia conjurationis docere. Ubi satis explorata sunt, quæ voluit, in unum omnes convocat, quibus maxima necessitudo, et plurimum audaciæ inerat. Eo convenere senatorii ordinis P. Lentulus Sura, P. Antonius, L. Cassius Longinus, C. Cothegus, P. et Serv. Sullæ, Servii filii, L. Vargunteius, Q. Annius, M. Porcius Laeca, L. Bestia, Q. Curius, præterea ex equestri ordine M. Fulvius Nobilior, L. Statilius, P. Gabinius Capito, C. Cornelius, ad hoc multi ex coloniis, et municipiis, domi nobiles. Erant præterea complures paullo occultius consilii hujusce participes nobiles, quos magis dominationis spes hortabatur, quam inopia, aut alia necessitudo. Cæterum juvenus pleraque, sed maxime nobilium Catilinæ inceptis favebat. Quibus in otio vel magnifice vel molliter vivere, copia erat, incerta pro certis, bellum, quam pacem malebant.... Istis igitur in abdita ædium sedem

convocatis polliceri tabulas novas, proscriptionem locupletum, magistratus, sacerdotia, rapinas, alia omnia, quæ bellum atque Iubido victorum fert. Præterea esse in Hispania citeriore Pisonem, in Maurctania cum exercitu P. Sittium Nucerinum, consilii sui participes; petere consulatum C. Antonium, quem sibi collegam fore speraret, hominem et familiarem et omnibus necessitudinibus circumventum; cum eo se consulem initium agendi facturum. Ad hoc maledictis increpat omnes bonos, suorum unumquemque nominans laudare; admonet alium egestatis, cupiditatis suæ, complures periculi aut ignominie, multos victorie Sullanæ, quibus ea prædæ fuerat. Postquam omnium animos alacres videt, exhortatus, ut petitionem suam curæ haberent, conventum dimisit.... Sed in ea conventionem fuit Q. Curius, natus haud obscuro loco, flagitiis atque facinoribus coopertus, quem censores senatu probri gratia moverant. Huic homini non minor vanitas quam audacia inerat; neque reticere quæ audierat, neque suamet ipse scelera occultare; prorsus neque dicere neque facere quidquam pensi habebat. Erat ei cum Fulvia, muliere nobili, stupri vetus consuetudo; cui quum minus gratus esset, quia inopia minus largiri poterat, repente glorians maria montesque polliceri cœpit; minari interdum ferro nisi obnoxia foret, postremo ferocius agitare, quam solitus erat. At Fulvia insolentiae Curii causa cognita, tale periculum reipublicæ haud occultum habuit, sed sublato auctore de Catilinæ conjuratione, quæ quoque modo audierat, compluribus narravit. Ea res in primis studia hominum accendit ad consulatum mandandum M. Tullio Ciceroni.... Igitur comitiis habitis, consules declarantur M. Tullius et C. Antonius. Hactenus Sallustius. Post repulsam Catilinam, quum C. Julius Cæsar quaestionem inter sicarios exerceret, reus factus est a L. Paulo, quod multos a Sulla proscriptos occidisset, iterum tamen absolutus est. Anno U. 690 Catilina qui interea multa moliri et parare non destiterat, quæ ad consilia in rempublicam perficienda spectarent, consulatum in annum proximum petere ausus est; « sperans (Sallust. c. 26), si designatus foret, facile se ex voluntate Antonio usurum. Neque interea quietus erat, sed omnibus modis insidias parabat Ciceroni. Neque illi tamen ad cavendum dolus, aut astutiae deerant. Namque a principio consulatus sui, multa polli-

cendo, per Fulviam effecerat, ut Q. Curius consilia Catilinæ sibi proderet. Ad hoc collegam suum Antonium pactione provinciæ [Macedonia ei sine sorte concessa] perpulerat, ne contra rempublicam sentiret. Circum se præsidia amicorum atque clientium occulte habebat. Comitia consularia quum indicta essent in ante diem xii kal. nov. (21 oct.), Cicero pridie de conjuratione Catilinæ ad senatum retulit, perfecitque ut comitia in d. v kal. nov. (28 oct.) differrentur. Postridie frequenti senatu Cicero Catilinam excitavit, atque eum de rebus, quæ ad se allatæ essent, dicere jussit. Ille non se purgavit, sed indicavit atque induit (Cic. pro Murena, c. 25). Senatus vero decrevit: «darent operam consules ne quid respublica detrimenti caperet». Quo decreto more romano (Sallust. p. 29) magistratui maxima potestas permittebatur; exercitum parare, bellum gerere, coercere omnibus modis socios atque cives, domi militiæque imperium atque judicium summum habere. Venit comitiorum dies v kal. nov. Cicero quum conjuratos cum gladiis in campum deduci a Catilina comperisset, descendit in campum lorica tectus et præsidio fortissimorum virorum munitus. Consules designantur D. Junius Silanus et L. Licinius Murena. Catilina quum ei nec petitio consulatus, neque insidiæ consuli factæ prospere cessissent, constituit bellum facere et extrema omnia experiri. Igitur C. Mallium Fesulas atque in eam partem Etruriæ, Septimum quemdam Camertem in agrum Picenum, C. Julium in Apuliam dimisit. Ipse conjurationis principes intempesta nocte convocavit in domum M. Porcii Læcæ (quæ fuit in vico *inter falcarios* dicto) a. d. viii id. nov. Ubi quum inter alia dixisset se Mallium præmisisse, et ad exercitum proficisci cupere, si prius Ciceronem oppressisset, C. Cornelius eques et L. Vargunteius senator constituerunt mane vii id. nov. cum armatis hominibus sicut salutatum introire ad Ciceronem, ac de improvviso domi suæ imparatum confodere. Curius per Fulviam statim Ciceroni dolum, qui parabatur, enuntiavit. Is igitur domum suam majoribus præsidiis munivit, illos, qui cum interfecturi venissent, janua exclusit. Tum Cicero vi id. nov. senatum in ædem Jovis Statoris, quæ erat in via Sacra, qua ad Palatium ascenditur, convocavit. Venit eodem Catilina; simulatque assedit, omnes consulares partem istam subselliorum nudam atque inanem reliquerunt. Tunc consul Cicero indigna-

tionis vi abreptus, in hanc erupit orationem, quæ non magis summum oratorem quam patriæ amantissimum virum deest.

In ejus exordio, quod dolore et ira expressum omnes novere, statim Catilinæ exprobrat audaciam, qua usus, quamvis consilia sua patefacta esse intelligat, tamen in senatum venire non dubitet, cap. 1. Tum ostendit ex decreto senatus jam ante xx dies facto Catilinam interfici potuisse, ut consules, qui eum vivere adhuc passi sint, inertiae culpam contraxisse videantur. Sed quod jam pridem factum esse oportuerit, id hanc ob causam se nondum adduci ut faciat, quod utilius sit urbem periculis ab eo intentatis ejus discessu potius quam supplicio liberari, 2. Itaque urbe excedere Catilinam jubet; nihil enim esse quod expectet, omnibus ejus consiliis illustratis et patefactis, 3-5. Nihil cum in hac urbe delectare posse, in qua nemo sit extra conjurationem perditorum hominum, qui eum non metuat, nemo qui non oderit, 6, 7. Accedere, quod se ipse voluerit vitandæ suspicionis causa in custodiam tradere M. Lepido, Ciceroni consuli, Q. Metello pratori, ut non longe videatur a carcere atque a vinculis abesse debere, qui se ipse jam dignum custodia judicaverit, 8; neque vero, etiam si de ejus exsilio ad senatum non referat, obscuram esse senatus voluntatem, ibid. Ac si legum pœnas non pertimescat, si temporibus reipublicæ cedere nolit, magnam sibi ut inimico posse invidiam conflare, si recta pergat in exsiliū; contra vero si consulis inimici laudi et gloriæ servire malit, se cum invitare ut cum sceleratorum manu se ad Mallium conférat, bellumque apertum patriæ inferat; nihil tamen hac invitatione opus esse, quum prævideat id Catilinam dudum meditatū, et mox eo iturum esse, quo eum jam pridem effrenata cupiditas rapiat, 9, 10. Quod autem Catilinam urbe potius exire quam interfici jubeat, id hac ratione defendit, quod hoc uno interfecto reipublicæ pestis paullisper reprimi, non in perpetuum comprimi possit; quod si se ejecerit, secumque suos eduxerit, brevi futurum ut non modo hæc tam adulta reipublicæ pestis, verum etiam stirps ac semen malorum omnium exstinguatur, 11, 12. In peroratione senatum confirmat, Catilinam malis omnibus prosequitur, et Jovem Statorem precibus invocat ad urbem impe-

riumque romanum defendendum, istumque et socios justis suppliciis vivos mortuosque mactandos, 13.

Hæ oratione habita, Catilina (Sallust. c. 31) ut erat paratus ad dissimulanda omnia, demisso vultu, voce supplici postulare, patres conscripti ne quid de se temere crederent; ea familia ortum ita ab adolescentia vitam instituisse, ut omnia bona in spe haberet; ne æstumarent sibi, patricio homini, cujus ipsius atque majorum plurima beneficia in plebem romanam essent, perdita republica opus esse, quum eam juvaret M. Tullius inquilinus civis urbis Romæ. Ad hoc maledicta alia quum adderet, obstrepere omnes, hostem atque parricidam vocare. Tum ille furibundus, quoniam quidem circumventus, inquit, ab inimicis præceps agor, incendium meum ruina restinguam. Dein se ex curia domum proripuit, et nocte intempesta cum paucis in Malliana castra profectus est.

M. T. CICERONIS
ORATIONES.

IN L. CATILINAM

ORATIO PRIMA,

HABITA IN SENATU.

ORATIO NONADECIMA.

I. QUOUSQUE tandem¹ abutere, Catilina, patientia nostra²? quamdiu etiam furor iste tuus nos eludet³? quem ad finem sese effrenata jactabit audacia? Nihilne⁴ te nocturnum præsidium Palatii⁵, nihil urbis

1. *Quousque tandem*. De magnificentissimo hoc erumpentis animi exordio plures dixere quam ut quidquam sit adieiendum. Cicero quum sceleris magnitudo ulterius progredi non possit, tandem in Catilinam invehitur, cujus nefaria consilia diu perspexerat et toleraverat. Non putarat autem consul, Catilinam eu die in senatu adfuturum, et quum eum præter spem adesse vidisset, subita indignatione commotus et dolore ardens, in hæc verba prorupit.

2. *Patientia nostra*. Et senatus et consulum, quibus præsens insultat.

3. *Eludet*. Quasi per ludum contemnet. Adnotandum illud, quod de

furore, quasi de animata re, loquutus est; qua ex re miram sublimitatem oriri admonet Fabius, IX, 2.

4. *Nihilne*. Sequentia cungerit orator, quibus, quum maxime commutendus fuit Catilina, nihil tamen eum commotum esse miratur; et inde nova ejus effrenate audacie documenta hausit.

5. *Præsidium Palatii*. Periculosa temporibus præsidium Palatinu monti imponi solebat, quod qui collem hunc foro vicinum occupasset, urbem facile in potestate habiturus videbatur. — *Urbis vigiliæ*. Deceverat senatus ut per totam urbem vigiliæ haberentur, iisque minores magistratus præessent.

vigiliæ, nihil timor populi⁶, nihil concursus⁷ bonorum omnium, nihil hic munitissimus habendi senatus locus⁸, nihil horum ora vultusque moverunt⁹? Patere tua consilia non sentis? constrictam jam omnium horum¹⁰ conscientia teneri conjurationem tuam non vides? quid proxima¹¹, quid superiore nocte egeris, ubi fueris, quos convocaveris, quid consilii ceperis, quem nostrum ignorare arbitraris? O tempora! o mores! senatus hæc intelligit, consul¹² videt: hic tamen vivit. Vivit? imo vero¹³ etiam in senatum venit; fit publici consilii particeps¹⁴; notat¹⁵, et designat oculis ad eadem unumquemque nostrum. Nos autem, viri fortes, satisfacere reipublicæ videmur, si istius furorem ac tela vitemus. Ad mortem te¹⁶, Catilina, duci, jussu consulis¹⁷, jampridem oportebat;

6. *Timor populi*. Nam et tumultum senatus decreverat, et tota Italia delectus fiebant; unde populos gravia mala suspicabatur et timebat. Sall. cap. 31.

7. Edd. aliquot veti. *consensus*; et sic Quintilian. IX, 3, 3n. J. V. L.

8. *Habendi senatus locus*. Templum Jovis Statoris, quod in Capitolio, munitissimum loco, erat.

9. Cod. Duisb. *morem*. J. V. L.

10. Schütz. post Grævium, «horum munim» J. V. L.

11. *Quid proxima*. Proxima ea nux est, quæ fuit ante senatus habendi diem; superincurrit nox quæ proximam antecessit. Porro superiore illa nocte apud M. Læcam de Ciceronis nece consilium habuit Catilina (infr. c. 4), et noctem hanc fuisse inter diem vi et vii id. nov. pro Sulla cap. 18 dicitur; unde senatum habitum viii id. nov. conjicitur; quod dies vii monendis senatoribus potuit insani.

12. *Consul videt*. Versum esse iambicum: «Senatus hæc intelligit, consul videt» multa monuit Muretus. De quibus fortuitis versibus vide quid dixerimus ad Divin. in Cæcil. 1.

13. Abest vero ab aliquot MSS. Delevit Grævius. J. V. L.

14. *Consilii particeps*. Quid autem vel indignius, vel exitiosius, cum iis de servanda rep. consilia communicari qui de ea opprimenda cogitant?

15. *Notat*. Nun scens atque li qui designare oculis solent e toto gregis pecudes morti destinatas. Quomodo sententiam hanc transtulerit *Voltaire*, cf. *Rome sauvée*, IV, 4.—*Viri fortes*. Ironice: nun enim in cantine ac timiditate posita est nunquam fortitudo.

16. *Ad mortem te*. Postquam amare in senatu patientiam invecus est, jam gravi ac solenni oratione Catilinam aggreditur.

17. *Jussu consulis*. Cui hoc ius scitum permisit.

in te conferri pestem istam, quam tu in nos omnes jaudiu machinaris. An vero vir amplissimus, P. Scipio, pontifex maximus, Tib. Gracchum, medioeriter¹⁸ labefactantem statum reipublicæ, privatus interfecit; Catilinam vero, orbi terre cæde atque incendiis vastare cupientem, nos consules perfecerimus? Nam illa nimis antiqua prætereo, quod C. Servilius¹⁹ Ahala Sp. Melium, novis rebus studentem, manu sua occidit. Fuit, fuit ista quondam in hac re publica virtus, ut viri fortes acrioribus suppliciis civem perniciosum, quam acerbissimum hostem coererent. Habemus²⁰ senatusconsultum in te, Catilina, vehemens et grave; non deest reipublicæ consilium, neque auctoritas hujus ordinis: nos, nos, dico aperte, consules desumus.

II. Decrevit quondam¹ senatus, ut L. Opimius consul videret, ne quid respublica detrimenti caperet: nox nulla intercessit; interfectus est propter quasdam seditionum suspiciones C. Gracchus, clarissimo patre², avo, in majoribus; occisus est cum liberis M. Fulvius³, consularis. Simili senatusconsulto, C. Mario et L. Valerio, consulibus, permissa est respublica: num

18. *Medioeriter*. Ex consilio Gracchi seditionem elevat, quo atrociora Catilinæ consilia multo magis ponienda ostendat. De Gracchis vide Sall. in Jug. 42; Vell. Patere. II, 16; Flor. III, 14 et 15. — *Privatus*. Quod pontificatus non inter magistratus numeratur.

19. Olim Q. *Servilius*. De tota historia hæc cf. Liv. IV, 14.

20. Alii, = habemus enim. Sed abest enim a pl. codd. Heumann. et et Morgenstern conj. *enimvero*. J.V.L.

II. 1. *Quondam*. Undecim annis

post Tib. Gracchum occisum, an. U. C. 633, aliud exemplum est, de quo plura dabunt supra recitati auctores.

2. *Clarissimo patre*. Tib. Sempronio Graccho, qui his consul fuit, et de Celtiberis triumphavit. — *Avo*. P. Scipione Africano minore, cujus ex filia nepos fuit. Vell. Pat. II, 2.

3. *M. Fulvius*. Quod is a C. Graccho triumvir in locum Tiberii fratris nominatus erat, de sententia senatus cum duobus filiis interfecit, domus evertitur et publicatur; et in area porticus Catuli exstruitur.

unum diem postea L. Saturninum tribunum plebis, et C. Servilium⁴ prætorem, mors ac reipublicæ pœna remorata est⁵? At nos vicesimum jam diem⁶ patimur hebescere aciem horum auctoritatis. Habemus enim hujusmodi senatusconsultum, verumtamen inclusum in tabulis, tamquam gladium in vagina reconditum: quo ex senatusconsulto confestim interfectum te esse, Catilina, convenit⁷. Vivis; et vivis non ad deponendam, sed ad confirmandam audaciam. Cupio, patres conscripti⁸, me esse clementem⁹; cupio in tantis reipublicæ periculis me non dissolutum videri: sed jam me ipse inertiae nequitiaeque condemno. Castra sunt

4. *C. Servilius*. Glanciam, qui quum nefaria consilia de mutanda rep. cum Saturnino communicaret, quamvis prætor est interfectus. Vid. super. orat. pro Rab. passim.

5. *Remorata est*. Morari et diutius in urbe vivere passa est. Num unus effluxit dies, dum tribunum pl. Saturninum et Servilium prætorem mors et pœna quam reip. debebant, attingeret? Locum hunc facillimum, quasi depravata latinitate, misere vexarunt interpretes. Ernestio scribendum videbatur « L. Saturnini tribuni pl. et C. Servilli prætoris », ad hoc recentiores critici responderunt, sed ita ut, dum vulgatam lectionem defendunt, aliquid et ipsi mutant, et pro « reip. » legant « prætorem populi rom. », quod primus emiserat Muretus. Multo audacior Heumannus legit: « Num unum diem potentis L. Saturnini, trib. pl. et C. Servilli prætoris, mortem eorum ac pœnam remorata est? » Rism tenetis?

6. *Vicesimum jam diem*. Rotundatum a Ciccone numerum, esse enim tantum duodevicesimum diem post factum Sctum, notat Asconius. Sallustius vero narrat in Catil. 3o, tum

factum istud Sctum, quom retulit Cicero ad senatum de iudeptis Catilinæ et Malli. Constat autem ex cap. 3 infra ea de re Tullium retulisse xii kal. nov. eoque proinde die factum Sctum. Hanc autem orationem habitam fuisse vi id. nov. supra cap. 1, not. 11, coniecimus. Unde vere viginti elapsos dies probatur.

7. *Convenit*. Oportuit. Phrasin hanc non esse latinam suspicabatur Muretus. Sed simillimus locus vide pro Quintio, cap. 15.

8. *Patres conscripti*. Nunc demum ad senatores orationem convertit, ideoque multo leniore ac remissiore genere dicendi.

9. *Clementem*. Hæc sunt ad deprecandam amoliendamque a se opinionem crudelitatis, ad quam superior oratio vergere videbatur. Cupio, inquit, eam moderationem tenere, ut neque crudelitatis famam habeam, neque rursus in tam atroci reip. periculo mollis videar. Sed dum diem ex die duco, neque me satis severe pro rei magnitudine gero, fit ut mea mihi non jam clementia, verum inertia ac socordia esse videatur.

in Italia contra rempublicam in Etruriæ¹⁰ faucibus collocata; crescit in dies singulos hostium numerus; eorum autem imperatorem castrorum, ducemque hostium, intra moenia, atque adeo in senatu videmus, intestinam aliquam quotidie perniciem reipublicæ molientem. Si te jam, Catilina, comprehendi, si interfici jussero; credo, erit verendum mihi¹¹, ne non hoc potius omnes boni serius a me, quam quisquam crudelius factum esse dicat. Verum ego hoc, quod jampridem factum esse oportuit, certa de causa¹², nondum adducor, ut faciam: tum denique interficiam te, quum jam nemo tam improbus, tam perditus, tam tui similis inveniri poterit, qui id non jure factum esse fateatur. Quamdiu quisquam erit, qui te defendere audeat, vives; et vives ita, ut nunc vivis, multis meis et firmis præsiidiis obsessus, ne commovere te contra rempublicam possis: multorum te etiam oculi et aures non sentientem; sicut adhuc fecerunt, speculabuntur atque custodient.

III. Etenim quid est, Catilina, quod jam amplius exspectes, si neque nox tenebris obscurare cœtus¹ nefarios, nec privata domus² parietibus continere vocem³ conjurationis tuæ potest? si illustrantur⁴, si

10. In Etruriæ faucibus. Fæsulis, ubi castra erant Malliana.

11. Erit verendum mihi. Ironiæ nota est. Si te jam interfecero, non est, cur verear ne quisquam me ob eam rem crudelitatis accuset; sed tantum dicit me non satis citu fecisse. Nondum tamen faciam, sed exspectabo, dum scelus tuum ita omnibus cognitum patefactumque sit, ut ne tui quidem similem, qui te defendere audeat, quisquam reperiat.

12. Certa de causa. Eam causam

copiose explicat in sequentibus orationibus. Loco « interficiam te », Græv. e MSS « interficiere ».

III. 1. Habent quidam codd. Grævii *captus*. J. V. L.

2. Nec privata domus. Eleganter pro vulgari; nec consilia tua cum conjuratis intra privatæ domus parietes capta, reticeri possunt.

3. Græv. e MSS *voces*. Vulgat. servant Ernest, Lallem. al. J. V. L.

4. Illustrantur. Aperiantur, e tenebris in lucem prodneuntur. Hoc ad

erumpunt omnia? Muta jam istam mentem, mihi crede; obliviscere cædis, atque incendiorum: teneris undique: luce sunt clariora nobis tua consilia omnia: quæ etiam mecum licet recognoscas. Meministine, me ante diem xii kalendas novembr.⁵ dicere in senatu, certo die fore in armis, qui dies futurus esset ante diem vi kal. novembris, C. Mallium⁶, audaciæ satellitem atque administrum tuæ? Num me fefellit, Catilina, non modo res tanta, tam atrox, tam incredibilis, verum, id quod multo magis est admirandum, dies? Dixi ego idem in senatu, cædem te optimatum contulisse in ante diem v kalendas novembris, tum quum multi principes⁷ civitatis Roma non tam sui conservandi, quam tuorum consiliorum reprimendorum⁸ causa profugerunt. Num infitiri potes, te illo ipso die meis præsiidiis, mea diligentia circumclusum, commovere te contra rempublicam non potuisse, quum tu, discessu ceterorum, nostra tamen, qui remansissemus, cæde contentum, te esse dicebas? Quid? quum tu te Præneste⁹ kalendis ipsis novembris occupaturum nocturno impetu esse confideres, sensistine, illam coloniam meo jussu præsi-

noctis tenebras: *erumpunt*, ad private domus parietes retulit. Cf. Orat. III, 1, 3.

5. *Ante diem xii kal. nov.* Idem est ac si diceret: duodecimo ante kal. nov. seu die 21 octobr. pridie quam designati sunt consules Silvanus et Munerena.

6. Sic ediderunt e codd. Olivet. Lallem. al. Omnes olim, = C. Manlium = J. V. L.

7. *Multi principes.* Ex his fuisse suspicatur Munretus M. Crassum, M. Marcellum, Scipionem Metellum, quos

missa litera Catilina monuerat, ut ex urbe discederent; magnam enim cædem propediem esse futuram.

8. *Consiliorum reprimendorum.* Non tam ut non tibi cædis optimatum exsequenda facultas daretur, quam ut tua nefaria consilia aliis rationibus everterent: non tam propter suam quam reip. salutem.

9. *Præneste.* Quod oppidum Latii non procul Roma, oppugnare studuit Catilina, ut inde urbi lumineret. Silent hac de re auctores, fatente Munretu.

diis ¹⁰, custodiis, vigiliisque esse munitam? Nihil agis ¹¹, nihil moliris, nihil cogitas, quod ego non modo non audiam, sed etiam non videam, planeque sentiam.

IV. *Reconosce tandem mecum noctem illam¹ superiorem²; jam intelliges multo me vigilare acrius ad salutem, quam te ad perniciem reipublicæ. Dico te priori nocte venisse inter falcarios³ (non agam obscure) in M. Læcæ⁴ domum; convenisse eodem complures ejusdem amentiae scelerisque socios. Num negare audes? Quid taces? convincam, si negas: video enim esse hic in senatu quosdam, qui tecum una fuere. O dii immortales! ubinam gentium sumus? in qua urbe vivimus⁵? quam rempublicam habemus? Illic, hic sunt⁶, in nostro numero, patres conscripti, in hoc orbis terræ sanctissimo gravissimoque consilio, qui de meo, nostrumque omnium interitu, qui de hujus urbis, atque adeo orbis terrarum exitio cogitent. Hosce ego video consul, et de republica sententiam rogo; et, quos ferro trucidari oportebat, eos nondum voce vulnero. Fuisti igitur apud Læcam illa nocte, Catilina; distribuisti⁷ partes Italiæ; statuisti,*

10. Nonnulli addunt *meis*. Ernest. delet, Otto defendit.

11. *Nihil agis*. Quasi per gradus ad id, quod summum est, progreditur oratio.

IV. 1. Alii, « illam sup. noctem ».

2. *Superiorem*. Quæ novissimæ fuit proxima: hanc paullo infra *priorem* appellat.

3. *Inter falcarios*. In vicum eum, in quo habitant falcarii. Porro vicus erat urbis decimus, ubi erant falcarii, a. ii fabri, qui falces conficiebant ac vendebant. Sic ap. T. Liv. XXXV, 42, « inter lignarios », h. e. in lignario-

rum vicio. Observandus interim ordo Ciceronis, qui rem, ut est, proponit; deinde ex Catilinae silentio, confirmat; tum deinceps ad amplificationem progreditur.

4. Ita Græv. e veter. codd. et Lallem. e MSS Parisiens. Imitati sunt multi. Ernest. tamen, « M. Læcæ ».

5. Al. « quam rep. habemus? in qua urbe vivimus? » J. V. L.

6. *Hic sunt*. Senatores notat conjunctionis socios, quos Sallustia nominat cap. 17.

7. *Distribuisti*. Ubi hanc omnia enarrauit a Sallustio B. C. c. 27, 28.

quo quemque proficisci placeret; delegisti, quos Romæ relinqueres, quos tecum educeres; descripsisti urbis partes ad incendia⁸; confirmasti, te ipsum jam esse exiturum; dixisti paullulum tibi esse etiam tum moræ, quod ego viverem. Reperti sunt duo equites romani⁹, qui te ista cura liberarent, et sese illa ipsa nocte paullo ante lucem me¹⁰ meo in lectulo interfecturos pollicerentur. Hæc ego omnia, vixdum etiam cœtu vestro dimisso, comperi¹¹; domum meam majoribus præsiidiis munivi atque firmavi; exclusi eos¹², quos tu mane ad me salutatum miseras, quum illi ipsi venissent: quos ego jam multis ac summis viris ad me id temporis¹³ venturos esse prædixeram.

V. Quæ quum ita sint, Catilina, perge quo cœpisti, egredere aliquando ex urbe; patent portæ; proficiscere: nimium diu te imperatorem illa tua Malliana castra desiderant. Educ tecum etiam omnes tuos; si minus, quam plurimos: purga urbem. Magno me metu liberabis, dummodo inter me atque te murus intèrsit. Nobiscum versari jam diutius non potes: non feram¹, non patiar, non sinam. Magna diis immortalibus² habenda est gratia, atque huic

8. *Ad incendia*, Plutarchus in Cio. 18, Urbem, ait a Catilina in centum partes divisam, quibus tot viri præessent, qui simul ignem subjeceant. Sallustius autem; cap. 43, Urbem dixit in duodecim partes ad hæc incendia fuisse descriptam. Conf. etiam Catilin. II, 3; III, 6.

9. *Duo equites romani*, Sallustius unum equitem L. Cornetium, alterum senatorem L. Vargunteium fuisse dicit. Plutarchus Marcium et Cethegum appellat, sed manifesto errore; quum de L. Cornelio omnia tollatur habitatio ex ipso Cicero pro Sulla, c. 18.

10. *Al. me in meo lectulo*. J. V. L.

11. *Comperi*. Per Fulviam, ad quam rem omnem Carius detulerat.

12. *Exclusi eos*. Qui non admissi, ita clamantur pro foribus, ut rem proderent. Plutarch.

13. *Al. «venturos id temporis esse»*. J. V. L.

V. 1. *Non feram*. Ut homo te præsentem ferre non possam, nec tantum pati supplicium; ut magistratus, non te sinam his in rebus diutius morari.

2. *Diis immortalibus*. Hoc et ad pietatis significationem et ad quamdam orationis dignitatem injicit.

ipsi Jovi Statori³, antiquissimo custodi hujus urbis, quod hanc tam tetram, tam horribilem, tamque infestam reipublicæ pestem toties jam effugimus⁴. Non est sapius in uno homine⁵ salus summa periclitanda reipublicæ. Quamdiu mihi, consuli designato, Catilina, insidiatus es, non publico me præsidio, sed privata diligentia defendi: quum proximis⁶ comitiis consularibus me consulem in campo⁷, et competitores tuos interficere voluisti, compressi tuos nefarios conatus amicorum præsidio⁸ et copiis, nullo tumultu publice concitato: denique, quotiescumque me petisti, per me tibi obstiti; quamquam videbam, perniciem meam cum magna calamitate reipublicæ esse conjunctam. Nunc jam aperte rempublicam universam petis; templa deorum immortalium, tecta urbis, vitam omnium civium, Italiam denique totam, ad exitium et vastitatem vocas.

Quare, quoniam id, quod primum⁹ atque hujus

3. *Jovi Statori.* Cuius in templo senatus habebatur. Hoc autem nomen ei inditum declarat Livius, I, 12, quod orante Romulo rege, Romanos fugientes stitasset. Seneca autem, de Benef. IV, 7, sic appellatum putat, quod tantum beneficio ejus omnia, stator stabilitorque est.

4. *Effugimus.* Non ad Ciceronem solum, ut putavit Mamotius; verum ad remp. omnem illud refertur.

5. *In uno homine.* Hoc ad Ciceronem plerique retulere interpretes, sed falso. Sensus est: Satis diu Catilina rempublicam fere pessumdedit; non oportet ut nunc etiam ejus salutem coqvellat; non decet ab eodem homine remp. in summum discrimen adduci. Hoc est quod infra dicit: «Nunc jam aperte remp. universam petis».

6. *Proximis comitiis.* Habitis a Cicerone, in quibus designatus est Silanus et Murena. Conf. pro Murena. 24, 25 et 26.

7. *In campo.* Martio, comitiis magistratuum creandis sacro.

8. *Amicorum præsidio.* Multitudine eorum civium, qui mihi favabant, meque defendere studebant. Venit enim Cicero, ut a Plutarcho et Dione narratur, stipatos amicorum presidis et lorica tectus, ut periculi magnitudinem declararet.

9. *Quod primum.* Duobus remediis resp. metu liberari poterat, vel si interficeretur Catillus, vel si ex Urbe ejiceretur. Interficere eum erat inasperum, l. e. potestatis consularis et discipline majorum; ejicere autem eum, prodentiae.

imperii disciplinæque majorum proprium est, facere nondum audeo: faciam id, quod est ad severitatem lenius, et ¹⁰ ad communem salutem utilius. Nam, si te interfici jussero, residebit in republica reliqua conjuratorum manus; sin tu (quod te jamdudum hortor) exieris, exhaurietur ¹¹ ex urbe tuorum commitum magna et pernicioosa sentina reipublicæ. Quid est, Catilina? num dubitas id, me imperante, facere, quod jam tua sponte faciebas ¹²? Exire ex urbe consul hostem jubet: interrogas me, num in exilium? non jubeo ¹³; sed si me consulis, suadeo.

VI. Quid enim ¹, Catilina, est, quod te jam in hac urbe delectare possit? in qua nemo est, extra istam cōnjurationem perditorum hominum, qui te non metuat; nemo, qui non oderit. Quæ nota domesticæ turpitudinis non inusta vitæ tuæ est? quod privatarum rerum dedecus non hæret infamiæ²? quæ libido ab oculis, quod facinus a manibus umquam tuis, quod flagitium a toto corpore abfuit? cui tu adolescentulo, quem corruptelarum illecebris irretisses, non aut ad audaciam ferrum, aut ad libidinem facem

10. Abest et. J. V. L.

11. *Exhaurietur*. Mire idem servatur metaphora tenor. *Residere* enim proprie de fecibus dicitur in fundo vasis remanentibus, et optime cum sentina quadrat; cui exhauriendi verbum maxime etiam convenit.

12. *Faciebas*. Facere volebas.

13. *Non jubeo*. Non enim id juris ipsi consuli erat.

VI. 1. *Quid enim*. Quasi, deposita consulis persona, suavis partes suscipit, ut, quod postea dicit, videatur non odio, sed misericordia Catilinæ commoveri. Suadet igitur ut ex Urbe exeat, quod vita ei suavis esse non

possit, ubi oderit omnes, odio sit omnibus, ubi nefaria ipsius consilia ab omnibus jam deprehendantur. At hæc simulata sœasio longe amarissimam Catilinæ insectationem continet.

2. *Infamiæ*. Nempe tuæ. Quo flagitiorum genere turpem tuam vitam non polluisti ac contaminasti? *Infamiæ* enim, ut animadvertit Olivet. nihil aliud est in homine malo quam ejus pessima fama. Satis commodum sensum habet; quod negat Ernestius, qui pro *infamiæ* suadet legere vel *famæ*, vel *famæ tuæ*. Lamb. conj. in *fama*. Heumann. nodum secant, et glossam ex antecedentibus putat.

prætulisti³? Quid vero? nuper, quum morte superioris uxoris novis nuptiis⁴ domum vacuefecisses⁵, nonne etiam alio incredibili scelere⁶ hoc scelus cumulasti? quod ego prætermitto, et facile patior sileri, ne in hac civitate tanti facinoris immanitas aut exstitisse, aut non vindicata esse videatur. Prætermitto ruinas fortunarum tuarum, quas omnes impendere tibi proximis idibus⁷ senties: ad illa venio, quæ non ad privatam ignominiam vitiorum tuorum⁸, non ad domesticam tuam difficultatem⁹ ac turpitudinem, sed ad summam reipublicæ, atque ad omnium nostrum vitam salutemque pertinent.

Potestne tibi hujus vitæ lux¹⁰, Catilina, aut hujus cæli spiritus esse jucundus, quum scias, horum esse neminem, qui nesciat, te pridie kalendas jan. Lepido et Tullo consulibus¹¹, stetisse in comitio cum telo?

3. *Facem prætulisti.* Toto hoc loco nihil accusatorum contineri omnino demonstrat Sallustius, cap. 14 et 16. Quodam etiam modo ab historicorum scriptore superatum oratorem dixeris; aut certe ab eo optimum hansenis commentarium.

4. *Novis nuptiis.* Suspiciose significat hanc ob causam ab eo necitam uxorem: de facinore hoc conf. Sallustium, 15.

5. *Al. vacuum fec.* J. V. L.

6. *Incredibili scelere.* Vel quod privignum occiderit, ut est apud Sallustium loc. supr. laud. vel quod filiam suam ex adulterio susceptam, in matrimonium duxerit, quod ei objicit Cicero in oratione quam habuit in toga candida, cujus fragmenta Asconius servavit: ubi Cicero ita: «Ex eodem stupro tibi et uxorem et filiam invenisti».

7. *Proximis idibus.* Quo die usaram

eredite pecunie feneratori solvere necesse erat: cujus moris exemplum est apud Horatium in Epod. 2. Solebant etiam kalendis pecunie feneratori date exigi (Horat. Sat. I, 3, 87): sed in idas dilatio concedi solebat.

8. *Abest tuorum.* J. V. L.

9. *Difficultatem.* Res alienum ac domesticam penuriam.

10. *Al. hæc lux.* J. V. L.

11. *Lepido et Tullo cons.* Nempe tunc temporis Catilina quum repetundarum a P. Clodio Pulchro reus factus, consulatum petere prohibitus esset, cum Autronio et Sulla, qui et ipsi consules designati pernis dederant ac consulatu fuerant dejecti, consilium luit interficiendi ad kal. jan. novos consules. Id consilii initum est circa nonas decembris. Verum pridie kalendis jan. quum M. Crassus, qui et ipse conjuraverat, mutato, ut creditur, consilio, non adfuisset, res ulterius progressa

manum, consulum et principum civitatis interficiendorum causa, paravisse? sceleri ac furori tuo non mentem aliquam¹², aut timorem tuum, sed fortunam reipublicæ obstitisse? Ac jam illa omitto: neque enim sunt aut obscura, aut non multa post¹³ commissa. Quoties tu me designatum, quoties consulem¹⁴ interficere conatus es? quot ego tuas petitiones ita conjectas, ut vitari¹⁵ non posse viderentur, parva quadam declinatione, et, ut aiunt¹⁶, corpore effugi? nihil agis, nihil assequeris, nihil moliris, quod mihi latere valeat in tempore¹⁷: neque tamen conari ac velle desistis. Quoties jam tibi extorta est sica ista de manibus? quoties vero excidit casu aliquo, et elapsa est? tamen¹⁸ ea carere diutius non potes: quæ quidem quibus abs te initiata sacris¹⁹ ac devota sit, nescio, quod eam necesse putas consulis in corpore defigere.

VII. Nunc vero, quæ tua est ista vita? sic enim jam tecum loquar, non ut odio permotus esse videar, quo debeo, sed ut misericordia, quæ tibi nulla debetur. Venisti paullo ante in senatum: quis te ex

non est, sed in. non. februar. dilata. Tum quoque nimia festinatione Catilina signum dedit, priusquam omnes armati convenissent, ita ut turbatum omnino fuerit consilium. Conf. Sall. 18; Suet. in Jul. 9.

12. *Mentem aliquam.* Non quia consilium mutaveris.

13. *Non multa post.* Omitto illa, quæ commisiisti facinora, quia omnia sunt nota, et permulta alia referre possum. Vulgo legitur «multo postea».

14. *Al. me consulem.* J. V. L.

15. *Alii,* «vitari posse non videntur», J. V. L.

16. *Ut aiunt.* Qui de duobus parvantibus loquuntur, quum alter

corporis declinatione ietum effugit.

17. *In tempore.* Quod occultum mihi manere possit in eo temporis puneto, quo id scire multum interest. Minus usitatam hanc elocutionem «latere mihi» defendit Grævius, et omnes jam approbant.

18. Schützins ea verba, *tamen... potes*, auctore Heumanno, ut ineptum emblema, delevit. J. V. L. — Sed ad sequentia optime valent; et mire Catilinam describunt, qui quoddam veluti fato ad eam tractandam sicam impellatur.

19. *Initiata sacris.* Ad strox illud alludit ærum, cujus meminit Sallustius, cap. 22.

hac tanta frequentia, ex tot tuis amicis ac necessariis salutavit? Si hoc post hominum memoriam contigit nemini, vocis expectas contumeliam¹, quum sis gravissimo iudicio taciturnitatis oppressus? Quid, quod adventu tuo ista subsellia vacuëfacta² sunt? quod omnes consulares, qui tibi persæpe ad eadem constituti fuerunt, simul atque assedisti, partem istam subselliorum nudam atque inanem reliquerunt? quo tandem animo hoc tibi ferendum putas? Servi mehercle³ mei si me isto pacto metuerent, ut te metuunt omnes cives tui, domum meam⁴ relinquendam putarem: tu tibi urbem non arbitraris? Et, si me meis civibus injuria⁵ suspectum tam graviter atque offensum viderem; carere me adpectu civium, quam infestis oculis omnium conspici mallet: tu, quum conscientia scelerum tuorum agnoscas odium omnium justum, et jam tibi diu debitum, dubitas, quorum mentes sensusque⁶ vulneras, eorum adpectum præsentiamque vitare? Si te parentes⁷ timerent atque

VII. 1. *Expectas contumeliam.* Nunc hanc expectas contumeliam, ut publice et clara voce hostis patriæ appelleris, quum hoc ipso silentio, quo in senatu es exceptus, tamquam gravissimo iudicio scelerum tuorum, convictus et condemnatus sis.

2. Al. « varna facta sunt ». J. V. J.

3. *Servi mehercule.* Magnum atque excellens hujus loci est artificium. Confert enim se cum Catilina, ita ut se quidem ingenue humanitatis, Catilinam vero superbe cujusdam et non tolerandæ crudelitatis plenum ostendat; deinde quod servos cum civibus comparat, proficiturque plura a se servos fieri, quam a Catilina cives, mirifice ad struendum odium valet.

Necesse est enim ut exardescat auditor, et in eum indignatione incitatus feratur, a quo se minoris fieri audit, quam ab alio servos.

4. *Domum meam.* Cujus ipse dominus sum, in quam non modo servis, sed nulli omnino homini, extra me unum, quidquam juris est, hanc ego servorum causas relinquerem; in Urbem, quæ invita te patitur, relinquendam non putabis!

5. *Injuria.* Si, vel nullo merito meo, odio me esse civibus viderem.

6. *Sensus.* Oculos quos tuo adpectu, aures quas sermonibus tuis contaminas.

7. *Si te parentes.* Crescit gradatim orator, et jam parentum ac patriæ rationes opponit.

odissent tui, neque eos ulla ratione placare posses; ut opinor, ab eorum oculis aliquo concederes: nunc te patria, quæ communis est omnium nostrum parens, odit ac metuit, et iamdiu de te nihil⁸ iudicat, nisi de parricidio suo cogitare. Hujus tu neque auctoritatem verebere, neque iudicium⁹ sequere, neque vim pertimesces? Quæ tecum, Catilina, sic agit, et quodam modo tacita loquitur¹⁰: « Nullum aliquot jam annis facinus exstitit, nisi per te; nullum flagitium sine te; tibi uni multorum civium neces¹¹, tibi vexatio direptioque sociorum¹² impunita fuit ac libera; tu non solum ad negligendas leges¹³ ac quaestiones, verum etiam ad evertendas perfringendasque valuisti. Superiora illa, quamquam ferenda non fuerunt, tamen, ut potui, tui: nunc vero me totam esse in metu propter te unum; quidquid increpuerit, Catilinam timeri; nullum videri contra me consilium

8. *Nihil iudicat.* Nihil aliud te cogitare potat, quam ut eam exilio pessimescas.

9. *Judicium.* Sententiam, qua te in exilium ire jubet patria.

10. *Tacita loquitur.* Longe pulcherrimum exemplum hoc prosopopœias, qua variatur et excitatur oratio, laudat Quintilianus, IX, 2.

11. *Multorum civium neces.* Quos Sallano tumultu interfecerat, ut testatur Asconius orationem in toga candida exponens. M. etiam Marii Gracidiani, summe popularis hominis, et bis prætoris, caput abscissum per Urbem sua manu tulerat.

12. *Direptio sociorum.* Africam dicit, quam Catilina ex prætura sortitus, ita vexarat, ut domum regressus repetundarum reus fieret. Sallust. 18. — *Impunita ac libera.* Quis artibus obti-

nuit, ut absolveretur in iudicio repetundarum.

13. *Negligendas leges.* Negligit leges, qui earum metu a peccando non continetur; easdem perfringit, qui quem in iudicium adductus, manifesto teator, aliqua tamen via elabitur. Catilina autem prius accusatus fuerat repetundarum Lepido et Tullo eorum, atque absolutus per prævaricationem accusatoris P. Clodii; deinde etiam cædis, eorum, Cæsare et Figulo. Implicatus etiam incesti fuerat iudicio cum Fabia virgine vestali, Terentiae Ciceronis sorore. Eam tamen his tantum absolutum dicit Cicero in Pison. 39, ad Att. I, 16, qui hanc novissimam absolutioem numerare noloit, quod aliter facere ipsi non integrum erat, ne domesticos labem sibi ipse et uxori adspiceret.

iniri posse, quod a tuo scelere abhorreat; non est ferendum. Quamobrem discede, atque hunc mihi timorem eripe: si est verus¹⁴, ne opprimar; sin falsus, ut tandem aliquando timere desinam.»

VIII. Hæc si tecum, ut dixi, patria loquatur, nonne impetrare debeat¹, etiam si vim adhibere non possit? Quid? quod tu te ipse in custodiam dedisti²? quid? quod, vitandæ suspicionis causa, apud M.³ Lepidum te habitare velle dixisti? a quo non receptus, etiam ad me venire ausus es; atque, ut domi meæ te asservarem, rogasti. Quum a me quoque id responsum tulisses, me nullo modo posse iisdem parietibus tuto esse tecum, qui magno in periculo essem, quod iisdem mœnibus contineremur; ad Q. Metellum prætorem venisti: a quo repudiatus, ad sodalem tuum, virum optimum⁴, M. Marcellum⁵ demigrasti; quem

14. *Verus*. Justus et æquus. Olim, si verus. J. V. L.

VIII. 1. *Impetrare debeat*. Ut discedas, et tandem aliquando bonus civis liberer metui.

2. *Dedisti*. In liberam custodiam te dare, hoc est, magistratui alicui te custodiendum tradere voluisti. Catilina quum atrocissimæ conjurationis a Ciceroe insinlaretur, in judicium a L. Paullo vocaretur, ita dissimulanter egit, ut se ultro legibus offerre et magistratum alicui tradere velle diceret.

3. *M. Lepidum*. Vulgo *M. Lepidum*. Correxerunt Morgenstern. Beck. Lepido enim illi, consuli eum Volcatio Tullo, prænomen fuit Manio, non Marco, quod jam Manlius ad h. l. monuerat.

4. *Virum optimum*. Hoc ironice dici monuit Quintilianus, IX, 2: « ut illud in Catilinam, a quo repudiatus ad so-

dalem tuum, virum optimum, M. Marcellum demigrasti; in duobus verbis est ironia ».

5. *M. Marcellum*. Constat non esse eundem, quem paullo post virum fortissimum vocat, id est, eum pro quo exstat oratio ad Cæsarem. Apparet hunc M. Marcellum illius C. Marcelli, de quo in Sextiana iocutio est, patrem fuisse. De eo Paulus Orosius Histur. cap. 6: « Motus etiam in reliquis ortus a Marcellis patre et filio per L. Vectium proditus, patefacta Catilinæ conjuratione, quasi succisa radice compressus est; et de utroque per Bibulum in Pelignis, per Ciceronem in Brutis virodictum est. Porro quum hodie se custodiendum traderet Catilina, libertatem omnino non amittebat, quum apud consilium diversaretur, et dissimulationis tamen fructu utebatur, quasi legibus obtemperaret, et adversarios suos provocaret.

tu videlicet et ad custodiendum te diligentissimum, et ad suspicandum sagacissimum, et ad vindicandum fortissimum fore putasti. Sed quam longe⁶ videtur a carcere atque a vinculis abesse debere, qui se ipse⁷ jam dignum custodia judicaverit? Quæ quum ita sint, Catilina, dubitas, si hic emori⁸ æquo animo non potes, abire in aliquas terras, et vitam istam, multis suppliciis justis debitisque ereptam, fugæ solitudinique mandare?

Refer, inquis, ad senatum: id enim postulas, et, si hic ordo⁹ placere sibi decreverit, te ire in exilium, obtemperaturum te esse dicis. Non refram, id quod abhorret a meis moribus¹⁰; et tamen faciam, ut intelligas¹¹, quid hi de te sentiant. Egredere ex urbe, Catilina; libera rempublicam metu; in exilium, si hanc vocem exspectas, proficiscere. Quid est Catilina? ecquid attendis? ecquid animadvertis horum silentium? patiuntur, tacent: quid exspectas auctoritatem loquentium, quorum voluntatem tacitorum perspicis? At si hoc idem huic adolescenti

6. *Quam longe*. Quamvis plerumque ille se custodiæ publicæ tradat, qui innocentia fretus videatur, illud tamen in Catilinam argumentum torquet orator, quasi conscientie stimulis actus se legum arbitrio dedere cogatur.

7. *Se ipse jam dignum*. Olim, « se ipsum ». Lambin. deinde, « iudicavit ». J. V. L.

8. Sic Victor. Græv. Lalleu. et nuper Wolf. Mogenstern. Beck. Schütz. al. Sententia hæc est: Si non potes a te impetrare ut hic moriaris, ut tranquille vitam finias, sed debite poenæ manent, fuge hinc in solitudinem. Quum enim Cicero jam antea dixerit c. 6: « Non posse Catilinæ hanc lucem esse

jucundam », i. e. eum jam Romæ vivere non posse, alterutrum eligendum est, ut vel vita, vel urbe saltem excedat. Si igitur æquo animo mori non possit, superest ut aheat in exilium. Ernest. frustra post edd. pr. « morari » defendit.

9. *Hic ordo*. Si senatores exilium tantum decreverint.

10. *A meis moribus*. Alienus enim Cicero a duritie fuit, ideoque ad senatum referre noluit, qui eum sine dubio damasset. Inde verum non fuisse patet, Catilinam, ut narrat Dio, ex Scto urbe abire iussum.

11. *Ut intelligas*. Eorum silentio, quum te egredi jubeo.

optimo, P. Sextio¹²; si fortissimo viro, M. Marcello dixissem; jam mihi consuli, hoc ipso in templo, jure optimo senatus vim et manus intulisset: de te autem, Catilina, quum quiescunt¹³, probant; quum patiuntur, decernunt; quum tacent, clamant. Neque hi solum, quorum tibi auctoritas est videlicet¹⁴ cara, vita vilissima; sed etiam illi equites romani, honestissimi atque optimi viri, ceterique fortissimi cives, qui circumstant senatum; quorum tu et frequentiam videre, et studia perspicere, et voces paullo ante exaudire potuisti. Quorum ego vix abs te jamdiu manus ac tela contineo; eosdem facile adducam, ut te hæc, quæ jampridem vastare studes, relinquentem, usque ad portas prosequantur¹⁵.

IX. Quamquam quid loquor¹? te ut ulla res frangat? tu ut umquam te corrigas? tu ut ullam fugam meditare? tu ut² ullum exsilium cogites? Utinam tibi istam mentem dii immortales duint³! tametsi video, si mea voce perterritus ire in exsilium animum induxeris, quanta tempestas invidiæ nobis, si minus in

12. P. Sextio. Quæstor C. Antonii consulis, pro quo est Ciceronis oratio. — M. Marcello. Qui XII annis post eum Serv. Sulpicio consul fuit, et nobilissima Ciceronis oratione apud Cæsarem laudatus.

13. Quiescunt. Dicentem placide audiunt.

14. Videlicet cara, Ironice. Quorum sane auctoritatem vereris, quum de illorum corde cogites.

15. Prosequantur. Non alludit, ut putat Muretus, ad antiquum morem eos prosequendi, qui in exsilium abirent. Sed novam ironiam inde hausit, quod peregre proficiscentes optimates aut magistratus prosequi soleret amicorum multitudo.

XI. 1. Quid loquor? Se ipsum reprehendit, quod tam multis verbis Catilinam fuerit cohortatus, ut in exsilium proficiscretur: id enim nullo modo ab eo expectari posse. — Frangat. Obstinate mentis tuæ consilium retundat et supprimat. Frangi eleganter dicuntur, qui, quum leniori ratione flecti nequeunt, vi quasi expugnati ad faciendum aliquid adiunguntur.

2. Tu ut ullum. Alii, « ut ullum te exsilium ». J. V. L.

3. Duint. Antiquæ pro dent. Eodem sensu pro Milone, cap. 33: « Hic, dii immortales, ut supra dixi, mentem dederunt illi perditio ac furioso, ut hinc faceret insidias ».

præsens tempus, recenti memoria scelerum tuorum, at in posteritatem impendeat. Sed est mihi⁴ tanti; dummodo ista privata sit calamitas⁵, et a reipublicæ periculis sejungatur. Sed tu⁶ ut vitiis tuis commovere, ut legum pœnas pertimescas, ut temporibus reipublicæ cedas⁷, non est postulandum. Neque enim is es, Catilina⁸, ut te aut pudor a turpitudine, aut metus a periculo, aut ratio a furore revocarit. Quamobrem, ut sæpe jam dixi, proficiscere; ac, si mihi inimico, ut prædicas, tuo conflare vis invidiam, recta perge in exsilium: vix feram sermones⁹ hominum, si id feceris; vix molem istius invidiæ, si in exsilium ieris jussu consulis, sustinebo. Sin autem servire meæ laudi et gloriæ mavis, egredere cum importuna sceleratorum uanu; confer te ad Mallium; concita perditos cives; secerne te a bonis; infer patriæ bellum; exsulta impio latrocinio¹⁰, ut a me non ejectus ad alienos, sed invitatus ad tuos isse videaris. Quamquam quid ego te invitem, a quo jam sciam esse præmissos, qui tibi ad forum Aurelium¹¹ præstola-

4. *Est mihi tanti.* Sæpina usurpatam elocutionem hanc sic Muretus interpretatur: Tanti publice interesse ducit, te ex urbe exire, ut dum id fiat, non recusem omnem invidiæ tempestatem subire. Explanatius Doering. Sed publicantilitas tantimomenti esse omnino mihi videtur, ut huic impendenti invidiæ tempestati me obiciam, dummodo consequar id, ut publicæ calamitatis periculum in me solum privatumque hominem convertam. Vid. infr. Or. II, 7.

5. *Calamitas.* Dummodo ista calamitas, quam ego accipiam ex invidia, quæ mihi conflabitur, si tu meo jussu in exsilium ieris, privatum me affligat, et a reip. periculis sit sejuncta, non re-

cuso quominus eam subeam, hæc conditione, ut tu in exsilium eas.

6. *Abest tu.* J. V. L.

7. *Ernest, concedas;* sed alterum dant e MSS Græv. Lalleu. Beck. al. J. V. L.

8. *Cajacius* affirmat se legisse in eodd. = Neque enim sis Catilina, si te, etc. = J. V. L.

9. *Sermones hominum.* Fere in malum partem sumitur, ut intelligas invidorum elamores ac malos rumores.

10. *Latrocinio.* Bello impio, quod a publicis latronibus inferitur.

11. *Ad forum Aurelium.* Fora vocabantur urbes illæ in quibus undinæ fiebant et conventus agebantur, h. e. jus a magistratu reddebatur: et pleræque

rentur armati? sciam¹² pactam et constitutam esse cum Mallio diem? a quo etiam aquilam illam argenteam¹³, quam tibi ac tuis omnibus perniciosam esse confido et funestam futuram, cui domi tuæ sacrarium scelerum tuorum constitutum fuit, sciam esse præmissam? Tu ut illa¹⁴ diutius carere possis, quam venerari, ad cædem proficiscens, solebas? a cujus altaribus sæpe istam impiam dexteram ad necem civium transtulisti?

X. Ibis tandem aliquando, quo te jampridem tua ista cupiditas effrenata ac furiosa rapiebat. Neque enim tibi hæc res¹ affert dolorem, sed quamdam incredibilem voluptatem: ad hanc te amentiam natura peperit, voluntas exercuit, fortuna servavit. Numquam tu non modo otium, sed ne bellum quidem, nisi nefarium concupisti. Nactus es ex perditis, atque ab omni non modo fortuna, verum etiam spe derelictis, conflata improborum manum. Hic tu qua lætitia perfruire? quibus gaudiis exsultabis? quanta in voluptate bacchabere, quum in tanto numero tuorum neque audies virum bonum quemquam², neque videbis? Ad hujus vitæ studium meditati illi sunt, qui feruntur, labores tui³: jacere humi, non modo

ab eo qui primus tribunal instituerat, nomen sortiebantur. Est autem hic locus prope lævam Arminiae sive Floris amnis, vulgari nomiae *Monte Alto*, oppidum satis celebre. Nomen et originem habuit, ab Aurelio quodam, qui Aureliam viam a Roma Pisos usque, sub initium haud dubie subactæ a Romanis Etruriæ, stravit. Cf. Claver. Ital. Antiq. II, 2.

12. Gulielm. conj. « cui sciam ». Rescripsit Schütz. præunte Beckio.

13. *Aquilam illam argenteam*. Quam

hælo Cimbrico Marius habuisse dicebatur. Sallust. cap. 59.

14. *Tu ut illa*. Posses diutius ab illo tuo nomine procul vivere?

X. 1. *Hæc res*. Illa tua profectio.

2. *Virum bonum quemquam*. Amare dictum, tamquam viri boni ad aspectus oculos illius prægravet. — *Hic*. Inter istiusmodi hominum gregem. — *Bacchabere*. Amentie quadam voluptate capieris.

3. *Labores tui*. Illæ tuæ exercitationes, quæ adeo a tuis fautoribus ad

ad obsidendum stuprum⁴, verum etiam ad facinus obeundum; vigilare non solum insidiantem somno maritorum, verum etiam bonis otiosorum⁵. Habes, ubi ostentes illam præclaram tuam patientiam famis, frigoris, inopiæ rerum omnium; quibus te brevi tempore confectum esse⁶ senties. Tantum profeci tum, quum te a consulatu repuli⁷, ut exsul potius tentare, quam consul vexare rempublicam posses; atque ut id, quod esset a te scelerate susceptum, latrocinium potius, quam bellum nominaretur.

XI. Nunc, ut a me¹, patres conscripti, quamdam prope justam patriæ querimoniam detester ac deprec: percipite, quæso, diligenter, quæ dicam, et ea penitus animis vestris mentibusque mandate. Etenim, si mecum patria, quæ mihi vita mea multo est carior; si cuncta Italia; si omnis respublica loquatur: « M. Tulli, quid agis? Tune eum, quem esse hostem comperisti, quem ducem belli futurum vides, quem expectari imperatorem in castris hostium sentis, auctorem sceleris, principem conjurationis, evocatores servorum et civium perditorum, exire patieris,

gloriam tuam narratur, prædicantur.

— *Meditati.* Passive, exercitationis et præparationis causa sunt suscepti.

4. *Obsidendum stuprum.* Ut circumstas ædes ac tempus curiose speculeris, quo stupra inire possis.

5. *Otiosorum.* In pace ac securitate viventium. Sic Græv. et Lallemand. Alii, « occisorum », quod unice verum defendit Schütz, et ad cædes proscriptionis tempore factas refert.

6. *Confectum esse.* Brevi tibi locus erit patientiam illam omnium necessitatum ostendendi, quæ tibi ad satellites tuos profectum imminet.

7. *Repuli.* Muretus cum Lambino comitia intellexit, quibus Cicerō Ca-

tilinam competitor vicit. Ernestus vero bene monuit, h. l. Ciceronem significare, se jam consullem perfecisse, ut in comitiis consularibus ejus ratio non haberetur. Horum comitiorum supra mentionem fecit Cicero cap. 5, et Salustius cap. 26: « postquam dies comitiorum venit et Catilinæ neque petitio, neque insidiæ quas consuli in campo fecerat, prospere cesserunt, etc. »

XI. 1. *Nunc, ut a me.* Explicaturus, cur Catilinam ejicere potius, quam interficere malit, novo quodam quasi principio utitur. — *Deprec.* Ut precando et testando vos doceam, patriæ non esse causam, cur de me queratur neque accuset.

ut abs te non emissus ex urbe, sed immissus in urbem esse videatur? Nuncne² hunc in vincula duci? non ad mortem rapi, non summo supplicio mactari imperabis? Quid tandem impedit te? Mosne majorum³? at persæpe etiam privati⁴ in hac republica perniciosos cives morte multarunt. An leges⁵, quæ de civium reorum⁶ supplicio rogatæ sunt? at numquam in hac urbe ii, qui a republica defecerunt, civium jura tenuerunt. An invidiam posteritatis times? præclaram vero populo romano refers gratiam, qui te, hominem per te cognitum⁷, nulla commendatione majorum, tam mature⁸ ad summum imperium per omnes honorum gradus extulit, si propter invidiam, aut alicujus periculi metum, salutem civium tuorum negligis. Sed, si quis est invidiæ metus, num est vehementius severitatis ac fortitudinis⁹ invidia, quam inertiae ac nequitiae pertimescenda? An, quum bello vastabitur Italia, vexabuntur urbes, tecta ardebunt, tum te non existimas invidiæ incendio¹⁰ conflagratum?

2. Lambinus scribit *Non*. J. V. L.

3. *Mosne majorum*? Argumentum ab enumeratione partium. Quod Catilinam non interficias, oportet te aut more majorum, aut legibus, aut invidiæ metu impediri. At neque mos majorum, neque lex ulla, neque invidiæ metus impedire debet; nihil igitur caesæ est cur cum non interficias, potius quam effugere sinas.

4. *Privati*. Ut P. Scipio, qui Tiberium Gracchum occidit. Oratorie autem *persæpe* addit, nisi forte cogitatione prisca quoque tempora complectitur, nondum lata Porcia lege, quæ Semproniam vetustior est.

5. *Leges*. Porcia et Semproniam C. Gracchi, quibus eorum erat, ne de

capite civis rom. injussu populi jodicaretur. Qui, indicta causa, in civem rom. animadvertisset, de eo populi questio constitueretur.

6. Sic Græv. et Lalleu. e codd. Ernest. cum aliis, *romanorum*. J. V. L.

7. *Per te cognitum*. Novum, ex te ipso ortum, ejus familia non est rebus olim gestis clara. Heumann. legit « per se »: quæ de causa, nescio.

8. *Tam mature*. Omnes enim honores suo aono consequutus est, quod ante ipsam, novo homini contigerat nulli. Vid. Agr. II, 1.

9. *Fortitudinis*. Interfecto Catilina. — *Inertia*. Eo impuere emisso.

10. *Invidiæ incendio*. Maximum omnium honorum ordinem tibi esse con-

XII. His ego¹ sanctissimis reipublicæ vocibus, et eorum hominum, qui idem sentiunt, mentibus, pauca respondebo. Ego; si hoc optimum factu² judicarem, patres conscripti, Catilinam morte multari: unius usuram horæ gladiatori isti ad vivendum non dedissem. Etenim, si summi viri, et clarissimi cives, Saturnini, et Gracchorum, et Flacci, et superiorum complurium sanguine non modo se non contaminarunt, sed etiam honestarunt: certe mihi³ verendum non erat, ne quid, hoc parricida civium interfecto, invidiæ mihi in posteritatem redundaret. Quod si ea mihi maxime impenderet, tamen hoc animo semper fui, ut invidiam virtute partam⁴, gloriam, non invidiam putarem.

Quamquam nonnulli sunt in hoc ordine, qui aut ea, quæ imminet, non videant; aut ea, quæ vident, dissimulant⁵: qui spem Catilinæ mollibus sententiis aluerunt, conjurationemque nascentem non credendo corroboraverunt. Quorum auctoritatem sequuti multi, non solum improbi, verum etiam imperiti, si in hunc animadvertissem, crudeliter et regie⁶ factum esse

flaturum. Primum siue ulla figura dixerat *tecta ardebunt*, deinde orationis vi ac calore abreptus ad se ipse eadem transfert.

XII. 1. *Hic ego.* Illis cohortationibus sanctissime, quia a patria proficiuntur, colendis, et secretis honorum virorum, qui idem sentiunt, exprobrationibus, pauca respondere equum censeo.

2. *Factu.* Malit Garaton, ex nonnullorum eodictum auctoritate *factum*.

3. Al. «verendum mihi non erat». J. V. L. — *Mihi suspectum* fuit Ernestio, Beckius defendit, quia non sine vi quadam opponitur viris summis et clarissimis civibus.

4. *Invidiam virtute partam.* Semper enim arbitratus repulsam virtute partam, minus repulsam esse quam gloriæ titulum. Sciebat enim Cicero se maxime livori obnoxium, neque lubenti animo hominem novum supra vultus erectum a plurimis conspici.

5. *Dissimulant.* Quasi non videant. Simulamus falsa, dissimulamus vera. — *Spem Catilinæ.* Nefarias evertendæ reip. spes fovērunt et auxerunt, dum de Catilina benignius ac mollius judicant.

6. *Regie.* Tyrannice. Ne nomen quidem regis ferre poterat populus rom. non modo libertatis, sed etiam licentiæ antantissimus, ita ut, vel eversa

dicerent. Nunc intelligo, si iste, quo intendit, in Malliana castra pervenerit, neminem tam stultum fore, qui non videat conjurationem esse factam; neminem tam improbum, qui non fateatur. Hoc autem uno interfecto, intelligo hanc reipublicæ pestem paullisper reprimi, non in perpetuum comprimi posse. Quod si se ejecerit, secumque suos eduxerit, et eodem ceteros undique collectos naufragos⁷ aggregaverit: exstinguetur atque delebitur non modo hæc tam adulta reipublicæ pestis, verum etiam stirps ac semen malorum omnium.

XIII. Etenim jamdix¹, patres conscripti, in his periculis conjurationis insidiisque versamur: sed, nescio quo pacto, omnium scelerum ac veteris furoris et audaciæ maturitas in nostri consulatus tempus erupit. Quod si ex tanto latrocinio² iste unus tolletur; videbimur fortasse ad breve quoddam tempus cura et metu esse relevati: periculum autem residebit, et erit inclusum penitus in venis atque in visceribus reipublicæ. Ut sæpe homines ægri morbo gravi, quum æstu febrique jactantur, si aquam gelidam biberint, primo relevari videntur; deinde multo gravius vehementiusque affligantur: sic hic morbus, qui est in republica, relevatus istius pœna, vehementius, vivis reliquis³, ingravescet. Quare, patres conscripti, secedant improbi; secernant se a bonis; unum

republica, infestissimi tyranoi nomen illud usurpare refugerint.

7. *Naufragos*. Bonis eversos qui flagitiosa sua vita fortunarum fecerunt naufragios.

XIII. 1. *Jamdix*. Totum triennium, a consulatu Lepidi et Tulli.

2. *Ex tanto latrocinio*. Tanta latronum cohorte. Sic supra cap. 6, *conjunctio pro conjurati*.

3. *Vivis reliquis*. Ceteris conjuratis Catilinæ superstitionibus. Mirum Ernest. in hac lectione hæsisse, ut præferret «civibus reliquis»; quod habent aliquot MSS et edd. vet. Tota enim hujus orationis series ad id spectat, ut demonstraret orator morbum reipublicæ, solo Catilina sublato, tolli funditus non posse, viventibus in urbe ejus sociis.

in locum congregentur; muro denique, id quod sæpe jam dixi, secernantur a nobis; desinant insidiari domi suæ consuli⁴, circumstare⁵ tribunal prætoris urbani, obsidere cum gladiis curiam, malleolos⁶ et faces ad inflammandam urbem comparare; sit denique inscriptum⁷ in fronte uniuscujusque⁸, quid de republica sentiat. Polliceor hoc vobis, patres conscripti, tantam in nobis consulibus fore diligentiam, tantam in vobis auctoritatem, tantam in equitibus romanis virtutem, tantam in omnibus bonis consensionem, ut Catilinæ protectione omnia patefacta, illustrata, oppressa, vindicata esse videatis.

Hisce omniibus, Catilina, cum summa reipublicæ salute, et cum tua peste ac pernicie, cumque eorum exitio, qui se tecum omni scelere parricidioque junxerunt, proficiscere ad impium bellum ac nefarium. Tum tu, Jupiter⁹, qui iisdem, quibus hæc urbs, auspiciis a Romulo es constitutus; quem Statorem¹⁰ hujus urbis atque imperii vere nominamus: hunc, et hujus socios a tuis aris ceterisque templis, a tectis urbis ac mœnibus, a vita fortunisque civium omnium arcebis; et omnes inimicos bonorum, hostes patriæ, latrones Italiæ, scelerum fœdere inter se, ac nefaria societate conjunctos, æternis suppliciis vivos mortuosque mactabis.

4. *Consuli.* Quem per duos equites rom. interficere sunt aggressi.

5. *Circumstare.* Ut deterreant prætorem urbanum, L. Valerium Flaccum, jura dicentem inter cives de creditis pecuniis; quum Catilina et plurimi sociorum ære alieno laborent.

6. *Malleolos.* Manipuli erant pice inducti, quibus sagitta inserta (unde malleoli figura) in cujus capite includebatur ignis, qui hostilia munimenta

incenderet. Vide Lipsii Pollorc. V, 5, et Drakenb. ad Liv. XXXVIII, 6.

7. *Inscriptum.* Palam quisque ostendat, nec dissimulet, ut scilicet bonos cives a malis secernere facile liceat.

8. Alii, « uniuscujusque civis ».

9. *Jupiter.* Cujus in templo senatus habebatur.

10. *Quem Statorem.* Conservatorem et eum per quem in æternum stabit Roma.

M. TULLII CICERONIS
ORATIO SECUNDA
IN L. CATILINAM

ARGUMENTUM.

Catilina se ex curia domum proripuit: ibi multa secum ipse volvens, quod neque insidiæ consuli procedebant, et ab incendio intelligebat urbem vigiliis munitam; optimum factu eredens exercitum augere, ac priusquam legiones scriberentur, multa antecapere quæ bello usui forent, nocte intempesta, cum paucis in Malliana castra profectus est. Sed Cethego atque Lentulo, ceterisque, quorum cognoverat promptam audaciam, mandat, quibus rebus possent, opes factionis confirmant, insidias consuli maturent, cædem, incendia, aliaque belli facinora parent; sese prope diem eum magno exercitu ad urbem accessurum. Sall. cap. 32.

Qui ubi primum profectus est, postero die, v id. nov. (9 nov.) Cicero concione vocata quid actum populum edocuit. Id præcipue spectat orator, ut falsos arguat rumores a Catilinæ consociis ex industria sparsos, dum illius opes et reipublicæ pericula verbis augent et extollunt. Cicero autem potentiæ romanæ tumultuariam hanc latronum turbam facile cessuram ostendit; quam adeo non timet, ut contra ægre ferat non omnes Catilinæ conseios cum duce esse profectos.

Ac primo quidem populo Catilinæ discessum gratulatur, cap. 1. Deinde se excusat, quod tam capitalem reipublicæ hostem non comprehenderit potius quam emisit; ostenditque hanc non esse suam culpam, sed temporum. Etsi enim Catilinam supplicio affectum jampridem oportuerit, multos tamen fuisse, qui quæ in istum delata essent, non credituri, multos qui defensuri essent. Præterea se vidisse, si morte multatus esset Catilina, fore ut ejus socios invidia oppressus persequi non posset, 2. Ac tantum abesse, ut eum hostem foris esse timendum putet, ut illud etiam moleste ferat, quod non omnes secum suas copias eduxerit; eos enim dum in urbe sint, magis metuendos esse, 3. Itaque eos hortatur ut aut urbe exeant, aut quiescant, aut si et in urbe, et in eadem mente permaneant, ea quæ mereantur, expectent, 5. Tum istos, qui Catilinam a se consule in exilium ejectum esse, querantur, sic refutat, ut postquam, quid hesterno die actum

esset, narraverat, doceat Catilinam ipsum, ad bellum patriæ inferendum in castra Malliana, non in exilium abiisse. Se quidem ejus rei invidiam haud detrectare, si in exilium iverit, et consulis minis ejectus esse dicatur. Sed eum non esse iturum confirmat, 7. Sed non tam de uno hoste, et de eo qui se hostem fateatur, agendum esse, quam de iis qui dissimulent et Romæ remanserint. Horum sex genera esse, quibus singulis medicinam consilii sui se allaturum ostendit. Primum eorum qui magno in ære alieno, majores etiam possessiones habeant, quorum amore adduci ad æs alienum dissolvendum illis vendendis non possint, 8. Alterum eorum, qui quamquam premantur ære alieno, dominationem tamen expectent, honoresque, quos quieta res publica desperent, perturbata consequi se posse arbitrentur. Tertium genus esse ex iis coloniis, quas Sulla constituerit, qui se insperatis pecuniis sumptuosius jactarint et in magnum æs alienum inciderint, qui etiam nonnullos agrestes homines egentes in eandem speciem rapinarum veterum impulerint, 9. Quartum eorum, qui partim inertia, partim male gerendo negotio, partim sumptibus in vetere ære alieno vacillent. Quintum parricidarum, sicariorum, denique omnium facinorosorum. Postremum eorum, qui quasi Catilinæ cohortem prætoriam constituent, 10. His omnibus præsidia luculenta atque ornamenta opponi posse ostendit, et his omissis, si ipsæ causæ, quæ inter se confligant, contendantur, facile, quam illi jaceant, intelligi posse, 11. Itaque cives bene sperare, 12. Catilinæ autem socios iterum exire, aut si maneant quiescere jubet; eeterum populo pollicetur, se curaturum ut bellum intestinum, nullo tumultu, se uno togato duce sedetur, hortaturque Quirites, ut salutis reipublicæ causa deorum immortalium auxilium implorent, 13.

M. T. CICERONIS ORATIONES.

IN L. CATILINAM

ORATIO SECUNDA,

AD QUIRITES.

ORATIO VICESIMA.

I. **T**ANDEM aliquando¹, Quirites, L. Catilinam, furentem audacia², scelus anhelantem, pestem patriæ nefarie molientem, vobis atque huic urbi³ ferrum flammamque minitantem, ex urbe vel ejecimus, vel emisimus⁴, vel ipsum egredientem verbis⁵ prosequuti

1. *Tandem aliquando*. Perterrefactus superiore oratione Catilina, ex Urbe sese intempesta nocte cum paucis, ut ait Sallustius, eum trecentis, ut ait Plutarch. conjuratis, eduxerat. Postridie Cicero senatum habiturus, interim dum senatores convenirent, hanc orationem ad populum e rostris habuit. — *Tandem aliquando*. Exclamandi genus, quo significat orator Romanam esse infestissimam liberatam hoste.

2. *Furentem audacia*, etc. Adnotandum dicendi plane mirabilem. Quasi inoustrum veneno inflatum æstuat,

furit, anhelat scelus, sitit sanguinem, pestem meditatur, rapitur nocendi necessitate, etc.

3. *Huic urbi ferrum flammamque*. Cod. Gemblæ. « ferro flammaque ». J. V. L.

4. *Vel ejecimus, vel emisimus*. Alii credebant Catilinum a Cicerone expulsu fuisse, alii ad exeundum urbe invitatum fuisse; orator de verbis non disputat, sed Catilinæ protectionem sibi gratulatur.

5. Male nonnulli eodd. et edd. habent *urbe pro verbis*. J. V. L.

sumus. Abiit, excessit, evasit, erupit⁶. Nulla jam perniciēs a monstro illo atque prodigio mœnibus ipsis intra mœnia⁷ comparabitur. Atque hunc quidem unum hujus belli domestici ducem sine⁸ controversia vicimus: non enim jam inter latera nostra⁹ sica illa versabitur; non in campo, non in foro, non in curia, non denique intra domesticos parietes pertimescemus. Loco ille¹⁰ motus est, quum est ex Urbe depulsus: palam jam cum hoste, nullo impediēte, bellum justum¹¹ geremus. Sine dubio perdidimus hominem, magnificeque vicimus, quum illum ex occultis insidiis in apertum latrocinium conjecimus. Quod vero non cruentum mucronem¹², ut voluit, extulit, quod vivis nobis egressus est, quod ei ferrum de manibus¹³ extorsimus, quod incolumes cives, quod stantem urbem

6. *Abiit, excessit, evasit, erupit.* Non est congeries idem significantium, sed crescit veluti per gradus oratio. *Excessit* plus est quam *abiit*, ut in Virgilio, «Omnibus idem animus scelera- tis excedere terra». *Evasit* tamquam e loco, ubi sine periculo versari nequirit. *Erupit*, eum impetu quodam, ut latro qui effracto effugit carcere.

7. *Intra mœnia.* Quod periculum longe gravissimum est, ubi mali via intus inclusa grassatur, et quum ipso mœnium objectu muniri coacti illos qui intra suot mœnia non possunt. *Mœnia* saepe pro domibus, ædificiis adhibentur, ut Justiu. II, 12: «Patiam municipem esse, non mœnia», quod verbis sequentibus ipse explicat, «Civitatem non in ædificiis, sed in civibus positam». Et Flor. I, 4: «Hic igitur mœnia muro complexus est».

8. *Sine controversia.* Sine dubio.

9. *Non enim jam inter latera.* Ut quanto periculo sese liberatos Romani intelligerent, breviter in memoriam

revocat aliquot audacia Catilinae facinora. — *Inter latera.* Ut pridie kal. Jan. Lepido et Tullo coas. Catilina cum telo fuit in comitio. — *Non in campo.* Quia sibi metueos Cicero, loriceatus in campo descenderat. — *Non in foro, non in curia.* Quod, Catilinae praesente, neque judicia exerceri, neque senatus haberi tuto posset. — *Non denique intra domesticos parietes.* Ut nuper, quum Catilina duos misisset, qui Ciceronem in lecto suo interficerent.

10. *Loco ille motus.* Formula militaris. Locus enim dicitur status, ut gradus. De gradu dejecti idem est atque opportunitatem loci perdere. Ubi igitur loco motus est hostis, certa prope- modum et explorata victoria est. Plan- tus in Amphitr. «Animam amittunt priusquam demigrent loco».

11. *Bellum justum.* Quod vere ac proprie belli nomine censeretur possit.

12. *Quod vero non cruentum.* Quod non interfecit.

13. *Quod ei ferrum de manibus.*

reliquit : quanto tandem illum mœrore afflictum esse et profligatum putatis? Jacet ille nunc ¹⁴ prostratus, Quirites, et se perculsum ¹⁵ atque abjectum esse sentit, et retorquet oculos profecto sæpe ad hanc urbem; quam ex suis faucibus ¹⁶ ereptam esse luget : quæ quidem lætari mihi videtur, quod tantam pestem evomuerit ¹⁷, forasque projecerit.

II. At si quis est talis ¹, quales esse omnes oportebat ², qui in hoc ipso, in quo exultat et triumphat oratio mea, me vehementer accuset, quod tam capitalem hostem non comprehenderim ³ potius, quam emisericim; non est ista mea culpa, Quirites, sed temporum. Interemptum ⁴ esse L. Catilinam, et gravissimo supplicio affectum, jam pridem oportebat; idque a me et mos majorum, et hujus imperii severitas ⁵, et respublica postulabat. Sed quam multos fuisse ⁶ puta-

Allegoria. Significat enim quod ne Urbem sanguine conaspereret, impedivimus.

14. Grav. Lalleu. = prostratusque est. J. V. L.

15. Perculsum. Percellere est evertere et ad terram deficere, unde proverbium rusticorum quo *plaustrum perculisse* dicuntur, qui negotium aliquod everterunt ac perturbarunt. Eo usus est Plautus in Epidico: = perit, plaustrum perculi. Quo loco Erasmus ineptissime legit = austrum perculi.

16. Suis faucibus. Metaphora ab immanibus feris.

17. Evomuerit. Metaphora ab ægrotis, qui vomitu recreari ac relevari solent.

II. 1. At si quis est talis. Nunc declarat cur non interficiendum potius, quam emittendum esse Catilinam duxerit. Artificiose autem facit, ut non modo non improbet, sed magnopere

etiam laudet eorum sententiam, qui eum interfici debuisse dicebant, et tamen ab omni reprehensione se liberet. Tale enim dilemma offerri adversus Ciceronem poterat: aut conjuravit Catilina, aut non conjuravit; si conjuravit, interficiendus fuit; si non conjuravit, ne ejiciendus quidem: huic ita respondet, ut illum interfici debuisse fateatur, sed ostendat tamen magis e republica fuisse, ut emitteretur.

2. Quales omnes esse oportebat. Nam si omnes tales essent, tum demum Catilinam interficere nihil periculi fuisset.

3. Non comprehenderim. In vincula duci non jussierim.

4. Al. MSS *interfectum*. J. V. L.

5. Severitas. Severæ leges.

6. Sed quam multos fuisse. Tria hominum genera enuntiat in quorum invidiam incursum erat, si Catilinam interfecisset; primum eorum qui Ca-

tis, qui, quæ ego deferrem, non crederent? quam multos, qui propter stultitiam non putarent? quam multos, qui etiam defenderent? quam multos, qui propter improbitatem faverent? Ac si, sublato⁷ illo, depelli a vobis omne periculum judicarem; jam pridem ego L. Catilinam non modo invidiæ meæ, verum etiam vitæ periculo sustulissem. Sed quum viderem, ne vobis quidem omnibus re etiam tum probata, si illum, ut erat meritis, morte multassem, fore, ut ejus socios invidia oppressus persequi non possem: rem huc deduxi, ut tum palam pugnare possetis, quum hostem aperte videretis. Quem quidem ego hostem, Quirites, quam vehementer foris esse timendum putem, licet hinc intelligatis, quod illud etiam moleste fero, quod ex urbe parum comitatus exierit. Utinam ille omnes secum suas copias eduxisset! Tongillum⁸ mihi eduxit⁹, quem amare in pretexta¹⁰ [ca-

ceronem Catilinæ inimicum esse, propterea quod cum ipsum Catilinam in consulatu acerbissimum competitorem habuerat, putabant, et quæ diceret ab odio proficiaci existimabant; secundum genus eorum qui ita stulti erant, ut minime potarent, aut Catilinam ipsum defenderent; tertium denique improborum, qui Catilinæ consatibus favebant.

7. *Sublato*. Metaphora sumpta a genere supplicii servorum, qui in cruce tolliebantur. — *Judicarem*. Pro *judicassetem*. Enallage est temporum. — *Invidiæ*. Quam in me conflavissent. Invidia enim non solum de eo dicitur qui invidet, sed etiam de eo cui invidetur. Multa quoque alia nomina a veteribus eo modo usurpata sunt. Scilicet *utilitas mea* sæpe quidem est ea quam ego percipio, sed interdum ea quoque quæ ex me percipitur. Terentius Eunucho: «In ea re utilitatem ego faciam

ut cognosca meam». Cicero ad Tironem: «Utilitatibus tuis possum carere; te valere, tua causa primum volo, tum mea, mi Tiro». Sic negligentia tua, qua te negligis; et odium tuum, quo te alioa prosequitur. Terentius: «Nam neque negligentia tua, neque odio fecit tuo». Sic insidiæ alicujus, non quas ipse tendit, sed quæ ipsi tenduntur. Cicero pro Cælio: «Quod in alicujus agrestis periculo non prætermittes, id homo eruditus, in insidiis doctissimi hominis dissimulandum putaret». Multa his consimilia reperit, si quis accurate observare voluerit.

8. *Al. Tongillum*. J. V. L.

9. *Mihi eduxit*. Illud mihi ad sententiam nihil adjungit; sed elocutionis genos est familiare, quod in plerisque linguis usurpatur.

10. *Pretexta*. Imberbem videlicet adolescentulum; pretextam enim fere-

lumnia] cœperat; Publicium et Munatium, quorum æs alienum contractum in popina nullum reipublicæ motum afferre poterat : reliquit quos viros? quanto alieno ære? quam valentes? quam nobiles¹¹?

III. Itaque ego illum exercitum, et Gallicanis¹ legionibus, et hoc delectu, quem in agro Piceno et Gallico Q. Metellus² habuit, et his copiis, quæ a nobis quotidie comparantur, magnopere contemno, collectum ex senibus desperatis, ex agresti luxuria³, ex rusticis decoctoribus, ex iis, qui vadimonia deserere⁴, quam illum exercitum, maluerunt : quibus ego non modo si aciem exercitus nostri, verum etiam si edictum prætoris⁵ ostendero, concident. Hos, quos video volitare in foro, quos stare ad curiam, quos etiam in senatum venire; qui nitent unguentis, qui fulgent purpura⁶, malletm secum suos milites

bant usque ad annum ætatis decimum septimum. — *Calumnia.* Vox illa corrupta est, aut in margine scripta, significans hoc oratione potius dictum quam vere. — *Publicium et Munatium.* Subaud. *eduxit.*

11. Al. «quam nobiles? vos videtis». J. V. L.

III. 1. *Itaque ego illum exercitum et Gallicanis.* Locus hic depravatus esse videtur; patebit sensus, si præpositionem præ adjungas loco et.

2. *Q. Metellus.* Missi sunt prætores Q. Pompeius Rufus Capnam, Q. Metellus Celer in agrum Picenum; bisque permissum nti pro tempore atque periculo exercitum compararent. Quum senatus provincias decrevisset Macedoniam et Galliam, Ciceroniqne Macedonia, quæ opulentior erat, obtigisset, Cicero eam concessit C. Antonio, ut illum ære alieno obruam, ob idque non alienam a suspitione conjuratio-

nis, oblata lucris spe, ad bonas partes adduceret. Cicero ne ipse quidem in Galliam ivit, sed Urbis custodiam sibi annuipit, eoqne Metellum misit. Ideo Cicero tam sæpe sese provinciam reipublicæ causâ prætermisissæ jactat.

3. *Ex agresti luxuria.* Id est, ex agrestibus luxuriis; metonymia.

4. *Vadimonia deserere.* Enm diem non obire, in quem te civis romanus vadatus fuerit. In desertores vadimonii poena infamiz constituta erat, et in eorum bona creditores a præture mittebantur.

5. *Edictum prætoris.* Ex eo enim cognoscent omnium fortunarum suarum ruinam, ob deserta vadimonia. Est autem argumentum a minori. Alludit forsitan Cicero rebellibus servis, quos Seythæ flagellis fuderunt.

6. *Qui fulgent purpura.* Senatores; soli enim purpuream tunicam lato clavo insignem ferebant.

eduxisset : qui si hic permanent, mementote, non tam exercitum illum esse nobis, quam hos, qui exercitum deseruerunt, pertimescendos. Atque hoc etiam sunt timendi magis, quod, quid cogitent, me scire sentiunt, neque tamen permoventur. Video, cui Apulia sit attributa, qui habeat Etruriam, qui agrum Picenum, qui Gallicum, qui sibi has urbanas insidias cædis atque incendiolorum depoposcerit. Omnia superioris noctis⁷ consilia ad me delata⁸ esse sentiunt; patefecerunt⁹ in senatu hesterno die; Catilina ipse pertimuit, profugit: hi quid exspectant? Næ illi vehementer errant, si illam meam pristinam lenitatem perpetuam sperant futuram.

IV. Quod exspectavi, jam sum assequutus, ut vos omnes factam esse aperte conjurationem contra rempublicam videretis. Nisi vero si quis est, qui Catilinæ similes cum Catilina sentire non putet. Non est jam lenitati locus; severitatem res ipsa flagitat. Unum etiam nunc concedam: exeant, proficiscantur, ne patiantur desiderio sui Catilinam miserum tabescere. Demonstrabo iter: Aurelia via profectus est; si accelerare vellent, ad vesperam consequentur. O fortunatam rempublicam, si quidem hanc sentinam hujus urbis ejecerit! Uno mehercule¹ Catilina exhausto, relevata mihi et recreata respublica videtur. Quid enim mali² aut sceleris fingi aut excogitari potest, quod non ille conceperit? Quis tota Italia veneficus,

7. *Superioris noctis*. Non intelligit eam noctem quæ proximè antecesserat, non enim conveniet quod statim subiungit: « Patefecerunt in senatu hesterno die » sed tertiam, intra 6 et 7 novembria.

8. *Consilia ad me delata*. *Perlata* habent Lell. al. Græv. ediderat - ad

me sentiunt esse perlata. J. V. L.

9. Ernest. conjicit, *quæ patefecerunt*. J. V. L.

IV. 1. *Uno mehercule*. Complexio a minori.

2. *Quid enim mali*. Generalia propositio, quam postea enumeratione partium amplificat.

quis gladiator, quis latro, quis sicarius, quis parricida, quis testamentorum subjector³, quis circumscriptor, quis ganeo, quis nepos⁴, quis adulter, quæ mulier infamis, qui corruptor juventutis, qui corruptus, quis perditus inveniri potest, qui se cum Catilina* non familiarissime vixisse fateatur⁵? Quæ cædes⁶ per hosce annos sine illo facta est? quod nefarium stuprum non per illum? Jam vero quæ tanta in ullo umquam homine juventutis illecebra fuit, quanta in illo? qui alios ipse amabat? turpissime, aliorum amoris flagitiosissime serviebat, aliis fructum libidinum, aliis mortem parentum, non modo impellendo, verum etiam adjuvando, pollicebatur. Nunc vero quam subito, non solum ex urbe, verum etiam ex agris⁸, ingentem numerum perditorum hominum collegerat? Nemo, non modo Romæ, sed nec ullo in angulo totius Italiæ, oppressus ære alieno fuit, quem non ad hoc incredibile sceleris fœdus adsciverit.

V. Atque ut ejus diversa studia¹ in dissimili ratione

3. *Testamentorum subjector.* Subjicere est interdum falsum et adulterium quidpiam veri ac germani loco subponere; inde *testamentorum subjectores* dicuntur li, qui artem quamdam facitiant supponendi falsa testamenta pro veris. — *Circumscriptor.* Qui inducendi ac circumveniendo homines, quasi artificium quoddam tenet.

4. *Quis nepos.* Car nepotes vocabant nequam et dissolutos homines? Opinor, quod qui pueri, patre mortuo, in avi tutelam veniunt, tales evadere consueverunt; nam et indulgentiores patribus fere sunt avi, et si severi esse velint, facile propter ætatis imbecillitatem a pueris patrio metu solutis contemnuntur.

5. *Non familiarissime vixisse fateatur?* Cod. Barb. «quam familiarissime vixisse non fateatur».

6. *Quæ cædes.* De exdiis deque stupris a Catilina factis superiore commentario diximus; exponuntur autem a Q. Cicerone in libello de petitione consulatus, a Sallustio, ab Asconio.

7. *Alios ipse amabat.* Q. Tullius ait eum tantum habuisse in libidine artis et efficacitatis, ut parentum prope in gregem prætextatos liberos constatprarit.

8. *Ferunt etiam ex agris.* Hoc est, quod supra agrestem luxuriam et delectores rusticus dixit.

V. 1. *Atque ut ejus diversa studia.* Duo quasi contraria vitia in Catilina

perspicere possitis, nemo est in ludo gladiatorio paullo ad facinus audacior, qui se non intimum Catilinæ esse fateatur; nemo in scena levior et nequior, qui se non ejusdem prope sodalem fuisse commemoret. Atque idem tamen, stuprorum et scelcrum exercitatione assuefactus, frigore, et fame², et siti, ac vigiliis perferendis, fortis ab istis prædicabatur; quum industriæ³ subsidia, atque instrumenta virtutis, in libidine audaciaque consumerentur⁴. Hunc vero si sui fuerint comites sequuti; si ex urbe exierint desperatorum hominum flagitiosi greges: o nos beatos, o rempublicam fortunatam, o præclaram laudem consulatus mei⁵! Non enim jam sunt mediocres hominum libidines, non humanæ ac tolerandæ audaciæ⁶: nihil cogitant, nisi cædes⁷, nisi incendia, nisi rapinas. Patrimonia sua profuderunt; fortunas suas abligerierunt; res⁸ eos jampridem, fides deficere nuper cœpit: eadem tamen illa, quæ erat in abundantia, libido permanet. Quod si in vino⁹ et alea comissiones solum

esse dicit, gladiatoriam in tractandis armis obenuisque facinoribus audaciam, et scenicum in omni libidine levitatem ac nequitiam; ignaviam enim et suimi mollitiem affert libido. Sed compertum est plerosque milites longe ceteris civibus dissolutiores esse, quia venus desidie comes aut laborantibus recreatio. Porro quod hic Cicero de diversis Catilinæ studiis dicit, id vel optime ex oratione pro Cælio, quale sit, intelligi potest.

2. *Assuefactus frigore et fame.* Vide nam rectius frigori et fami.

3. *Quum industriæ.* Sed inmeritissimo laus illa ei tribuebatur, quum instructa virtutis in scelere ac nequitia consumeret.

4. *Consumerentur.* Al. MSS, Mure-

tus, Garatonius et libri veteres, *consumeret.*

5. *O nos beatos, o rempublicam.... o præclaram,* etc. Quam eleganter figuraverit hanc secundam partem; et quanto eam pulchriorem repetitis exclamationibus reddiderit!

6. Alii, « audaciæ ac tolerandæ ». J. V. l.

7. *Cædes.* Cædem malunt plurimi. Cædes enim unum est ex illis nominibus quæ singulari numero multitudinis significationem habent. Sic loquutus est Tullius, et aliis locis, et paullo infra: « Eructant sermonibus suis eadem bonorum, etc. »

8. *Res.* Rona, pecunia. — *Fides.* Bona fama loco pecuniæ utimur.

9. *In vino.* Peracto jam convivio,

et scorta quærerent, essent illi quidem desperandi¹⁰, sed tamen essent ferendi¹¹. Hoc vero quis ferre possit, inertes homines fortissimis viris insidiari, stultissimos prudentissimis, ebriosos¹² sobriis, dormientes vigilantibus? qui mihi¹³ accubantes in convivii, complexi mulieres impudicas, vino languidi¹⁴, confecti¹⁵ cibo, sertis redimiti¹⁶, unguentis oblit, debilitati stupris, eructant sermonibus suis cædem bonorum, atque urbis incendia.

Quibus ego confido impendere fatum aliquod, et pœnas jamdiu¹⁷ improbitati, nequitiae, sceleri, libidini debitas, aut instare jam plaue, aut certe jam appropinquare. Quos si meus consulatus, quoniam sanare non potest, sustulerit: non breve nescio quod tempus, sed multa sæcula propagarit reipublicæ. Nulla est enim natio¹⁸, quam pertimescamus; nullus rex, qui bellum populo romano facere possit. Omnia sunt externa unius virtute¹⁹ terra marique pacata: domesti-

sublatisque epulis, pocula tamen relinquebantur, quibus mutuo inter se certantes convivæ, aut jocis hilarabant animum, aut aleam ludebant, aut aliquid faciebant ejusmodi. Id itaque tempus indicatur his loquendi generibus, « in vino, in joco atque vino, in vino atque alea ». « Hæc, in vino quam immodestus fuisti! » Terentius, « manu sinistra Non belle uteris in joco atque vino ». Catullus.

10. *Desperandi*. Nihil enim ab aleatoribus, scortatoribus, emissariis neque privatim, neque publice utile aperari potest.

11. *Sed tamen essent ferendi*. Domestica enim illa turpitudine et infamia saltem rempublicam non attingeret.

12. *Ebriosos*. Libri veteres *ebrios*.

13. *Qui mihi*. Subaud, *videntur*.

14. *Vino languidi*. Nam, ut ait poeta: « Ut venas enervat vireæ, sic copiam vini ».

15. *Confecti*. Sic habent multi codd., et inde a Mureto receperunt Gruter, Heumann. Lallem. al. J. V. L.

16. *Sertis redimiti*. Coronati et unguentis perfusi cenabant olim, qui luxuriosius epulabantur.

17. *Pœnas jamdiu*. Tres libri Græv. et cod. Barb. habent *pœnam*. Utroque modo Tullius alibi loquitur.

18. *Nulla est enim natio*. Sic ad finem primæ Agrariæ: « Nullum externum periculum est: non rex, non gens ulla, non natio pertimescenda est; inclusum malum se domesticum est ».

19. *Unius virtute*. Cn. Pompeium Magnum intelligit, de cujus virtute orationem vide pro lege Manilia.

cum bellum mariet; intus insidiæ sunt²⁰; intus inclusum periculum est; intus est hostis. Cum luxuria nobis, cum amentia, cum scelere certandum est. Huic ego me bello, Quirites, profiteor ducem²¹: suscipio inimicitias hominum perditorum. Quæ sanari poterunt²², quacumque ratione sanabo: quæ resecanda erunt, non patiar ad perniciem civitatis manere²³. Proinde aut exeat, aut quiescant: aut, si et in urbe, et in eadem mente permanent, ea, quæ merentur²⁴, expectent.

VI. At etiam sunt¹, Quirites, qui dicant, a me in exsilium ejectum esse Catilinam. Quod ego si verbo assequi possem², istos ipsos ejicerem, qui hæc loquuntur. Homo enim³ videlicet timidus et permodestus vocem consulis ferre non potuit: simul atque ire in exsilium jussus est, paruit, ivit⁴. Hesterno die, quum domi meæ⁵ pæne interfectus essem, senatum in ædem Jovis Statoris⁶ vocavi: rem omnem ad patres con-

20. *Intus insidiæ sunt* Sic in definitione Muræne: «Intus, intus est, inquam, equus trojanus; s quo unquam, me consule, dormientes opprimimini».

21. Alii, «ducem profiteor, Quirites». J. V. L.

22. *Quæ sanari poterunt*. Unde allegoria ducta sit, constat; huc autem pertinent versus Nævionis: «Cuncta prius tentanda, sed immedicabile vulnus Ense recidendum est, ne pars sincera trahatur». Et ille locus ex octava Philippicæ: «In corpore si quid ejusmodi est, quod reliquo corpori noceat, uri secatque patiamur, ut aliquid membrorum potius quam totum corpus interest; sic in reipublicæ corpore, ut totum saluum sit, quidquid est pestiferum amputetur».

23. *Al. manere*. J. V. L.

24. *Ea quæ merentur*. Ultimam supplicium.

VI. 1. *At etiam sunt*. Non deerant qui invidiam Ciceroi confutari cupientes, quererentur de uimia illius potentia, quod civem romanum clavis ortum majoribus, magnis in reipublicis honoribus functum, vi et iniis in exsilium misisset; eam nunc a se multis rationibus sinovere constat.

2. *Quod ego si verbo assequi possem*. Id est, si uno verbo possem aliquem in exsilium pelli.

3. Ernestus delet enim, damnanter Gœrenz. ad Acad. II, 13. J. V. L.

4. *Al. quievit*. J. V. L.

5. *Quum domi meæ*. Hesterno die senatum convocavi, quum domi meæ ab inimicis Catilinæ avaritia pæne interfectus essem.

6. *In ædem Jovis Statoris*. Senatum

scriptos detuli. Quo quum Catilina venisset, quis cum senator⁷ appellavit? quis salutavit? quis denique ita adspexit, ut perditum civem, ac non potius, ut importunissimum hostem? Quin etiam principes ejus ordinis partem illam subselliorum, ad quam ille accesserat, nudam atque inanem reliquerunt. Ille ego vehemens ille consul⁸, qui verbo cives in exilium ejicio, quæsi a Catilina, an nocturno conventu apud M. Læcani fuisset, necne. Quum ille, homo audacissimus⁹, conscientia convictus, primo reticuisset: patefeci cetera; quid ea nocte egisset, ubi¹⁰ fuisset; quid in proximam constituisset¹¹; quemadmodum esset ei ratio totius belli descripta¹², edocui. Quum hæsitaret, quum teneretur¹³; quæsi, quid dubitaret eo proficisci, quo jam pridem pararat: quum arma, quum secures, quum fasces¹⁴, quum tubas, quum signa militaria, quum aquilam illam argenteam¹⁵, cui ille etiam sacrarium scelerum domi suæ fecerat, scirem esse præmissam. In exilium ejiciebam¹⁶, quem jam

haberi non potuisse, nisi in templo notius est quam ut confirmari debeat.

7. *Senator.* Ven. et Pitb. cud. *senatorum.*

8. *Vehemens ille consul.* Id est, quem vehementem clamant, qui Catilina ejectum queruntur.

9. *Quum ille, homo audacissimus.* Ut admirabilis videatur cum reticuisse, et ut constet id non metu, sed conscientia effectum. Sic in Oratore: « nobis homo audacissimus Catilina in senatu accusatus obmutuit ».

10. *Ubi fuisset.* In optimo Mureti libro hæc duæ voces non leguntur, et sane eas si quis sustulerit, nihil, ut opinor, neque de sententia, neque de orationis vehementia detraxerit.

11. *Quid in proximam constituisset.*

Veter. in proxima. Proximam dicit non eam quæ antecesserat, sed eam quæ proxime sequutura erat, in quam constituerat Catilina se exiturum.

12. *Descripta.* Distributa, divisa; ut v. in Antonium: quorum ipsorum bona, quantacumque erant, statim suis comitibus compotoribusque descripsit.

13. *Quum teneretur.* Vulgo, cunctaretur.

14. *Quum secures, quum fasces.* Catilina enim sibi et nomen, et ornamenta dignitatis consularis, in castra Mallii proficiscens, assumpserat, ut ait Dio.

15. *Aquilam illam argenteam.* De qua superiore commentario diximus.

16. *In exilium ejiciebam.* Minimo

ingressum esse in bellum videbam? Etenim, credo, Mallius istè, centurio, qui in agro Fesulano castra posuit, bellum populo romano suo nomine indixit; et illa castra nunc non Catilinam ducem exspectant; et ille, ejectus in exilium, se Massiliam¹⁷, ut aiunt¹⁸, non in hæc castra conferet.

VII. O conditionem miseram, non modo administrandæ, verum etiam conservandæ reipublicæ! Nunc, si L. Catilina, consiliis, laboribus, periculis meis circumclusus ac debilitatus, subito pertimuerit, sententiam mutaverit, deseruerit suos, consilium belli faciendi abjecerit, ex hoc cursu sceleris et bellî, iter ad fugam, atque in exilium converterit: non ille a me spoliatus armis audaciæ, non obstupefactus ac perterritus mea diligentia, non de spe conatuque depulsus, sed indemnatus¹, innocens, in exilium ejectus a consule, vi et minis esse dicitur: et erunt, qui illum, si hoc fecerit, non improbum, sed miserum; me non diligentissimum consulem, sed crudelissimum tyrannum existimari velint. Est mihi tanti², Quirites, huius invidiæ falsæ atque iniquæ tempestatem subire, dummodo a vobis hujus horribilis belli ac ne-

proptus in exilium ejici dicendus ille qui sua sponte in bellum ingressus est; quum autem bellum sponte inchoaverit Catilina, non igitur in exilium ejectus est.

17. *Massiliam*. Hunc enim numerum Catilina et socii ejus disseminant. Phocæenses quod Cyro servire nollent, ut ait Eustathius Thessalonicensis, reliquerunt patrias sedes, quumque in Galliam venissent, Massiliam condiderunt. Ea civitas a Cicerone, Livio, Strabone, Valerio Maximo, Justino aliisque scriptoribus nimirum commendatur, tanquam nimis virtu-

tis atque humanitatis domicilium fuerit. Cives romani qui in exilium ibant, Massiliam fere se conferebant. Sic L. Scipio Asiaticus, sic T. Annius Milo qui Clodium occidit, etc.

18. Schütz. hæc verba, jam ab Henmann et Ernest. damnata, delet. J. V. L.

VII. 1. *Indemnatus*. Indicta causa.

2. *Est mihi tanti*. Suband. momenti, vel pretii. Hanc formulam interpretes variis modis explanare conati sunt. Sensus certe patet: Me omnino felicem arbitraturus sum, si tempestatem hanc subeam, dummodo, etc.

farii periculum depellatur. Dicatur sane ejectus esse a me, dummodo eat in exilium; sed mihi credite, non est iturus. Numquam ego a diis immortalibus optabo, Quirites, invidiæ meæ³ levandæ causa, ut L. Catilinam ducere exercitum hostium, atque in armis volitare audiat: sed triduo tamen audietis; multoque magis illud timeo⁴, ne mihi sit invidiosum aliquando, quod illum emisero potius, quam quod ejecerim. Sed quum sint homines⁵, qui illum, quum profectus sit, ejectum esse dicant, iidem, si interfectus esset, quid dicerent? Quamquam isti⁶, qui Catilinam Massiliam ire dictitant, non tam hoc queruntur, quam verentur⁷. Nemo est istorum tam misericors⁸, qui illum non ad Mallium, quam ad Massilienses ire malit. Ille autem⁹, si mihercule hoc, quod agit, numquam ante cogitasset, tamen latrocinantem se interfici mallet, quam exulem vivere. Nunc vero, quum ei nihil adhuc præter ipsius voluntatem cogitationemque acciderit, nisi quod vivis nobis Roma profectus est, optemus potius, ut eat in exilium, quam queramur.

3. *Invidiæ meæ.* Id est, invidiæ qua me prosequuntur.

4. *Multoque magis illud timeo.* Non timeo, inquit, ne mihi invidiosum sit quod Catilinam ejecerim; namque neque ejeci, et si ejecissem, desperatum ac nefarium hominem ejecissem; sed illud metuo ne mihi invidiæ sit, quod eum emisero, quem summo supplicio afficere debueram.

5. *Sed quum sint homines.* Reddit ad illud quod initio proposuerat, cur Catilinam non interficeret, argumentaturque a minori hoc modo: quum Catilina ex urbe profectus sit, mihi crimini vertunt, quasi eum ejecerim,

ergo multo magis me criminarentur, si eum interfecissem.

6. *Quamquam isti.* Significat hæc querelam manare ab hominibus male affectis in rempublicam et non alienis a conjuratione.

7. *Quam verentur.* Cupiunt enim eum quam primum cum exercitu ad urbem accedere, et metuntur, ne consilium mutet.

8. *Tam misericors.* Fingebant enim se miserari Catilinæ casum, tamquam injuria ejecti, et in falsam invidiam vocati.

9. *Ille autem.* Argumentum a minore.

VIII. Sed cur tamdiu¹ de uno hoste loquimur, et de eo hoste, qui jam fatetur se esse hostem, et quem, quia, quod semper volui, murus interest, non timeo: de his, qui dissimulant, qui Romæ remaneant, qui nobiscum sunt, nihil dicimus? Quos quidem ego, si ullo modo fieri possit², non tam ulcisci studeo, quam sanare, et ipsos placare reipublicæ; neque, id quare fieri non possit, si me audire volent, intelligo. Exponam enim vobis³, Quirites, ex quibus generibus hominum istæ copię comparentur: deinde singulis medicinam consilii atque orationis meæ, si quam potero, afferam.

Unum genus est eorum⁴, qui, magno in ære alieno, majores etiam possessiones habent; quarum amore adducti, dissolvi⁵ nullo modo possunt. Horum hominum species⁶ est honestissima: sunt enim locupletes; voluntas vero, et causa impudentissima. Tu agris, tu ædificiis, tu argento, tu familia, tu rebus omnibus ornatus et copiosus sis: et dubites de possessione detrahere, acquirere ad fidem? Quid enim expectas?

VIII. 1. *Sed cur tamdiu.* Transitio. Satis, inquit, superque de Catilina loquuti sumus; dicendum jam de iis, qui magis pertimescendi sunt, qui, quum sint nefario illo conjurationis fœdere implicati, tamen in urbe manserant.

2. *Alii, posset.* J. V. L.

3. *Exponam enim vobis.* Hæc brevi propositione et benevolentiam sibi comparat, quum ostendit se sanare malle quam ulcisci; et docilem auditorem facit, exponens aperte et dilucide quibus de rebus ingreditur dicere; atque ipsa necessitas et magnitudo periculi reddit.

4. *Unum genus est eorum.* Abest genus. Sex e generibus hominum conflatas esse Catilinae copias dicit,

de quibus singulis ordine videbimus. Primi sunt locupletes obarrati, amantes possessionum. His id consilii dat, ut divendita aliqua parte possessionum dissolvant eas, quæ debent, quod ut etiam cogantur facere, tabulas sanctionis propositurum se esse profectur.

5. *Dissolvi.* Liberari alieno ære.

6. *Horum hominum species.* Afferunt enim divitiarum aliquid dignitatis, et quum omnibus tum maxime locupletibus expedire videtur, nullos in reipublica motus excitari. Cicero XIII Philippica: «bonos cives primum natura efficit; adjuvat deinde fortuna; omnibus enim bonis expedit salvam esse rempublicam, sed in iis, qui fortunati sunt, magis id apparet».

bellum? quid? ergo in vastatione omnium tuas possessiones sacrosanctas? futuras putas? An tabulas novas⁸? errant, qui istas a Catilina exspectant. Meo beneficio tabulae novae proferentur, verum auctionariae⁹. Neque enim isti, qui possessiones habent, alia ratione ulla salvi esse possunt. Quod si maturius facere voluissent, neque (id quod stultissimum est) certare cum usuris¹⁰ fructibus praediorum; et locupletioribus his, et melioribus civibus uteremur. Sed hosce homines minime puto pertimescendos, quod aut deduci¹¹ de sententia possunt; aut, si permanebunt, magis mihi videntur vota facturi contra rempublicam, quam arma laturi¹².

IX. Alterum genus est¹ eorum, qui quamquam

7. *Sacrosanctas*. Ut eas nemo violare, aut etiam attingere audeat.

8. *Tabulas novas*. Tabulae sunt codices accepti et expensi. Hinc tabulae novae dicuntur quum debitores creditas pecunias cum usuris persolvere non coguntur, et abolitis prioribus debitis novae tabulae conficiuntur. Catilinus igitur, qui videret magnam in civitate res alienum esse, polleebatur se publice incensurum omnes creditorum tabulas, ita ut nemo, quod ares alieni antea contraxisset persolvere cogereetur. *Tabulas novas* primus Athenis instituit Solon. Sub consulatu Valerii Flacci, qui Mario substitutus fuit anno Urbis conditae 667, lege promulgata, argentum aere solutum est, inquit Sallustius cap. 30, id est, aasem solverunt qui aereus erat, loco sestertii, quod argenteum, et quatuor assibus valebat. Ita creditores 75 pro 100 perdidierunt.

9. *Tabulae . . . auctionariae*. Quibus publicae affixis significabatur oblatorum possessiones hactenus subijci ac

endi plurimum offerenti, constituto auctionis die. Pro Roscio Amerino, cap. 8, videre est Ciceronem in tabulis cavillari.

10. *Certare cum usuris*. Est velle usuras sortis creditae solvere fructibus possessionum quae pignori datae fuerant. Sed quum osurae longe majores essent fructibus, res alienum singulis annis crescebat, debitor solvere non poterat, et ejus proprietates creditoribus addicebatur. Si debitores partem possessionum suarum vendidissent et solvissent, osuras lacerati essent fructibus superiores et fortunam non perdidissent.

11. *Quod aut deduci*. Quum viderint prolatis tabulis auctionariae, imponi sibi solvendi necessitatem.

12. *Quam arma laturi*. Quod divites vitae deliciis assueti, labores et pericula fugiunt, quae pauperes, sortem suam mutandi causa, audacter obeunt.

IX. 1. *Alterum genus est*. In secunda quasi cohorte Catilinae legionis locuti eos, qui quum aere alieno obruti

premuntur aëre alieno, dominationem tamen expectant; rerum potiri volunt; honores, quos quieta republica desperant, perturbata consequi se posse arbitrantur. Quibus hoc præcipiendum videtur, unum scilicet et idem, quod ceteris omnibus, ut desperent, se id, quod conantur², consequi posse: primum omnium me ipsum vigilare, adesse, providere reipublicæ; deinde magnos animos esse in bonis viris, magnam concordiam, maximam multitudinem, magnas præterea copias militum; deos denique immortales huic invicto populo³, clarissimo imperio, pulcherrimæ urbi, contra tantam vim sceleris, præsentibus auxiliis esse laturos. Quod si jam sint id, quod cum summo furore cupiunt, adepti; num illi in cinere urbis, et sanguine⁴ civium, quæ mente conscelerata ac nefaria concupierunt, se consules⁵ ac dictatores, aut etiam reges sperant futuros? Non vident id se cupere, quod si adepti fuerint, fugitivo alicui, aut gladiatori⁶ concedi sit necesse?

Tertium genus⁷ est ætate jam affectum, sed tamen

essent, ad honores tamen et imperia quoquo modo pervenire cupiebant; ideoque novis rebus studebant, quod facile cernerent, se quieta republica, nunquam ea quæ optabant consequuturos. Imitatio Æschini in Ctesiphontem.

2. *Id, quod conantur.* Ut reipublicæ facies immutetur.

3. *Huic invicto populo.* Sic pro Plancio populum romanum vocat principem populum, et omniom gentium dominum, atque victorem. Quibus etiam verbis utitur VI in Antonium.

4. *In cinere urbis, et sanguine.* Quoniam supra sæpe dixerat, eos de cæde tantum et incendiis cogitare. MSS in sanguine.

5. *Se consules ac dictatores.* Melius forte, ut nuper Garaton. e Lamb. et MSS edidit, « consules se ac dictatores ». J. V. L.

6. *Fugitivo alicui, aut gladiatori.* Servorum enim, et gladiatorum magna in exercitu Catilinæ vis fuit; ergo si ille, quod optabat, consequutus fuisset, sine dubio tradidisset honores, mandassetque imperia, non iis qui votis ipsi favissent, spectatoresque otiosos se præbuisent, sed iis quorum in bello gerendo virtutem et industriam expertos esset.

7. *Tertium genus.* Duo priora genera erant eorum qui favebant quidem conjunctioni, sed ita tamen ut arma non caperent, neque ad exercitum profici-

exercitatione robustum : quo ex genere est ipse Mallius, cui nunc Catilina succedit. Hi sunt homines ex iis coloniis⁸, quas Fesulis⁹ Sulla constituit : quas ego universas civium esse optimorum, et fortissimorum virorum sentio; sed tamen hi sunt coloni, qui se in insperatis repentinisque¹⁰ pecuniis sumptuosius insolentiusque jactant. Hi dum ædificant, tamquam beati; dum prædiis, lecticis, familiis magnis¹¹, conviviis apparatus delectantur, in tantum æs alienum inciderunt, ut, si salvi esse velint, Sulla sit iis ab inferis excitandus. Qui etiam nonnullos agrestes¹², homines tenues atque egentes, in eandem illam spem rapinarum veterum impulerunt. Quos ego utrosque, Quirites, in eodem genere prædatorum direptorumque pono. Sed eos hoc moneo : desinant furere, ac proscriptiones et dictaturas cogitare. Tantus enim illorum temporum dolor inustus est civitati¹³, ut jam ista

acerentur; nunc illos qui in exercitu erant enumerat. Veteres libri habent : « Tertium genus est ætate jam effatum. . . Quo ex genere iste est Mallius », loco « est ipse Mallius ».

8. *Ex iis coloniis.* Sulla milites, quorum erat auxilium usus, magnis et muneribus et honoribus prosecutus est; nam e gregariis etiam militibus alios senatores fecit, alios ita divites, ut regio victu, quod ait Sallustius, atque cultu ætatem agerent; præterea in multa Italiæ oppida militum suorum colonias deduxit, interque eos civium dumos agrosque partitus est. Ex illis igitur militibus multi qui, largius suo usi, in inopiam ex abundantia quum decidissent, veterum rapinarum memores, nihil aliud quam bellum civile cupiebant; nati Mallium ducem, qui ipse quoque sub Sulla ætenuæ militaverat, Catilinæ partes insequuntur.

9. *Quas Fesulis.* Vox *Fesulis* auctoribus Moreto, Manut. Lamb. Lallens. delenda videtur; non enim plures colonias Sulla *Fesulis* constituerat.

10. *Qui se in insperatis repentinisque.* In adest. Natura comparatum est ut qui subito et præter spem ad magnas pecunias pervenerunt, licet jactent se ob eas insolentius, et eis intemperantius abutantur.

11. *Familiis magnis.* Magni numero servorum.

12. *Nonnullos agrestes.* Quos supra vocavit rusticos decoctores.—*Tenues.* Ita eleganter vocantur pauperes. Cicero pro Roscio Amer. « Quod si accedit eodem, ut tenuis antea fuerit? » Et paullo post : « Is qui antea tenuis fuerit, an is qui postea factus sit egentissimus? »

13. *Inustus est civitati.* Impressus est animo civium.

non modo homines, sed ne pecudes quidem¹⁴ mihi passuræ esse videantur.

X. Quartum genus¹ est sane varium, et mixtum, et turbulentum; qui jampridem premuntur; qui numquam emergent; qui partim inertia, partim male gerendo negotio², partim etiam sumptibus, in vetere ære alieno vacillant; qui vadimoniiis, judiciis, proscriptionibus bonorum³ defatigati, permulti et ex urbe et ex agris se in illa castra conferre dicuntur. Hosce ego non tam milites acres, quam infitiores⁴ lentos esse arbitror. Qui homines primum si stare non possunt, corruiant⁵: sed ita, ut non modo civitas, sed ne vicini quidem proximi sentiant. Nam illud non intelligo, quamobrem, si vivere honeste⁶ non possunt, perire turpiter⁷ velint; aut cur minore dolore perituros se cum multis, quam si soli pereant, arbitrentur.

Quintum genus est parricidarum, sicariorum, denique omnium facinorosorum; quos ego a Catilina non revoco: nam neque divelli ab eo possunt; et pereant

14. *Ne pecudes quidem.* Liberior figura ex Platone sumpta, quam etiam de Anglia loquens imitata est clarissima femina de Stael.

X. 1. *Quartum genus.* Primum genus, obærat, amantes possessionum. Secundum, obærat, honorum cupidi. Tertium, Sullaui milites. Quartum, urbani decoctores. Quintum, accelerati, sicarii, parricidæ. Sextum, impuri et impudici.

2. *Male gerendo negotio.* Rem familiarem male gerendo.

3. *Vadimoniiis, judiciis, proscriptionibus bonorum.* Præclarus ordo: primum enim vadatur creditor debitorem. Si debitor vadimonium deseruerit, iudicium adversus eum datur, mittiturque creditor in possessionem. Si per

triginta dies bona possessa fuerint, proscribuntur.

4. *Infittiores.* Schütz. ex Heumanno et al. sed sine MSS *insidiatores*.—*Infittiores.* Id est, ad negandum iis quibus debent exercitati.—*Lentos.* Ad arma parum aptos.

5. *Si stare non possunt, corruiant.* Id est, si ita oppressi sunt, ut retinere statum et fortunas suas non queant; subeant infamiam, patiantur bona sua proscribi, exeuntes civitate; sed ita ut nullum incommodum e ruina ipsorum non modo ad civitatem, sed ne ad vicinos quidem perveniat.

6. *Vivere honeste.* Locum et statum in civitate obtinendo.

7. *Perire turpiter.* In bello contra patriam.

sane in latrocinio, quoniam sunt ita multi, ut eos capere carcer non possit.

Postremum⁸ autem genus est, non solum numero, verum etiam genere ipso atque vita; quod proprium est Catilinæ, de ejus delectu, inio vero de complexu ejus ac sinu: quos pexo capillo⁹, nitidos, aut imberbes¹⁰, aut bene barbatos videtis; manicatis et talaribus tunicis¹¹; velis amictos, non togis: quorum omnis industria vitæ, et vigilandi labor in antelucanis cœnis¹² exponitur. In his gregibus omnes aleatores, omnes adulteri, omnes impuri impudicique versantur. Hi pueri tam lepidi ac delicati, non solum amare et amari, neque cantare et saltare, sed etiam sicas vibrare, et spargere venena didicerunt: qui nisi

8. *Postremum*. Duplicem habet sensum; nam et id, quod ultimo loco ponitur, postremum dicimus; et homines dissolutos, abjectos, nequitie ac libidini deditos, non absque elegantia, postremos homines nominamus. Genus igitur illud hominum non tantum numero, verum etiam genere ipso atque vita postremum est.

9. *Pexo capillo*. Mollitiem significat; itaque ex contrario Horatius: «Hunc et ineomptis Curiam capillis Utilem bello tulit, et Camillam Sæva paupertas».

10. *Imberbes*. Vel ætate, vel artificio. — *Aut bene barbatos*. Mamotius conj. *perne barbatos*. Garaton. *belle*. *Bene barbatos*. Id est, comata et delibuta unguentis barbula. Barbam auferunt Romani usque ad annum U. C. 454, quo tempore primum e Sicilia tonsores in Urbem adduxit P. Licinius Mena, ut est apud Plinium, lib. XIII; ideoque tam super Cicero veteres illos barbatos vocat, pro Muræna: «Apud illos barbatos»; pro Cœlio: «Aliquis

mibi ab inferis excitandus est ex barbatia illis»; pro Sextio: «Unum te aliquem ex barbatia illis». Postea increbuit consuetudo, ut barbam alerent juvenes, raderent senes, ut cognoscitur ex A. Gellio. Cicero igitur hoc loco *bene barbatos* quam dicit, homines adolescentulos significat. Sic ad Attic. «Concursabant barbatuli juvenes».

11. *Manicatis et talaribus tunicis*. Quorum utraque mulieribus permixta, viris maxime indecora habebatur. — *Velis amictos, non togis*. Togarum laxitatem et tenuitatem significat. Homines austeriores eurtas et strictiores togas habebant, ut Cato: «Exiguæque togæ simul et textura Catonem». Lauti veru et delicati laxas. Peto Albinovanus de Mecenatis obitu: «Aut tibi ventosi quid nocere animus?» Et Titullus: «Defluit effuso cui toga laxa sinu». Vid. A. Rubenium de re vestiaria, II, cap. 12.

12. *In antelucanis cœnis*. A prima nocte ad auroram usque productis. — *Hi pueri*. Adolescentes tam molles.

exeunt, nisi pereunt, etiamsi Catilina perierit, scitote hoc in republica seminarium Catilinarium¹³ futurum. Verumtamen quid sibi isti miseri volunt? num suas secum mulierculas sunt in castra ducturi? quemadmodum autem illis carere poterunt, his praesertim jam noctibus¹⁴? Quo autem pacto illi Apeninum, atque illas pruinas ac nives perferent? nisi idcirco se facilius hiemem toleraturos putant, quod nudi in conviviis saltare¹⁵ didicerunt. O bellum magnopere pertimescendum, quum hanc sit habiturus Catilina scortorum¹⁶ cohortem praetoriam¹⁷!

XI. Instruite nunc, Quirites, contra has tam praeclaras¹ Catilinæ copias vestra praesidia vestrosque exercitus: et primum gladiatori illi confecto et saucio², consules imperatoresque vestros opponite; deinde contra illam naufragorum³ ejectam ac debilitatam manum, florem totius Italiae ac robur educite. Jam vero⁴ urbes coloniarum ac municipiorum respondebunt Catilinæ tumulis⁵ silvestribus. Neque vero ceteras copias, ornamenta, praesidia vestra, cum illius latronis inopia atque egestate conferre debeo. Sed, si, omissis his rebus omnibus, quibus nos suppeditamus⁶, eget ille, senatu, equitibus ro-

13. *Catilinarium*. Rectius forte, «*Catilinarum*», J. V. L.

14. *His praesertim jam noctibus*. Tam longis tamque frigidis.

15. *Quod nudi in conviviis saltare*. Saltare ipsum probro vertebatur apud Romanos, saltare in conviviis nudum summæ infamiae.

16. Olim, *scortatorum*; Lambinus utrumque verbum retinendum potat. Ridicule. J. V. L. — Scortum dicitur etiam de viris moliebris patientibus.

17. *Cohortem praetoriam*. Quam

ipse praetor, id est, imperator, perpetuo circa se habeat.

XI. *Tam praeclaras*. Tam egregias et formidandas, Ironia.

2. *Confecto et saucio*. Roma expulsa Catilina erat coconfecti instar gladiatoris, cui sola mors reliqui est.

3. *Naufragorum*. Qui fortunis omnibus eversi, ab omni re et spe derelicti jacent.

4. Moret. conj. *viros*; Garat. *arces*.

5. *Tumulis*. Aliquot MSS *caeculis*.

6. Al. *superamus*, J. V. L.

manis, populo, urbe, ærario, vectigalibus, cuncta Italia, provinciis omnibus, exteris nationibus; si, inquam, his rebus omissis, ipsas causas, quæ inter se confligunt, contendere⁷ velimus: ex eo ipso, quam valde illi jaceant, intelligere possumus. Ex hac enim parte pudor pugnat, illinc petulantia; hinc pudicitia, illinc stuprum; hinc fides, illinc fraudatio; hinc pietas, illinc scelus; hinc constantia, illinc furor; hinc honestas, illinc turpitudine; hinc continentia, illinc libido; denique æquitas, temperantia, fortitudo, prudentia, virtutes omnes, certant cum iniquitate, cum luxuria, cum ignavia, cum temeritate, cum vitiis omnibus; postremo copia cum egestate, bona ratio cum perdita, mens sana cum amentia, bona denique spes cum omnium rerum desperatione confligit. In hujusmodi certamine ac prælio, nonne, etiamsi hominum studia deficiant, dii ipsi immortales cogent ab his præclarissimis virtutibus tot et tanta vitia superari?

XII. Quæ quum ita sint, Quirites, vos, quemadmodum jam antea¹, vestra tecta custodiis vigiliisque defendite: mihi, ut urbi sine vestro motu, ac sine ullo tumultu, satis esset præsidii, consultum ac provisum est². Coloni omnes municipesque vestri, certiores a me facti de hac nocturna excursionem Catilinæ, facile urbes suas finesque defendent: gladiatores, quam sibi ille maximam manum et certissimam fore putavit, quamquam meliore animo sunt, quam pars

7. *Contendere*. Conferre, comparare. — *Causæ* h. l. sunt virtutes et vitia, quæ invicem sibi repugnant, et ad mutuum inendum certamen impellunt.

XII. 1. *Antea*. Nempe fecistis. Al. « jam antea dixi ». J. V. L.

2. *Mihi*. . . *consultum ac provisum est*. Id est, ego consului ac providi, ut Urbi satis esset præsidii. Græcum loquendi genus, quale illud e *Divinatione*: « Magno studio mihi a pueritis est elaboratum ».

patriciorum, potestate tamen nostra continebuntur. Q. Metellus, quem ego, prospiciens hoc, in agrum Gallicanum Picenumque præmisi, aut opprimet hominem, aut omnes ejus motus conatusque prohibebit. Reliquis autem de rebus constituendis, maturandis, agendis³, jam ad senatum referemus, quem vocari videtis.

Nunc illos, qui in urbe remanserunt, atque adeo qui contra urbis salutem, omniumque vestrum, in urbe a Catilina relictis sunt, quamquam sunt hostes, tamen, quia nati sunt cives, monitos etiam atque etiam volo. Mea lenitas adhuc si cui solutior⁴ visa est, hoc exspectavit, ut id, quod latebat, erumperet: quod reliquum est, jam non possum oblivisci, meam hanc esse patriam, me horum esse consulem; mihi aut cum his vivendum, aut pro his esse moriendum. Nullus est portæ custos, nullus insidiator viæ⁵: si qui exire volunt, consulere sibi possunt; qui vero in urbe se commoverit, cujus ego non modo factum, sed inceptum ullum conatumve contra patriam deprehendero, sentiet in hac urbe esse consules vigilantes, esse egregios magistratus, esse fortem senatum, esse arma, esse carcerem, quem vindicem nefariorum ac inanifestorum scelerum majores nostri esse voluerunt.

XIII. Atque hæc omnia sic agentur, Quirites, ut res maximæ minimo motu, pericula summa nullo tumultu⁶, bellum intestinum ac domesticum, post

3. *Constituendis, maturandis, agendis*. Præclarus ordo; nam antequam incipias, consulto, et ubi consulueris, mature facto opus est.

4. *Solutior*. Remissior, negligentior. Severus et solutus, sive dissolutus ap.

Ciceronem opponuntur. Cf. Orat. I, 2.

5. *Insidiator viæ*. Qui eos qui ad Catilinam proficiscuntur, impediat, aut occidat.

XIII. 1. *N. tumultu*. I. e. nulla commotione populi, nulla concertatione.

hominum memoriam crudelissimum ac maximum, me uno togato duce² et imperatore, sedetur: quod ego sic administrabo, Quirites, ut, si ullo modo fieri poterit, ne improbus quidem quisquam in hac urbe pœnam sui sceleris sufferat. Sed si vis manifestæ audaciæ, si impendens patriæ periculum me necessario de hac animi leuitate deduxerit³, illud profecto perficiam, quod in tanto et tam insidioso bello vix optandum videtur, ut ne quis bonus⁴ intreat, paucorumque pœna vos jam omnes salvi esse possitis. Quæ quidem ego neque mea prudentia, neque humanis consiliis fretus polliceor vobis, Quirites; sed multis et non dubiis deorum immortalium significationibus⁵, quibus ego ducibus in hanc spem sententiamque sum ingressus: qui jam non procul, ut quondam solebant, ab externo⁶ hoste atque longinquo, sed hic præsentibus suo numine atque auxilio sua templa atque urbis tecta defendunt: quos vos, Qui-

2. *Me uno togato duce.* Dum civilibus rebus præsum. Hoc est, quod postea iactavit illo invidioso versiculo: «Cedant arma togæ». Porro consulares viri, etiam quum publice ibatur ad sagæ, togati tamen esse consueverant.

3. *Deduxerit.* Sic codd. quique Oxon. et multi alii, quos Gœrens. probat ad Cic. Acad. II, 1. Vulgo *deduxerint*, J. V. L.

4. Alii, «ut neque quisquam bonorum»; al. «ut neque bonus quisquam». J. V. L.

5. *Deorum immortalium significationibus.* Tales videlicet significationes dicit qualis est ea, quam commemorant Din et Plutarchus. Nempe quum in Ciceronis domo virgines vestales sacra solemoni ex more pro populi

salute cum Terentia Ciceronis uxore facerent, longe solito altius se extulisse flammam. Sed uterque hoc contigisse ait, quum jam Lentulus abdicare se prætura coactus esset. His autem ex industria prodigiis mire ad augendum populi animus utitur Cicero. — Verbum autem *significare* et *significatio* esse aruspiciæ, atque ad omnis divinationis, ex hoc et aliis locis docuit Brookhus. ad Tibull. II, 1, 26.

6. *Ab externo.* Olim legebatur *extero*. Correxerit Grævius ex vet. codd. cui nos accesserimus, quod *externus* magis *domestico* solet opponi. Sic T. Livius, XXXV, 14: «ut Italiæ gentes regis externi, quam populi romani tandem principis in ea terra, imperium esse mallet». Conf. etiam Sallust. Hist. I, 8, et ipsum Tol-

438 M. T. CIC. IN L. CATILINAM, II.

rites, precari, venerari⁷ atque implorare debetis, ut, quam urbem pulcherrimam, florentissimam, potentissimamque esse voluerunt, hanc, omnibus hostium copiis terra marique superatis, a perditissimorum civium nefario scelere defendant.

lium, de Offic. II, 8; III, 12; IV, 10.

7. *Precari, venerari.* Venerari est orare, quod et veniam petere dicitur. Sic Virgilius: « Multa movens animo

nymphas venerabar agrestes, Gradivumque patrem, Geticis qui præsidet arvis, Rite secundarent visus, omenque levarent ».

M. TULLII CICERONIS
ORATIO TERTIA
IN L. CATILINAM

ARGUMENTUM.

Postquam Catilinam in castra Malliana profectum esse Romæ compertum est, senatus, ut narrat Sallustius, c. 36 seqq. Catilinam et Mallium hostes judicat; præterea decernit, uti consules delectum habeant, Antonius cum exercitu Catilinam persequi maret, Cicero urbi præsidio sit. Eodem tempore Lentulus Sura P. Umbreno cuidam negotium dat, uti legatos Allobrogum requirat, eosque si possit, impellat ad societatem belli. Umbrenus postquam eos videt queri de avaritia magistratuum, eos in domum absentis Bruti foro propinquam ducit, ibi præsentem Gabinio conjurationem aperit, socios nominat, dein eos pollicitos operam suam dimittit. Allobroges re deliberata, pro incerta spe, certa præmia mereri malunt; Q. Fulvio Sangæ rem omnem, uti cognoverant, aperiunt. Cicero per Sangam consilio cognito legatis præcipit, ut studium conjurationis vehementer simulent, ceteros adeant, bene polliceantur, dentque operam, ut eos quam maxime manifestos habeant.... At Romæ Lentulus cum ceteris, qui principes conjurationis erant, paratis, ut videbantur, magnis copiis, constituerunt, ut Catilina in agrum Fesulanum quum venisset, L. Bestia tribunus plebis, concione habita, quereretur de actionibus Ciceronis, bellicque gravissimi invidiam optimo consuli imponeret; eo signo proxima nocte cetera multitudo conjurationis suum quisque negotium exsequerentur. Sed ea divisa hoc modo dicebantur. Statilius et Gabinius uti cum magna manu duodecim simul opportuna loca urbis incenderent, quo tumultu facilius aditus ad consulem et ceteros, quibus insidiæ parabantur, fieret; Cethegus Ciceronis januam obsideret, eum vi aggredere- tur; alius autem alium, filii familiarum, quorum ex nobilitate maxima pars, parentes interficerent, simul cæde et incendio percussis omnibus, ad Catilinam erumperent.... Sed Allobroges ex præcepto Ciceronis per Gabinium ceteros conveniunt, ab Lentulo, Cethego, Statilio, item Cassio postulant jusjurandum, quod signatum ad cives perferant; aliter haud facile eos ad tantum negotium impelli posse. Ceteri nihil suspicientes dant; Cassius

semet eo brevi venturum pollicetur, ac paullo ante legatos ex urbe proficiscitur. Lentulus cum his Vulturcium quemdam Crotoniensem mittit, ut Allobroges prius, quam domum pergerent, cum Catilina, data et accepta fide, societatem confirmarent. Ipse Vulturcio literas ad Catilinam dat. His rebus ita actis constituta nocte, qua proficiscerentur, Cicero, per legatos cuncta edoctus, L. Valerio Flacco et C. Pomptino prætoribus imperat, ut in ponte Mulvio per insidias Allobrogum comitatus deprehendant; rem omnem aperit, cujus gratia mittebantur; cetera, uti facto opus sit, ita agant. Homines militares, sine tumultu, præsidii collocatis, sicuti præceptum erat, occulte pontem obsidunt. Postquam ad id loci legati cum Vulturcio venire et simul utrinque clamor exortus est, Galli, cognito consilio, sine mora prætoribus se tradunt. Vulturcius primo, cohortatus ceteros, gladio se a multitudine defendit; dein, ubi a legatis desertus est, multa prius de salute sua Pomptinum obtestatus, quod ei notus erat, postremo timidus, ac vitæ diffidens, veluti hostibus, sese prætoribus dedit. Quibus rebus confectis omnia propere per nuntios consuli declarantur. Cicero igitur vocari ad sese jubet Lentulum, Cethegum, Statilium, Gabiniumque, itemque Ceparium Tarracinensem, qui in Apuliam ad concitanda servitia proficisci parabat. Ceteri sine mora veniunt; Ceparius, paullo ante domo egressus, cognito indicio, ex urbe profugerat. Consul Lentulum, quod prætor erat, ipse manu tenens, in senatum perducit; reliquos cum eustodibus in ædem Concordiæ venire jubet. Eo senatum advocat, magnaque frequentia ejus ordinis, Vulturcium cum legatis introducit; Flaccum prætorem scrinium cum literis, quas a legatis acceperat, eodem adferre jubet. Facile conjurationis principes indicii et literis convincuntur, quos postquam in custodiam tradi jussit senatus, indicibus præmia et Ciceronis nomine diis immortalibus supplicatio decernitur: qui honos ante Ciceronem togato contigit nemini; atque hoc a ceteris interfuit, quod ceteræ de republica bene gesta, hæc una conservata republica sit constituta.

Postquam dimissus senatus, Cicero sub noctem concionem populi habet, in qua rem omnem, de patefactis conjuratorum consiliis, enarrat.

Ac primo quidem sibi et civibus gratulatur orator, quod Roma

ab atrocissimo discrimine servata sic ac restituta, cap. 1. Inde vivida et luculenta narratione hoc die gesta singulatim describit, 2-5. Deinde quod senatus censuerit, nondum perscripto SCto, ex memoria exponit; in primis de conjuratis in liberam custodiam traditis, 6. Itaque Cicero populum existimare jubet, omnes Catilinæ copias, omnes spes atque opes, his depulsis urbis periculis, concidisse, 7. Sequitur magnificentissima deorum laudatio, quorum nutu ac consilio omnia gesta sunt, et qui ita Romam servaverunt, ut tamquam administro tantum Cicerone sint usi. Tum prodigia hoc ipso anno visa, tum maxime Jovis simulacrum hoc ipso mane ex augurum monitu in Capitolio statutum commemorat. Totum hunc loc. non oratorie minus quam poetice tractat, et ita deos inducit Cicero, ut eis detectæ conjurationis laus merito apud populum tributa esse videatur, 8, 9. Postremo, Quirites hortatur, ut supplicationem decretam cum conjugibus ac liberis celebrent, 10; seque nullum præmium pro tantis rebus gestis præterquam hujus diei memoriam sempiternam postulare, significat, 11; hortaturque eos, ut provideant, ne sibi sua facta aliquando noceant; postremo eos æque ac prioro nocte tecta custodiis vigilisque defendere jubet, 12.

M. T. CICERONIS ORATIONES.

IN L. CATILINAM, ORATIO TERTIA, AD QUIRITES.

ORATIO PRIMA ET VICESIMA.

I. **R**EMPUBLICAM, Quirites, vitamque omnium vestrum, bona, fortunas, conjuges, liberosque vestros, atque hoc domicilium clarissimi imperii, fortunatissimam pulcherrimamque urbem, hodierno die, deorum immortalium summo erga vos amore, laboribus, consiliis, periculisque meis, ex flamma¹ atque ferro, ac pene ex faucibus fati² ereptam, et vobis conservatam ac restitutam videtis. Et, si non minus³ nobis⁴

1. 1. *Ex flamma atque ferro.* Ex iuceudiis et cæde. Hypallage.

2. *Ex faucibus fati.* Metaphora a feris ducta. Credebat veteres, quo temporis ponetu quis nasceretur, eo ipso fataliter constitui de morte atque interitu ipsius; quod indicat hic versiculus Maoulli: «Nascentes morimur, finisque ab origine pendet». Et illud Senecæ: «Primusque dies dedit extremum». Atque hæc potissimum in re

vim fati elucere arbitrabatur; inde factum opinor, ut morti atque interitui fati nomen tribuerint.

3. *Et si non minus.* Argumentum a pari. Paria sunt condere urbem et conditam servare. Is, qui urbem condidit, in deorum numerum relatus est; igitur et is qui eandem servavit, in honore et apud vos et apud posteros esse debebit.

4. *Nobis iucundi atque illustres.* Illu-

jucundi atque illustres sunt ii dies, quibus conservamur, quam illi, quibus nascimur⁵; quod salutis certa lætitia est, nascendi incerta conditio, et quod sine sensu nascimur, cum voluptate servamur⁶; profecto, quoniam illum, qui hanc urbem⁷ condidit, Romulum, ad deos immortales⁸ benivolentia fama-que sustulimus, esse apud vos posterosque vestros in honore debebit is⁹, qui eandem hanc urbem conditam amplificatamque servavit. Nam toti urbi, templis¹⁰, delubris, tectis ac mœnibus subjectos prope jam ignes circumdatosque restinximus; iidemque gladios in rempublicam dstrictos retudimus, mucronesque eorum a jugulis vestris dejecimus¹¹. Quæ quoniam in senatu illustrata¹², patefacta, comperta

tres dies proprie vocantur dies sereni, nubibusque et imbribus carentes; uti *no. x. illustris* dicitur quæ lous splendet. Hoc loco autem *illustres dies* sunt, quos quotannis ob memoriam illius rei celebramus ac colimus. Eorum partim sunt jucundi, ut li quibus nati, aut a magno periculo liberati sumus; quidam etiam acerbi, ut apud Virgil. « Jamque dies, ni fallor, sdest quem semper acerbum, Semper honoratum [sic di voluistis] habebo ». Non frustra igitur hæc duo *jucundi atque illustres* conjunxerit.

5. *Quibus conservamur, quam illi, quibus nascimur.* Natalem suum quisque quotannis celebrare consueverat, etiamque natalem eorum quos amabat; sed et eos dies colebant, quibus e magno aliquo discrimine erepti forent, ut Horatius kalendas martias, quod eo die casu arboris prope funeratus, tamen superstes fuserat. Vide lib. III, 8.

6. *Cum voluptate servamur.* Al. *conservamur.* J. V. L.

7. *Illum qui hanc urbem condidit.*

Romulum urbis conditorem fuisse confirmatum multorum seculorum consensu opinio est, neque tamen defuerunt e vetustis scriptoribus qui Romam multis fuisse ante Romulum ætatibus dicerent. Quæ de re vide Solinum, Polybist. cap. 2.

8. *Ad deos immortales.* Historia e Livio et silis nota est. Ennius: « Romulus in cælo cum diis genitalibus ævum degit ». Ei flaminem adjecit Numa, quem Quirinslem vocavit. Instituta etiam festa Quirinalia dicta, quæ celebrabantur 13 kalend. mart.

9. *Debebit is.* Se ipsum cum Romulo tacite confert, sed ita ut nullum arrogantiæ crimen subire posse videatur.

10. *Totius urbis templis.* Alteram lectionem dedit Græv. a MSS. J. V. L.

11. *A jugulis vestris dejecimus.* Al. *rejecimus.* J. V. L.

12. *Illustrata, patefacta, comperta.* Inversa gradatio. Nam primum Cicero perniciosa Catilinæ sociorum consilia compererat, deinde senatui patefecerat, denique illustraverat, id est, in

sunt per me, vobis jam exponam breviter, Quirites: ut et quanta, et quam manifesta, et qua ratione investigata et comprehensa sint, vos, qui ignoratis et expectatis, scire possitis¹³.

Principio¹⁴, ut Catilina paucis ante diebus¹⁵ erupit ex urbe, quum sceleris sui socios, hujusce nefarii belli acerrimos duces Romæ reliquisset: semper vigilavi¹⁶, et providi, Quirites, quemadmodum in tantis et tam absconditis insidiis salvi¹⁷ esse possemus.

II. Nam tum, quum ex urbe Catilinam ejiciebam (non enim jam vereor hujus verbi invidiam, quum illa magis sit timenda, quod vivus exierit), sed¹ tum, quum illum exterminari volebam; aut reliquam conjuratorum² manum simul exituram, aut eos, qui restitissent, infirmos sine illo ac debiles fore putabam. Atque ego³, ut vidi, quos maximo furore et scelere

incem produxerat. Aliquot habent: *comperitque*.

13. Reduxit Ernest. veterem lectionem, *ex actis scire possitis*, a pluribus tamen damnatum, J. V. L.

14. *Principio*. Hic caput secundum incipere posset; nam quæ præcedunt sunt totum orationis exordium; nunc jam incipit narratio.

15. *Paucis ante diebus*. Hic vicessimus quartus a Catilinæ profectioe erat dies.

16. *Semper vigilavi*. Narratio fit credibilis, si non tantum quomodo quidque contigerit, verum etiam quibus de causis ita contigerit, explanatur. Expositurus quem in modum patefacta, et quasi e tenebris eruta conjuratio sit, Cicero prius proponit causam, quæ id effecerit, nempe suam vigilantiam ac providentiam in rempublicam. Simul autem hæc modesta officii sui prædicatio ac commendatio,

non dici potest, quantum ad conciliandos auditorum animos valeat, et ad cetera præparet.

17. *Salvi*. Adnota quod sit officium ejus, cui commissa respublica est; nempe ut sopitis ac quiescentibus ceteris, ipse pro salute publica vigilet, quasque excubias agat. Franc. = *salvi esse possitis*.

II. 1. *Sed tum*. Subaud. inquam, vel denique.

2. *Conjuratorum*. Ut juratus, qui juravit; injuratus, qui non juravit; sic et conjuratus, qui conjuravit.

3. *Atque ego*. Hoc in loco *atque* valet *statim*, *continuo*, *confestim*. Virgilius: « si brachia forte remiast, Atque illum in præceps pronos rapit alvens amni ». Livius, XXVI, 39: « Hic Quintium simul pugnantem hortantemque suos incautus hasta transfigit; ille atque præceps, cum armis procedit ante proram ».

esse inflammatos⁴ sciebam, eos nobiscum esse, et Romæ remansisse: in eo omnes dies noctesque consumpsi, ut, quid agerent, quid molirentur, sentirem ac viderem; ut, quoniam auribus vestris, propter incredibilem magnitudinem sceleris⁵, minorem fidem faceret oratio mea, rem ita comprehenderem, ut tum demum animis salutis vestræ provideretis, quum oculis maleficium ipsum videretis. Itaque ut comperi, legatos Allobrogum⁶, belli Transalpini et tumultus Gallici⁷ excitandi causa, a P. Lentulo esse sollicitatos, eosque in Galliam ad suos cives⁸, eodemque itinere⁹, cum literis mandatisque, ad Catilinam esse

4. *Furore et scelere esse inflammatos.* Sic loquutus est libro quinto Accusationis: «Ipse inflammatus scelere ac furore in forum venit».

5. *Propter incredibilem magnitudinem sceleris.* Magna enim scelera non temere credi, neque levi conjectura pendii solent; immo quo atrociora sunt, eo ad faciendam fidem pluribus et certioribus notis coarguenda sunt, ut præclare disputatur in oratione pro Sex. Roscio Amerino.

6. *Legatos Allobrogum.* Populi Gallie Narbonensis, quorum caput *Genève*. Dicebatur eis jus ab iis prætoribus, quibus illa provincia obtigerat; ut testatur Strabo, lib. IV. Ii tum legatos Romam miserant, questuros de avaritia magistratorum suorum; quos Lentulus per P. Umbrenum ad conjurationis societatem pertrahere molitus est. Sed vicit fortuna Romæ. Legati enim, timentes ne in pejora ruerent, totam rem ad Q. Fabium Sangaem detulerunt. Sallust. Bell. Catil. c. 40, 41. Unde Horatius: «Novisque rebus infidelis Allobrox».

7. *Belli Transalpini et tumultus*

Gallici. Id est, belli in Ulteriore, tumultus in Citeriore Gallia. Inter bellum et tumultum quid intersit, dixit ipse Cicero Philipp. VIII, cap. 1: «Potest esse bellum sine tumultu; tumultus esse sine bello non potest. Quid est enim aliud tumultus, nisi perturbatio tanta, ut major timor oriator? Unde etiam nomen ductum est tumultus; nempe a timore rerum novarum. Itaque majores nostri tumultum Italicum, quod erat domesticus; tumultum Gallicum, quod erat Italicæ finitimus; præterea nullum tumultum nominabant».

— *A P. Lentulo. Prætoris.*

8. *Ad suos cives.* Animadvertit totam regionem Allobrogum, civitatem vocari. Sic apud Sallustium: «Itaque Q. Fabio Sangæ, cuius patrocinio plurimum civitas utebatur, rem omnem, uti cognoverunt, aperivimus. Sic et omnes Helvetii, civitas una. Cæsar: «Orgetorix... civitati persuasit, ut de finibus suis cum omnibus copiis exirent».

9. *Eodem itinere.* Redcentes enim in Galliam, iter per Etruriam facturi erant,

missos, comitemque iis adjunctum Vulturcium¹⁰, atque huic datas esse ad Catilinam literas¹¹: facultatem mihi oblatam putavi, ut, quod erat difficillimum, quodque ego semper optabam a diis immortalibus, tota res non solum a me, sed etiam a senatu et a vobis manifesto deprehenderetur.

Itaque hesterno die¹² L. Flaccum et C. Pomptinium¹³, praetores fortissimos¹⁴, atque amantissimos reipublicae viros, ad me vocavi; rem omnem exposui; quid fieri placeret, ostendi. Illi autem, qui omnia de republica praecleara atque egregia sentirent, siue recusatione ac sine ulla mora negotium susceperunt, et, quum advesperasceret, occulte ad pontem Mulvium¹⁵ pervenerunt, atque ibi in proximis villis ita bipartito¹⁶ fuerunt, ut Tiberis inter eos, et pons interesset. Eodem autem et ipsi sine cujusquam suspitione multos fortes viros eduxerunt, et ego ex praefectura¹⁷ Reatina complures delectos adolescentes, quorum opera in republica assidue utor, praesidio¹⁸ cum gladiis mise-

10. *Vulturcium*. T. Vulturcium Crotonensem, cui postea senatus praemia dedit amplissima.

11. *Literas*. Quorum exemplum infra videbimus.

12. *Hesterno die*. Sub noctem, opinor; ita enim in oratione pro Flacco: «O nox illa, quae pae aeternas huic urbi tenebras attulisti, etc.»

13. Scribimus ubique *Pomptinius*, ut in Epist. ad Div. III, 15; ad Att. V, 1, etc. Et sic habent Fasti, et multi lapides. Al. *Pontinus*, ut apud Sall. etc. J. V. L.

14. *Fortissimos atque amantissimos*. Utrumque necessarium erat; alterum ut possent exsequi ea quibus opus erat pro republica; alterum, ut vellent.

15. *Ad pontem Mulvium*. Hodie,

Ponte Mole, miliarium distat Roma. Illo ponte Tiberis transcendens in Etruriam tendentibus. Hic locus ad insidias aptissimus; ibi postea Maxentium tyrannum devicit Constantinus.

16. *Alii, bipartiti*. J. V. L.

17. *Ex praefectura Reatina*. Reate urbs Umbriae, nunc *Rieti*, quindecim miliaris Roma. Italiae oppida partim coloniae erant, partim municipia, partim praefecturae. Praefecturae deterius erant conditionis quam coloniae et municipia; quae ideo nomen illud erant sortite, quod non suis legibus administrabantur, verum a praetore urbano praefectus illis Roma mittebatur, qui jus diceret.

18. *Alii*, «ntor assidue in reip. praesidio, c. g. m. = J. V. L.

ram. Interim tertia fere vigilia exacta¹⁹, quum jam pontem Mulvium magno comitatu²⁰ legati Allobrogum ingredi inciperent, unaque Vulturcius: fit in eos impetus; educuntur et ab illis gladii, et a nostris. Res erat prætoribus nota solis; ignorabatur a ceteris²¹.

III. Tum, interventu Pompeiini atque Flacci, pugna, quæ erat commissa, sedatur. Literæ, quæcumque erant in eo comitatu, integris signis, prætoribus traduntur; ipsi comprehensi, ad me, quum jam dilu-cesceret, deducuntur. Atque horum omnium scelerum improbissimum machinatorem Cimbrum¹ Gabinium, statim ad me, nihildum² suspicantem, vocavi. Deinde item arcessitur³ L. Statilius, et post eum C. Cethegus. Tardissime autem Lentulus venit, credo quod literis dandis, præter consuetudinem⁴, proxima nocte vigilarat. Quum vero⁵ summis ac clarissimis hujus civi-

19. *Tertia fere vigilia exacta.* Nox in quatuor partes, sive in quatuor vigilias æqualiter dividebatur, ab occasu ad ortum solis. Tertiam vigiliam in solstitio hiemis quarta hora matutina, in æquinotio tertia hora, et in solstitio æstatis secunda hora fiebat. Tertia igitur vigilia fere exacta, est, quatuor fere horis antequam dilocesseret.

20. *Alil*, « cum magno com. »

21. *Ignorabatur a ceteris.* Si Sallustio fides adhibenda, Allobrogum quoque legatis nota erat; quum enim dñs in incerto habuissent quid consilii caperent; tandem ut vidimus, Q. Fabio Sangæ, cuius patroclio plurimum civitas eorum utebatur, rem omnem, uti cognoverant, aperiendam esse censuerant. Cicero autem per Sangam consilio cognito, Allobrogibus præcepit, ut studium conjurationis vehementer simularent, ceteros adirent,

bene pollicerentur, darentque operam uti eos quam maxime manifestos haberent.

III. 1. *Cimbrum Gabinium.* Hunc infra vocat P. Gabinium; et Sallustius quoque P. Gabinium Capitonem equitem romanum; Cimbri autem cognomen ex audacia forsau fuerit; neque enim insolitum erat, ut unus haberet plura cognomina.

2. *Nihildum.* Pro nondum quidquam.

3. *Arcessitur.* Omnes veteres libri *arcessitus est*.

4. *Præter consuetudinem.* Quia vigilare solitus non erat. Notat Lentulum, ut pigrum et somnolentum. Sic infra c. 7: « nec mihi esse P. Lentuli somnum, nec L. Cassii adipem, etc. »

5. *Quum vero.* Muretus particulam *vero* delendam censet, quasi temere et contra veterum librorum fidem inculcatum; sed in pluribus exstat MSS.

tatis viris, qui, audita re, frequentes ad me mane convenerant, literas a me prius aperiri, quam ad senatum deferri⁶, placeret, ne, si nihil esset inventum, temere a me tantus tumultus injectus civitati videretur: negavi me esse facturum, ut de periculo publico non ad consilium publicum rem integram deferrem. Etenim, Quirites, si ea, quæ erant ad me delata, reperta non essent: tamen ego non arbitrabar in tantis reipublicæ periculis mihi esse nimiam diligentiam pertimescendam. Senatum frequentem celeriter, ut vidistis, coegi⁷. Atque interea statim, admonitu Allobrogum, C. Sulpicium, prætorem, fortem virum, misi, qui ex ædibus Cethegi, si quid telorum esset, efferret. Ex quibus ille maximum sicarum numerum et gladiatorum extulit.

IV. Introduxi Vulturcium sine Gallis¹; fidem ei publicam, jussu senatus, dedi²; hortatus sum, ut ea, quæ sciret, sine metu³ indicaret. Tum ille, quum vix se ex magno timore recreasset⁴, dixit: a P. Lentulo se habere ad Catilinam mandata et literas, ut servorum præsidio⁵ uteretur, et ad urbem quam primum cum exercitu accederet; id autem eo consilio, ut, quum urbem omnibus ex partibus⁶, quemad-

6. Al. « referri », vel, ut Lallem. post multos, « referrem ». J. V. L.

7. Coegi. In ædem Concordiæ.

IV. 1. Sine Gallis. Ut singula secusum interrogatis cognosceretur eequid eorum indicia inter se concinerent.

2. Fidem ei publicam... dedi. Hoc est, promisi ei nomine populi impunitatem et salutem. — Jussu senatus. Nam fides publica a nullo magistratu sine senatusconsulto promitti poterat.

3. Sic Græviani et regii codd. Al. timore. J. V. L.

4. Recreasset. Sese collegisset. Ald. Grut. Oliv. recepisset. J. V. L.

5. Servorum præsidio. Catilina enim, ut narrat Sallustius, servitii repudiabat; id Lentulo displicebat.

6. Omnibus ex partibus. Duodecim opportuniæ urbis locis incendium excitare constituerant, ut Sallustius auctor est; at centum, si Plutarchum sequare. Dederant etiam negotium nonnullis obsidendorum aqueductum, et interficiendorum, si qui, ut fit, ad extinguenda incendia conerissent.

modum descriptum distributumque erat, incendissent, cædemque infinitam⁷ civium fecissent, præsto esset ille⁸, qui et fugientes exciperet⁹, et se cum his urbanis ducibus conjungeret.

Introducti autem Galli, jusjurandum sibi, et literas a P. Lentulo, Cethego, Statilio ad suam gentem datas esse dixerunt; atque ita sibi ab his et a L.¹⁰ Cassio esse præscriptum, ut equitatum¹¹ in Italiam quam primum mitterent; pedestres sibi copias non defuturas; Lentulum¹² autem sibi confirmasse ex fati Sibyllinis¹³ aruspicumque responsis¹⁴, se esse tertium illum Cornelium, ad quem regnum hujus urbis atque imperium pervenire esset necesse; Cinnam ante se, et Sullam fuisse; eundemque dixisse, fatalem hunc esse annum¹⁵ ad interitum hujus urbis atque imperii, qui esset decimus annus post virginum abso-

7. *Cædemque infinitam.* Nulli omnino civi, præterquam Pompeii liberis, parere decreverat Lentulus.

8. *Præsto esset ille.* Scilicet Catilina.

9. *Exciperet.* Verbum a venatoribus assumptum.

10. *A L. Cassio.* Longino, qui Ciceronis competitor fuerat in consulatu. Pedianus hæc de illo candidato consulari: «Cassium, qui iners, ac stolidus tam magis, quam improbus videretur, post paucos menses in conjuratione Catilinæ esse apparuit, ac cruentissimorum consiliorum fuisse auctorem».

11. *Equitatum.* Galli enim eo plurimum valebant.

12. *Lentulum.* Is, ut Cinna et Sulla, illustris erat gente Cornelia.

13. *Ex fati Sibyllinis.* Al. *libris.* Gulielm. conj. *fastis.* *Fata Sibyllina* dicuntur oracula Sibyllina, libri Sibyllini, quos tanquam sacrarium imperii quindeclaviri servabant, et diffusi

reipublicæ tempore consulebant. Livius lib. V, c. 13; lib. XXI, c. 62.

Tres autem libris ex novem Tarquinii Superbi emerat pretio ingenti, qui fata imperii romani continere putabantur. Integri manserunt usque ad bellum Marsicum, quo, Capitolio incenso, ubi asservabantur, ipsi quoque igne corrupti sunt. Qui vero postea exstabant Sibyllini libri, ex variis fragmentis undecumque collectierant.

14. *Aruspicumque responsis.* Aruspices a Romulo primum instituti sunt, eorumque munus fuit ex viciis ante mactationem, et post eam ex extis, flamma, fumo, futura prædicare.

15. *Fatalem hunc esse annum.* Id est fato constitutum, ut ipse ab aruspibus acceperat. Apud Sallust. computavisse dicitur ab incendio Capitolii vicesimum esse annum, quem sæpe ex prodigiis aruspices respondissent bello civili eruentum fore. Cap. 47.

lutionem¹⁶, post Capitolii autem incensionem¹⁷ vicesimus. Hanc autem Cethego¹⁸ cum ceteris controversiam fuisse dixerunt, quod Lentulo et aliis, eadem Saturnalibus¹⁹ fieri, atque urbem incendi placeret; Cethego nimium id longum²⁰ videri²¹.

V. Ac, ne longum sit, Quirites, tabellas¹ proferri jussimus, quæ a quoque dicebantur datæ. Primum ostendimus Cethego signum²; cognovit. Nos linum incidimus³; legimus. Erat scriptum ipsius manu⁴ Al-

16. *Post virginum absolutionem.* Scilicet vestalium. — *Absolutionem.* De incestu. Absolutæ sunt vestales virgines, M. Pisone defendente, de quo sic in Bruto, cap. 67: « Is quum satis Bornaisset adolescens minor haberi est exceptus postea; deinde ex virginum judicio magnam laudem est adeptus ». Vulgo de Fabia vestali, sorore Terentia, Ciceronis uxoris, interpretantur, de qua ita Asconius in orat. in toga candida: « Fabia virgo vestalis, causam incesti dixerat, quum ei Catilina obijceretur; eratque absoluta hæc Fabia ». Illam accusaverat Clodius, multasque alias virgines implicaverat. Cato sive crediderit vestalem innocentem, sive Clodii pravam consilia introspexerit, illi tantum incussit pudorem, ut urbe exire coegerit. Quod *virgines* appellaverit, nihil mirum, quum non una Fabia rea esset, et Ciceronem decebat nihil peculiariter de uxoris sorore dicere.

17. *Post Capitolii autem incensionem.* L. Scipione et C. Norbano eorum custodum negligentia Capitolium a. Urb. cond. 690 conflagravit; quod a Q. Catulo, postea Hortensio et Metello eorum restitutum est.

18. *Cethego.* Hic est C. Cornelius Cethegus senator.

19. *Saturnalibus.* Saturnalia in Saturni honorem maxima lœtitia celebra-

bantur per quinque vel septem dies; quorum primus dies erat xvi kal. jan. ideoque autem conjurati Saturnalia ad faciendam eadem constituerant, quoniam civitas tum tota vino atque hilaritati dedita facillime videbatur opprimi posse.

20. *Cethego nimium id longum.* Erat enim Cethegus præcipiti admodum ac temerario ingenio, unde et Cicero infra cap. 7, C. Cethegi furiosam temeritatem dicit, quod confirmat Sallustius cap. 43.

21. *Videri.* Nempe referebant. Nihil ergo cum Græv. corrigere attinet *videretur*, propter manifestam conjunctionem cum antecedentibus.

V. 1. *Tabellas.* In cæteris tabulis ascriptitasse veteres notum est. Epistolas mittebant lino obligatas et annulo suo obsignatas. Idem mos fuit in Francisque ad seculum proxime elapsam. Plautus: « Phœnicium Calidoro... per ceram et linum, literasque interpretes... salutem mittit ».

2. *Signum.* Mos veterum erat, ubi aliquem literis ab ipso scriptis premere, ac convincere volebant, antequam eas resignarent, jubere, ut signum cognosceret; ejus rei aliquot testimonia collegit P. Victorius in variis lectionibus.

3. *Nos linum incidimus.* Quo literarum clausuræ erant.

4. *Alii, « manu; Allob. » J. V. L.*

lobrogum senatui et populo, sese, quæ eorum legatis confirmasset, esse facturum; orare, ut item illi facerent, quæ sibi legati eorum receperant⁵. Tum Cethegus, qui paullo ante aliquid de gladiis ac sicis, quæ apud ipsum erant deprehensæ, respondisset, dixissetque, se semper bonorum ferramentorum studiosum fuisse, recitatis literis debilitatus atque abjectus, conscientia convictus, repente conticuit.

Introductus Statilius cognovit signum⁶ et manum suam. Recitatæ sunt tabellæ in eandem fere sententiam: confessus est. Tum ostendi tabellas Lentulo; et quæsi, cognosceretne signum. Annuit. Est vero, inquam, signum notum⁷, imago avi tui, clarissimi viri, qui amavit unice patriam et cives suos: quæ quidem te a tanto scelere etiam muta revocare debuit. Leguntur eadem ratione ad senatum Allobrogum populumque literæ. Si quid de his rebus dicere vellet, feci potestatem. Atque ille primo quidem negavit; post autem aliquanto, toto jam indicio exposito atque edito, surrexit; quæsiuit a Gallis, quid sibi esset cum iis; quamobrem domum suam venissent; itemque a Vulturcio. Qui quum illi breviter constanterque respondissent, per quem ad eum, quotiesque venissent, quæsissetque ab eo, nihilne secum esset de fatis Sibyllinis loquutus: tum ille subito, scelere demens, quanta conscientie vis esset, ostendit. Nam, quum id posset infitiri, repente præter opinionem

5. Alii, « præcepissent ». Paullo infra, post *aliquid*, alii tamen, quod unice verum defendit Doering.

6. Alii, « manum et signum suum ». J. V. L.

7. *Signum notum*. In vulgatis, *signum quidem*. Veteres, ut nunc aliquoties, in annulis signatoris, quas

cuique libitum erat imagines exprimendas curabant. Sæpiissime tamen imagine alicujus præstantis viri utebantur. Sic hic P. Lentulus, cognomento Sura, imagine avi sui, P. Lentuli principis ænatus, qui contra C. Gracchum pugnavit, et in ea pugna grave vulnus accepit, in signandis epistolis utebatur.

omnium confessus est. Ita eum non modo ingenium illud, et dicendi exercitatio⁸, qua semper valuit, sed etiam, propter vim sceleris manifesti atque deprehensi, impudentia, qua superabat omnes, improbitasque defecit. Vulturcius vero subito proferri literas atque aperiri jussit, quas sibi a Lentulo ad Catilinam datas esse dicebat. Atque ibi vehementissime perturbatus Lentulus, tamen et signum suum, et manum cognovit. Erant autem scriptæ sine nomine, sed ita: « Qui sim, ex eo, quem ad te misi, cognosces. Cura, « ut vir sis; et quem in locum sis progressus, co- « gita; et vide⁹, quid jam tibi sit necesse. Cura, ut « omnium tibi auxilia adjungas, etiam infimorum¹⁰ ».

Gabinus deinde introductus, quum primo impudenter respondere cœpisset, ad extremum nihil ex iis, quæ Galli insinulabant, negavit.

Ac mihi quidem, Quirites, quum illa certissima sunt visa argumenta atque indicia sceleris, tabellæ, signa, manus, denique uniuscujusque confessio; tum multo illa certiora, color, oculi, vultus, taciturnitas. Sic enim obstupuerant, sic terram intuebantur, sic furtim nonnumquam inter se adspiciebant, ut non jam ab aliis iudicari, sed indicare se ipsi¹¹ viderentur.

VI. Indiciis expositis atque editis, Quirites, senatum consului, de summa republica¹ quid fieri placeret. Dictæ sunt a² principiibus² acerrimæ ac fortissimæ sen-

8. *Dicendi exercitatio.* Tollus in Bruto refert eum inter oratores, Hortensii æquales.

9. Alii, « et cogita, q. i. l. s. p.; et vide. » J. V. L.

10. *Etiam infimorum.* Catilina, dignitatis causæ, servos repudiaverat qui ad ipsum confugerant; Lentulus ei suadet ut, quum hostis patriæ sit de-

claratus, nec ulli jam sit rei parcendum, sibi servorum auxilia adjungat.

11. Alii, « sed ipsi a se viderentur ».

VI. 1. *De summa republica.* De rebus ad summam reip. pertinentibus. Oportebat enim, ait Varro, eum qui senatum habebat referre aut indefinite de rep. aut de singulis rebus finite.

2. *A principiibus.* Ab his qui prius

tentiae, quas senatus sine ulla varietate³ est consequutus. Et quoniam nondum est perscriptum senatusconsultum⁴, ex memoria vobis, Quirites, quid senatus censuerit, exponam. Primum mihi gratiae verbis amplissimis aguntur, quod virtute, consilio, providentia mea, respublica periculis sit maximis liberata. Deinde L. Flaccus et C. Pomptinius, praetores, quod eorum opera forti fidelique usus essem, merito ac jure laudantur; atque etiam viro forti, collegae meo, laus impertitur, quod eos, qui hujus conjurationis⁵ participes fuissent, a suis et reipublicae consiliis removisset. Atque ita censuerunt, ut P. Lentulus, quum se praetura abdicasset⁶, tum in custodiam traderetur; itemque uti C. Cethegus, L. Statilius, P. Gabinus, qui omnes praesentes erant⁷, in custodiam⁸ traderentur:

sententiam rogati sunt; a consularibus. Non enim princeps senatus, sed qui consilj designatus erat primus sententiam dicebat, eo quod decreta senatus exsequenda ad ejus loci senatores plerumque pertinerent; ideoque circumspicienda cautioreque eorum consilia plerumque erant.

3. *Sine ulla varietate.* Nondum constitutum erat de supplicij genere, qua de re postea variae sententiae fuerant; sed de custodia dumtaxat. Senatusconsultum de nece in sententiam Catilinae factum est nonis dec. quo die quarta habita est oratio.

4. *Perscriptum senatusconsultum.* Perscribuntur primam senatusconsulta; deinde ad avarium deferuntur.

5. *Hujus conjurationis participes.* C. Antonius Ciceronis collega in consulatu, non alienus a conjuratione putabatur, tum propter reris alieni magnitudinem, tum propter Catilinae familiaritatem. Unde Cicero provin-

ciam opulentiores, quam sortitus fuerat, egenti Antonio concessit, ut a conjurationis consiliis eum abduceret. Senatum Antonius non fallebat, et laudem imperitum temporibus, non meritis, debuit.

6. *Se praetura abdicasset.* Consul ante aliquot annos fuerat; postea quum senatu motus esset a Gellio et Lentulo, qui severissimam censuram egerunt, denno praeturam petiit, ut ordinem senatorium, quem censoria notatione amiserat, jure magistratus recuperaret.

7. *Qui omnes praesentes erant.* Ceteri igitur infra nominati non adierant, Cassius, Ceparius, Furius, Chilo, Umbrenus.

8. *In custodiam traderentur.* In custodiam, non in carcerem, sed in custodiam liberam. Sic erat, quando nobilior reus domibus magistratum custodiebatur, vel fidejussoribus committebatur. Lentulus P. Lentulo Spin-

atque idem hoc decretum est in L. Cassium, qui sibi procurationem incendendæ urbis depoposcerat; in M. Carparium, cui ad sollicitandos pastores Apuliam esse attributam, erat indicatum; in P. Furium, qui est ex his colonis, quos Fesulas⁹ L. Sulla deduxit; in Q. Manlium Chilonem¹⁰, qui una cum hoc Furio semper erat in hac Allobrogum sollicitatione versatus; in P. Umbrenum, libertinum hominem, a quo primum Gallos ad Gabinium perductos¹¹ esse constabat. Atque ea lenitate senatus est usus, Quirites, ut ex tanta conjuratione, tantaque vi ac multitudine domesticorum hostium, novem hominum¹² perditissimorum pœna, republica conservata, reliquorum mentes sanari posse arbitraretur. Atque etiam supplicatio¹³ diis immortalibus pro singulari eorum merito, meo nomine decreta est, Quirites: quod mihi primum post hanc urbem conditam togato contigit. Et his decreta verbis est, QUOD URBEM INCENDIIS, CÆDE CIVES, ITALIAM BELLO LIBERASSEM. QUÆ

theri, qui tum ædilis erat; Cethegus Q. Cornificio; Statilius C. Cæsari, Gabinus M. Crasso; Carparius, paullo ante ex fuga retractus, Cn. Terentio senatori traditi sunt.

9. *Ex his colonis, quos Fesulas.* Alii, *colonis quas.* Male; non enim plures colonias a Sulla Fesulis constitutæ sunt, neque in unam urbem deduci poterunt.

10. *Manlium Chilonem.* Plurimi *Magnum.*

11. *Gallos ad Gabinium perductos.* Sallustius non Gallos ad Gabinium, sed eos in domum D. Bruti perductos, eodemque Gabinium accessitum docet, quo major sermoni auctoritas inesset.

12. *Novem hominum.* De quinque tantum, auctore Sallustio, cap. 55, et ipso Cicerone in oratione pro Sulla,

cap. 18, sumptum supplicium est, Lentulo, Cethego, Statilio, Gabinio, Carpario; reliqui quatuor deprehensi non sunt, Cassius, Furina, Chilo, Umbrenus. Quod autem novem hominum pœna rempublicam esse conservatam ait, significat id, quod senatus de totidem puniendis censuerat, quamquam in potestate non essent.

13. *Atque etiam supplicatio.* Festi dies ex senatusconsulto, propositi a L. Cotta, quibus pro re bene gesta diis immortalibus gratiæ agerentur. Ea uni Ciceroni, post oppressam conjurationem Catilinariam, togato, id est, non foris, sed domi de republica bene merito, concessa est. Putabatur autem supplicatio esse prærogativa triumphi, ut e Catonis epistola cognoscitur.

supplicatio si cum ceteris conferatur, Quirites, hoc intersit ¹⁴, quod ceteræ bene gesta, hæc una, conservata republica, constituta est. Atque illud, quod faciendum primum fuit, factum atque transactum est. Nam P. Lentulus, quamquam patefactus iudiciis et confessionibus suis, iudicio senatus, non modo prætoris jus, verum etiam civis amiserat, tamen magistratu se abdicavit: ut, quæ religio ¹⁵ C. Mario, clarissimo viro, non fuerat, quo minus C. Glauciam, de quo nihil nominatim erat decretum, prætorem occideret, ea nos religione in privato P. Lentulo puniendo liberaremur.

VII. Nunc, quoniam ¹, Quirites, sceleratissimi periculosissimique belli ² nefarios duces captos jam et comprehensos tenetis, existimare debetis, omnes Catilinæ copias, omnes spes atque opes ³ his depulsis urbis periculis, concidisse. Quem quidem ego quum ex urbe pellebam ⁴, hoc providebam animo, Quirites, remoto Catilina, nec mihi esse P. Lentuli ⁵ somnum,

14. Græv. & codd. *interest*. J. V. L.

15. *Ut, quæ religio*. Id est, dubitatio, scrupulus. Argumentum a minore ad majus. Si Marius non timuit Glaucium prætorem, qui enim Saturnino tribuno plebis faciebat, interficere, vos liberati sumus omni religione, seu metu, si Lentulum puniamus. C. Mario tantum commissa erat respublica, nihil nominatim de Glaucia decretum erat. At senatus non tantum mihi remp. commisit, sed etiam nominatim decrevit, ut Lentulus in custodiam traderetur; quo decreto videtur sum condemnasse. Glaucius prætor erat; Lentulus non modo prætoris jus, sed civis etiam amisit. Mario tamen religio non fuit Glaucium interficere. Nos ut ex religione liberaremur, voluit

senatus Lentulum prætura se abdicare.

VII. 1. *Nunc, quoniam*. Exposita tota re, conjuratos retuedit, bonosque cives confirmat, ostenditque quanti publice interfuerit Catilinam ex urbe pelli; nunquam enim futurum fuisse, ut hæc tam facile reprimervetur, si ille in urbe remansisset.

2. *Periculosissimi belli*. Nempe domesticæ et intestinæ, quo vehementius imminet periculum. — *Sceleratissimi*. Quia ab hominibus sceleratissimis contra patriam geritur.

3. *Opes*. Præsidia, auxilia, quæ suos sibi laturos esse socios sperabat Catilina.

4. *Pellebam*. Cod. Franc. Duisb. s. l. *depellebam*.

5. *Lentuli somnum*. Somnoletiam,

nec L. Cassii adipem, nec Cethegi furiosam temeritatem pertimescendam. Ille erat unus timendus ex his omnibus, sed tamdiu, dum mœnibus urbis continebatur. Omnia norat, omnium aditus⁶ tenebat; appellare, tentare, sollicitare poterat, audebat; erat ei consilium⁷ ad facinus aptum; consilio autem neque lingua, neque manus deerat. Jam ad certas⁸ res conficiendas certos homines⁹ delectos ac descriptos habebat. Neque vero, quum aliquid mandaverat¹⁰, confectum putabat. Nihil erat, quod non ipse obiret, occurreret, vigilaret, laboraret; frigus, sitim, famem ferre poterat. Hunc ego hominem tam acrem, tam paratum, tam audacem, tam callidum, tam in scelere vigilantem, tam in perditis rebus diligentem, nisi ex domesticis iusidiis in castrense latrocinium compulsem (dicam id, quod sentio, Quirites), non facile hanc tantam molem mali a cervicibus vestris depulsem. Non ille vobis Saturnalia¹¹ constituisset, neque tanto ante exitii¹² ac fati diem reipublicæ denuuntiasset, neque commisisset, ut signum, ut literæ suæ, testes denique manifesti scelerisprehenderentur.

ignaviam. — *Cassii adipem*. Id est, Cassium corporis obesitate et pinguedine tardum et stolidum. Quid de eo dixerit Asconius, confer supra cap. 4, not. 10.

6. *Omnium aditus*. Opportunum tempus quo adiri quisque poterat. — *Tentare*. Animi sensus explorare. — *Sollicitare*. In partes suas trahere.

7. *Ei consilium*. Calliditas, ingenii versutia. — *Lingua*. Ars persuadendi. — *Manus*. Animus ad exsequendum.

8. *Al. ceteras r. J. V. L.*

9. *Certos homines*. Spectatæ fidei. — *Descriptos*. Id est, divisos et ad quas quisque vices obeundas aptus esset destinatos. *Describere* sæpe est

distribuere, disponere, assignare.

10. *Neque vero, quum aliquid mandaverat*. Homines acres atque in agendis rebus exercitati, obire ipsi potius omnia, quam mandare aliis, solent; quo nomine Philippum etiam alicubi commendat Demosthenes. Notus est apologus apud Gellium de Cassia. — *Tam acrem*. Acrius quod sibi expediat perspicientem. — *Paratum ad tentanda*, quæ rerum ratio postulat, omnia.

11. *Non ille vobis Saturnalia. Al. nobis*. Non expectasset ad medium decembrem, sed multo ante Urbem incendisset, etc.

12. *Al. exitium. J. V. L.*

Quæ nunc, illo absente, sic gesta sunt, ut nullum in privata domo furtum umquam sit tam palam inventum, quam hæc tanta in republica¹³ conjuratio manifeste iuventa atque deprehensa est. Quod si Catilina in urbe ad hanc diem remansisset, quamquam, quoad fuit, omnibus ejus consiliis occurri atque obstiti, tamen, ut levissime dicam, dimicandum nobis cum illo fuisset; neque nos umquam, dum ille in urbe hostis fuisset, tantis periculis rempublicam¹, tanta pace, tanto otio, tanto silentio¹⁴, liberasset.

VIII. Quamquam hæc omnia¹, Quirites, ita sunt a me administrata, ut deorum immortalium nutu atque consilio et gesta, et provisa esse videantur: idque quum conjectura consequi possumus, quod vix videtur humani consilii tantarum rerum gubernatio² esse potuisse; tum vero ita præsentibus his temporibus opem et auxilium nobis tulerunt, ut eos præne oculis videre possemus. Nam, ut illa omittam³, visas nocturno

13. Al. *In rempublicam*. J. V. L.

14. *Tanto silentio*. Sine bello, sine negotio et strepitu, sine clamore.

VIII. 1. *Quamquam hæc omnia*. Preparatio quædam est ad explicanda ea quæ de prodigiis ac significationibus deorum est dictum. Harum ego, inquit, rerum omnium tantum minister fui; dii immortales ipsi doctores atque auctores fuerunt. Id probat duobus argumentis: primum quod tantarum rerum gubernatio vix homini consilii esse videatur, deinde quod illi multis, iisque apertissimis signis voluntatem suam patefecerint.

2. *Tantarum rerum gubernatio*. Id est, rei publicæ in tantis periculis administratio et conservatio.

3. *Nam, ut illa omittam*. Cicero in consule multa alunt prodigia facta, quibus periculum rei publicæ porten-

deretur. Terræ motu Spoletum concussus est, et quædam corruerunt. Vargunteius Pompeius de celo examinatus; fax ardens (aurora borealis) ad celum extensa; biennio ante conjurationem Capitolium fulmine ictum, simulacra Jovis et imago Iupæ, cum Remo ac Romulo considerant, in tabula legum æneis literæ liquefactæ. Sic Julius Obsequens et Dio, illa præsentia naturalia Cicero mire ad rem suam detorsit, et vana populi superstitione in publicam salutem abusus est; quæ scilicet pulcherrima est præstigiarum excusatio. Verum portenta ea non oratorie modo exsequens est, sed et verbis celebravit, de Divinat. I, 11. Quintus hanc affert locum confirmandi causam aruspicum argum. nec fictam, nec arbitrariam esse; sed Cic. lib. sq. c. 21, illum refellit, et ipse prodigia ridet

tempore ab occidente faces ardoremque cæli, ut fulminum jactus, ut terræ motus, ut cetera⁴, quæ tam multa; nobis consulibus, facta sunt, ut hæc, quæ nunc fiunt, canere⁵ dii immortales viderentur: hoc certe, Quirites, quod sum dicturus, neque prætermittendum, neque relinquendum⁶ est. Nam profecto memoria tenetis, Cotta et Torquato consulibus, complures in Capitolio res⁷ de cælo esse percussas, quum et simulacra deorum iumortalium depulsa sunt, et statuæ veterum hominum dejectæ, et legum æra liquefacta⁸. Tactus est etiam ille, qui hanc urbem condidit, Romulus: quem inauratum in Capitolio parvum atque lactantem, uberibus lupinis inhiantem, fuisse meministis. Quo quidem tempore quum aruspices ex tota Etruria convenissent, cædes atque incendia, et legum interitum⁹, et bellum civile ac domesticum, et totius urbis atque imperii occasum appropinquare dixerunt, nisi dii immortales omni ratione placati, suo numine prope fata ipsa¹⁰ flexissent. Itaque illorum responsis tunc et ludi decem¹¹ per dies

quæ tam graviter in suo poemate et in oratione ad populum enarraverat. — *Ab occidente faces.* Prodigium hoc sic poetice de Div. II, 11, enarrat: « Quid vero Phœbi fax, tristis nuntia belli, Quæ magnum ad eolumen flammato ardore volabat, Præcipites cæli partes, obitusque petessit ».

4. *Al. ceteraque.* J. V. L.

5. *Canere.* Prædicere, ductum a vatibus. Sic loquutus est et in illis quos supra dixi versibus: « Hæc fore, perpetuis signis; clarisque frequentans Ipse deum genitor cælo terrisque eauscibat ».

6. *Neque prætermittendum, neque relinquendum.* Prætermittimus ea quæ

ne attingimus quidem; relinquimus jam suscepta.

7. *Vulg. turres.* Alteram lectionem, quæ est in eodd. Palat. 3 et aliis nonnullis, Ernest. prætulit, jam a Grut. probatam. J. V. L.

8. *Legum æra liquefacta.* Æreis enim tabulis incisæ leges in Capitolio servabantur.

9. *Legum interitum.* Scilicet leges quasi ætatem degunt; nascuntur, conevalescunt, moriuntur.

10. *Fata ipsa flexissent.* Virgilius tamen negat fata flecti posse: « Desine fata deum flecti sperare precando ».

11. *L. d. per dies.* Bella, ait Muret. ratio placandi deos! Admirabilis pro-

facti sunt, neque res ulla, quæ ad placandum deos pertineret, prætermiſſa eſt. Iidemque juſſerunt, ſimulacrum Jovis facere majus, et in excelſo collocare, et contra, atque ante fuerat, ad orientem convertere; ac ſe ſperare dixerunt, ſi illud ſignum, quod videtis, ſolis ortum, et forum, curiamque conſpiceret, fore, ut ea conſilia, quæ clam eſſent inſita contra ſalutem urbis atque imperii, illuſtrarentur, ut a ſenatu populoque romano perſpici poſſent. Atque illud ita collocandum conſules illi locaverunt¹²: ſed tanta fuit operis tarditas, ut neque a ſuperioribus conſulibus, neque a nobis ante hodiernum diem collocaretur.

IX. Hic quis poteſt eſſe¹, Quirites, tam averſus a vero², tam præceps, tam mente captus, qui neget, hæc omnia, quæ videmus, præcipueque hanc urbem, deorum immortalium nutu atque poteſtate adminiſtrari? Etenim quum eſſet ita reſponſum³, cædes, incendia, interitumque reipublicæ comparari, et ea a perditis civibus⁴, quæ tum propter magnitudinem ſclerum nonnullis incredibilia videbantur; ea non modo cogitata a nefariis civibus, verum etiam ſuſcepta eſſe ſenſiſtis. Illud vero nonne ita præſens eſt; ut nutu Jovis Optimi Maximi factum eſſe videatur, ut, quum hodierno die mane per forum meo juſſu et conjurati,

fecto illorum temporum exortus fuit; quaſi vero dii, ut pueruli, ſerias actiones oderint, et averſentur, ludosque et ſpectacula diligant!

12. Sic regii MSS. Vulg. *ſtatuerunt*. J. V. L. — Erat Jovis ſignum in columna extra ædem Jovis ipſius. Sic Quintilianus, V, 11, ubi deorum ſuctoritate Tullium in concione contra Catilinam uſum ſcribit: « Signum Jovis columnæ impoſitum populo oſtendit ».

IX. 1. *Hic quis poteſt eſſe*. Argumento a rebus effectis concludit totam hanc univerſitatem, deorum providentia gubernatam, eosque romani imperii præcipuam curam agere.

2. *Averſus a vero*. Qui veritatem odit, et argumenta illa quibus veritas in lucem producitur parvi facit.

3. *Quum eſſet ita reſponſum*. Ab æruſpicibus.

4. *Græv. Oliv. Lallam. per cives*. J. V. L.

et eorum indices in ædem Concordiæ⁵ ducerentur, eo ipso tempore signum statueretur? quo collocato, atque ad vos senatumque converso, omnia et senatus, et vos, quæ erant contra salutem omnium cogitata, illustrata et patefacta vidistis. Quo etiam majore sunt isti odio supplicioque digni, qui non solum vestris domiciliis atque tectis, sed etiam deorum templis atque delubris sunt funestos ac nefarios ignes inferre conati: quibus ego si me restitisse dicam, nimium mihi sumam, et non sim ferendus. Ille, ille Jupiter restitit; ille Capitolium, ille hæc templa, ille hanc urbem, ille vos omnes salvos esse voluit. Diis ego immortalibus ducibus hanc mentem, Quirites, voluntatemque suscepi, atque ad hæc tanta indicia perveni. Jam vero illa Allobrogum sollicitatio, sic a Lentulo ceterisque domesticis hostibus, tanta res, tam dementer credita et ignotis, et barbaris, commissaque literæ nunquam essent profecto, nisi a diis immortalibus, huic tantæ audaciæ consilium⁶ esset creptum. Quid vero? ut homines Galli ex civitate male pacata, quæ gens una restat, quæ populo romano bellum facere et posse, et non nolle videatur, spem imperii et rerum amplissimarum ultro sibi a patriciis hominibus oblatam negligerent, vestramque salutem suis opibus antepouerent; id non? divinitus factum esse putatis? præsertim qui nos non pugnando, sed tacendo superarent⁸?

5. *In ædem Concordiæ.* Ubi senatum habiturus erat.

6. *Huic tantæ audaciæ consilium.* Divinitus, opinor, ad conservandam hominum inter se societatem comparatum est, ut in quibus est audacia, eoa mente ac consilio careat; in quibus astutia et calliditas viget, eis fere ad

obscunda facinora audaciæ, præsentemque animum deesse videamus; hæc enim utraque conjuncta si grassarentur, nulla profecto esset tanta via quæ obsistere nefariorum hominum posset conatibus.

7. *Al. nonne.* J. V. L.

8. *Al. - superare potuerunt?* J. V. L.

X. Quamobrem, Quirites, quoniam ad omnia pulvinaria¹ supplicatio decreta est², celebratote³ illos dies cum conjugibus ac liberis vestris. Nam multi sæpe honores diis immortalibus justis habiti sunt, ac debiti, sed profecto justiores numquam. Erepti enim⁴ ex crudelissimo ac miserrimo interitu, et erepti sine cæde, sine sanguine, sine exercitu, sine dimicatione, togati, me uno togato duce et imperatore, vicistis. Etenim recordamini⁵, Quirites, omnes civiles dissensiones, neque solum eas, quas audistis⁶, sed et has, quas vosmet ipsi meministis et vidistis⁷. L. Sulla⁸ P. Sulpicium oppressit; ex urbe ejecit C. Marium, custodem hujus urbis⁹; multosque fortes viros partim ejecit ex civi-

X. 1. *Ad omnia pulvinaria*. Pulvinaria erant lecti qui sternerantur in templis, quum convivium diis apponebatur, quod sacrificii genus lectisternium, aut epulum, unde epulones vocabantur.

2. *Supplicatio decreta est*. Supplicationes interdum hoie aut illi deo, interdum ad omnia pulvinaria, id est, omnibus diis, constituebantur. Ibant per urbem coronati pueri, matronæ, virgines, nonnumquam etiam lauream manu tenentes, canebantque hymnos compositos in laudem deorum, ac decernebatur supplicatio vel ad averteudum aliquod malum, quod aut premeret, aut immineret; vel ob rem bene ac feliciter gestam.

3. *Celebratote illos dies*. Multorum dierum fuisse hanc supplicationem significat; quot autem fuerint non constat.

4. *Erepti enim*. Codices optimi: *estis*.

5. *Etenim recordamini*. Confert hanc conjunctionem cum iis, quæ antecesserant, dissensionibus civilibus;

eamque multo atrociorum ac periculosiorum fuisse demonstrat; simulque confirmat, quod modo dixerat, numquam justiores honores diis immortalibus habitos; numquam enim rempublicam e majore periculo ereptam fuisse.

6. *Eas, quas audistis*. Ut secessiones plebis in sacrum montem, in Aventinum.

7. *Meministis et vidistis*. Quas ipse mox commemoraturus est.

8. *L. Sulla P. Sulpicium*. Quam Sulpicius operam dedisset ut Sulla consul nominaretur ann. 665, illi deinde palam adversatus est et voluit imperium ei in bello Mithridatico abrogare. Sullæ adversus Romanum eum exercitum statim revertitur, urbem capit, Marium expellit, eum et Marium filium et Sulpicium, et novem alios senatores hostes publice declarari jubet. Florus lib. III., cap. 21; Velleius Pat. lib. II., cap. 18, 19.

9. *Custodem hujus urbis*. Hæc diei propter bellum Cimbricum. Vide lib. LXVIII epitomes Livianæ.

tate, partim interemit. Cn. Octavius, consul, armis ex urbe collegam suum¹⁰ expulit: omnis hic locus acervis corporum, et civium sanguine redundavit. Superavit postea Cinna cum Mario¹¹: tum vero, clarissimis viris¹² interfectis, lumina civitatis extincta sunt. Ultus est hujus victoriæ crudelitatem postea Sulla; nec dici quidem opus est, quanta deminutione civium¹³, et quanta calamitate reipublicæ. Dissensit M. Lepidus¹⁴ a clarissimo et fortissimo viro Q. Catulo: attulit non tam ipsius interitus reipublicæ luctum, quam ceterorum¹⁵.

Atque illæ dissensiones¹⁶ erant hujusmodi, Quirites, quæ non ad delendam, sed ad commutandam rempublicam¹⁷ pertinerent. Non illi nullam esse rempublicam, sed in ea, quæ esset, se esse principes; neque hanc urbem conflagrare, sed se in hac urbe florere voluerunt. Atque illæ tamen omnes dissensiones, qua-

10. *Collegam suum*. Cornelium Cinnam. — *Hic locus*. Forum.

11. *Superavit...* Cinna cum Mario, Marius enim rediens ex Africa cum Cinna se conjunxit et Romam occupavit.

12. *Clarissimis viris*. Vide Cicero-nem principio libri tertii de Oratore. — *Lumina civitatis* Q. Catulus, M. Antonius, C. et L. Julii, fratres, Q. Scaevola pont. max.

13. *Quanta deminutione civium*. Finito bello inter Marianos et Sullanos, septuaginta millia in pace cæsa sunt; Fufidius tandem admonuit, « Vivere aliquot debere, ut essent, quibus imperaret ». Tunc compositæ proscriptionis tabulæ, De Sullæ crudelitate vide etiam Val. Max. IX, 2.

14. *M. Lepidus*. Lepidus equanl, Sullæ factionis adversarius, noluit Sullæ cadaver in campo Martio sepe-

liri, qui honos regibus tantum ante Sullam tributus erat, et acta ejus rescindere conatus est; cui vero de rescindendis actis legem promulganti Catulus collega obstitit: pugnatum est in campo Martio; sed victus Lepidus magna suorum cæde, quam in Sardiniam navigasset, morbo perlit.

15. *Quam ceterorum*. Qui in pugna cæsi sunt.

16. *Atque illæ dissensiones*. Duplex hic comparatio est: superiores illæ dissensiones ad commutandam tantum, hæc conjunctio ad extinguendam rempublicam pertinebat. Illæ dijudicate sunt non reconciliatione, concordie, sed interiectione civium; hæc oppressa est, salva urbe, solvique omnibus bonis.

17. *Ad commutandam remp.* Quod alii penes senatum, alii penes populum esse rectam salutem volebant.

rum nulla exitium reipublicæ quæsit, ejusmodi fuerunt, ut non reconciliatione concordiae, sed internecione civium dijudicatæ sint. In hoc autem uno post hominum memoriam maximo crudelissimoque bello, quale bellum nulla umquam barbaria cum sua gente gessit, quo in bello lex hæc fuit a Lentulo, Catilina, Cassio, Cethego constituta, ut omnes, qui salva urbe salvi esse possent, in hostium numero ducerentur; ita me gessi, Quirites, ut omnes salvi conservaremini; et, quum hostes vestri tantum civium superfuturum putassent, quantum infinitæ cædi restitisset¹⁸, tantum autem urbis, quantum flamma obire non potuisset, et urbem, et cives integros incolumesque servavi.

XI. Quibus pro tantis rebus¹, Quirites, nullum ego a vobis præmium virtutis, nullum insigne honoris², nullum monumentum laudis postulo, præterquam hujus diei memoriam sempiternam. In animis ego vestris omnes triumphos meos, omnia ornamenta honoris, monumenta gloriæ, laudis insignia, condi et collocari volo. Nihil me mutum potest delectare, nihil tacitum, nihil denique hujusmodi, quod etiam minus digni assequi possint. Memoria vestra, Quirites, nostræ res alentur, sermonibus crescent, literarum monumentis inveterascent et corroborabuntur; eandemque diem intelligo, quam spero æternam fore, et ad salutem urbis, et ad memoriam consulatus mei

18. Burmann. conjicit, Garaton. probante, « infinita e cæde restitisset ». J. V. L.

XL. 1. *Quibus pro tantis rebus.* Nobilis hæc peroratio et vere consule ac summo viro digna, qua, postquam merita sua retulit, cives orat, ne hujus beneficii memoriam ex animis suis effluere patiantur; nihil enim aliud

ab eis præmium postulare; deinde quasi jam tum prospiciens eas calamitatum tempestates, quibus ipse postea jactatus est, commendat eorum fidei salutem suam; ad extremum confirmat ac, qualia fuerit consul, talem etiam privatam in tuenda rep. fore.

2. *Nullum insigne honoris.* Id est, triumphum.

propagatam³; unoque tempore in hac republica duos cives⁴ exstitisse, quorum alter fines vestri imperii, non terræ, sed cæli regionibus⁵ terminaret; alter ejusdem imperii domicilium sedemque servaret.

XII. Sed, quoniam earum rerum, quas ego gessi, non est eadem fortuna atque conditio, quæ illorum, qui externa bella gesserunt: quod mihi cum his vivendum sit, quos vici ac subegi; isti hostes aut interfectos, aut oppressos reliquerunt: vestrum est, Quirites, si ceteris recte sua facta prosunt, mihi mea ne quando obsint¹, providere. Mentis enim hominum audacissimorum sceleratæ ac nefariæ ne vobis nocere possent, ego providi: ne mihi noceant, vestrum est providere. Quamquam, Quirites, mihi quidem ipsi nihil jam ab istis noceri potest. Magnum enim est in bonis² præsidium, quod mihi in perpetuum comparatum est; magna in republica dignitas³, quæ me semper tacita defendet; magna vis est conscientiæ, quam qui negligit, quum me violare volent, se ipsi indicabunt. Est etiam in nobis is animus, Quirites, ut non modo nullius audaciæ cedamus, sed etiam omnes improbos ultro semper lacessamus. Quod si omnis impetus domesticorum hostium depulsus a vobis, se in me unum converterit: vobis erit providendum, Quirites, qua conditione⁴ posthac eos esse velitis, qui se pro salute vestra obtulerint invidiæ periculisque omnibus.

3. Lallem. « propagatam esse ». J. V. L.

4. *Duos cives*. Se ipsum et Cn. Pompeium significat.

5. *Cæli regionibus*. Hyperbola, quæ et poetæ, et oratores ample utuntur, protulissime, ut apud Virgilium: « fumam qui terminet astra »; apud Horatium: « Sublimi feriam sidera vertice », et tri-

tum illud: « ferre in cælum laudibus ».

XII. 1. *Mihi mea ne quando obsint*. Nam supererant conjurati nimis multi, quibus dulce et facile erat incipisci.

2. *In bonis*. Civibus.

3. *In republica dignitas*. Scilicet, senatus legumque auctoritas.

4. *Qua conditione*. Quæ futura sit sors illorum.

Mihi quidem ipsi quid est, quod jam ad vitæ fructum possit acquiri, præsertim quum neque in honore vestro⁵, neque in gloria virtutis, quidquam videam altius, quo quidem mihi libeat adscendere? Illud perficiam profecto, Quirites, ut ea, quæ gessi in consulatu, privatus⁶ tuear atque ornem: ut, si qua est invidia in conservanda republica suscepta, lædat invidos, mihi valeat ad gloriam. Denique ita me in republica tractabo, ut meminerim semper quæ gesserim, curemque, ut ea virtute, non casu⁷, gesta esse videantur. Vos, Quirites, quoniam⁸ jam nox est, veneramini illum Jovem⁹, custodem hujus urbis ac vestrum¹⁰, atque in vestra tecta discedite; et ea, quamquam jam periculum est depulsum, tamen æque ac priori nocte, custodiis vigiliisque defendite: id ne vobis diutius faciendum sit, atque ut in perpetua pace esse possitis, providebo¹¹.

5. *In honore vestro.* In consulatu quo me honoravistis. — *Neque in gloria.* Parta meis rebus gestis; republica domesticis insidiis meo labore, consilio, periculo liberata: quæ tanta est, ut nullis aliis meritis majorem possim adipisci.

6. *Privatus.* Deposito magistratu.

7. *Virtute, non casu.* Interdum enim etiam pravi homines casu aliquid præclarum et memorabile perficiunt; sed postea redeunt ad ingenium suum, atque hoc ipso indicatur, id virtute gestum non esse; unde Cicero de L. Trebellio loquens, qui, quum aliquando bonus civis fuisset, postea se ad Antonium contulerat: « Quis, inquit, est qui hanc non casu existimet recte fecisse? »

8. *Quoniam jam nox est.* Hanc orationem habitam esse sub noctem Plutarchus quoque testatur.

9. *Veneramini illum Jovem.* Hæc quom diceret, Jovis templum Statoris indicabat, in elivo Capitolino positum, quo in templo prima in Catilinam oratio habita est. Credit Garaton. signum indicari Jovis ad forum conversum, in excelsa columna hoc ipso die, ut supra diximus, collocatum, digitoque demonstrari.

10. *Custodem hujus urbis ac vestrum.* Qui hanc urbem a flamma, vos a corde suo numine atque auxilio liberavit.

11. *Providebo.* Pollicetur se daturum operam, ut senatusconsultum de persequendis conjuratis quamprimum fiat. Pall. omnes, item edd. necnon H. F. V. adjiciunt *Quirites post providebo.* Sic quatuor antiqui codices et excerpta Pithœi, necnon editio Mediolanensis anni 1498, cod. Barb. et otraque Ven. Grut. Græv. et Garat.

M. TULLII CICERONIS
ORATIO QUARTA
IN L. CATILINAM

ARGUMENTUM.

Nonis decembribus (5 decemb.), secundo post habitam ad populum concionem die, Cicero quum id parari a conjuratorum libertis ac clientibus intelligeret, ut eos vi eriperent, maturandum ratus, dispositis præsidiis, uti res atque tempus monebat, senatu in templum Jovis Statoris convocato, refert quid de his fieri placeat, qui in custodiam traditi erant. Quamvis autem paullo ante frequens senatus judicavisset eos contra rempublicam fecisse, non tamen huic ordini illa concessa potestas erat, ut in eos morte animadverteret. Adde quod legibus Porcia et Sempronia cavebatur, ne quis civis romanus capite aut exilio, nisi centuriatis comitiis, multaretur. Verum difficillimis temporibus illud sibi juris arrogabat, ut omnibus inter legum observationem reique publicæ summum discrimen abruptis, illas ad tempus negligeret. Sic Sp. Melius, Gracchi, Saturninus ac Glaucia senatusconsulto occisi sunt, quo armatis consulibus cives universos ad defendendam rempublicam vocare licebat. Hæc priorum temporum auctoritate fretus senatus de conjuratorum pœna deliberaturus conveniit. Decimus Junius Silanus, primus sententiam rogatus, quod eo tempore consul designatus erat, de his qui in custodiam tenebantur, supplicium sumendum decrevit. In eandem sententiam dixerunt Murena, collega ejus, et plerique consulares ac senatores, donec C. Cæsar, pontifex maximus, prætor designatus, orationem hanc habuit meditato temperamento scriptam, qua publicandas conjuratorum pecunias, et ipsos in vineulis per municipia habendos ita censebat ut eos servare omnino velle videretur. Et omnes ei assentiebantur; ipse Silanus ejus oratione permotus, pedibus in sententiam Tiberii Neronis iturum se dixerat, quod de ea re, præsidiis additis, referendum censuerat. In mitiora consilia inclinati animis, solus exstitit Cicero qui composita Cæsaris verba hæc oratione redargueret, quam invidio silentio Sallustius prætermisit. Tum mutatis iterum sententiis, Cato senatum omnem in suas partes transmisit, severa illa ac nobili concione, qua in Cæsarem, ut testatur Plutarchus, fortissime est invehens.

Cicero autem dicendo ad id spectat, partim ut Cæsarem re-

darguat, partim ut senatum confirmet, spondeatque, quidquid decretum fuerit, consules impleturos. Primum gratias agit patribus conscriptis, quod videantur de suo periculo esse solliciti, petitque ut sibi et patriæ consulant, de se cogitare desinant, cap. 1, 2. Tum eos, qui in custodiam dati sint, senatus judiciis jam damnatos esse ostendit; de eorum pœna autem, quidquid statuatur, ante noctem statuendum esse, 3. Deinde duas exponit sententias adhuc dictas: pœnam Silani, qui censuerat, eos morte esse multandos, alteram C. Julii Caesaris, qui eos bonis publicis, in vinculis sempiternis habendos esse censuerat, per municipia, quæ maxime opibus valerent; neu quis de his postea ad senatum referret, neque cum populo ageret; qui aliter fecerit senatum existimare, eum contra rempublicam et salutem omnium facturum. Utramque sententiam ita comparat, ut tamen se magis in Silani sententiam inclinare tecte significet, 4-6. Deinde refutat eos, qui vereantur, ne consul satis præsidiî habeat, ad ea quæ senatus de conjuratis statuerit, transigunda, omniumque bonorum et omnium ordinum mirum esse consensum in defendenda reipublicæ salute demonstrat, 7, 8. Itaque quoniam senatui populi romani præsidia non desint, ipsi ne populo romano deesse videatur providendum esse, 9. Postremo suam constantiam prædicat, suique consulatus memoriam et filii salutem, si quid sibi acciderit, senatui commendat, atque ut de conjuratorum pœna, h. e. de universæ reipublicæ salute diligenter ac fortiter decernat, hortatur. Hæc postquam Cicero dixit, M. Porcius Cato sententiam rogatus orationem habuit, a Sallust. cap. 50, relatam, qua de conjuratis confessis sicuti de manifestis rerum capitalium more majorum, supplicium sumendum esse censuit:

Itaque quum senatus in Catonis sententiam discessisset, consul ea ipsa, quæ instabat nocte, triumviros quæ supplicium postulabat parare jubet. Deinde Lentulus, Cethegus, Statilius, Gabinus, Cæparius in locum carceris, qui Tullianum appellabatur, deducti, ibique quibus præceptum erat, iis laqueo gulam fregerunt. Ipse autem Catilina anno proxime sequente 692, initio januarii in agro Pistoriensi a Petreio C. Antonii proconsulis legato cum exercitu cæsus est. Manlius et Fesulanus in primis pugnantes ceciderunt; Catilina longe a suis inter hostium castra repertus. Sallust. cap. 61.

M. T. CICERONIS ORATIONES.

IN L. CATILINAM

ORATIO QUARTA,

HABITA IN SENATU.

ORATIO SECUNDA ET VICESIMA.

I. **V**IDEO, patres conscripti ¹, in me omnium vestrum ora atque oculos esse conversos; video, vos non solum de vestro ac reipublicæ, verum etiam, si id depulsum sit ², de meo periculo esse sollicitos. Est mihi jucunda in malis, et grata in dolore ³, vestra erga

L. 1. *Video, P. C.* Hanc orationem nonis decembris habitam esse scribit ipse Cicero libro secundo ad Atticum. Est in deliberativo genere; suadet enim patribus, ut fortiter atque animose decernant, quumque duæ contrariæ sententiæ sint, una D. Silani, qui conjuratos ultimo supplicio afficiendos esse censebat; altera C. Cæsaris, qui ab eis mortem removebat, ceterorum suppliciorum omnes acerbitates sententia sua complectebatur; non improbat ille quiquidem sententiam Cæsaris, sed tamen non obscure ad illam alteram inclinat, eamque senatui approbare conatur.

Quoniam autem multi erant qui Ciceroni ipsi metuentes, mitiorem amplectantur sententiam, ideo ipse statim a principio cum maxima significatione caritatis suæ erga patriam orat, obtestatorque ut, omni alia cogitatione omissa, nihil aliud quam salutem dignitatemque publicam, sibi in decernendo proponant.

2. *Si id depulsum sit, de meo periculo.* Ob invidiam ex supplicio conjuratorum sibi concitandam, si secundum Silani sententiam senatus eos morte afficiendos censuisset.

3. *Jucunda in malis, et grata in*

me voluntas : sed eam, per deos immortales ! quaso, deponite, atque obliti salutis meæ, de vobis ac de liberis vestris cogitate. Mihi quidem ⁴ si hæc conditio consulatus data est ⁵, ut omnes acerbitates, omnes dolores cruciatusque perferrem : feram non solum fortiter, sed etiam libenter, dummodo meis laboribus vobis populoque romano dignitas salusque paria-
tur. Ego sum ille consul, patres conscripti, cui non forum, in quo omnis æquitas ⁶ continetur; non cam-
pus, consularibus auspiciis ⁷ consecratus; non ⁸ curia, summum auxilium omnium gentium; non ⁹ domus, commune perfugium; non lectus ¹⁰, ad quietem da-
tus; non denique hæc sedes honoris ¹¹, sella curulis, umquam vacua mortis periculo atque insidiis fuit. Ego multa tacui ¹², multa pertuli, multa concessi, multa

dolore. Nullum sane malorum lenimen-
jocundius, nullum in dolore gratius
solationum quam conscientia virtutis, et
bonorum existimatio.

4. Vocem hanc a Victorio additam
Grævius audivit. Abest enim a multis
codd. J. V. L.

5. *Conditio consulatus data est.* Val-
taller concessa. Terentius : « . . . est
istud datum Profecto mihi, grata ut
sint, quæ facio, omnia ».

6. *Forum, in quo omnis æquitas.*
Quoniam in foro judicia exercebantur.

7. *Non campus, consularibus aus-
piciis.* Campus Martius in quo centu-
ratis comitiis comites ceterique ma-
jores magistratus creabantur. Non po-
terant autem hæc comitia, nisi auspi-
cato, haberi.

8. *Non curia.* Ubi habebatur se-
natus.

9. *Non domus.* Cicero pro domo
sua, cap. 41 : « Quid est sanctius, quid
omni religione monitius, quam domus
antecessorūque civium? Hic aræ sunt,

hic loci, hic dii penates, hic sacra,
religiones, caerimoniarum continentur;
hoc perfugium est ita sanctum omni-
bus ut inde abripi neminem fas sit ».

10. *Non lectus.* Orat. I in Catil. cap.
4 : « Reperti sunt duo equites romani
qui . . . sese illa ipsa nocte paullo ante
lucem meo in lectulo interfecturos
pollicerentur ». Principes viros Romæ
mane non solum amici, quibus intimus
accessus patebat, sed et plebs saluta-
tura conveniebat, et brumali quidem
tempore plerumque antelucanis horis.

11. *Sedes honoris.* Locus est ille
principum, quem in senatu consensu
penes quem fasces erant, occupabat.
Nisi forte his explicari sequentia malis.
— *Sella curulis.* Muret. Mannt. Ern.
censent ex optimis libris duas voces
istas esse delendas ut glossæma.

12. *Multa tacui.* Cicero intelligere
videtur multos potentes qui in suspi-
cionem conjurationis vocabantur, scilicet
Crassum, Cæsarem aliosque. Vide
Sallust. cap. 48, 49.

meo quodam dolore, in vestro timore¹³, sanavi. Nunc, si hunc exitum consulatus mei dii immortales esse voluerunt, ut vos, patres conscripti, populumque romanum ex cæde misera¹⁴; conjuges liberosque vestros, virginesque vestales ex acerbissima vexatione; templa atque delubra, hanc pulcherrimam patriam omnium nostrum ex fœdissima flamma; totam Italiam ex bello et vastitate eriperem: quæcumque mihi uni proponetur fortuna, subeatur. Etenim, si P. Lentulus¹⁵ suum nomen, inductus a vatibus, fatale ad perniciem reipublicæ fore putavit: cur ego non læter, meum consulatum ad salutem reipublicæ prope fatalem existisse?

II. Quare, patres conscripti, consulite vobis, propicite patriæ, conservate vos, conjuges, liberos, fortunasque vestras; populi romani nomen salutemque defendite: mihi parcere, ac de me cogitare desinite. Nam primum debeo sperare, omnes¹ deos, qui huic urbi præsident, pro eo mihi, ac mereor, relatu-
 ros gratiam² esse; deinde, si quid³ obtigerit, æquo animo paratoque moriar: neque enim turpis⁴ mors forti viro⁵ potest accidere, neque immatura

13. Lipsius, Var. lection. IV, 22, ingeniosa conjectura, « sine vestro timore ». Multi probant. J. V. L.

14. Rectius, ut eod. Erlang. *miserrima*. J. V. L.

15. Etenim si P. Lentulus. Contraria hic tamquam paria comparantur.

II. 1. *Omnes deos*. Unusquisque urbs suos quosdam habere deos putabatur, quorum in tutela esset. Ideoque Romani quom obsiderent aliquam urbem, jamque inibi essent ut illam caperent, prius deos istos certo quodam carmine evocabant; quod aut aliter urbem capi posse non crederent,

aut etiam si possent, nefas existimarent deos habere captivos.

2. *Relatu-ros gratiam*. Id est, remuneratu-ros; nempe refert gratiam, qui beneficium accepit, non potest autem deus beneficium ab homine accipere, quare ne gratiam quidem referre dicendus est.

3. *Si quid obtigerit*. Id est, si vis aliquis me oppresserit.

4. Quintilian. IV, 3, 109, *gravis*. J. V. L.

5. *Forti viro*. Fortem appellabant Romani virum probum, qui adversa intrepide ferebat omnia.

consulari ⁶, nec misera sapienti ⁷. Nec tamen ego sum ille ferreus, qui fratris ⁸ carissimi atque amantissimi praesentis moerore non movear, horumque ⁹ omnium lacrymis, a quibus me circumsessum videtis. Neque meam mentem non domum saepe revocat exanimata uxor ¹⁰, abjecta metu filia, et parvulus filius, quem mihi videtur amplecti respublica ¹¹ tamquam obsidem consulatus mei; neque ille, qui exspectans hujus exitum diei, adstat in conspectu meo gener ¹². Moveor his rebus omnibus, sed in eam partem, ut salvi sint vobiscum omnes, etiamsi vis aliqua me oppresserit, potius, quam et illi, et nos una reipublicae ¹³ peste pereamus.

Quare, patres conscripti, incumbite ¹⁴ ad reipublicae salutem; circumspecte omnes procellas, quae

6. *Neque immatura consulari.* Cui, ut nullus jam honos ultra optandus aut sperandus est, ita mors non immatura esse potest, utpote qui satis gloriae vixerit.

7. *Nec misera sapienti.* Qui eam tota vita meditatus est.

8. *Qui fratris.* Q. Ciceronis, qui tamen, si Pinarcho habenda est fides, fratrem ad suadendum de conjuratis supplicium non parum impellebat, sed post Caesaris orationem, imitatus est Silanum, quem cum plerisque non puduit retro ire et supplicium mortis montare carcere. Vide Suetonium, vit. Caesaris, cap. 14. Graviter erravit Muretus, qui scripsit Q. Ciceronem cum aliis propinquis Ciceronis adesse, exspectantem hujus rei eventum. Senator erat.

9. *Horumque omnium.* Scilicet senatorum Ciceronis amicorum, qui tunc ejus sellam circumstabant, orabantque videret ne sibi multa in posterum mala constantia sua accesserent.

10. *Uxor. Terentia.* — *Filia. Tullia.* — *Parvulus filius.* M. Cicero, ad quem scripsit libros de Officiis. Biaulus erat, natus enim Cotta et Torquato coss. ut ex epist. I, 1, ad Atticum intelligitur.

11. *Amplecti respublica.* Id est, fovere in gremio. — *Obsidem.* Pignus et monumentum.

12. *Gener. C. Piso,* cui Tulliam biennio ante, id est, Cotta et Torquato coss. collocavit, ut epist. 2 ad Attic. lib. 1. Mortuo Pisone, an. 698, Tullia nupsit Crassipedi, deinde Dolabellae. Garatonius censet Pisonem extra curiae valvas adstare; nempe, ait, quum ille quaestor fuerit, Pisone et Gabinio coss. ut in oratione post reditum in senatu, non videtur, Cicerone consule, senator esse potuisse, quum praesertim senatum aliquot annis ante legissent censores Lentulus et Gellius.

13. *Al. « una cum republica pereamus ».* J. V. L.

14. *Incumbite.* Translatio nautica, quam in sequentibus explicat.

impendent, nisi providetis. Non Tib.¹⁵ Gracchus, qui iterum tribunus plebis fieri voluit; non C. Gracchus, qui agrarios¹⁶ concitare conatus est; non L. Saturninus, qui C. Memmium occidit, in discrimen aliquod, atque in vestrae severitatis iudicium adducitur: tenentur¹⁷ ii, qui ad urbis incendium, ad vestram omnium cædem, ad Catilinam accipiendum, Romæ restiterunt. Tenentur literæ, signa, manus, denique uniuscujusque confessio. Sollicitantur Allobroges; servitiæ¹⁸ excitantur; Catilina arcessitur: id est initum consilium, ut, interfectis omnibus, nemo ne ad deplorandum quidem reipublicæ nomen, atque ad lamentandam tanti imperii calamitatem relinqueretur.

III. Hæc omnia indices¹ detulerunt, rei confessi sunt; vos multis jam judiciis² judicastis: primum, quod mihi gratias egistis singularibus verbis, et mea virtute atque diligentia perditorum hominum patefactam esse conjurationem decrevistis; deinde quod P. Lentulum, ut se abdicaret prætura, coegistis; tum quod eum, et ceteros, de quibus judicastis, in custodiam dando censuistis, maximeque, quod meo nomine supplicationem decrevistis: qui honos togato habitus ante me est nemini. Postremo hesterno die præmia legatis Allobrogum, Titoque Vulturcio dedistis amplissima. Quæ sunt omnia ejusmodi, ut ii, qui in

15. *Non Tib. Gracchus.* De Gracchis et Saturnino, qui Memmium, optimum virum, consulatus candidatum, occidit. Vide plura in orat. agrar. et pro Rabir. pass.

16. *Agrarios.* Fautores legis agrariæ. Qui operam dabant ut valerent leges agrariæ, quibus agros consequi cupiebant.

17. *Al. sed tenentur.* J. V. L.

18. *Servitiæ.* Servi ad rebellandum excitantur, quos primo despectos, nunc ad arma vocabat Catilina.

III. 1. *Indices.* Allobroges et Vulturcius.

2. Sic edd. optimæ; alteram tamen lectionem, *indiciis*, probant alii inter quos Bantershoek. J. V. L.

custodiam nominatim dati sunt³, sine ulla dubitatione a vobis damnati esse⁴ videantur.

Sed ego institui referre ad vos, patres conscripti, tamquam integrum, et de facto, quid judicetis, et de pœna, quid censeatis. Illa prædicam, quæ sunt consulis. Ego magnum in republica versari furorem, et nova quædam misceri et concitari mala jampridem videbam: sed hanc tantam, tam exitiosam haberi conjunctionem a civibus, numquam putavi. Nunc, quidquid est, quocumque vestræ se⁵ mentes inclinant atque sententiæ, statuendum⁶ vobis ante noctem est. Quantum facinus ad vos⁷ delatum sit, videtis. Huic si paucos putatis affines esse, vehementer erratis. Latins opinione disseminatum est hoc malum; manavit non solum per Italiam, verum etiam transcendit Alpes, et obscure serpens, multas jam provincias occupavit. Id opprimi sustentando ac prolatando nullo pacto potest. Quacumque ratione placet, celesriter vobis vindicandum est.

3. *Nominatim dati sunt.* Scilicet Lentulus P. Lentulo Spintheri, Cethegus Q. Cornificio, Statilius C. Cæsari, Gabinus M. Crasso, Ceparius Cn. Terentio. Ceteri aufugerant.

4. *Damnati esse.* Notum est enim opinionis ac sententiæ testificationes esse iudicia. Verum sunt ista quidem ad pœnam conjuratis infligendam præiudicia. Senatus iudicaverat conjunctionem maximam factam esse, ejusque rei convictos homines custodia devinctos pœnæ reservaverat, quæ una decernenda restabat. — *Tamquam integrum.* Tamquam nondum cognoscatis, nondum ad vos retulerim. — *Et de facto.* Id est, de eo quod commissum esse constat ab iis qui in custodiam dati sunt.

5. Addunt se Græv. Lallem e MSS. Ernest. deinde mallet *inclinant*, quod habet cod. Duisb. J. V. L.

6. *Statuendum vobis ante noctem est.* Tum quia periculum erat, ne noctu aliquis tumultus excitaretur, ut per vim eriperentur illi qui in custodiam dati erant; tum quia senatum ante noctem dimitti oportebat. Varro enim apud Gellium docet, senatusconsultum ante exortum, aut post occasum solem factum, ratum non fuisse. Et conjuratorum proximi in foro frequentes stabant, tumultum aliquem tentaturi, quum eos Cicero uno verbo prostravit: *vixere*.

7. Recte sic Græv. e codd. Olim, nos, minus apte, quoniam Cicero detulerat ad senatum. J. V. L.

IV. Video duas¹ adhuc esse sententias : unam D. Silani², qui censet, eos, qui hæc delere conati sunt, morte esse multandos; alteram C.³ Caesaris, qui mortis pœnam removel, ceterorum suppliciorum omnes acerbitates amplectitur. Uterque et pro sua dignitate, et pro rerum magnitudine in summa severitate versatur. Alter eos, qui nos omnes, qui populum romanum vita privare conati sunt, qui delere imperium, qui populi romani nomen extinguere, punctum temporis frui vita, et hoc communi⁴ spiritu non putat oportere; atque hoc genus pœnæ⁵ sæpe in improbos cives in hac republica esse usurpatum recordatur⁶. Alter intelligit, mortem a diis immortalibus non esse supplicii causa constitutam, sed aut necessitatem naturæ, aut laborum ac miseriarum quietem esse⁷. Itaque eam sapientes numquam inviti⁸, fortes etiam sæpe libenter⁹ oppetiverunt. Vincula vero, et

IV. 1. *Video duas.* Nondum enim Cato sententiam dixerat.

2. *Unam D. Silani.* D. Junius Silanus primus sententiam rogatus est, quia consul erat designatus. Qui enim, ut jam diximus, priore loco designatus erat consul, is in senatu primus omnium sententiam rogabatur. Deceverat autem in eos, qui in custodiam traditi erant ultimum supplicium.

3. *C. Caesaris.* Ubi ad C. Julium Cæsarem prætorem designatum ventum est, morte eos afficiendos negavit; sed publicanda bona, ipsos per municipia disperriendos, et in vincula perpetuo habendos censuit. Tantumque valuit dicendo, ut nonnulli ex iis qui priore loco sententiam dixerant, eam, ipsius oratione permoti, mutaverint. Inter quos ipse Silanus, si Sallustio credas, et Q. Cicero ipse, frater consula, si Suetonio. Quæ ut

vidit Tullius, orationem hanc habuit.

4. *Hoc communi spiritu.* I. e. aere, qui communis est.

5. *Hoc genus pœnæ.* . . . *recordatur.* Ante legem Porciam, quæ virgæ ab omnium Romanorum corpore amovit; nam post eam legem sæpe cives romanos morte multatos fuisse non arbitror.

6. *Aut necessitatem naturæ.* Quia quidquid compositum est, id aliquando dissolvatur necesse est.

7. *Laborum ac miseriarum quies est.* Hæc est Epicuri sententia, quæ jam corruptis moribus, plerumque invaluerat. Hanc Cæsar, quippe causæ suæ faventem, in senatu profiteri non dubitaverat.

8. *Eam sapientes numquam inviti.* Quis meliorem sperant vitam.

9. *Fortes etiam sæpe libenter.* Ut Codrus, rex Atheniensium, ut Curtius, ut Decii, etc.

ea sempiterna, certe ad singularem pœnam nefarii sceleris inventa sunt. Municipiis dispertiri¹⁰ jubet. Habere videtur ista res iniquitatem¹¹, si imperare velis; difficultatem, si rogare. Decernatur tamen, si placet¹². Ego enim suscipiam, et, ut spero, reperiam, qui id, quod salutis omnium causa statueritis, non putent¹³ esse suæ dignitatis recusare. Adjungit gravem pœnam municipibus, si quis eorum vincula ruperit; horribiles custodias circumdat, et digna scelere hominum perditorum sancit, ne quis eorum pœnam, quos condemnat, aut per senatum, aut per populum levare possit¹⁴; eripit etiam spem¹⁵, quæ sola hominem in miseriis consolari solet; bona præterea publicari jubet; vitam solam relinquit¹⁶ nefariis hominibus: quam si eripuisset, multos¹⁷ uno dolore dolores animi atque corporis, et omnes scelerum pœnas ademisset. Itaque, ut aliqua in vita formido improbis esset posita, apud inferos ejusmodi quædam illi antiqui supplicia impiis constituta esse voluerunt¹⁸: quod

10. *Municipiis dispertiri jubet.* Aliquot, *itaque municip.* Lall. e duobus MSS regii, « quæ municip. »

11. *Iniquitatem.* Municipiis suis legibus utebantur et suis magistratibus. Iniquum erat illud onus eis imponere, et difficile ab illis impetrare, quia proponebatur totum municipium in hostium loco habendum, si quis conjuratorum vincula rupisset.

12. *Decernatur tamen, si placet.* Cæsaris sententia. Quæ cura cavet Tullius ne Cæsarem offendat; quæ arte suadendi nimiam studium cohibet, propositumque suum tegit. Jamjam credebat Cæsar conjurationi affligi esse, mitior ejus sententia Catoni fuit ideo suspiciosa.

13. *Putent.* Al. *putet.* Ernest. corripit *putent*; nam non de uno municipio, sed de pluribus sermo est.

14. *Levare.* Id est, leviozem facere pœnam ac mitiozem.

15. *Eripit spem.* Ille vere miser, qui spe nulla recreatur.

16. *Vitam solam relinquit.* Ut perpetuo conscientie stimulis pungatur.

17. Sic rectissime Lallæm. e MSS. Vulgo legitur *multas et abest dolores.* J. V. L.

18. *Supplicia impiis constituta voluerunt.* Antiqui nullam certam ideam de inferis habebant, quia mens humana tenebris involuta non potest accipere nisi a deo, quæ extra hanc vitam habentur.

videlicet intelligebant, his remotis, non esse mortem ipsam pertimescendam.

V. Nunc, patres conscripti, ego mea, video, quid intersit. Si eritis sequuti sententiam C. Cæsaris, quoniam hanc is in republica viam, quæ popularis habetur¹, sequutus est, fortasse minus erunt, hoc auctore et cognitore² hujusce sententiæ, mihi populares impetus³ pertimescendi: sin illam alteram, nescio, an amplius mihi negotii contrahatur. Sed tamen meorum periculorum rationes⁴ utilitas reipublicæ vincat. Habemus enim⁵ a C. Cæsare, sicut ipsius dignitas et majorum ejus amplitudo postulabat, sententiam, tamquam obsidem perpetuæ in rempublicam voluntatis. Intellectum est, quid intersit inter levitatem concionatorum⁶, et animum vere popularem, saluti populi consulentem. Video de istis⁷, qui se populares haberi

V. 1. *Quæ popularis habetur.* Cicero ipse quid sit popularis in oratione pro Sextio docet: « Duo genera semper in hac civitate fuerunt eorum, qui versari in republica, atque in ea se excellentius gerere studuerunt; quibus ex generibus alteri se populares, alteri optimates et haberi et esse voluerunt. Qui ea quæ faciebant, quæque dicebant, multitudini jucunda esse volebant, populares; qui autem ita se gerebant, ut sua consilia optimis cuiusque probarent, optimates habebantur ». Cæsarem autem popularem fuisse, non solum a Cicero, sed per plurimos et Suetonio locis intelligi potest.

2. *Auctore et cognitore.* Auctor sententiæ dicitur is, qui primus eam protulit; cognitor, qui prolatam sententiam defendit. Cognitor in jure is est qui civis præsentis; procurator, qui absentis causam defendit. Asconius.

3. *Populares impetus.* Seditiosi in-

multus populi egre ferentis cives romanos capite damnatos fuisse.

4. *Rationes.* Id est, considerationem. Hinc dicitur rationem habere alicujus rei. — *Sed tamen... vincat.* Id est, salus reipublicæ anteposatur meis periculis.

5. *Habemus enim.* Laudat Cæsarem ex hac sententia, tamquam de republica bene sentientem, quod de industria factum videtur, quia non ignorabat Cæsaris suspectam voluntatem.

6. *Levitatem concionatorum.* Al. *lenitatem.* Concionator in malam partem accipitur, idemque est, qui concitat populum seditiosis concionibus; demagogus, vulgi turbator. Tangit tribunos plebis, qui seditiosas orationes ad populum sæpe habebant.

7. *Video de istis.* Notat quoniam et senatoribus (scholasticæ putat innui Q. Metellum) qui, ut popularis haberetur, eo die venire in senatum

volunt, abesse non neminem, ne de capite videlicet civium romanorum sententiam ferat. Is et nudiustertius in custodiam cives romanos dedit, et supplicationem⁸ mihi decrevit, et indices hesterno die maximis præmiis affecit. Jam hoc nemini dubium est, qui reo custodiam, quæitori⁹ gratulationem, indici præmium decrevit, quid de tota re et causa judicari.

At vero C. Cæsar intelligit, legem¹⁰ Semproniam esse de civibus romanis constitutam; qui autem reipublicæ sit hostis, eum civem esse¹¹ nullo modo posse; denique ipsum latorem legis Semproniae, jussu populi¹² pœnas reipublicæ dependisse. Idem etiam ipsum Lentulum largitorem et prodigum¹³, non

noluerat; ejusque stultitiam ostendit, qui veretur judicare de iis quos jam condemnaverit. Ea autem anteponit Cæsarem, quem revera popularem esse dicit, id est, saluti studiosum publicæ. Illi blanditur, quo illum facilius superet.

8. *Supplicationem.* Diem festum, quo publicæ dîs gratiæ aguntur.

9. *Quæitori.* Illi nempe qui de conjuratorum crimine in rempublicam quæsit et ad senatum retulit. Optime hoc nomina utitur Cicero, quam vere senatus judicium, et consul quæitoris partes egerit.

10. *Legem Semproniam.* Latam a C. Graccho, ne quisquam civis romæ morte mitteretur.

11. *Eum civem esse nullo modo posse.* Non prorsus dubitandum quin hoc argumentum captiosum sit. Nam aut conjurati vere damnati erant pridianæ actis, et tum cives erant manifeste scelere convicti; aut nondum condemnabantur, tum jure civitatis fruebantur usque ad definitivum iudicium. Et quidem, damnatorio solum

judicio legitima auctoritate ritæ decreto, poterant hostes denunciari. Sed senatus censuit oblivisci leges sanctissimas, ut salva fieret patria. Præcipue spectat Cicero ad partem orationis Cæsaris quæ Porcium et Semproniam legem invocavit, quam penitus refellitur, si scietur Cæsar hostem publicum has civitatis perdidisse; et quidem hæc propositio tanta oppositur industria, ut fere non queat Cæsar contra repugnare.

12. *Jussu populi.* Censuræ serviens hoc dicit; neque enim populi jussu interfectus est Gracchus. Quomodo et maxima populi pars faveret. Verum quomodo consulem ac magistratum jussu interfectus fuerit, qui populi suffragii creati ejusdem populi auctoritate agere videbantur, ideo jubente populo, ocellum merito dicit. — Imprudens Ernest. et aliud agens hæc loco reposuit *injussu*. Servamus lect. MSS. J. V. L.

13. *Lentulum largitorem et prodigum.* Hoc vitium largitionis in Lentulo notat etiam Sallustius.

putat, quum de pernicië populi romani, exitio hujus urbis, tam acerbe, tamque crudeliter cogitarit, appellari posse popularem. Itaque homo mitissimus atque lenissimus non dubitat P. Lentulum æternis tenebris vinculisque mandare; et sancit in posterum, ne quis hujus supplicio levando se jactare ¹⁴, et in pernicië populi romani posthac popularis esse possit. Adjungit etiam publicationem honorum, ut omnes animi cruciatus, et corporis, etiam egestas ac mendicitas consequatur ¹⁵.

VI. Quonobrem sive hoc statueritis ¹; dederitis mihi comitem ² ad concionem, populo carum atque jucundum ³. Sive Silani sententiam ⁴ sequi malueritis; facile me atque vos a crudelitatis vituperatione defendetis; atque obtinebo, eam multo levio^rem ⁵ fuisse.

Quamquam, patres conscripti ⁶, quæ potest esse in tanti sceleris immanitate puniendâ crudelitas? Ego enim de meo sensu judico. Nam ita mihi salva republica vobiscum perfrui liceat, ut ⁷ ego, quod in hac

14. *Se jactare*. Popularem suram captare.

15. *Egestas ac mendicitas consequatur*. Urget consulo Tullius severitatem Cæsaris, qui acerbissimam penam æterni æs velle dixit; quod consul probe percipit et hanc consignatam auctoritatem habet. Cæsar dicta retractare non jam potest, et senatus, non invito Cæsare, severiorem penam infligere poterit, si qua invenitur. Eam peritissimus orator ex Cæsaria oratoris concessionibus utilitatem capit, ut illum suis ipsius acuminibus peritus compungat.

VI. 1. *Sive hoc statueritis*. Quod Cæsar consueperat.

2. *Comitem*. Scilicet auctorem ipsius hujus popularis sententiae.

3. *Populo carum atque jucundum*. Viam enim Cæsar, quæ populo placebat, sequutus erat. Al. *populo romano*. Lalleu. nihil movit.

4. *Sive Silani sententiam*. Quam primo de capite tulerat, et non temperatum consilium, ut supra diximus.

5. *Garaton*, malit e MSS. *leniorem*.

6. *Quamquam, patres conscripti*. Quia lenitatis mentionem injecerat, ideoque reprehendit se ipsum, affirmans nullam in tanti sceleris atrocitate vindicandâ metuendam esse crudelitatis famam, ac tum demum ipsos in patriam crudeles fore, si in eis qui de illius incendio ac vastitate consilia inierunt, puniendis remissi, et misericordes esse voluerint.

7. *Ita . . . ut*. Formula jurisjurandi.

causa vehementior sum, non atrocitate animi moveor (quis enim est mitior?), sed singulari quadam humanitate et misericordia. Videor enim mihi hanc urbem videre⁸, lucem orbis terrarum atque arcem omnium gentium, subito uno incendio concidentem; cerno animo sepulta in patria miseros atque insepultos acervos civium; versatur mihi ante oculos adspectus Cethegi et furor in vestra caede bacchantis. Quum vero mihi propositi regnantem Lentulum, sicut ipse se ex fatis sperasse⁹ confessus est, purpuratum esse hunc Gabinium¹⁰, cum exercitu venisse Catilinam, tum lamentationem matrumfamilias, tum fugam virginum atque puerorum, ac vexationem virginum Vestalium perhorresco: et, quia mihi vehementer hæc videntur misera atque miseranda¹¹, idcirco in eos, qui ea perficere voluerunt, me severum vehementemque præbeo¹². Etenim quæro si quis paterfa-

Orator, si quid præferat minus verum, concedit ut voti sui non sit compos.

8. *Videor enim mihi... videre.* Hypotyposis, id est, ea vel ad movendum, vel ad delectandum figura, quum res acta verbis ita exprimitur, ut oculis subjecta videatur; aptissima est ad senatorum animos inflammandos.

9. *Ex fatis sperasse.* Ex libris Sibyllinis fata perdicentibus.

10. *Purpuratum esse hunc Gabinium.* Ille principum Lentuli amicus erat. Si Lentulus rex creatus fuisset, Gabinium purpura ornasset ut ministrum, præfectum aut amicum. Purparati enim, ut adnotat scholiastes, majores sunt tyrannorum satellites, ac primi ministri.

11. *Misera atque miseranda.* Miser non semper miserandus, ut homicida. Innocens, si torqueatur, et miser est, et miserandus.

12. *Præbeo.* Caesar apud Sallustium ait plerosque composite ac magnifice casum reipublice miseratos esse; quæ belli ævitas esset, quæ victis acciderent, enumeravisse; quam enumerationem ad nullam rem pertinuisse innuit, nisi ut cresceret oratio. Cicero autem conjuratorum nomina et consilia appellando, illos non locos communes fuisse facile demonstrat. Ceterum fuere qui crederent locum illum in quo Caesar cogitata explicat omnino a Sallustio excogitatum ac confictum, qui post bellum scribens, ironice pulcherrime Ciceronis descriptioni alludere velle videtur. Verum omnia illa conjectatione quæ nullis certis fundamentis nititur, arbitrii licet a prioribus oratoribus deprecatis calamitates, quas resp. effluisset; quæ voces vehementi affectu expressit postea Caesar frigide et derisarie rectivisse.

miliis¹³, liberis suis a servo interfectis, uxore occisa, incensa domo, supplicium de servo¹⁴ non quam acerbissimum sumpserit : utrum is clemens ac misericors, an inhumanissimus et crudelissimus esse videatur? Mihi vero importunus ac ferreus, qui non dolore ac cruciatu nocentis suum dolorem cruciatumque lenierit¹⁵. Sic nos in his hominibus¹⁶, qui nos, qui conjuges, qui liberos nostros trucidare voluerunt; qui singulas uniuscujusque nostrum domos, et hoc universum reipublicæ domicilium delere conati sunt; qui id egerunt, ut gentem Allobrogum in vestigiis hujus urbis¹⁷, atque in cinere deflagrati imperii collocarent : si vehementissimi fuërimus, misericordes habebimur; si remissiores¹⁸ esse voluerimus, summa nobis crudelitatis¹⁹ in patriæ civiumque pernicie

Secundum autem Cæsarem quum Cicerò diceret, necesse forsàn erat, ut vividis eloquentiæ coloribus affectus illos iterum suscitaret, quos Cæsar compositis verbis exstinxerat.

13. *Etenim quæro si quis paterfam.* Argumentum ab exemplo fiæto.

14. *De servo.* Plerique MSS et edd. *servis*. Qui ita sentiunt, sic ratiocinantur : Tullius antea dixerat *a servo*; nunc quum supplicium sumendum est, *de servis*, in multitudinis numero loquitur propter romanam legem *de servis*, qui sub eodem tecto manserant, ob parricidium unius, interficiendis. Tacitus lib. XIV. cap. 42 : « Vetere ex more, familiam omnem, quæ sub eodem tecto mansisset, ad supplicium agi oportebat ». Tamen Lambin. Olivet. Lalleu. al. invito Ernestio habent *de servo*. Videtur enim plurium servorum pœna, quum unus deliquerit, nulla ex parte clemens existimari posse, neque ullo modo lenitati consilia convenire, qui ne omnes quidem

conscios, sed paucos conjurationis principes volebat morte puniri, atque hoc ipsum a crudelitatis vituperatione defendere exemplo illo instituerat. Tacitus reipsa narrat eodem capite Pætiano ab uno servorum suorum interfecto, servos omnes ejus ex Siliano senatusconsulto damnatos, sed adjicit : « Concursum plebis, quæ testinozios protegebat, usque ad seditionem ventum est ».

15. *Lenierit.* Ad leges pertinet vindicta, non ad virum probum.

16. *In his hominibus.* Pro *in hos homines*.

17. *In vestigiis hujus urbis.* Non in hac urbe quam incendio delere cogitabant; sed, urbe incensa, in ejus vestigiis. Propterea sequitur : « In cinere deflagrati imperii ». Quod etiam alludit ad primum id urbis incendium a Gallis conflatum.

18. *Remissiores.* Id est, leniores, faciliores.

19. *Crudelitatis.* Quod patriæ ac

fama subeunda est. Nisi vero cuiquam L. Caesar, vir fortissimus et amantissimus reipublicæ, crudelior nudius tertius visus est, quum sororis suæ²⁰, feminæ electissimæ, virum præsentem²¹ et audientem, vita privandum esse dixit²²; quum avum jussu²³ consulis interfectum, filiumque ejus impuberem, legatum a patre missum, in carcere necatum esse dixit: quorum, quod simile factum? quod initum delendæ reipublicæ consilium? Largitionis voluntas tum in republica²⁴ versata est, et partium quædam²⁵ contentio. Atque illo tempore hujus avus Lentuli²⁶, clarissimus vir, armatis Gracchum est persequutus; ille etiam grave tum vulnus acceperat, ne quid de summa²⁷ reipublica minueretur: hic ad evertenda fundamenta rei-

civium salutem minoris quam pessimorum hominum vitam fecerimus.

20. *Sororis suæ*. Juliz, quæ patri Antonii, postea triumviri, nupsit, et illo mortuo, uxore Lentuli conjuratorum principis erat.

21. *Virum præsentem et audientem*. Lentulum, in senatu præsentem, ut supra dictum est.

22. *Vita privandum esse dixit*. Minime quidem ita dixit Caesar, quia conjurationi affinis erat; sed omnes cruciatus minores, quam facinora illorum conjuratorum esse. Multa enixus est ut suspicionem tolleret et amicissimus reipublicæ crederetur, sed eos in vinculis habendos censuit, ut illos salvos faceret.

23. *Avum jussu consulis*. M. Fulvium Flaccum, L. Cæsaris avum matrem; nam L. Caesar hujus L. Cæsaris pater filium Pulvii Flacci in matrimonio habuerat. Fulvius Flaccus, socius sibi C. Gracchi, in derelicto indutrio post pugnam latuit cum fi-

lio suo nato majore; sed detecti, jussu consulis L. Opimii interfecti sunt. Alter filius ejus ad eundem consulem missus, pari sorte occubuit. Plutarch. vita Gracchorum. Stragem illam non improhaverat senatus. Populus ipse Opimium statim ac consulem defunctis est, de caede romanorum civium postalatum absolvit. Tamen L. Caesar et Cicero ipse illa consulto retulerunt facta, ut concluderent a fortiori contra Lentulum et socios ejus esse servendum.

24. *Largitionis voluntas tum in republica*. Quum C. Gracchus agros dividere, et frumentum plebi dare institueret.

25. *Et partium quædam contentio*. Quod alii populares essent, alii optimates.

26. *Hujus avus Lentuli*. P. Lentulus princeps senatus. Vide orat. III, cap. 5.

27. *Ne quid de summa republica minueretur*. Alii, «dignitate reipublicæ» id. — J. V. L.

publicæ Gallos arcessit, servitia concitat²⁸, Catilinam vocat, attribuit nos trucidandos Cethego, ceteros cives interficiendos Gabinio, urbem inflammandam Cassio, totam Italiam vastandam diripiendamque Catilinæ. Veremini, ceuseo²⁹, ne in hoc scelere tam inhumani ac nefando nimis aliquid severe statuisset videamini; quum multo magis sit verendum, ne remissione poenæ³⁰ crudeles in patriam, quam ne severitate animadversionis nimis vehementes in acerbissimos hostes fuisse videamur.

VII. Sed ea, quæ exaudio¹, patres conscripti, dissimulare non possum. Jaciuntur enim voces, quæ perveniunt ad aures meas, eorum, qui vereri videntur, ut habeant satis præsidii ad ea, quæ vos statueritis hodierno die, transigunda². Omnia et provisæ, et paratæ, et constitutæ sunt, patres conscripti, quum mea summa cura atque diligentia, tum multo etiam majore populi romani, ad summum imperium retinendum, et ad communes fortunas conservandas, voluntate. Omnes adsunt omnium ordinum homines, omnium denique ætatum: plenum est forum, plena templa circa forum, pleni omnes aditus hujus loci ac templi³. Causa enim est post urbem conditam hæc inventa sola⁴, in qua omnes sentirent unum at-

28. Al. = arcessivit, ... concitavit... evocavit. .... J. V. L.

29. Veremini, ceuseo. Alij, veremini. Ironice.

30. Remissione poenæ. Immitigatione, lenitate.

VII. 1. Sed ea, quæ exaudio. Qui timebant ne conjurati vita privarentur, dicebant, si senatus necem decrevisset, vereri se, ne illorum a supplicio tumultus in urbe ortetur, ad quem comprimendum Ciceroni satis præ-

sidi non haberet. Eum timorem ipse non elevat, ostendit tantum omnium ætatum atque ordinum in hac causa esse consensum, nihil ut tale sit estimandum.

2. Transigunda. Ad supplicium de conjuratis sumendum.

3. Ac templi. Jovis Statoris.

4. Hæc inventa sola. Neminem latent in civilibus dissensionibus secessiones, et stadia partium; hic nihil simile.

que idem, præter eos, qui, quum sibi viderent esse pereundum⁵, cum omnibus potius, quam soli perire voluerunt⁶. Hosce ego homines excipio et secerno libenter: neque enim in improborum civium, sed in acerbissimorum hostium numero habendos puto. Ceteri vero, dii immortales! qua frequentia, quo studio, qua virtute ad communem dignitatem salutemque consentiunt!

Quid ego hic equites romanos commemorem? qui vobis ita summam ordinis consilii⁷ concedunt, ut vobiscum de amore reipublicæ certent: quos ex multorum annorum dissensione⁸ ad hujus ordinis societatem concordiamque revocatos, hodiernus dies vobiscum atque hæc causa conjungit: quam conjunctionem si in consulatu confirmatam meo, perpetuam in republica tenuerimus; confirmo vobis, nullum posthac malum civile ac domesticum ad ullam reipublicæ partem esse venturum. Pari studio defendendæ reipublicæ convenisse video tribunos ærarios⁹, fortissimos viros; scribas item universos¹⁰: quos quum

5. *Est pereundum.* Ære alieno. Hi sunt quos in quartum genus improborum civium retulit, oration. II, cap. 10.

6. *Perire voluerunt.* Communi perniciem maluerunt, quam soli perire.

7. *Ordinis consilii concedunt.* Id est, locum principem inter ordines, et summam auctoritatem in capiendis consiliis.

8. *Dissensione.* Propter jœlicia, quæ C. Gracchus a senatoribus ad equestrem ordinem transtulerat, et quæ postea Sulla victor ab equitibus ad senatum revocavit. Hinc inter duos ordines dissidia; hinc bella Mætil et Sullæ, quorum causa fuit uter ordo judicaret. Anno 683, Aurelius Cotta

jas divisit inter tres ordines, et concordia inde restituta est, quam confirmare enixus est Cicero.

9. *Tribunos ærarios.* Ordinis erant plebei, et ad judicandum adhibiti. Vide lib. I, epist. 16, ad Atticum, ubi ludit in judicio Claudiano eos fuisse non tam æstos (divites) quam ærarios (ære corruptos). Eorum munus erat, stipendium militum de ærario annuere quæstori, ut inter milites divideretur. Asconius et Festus. Aut ipsi dividebant. Varro.

10. *Scribas item universos.* Qui leges, edicta, rationes, epistolas, etc. in scriptum referebant. Distributi erant in aliquot decurias. Sorte distribuuntur inter magistratus, ut quæstorii,

casu hic dies¹¹ ad ærarium frequentasset, video¹² ab expectatione sortis ad communem salutem esse conversos. Omnis ingenuorum adest multitudo, etiam tenuissimorum. Quis est enim, cui non hæc¹³ templa, adspectus urbis, possessio libertatis, lux denique hæc ipsa, et hoc commune patriæ solum, quum sit carum, tum vero dulce atque jucundum?

VIII. Operæ pretium est, patres conscripti, libertinorum hominum studia cognoscere; qui virtute¹ sua fortunam civitatis² consequuti, hanc vere suam patriam esse judicant: quam quidam hinc nati, et summo nati loco³, non patriam suam, sed urbem hostium esse judicaverunt. Sed quid ego hujusce ordinis homines commemorem⁴, quos privatæ fortunæ, quos communis respublica, quos denique libertas ea, quæ dulcissima est, ad salutem patriæ defendendam excitavit? Servus est nemo, qui modo tolerabili conditione sit servitutis⁵, qui non audaciam

*ædilitiæ, prætorii, et sic porro dice-
rentur. Scribarum munus apud Græ-
cos multo honorificentius fuisse quam
apud Romanos, ait Cornelius in vita
Eumenis, cap. 1.*

11. *Hic dies.* Alii, hæc. Nonæ de-
cembr. — *Frequentasset.* Id est, fre-
quentes convocasset, effecisset ut ad-
essent frequentes. Convenerant autem
decuriæ, ad sortiendæ procurationis
sue partes. Sortem nun expectarant,
sed præsidii causa ad templum con-
versi sunt.

12. Græv. addit e suis MSS, = ab
amore debite pecuniæ. Ignorant regii.

13. *Hæc templa.* Quæ plurima circa
forum erant.

VIII. 1. *Virtute.* Sæpe probitate,
suisque meritis erga eos quibus antes
serviebant.

2. *Fortunam civitatis.* Id est, jna
civitatis. Qui enim justam plenamque
libertatem assequiebantur, simul et
liberi fiebant, et cives romani, ut qui
manu mittebantur vindicta.—*Vindicta.*
Id est, virga qua accensus leviter ca-
pit feriebat illius quem prætor in
libertatem vindicabat. — Al. «Fortuna
sua civitatis jns consequuti». Lallem.
«qui sua virtute fortunam huj. civ. c.»
J. V. L.

3. *Summo nati loco.* Ut Lentulus
et Catilina, uterque patricii generis.

4. *Commemorem.* Al. *commemoro.*
Formula præteritionis, quæ tum usur-
pator, quum animus est jam cognita et
relata præterire.

5. *Tolerabili conditione sit servitu-
tis.* Servorum quasi gradus erant, alio-
rum melior, aliorum deterior eonditio.

civium perhorrescat; qui non hæc stare⁶ cupiat; qui non tantum, quantum audet, et quantum potest, conferat ad communem salutem, voluntatis⁷. Quare si quem vestrum forte commovet hoc, quod auditum est, lenonem quemdam Lentuli⁸ concursare circum tabernas, pretio sperantem⁹ sollicitari posse animos egentium atque imperitorum: est id quidem coeptum atque tentatum; sed nulli sunt inventi tam aut fortuna miseri, aut voluntate perdit, qui non ipsum illum sellæ, atque operis, et quæstus quotidiani locum; qui non cubile ac lectulum illum¹⁰ suum; qui denique non cursum hunc otiosum vitæ suæ, salvum esse vellent¹¹. Multo vero maxima pars eorum, qui in tabernis sunt; imo vero (id enim potius est dicendum) genus hoc universum amantissimum est otii. Etenim omne eorum instrumentum, omnis opera ac quæstus, frequentia civium sustinetur, alitur otio: quorum si quæstus, occlusis tabernis¹², minui solet, quid tandem incensis futurum est?

6. *Qui non hæc stare.* Quum hæc diceret Tullius, manu porrecta, ædificia urbis Romæ publica et privata demonstrabat. Ita et cap. 4: «Qui hæc delere conati sunt».

7. *Quantum audet et quantum potest ... voluntatis.* Optime conveniunt hæc verba: non servorum est, in causam, quæ ad cives ductaxat pertinet, intervenire. Conditionis suæ memores servus cupit, quantum audet; novit se nihil posse, quantum potest.

8. *Lenonem quemdam Lentuli.* Salustiana, cap. 50, sic narrat: «Dum hæc in senatu geruntur... liberti et pæci ex clientibus Lentuli, diversis itineribus, opifices atque servitia in vias ad eum eripendum sollicitabant, partim exquirebant duces multitudi-

num, qui pretio rempublicam vexare soliti erant, etc.» Appianus et Dio scripserunt: «Lentuli et Cethegi famulos libertosque, plurimis fabris collectis, per posticas vias prætorum domos circumobseclasse, ut domos abriperent; Ciceroem vero de periculo admonitum, ecurrisse eum copis, custodisque conjuratis septis, in senatum rediisse, ut eorum iudicium maturaret».

9. *Sperantem.* Al. sperare. J. V. L.

10. *Illum* edd. non habent. Dedit Lallem. s. MSS. J. V. L.

11. *Vellent.* Sic Ernestius pro vulg. *velint.* J. V. L.

12. *Occlusis tabernis.* Quum periculum esset, clauderentur tabernæ edicto consulum.

Quæ quum ita sint, patres conscripti, vobis populi romani præsidia non desunt: vos ne populo romano deesse videamini, providete.

IX. Habetis consulem ex plurimis periculis et insidiis, atque ex media morte, non ad vitam suam, sed ad salutem vestram reservatum. Omnes ordines ad conservandam rempublicam mente; voluntate, studio, virtute, voce, consentiunt. Obsessa facibus et telis impiæ conjurationis, vobis supplex manus tendit patria communis¹; vobis se, vobis vitam omnium civium, vobis arcem et Capitolium, vobis aras Penatum, vobis illum ignem Vestæ perpetuum ac sempiternum, vobis omnia templa deorum atque delubra, vobis muros atque urbis tecta commendat. Præterea de vestra vita, de conjugum vestrarum ac liberorum animâ, de fortunis omnium, de sedibus, de focis vestris, hodierno die vobis judicandum est. Habetis ducem, memorem vestri, oblitum sui; quæ non semper facultas datur²: habetis omnes ordines, omnes homines, universum populum romanum, id quod in civili causa hodierno die primum videmus, unum atque idem sentientem³. Cogitate, quantis laboribus fundatum imperium, quanta virtute stabilitam libertatem, quanta deorum benignitate auctas exaggeratasque fortunas una nox⁴ præne deleat. Id ne umquam posthac non modo confici, sed ne cogitari quidem possit a civibus, hodierno die providen-

1X. 1. *Patria communis*. Personam fictio ad animos commovendos efficacissima.

2. *Facultas datur*. Id est, ejus generis datem non semper habere contingit.

3. *Primum videmus, unum atque idem sentientem*. Nam multi erant dis-

sentientes cum Sp. Melio, quem occidit Servilius Ahala, et cum Græchis, quorum alterum P. Scipio pontifex maximus, alterum L. Opimius consul interfecit, et cum Saturnio et Glaucis, quos C. Marius consul leto dedit.

4. *Una nox*. Prima Saturnalium. Grævius addit *quam* e MSS.

dum est. Atque hæc, non ut vos, qui mihi studio pæne præcurritis, excitarem, loquutus sum; sed ut mea vox, quæ debet esse in republica princeps, officio functa consulari videretur.

X. Nunc antequam¹, patres conscripti, ad sententiam redeo, de me pauca dicam. Ego, quanta manus est conjuratorum, quam videtis esse permagnam, tantam me inimicorum multitudinem suscepisse video: sed eam esse judico turpem et infirmam, contemptam² et abjectam. Quod si aliquando, alicujus furore et scelere concitata, manus ista plus valuerit, quam vestra ac reipublicæ dignitas: me tamen meorum factorum atque consiliorum numquam, patres conscripti, poenitebit. Etenim mors, quam illi mihi fortasse minitantur, omnibus est parata: vitæ tantam laudem, quanta vos me vestris decretis³ honestastis, nemo est assequutus. Ceteris enim semper⁴ bene gestæ, mihi uni conservatæ reipublicæ gratulationem⁵ decrevistis.

Sit Scipio⁶ clarus ille, cujus consilio atque virtute Hannibal in Africam redire, atque ex Italia decedere coactus est; ornatur alter eximia laude Africanus⁷,

X. 1. Nunc antequam, patres conscripti. Abest P. C.—Ad sententiam. Sabaud. rogandam.

2. Et infirmam, contemptam. Et infirmam, et contemptam.

3. Vestris decretis. Quid intersit senatus decretum, ac senatusconsultum e Sex. Pompeio cognosces.

4. Gruterus abiecit semper, quod Grævius quoque delevit. Servant vero Lalleu. Ernest. al. Rectius. J. V. L.

5. Gratulationem. Id est, supplicationem qua diis gratias agebant.

6. Sit Scipio. P. Cornelius Scipio. — Cujus consilio. Quia petavit in Afri-

* caso transeundum, ut Hannibal ab Italia, cui septemdecim annos hærebat, decedere tandem aliquando coeretur. — Atque virtute. Sine qua consilium inutile fuisset. In Africa Carthaginienses pluribus præliis vicit, ita ut in auxilium publicæ salutis Hannibalem ex Italia revocarent. Bellum Punicum secundum confecit. De Scipione vide Livium.

7. Africanus. P. Africanus Minor, L. Emili Pauli filius, a quo Emilianus dicitur, quia familie Emiliæ fuit. Adoptatus est a superioris Africani filio.

qui duas urbes luic imperio infestissimas, Carthaginem Numantiamque deleuit; habeatur vir egregius, L. Paullus⁸ ille, cujus currim rex potentissimus quondam, et nobilissimus, Perses⁹ honestavit; sit in æterna gloria Marius, qui bis Italiam obsidione et metu servitutis liberavit¹⁰; antepōnatur omnibus Pompeius¹¹, cujus res gestæ atque virtutes iisdem, quibus solis cursus, regionibus ac terminis continentur. Erit profecto inter horum laudes aliquid loci nostræ gloriæ: nisi forte majus est patefacere nobis provincias, quo exire possimus, quam curare, ut etiam illi, qui absunt, habeant, quo victores revertantur¹². Quamquam est uno loco conditio melior externæ victoriæ, quam domesticæ: quod hostes alienigenæ aut oppressi serviunt, aut recepti beneficio se obligatos putant; qui autem ex numero civium, dementia aliqua depravati, hostes patriæ semel esse cœperunt, eos, quum a perniciæ reipublicæ repuleris, nec vi coercere, nec beneficio placare possis. Quare mihi cum perditis civibus æternum bellum susceptum esse video: quod ego vestro, bonorumque omnium auxilio, memoriaque tantorum pericu-

8. *L. Paullus*. L. Æmilius Paullus, Macedonicus, Africanus Minoris pater naturalis. De hujus vita et de toto hoc bello vide Livium, lib. XLIV, XLV; Florum, lib. II, cap. 12; Plutarch.

9. *Perses*. Rex Macedoniae, Philippi II filius. — *Currim*. Scilicet triumphalem, ante quem Perses in catenis ductus est. Vide Livium, lib. XLV, cap. 35; Flor. lib. II, cap. 2.

10. *Bis... liberavit*. Semel quum Teutonorum in Gallia Narbonensi ad internecionem deleuit; iterum quum Cimbro sub Alpibus in Insabria fedit. Utraque vero hostium multitudo ac

veluti nubes Italiam occupatura veniebat. Vell. Patere. lib. II, cap. 11; Flor. lib. III, cap. 3. Hinc dicitur custos Urbis, orat. III.

11. *Pompeius*. Laudes Cn. Pompeii Magni ipse Cicerō exposuit in oratione pro lege Manilia.

12. *Quo victores revertantur*. Hoc pertinet dictum Pompeii, quod refert lib. I, cap. 22 de Officiis: «Mihiquidem Pompeius hoc tribuit, ut diceret, frustra se triumphum tertium deportaturum fuisse, nisi meo in temp. beneficio, ubi triumpharet, esset habiturus».

lorum, quæ non modo in hoc populo, qui servatus est, sed etiam in omnium gentium sermonibus ac mentibus semper hærebit, a me atque meis facile propulsari posse confido. Neque ulla profecto tanta vis reperietur, quæ conjunctionem vestram equitumque romanorum, et tantam conspirationem¹³ bonorum omnium perfringere et labefactare possit.

XI. Quæ quum ita sint, patres conscripti, pro imperio¹, pro exercitu, pro provincia, quam neglexi, pro triumpho, ceterisque laudis insignibus, quæ sunt a me, propter urbis vestræque salutis custodiam, repudiata, pro clientelis hospitibusque² provincialibus, quæ tamen urbanis opibus³ non minore labore tueor, quam comparo; pro his igitur⁴ omnibus rebus, pro meis in vos singularibus studiis, proque hac, quam conspiciatis, ad conservandam rempublicam⁵ diligentia, nihil aliud a vobis, nisi hujus temporis, totiusque

13. *Conspirationem*. Id est, consensum.

XI. 1. *Pro imperio*. Id est, pro dignitate imperatoria, qua præditus est is qui præest exercitui. — *Pro exercitu*. Quem habuisset in provincia Macedonia, quam ut plinguiorem collegæ Antonio concesserat, ut illum a societate Catilinæ abduceret. — *Pro provincia quam neglexi*. Scilicet Gallia quam, unita cum Antonio provincia, acceperat; sed iudicans se Romæ presentem magis profuturum, illam ipsam provinciam prætori Metello Celeri dari curavit.

2. *Pro clientelis hospitibusque*. Id est, pro dignitate, quam mihi clientum multitudine et hospitium comparaturus fuissæ in provincia. Clientela significat multitudinem clientum qui se in fidem patrociniūque alicujus potentis principis dederunt. Non solum

autem privati ac plebei ex patricia patronos sibi elegerunt, sed etiam colonie et sociæ civitates. Siculi, exempli gratia, fuerunt in clientela Marcellorum, Allobroges in clientela Fabiorum. Vide Sallust. cap. 41.

3. *Urbanis opibus*. Quæ auctoritate, gratia, potestatis mea, quam Romæ, pro clientum et amicorum multitudine habeo, tueor, et quæ quotidie comparo. Testatur enim Plutarchus multo plures ad Ciceronis domum quoque mane concurrere clientes, quam ad ditissimi ejusque aedem.

4. *Igitur*. Loco inquam. Vide Tursell. de particulari.

5. *Rempublicam diligentia*. Græv. adnotat in Erfurt. legi: « adeo conservanda reip. diligentia ». Verum solus illa ea miscuit, neque hujus generis recipienda constructio videtur, etiam alii codices vulgatam impugnarent.

mei consulatus memoriam postulo⁶: quæ dum erit vestris mentibus infixæ, firmissimo me muro septum esse arbitror. Quod si meam spem vis improborum fefellerit atque superaverit; commendo⁷ vobis parvum meum filium: cui profecto satis erit præsidii, non solum ad salutem, verum etiam ad dignitatem, si ejus, qui hæc omnia suo solius periculo⁸ conservaverit, illum esse filium memineritis. Quapropter de summa salute vestra, populique romani⁹, patres conscripti, de vestris conjugibus ac liberis, de aris ac focis¹⁰, de fanis ac templis, de totius urbis tectis ac sedibus, de imperio, de libertate, de salute Italiæ, deque universa republica decernite diligenter, ut instituistis¹¹ ac fortiter. Habetis¹² enim eum consulem, qui et parere vestris decretis non dubitet, et ea, quæ

6. *Postulo*. Quia nempe meorum in consulu benedictiorum memoria me satis contra improborum prava consilia firmum præstabit.

7. *Commendo*. Verissimi affectus plena hæc peroratio, et qua consul, quid in futurum prospexerit, optime demonstrat. Scilicet non eum fugiebant quod ei a reliquis conjuratis pericula lumerent; verum hæc omnia et vidit, et sensit; nec tamen a servandæ patriæ voluntate, ne nunc quidem temporis momento, deteritus est. Legant istam orationem, quibuscumque vivus est Cicero perum animi in magnis rebus habuisse, et discant non sine summo robore hæc agere potuisse Ciceronem, quem sibi omnia insumeret, se pro patria omnino deberet, ac animum exallium, consecratam domum, erepta bona, jam divinares!

8. *Suo solius periculo*. Olim « suo solus ». Optime Grævius e MSS correxit, licet ceteri codd. et pleræque edd. dissimulant. Abunde formulam

non vulgarem, in qua una errare littera facillimum librariis fuit, quinque Græviani codices vindicant. Sic alibi Tullius, et ejus simillimos locos duos attulit Rhenkenius ad Rutil. sup. de fig. I, 7.

9. *Populique rom.* Addit Grævius ex nonnullis MSS, « P. C. populique R. » hunc sequutus est Garatonius.

10. *De aris et focis*. *Ara* et *foci* in hac formula privatarum ædium sunt. *Ara* in impluvio, *foci* in atris collocabant. Jam ad publica venit, de fanis ac templis, etc.

11. *Ut instituistis*. Nam superiori senatu, quem habuit in æde Concordiæ, indicia contra conjuratos, exposita, confessisque conjuratis, quem senatum consulisset, de summa reipublicæ quid fieri placeret; dictæque essent a principibus acerrimæ ac fortissimæ sententiæ, senatus eas sine ulla varietate est consequutus. Orat. III.

12. *Habetis*. Gruter. ex editione principis: « Habetis enim eum consu-

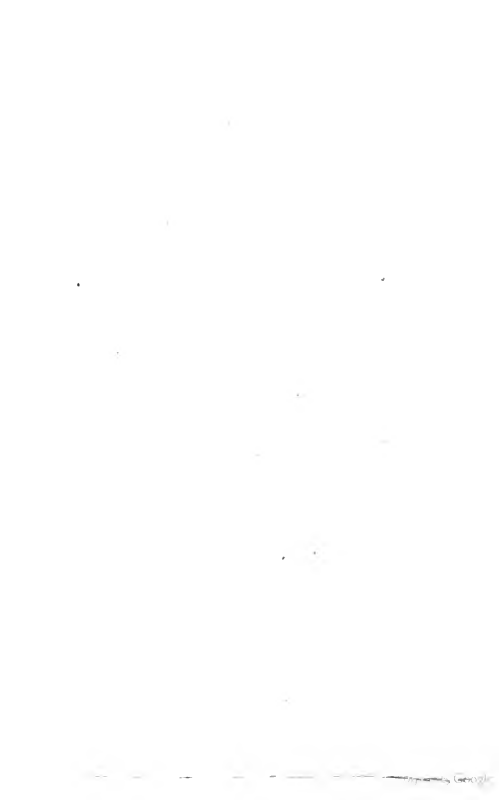
statueritis, quoad vivet, defendere, et per se ipsum præstare¹³ possit.

lem ». Sed bene abest vocula hæc a codd. plerisque. Voces enim et eum sæpius apud librarios confosæ fuerunt ac permixtæ.

8. *Per se ipsum præstare.* Efficere ne quis eas civis improbus infirmare possit. *Per se ipsum* dicit, quod alio-

rum opem expectaturus in ea defensione non sit.—Tullius usque adeo movit animos, ut, Catuli et Catonis habita deinde oratione, omnes fere ad unum ad sententiam mortis reversi sint. Supplicium de conjuratis eodem momento sumptum est.

M. TULLII CICERONIS
ORATIO
PRO L. MURENA

ARGUMENTUM.

ANNO U. C. 690, quum Cicero consul comitia consularia haberet, consules in annum proximum designati sunt Decimus Silanus et L. Murena, repulsam autem tulit Serv. Sulpicius iureconsultus. Is ea re commotus ambitus Murenæ accusavit cum tribus subscriptoribus, M. Catone, Cn. Postumio, et Ser. Sulpicio adolescente. Murenæ prima actione defendit Q. Hortensius, altera M. Crassus, tertia M. T. Cicero consul.

In exordio primum ait se Murenæ, quem in comitiis consularibus diis commendavisset, nunc iudicibus commendare, c. 1. Deinde respondet Catonis reprehensioni, qui negaverat reatum fuisse, Ciceronem et consulem et legis de ambitu latorem, et tam severe gesto consulatu causam M. Murenæ attingere; docetque consulem designatum a consule reipublicæ causa defendendum esse, nec legis de ambitu lationem impedire, quo minus hominem innocentem periculo liberet, a, 3. Deinde accedit ad Ser. Sulpicii conquestionem, qui se gravissime et acerbissime ferro dixerat, Ciceronem familiaritatis necessitudinisque oblitum causam L. Murenæ contra se defendere; cui Cicero reponit, nihil ipsi consulatum petenti a se defuisse, quod esset aut ab amico, aut a gratioso, aut a consule postulandum. Nunc autem se ei contra salutem Murenæ nihil debere, nec æquum esse, se consulem designatum, quicum sibi vetus et magna amicitia sit, in capitis dimicatione deserere, 4.

Jam quum tres totius accusationis partes fuissent, quarum una in reprehensione vitæ Murenæ, altera in contentione dignitatis, tertia in criminibus ambitus esset versata, in prima parte diluenda orator primum occurrit Sulpicio, qui Asiam Murenæ objecerat, quam docet Cicero ab eo non ad voluptatem et luxuriam expetitam esse, sed in militari labore peragratam, 5; deinde Catoni, qui eum saltatorem appellaverat, quod maledictum convicatoris potius, quam accusatoris esse, nihilque in vitam Murenæ vere dici posse ostenditur, 6.

Sequitur altera pars de contentione dignitatis. Nempe quia Sulpicius ipse sibi dignior consulatu candidatus visus erat, ut

Murenam non sine ambitu consulatum adipisci potuisse crederet: Cicero ostendit in utroque parem esse dignitatem generis, integritatis, industriæ ceterorumque ornamentorum, quibus fretus aliquis ad consulatus petitionem aggredi possit, ut neque Murena dignitate a Sulpicio vinci potuerit, neque ille hunc dignitate superarit. Itaque primum de utriusque genere ac nobilitate, 7; deinde de quæstura, tum de rebus post quæsturam gestis agit; ubi ostendit Sulpicium jurisprudentiæ laude, Murenæ rei militaris gloria floruisse; summam autem esse dignitatem ad consulatum obtinendum in iis qui militari laude antecellant, deinde in dicendi facultate; juris civilis scientiam quamvis utilem, tamen minus amplam et gratiosam esse, 8-16. Et quoniam Sulpicius objecerat, se in præturæ petitione priorem esse renuntiaturum, demonstratur ex eo non sequi, Sulpicium etiam priore loco consulem fuisse designandum. In præturæ petitione Murenæ duas res obfuisse, vehementer desideratas; unam, quod quum ædilis non fuisset, munus, h. e. ludos populo deberet, alteram, quod ii quos in provincia ac legatione liberalitatis et virtutis suæ testes habuerat, nondum provincia decessissent. Utrumque ei in consulatu petendo multum profuisse. Nam munus in petitione præturæ desideratum, in prætura amplissimum populo dedisse, et L. Luculli exercitum, qui ad triumphum convenerat, eundem comitem L. Murenæ præsto fuisse; hanc autem militum voluntatem in consule declarando multum apud universum populum romanum auctoritatis habere, 17-19. In ipsa prætura gerenda Murenæ sortem juris dicundi, Sulpicio quæstionem peculatus obtigisse; in illa majorem fuisse facultatem multorum sibi benivolentiam adjungendi. Et quum post præturam Sulpicius in provinciam ire noluerit, Murenam in regenda Gallia Transalpina multas bonas gratias cum optima existimatione attulisse, 20. Postremo in consulatus petitione Sulpicio obfuisse, quod pæne quotidie in accusationibus elaborarit, quibus et populi opinionem a spe adipiscendi consulatus averterit, et amicorum studia debilitarit, et impeditus sit, ne posset omnem curam, operam diligentiamque in petitione ponere; denique etiam multorum animos offenderit, 21-23. Magnum vero ad Murenam præferendum momentum accessisse, quod quum homines Sulpicium remissiorem in petendo putarent,

Catilinam vero in petendo consulatu spe et cupiditate inflammatum viderent, omnes, qui illam a republica pestem depellere cuperent, ad Murenam se statim contulerint, 24-26.

Sequitur tertius locus de ambitus crimine, in quo quod Postumius dixerat, per divisores a Murena ad suffragia obtinenda pecunias distributas easque deprehensas fuisse; Sulpicius filius, a L. Murenæ privigno L. Natta equites ad prandium invitatos esse; primum Cicero Murenæ fortunam conqueritur, quod quum ex honoribus continuis familiæ majorumque suorum summum adscendere gradum dignitatis conatus sit, veniret in periculum, ne propter studium novæ laudis etiam in veteris fortunæ discrimen adducatur; et quod, præter Sulpicium patrem, quem non injuria Murenæ, sed honoris contentio permoverat, accusetur a Cn. Postumio, paterno amico, et vetere vicino ac necessario, deinde a Scr. Sulpicio, adolescente, filii sodali, a quo expectandum esset, ut paternos amicos potius defenderet, quam accusaret; denique a Catone, qui quum numquam a Murena alienus fuisset, ea conditione in civitate natus esset, ut ejus opes et ingenium præsidio multis etiam alienissimis, vix cuiquam inimico exitio esse deberent, 27.

Jam quæ Cicero Postumio et Sulpicio adolescenti respondit, ea omnia interciderunt. Superest ea pars, qua Catonem confutavit. Cujus primum deprecatur auctoritatem ne forte reo uoceat, 28. Deinde mores ejus laudat; tum stoicæ philosophiæ, cui Cato se addixerat, asperitatem ac duritiam facete ridet, 29-31; deinde quæ Cato attulerat ad confirmandum ambitus crimen, refutat, 32-36. Postremo Murenam in consulatu retinendum esse docet, ob pericula a Catilinæ reliquiis urbi imminentia, quæ magis etiam, quam ipse ejus exercitus, timenda sint, 37-39.

In peroratione iudices hortatur, ut otio, ut paci, ut saluti, ut vitæ civium consulant, eosque obsecrat, ut Murenæ beneficium populi conservent, cumque reipublicæ consulem reddant, simulque eum ita commendat, ut cupidissimum otii, studiosissimum bonorum, acerrimum contra seditionem, fortissimum in bello, inimicissimum conjurationi Catilinariæ futurum esse spondeat, 40, 41.

Murenam absolutum esse constat, et consulatum eum Silano anno 691 gessisse. Cf. orat. pro Flacco, 31. Ceterum habet

hæc oratio plurimum suavitatis et artis. Nam illa contentio jurisconsulti cum imperatore, et reprehensio juris scientiæ ac philosophiæ stoicæ longe jucundissima est, sed ita comparata, ut non posset magnopere aut Sulpicium aut Catonem offendere, quamquam Plutarchus commemorat, Catonem, quum ita disputaret Cicero, dixisse omnibus audientibus, ut erat in isto genere magna Romæ libertas : « O dii boni, quam ridiculum consulem habemus ! » Ceterum juvat de hac stoicæ philosophiæ reprehensione audire, Cicero quid dixerit lib. IV de Fin. B. et M. c. 27 : « Omnia peccata paria dicitis. Non ego jam tecum ita loquar, Cato, ut iisdem his de rebus, quum L. Murenam, te accusante, defenderem. Apud imperitos tum illa dicta sunt : aliquid etiam coronæ datum. Nunc agendum subtilius ». De artificio autem, quo Sulpicium et Catonem reprehendit, ita Quintilianus, lib. XI, 1, 68 sq. « Plus est difficultatis, ubi ipsos, contra quos dicimus, veremur offendere. Duæ simul hujusmodi personæ Ciceroni pro Murena dicenti obstiterunt, M. Catonis et Serv. Sulpicii. Quam decenter tamen Sulpicio, quum omnes concessisset virtutes, scientiam petendi consulatus ademit ? quid enim aliud esset, quo se homo nobilis et juris antistes victum magis ferret ? Ut vero rationem suæ defensionis reddidit, quum se studuisse petitioni Sulpicii contra honorem Murenæ, non idem debere accusationi contra caput, diceret ? Quam molli autem articulo tractavit Catonem ? cujus naturam summe admiratus, non ipsius vitio, sed stoicæ sectæ, quibusdam rebus duriores videri factam volebat, ut inter eos non forensem contentionem, sed studiosam disputationem crederes incidisse ».

Habita est hæc oratio mense novembri, anno U. 690, post Catilinariam secundam.

M. T. CICERONIS ORATIONES.

PRO L. MURENA ORATIO.

ORATIO TERTIA ET VICESIMA.

I. **Q**UÆ deprecatus¹ a diis immortalibus² sum, iudices, more institutoque majorum³, illo die, quo auspicato⁴, comitiis centuriatis, L. Murenam consulem renuntiavi⁵; ut ea res mihi, magistratuique meo, populo plebique romanæ, bene atque feliciter eveniret:

1. *Alii, ut Manst. Lambin. Lallem. precatuſ. Revocavit Gruter. deprecatus e pr. ed. et MSS. J. V. L.*

2. *A diis immortalibus.* Solemnem hunc exordiendi modum, quo deos omnes advocat Cicero, videtur a praeclarissimo Demosthenis pro Cor. exordio desumptissae. Sed et hoc loco maxime convenit, quum consul pro designato consule sit dicturus, augustissima quoque quasi Rostris circumdare, et deorum majestatem cum humanæ dignitate communicare.

3. *More institutoque majorum.* Solebant magistratus, priusquam ea exponerent populo, propter quæ cognoscenda ille convocatus esset, ad

deorum invocationem quædam composita pronuntiare, quibus salus populi romani illis commendaretur, at peteretur felicitas.

4. *Quæ auspicato.* Non enim sine auspiciis comitia in campo habebantur. Quod si infansta signa de caelo essent nuntiata, vitiosa comitia in aliam diem rejiciebantur, solemnî formula angaria dicentis, *alio die*. Hinc quantum fraudi, artibusque profuerint auspicia facile judicaveris. Vid. de Natura Deorum II, 4; de Divin. I, 17.

5. *Consulem renuntiavi.* Consules inter se sortiebantur uter comitia haberet et suffragia centuriarum annuntiaret.

eadem precor ab iisdem diis immortalibus ob ejusdem hominis consulatum una cum salute⁶ obtineiidum, et ut vestrae mentes atque sententiae cum populi romani voluntatibus⁷ suffragiisque consentiant, eaque res vobis, populoque romano, pacem, tranquillitatem, otium, concordiamque afferat. Quod si illa solemnibus comitiorum precatio, consularibus auspiciis consecrata, tantam habet in se vim et religionem, quantum reipublicae dignitas postulat: idem ego sum precatus, ut eis quoque hominibus, quibus hic consulatus, me rogante⁸, datus esset, ea res fauste, feliciter, prospereque eveniret. Quae quum ita sint, iudices, et quum omnis deorum immortalium potestas aut translata sit ad vos, aut certe communicata vobiscum: idem consul enim vestrae fidei commendat, qui antea diis immortalibus commendavit; ut ejusdem hominis voce et declaratus consul, et defensus, beneficium populi romani cum vestra atque omnium civium salute tueatur. Et, quoniam⁹ in hoc officio studium meae defensionis ab accusatoribus, atque etiam ipsa susceptio causae reprehensa est: antequam pro L. Murena dicere instituo, pro me ipso pauca dicam; non quo mihi potior, hoc quidem in tempore, sit officii¹⁰ mei,

6. *Consulatum una cum salute.* Si Murena in iudicio superatus fuisset, non solum consulatus, sed etiam iure ipso civis exutus et capite demissus esset.

7. *Olim, voluntate.* J. V. L.

8. *Me rogante.* Comitibus habentibus. Fallitur Manutius, quum dicit eum, qui comitibus praerat, populum rogare, quos vellet, magistratus faceret et nominato quoque candidato, dicere: «Rogo vos, Quirites, velitane L. Licinium Murenam consulem fieri». Quod si populus probaret, suffragio-

rum tabellas ferebat ita inscriptas, V. R. id est, uti rogas. Quod et longius fuisset, et omnino absurdum rogare simul de omnibus et tabellas uti rogas inscriptas distribuere. Tabellae nomen candidatorum inscriptum habebant. Cf. pro Domo, 43; T. Liv. XXIV, 7.

9. *Et quoniam.* Cicero, antequam pro Murena responderet, collatam in se accusatorum invidiam amolitur, ita ut ad causam animos iudicum praepararet ac praemuniat.

10. *Officii mei.* Cuius mihi, ut publico magistratus, est reddenda ratio.

quam hujusce salutis defensio, sed ut, meo facto vobis probato, majore auctoritate ab hujus honore, fama, fortunisque omnibus, inimicorum impetus propulsare possim.

II. Et primum M. Catoni, vitam ad certam rationis normam dirigenti¹, diligentissime perpendenti momenta officiorum omnium, de officio meo respondebo. Negat fuisse rectum Cato, me et consulem, et legis ambitus² latorem, et tam severe gesto consulatu, causam L. Murenæ attingere. Cujus reprehensio me vehementer movet, non solum ut vobis, judices, quibus maxime debeo, verum etiam ut ipsi Catoni, gravissimo atque integerrimo viro, rationem facti mei probem. A quo tandem, M. Cato, est æquius consulem defendi, quam a consule? Quis mihi³ in republica potest, aut debet esse conjunctior, quam is, cui respublica a me una⁴ traditur sustinenda, magnis meis laboribus et periculis sustentata? Quod si in iis rebus repetendis, quæ Mancipi sunt⁵, is periculum judicii

II. 1. *Normam dirigenti*. E stoica disciplina. — *Momenta officiorum*. Est gravitas officiorum, quanti quodlibet officium sit faciendum, quod alii preferendum. Est enim aliud officium alio gravius, ut Tullus in primo et tertio de Officiis docet.

2. *Legis ambitus*. Quum populum profusione omni ac largitionibus tentarent candidati, et suffragia mercede compararent, severas leges de crimine hoc tulit senatus; quæ quum non ambitiosos homines satis a cupiditate deterrent, et sancitæ pœnæ honorum spe leviores viderentur, novam tulit Cicerò consul, quæ præterquam reus multa afficiebatur, et publicis muneribus perpetuo removebatur, quod jam Calpurnia lege jubebatur, etiam exilii

ponam per decem annos subibat. De lege hac vide plura ad cat. prim. vol. in Excurs. de jud. publ. § de ambitu, et in Indice Legum.

3. *Quis mihi*. Quia ego sorte ductus enim renuntiavi consulem et cavi ut salva esset respublica.

4. Lamb. conj. uno, quod Græv. recepit. Ernest. malit utrumque abrase. J. V. L.

5. *Quæ Mancipi sunt*. Quæ Mancipio alienantur, ita ut ea abalienatio per nexus quamdam solemnitatem fiat. Qui rem Mancipi dabit, illud facere non poterat, nisi adhibita libra, et ære, et quinque testibus civibus romanis præsentibus, ut ad evictionem obstringeretur, id est, ad ablationem rei emptæ, interveniente judicis decreto. Nam

præstare debet⁶, qui se nexu obligavit: profecto etiam rectius in iudicio consulis designati, is potissimum consul, qui consulem declaravit, auctor⁷ beneficii populi romani, defensorque periculi esse debebit. Ac, si, ut nonnullis in civitatibus fieri solet, patronus huic causæ publice⁸ constitueretur: is potissime honore affecto defensor daretur, qui eodem honore præditus non minus afferret ad dicendum auctoritatis, quam facultatis. Quod si portu solventibus⁹, ii, qui jam in portum ex alto invehuntur, præcipere summo studio solent et tempestatum rationem, et prædonum, et locorum; quod natura fert¹⁰, ut eis fa-veamus, qui eadem pericula¹¹, quibus nos perfuncti sumus, ingrediantur: quo tandem me animo esse oportet, prope jam ex magna jactatione terram videntem¹², in hunc, cui video maximas reipublicæ

evinæ res dicitur aliena, quæ oon a vero possessore vendita est tertio, et legitimo possessori repetita sententia iudicis redditur et ab eo aufertur.

6. *Periculum iudicii præstare debet.* Periculum evictionis suscipere, quod io rebus mancipi venditor præstabat; efficere ut alienatio illa, et venditio rata sit, ne quid is, qui emit, damni patiatur. — *Qui se nexu obligavit.* Qui pro rebus mancipio alienatis ita promisit, ut se et sua bona obligaret.

7. *Auctor.* Quo nomine proprie is, qui rem mancipio vendit se tradit, appellatur. Cf. Plaut. *Comul.* IV, 2.

8. *Publice.* Non a reo, sed civitate electus et receptus.

9. *Victorius*, post *Quintil.* V, 11, 23, et *portu solventibus.* J. V. L.

10. Sic ex eodem *Quintil.* *Lambin.* *Muret.* *Græv.* pro vulg. *affert.* J. V. L.

11. *Eadem pericula.* Ex his verbis deducit *Masoutius*, post non. decembr.

conjuratorum principibus interfectis habitam hanc orationem fuisse; tuæ enim *periculis perfunctus* omnibus Cicero fuit. Verum hæc generatim de consulu dicuntur, eoque difficili, et additur eadem quod nondum temporum conditio esset mutata. Certe ut ex c. 3 constat, *Catilina* expulso iudicio hoc habitum fuit, quod intra tricesimum diem erat de more absolvendum, verum nondum ceteri conjurati morte multati apparent. Hoc etiam conficitur ex c. 37, neque enim tantus injici conjurationis metus potuit, si omnia jam essent patefacta, suppliciumque de reis jam sumptum.

12. *Terram videntem.* Periculorum maxima parte defunctum et tamquam ad portum socedentem. Verba sunt comparationem exceptione quadam exigna, sed nullo temporis spatio definita exigentis; iisque respondeat, *qui jam*, etc.

tempestates esse subeundas? Quare, si est boni consulis, non solum videre, quid agatur, verum etiam providere, quid futurum sit: ostendam alio loco, quantum salutis communis intersit, duos consules in republica kalendis jan.¹³ esse. Quod si ita est, non tam me officium debuit ad hominis amici fortunas, quam respublica consulem ad communem salutem defendendam vocare.

III. Nam quod legem de ambitu tuli, certe ita tuli, ut eam, quam mihi met ipsi jam pridem tulerim de civium periculis defendendis, non abrogarem. Etenim si largitionem factam esse confiterer, idque recte factum esse defenderem, facerem improbe, etiamsi alius legem tulisset: quum vero nihil commissum contra legem esse defendam, quid est, quod meam defensionem latio legis² impediat?

Negat esse³ ejusdem severitatis, Catilinam exitium reipublicæ intra mœnia molientem, verbis et pæne imperio urbe expulisse; et nunc pro L. Murena dicere. Ego autem has partes⁴ lenitatis et misericordiæ, quas me natura ipsa docuit, semper egi libenter: illam vero gravitatis severitatisque personam non appetivi; sed ab republica mihi impositam⁵ sustinui, sicut hujus

13. *Kalendis jan.* Primo die januarii magistratus et præcipue consules munus inibant. Designabantur quinque mensibus antequam officio fungi inciperent; quo intervallo quærebatur an pravis rationibus ad consulatum essent grassati.

III. 1. *Non abrogarem.* Quum legem de ambitu tuli consul, non ea mihi mens fuit ut eam tollerem mihi natura inisitam, qua cives meos defendere et tueri constitui.

2. *Latius legi.* Quid est cur non

reum defendere possim, qui lege mea non tenetur.

3. *Negat esse.* Cato ait se in eo qui Murenam defendit, non eum consulem agnoscere, cujus eloquentia se pæne imperium Catilinam urbe expulit.

4. *Has partes.* Cui libet naturam propriam sequendam esse non vitiosam, nec affectandum quod assequi non possumus, docet Cicero de Officiis, lib. 1, cap. 31.

5. *Mihi impositam.* Pro salute sua. — *Hujus imperii.* Consularis.

imperii dignitas, in summo periculo civium, postulabat. Quod si tum, quum respublica vim et severitatem desiderabat, vici naturam⁶, et tam vehemens fui, quam cogebar, non quam volebam: nunc, quum omnes me causæ ad misericordiam atque ad humanitatem vocent, quanto tandem studio debeo naturæ meæ consuetudinique servire? At⁷ de officio defensionis meæ ac⁸ de ratione accusationis tuæ, fortasse etiam alia in parte orationis dicendum nobis erit.

Sed me⁹, iudices, non minus hominis sapientissimi atque ornatissimi, Ser. Sulpicii, conquestio, quam Catonis accusatio commovebat: qui gravissime et acerbissime ferre dixit, me familiaritatis necessitudinisque¹⁰ oblitum, causam L. Murenæ contra se defendere. Hinc ego, iudices, satisfacere cupio, vosque adhibere arbitros¹¹. Nam quum grave est, vere accusari in amicitia, tum, etiamsi falso accuseris, non est negligendum.

Ego, Ser. Sulpici, me in petitione tua tibi omnia studia atque officia, pro nostra necessitudine, et debuisse confiteor, et præstitisse arbitror. Nihil tibi, consulatum petenti, a me defuit, quod esset aut ab amico, aut a gratioso¹², aut a consule postulandum. Abiit illud tempus: mutata ratio est. Sic existimo, sic mihi persuadeo, me tibi contra honorem¹³ L. Murenæ,

6. *Vici naturam*. Meam indolem.

7. *Vulg.* *Ac.* Parvum auctoritati Ciceronii, ad Cie. Acad. II, 8. J. V. L.

8. *Lallem*. ne duplicaret *ac*, post dedit, *et de r. acc. tuæ*. J. V. L.

9. *Sed me*. Transit a Catone ad alium accusatorem Ser. Sulpicium, cui probare studeat se omni culpa lesæ amicitiae carere, nec quidquam pristini studii ei detraxisse.

10. *Familiaritatis necessitudinisque*.

Cicero ipse in oratione pro rege Dejotaro has duas voces explanavit: familiaritatem consuetudo attulit, omnium vero necessitudinem magna ejus officia in me et in exercitum meum effecerunt.

11. *Arbitros*. Egregie facit arbitros iudices hujus rei, quæ extra causam esset.

12. *A gratioso*. Ab homine qui gratia aliqua valeret.

13. *Contra honorem*. Ut obstarem

quantum tu a me postulare ausus sis, tantum debuisse; contra salutem ¹⁴, nihil debere. Neque enim, si tibi tum, quum peteres consulatum, affui, idcirco nunc, quum Murenam ipsum petas ¹⁵, adjutor eodem pacto esse debeo. Atque hoc non modo non laudari, sed ne concedi quidem potest, ut, amicis nostris accusantibus, non etiam alienissimos ¹⁶ defendamus.

IV. Mihi autem cum Murena, judices, et vetus, et magna amicitia est, quæ in capitis dimicatione ¹ a Ser. Sulpicio non idcirco obruetur, quod ab eodem in honoris contentione ² superata est. Quæ si causa non esset, tamen vel dignitas hominis, vel honoris ejus, quem adeptus est, amplitudo, summam mihi superbie crudelitatisque famam inussisset, si hominis, et suis et populi romani ornamentis amplissimi, causam tanti periculi ³ repudiasset. Neque enim jam mihi licet, neque est integrum ⁴, ut meum laborem hominum periculis sublevandis non impertiam. Nam quum præmia ⁵ mihi tanta pro hac industria sint data, quanta autem nemini: labores, per quos ea ceperis, quum adeptus sis, deponere, esset hominis et astuti, et in-

quominus Murena consul designaretur.

14. *Contra salutem.* Quum vero non jam res agatur, ut a consulatu petendo Murena deiciatur, sed ab ipsa Urbe et fortunâ depellatur.

15. *Quum Murenam ipsum petas.* Invadas, oppugnes. Nihil jam me tibi debere arbitror.

16. *Alienissimos.* Nedam Murenam quocum et vetus et magna mihi est amicitia.

IV. 1. *Dimicatione.* Quam cum Murena amicitiam non ideo Sulpicio condonabo, et obliviscar, quod apud me pluris valet, quam de consulatu ageretur.

2. *In honoris contentione.* In petitione consulatus. — *Superata est.* Amicitia.

3. *Tanti periculi.* In qua causa fortunæ omnes aguntur.

4. *Neque est integrum.* Id est absolutum. In mea potestate non versatur. Sic Att. II, 4: « Mihi integrum est facere vel non facere »; pro Rab. 28: « Ego, si mihi esset integrum, suscipere hoc crimen ».

5. *Præmia.* Cicero ornatus fuerat questura, ædilitate, prætura, et consulatu. Quæ pleraque munera aut competitorum prius, aut in prius obtulerat.

grati⁶. Quod si licet desinere⁷, si te auctore possum, si nulla inertiae, nulla superbiae turpitudine, nulla inhumanitatis culpa suscipitur, ego vero libenter desino. Sin autem fuga laboris desidiam, repudiatio supplicum superbiam, amicorum neglectio improbitatem coarguit: nimirum haec causa est ejusmodi, quam nec industrius, nec misericors, nec officiosus deserere possit. Atque hujusce rei conjecturam de tuo ipsius studio, Servi, facillime ceperis⁸. Nam si tibi necesse putas, etiam adversariis amicorum tuorum, de jure consulentibus, respondere; et, si turpe existimas, te advocato⁹, illum ipsum, quem contra veneris, causa cadere: noli tam esse injustus, ut, quum tui fontes vel inimicis tuis pateant, nostros rivulos etiam amicis putes clausos esse oportere. Etenim, si me tua familiaritas ab hac causa removisset, et si, hoc idem Q. Hortensio, M. Crasso¹¹, clarissimis viris, si item ceteris, a quibus intelligo tuam gratiam magni asti-

6. *Et astuti, et ingrati.* Qui et spe atque expectatione sua frustrari populum romanum, et callide suorum commodorum causa ad tempus illi inservire, et oblivisci beneficiorum quae in se collata essent maxima, non dobitaret.

7. *Quod si licet desinere.* Non jam miseris succurrere, et a solitis laboribus respirare.

8. *Conjecturam.... ceperis.* Jodica-veria.

9. *Te advocato.* Fingit Cicero Sulpicium, postquam ab uno amici sui adversario consultus bene rem cessuram responderit, si postea ab amico advocatus fuerit ut praesentiam suam ipsi commodet, et hoc ipso iudicium auctoritatem commoveat, tamen aegre latorum, si adversarius is, quem prio-

rem consilium adjuverat, causa ceciderit, contra responsum tuum.

10. *Quem contra veneris.* Adversarium amici tui, contra quem nunc venis, quamvis eum tuis primo consiliis adjuveris. Argumentum autem hoc habet inde Cicero: Si tu ne inimicis quidem tuis deesse vis; cur ego amicis desim? Quamquam ego in aetate mea parum, tu multum in tua valeas; ut, si ago tecum conferre, rivali eam fontibus conferri videantur.

11. *Q. Hortensio, M. Crasso.* Unam causam a ploribus defecidi ostendit Cicero, et hunc morem improban, ait: « Neque tam multa quam nostra aetate, iudicia fiebant, neque hoc quod nunc fit, ut cause singulae defenderentur a pluribus, quo nihil est vitiosius ».

mari, accidisset; in ea civitate consul designatus defensore non haberet, in qua nemini umquam infimo majores¹² nostri patronum deesse voluerunt. Ego vero¹³, iudices, ipse me existimarem nefarium, si amico, crudelem, si misero, superbum, si consuli defuissem. Quare quod dandum est amicitiae, large dabitur a me, ut tecum agam, Servi¹⁴, non secus, ac si meus esset frater, qui mihi est carissimus, isto¹⁵ in loco: quodtribuendum est officio, fidei, religioni¹⁶, id ita moderabor, ut meminerim, me contra amici studium pro amici periculo dicere.

V. Intelligo¹, iudices, tres totius accusationis partes fuisse, et earum unam in reprehensione vitae, alteram in contentione dignitatis, tertiam in criminibus ambitus esse versatam.

Atque harum trium partium prima illa, quæ gravissima esse debebat, ita fuit infirma et levis, ut illos lex magis quædam accusatoria², quam vera maledicendi facultas de vita L. Murenæ dicere aliquid coegerit. Objecta est enim Asia³: quæ ab hoc non ad

12. *Infimo*. Prætor enim lis qui advocato carebant dicere solebat: « Si non habebunt advocatum, ego dabo ». Nec solum hisce personis prætor hanc humanitatem solet adhibere, verum etiam si quis alius sit, qui certis ex causis, vel ambitione adversaril, vel metu patronum non invenerit.

13. *Ego vero*. Elegans disjunctio commatum, qua fit oratio et illustris, et aucta atque urnata.

14. *Servi*. Ita in epistolis aliquoties solo prænominis appellat, et infra sæpius facit; quod familiaritatem et amicitiam indicat.

15. *Isto in loco*. In accusatum sublellis. Vide orationem pro Cluentio, cap. 24.

16. *Religioni*. Quia eum auspicio enunciarerim.

V. 1. *Intelligo*. Partitusem hanc confutationis laudat et commendat Quintilianus, ut qua canam lucidissime ostendat, et nihil fecerit supervacuum.

2. *Lex accusatoria*. Accusatorum mos et consuetudo. Solent enim accusatores ante actæ vitæ crimina reo ubijcere, quo magis credibile sit crimen id quod easus proprium est; id autem quam maxime observant accusatores, quod criminibus⁶ ante actis ad cetera credenda præparentur et quasi manu ducantur iudices; itaque accusatoria quædam lex esse videtur.

3. *Objecta est enim Asia*. Asia om-

voluptatem et luxuriam expetita est, sed in militari labore peragrata. Qui si adolescens, patre suo imperatore, non meruisset⁴; aut hostem, aut patris imperium timuisse; aut a parente repudiatu videretur. An, quum sedere in equis triumphantium prætextati⁵ potissimum filii soleant, huic donis militaribus⁶ patris triumphum decorare fugiendum fuit, ut rebus communiter gestis pæne simul cum patre triumpharet⁷? Hic vero, iudices⁸, et fuit in Asia, et viro fortissimo, parenti suo, magno adjumento in periculis, solatio in laboribus, gratulationi in victoria fuit. Et, si habet Asia suspicionem luxuriæ quamdam; non Asiam numquam vidisse, sed in Asia continenter vixisse, laudandum est.

Quamobrem non Asiæ nomen obijciendum Murenæ fuit, ex qua laus familiæ, memoria generi, honos et gloria nomini constituta est: sed aliquod aut in Asia susceptum, aut ex Asia deportatum flagitium ac dedecus. Meruisse⁹ vero stipendia in eo bello, quod tum populus romanus non modo maximum, sed etiam solum gerebat, virtutis; patre imperatore libentissime meruisse, pietatis; finem stipendiorum, patris victoriam ac triumphum fuisse, felicitatis fuit. Maledictio

nibus libidinum illecebris repleta, maxime deplorandam romanæ moribus luxuriam iuvexerat.

4. *Non meruisset.* Nempe stipendia: non militasset.

5. *Prætextati.* Moris erat, ut qui triumphans in Urbem introibat, liberos ntrinsque sexus, si modo prætextati essent, in curru juxta se haberet; sin grandiores essent, equis jugalibus sualibusque imponeret. Quod si plures essent, equis singularibus vecti currum prosequerantur. Cf. Suet. in Tib. 5.

6. *Donis militaribus.* Ob virtutem a patre accepta.

7. *Cam patre triumpharet.* Murenæ pater, Sallæ legatus, de Mithridate triumphavit, ut etiam in Manilia dicitur.

8. *Hic vero, iudices.* Gloriosa obiecti criminis confessio et egregia defensio.

9. *Meruisse vero stipendia in eo bello, etc.* Conclusio, qua præterquam honestatis, fortitudinis etiam ac pietatis laus continetur.

quidem idcirco nihil in hisce rebus loci est, quod omnia laus occupavit¹⁰.

VI. Saltatorem¹ appellat L. Murenam Cato. Maledictum² est, si vere objicitur, vehementis accusatoris; sin falso, maledici conviciatoris. Quare quum ista sis auctoritate, non debes, M. Cato, arripere maledictum ex trivio, aut ex scurrarum aliquo convivio³, neque temere consulem populi romani saltatorem vocare; sed conspiceret⁴, quibus præterea vitiis affectum esse necesse sit eum, cui vere istud objici possit. Nemo enim fere saltat sobrius, nisi forte insanit, neque in solitudine, neque in convivio moderato atque honesto. Tempestivi convivii⁵, amœni loci, multarum deliciarum comes est extrema saltatio. Tu mihi arripis id, quod necesse est omnium vitiorum esse postremum; relinquis illa, quibus remotis hoc vitium omnino esse non potest. Nullum turpe convivium, non amor, non coissatio, non libido, non sumptus

10. *Laus occupavit.* De Asia defuncto nimium splendida; nempe accusationem non modo refellit, sed et accusatoribus invidiam conflat, et gratiam adauget populari.

VI. 1. *Saltatorem.* Fuit saltatio apud Romanos inter turpissima. Vide Cornelli Nepotis præfationem primumque cap. Epaminondæ vitæ.—*Spatiatorem* inutilis est conjectura P. Pithæi et Macrobi. Saturn. II, 10.

2. *Maledictum.* Cicero maledictum et accusationem in Caelianis discernit his verbis: « Aliud est maledicere, aliud accusare. Accusatio crimen desiderat, rem ut definiat, hominem ut notet, argumento probet, teste confirmet. Maledictio autem nihil habet propositi præter contumeliam, quæ si petulantius jactatur, convicium, si fucetius, urbanitas nominatur ».

3. *Convivio moderato.* Quod tunc scurræ advocantur, qui salsæ et facetiæ dicant. Frustra Gruter. ex MSS « convicio ».

4. *Conspicere.* Quidam legi volunt *considerare*. Gulielm. *circumspicere*. Temere.

5. *Tempestivi convivii, amœni loci, multarum deliciarum,* etc. Legitima coenæ hora erat nona, ut narrat Martialis: « Quum jubet extractos frangere nona toros ». Quæ igitur certo diei tempore longe ante horam munus coeperant agitari convivia, tempestiva dicebantur, quoniam in multam noctem protraherentur. Sic Juvenalis: « Exul ab octava Marini hîbit, et fruitur dis latis ». Probrosa erant ista convivia, quia cupiditatibus favebant. Conf. de Sen. 14. Male aliquot codd. et edd. *intempestivi*.

ostenditur. Et, quum ea non reperiantur, quæ voluptatis nomen habent, quæque vitiosa⁶, sunt: in quo ipsam luxuriam reperire non potes, in eo te umbram luxuriæ reperturum putas? Nihil igitur in vitam L. Murenæ dici potest? Nihil, inquam, omnino, iudices. Sic a me consul designatus defenditur, ut ejus nullâ fraus, nulla avaritia, nulla perfidia, nulla crudelitas, nullum petulans dictum in vita⁷ proferatur. Bene habet⁸: jacta sunt fundamenta defensionis. Nondum enim nostris laudibus, quibus utar postea, sed prope inimicorum confessione⁹, virum bonum, atque integrum hominem defendimus.

VII. Quo constituto¹, facilius est mihi aditus ad contentionem dignitatis: quæ pars altera fuit accusationis.

Summam video esse in te, Ser. Sulpici, dignitatem generis, integritatis, industriæ, ceterorumque ornamentorum omnium, quibus fretum ad consulatus petitionem aggredi par est. Paria cognosco esse ista in L. Murena, atque ita paria, ut neque ipse dignitate vinci potuerit, neque te dignitate superarit. Contempsisti L. Murenæ genus; extulisti tuum. Quo² loco si tibi hoc sumis, nisi qui patricius sit, neminem

6. *Quæque vitiosa.* Turpia et crimini danda.

7. *Verba in vita* Ernestus gemina esse negat; Reek. unciis includit. Uterque levina. Schütz. vero omnino delet. J. V. L.

8. *Bene habet.* Nempe res. Felicitate nobis succedit defensio.

9. *Confessione.* Dum Murenæ inimici nihil veri, nihil probabilis flagitii aut sceleris obijciunt, tacite hos virum bonum atque integrum fateri innuit Cicero.

VII. 1. *Quo constituto.* Accedit ad

secundam partem propositam et dignitatem Murenæ tuetur contra adversariorum obrectationem. Postquam antiquius et nobilior Servii genus quam Murenæ concessit, tandem ne spectandam quidem generis vetustatem nobilitatemque docet, neque quidquam magis ad honores adipiscendos valere debere, quam virtutem confirmat.

2. *Quo loco.* Si in hoc loco neminem honesto genere natum contendis, nisi qui sit patricia gente, hac tua intolerabili superbia cogere vis iterum plebem a patribus secedere.

bono esse genere natum; facis, ut rursus plebs in Aventinum³ sevocanda esse videatur. Sin autem sunt amplæ et honestæ familiæ plebeïæ: et proavus L. Murenæ⁴, et avus, prætores fuerunt; et pater quum amplissime atque honestissime ex præturâ triumphasset, hoc faciliorem huic gradum consulatus adipiscendi reliquit, quod is, jam patri debitus, a filio petebatur. Tua vero nobilitas, Ser. Sulpici, tametsi summa est, tamen hominibus literatis et historicis⁵ est notior; populo vero et suffragatoribus obscurior. Pater enim fuit equestri loco⁶; avus nulla illustri laude celebratus. Itaque non ex sermone hominum recenti, sed ex annalium vetustate eruenda est memoria nobilitatis tuæ. Quare ego te semper in nostrum numerum aggregare soleo, quod virtute industriaque perfecisti, ut, quum equitis romani esses filius, summa tamen amplitudine dignus putarere: nec mihi umquam minus⁷ ipi Q. Pompeio⁸, novo homine, et fortissimo viro, virtutis esse visum est, quam in homine nobilissimo, M. Emilio⁹. Etenim ejusdem animi atque ingenii est, posteris suis, quod Pompeius fecit, amplitudinem no-

3. In Aventinum. De priore plebis secessionem jocosus Cicerò, quæ, ut refert Piso T. Livio vetustior, ideo facta est, quod plebs patricios sibi debitas propter generis nobilitatem dignitates arrogare, indignaretur. Leco «plebs» multj et optini codices «plebes», quam formam recepit cum Beck. Sch.

4. Proavus L. Murenæ. P. fuit Licinius Murenæ prætor su. U. C. 596. — Avus. P. Licinius P. F. Murenæ prætor, ann. U. C. 640.

5. Literatis et historicis. Iia qui vetera legunt, qui totam retro antiquitatem cognoscunt.

6. Equestri loco. Sulpicium fuisse

patricium ante significavit, et testatur Pomponius, Digest. I de origine juris. Inde conjicitur nonnullos, quamvis patricios, in equestri ordine manere posse. Confer Brut. cap. 16, et vide Servii Sulpicii vitam a celebri Ever. Ottone confectam, cap. 1, § 3, tom. V Thes. jur. Rom.

7. Est qui conjic. magis, dissimili totius hujus loci sententia. J. V. L.

8. Q. Pompeio. Qui humili et obscuro loco natus cum Q. Metello Macedonico prætor et postea consul, nobilissima gentis fuit auctor.

9. M. Emilio. Scânro, qui consul fuit anno 638, iterum anno 646.

minis, quam non acceperit, tradere; et, ut Scaurus, memoriam prope intermortuam generis sui virtute reuovare.

VIII. Quamquam ego jam putabam, iudices, multis viris fortibus ne ignobilitas objiceretur generis, meo labore esse perfectum: qui, non modo Curiis¹, Catonibus, Pompeiis, antiquis illis, fortissimis viris, novis hominibus, sed his recentibus, Mariis², et Didiis, et Cœliis commemorandis, jacebant³. Quum ego vero tanto intervallo claustra ista nobilitatis⁴ refregissem, ut aditus ad consulatum posthac, sicut apud majores nostros⁵ fuit, non magis nobilitati, quam virtuti, pateret: non arbitrabar, quum ex familia veterè et illustri consul designatus ab equitis romani filio, consule, defenderetur, de generis novitate accusatores esse dicturos. Etenim mihi ipsi accidit, ut cum duobus patriciis, altero improbissimo atque audacissimo, altero modestissimo⁶ atque optimo viro, peterem: superavi tamen dignitate Catilinam, gratia Galbam. Quod si id crimen homini novo esse deberet; profecto mihi neque inimici, neque invidi defuissent. Omittamus igitur de genere dicere, cujus est magna in utroque dignitas: videamus cetera.

VIII. 1. *Curiis*. M'. Carina Dentatus, homo novus, ter consul fuit ann. II. C. 463, 468, 479. — *Catonibus*. M. Porcius Cato, consul anno 558, deinde censor anno 569. — *Pompeiis*. Respicitur Q. Pompeius A. F. consul anno 612. Brut. 25 dicitur «homo per se cogitus». Errat toto hoc loco Manutius, quom putat intelligi Q. Pompeium Rufum cos. anno 665, ideoque pro Pompeiis legi vult Appii.

2. *Mariis*. Significantur C. Marius septies consul, T. Didjus cos. an. 655, C. Caelius Caldus consul anno 659.

3. *Jacebant*. In oblivione marcebant, quamvis tot fortissimos viros ex obscuro genere ad summos honores evectos commemorarent.

4. *Claustra nobilitatis*. Quæ plebeis patriciorum superbia opponebat; tamquam in eorum possessionem omnino consulatus venisset.

5. *Apud majores nostros*. Consulatus cum plebe communicatus est circiter anno 390.

6. *Altero modestissimo*. Duo patricii L. Sergius Catilina, acerbissima et audacia famosa, et P. Sulpicius Galba,

Quæsturam una petiit, et sum ego factus prior. Non est respondendum ad omnia. Neque enim quemquam vestrum fugit, quum multi pares dignitate fiant, unus autem primum solus possit obtinere, non eundem esse ordinem dignitatis, et renuntiationis : propterea quod⁷ renuntiatio gradus habeat, dignitas autem sit persæpe eadem omnium. Sed quæstura utriusque propemodum pari momento sortis⁸ fuit. Habuit hic lege Titia⁹ provinciam tacitam¹⁰ et quietam : tu illam, cui, quum quæstores sortiuntur, etiam acclamari solet, Ostiensem¹¹, non tam gratiosam et illustrem, quam negotiosam et molestam. Concessit¹² utriusque nomen in quæstura. Nullum enim vobis sors campum dedit, in quo excurrere virtus cognoscique posset.

IX. Reliqui temporis spatium in contentionem vocatur : ab utroque dissimillima ratione tractatum¹ est. Servius hic nobiscum² hanc urbanam militiam respon-

vir sobrius ac sanctus, consulatum cum Cleerone petierunt. Vid. ad Attic. I, 1.

7. *Propterea quod.* Necessè est enim unum primo loco solum renuntiare, alterum secundo, etc. Verum dissimulante Cleero in hac responsione versatur; alibi enim de his, quæ nonne elevat, vel potius omnino tollit, ipse gloriatur, ut in Pis. et pro lege Manil.

8. *Momenta sortis.* Fuere sortia et generis ejusdem provinciar, nimirum utraque Italia, quas tunc temporis, ut quietas nimis, non magni faciebant.

9. *Lege Titia.* Quæstura hæc nata videtur ex agraria lege Sexti Titii trib. pl. ann. 488, ad colligendum scilicet vectigali agris publicis impositum, cujus meminit Val. Maximus, VIII, 1. Ferratii explanationem sequimur. Mal-

tum hoc in loco desulant interpretes, frustra que Manilius legi velit «lautia».

10. *Provinciam tacitam.* Quia una erat ex quatuor provinciis quæstoris Italianis, in qua nulla gloriæ materia.

11. *Ostiensem.* Dicebatur eadem agraria et frumentaria, quia ad quæstorem Ostiensem, cujus meminit Cicero in Sextiana, pertinebat cura ad sportandi frumenti et rei maritimæ in mari infero, ut ostendit Lips. ad Tac. Ann. IV, 27. Cf. Pigh. ad ann. 488.

12. *Concessit.* Jacuit, sine laude fuit.

IX. 1. *Cod. Fræge. certatum est,* quod Grævius præferendum censuit, et recepit Lallem. ex uno cod. reg. J. V. L.

2. *Nobiscum.* In urbano otio. Excesare Servium videtur, dum civilem hanc militiam irridet.

dendi, scribendi, cavendi³, plenam sollicitudinis ac stomachi⁴, sequutus est; jus civile didicit; multum vigilavit; laboravit; præsto multis fuit; multorum stultitiam perpeusus est; arrogantiam pertulit; difficultatem exorbuit⁵; vixit ad aliorum arbitrium, non ad suum. Magna laus, et grata hominibus, unum hominem elaborare in ea scientia, quæ sit multis profutura. Quid Murena interea⁶? fortissimo et sapientissimo viro, summo imperatori legatus, L. Lucullo, fuit: qua in legatione duxit exercitum; signa contulit; manum conseruit; magnas copias hostium fudit; urbes partim vi, partim obsidione cepit; Asiam⁷ istam refertam, et eandem delicatam, sic obiit, ut in ea neque avaritiæ, neque luxuriæ vestigium reliquerit; maximo in bello⁸ sic est versatus, ut hic multas res et magnas siue imperatore gesserit, nullam sine hoc imperator. Atque hæc, quamquam præsentem L. Lucullo⁹ loquar, tamen, ne ab ipso, propter periculum nostrum, concessam videamur habere licentiam fin-

3. *Cavendi*. Tribus verbis JCtorum consuetudinem expressit, qui aut respondent de jure consulentibus, aut formulas litigantibus scribunt; aut caveut, quom aliquem consilio juvant atque instruunt.

4. *Stomachi*. Molestiæ et offensionis.

5. *Exorbuit*. Multa exhaussit et exauhlavit.

6. *Quid Murena interea*. Apparet Servium de juri civilis scientia ita verba fecisse, ut vellet excellere hanc in pace reliquis ornamentis; ideo Cicero non modo infra bellicam gloriam illam deprimit, qua obruantur ac superantur omnes pacis artes, sed inter has etiam docet nequaquam eam principem locum tenere, et hanc mirifice

verbis extenuat et elevat. Nos utpote romano jure omnino hospites ac peregrini suæ tuendæ causæ provinciam jureconsulto commisimus, et partim notas quibus refellatur Cicero ex Joannis Lozac observationibus apologeticis pro jurisconsultis rom. desumpsimus, partim etiam nonnullas ejus hæc de re curas ad calcem orationis subjunximus.

7. *Asiam istam*. Cujus nomen et delicæ Murenæ obijciuntur.—*Refertam*. Opibus; ut in ea nullum vestigium avaritiæ reliquiasse Murenæ imagnas sit habenda.

8. *Maximo in bello*. Mithridatico scilicet.

9. *Quamquam præsentem L. Lucullo loquar*. Qui causæ adesse advocatus videtur.

gendi, publicis¹⁰ literis testata sunt omnia; quibus L. Lucullus tantum laudis impertiit, quantum neque ambitiosus imperator, neque invidus, tribuere alteri in communicanda gloria debuit.

Summa in utroque est honestas, summa dignitas; quam ego, si mihi per Servium liceat¹¹, pari atque eadem in laude ponam. Sed non licet. Agitat rem militarem; insectatur totam hanc legationem; assiduitatis¹² et operarum harum quotidianarum putat esse consulatum. Apud exercitum mihi fueris, inquit, tot annos? forum non attigeris? abfueris tamdiu? et, quum longo intervallo veneris, cum iis, qui in foro habitarunt¹³, de dignitate¹⁴ contendas? Primum ista nostra assiduitas¹⁵, Servi, nescis, quantum interdum afferat hominibus fastidii, quantum satietatis. Mihi quidem vehementer expedit, positam in¹⁶ oculis esse gratiam; sed tamen ego mei satietatem magno meo labore superavi, et tu idem fortasse: verumtamen utrique nostrum desiderium¹⁷ nihil obfuisse. Sed, ut, hoc omisso, ad studiorum atque artium contentionem revertamur: qui potest dubitari, quin ad consulatum adipiscendum multo plus afferat dignitatis, rei militaris, quam juris civilis gloria? Vigilas

10. *Publicis*. Publice ab imperatore missis, et tautis laudibus scriptis, ut eas scribere usumquam adductus fuisset Lucullus, nisi omnino et arrogantis et invidia careret.

11. *Per Servium liceat*. Si concederet Servius, qui plus sibi dignitatis assumit quam Murenæ concedit.

12. *Assiduitatis*. Contendit ei suæ in foro assiduitati mercedem debere consulatum.

13. *Habitarunt*. In foro veluti in suo domicilio versati sunt ac sedem posuerunt.

14. *De dignitate*. Propositionem multi omiserunt, sed habent codices plurimi et edd. pr.

15. *Ista nostra assiduitas*. Illorum namque, qui semper sunt preesto, et in oculis quotidie versantur. Vid. Epist. ad Div. X, 24.

16. *In oculis*. In promptu, in populi conspectu fuisse beneficia, quibus mihi populum devinxit.

17. *Desiderium*. Nostris non acquisisset utilitatibus Roma procul versari, et nostri desiderium apud cives facere.

tu de nocte¹⁸, ut tuis consultoribus respondeas; ille, ut eo, quo intendit¹⁹, mature cum exercitu perveniat. Te gallorum, illum buccinarum cautus exsuscitat. Tu actionem instituis, ille aciem instruit. Tu caves, ne tui consultores; ille, ne urbes aut castra capiantur. Ille tenet et scit, ut hostium copiae; tu, ut aquae pluviae arceantur²⁰: ille exercitatus est²¹ in propagandis finibus; tu in regendis²². Ac nimirum (dicendum est enim, quod sentio) rei militaris virtus praestat ceteris omnibus²³. Hæc nomen populo romano, hæc huic urbi æternam gloriam peperit; hæc orbem terrarum parere huic imperio coegit. Omnes urbanae res, omnia hæc nostra præclara studia, et hæc forensis laus et industria, latent in tutela ac presidio bellicæ virtutis. Simul atque increpuit²⁴ suspicio tumultus, artes illico nostræ conticescunt.

X. Et, quoniam mihi videris istam scientiam juris tamquam filiolarum osculari tuam, non patiar te in tanto errore versari, ut istud nescio quid, quod tantopere didicisti, præclarum aliquid esse arbitrare. Aliis ego te virtutibus, continentiae¹, gravitatis, justitiæ, fidei,

18. De nocte. Ante lucem, ut apud Horat. Epistol. I, 2: « Ut jugulent hominem, surgant de nocte latrones ».

19. Intendit. Quintilianus, IX, 3, habet « contendit », at ibidem IX, 3, legitur « intendit ». Apud Rufin. de figg. 37, scribitur « ut mature, quo intendit ».

20. Arceantur. Ne nocent; nocent enim aut loci vitio, aut manu. Digest. I, 1, de aqua pluv. arceant.

21. Quintil. IX, 3, 32, et aliquot MSS. « exercitatur ».

22. In regendis. Agrorum finibus; ne quis de alieno detrahut.

23. Praestat ceteris omnibus. Non

idem semper sensit Cicero, quam celebri illo versu iactaret: « Cedant arma togæ, concedat laurea linguæ ». Et aliter in primo libro Officiorum ac in Bruto disputavit Cicero, præstare sapientiam et eloquentiam dignitate una bellicis utilitatibus. Sed, ut ipse de Offic. II, 19 ait: « Apud Imperitos illa dicebantur, et aliquid etiam coronæ datum est ».

24. Increpuit. Insonuit.

X. t. Schützius, post Lambinam, « continentia, gravitate, justitia, fide ». J. V. L. — Defendit Garaton. quod ut virtus continentiae, sic dicitur crimen furti, etc.

ceteris omnibus, consulatu et omni honore semper dignissimum judicavi. Quod quidem jus civile didicisti; non dicam, operam perdidisti: sed illud dicam, nullam esse in illa disciplina munitam ad consulatum viam. Omnes enim artes, quæ nobis populi romani studia conciliant, et admirabilem dignitatem, et pergratam utilitatem debent habere.

Summa dignitas est in iis, qui militari laude antecellunt: omnia enim, quæ sunt in imperio, et in statu civitatis, ab iis defendi et firmari putantur. Summa etiam utilitas: siquidem eorum consilio et periculo, quum republica, tum etiam nostris rebus perfrui possumus. Gravis etiam illa est et plena dignitatis, dicendi facultas, quæ sæpe valuit in consule deligendo; posse consilio atque oratione, et senatus, et populi, et eorum, qui res judicant, mentes permoveere. Quæritur consul, qui dicendo nonnumquam comprimat tribunitios furōres, qui concitatum populum flectat, qui largitioni resistat. Non mirum, si ob hanc facultatem² homines sæpe etiam non nobiles consulatum consequuti sunt: præsertim quum hæc eadem res plurimas gratias, firmissimas amicitias, maxima studia pariat. Quorum in isto vestro artificio, Sulpici, nihil est.

XI. Primum dignitas in tam tenui scientia quæ potest esse? res enim sunt parvæ, prope in singulis literis¹ atque interpunctionibus verborum occupatæ. Deinde, etiam si quid apud majores nostros fuit in

2. Ob hanc facultatem. Dicendi, a qua non tremotum tamen Sulpicium in Bruto declarat.

XI. 1. Singulis literis. In uniuscujusque literæ observatione constat, et distinctionibus verborum, quas Cicerō

pro Cæcina laqueos verborum et angustias appellat, et quarum quantitas sit vis in syngraphis, in contractibus, in testamentis, etc. vel quotidianus usus satis docet. Male olim Pithæus « in pactionibus ».

isto studio admirationis, id, enuntiatis vestris mysteriis, totum est contemptum et abjectum. Posset agi lege, necne, pauci quondam sciebant². Fastos enim vulgo non habebant. Erant in magna potentia, qui consulebantur: a quibus etiam dies, tamquam a Chaldæis, petebatur³. Inventus est scriba quidam Cn. Flavius⁴, qui cornicum oculos confixerit⁵, et singulis diebus ediscendos fastos populo proposuerit, et ab ipsis cautis jurisconsultis eorum sapientiam compilarit⁶. Itaque irati illi, quod sunt veriti, ne dierum ratione pervulgata et cognita, sine sua opera lege posset agi, notas quasdam⁷ composuerunt, ut omnibus in rebus ipsi interessent.

XII. Quum hoc fieri bellissime posset: FUNDUS SABINUS MEUS EST: IMO MEUS; deinde iudicium: noluerunt. FUNDUS, inquit, QUI EST IN AGRO, QUI SA-

2. *Pauci sciebant.* - Omnium harum rerum, inquit Pomponius, et interpretandi scientia et actiones apud collegium pontificum erant, ex quibus constinebatur, quis quoque anno præesset privatis. Postes quum Appius Claudius proposuisset et ad forum redegiasset has actiones, Cn. Flavius, scriba ejus, libertini filius, subreptum librum populo tradidit, et adeo gratum fuit id munus populo, ut tribunus plebis fieret, et senator, et ædilis curulis.

3. *Olim petebantur.* J. V. L.

4. *Cn. Flavius.* Ex ipsius Ciceronis verbis apparet illum et occultatas actiones protulisse, et actiones quæ ante illum incertæ aut in ordinem non redactæ fuerant, componisse. Multa in hanc rem dabant JCI qui plurimum alii ab aliis dissentiant.

5. *Confixerit.* Qui sapientes fefellerit. Ortum forte proverbium a magis

qui cornicum oculos effodiebant, quasi magno et efficaci in rebus magicis usui inservirent. Vid. Propert. IV, 5, 16, et Macrob. VII, 5.

6. *Compilarit.* Involarit, suffragatus sit.

7. *Notas quasdam.* Novas actionum formulas, antea non adhibitæ, excogitarunt et composuerunt, et has actiones notis, seu signis scripserunt. Cujacius primus notas observavit signa esse quasdam a communi literas dnoenſi consuetudine diversas, quibus certæ voces designantur, siglas autem sive singulas literas esse communes, a quibus certæ voces ineipiunt, quibusque singulatim positis totæ illæ intelliguntur. Siglarum mentionem habet Valerius Probus cap. 24, E. I. M. C. V. ex jure manni consortium vocare. I. D. T. S. P. in diem tertium sive perendinum. Q. R. S. L. D. O. quum rem sive litem dicere oportet.

BINUS VOCATUR¹. Satis verbose : cedo, quid postea? EUM EGO EX JURE QUIRITIUM MEUM ESSE AIO. Quid tum? INDE IBI² EGO TE EX JURE MANU CONSERTUM VOCO. Quid huic tam loquaciter litigioso responderet ille, unde petebatur³, non habebat. Transit idem jureconsultus, tibicinis Latini modo⁴: UNDE TU ME, inquit, EX JURE MANU CONSERTUM VOCASTI, INDE IBI EGO TE REVOCO. Prætor interea ne pulchrum se ac beatum putaret, atque aliquid ipse sua sponte loqueretur, ei quoque carmen⁵ compositum est, quum ceteris rebus absurdum, tum vero in illo⁶: SUIS UTRISQUE SUPERSTITIBUS⁷ PRÆSENTIBUS, ISTAM VIAM DICO; INITE VIAM⁸. Præsto aderat sapiens ille, qui inire viam doceret. REDITE VIAM. Eodem duce redibant. Hæc jam tum apud illos barbatos⁹ ridicula, credo, videban-

XII. 1. *Sabinus vocatur*. Solemnem esse vindicationis formulam præter alias, docuerunt Brissotius de formul. V, p. 357; Ruvardus ad II. XII tabb. cap. 6; Heineccius Antiq. Rom. IV, 6, 24.

2. Ernest. hic atque infra delevit ræ contra codd. et edd. Cains, Digest. I, 2, 1, « Et quum ibi venerimus, etc. » J. V. L.

3. Al. *petebantur*. J. V. L.

4. *Tibicinis Latini modo*. Vario modo de his Tullii verbis senserunt vel docti : Sylvius a comediis translata putat, in quibus agendis Latini tibicines a tibils dextris ad sinistras transibant, ita ut sic agere dicatur, qui petitoris et defensoris causam agit, aut probationes invenit. Putat Grævius non in eo JCTos tibicini comparari, quod nunc hanc, nunc illam partem ad certamen instruant, sed quod et partibus, et prætori solemnia verba præscriperant. Putat Lusacius Ciceronis ironiam et a sacris duci posse,

quibus semper præcinebant tibicines, vel etiam a re militari, in qua ad tibiæ cantum milites incedebant. Nos Grævii sententiæ adqueiescimus, pro quo facit etiam T. Livius VII, 2.

5. *Carmen*. Dicebatur sic solemnibus formula, et mire verbum hoc cum tibicinis comparatione, convenit.

6. Al. « nullo us : UTRISQUE ».

7. *Superstitibus*. Omnes has abunde vindicationis formulæ explienerunt JCTi supra landati, et satis erit Festi locum recitare : « *Superstites* testes præsentibus significat ; cujus rei testimoniam est, quod *superstitibus præsentibus* ii, inter quos controversia est, vindicias sumere jubentur ». Unde contra Manutium, Ernestium, etc. probatur non e glossa natum verbum hoc esse.

8. Priscian. et Serv. habent ITAVIAM, quod multi editores rescipere, ut panilo post, *ire viam*. J. V. L.

9. *Barbatos*. Priscos Romanos barbato aluisse nulli non notum.

tur, homines, quum recte atque in loco constitissent, juberi abire; ut, unde abissent, eodem statim redirent. Iisdem ineptiis fucata sunt illa omnia, QUANDO TE IN JURE CONSPICIO¹⁰, et hæc, SED ANNE TU DICIS CAUSA VINDICAVERIS¹¹? Quæ dum erant occulta, necessario ab eis, qui ea tenebant, petebantur: postea vero pervulgata, atque in manibus jactata et excussa, inanissima prudentiæ reperta sunt, fraudis autem et stultitiæ plenissima.

Nam quum permulta præclare legibus essent constituta, ea jureconsultorum ingeniis pleraque corrupta ac depravata sunt. Mulieres omnes¹², propter infirmitatem consilii, majores in tutorum potestate esse voluerunt: hi invenerunt genera tutorum¹³, quæ po-

10. *Te in jure conspicio*. De formula hæc quam totam exponit Valerius Probus Q. I. J. T. C. P. A. F. A. Quando in jure te conspicio, postulo anne fiat auctor; plura disputant JCI: queritur utrum illa locum habuerit in actionibus in rem, an tantum in actionibus in personam, an vero in utrisque simul. Constat autem olim in solis actionibus in rem, præsertim in vindicatione, habuisse. Verum et ea non ad Ciceronem, sed ad jura civile explicanda pertinent. Confer pro Cæcin. c. 19.

11. *Vindicaveris*. Quorsum hæc formula pertineat, quando et a quo in vindicatione adhibita fuerit, in tanta antiquitatis caligine, et monumentorum inopia, quam illa formula non aliunde innotuerit, difficile dictu videtur. Partem fecisse illam manuum cunsertionis verisimile videtur. De origine et usu vocum *dicis causa* scripserunt Antoninus Augustinus. Theophr. civ. IV, p. 1472; Petrus Faber Arver. ad Cic. Acad. I, 3, c. 19. LUSAC.

12. *Mulieres omnes*. Ille antiquo

jure omnes perpetua tutela continebantur, neque ratum habebatur quidquam quod a muliere sine auctoritate tutoris actum esset. Hæc de re totis dissertationibus egere Otto de perpet. femin. tutel. Heinneccius de marit. tutor.

13. *Genera tutorum*. Non una de his tutoribus, qui in mulierum erant potestate, est doctorem sententia, quippe JCtos exagitant Cicero ironiis suis ita omnia auxit, detorsit, alienisque causis attribuit, ut Delphico natatore opus sit, qui rei fallacis oblectat et immerse veritatem detegat et ex fundo extrahat. In hanc opinionem jam fere omnes consentiunt, quam verisimillimam conjecturam edidit maximus JCtorum Cujas, Obs. VIII, 11. Mariti in quorum manum uxores convenerant, quorumque adeo in potestate erant patris, iis testamento tutores dabant, qui ne feminis nimium graves essent, indulgentes mariti conjugibus suis testamento facultatem permittebant, quem vellent tutorem

testate mulierum continerentur. Sacra interire illi noluerunt: horum ingenio senes ad coemptiones faciendas¹⁴, interimendorum sacrorum causa, reperti sunt. In omni denique jure civili æquitatem reliquerunt, verba ipsa tenuerunt: ut, quia in alicujus libris, exempli causa, id nomen invenerant, putarunt, omnes mulieres¹⁵, quæ coemptionem facerent, Caias vocari. Jam illud mihi quidem mirum videri solet; tot homines, tam ingeniosos, per tot annos etiam nunc statuere non potuisse¹⁶, utrum diem tertium,

eligendi; ita ut is, illarum arbitrio constitutus severum non indueret Catonem, tutorisve supercilium, patruique rigorem. Lesæ.

14. *Ad coemptiones faciendas.* Quam nullus sit in tota oratione locus qui tot controversias generit, ne in nimiam molem crescant hæ, quæcumque sunt, notulæ; satia erit explanationem afferre quæ maxime probanda videtur: « Ut itaque, ait Conradus, missis conjecturis, verisimilem rei tam obscuræ explicationem assequamur, videmus, quid JCtiis agendum fuerit, ut, salvo jure pontificio, bona defuncti patrisfamilias sine sacrorum onere possent ad heredem pervenire; et apparet inveniendum fuisse modum, quo bona ad heredem viderentur pervenire morte testatoris. Hoc vero commenti genus utique procedebat, siquidem in posterum alius et ab heredis persona diversus adhiberetur familie emptor; is dicis causa, et addita sacra lege, ut ille, qui in tabulis clausis scriptus esset, bona consequeretur, hereditatem ære et libra sibi compararet. Ad hunc familie mancipem quum bona testatoris morte pervenissent, auctores erant JCti, ut heres in tabulis scriptis, si molestis sacrorum adstringi nollit, pecuniam

sive res, quæ essent in hereditate, sibi ab emptore familie adstipularetur, ac deinde ex stipulatione acciperet: quo fiebat, ut totum sacrorum onus maneret apud imaginarium heredem, familie mancipem, qui quidem adhibitus erat senex orbis, capularis, et de herede sibi futuro parum sollicitus, qui certa pecunia ad impensam tolerandam accepto, et luocello aliquo adspersus, sacra testatoris familiaris, secum interitura, administraret ». Id.

15. *Omnes mulieres.* Noverat tamen Cicero quam de hujus consuetudinis ratione, quam temporis jam aboleverat antiquitas, sua ætate disputarent viri eruditi. Quanto rectius, et magis ingenue Plutarchus illius nominis primam originem explorat: Τὴνδε ἀρχαίαν τοῦτοιοῦ (Γάιος, Γαία) ὀνόματι καὶ τοῖς ἑσόν, ὥσπερ οἱ νεώτεροι Γάιον, Σέϊον καὶ Λούκιον Τίτιον, καὶ οἱ παλαιότεροι Δίονα καὶ Θέονα παρακαλεῖται. Quest. Rom. II, 271. Id.

16. *Statuere non potuisse.* Non accensandi JCti, verum illæ XII tabulæ quas per Crassi personam omnium philosophorum libris ac bibliothecis præfert Cicero, ibi reperitur: Si quid morum fuerit unum, iudicet arbitroris brevis, eo die defensus esto; et in aliis tabulæ, si iudex arbitroris, etc.

an perendinum; judicem, an arbitrum; rem, an litem dici oporteret.

XIII. Itaque, ut dixi, dignitas in ista scientia consularis numquam fuit, quæ tota ex rebus fictis commentitiisque constaret; gratiæ vero multo etiam minores. Quod enim omnibus patet¹, et æque promptum est mihi, et adversario meo, id esse gratum nullo pacto potest. Itaque non modo beneficii collocandi spem², sed etiam illud³, quod aliquamdiu fuit, LICET CONSULERE, jam perdidistis. Sapiens existimari nemo potest in ea prudentia, quæ neque extra Romam usquam, neque Romæ, rebus prolatis⁴, quidquam valet; peritus ideo haberi nemo⁵ potest, quod in eo, quod sciunt omnes, nullo modo possunt inter se discrepare; difficilis autem res ideo non putatur, quod et perpaucis, et minime obscuris⁶ literis continetur. Itaque⁷, si mihi, homini vehementer occupato, stomachum moveritis, triduo me jurisconsultum esse profitebor. Etenim quæ de scripto aguntur, scripta sunt omnia; neque tamen quidquam tam

XIII. 1. *Omnibus patet.* Quæ ex ea scientia conciliari gratia potest, quæ omnium communis est, quæ partes oppositas potest juvare?

2. *Spem.* Ut beneficium in quemquam jam conferre possitis.

3. *Illud.* Jam non verbum illud præclarum usurpare possunt, quod olim adeo in eorum ore erat: «licet consulere» quo utebantur, quum consulti concessionem significabant. Ledit autem in ambiguo orator, quod et illud ad consulum referri potest.

4. *Rebus prolatis.* Sic dicebantur, quum ferri licebat, manerum urbanorum concessæ vacatione: exempli gratia, quum Indi fiebant. Cf. ad Att.

VII, 12; ad Q. Fratrem, III, 8, etc.

5. *Nemo. Jurisconsultus.* — *Quod sciunt.* Quod se scire solos JCti profitentur, id sciunt omnes, itaque de eo controversia exstare nullo modo potest.

6. *Minime obscuris.* Quod quum breve sit jus civile et minime obscurum, cognosci ab omnibus facile potest.

7. *Itaque.* Ne tamquam difficili re glorientur JCti, minatur eis per jocum Cicero, si paullo magis commoveatur, se triduo juris civilis peritum fore. Vide quemadmodum his respondet cl. Lemaire, cujus observationes orationi huic subjecimus.

anguste⁸ scriptum est, quo ego non possim, qua de re agitur, addere⁹. Quæ consuluntur autem, minimo periculo respondentur. Si id, quod oportet, responderis; idem videre respondisse, quod Servius: sin aliter; etiam controversum jus¹⁰ nosse et tractare videre.

Quapropter non solum illa gloria militaris vestris formulis atque actionibus anteponenda est, verum etiam dicendi consuetudo longe et multum isti vestrae exercitationi ad honorem antecellet. Itaque mihi videntur plerique initio multo hoc¹¹ maluisse: post, quum id assequi non potuissent, istuc potissimum sunt delapsi¹². Ut aiunt in Græcis artificibus, eos aulædos¹³ esse, qui citharædi fieri non potuerint: sic nonnullos videmus, qui oratores evadere non potuerunt, eos ad juris studium devenire¹⁴. Magnus

8. *Tam anguste*. Formulæ omnes scriptæ sunt, nec eæ sden præcisæ verbis inclusæ, ut non possit illis addi: *qua de re agitur*. H. e. ipsius questionis objectum et casum. Iisdem verbis utitur in Brut. c. 79: « Qus de re agitur autem, illud quod multis locis in JCtorum includitur formulis, id ubi esset, videbat ». Errat toto loco Schütz, qui supervacaneæ emendationi sensum imponit prævum, quasi significet Cicero nihil tam angustis literis scriptum esse, ut illam formulam *qua de re agitur* videre et legere non possit.

9. Schütz. emendat, « in quo... videre ». Male quidem; sed interpretatio pejor, ut videtur. Quam exequere non vœat. J. V. L. — Vide notam superiorem.

10. *Controversum jus*. Quod interpretationis est dubiæ, et in utramque partem disputari potest.

11. *Hoc*. Dicendi facultatem. — *Istuc*. Ad vestram scientiam.

12. *Delapsi*. Casus potius quam voluntas indicatur; quum enim eloquentiam adipisci eis non successit, ad jus civile sunt delapsi, non sponte devenuerunt, non iudicio se contulerunt.

13. *Aulædos*. Quantæ artis sit citharæ nervos impellere, et eundem voce accipere indicavit Quintilianus I, 12, 3. Minus multo est aulædum esse, h. e. tibias influenti alii vocem accommodare. Igitur qui prius infeliciter tentavit, ommissa cithara, tamen aulædos esse potest. Contra MStorum fidem Manut. et Ald. jun. *auleias*.

14. *Ad juris studium devenire*. Otta in vita Servii, IV, 3, ista sic accipit, quasi de Servio temporis causa dicantur. Quod longe secus est, ut ipse testatur in Bruto Cicero, c. 4: « Servius, Rhodo ut rediit, videtur mihi

dicendi labor, magna res, magna dignitas, summa autem gratia. Etenim a vobis salubritas quædam¹⁵; ab iis, qui dicunt, salus ipsa petitur. Deinde vestra responsa¹⁶ atque decreta, et evertuntur sæpe dicundo, et sine defensione oratoris firma esse non possunt: in qua re¹⁷ si satis profecissem, parcius de ejus laude dicerem; nunc nihil de me dico, sed de iis, qui in dicendo magui sunt, aut fuerunt.

XIV. Duæ sunt artes, quæ possunt locare homines in amplissimo gradu dignitatis: una imperatoris, altera oratoris boni. Ab hoc euius pacis ornamenta¹ retinentur; ab illo belli pericula repelluntur. Ceteræ tamen virtutes ipsæ² per se multum valent: justitia, fides, pudor, temperantia; quibus te, Servi, excellere omnes intelligunt: sed nunc de studiis ad honorem dispositis³, non de insita cuiusque virtute disputo. Omnia ista nobis studia⁴ de manibus excutiuntur, simul atque aliquis motus novus bellicum cauere cœpit. Etenim, ut ait ingeniosus poeta, et auctor valde

in secunda arte primus esse maluisse, quam in prima secundas; atque hand scio, an par principibus esse potuisset; sed fortasse maluit, id quod est adeptus, longe omnium, non ejusdem modo ætatis, sed eorum etiam, qui fuissent, in jure civili esse princeps. Hoc autem in loco ars ipsa extenuatur, non homo. Tullius certe non omnes JCtos hæc nota adspersit, non præcipue Servium, sed plerosque de turba leguleiorum quibus ad eloquentiam ingenium deerat et industria. Summus est artificum ad universam juris scientiam deprimendam.

15. *Salubritas quædam.* Salutis quoddam instrumentum. Jurisconsultus clientia vere tantum, orator eum servare debet.

16. *Vestra responsa.* Quæ responsa se decernitis ea deferantur in iudiciis, eumque plerumque eventum sortiuntur qui oratoribus placuit; prout ea eloquentia aut extollunt, aut elevant.

17. *In qua re.* In qua facultate dicendi. Frustra Curtius ad Sall. Catil. XVII, 1, delendam censet voculam *re*.

XIV. 1. *Pacis ornamenta.* Quidquid pax commodi habet et ornamentum.

2. *Virtutes ipsæ.* Cetera virtutum ac dotum genera, jam ab eloquentia remota.

3. *Ad honorem dispositis.* De virtutibus quibus ad consulatum itur.

4. *Omnia ista studia.* Libri illi quibus studemus, jura illud civile aut dicendi facultas.

bonus⁵, praeliis promulgatis⁶, «pellitur e medio» non solum ista vestra verbosa simulatio prudentiæ, sed etiam ipsa illa domina rerum⁷, «sapientia; vi geritur res; spernitur orator», non solum odiosus in dicendo, ac loquax, verum etiam «bonus; horridus miles amatur.» Vestrum vero studium totum jacet. «Non ex jure manu⁸ consertum, sed mage ferro,» inquit, «rem repetunt.» Quod si ita est, cedat, opinor, Sulpici, forum castris, otium militiæ, stylus gladio, umbra soli; sit denique in civitate ea prima res, propter quam ipsa est civitas omnium princeps.

Verum hæc Cato⁹ nimium nos nostris verbis magna facere demonstrat, et oblitos esse, bellum illud omne Mithridaticum cum mulierculis esse gestum. Quod ego longe secus existimo, judices; deque eo pauca disseram: neque enim causa in hoc contiuetur.

Nam, si omnia bella, quæ cum Græcis gessimus, contemnenda sunt: derideatur de rege Pyrrho triumphus M' Curii¹⁰; de Philippo, T. Flaminini; de Ætolis, M. Fulvii; de rege Perse, L. Paulli; de Pseudophilippo, Q. Metelli; de Corinthiis, L. Mummii. Sin hæc bella gravissima, victoriæque eorum bellorum gravissimæ fuerunt: cur Asiaticæ nationes, atque ille a te hostis contemnitur? Atqui ex veterum rerum monumentis vel maximum bellum populum romanum cum

5. *Auctor valde bonus.* Ennius, cujus hi versus et a Gellio referantur, XX, 9.

6. *Promulgatis.* Publicatis, justitio indicto.

7. *Domina rerum.* Quæ orbi imperat, non vanis et inanibus verbis, ut juris prudentia.

8. *Manu.* AL. *manum.* J. V. L.

9. *Verum hæc Cato.* Sed si res

militaris tanti faciendæ est, illi tantum laude ea digni sunt, qui in bello magnas res virtute gesserunt; quos inter non numerandum Murenam Cato censet, quod non laboris plenum bellum gesserit. Ingeniose ad alteram partem transit.

10. *M'. Curii.* Quum notiora sunt bella hæc, benivola lector Livium adeat, qui plura de his dabit.

Antiocho gessisse video : cujus belli victor L. Scipio, parta ¹¹ cum Publio fratre gloria, quam laudem ¹² ille, Africa oppressa, cognomine ipso præ se ferebat, eandem hic sibi ex Asiæ nomine assumpsit. Quo quidem in bello virtus enituit egregia M. Catonis ¹³, proaviti : quo ille, quum esset, ut ego mihi statuo, talis, qualem te esse video, numquam [cum ¹⁴ Scipione] esset profectus, si cum mulierculis bellandum esse arbitraretur. Neque vero cum P. Africano senatus egisset, ut legatus fratri proficisceretur, quum ipse, paullo ante, Annibale ex Italia expulso, ex Africa ejecto, Carthagine oppressa, maximis periculis rempublicam liberasset ¹⁵, nisi illud grave bellum et vehemens putaretur.

XV. Atqui, si diligenter, quid Mithridates potuerit, et quid effecerit, et qui vir fuerit, consideraris : omnibus regibus, quibuscum populus romanus bellum gessit, hunc regem nimirum antepones : quem L. Sulla, maximo et fortissimo exercitu, pugna excitatum ¹, non rudis imperator, ut aliud nihil dicam, bello invectum ² totam in Asiam, cum pace dimisit ³; quem L. Murena, pater hujusce, vehementissime vigilan-

11. *Parta cum Publio fratre.* Una cum fratre gloriam adeptus. Schütz. cum Lambin. legit *partita*. Ernest. vulgatam tuetur. *

12. *Quam laudem.* L. Scipio, qui cum fratre Publio, hujus confecti belli gloriam habet, ex Asiatici cognomine, eandem collegit laudem quam P. Scipio, quod Africanus appellatus est.

13. *M. Catonis.* Præsertim ad Thermopylas, quum esset tribunus militum M'. Acilii consulis.

14. *Cum Scipione.* Merito expungendus error hic; quum Cato, non cum Scipione, sed cum Acilio Gla-

brione sit profectus. T. Liv. XXXVI, cap. 31.

15. *Al. liberavisset.* J. V. L.

XV. 1. *Al. codd. excitaret :* al. « quum exacerbasset pugna », quod Olivet. recepit. Conjecit Lamb. « exacerbatum », vel « exasperatum ». J. V. L.

2. *Bello invectum.* Vulg. « eum bello ». Frigidius. J. V. L.

3. *Cum pace dimisit.* Sulla peritissimus imperator, ne majus quid dicam, et fortissimi mulierculæ dux, postquam victoria Mithridatem excitasset et lacessivisset, regis armis vastata ex Asia ei imponere excedere permisit.

tissimeque vexatum, repressum magna ex parte, non oppressum reliquit; qui rex, sibi aliquot annis sumptis ad confirmandas rationes et copias belli, tantum ipse opibus conatuque invaluit, ut se Oceanum cum Ponto⁴, Sertorii copias cum suis conjuncturum putaret. Ad quod bellum duobus consulibus ita missis, ut alter Mithridatem persequeretur, alter Bithyniam tueretur: alterius⁵ res et terra et mari calamitosæ, vehementer et opes regis, et nomen auxerunt; L. Luculli vero res tantæ exstiterunt, ut neque majus bellum commemorari possit, neque majore consilio et virtute gestum. Nam, quum totius impetus belli ad Cyzicenorum moenia constitisset, eamque urbem sibi Mithridates Asiæ januam fore putavisset, qua effracta et revulsa, tota pateret provincia: perfecta ab Lucullo hæc sunt omnia, ut urbs fidelissimorum sociorum defenderetur, et omnes copiae regis diuturnitate obsidionis⁶ consumerentur. Quid? illam pugnam navalem ad Tenedum, quum contento cursu, acerrimis ducibus⁷, hostium classis Italiam spe atque animis inflata peteret; mediocri certamine et parva dimicatione commissam arbitraris? Mitto prælia; prætereo oppugnationes oppidorum: expulsus regno tandem aliquando, tantum tamen consilio atque auctoritate valuit, ut se, rege Armeniorum⁸ adjuncto, novis opibus copiisque renovarit.

XVI. Ac, si mihi nunc de rebus gestis esset nostri

4. *Oceanum cum Ponto.* Oceanum tenebat Sertorius, Pontum Mithridatem. De tota hac historia plura dabit oratio pro lege Manilia.

5. *Alterius.* M. Aurelii Cotta, quem Mithridates irruptione in Bithyniam facta, terra fudit, mari pulcherrima classe exiit.

6. *Diuturnitate obsidionis.* Alii, «obsidionis», J. V. L.

7. *Acerrimis ducibus.* Sertorianis, ut in Maniliana scribit.

8. *Rege Armeniorum adjuncto.* Tigrane Mithridatis genero, cujus ille in matrimonio filiam Cleopatram habebat.

exercitus imperatorisque dicendum, plurima et maxima praelia commemorare possem : sed non id agimus. Hoc dico : si bellum hoc, si hic hostis, si ille rex contemnendus fuisset ; neque tanta cura senatus et populus romanus¹ suscipiendum putasset, neque tot annos gessisset, neque tanta gloria L. Luculli ; neque vero ejus belli conficiendi curam tanto studio populus romanus ad Cn. Pompeium detulisset : cujus ex omnibus pugnis, quæ sunt innumerabiles, vel acerrima mihi videtur illa², quæ cum rege commissæ est, et summa contentione pugnata. Quæ ex pugna quum se ille eripuisset, et Bosporum confugisset, quo exercitus adire non posset : etiam in extrema fortuna et fuga, nomen tamen retinuit regium³. Itaque ipse Pompeius, regno possesso, ex omnibus oris ac notis sedibus hoste pulso, tamen tantum in unius anima posuit, ut, quum omnia, quæ ille tenuerat, adierat, sperarat, victoria possideret, tamen non autem, quam illum vita expulit⁴, bellum confectum judicaret. Hunc tu hostem, Cato, contemnis, quocum per tot annos,

XVI. 1. *Senatus et populus rom.* Orator hic non unam aut alteram belli hujus partem attingit, sed universam amplectitur, et exponit quemadmodum susceptum gestumque fuerit per multos annos, atque ita concludit : *si bellum hoc*, etc. Ex tribus membris, quibus hoc totum conatui, primum, quo de agimus : *neque tanta cura*, etc. non ad Lucullum pertinet, sed ad annum 664 aut 665 refertur, quum ex SCto, ut mos erat, lata fuit lex centuriatis comitiis de bello Mithridati indicendo. Alterum, *neque tot annos*, etc. comprehendit res gestas a tribus imperatoribus, Sulla, cujus primum ea fuit provincia ; Morena, qui Sullæ

jussu cum administraverat, et Loenillo, qui eodem ex SCto acceperat. Tertium membrum legem Maniliam significat, quæ triennio ante populus rom. contra voluntatem senatus, illud negotium Pompeio demandaverat.

2. *Acerrima mihi videtur illa.* De hac pugna vide Dionem Cass. XXXVI, 32 ; Appianum in Mithrid. Plotarch. in Pompeio.

3. *Retinuit regium.* Vide pro lege Manil. cap. 9.

4. *Illum vita expulit.* Incredibili lætitia affectum Pompeii exercitum, nuntiata illius morte, tradit Plutarchus, ὡς ἐν τῷ σώματι Μάρκελλον μαρτυρεῖται τελευτῶντι πολέμιον.

tot praeliis, tot imperatores bella gesserunt? cujus expulsi et ejecti vita tanti aestimata⁵ est, ut, morte ejus nuntiata, tum denique bellum confectum arbitraretur⁶? Hoc igitur in bello L. Murenai, legatum fortissimi animi, summi consilii, maximi laboris cognitum esse defendimus; et haec ejus operam non minus ad consulatum adipiscendum, quam hanc nostram forensem industriam, dignitatis habuisse.

XVII. At enim¹ in praeturae petitione prior renunciatus est Servius. Pergitisne vos, tamquam ex syngrapha², agere cum populo, ut quem locum semel honoris cupiam dederit, eundem reliquis honoribus debeat? Quod enim fretum, quem Euripum³ tot motus, tantas, tam varias⁴ habere putatis agitationes fluctuum, quantas perturbationes et quantos aestus habet ratio comitiorum? Dies intermissus unus, aut nox interposita, saepe perturbat omnia; et totam opinionem parva nonnumquam commutat aura rumoris. Saepe etiam sine ulla aperta causa⁵ fit aliud, atque existimamus, ut nonnumquam ita factum esse etiam

5. *Aestimata*. Duo codd. regii, « existimata ». J. V. L.

6. Lambin. « arbitraremur ». Malim ego « arbitrareor ». Nihil variant codd. J. V. L.

XVII. 1. *At enim*. Sopra idem objectum adversariorum de quaestura breviter perstrinxit. Nunc iterum illis urgentibus ac de praetura incolantibus, verbosius respondet.

2. *Ex syngrapha*. Quasi ex obligatione, certae ac definitae voluntatis, quae a populo candidatis certe esse debetur. Est autem *syngrapha* debitae pecuniae perscriptio et solvendi conditiones continet. Eo accommodatio figura, quod cum JCtis agit.

3. *Quem Euripum*. Quod fretum,

quod multo crebrius quam maria cetera, exestare veteres putarent, ad omnium rerum inconstantiam ac levitatem transtulerunt. Caosam hujus opinionis, cur septies reciprocare die ac nocte statim creditum fuerit, egregie docet Vossius ad Melam, II, 7.

4. *Tam varias habere putatis*, etc. Quintil. VIII, 6, 49, memoriter, ut videtur, « tam varias habere creditis agitationes, commutationes, fluctus, quantas perturbationes et quantos aestus ratio comitiorum ». J. V. L.

5. *Sine ulla aperta causa*. Supra obscura et incognita causa expectata designationes immutat, ita ut ipse populus quod fecerit miretur, nec sui facti possit rationes reddere.

populus admiretur : quasi vero non ipse fecerit. Nihil est incertius vulgo, nihil obscurius voluntate hominum, nihil fallacius ratione tota comitiorum. Quis L. Philippum summo ingenio, opera, gratia, nobilitate, a M. Herennio superari posse arbitratus est? quis Q. Catulum, humanitate, sapientia, integritate antecellentem, a Cn. Manlio⁶ quis M. Scaurum⁷, hominem gravissimum, civem egregium, fortissimum senatorem, a Q. Maximo? Non modo horum nihil ita fore putatum est, sed ne quum esset factum quidem, quare ita factum esset, intelligi potuit. Nam ut tempestates saepe certo aliquo cæli signo commoventur, saepe improviso nulla ex certa ratione, obscura aliqua ex causa excitantur : sic in hac⁸ comitiorum tempestate populari, saepe intelligas, quo signo commota sit; saepe ita obscura est, ut casu excitata esse videatur.

XVIII. Sed tamen, si est reddenda ratio, duæ res¹ vehementer in prætura desideratæ sunt, quæ ambæ in consulatu tum² Murenæ profuerunt : una, expectatio muneris³, quæ et rumore nonnullo, et studiis

6. *Cn. Manlio*. Hic, dejecto Catulo, consul factus est. Mau. placet *Mallio*.

7. *M. Scaurum*. Qui postea senatus princeps fuit, patrem ejus, pro quo exstant fragmenta. — *Q. Maximo*. Cai Eburno cognomen fuit.

8. *Sic in hac*. Lambinus nulla idonea causa edidit : « Sic hæc comitiorum tempestas popularis », et paullo infra conjecit : « saepe ejus ita obscura causa est ».

XVIII. 1. *Duæ res*. Una, quod, quum præturam petiit Murena, exercitus Luculli, ejus virtutis se liberalitatis Idem testis, nondum ex provincia discesserat; qui si adfuisset, ita prior in præture petitione renuntiatus esset Murena, ut consul creatus est;

adfuit enim hoc anno exercitus, quum ad Luculli imperatoris triumphum venisset; altera res, quæ Murenæ profuit in consulatu, munus illud fuit, quod prætor populo amplissimum dedit.

2. Ernest. delet *tum*. J. V. L.

3. *Expectatio muneris*. Lodorum frustratio, quos ad conciliandum sibi populi gratiam, dare solebant futuri prætores, qui plerumque ædiles antea fuerant. Omissa autem adilitate Murena, quod eam aut petere, aut gerere non potuisset, quum in Asia, belli causa, inoraretur, populum sibi minus gratum habebat, quod nondum ludos edidisset, quos ceteri competitorum non neglexerant. Sic de Off. II, 17 : « Mamercus, homini ditissimo, præter-

sermonibusque competitorum creverat; altera, quod
 ii, quos in provincia ac legatione⁴ omnis⁵ et libera-
 litatis et virtutis suae testes habuerat, nōdum deces-
 serant⁶. Horum utrumque ei fortuna ad consulatus
 petitionem reservavit. Nam et L. Luculli exercitus,
 qui ad triumphum convenerat, idem comes⁷ L. Mu-
 renae praesto fuit; et munus amplissimum, quod peti-
 tio praeturae desiderabat⁸, praetura restituit⁹. Nōm tibi
 haec parva videntur adjumenta et subsidia consulatus?
 Voluntas militum? quae quum per se valet multitu-
 dine, tum apud suos gratia: tum vero in consule
 declarando multum etiam apud universum populum
 romanum auctoritatis habet suffragatio militaris? Im-
 peratores enim comitiis consularibus, non verborum
 interpretes deliguntur. Quare gravis est illa oratio
 « Me saucium recreavit; me praeda donavit; hoc duce
 « castra cepimus, signa contulimus; numquam iste
 « plus militi laboris imposuit, quam sibi sumpsit ipse;
 « quum fortis, tum etiam felix ». Hoc quanti putas esse
 ad famam hominum ac voluntatem? Etenim, si tanta
 illis comitiis religio est, ut adhuc semper omen va-
 luerit praerogativum¹⁰: quid mirum est, in hoc felici-
 tatis famam sermonemque valuisse?

missio aedilitatis repulsaam consulatus
 attulit ». Verum sensum dedit Ferrat-
 tius; errant ceteri interpretes. Non
 enim de Apollinariibus ludis intelligi
 potest, ut vult Manutius, quum non-
 dum praetor renunciatus esset.

4. *Legatione*. Quam sub L. Lucullo
 obierat.

5. *Omnis*. Non male, ut nostra
 sententia fert, legeretur *omnes*. J. V. L.

6. *Decesserant*. Nondum e provin-
 cia *recesserant*.

7. *Comes*. Murenam adiuvit, cuius
 virtutis testis idem ac comes fuerat.

Lamb. edidit *comitiis*, e conjectura
 Hottomanni, Garatou, et Beck. pro-
 bantibus.

8. *Desiderabat*. Quod jam tum de-
 siderabatur, quam praeturam peteret.

9. *Restituit*. Sortitus enim praeto-
 riam provinciam Urbanam, magnifico
 ludos Apollinares, quos a praetore
 urbano fieri quotannis necesse erat,
 ut ad prim. in Verr. 28 vidimus,
 apparavit; qua ratione multum illi
 gratiae apud populum accessit consu-
 latum potenti.

10. *Omen praerogativum*. Praeroga-

XIX. Sed, si hæc leviora ducis, quæ sunt gravissima, et hanc urbanam suffragationem militari anteponis; noli ludorum hujus¹ elegantiam, et scenæ magnificentiam² valde contemnere: quæ huic admodum profuerunt. Nam quid ego dicam, populum ac vulgus imperitorum ludis magnopere delectari? Mius est mirandum: quamquam huic causæ id satis est. Sunt enim populi ac multitudinis comitia. Quare si populo ludorum magnificentia voluptati est; non est mirandum, eam L. Murenæ apud populum profuisse. Sed si nosmet ipsi³, qui et ab delectatione omni negotiis impedimur, et in ipsa occupatione delectationes alias multas habere possumus, ludis tamen oblectamur et ducimur; quid tu admirare de multitudine indocta⁴? L. Otho⁵, vir fortis, meus necessarius, equestri ordini restituit non solum dignitatem, sed etiam voluptatem. Itaque lex hæc, quæ ad ludos pertinet, est omnium gratissima, quod honestissimo ordini, cum splendore, fructus quoque jucunditatis est restitutus. Quare delectant homines, mihi crede, ludi, etiam illos, qui dissimulant, non solum eos, qui fatentur: quod ego in mea petitione sensi. Nam nos

tiva centuria, cujus voluntatem et iudicium centuriatis comitiis reliquæ centuriæ sequebantur, De ejus potestate vide Gronov. Obs. IV, 1.

XIX. 1. *Ludorum*. Apollinarium, quos edidit.

2. *Scenæ magnificentiam*. Argentæam scenam dedisse Murenæ infra cognosces: de qua Plinius, XXXIII, 3, « L. Murena et Caius princeps in circo pægam dedit, in quo fuere argenti pondo cxxxv ».

3. *Si nosmetipsi*. Si nos, qui impedimur negotiis, quo minus ullam de-

lectationem consecutemur, aut capiamus, et in ipsis negotiis multas alias delectationes habere possumus, quam quæ e ludis percipiuntur, ludis tamen oblectamur; quid mirum est indoctam multitudinem ludis delectari?

4. *De multitudine indocta*. Lambin. *multitudinem indoctam*. Inutili conjectura. J. V. L.

5. *L. Otho*. Ille tribunus plebis. Cicerone consule, legem tulit, ut in theatris equitibus rom. quatuordecim gradus proximi, spectandi causa, darentur.

quoque habuimus scenam competitricem⁶. Quod si ego, qui trinos ludos⁷ ædilis feceram, tamen Antonii ludis commovebar : tibi, qui casu⁸ nullos feceras, nihil hujus istam ipsam, quam irrides, argenteam scenam⁹, adversatam putas?

XX. Sed hæc sane sint paria omnia ; sit par forensis opera militari ; sit par militari suffragatio urbana ; sit idem, magnificentissimos, et nullos umquam fecisse ludos : quid? in ipsa prætura nihilne existimas inter tuam, et istius sortem interfuisse? Hujus¹ sors ea fuit, quam omnes tui necessarii tibi optabamus, juris dicundi : in qua gloriam conciliat magnitudo negotii ; gratiam, æquitatis largitio ; qua in sorte sapiens prætor, qualis hic fuit, offensionem vitat æqualitate decernendi, benivolentiam adjungit lenitate audiendi. Egregia et ad consulatum apta provincia, in qua laus æquitatis, integritatis, facilitatis, ad extremum ludorum voluptate concluditur. Quid tua sors? tristis, atrox : quæstio peculatus², ex altera par-

6. *Scenam competitricem*. Ego quoque sensi ludos a competitore Antonio factos huic valde profuisse. Sed auctoris nostri verba inest vis quædam ac lepor, quæ omnino delet interpretatio.

7. *Trinos ludos*. Quos ipse nominat Verr. V, 14.

8. *Casu*. Quid sors Murenæ, non Sulpicio dedit ut prætor orbatus esset, ad quem ludorum Apolloniarum cura pertinebat.

9. *Argenteam scenam*. Plinius, XXXIII, 3 : « Caesar, qui postea dictator fuit, primus in ædilitate, movere patris funebri, omni apparatu arenæ argenteo usus est, serasque argenteis vasis incescere tam primum visum ». Conf. supra not. 2.

XX. 1. *Hujus sors*. Illi provincia

juris dicendi obtigit. Erat autem ea prætura urbana, quam qui consequutus erat, *honoratus prætor* dicebatur. Illi etiam soli, et peregrino prætori jurisdictio dicebatur assignata esse, reliqui prætores, qui quæstiones sortiti erant, jurisdictione carebant. Sic apud Tacit. Agric. 6, « idem præturæ tenor, et silentium : nec enim jurisdictio obveherat ».

2. *Quæstio peculatus*. Sortitus es quæstionem, h. e. judicium de peculatu, seu furto publicæ pecuniæ. Ceteri enim prætores, excepto urbano et peregrino, quæstiones inter se sortiebantur. Ista quæstio dicitur tristis et atrox, quia peculatus rei iniquitate, omnesque illorum necessarii in lacrymis versabantur.

te³, lacrymarum et squaloris, ex altera, plena catenarum⁴ atque indicum⁵. Cogendi iudices inviti, retinendi contra voluntatem; scriba damnatus⁶, ordo totus alienus; Sullana gratificatio⁷ reprehensa: multi viri fortes⁸, et prope pars civitatis offensa est; lites severe aestimatae⁹: cui placet¹⁰, obliviscitur; cui dolet, meminit. Postremo tu in provinciam ire noluisti: non possum id in te reprehendere, quod in me ipso et praetor, et consul probavi. Sed tamen L. Murenæ provincia¹¹ multas bonas gratias cum optima existimatione attulit. Habuit proficiens delectum in Umbria: dedit ei facultatem respublicā liberalitatis; qua usus, multas sibi tribus, quæ municipiis Umbriæ conficiuntur, adjunxit: ipsa¹² autem in Gallia, ut nostri homines desperatas jam pecuniās exigèrent, æquitate diligentiaque perfecit. Tu interea Romæ scilicet ami-

3. *Ex altera parte*. Reorum. — *Altera*. Accusatorum.

4. *Catenarium*. Carceris imago, qui damnatos manet, et quem accusator peculatus reo minatur. Putat Schütz, fortasse metaphorice dictum, sicut pro Sext. cap. 16: «Legum sacrarum catenis constrictus». Verum exemplum hoc non ad hoc locum facit.

5. MSS et edd. variant, ut passim, inter *indicum* et *iudicium*. Illa vox unice vera est. J. V. L.

6. *Scriba damnatus*. Scribam Servio praetor de peculato damnaverit, quo tota ordo offensus, qui comitiis coequalibus Murenæ Servio praeposuerit, non est cur dubitetur. His ordinem offensionibus referti sunt romani annales.

7. *Sullana gratificatio*. Sulla victor illa, qui suas partes in bellis adjoverant, bona de publico largitus est; ea largitio post illius interitum, peculatus

oomine in iudicium vocata; multique Servio praetore damnati, unde illi pars civitatis infensa.

8. *Multi viri fortes*. Qui pro Sulla pugnaverant, et quibus ille post victoriam gratificatus erat.

9. *Lites aestimatae*. Damnatis reis, lites aestimari solebant, cum quibus tamen interdum benignius agebatur; severius autem actum esse Servio praetore in causa peculatus, hic locus ostendit.

10. *Cui placet*. Qui gaudet damnatum reum et litem severe aestimatum, brevi huius rei obliviscitur; sed cui dolet, diu meminit poenae et semper querit neiscendi praetoria occasionem.

11. *L. Murenæ provincia*. Gallia Transalpina, quam post praetorem rexit.

12. Sic emendavit Ernestus. Vulgo *ipse*. Prohibent multi. J. V. L.

cis præsto fuisti : fateor ; sed tamen illud cogita , nonnullorum amicorum studia minui solere in eos , a quibus provincias contemni intelligant.

XXI. Et, quoniam ostendi, iudices, parem dignitatem ad consulatus petitionem, disparem fortunam provincialium negotiorum in Murena, atque in Sulpicio fuisse : dico jam apertius, in quo meus necessarius fuerit inferior Servius, et ea dicam, vobis audientibus, amisso jam tempore¹, quæ ipsi soli, re integra, sæpe dixi. Petere consulatum nescire te, Servi, sæpe tibi dixi ; et in iis rebus ipsis, quas te magno et forti animo et agere, et dicere videbam, tibi solitus sum dicere, magis te fortem senatorem mihi videri, quam sapientem candidatum. Primum accusandi terrores² et minæ, quibus tu quotidie uti solebas, sunt fortis viri ; sed et populi opinionem³ a spe adipiscendi avertunt, et amicorum studia debilitant. Nescio quo pacto semper hoc fit ; neque in uno aut altero animadversum est, sed jam in pluribus : simul atque candidatus accusationem meditari visus est, ut honorem desperasse videatur. Quid⁴ ergo ? acceptam injuriam persequi non placet ? imo vellementer placet : sed aliud tempus est petendi, aliud persequendi. Petitorem ego, præsertim consulatus, magna spe, magno animo, magnis copiis et in forum, et in campum deduci volo : non placet mihi inqui-

XXI. 1. *Amisso jam tempore.* Quam jam occasio præterit. — *Re integra.* Quam non frustra monere possem.

2. *Accusandi terrores.* Minas illas de subito accusandi, quos tuos competitorum contra leges agere animadvertebas. Apparet Servium, ut virum bonum et reipublice amantem, quam illegitimas cupiditates in senilis cer-

nece, accusationem adversus eos se instituturum sæpius minatum esse.

3. *Populi opinionem.* Efficiunt, ut populus opinetur, eum qui terroribus ejusmodi utitur, adipisci consulatum non posse, quum illis minis se parum consulatum sperare ostendat.

4. *Lambin.* sic dicitur, ut sæpius, *Quid ? ergo.* J. V. L.

sitio candidati⁵, prænuntia repulsæ; non testium potius, quam suffragatorum comparatio: non minæ magis, quam blanditiæ; non declamatio potius, quam persalutatio⁶: præsertim quum jam hoc novo⁷ more omnes fere domos omnium concursent, et ex vultu candidatorum conjecturam faciant, quantum quisque animi et facultatis habere videatur. Videsne tu illum tristem? demissum? jacet, diffidit, abjecit⁸ hastas. Serpit hic rumor: « Scis tu illum accusationem cogitare? inquirere in competitores? testes quærere? » alium faciam, quoniam sibi hic ipse desperat. Ejusmodi candidatorum amici intîni debilitantur, studia deponunt, aut testatam rem abjiciunt⁹, aut suam operam¹⁰ et gratiam iudicio et accusationi reservant.

XXII. Accedit eodem, ut etiam ipse candidatus totum animum atque omnem curam, operam, diligentiamque suam in petitione non possit ponere. Adjungitur enim accusationis cogitatio, non parva res, sed nimirum omnium maxima: magnum est enim, te comparare ea, quibus possis hominem e¹ civitate,

5. *Inquisitio candidati.* Quam facit candidatus de rei criminibus. Accusatori enim constituto certam aliquod tempus dabatur ad inquirenda rei crimina.

6. *Persalutatio.* Significat candidato tempus potius in prensandis et salutandis civibus consumendum esse, quam in declinando.

7. *Hoc novo more.* Quem ambitio peperit; alius enim erat mos majorum. Videtur hoc loco orator non ita Servium qui viles illas conciliandæ gratiæ rationes contempsit, quam eos qui illas abutuntur, collide reprehendere.

8. *Abjecit hastas.* Translatio ab illis, qui se victos in pugna, armis subjectis confitentur.

9. *Testatam rem abjiciunt.* Causa discedunt, testati eam omittunt; ne scilicet ei faveant, qui sibi ipse desperet. Sic Manlius. Potius enim Ferratio interpretandum: causam deserunt, quam ipsi candidati pessimam desperatione sua testantur. Schützian ex Lambino ita totum locum reponit: « aut totam rem abjiciunt, et suam operam, etc. »

10. *Aut suam operam.* Si candidatum non omnino deserunt, accusationi auctoritatem et gratiam suam reservant, ut candidato advocati præsto sint, qui unum de competitoribus de ambitu accusatorum est.

XXII. 1. *E civitate.* Damnum enim de ambitu post legem, quam hoc an-

præsertim non inopem, neque infirmum, exturbare; qui et per se, et per suos, et vero etiam per alienos defendatur. Omnes enim ad pericula propulsanda concurrimus; et qui non aperte inimici sumus, etiam alienissimis, in capitis periculis, amicissimorum officia et studia præstamus. Quare ego expertus et petendi, et defendendi, et accusandi molestiam², sic intellexi: in petendo³, studium esse acerrimum; in defendendo, officium; in accusando, laborem. Itaque sic statuo, fieri nullo modo posse, ut idem accusationem, et petitionem consulatus diligenter adornet atque instruat. Unum sustinere pauci possunt, utrumque nemo. Tu, quum te⁴ de curriculo petitionis deflexisses, animumque ad accusandum transtulisses, existimasti, te utrique negotio satisfacere posse? Vehementer errasti. Quis enim dies⁵ fuit, posteaquam in istam accusandi denuntiationem ingressus es, quem tu non totum in ista ratione consumpseris?

XXIII. Legem ambitus flagitasti¹, quæ tibi non deerat. Erat enim severissime scripta Calpurnia². Gestus est mos et voluntati, et dignitati tuæ. Sed tota³

no Cicero consul ante comitia consularia tulit, in exilium ibant.

2. *Accusandi molestiam.* Quum C. Verrem accusavit.

3. *In petendo.* Expertus animadverti in petendis honoribus maximam esse impendendam assiduitatem; in defendendo autem reo, studium diligentissimum; et in accusando pertinacissimum laborem.

4. Edd. vett. omiserant te: dedit Gruter. e MSS suis. J. V. L.

5. *Quis enim dies.* Studium Servianæ accusationis exaggerat, quo illum petitioni minus vacare potuisse ostendat.

XXIII. 1. *Legem ambitus flagitasti.* Petisti a senatu ut nova de ambitu

lex ferretur, quum tu Calpurnia lege severissime scripta contentus esse posses.

2. *Calpurnia.* C. Calpurnius Piso, non multis annis ante Ciceronis consulatum, tulit ex senatusconsulto legem de ambitu, in qua, præter alias poenas, pecuniaria erat addita. Hanc legem, quod multis gravior videbatur, non nisi magna manu stipatus in foro tulit.

3. *Tota illa lex.* Quam flagitasti, et quæ lata est. Mira arte totus hic locus tractatur, in quo legem suo ipsius nomine inscriptam Cicero non tam ipse tulisse quam amico Servio condonasse innuit.

illa lex accusationem tuam, si haberes nocentem reum, fortasse armasset; petitioni vero refragata est. Pœna gravior in plebem tua voce efflagitata est: commoti animi sunt⁴ tenuiorum. Exsilium⁵ in nostrum ordinem: concessit senatus postulationi tuæ; sed non libenter duriores fortunæ communi conditionem, ac auctore, constituit⁶. Morbi excusationi pœna addita est⁷: voluntas offensa multorum, quibus aut contra validitudinis commodum laborandum est, aut incommodo morbi etiam ceteri vitæ fructus relinquendi⁸. Quid ergo? hæc quis tulit⁹? is, qui auctoritati senatus, voluntati tuæ paruit; denique is tulit, cui minime proderant¹⁰. Illa, quæ mea summa voluntate senatus frequens repudiavit¹¹, mediocriter adversata tibi esse existimas? Confusionem suffragiorum¹² flagitasti,

4. Abest sunt a multis MSS. Beck. Schütz. delevere, J. V. L.

5. Exsilium. Quod lege Calpurnia non irrogabatur.

6. Constituit. Sed invitæ conditionem nostram duriores, te postulante, effecit.

7. Pœna addita est. Reis, testibus aut iudiciis morbum excusantibus.

8. Relinquendi. Quod aut contra validitudinem agendum est, aut propter morbi incommodum multa solvenda, quasi ex industria iudicio abfuerit.

9. Hæc quis tulit? Cicero ipse consul ad reprimendos Catilinæ conatus, ex senatusconsulto legem novam de ambitu tulit, superiorum omnium severissimam, cujus tria capita hic numerantur. 1° Pœna gravior in plebem efflagitata. Nempe in eos qui suffragia vendere solebant. 2° Exsilium in nostrum ordinem. Soli enim seniores ad magistratus petendos plerumque accedebant (excepta quæstura), siquæ antea lege Calpurnia damnati et ordinem, et ipsa petendorum bonorum amitt-

bant; nunc exsilium lex Tullia addit.

3° Morbi excusationi pœna addita. Ne quis morbi excusatione uti posset reus, lege Tullia cautum est, ut pro damnato haberetur quicumque morbi causam præstendens, iudicii dilationem quaereret, donec, adveniente laudandi magistratus die, elaboraretur.

10. Idem Schütz. e conjectura, qui minime probaret. J. V. L.

11. Repudiavit. Legis autem capita, quæ, me maxime adiuvante, senatus rejecit, tibi non nominasse arbitraria? Nunc ita personas invertit Cicero, ut quamvis lata a se lex illa fuerit, Servii duntaxat instrumentum fuisse videatur.

12. Confusionem suffragiorum. Patierat Servius, non ut, latis suffragiis, centuriæ numerarentur, quod fieri solebat; sed ut omnia centuriarum omnium suffragia confunderentur; siquæ numeratis, quis consul factus esset, quis rejectus intelligeretur. Ita fiebat, ut ambitus ex magna parte tolleretur, quum nullius centuriæ beneficium appareret.

prorogationem legis Maniliæ¹³, æquationem¹⁴ gratiæ, dignitatis, suffragiorum. Graviter homines honesti, atque in suis civitatibus et municipiis gratiosi tulerunt, a tali viro esse pugnatum, ut omnes et dignitatis, et gratiæ gradus tollerentur. Idem edititios iudices esse voluisti, ut odia occulta civium, quæ tacitis nunc discordiis continentur, in fortunas optimi cujusque erumperent. Hæc omnia tibi accusandi viam munebant, adipiscendi obsepiebant.

Atque ex omnibus illa plagā est injecta¹⁵ petitioni tuæ, non facente me, maxima : de qua ab homine ingeniosissimo et copiosissimo, Hortensio, multa gravissime dicta sunt. Quo etiam mihi durior locus¹⁷ est dicendi datus : ut, quum ante me¹⁸ et ille dixisset, et vir summā dignitate, et diligentia, et facultate dicendi, M. Crassus, ego in extremo non partem aliquam agerem causæ, sed de tota re dicerem, quod mihi videretur. Itaque in iisdem rebus fere versor, et, quod possum¹⁹, iudices, occurro vestræ sapientiæ.

13. *Prorogationem legis Maniliæ.* Vel lex Manilia de suffragiorum confusione, quæ jam abrogata fuerat, in posterum valeret, ut Manutius placet; aut in tempus longius contineretur, quod explicat Ernest.

14. *Æquationem gratiæ.* Confusis suffragiis hoc agebatur, ut eorum, qui suffragia ferebant, non gratia, non dignitas exstaret.

15. *Edititios iudices.* Ut accusator ipse ederet, quos de ambitu iudicare vellet, quod senatus repudiavit. Vidit enim fore ut ederentur iudices ii tantum, qui res quascunque causa infensi essent; hoc potius tamen latum 'ut in crimine sodaliti, quod ad ambitum pertingit. Id ex ratione pro Plancio perspicuum sit.

16. *Plaga est injecta.* Illud tibi maxime nocuit.

17. *Durior locus est dicendi.* Difficillior labor.

18. *Ante me.* Quum ita accusare plures poterant, tum eandem causam orabant patroni aliqui aut etiam inter se ita dividebant, ut eam quisque partem ageret. Sic sæpius Ciceroni peroratio erat attributa. De more hoc et legibus quarum supra mentio exstitit, vide plura in Excurs. ad calcem Verr. I, de Judic. public.

19. *Quod possum.* Intra res easdem conclusus, ego in ea re servio, quod possum, vobis, iudices, ut re breviter cognita et repetita positis recte iudicare. Schütz. mutat in *potissimum*; alii, quod æque improbandam vide-

XXIV. Sed tamen, Servi, quam te securim putas injecisse petitioni tuæ, quum tu populum romanum in eum metum adduxisti, ut pertimesceret, ne consul Catilina fieret, dum tu accusationem comparares, deposita atque abjecta petitione? Etenim te inquirere videbant, tristem ipsum; incestos amicos, observationes¹, testificationes², seductiones testium, secessionem subscriptorum³ animadvertabant: quibus rebus certe ipsi candidatorum vultus obscuriores⁴ videri solent. Catilinam interea alacrem atque lætum, stipatum choro juventutis, vallatum indicibus⁵ atque sicariis, inflatum quum spe militum⁶, tum collegæ mei⁷, quemadmodum dicebat ipse, promissis, circumfluente colonorum Arretinorum et Fesulanorum⁸ exercitu. Quam turbam, dissimillimo ex genere, distinguebant⁹ homines percusi¹⁰ Sullani temporis

tur, pro sapientia, legunt *satiati*.
J. V. L.

XXIV. 1. *Observationes*. Dum tu illorum quorum deferre nomina volebas, peccata inquireres.

2. *Testificationes*. Testium comparationes. — *Seductiones*. Quum seorsum ab aliis cum quibus erant, duceret Servius, ac variis percontationibus, quales ab accusatore haberi possunt, exploraret.

3. *Subscriptorum*. Subscribebant accusationi illi, qui profitebantur ac ei auxilio futuros ad peragendum rem.

4. *Obscuriores*. Non, ut candidatorum bene sperantium, solent esse alacres et læti. Quod paullo infra de Catilinae vultu declarat.

5. *Indicibus*. Delatoribus, qui ceteris periculum facere consueverint. Res nimirum apud Romanos turpis indicium facere: et Vettius ad Atticum II, 26, extremum fortunarum famæque

profligat subsidium constituebat, *indicium postulare*. Eodem sensu vox ista pro Sull. 25, et pro Flacco, 38, usurpatur. Hunc igitur loenum frustra docti nonnulli sollicitant.

6. *Spe militum*. Satellitum suorum, qui olim sub Sulla stipendia erant meriti.

7. *Collegæ mei*. Antonii, quem cum Catilina consentientem Cicero suæ provincie concessione retinuit.

8. *Fesulanorum*. Quos veteres Sulle milites cum Mallio advocaverat, qui sibi consulatum petenti præsto forent.

9. *Distinguebant*. Quum alii a Sulla bellorum civilium spoliis essent ditati, alii autem ab eodem bonis et possessionibus exuti, itidem Catilinam sequebantur, quamvis contraria sentirent, spe recuperandi amissos fundos in illo reipublicæ tumultu.

10. *Homines percusi*. Olim, percusi. J. V. L.

calamitate. Vultus erat ipsius plenus furoris; oculi, sceleris; sermo, arrogantiae: sic ut ei jam exploratus et domi conditus¹¹ consulatus videretur. Murenā contemnebat; Sulpiciū accusatorem suū numerabat, non competitorē; ei viū denuntiabat; reipublicae minabatur.

XXV. Quibus rebus qui timor bonis omnibus injectus sit, quantaque desperatio reipublicae, si ille factus esset, nolite a me commoneri velle: vosmet ipsi vobiscum recordamini. Meministis enim, quum illius nefarii gladiatoris voces percrebruissent, quas habuisse in concione domestica¹ dicebatur; quum miserorum fidelem defensorem negasset inveniri posse, nisi eum, qui ipse miser esset²; integrorum et fortunatorum promissis saucios³ et miseros credere non oportere; quare qui consumpta replere⁴, erepta recuperare vellent, spectarent, quid ipse deberet, quid possideret, quid auderet; minime timidum, et valde calamitosum esse oportere eum, qui esset futurus dux et signifer calamitosorum.

Tum igitur, his rebus auditis, meministis fieri senatusconsultum, referente me, ne postero die comitia haberentur, ut de his rebus in senatu agere possemus. Itaque postridie, frequenti senatu, Catilinam excitavi, atque eum de his rebus jussi, si quid vellet, quae ad me allatae essent, dicere. Atque ille, ut semper fuit apertissimus⁵, non se purgavit, sed indicavit atque

11. Jam exploratus et domi conditus. Loco praedae in manu ac potestate habitus.

XXV. 1. In concione domestica. Quam domi habuit, quum universos conjuratos excitaret.

2. Ipse miser esset. Nam, ut ait Salustius in ea quam Catilinæ affingit

oratione, idem velle et idem nolle; eademque firma amicitia.

3. Saucios. Damno aliquo affectos.

4. Consumpta replere. Quod in fortunis vacuum est implere; damna luxuriae sancire.

5. Apertissimus. Ut solebat, audacissimus.

induit. Tum enim dixit, duo corpora esse reipublicæ, unum debile, infirmo capite⁶; alterum firmum, sine capite: huic, quum ita de se meritum esset, caput, se vivo, non defuturum. Congemuit senatus frequens, neque tamen satis severe⁷, pro rei indignitate, decrevit. Nam partim ideo fortes in decernendo non erant, quia nihil timebant; partim, quia timebant. Tum erupit ex senatu, triumphans gaudio, quem omnino vivum illinc exire non oportuerat: præsertim quum idem ille in eodem ordine paucis diebus ante, Catoni, fortissimo viro, iudicium minitanti ac denun-
tianti, respondisset, si quod esset in suas fortunas incendium excitatum, id se non aqua, sed ruina⁸ restincturum.

XXVI. His tum rebus commotus, et quod homines jam tum conjuratos cum gladius in campum deduci a Catilina sciebam, descendi in campum cum firmissimo præsidio fortissimorum virorum, et cum illa lata insignique lorica¹, non quæ me tegeret (etenim sciebam Catilinam non latus aut ventrem, sed caput et

6. *Infirmo capite.* Corpus optimatum, cujus caput sit infirmum, quum duce forti et belli perito careat. Pompeius enim erat in Asia; Cicero autem pro bono imperatore haberi non poterat. Eodem omnino refert Plutarchus in Cic. τί γὰρ πρῶτος δεινὸν, εἰ δεῦν συμπάτων ὄντων τοῦ μὲν ἰσχυροῦ καὶ κατεσθηναιέτος, ἔχοντος δὲ κεφαλῆν, τοῦ δὲ ἀκεφαλίου μὲν, ἰσχυροῦ δὲ καὶ μεγάλου, τοῦτος κεφαλὴν αὐτὸς ἐπετίθημι; Frustra Manutius, ut elegantiolem contra positâ comparationem habeat, legit «firmum capite». Contra sensum unanimum est; *infirmum enim caput* Tullium vocabat, quem timidum, inquilinum Urbis, ignobilemque se contemnere præ se ferebat.

7. *Congemuit senatus frequens, neque tamen satis severe, pro rei indignitate, decrevit.* Quid senatus decreverit, non apparet; proprie tamen nihil in Catilinam decrevisse, ex eo coniecere licet, quod infra dicitur «erupit ex senatu triumphans gaudio».

8. *Ruina.* Excidium totius urbis et reipublicæ. Vide eundem hunc locum apud Sallustium, Catil. IX. In eo tamen errare videtur Sallustius, quod verba ea dixisse Catilinam narrat, quæ die Cicero consul in eum oratione præclarissima est invecus, cujus principium nemini nescit.

XXVI. 1. *Lata et insigni lorica.* De qua etiam Plutarchus meminit, in vita Ciceronis.

collum² solere petere), verum ut omnes boni animadverterent, et quum in metu et periculo consulem viderent, id quod est factum, ad opem præsidiumque meum concurrerent. Itaque quum te, Servi, remissione in petendo putarent, Catilinam et spe et cupiditate inflammatum viderent, omnes, qui illam ab republica pestem depellere cupiebant, ad Murenam se satim contulerunt. Magna est autem comitiis consularibus repentina voluntatum inclinatio, præsertim quum incubuit ad virum bonum³, et multis aliis adjunctis petitionis ornatum. Qui quum honestissimo patre atque maioribus, modestissima adolescentia, clarissima legatione, prætura probata in jure⁴, grata in munere⁵, ornata in provincia⁶, petisset diligenter, et ita petisset, ut neque minanti cederet⁷, neque cuiquam minaretur; huic mirandum est magno adjumento Catilinæ subitam spem⁸ consulatus adipiscendi fuisse?

Nunc mihi tertius ille locus est⁹ orationis de ambitus criminibus, perpurgatus ab iis, qui ante me dixerunt; a me, quoniam ita Murena voluit, retractandus: quo in loco Postumio, familiari meo, ornatissimo

2. *Caput et collum*. Sciebam enim gladiatorem illum Sullanum non latius ferire, sed colli secandi ex proscriptionibus usum callere. Conjectum hoc est in Sullana tempora, in quibus qui proscriptorum civium capita ad dictatorem afferbant, præmio donabantur; qua tempestate iidem fere erant, ut pro Rosc. Amer. ait «sectores collarum et bonorum».

3. *Ad virum bonum*. Qualis est Murena. — *Adjunctis*. Quæ statim dicuntur.

4. *In jure*. Illa sua jura administrandi prudentia.

5. *Munere*. Ludis Apollinariibus, quos prætor edidit.

6. *Ornata in provincia*. Propter liberalitatem et virtutem.

7. *Neque minanti cederet*. Qua ratione constantiam suam ostendebat. — *Ne cuiquam minaretur*. Quam suffragiis populi fideret.

8. *Catilinæ subitam spem consulatus adipiscendi*. Ortam ex eo, quia videbat te acensationem comparare, abjecta consolatui petitione.

9. *Nunc mihi tertius ille locus est*. Male addunt quidam codd. *relictus*. J. V. L.

viro, de divisorum¹⁰ indiciis, et de deprehensis pecuniis; adolescenti¹¹ iugcnioso et bono, Serv. Sulpicio, de equitum centuriis¹²; M. Catoni, homini in omni virtute excellenti, de ipsius accusatione, de senatusconsulto, de republica¹³ respondebo.

XXVII. Sed pauca¹, quæ meum animum repente moverunt, prius de L. Murenæ fortuna conquerar. Nam quum sæpe antea, iudices, et ex aliorum miseriis, et ex meis curis laboribusque quotidianis, fortunatos eos homines judicarem, qui remoti a studiis ambitionis², otium ac tranquillitatem vitæ sequuti sunt; tum vero in his L. Murenæ tantis, tamque improvisis periculis ita sum animo affectus, ut non queam satis neque communem omnium³ nostrum conditionem, neque hujus eventum fortunamque miserari: qui primum, dum ex honoribus⁴ continuis familiæ majorumque suorum unum adscendere gradum dignitatis conatus est, venit in periculum, ne et ea, quæ relicta⁵, et hæc, quæ ab ipso parta sunt, amittat; deinde, propter studium novæ laudis, etiam in veteris fortunæ discrimen⁶ adducitur. Quæ quum sint gra-

10. *Divisorum*. A quibus pecunias populo pro Morena divisas esse Postumius dicebat.

11. *Adolescenti*. Servii filio, qui paternam causam toebatur.

12. *De equitum centuriis*. A L. Natta Murenæ privigno ad prandium invitatis, et fortasse tentatis, ut iofra narratur.

13. *De republica*. Quod se reipublicæ utilitate ad accusandum adductum Cato dixerat.

XXVII. 1. *Sed pauca*. Excursio ad animos fodicum commovendos, ut laveant Murenæ, ejus, quom ob virtutem invidia laboret, causa cum aliorum fortunis communicator, qui non reip-

servire, et huic administrandæ voluptates et vitam otiosam præponere decreveriot.

2. *A studiis ambitionis*. Quos homines egregie describit et laudat de Offic. I, 20.

3. *Omnium nostrum*. Qui studiis ambiciois tenemur, not magistratum gerimus.

4. *Honoribus continuis*. Ex illa prætoris quæ in ejus familia veloti gentilis honor est.

5. *Relicta*. Dignitatem et splendorem familiæ et oominis illis magistratibus partum.

6. *Veteris fortunæ discrimen*. Primum est ei timendum, ne avitam di-

via⁷, iudices, tum illud acerbissimum est, quod habet eos accusatores, non qui odio inimicitiarum ad accusandum, sed qui studio accusandi ad inimicitias descenderunt⁸. Nam, ut omittam Servium Sulpicium, quem intelligo non injuria L. Murenæ, sed honoris contentione⁹ permotum, accusat paternus amicus, Cn. Postumius, vetus, ut ait ipse, vicinus ac necessarius, qui necessitudinis causas complures protulit, similitatis nullam commemorare potuit; accusat Serv. Sulpicius, sodalis filii¹⁰, cujus ingenio paterni omnes necessarii munitiores esse debebant; accusat M. Cato, qui quamquam a Murena nulla re umquam alienus fuit, tamen ea conditione nobis erat in hac civitate uatus, ut ejus opes et ingenium præsidio multis etiam alienissimis, vix cuiquam inimico exitio esse deberent¹¹.

Respondebo igitur Postumio primum, qui nescio quo pacto mihi videtur prætorius candidatus¹² in consularem, quasi desultorius¹³ in quadrigarum curriculum incurrere: cujus competitores si nihil deliquerunt¹⁴, dignitati eorum concessit, quàm petere desti-

gnitatem et propriam amittat; deinde ne, dum studet novæ laudi, veteris etiam fortune jacturam faciat. Si enim ambitus damnabitur Murena, veteri fortuna dejectus erit, et capite dimissus.

7. *Sint gravis. Al. sunt. J. V. L.*

8. *Al. descenderent. J. V. L.*

9. *Contentione. Quod de consulatu contendat.*

10. *Sodalis filii. Murenæ junioris cūm, cujus ex ingenio nemini creati periculum debuit, sed salus potius defendi paternorum amicorum.*

11. *Deberent. Al. deberet.*

12. *Prætorius candidatus. Prætorius candidatus Postumius præturam petere*

destiterat, ut candidatum consularem accusaret Murenæ. Quod mirari sane licet: cur enim suos non potius competitores accusabat? Nimirum, ait Cicero, ejusmodi hoc est, ut si desultorius in quadrigarum curriculum incurrat, i. e. e minore certamine in majus se coniciat.

13. *Desultorius. Intellig. equus, a desultore; quod erat genus equitum, qui in circo equos plures agitabant, ita ut ex uno in alterum transvolarent. Gallienus interpres de homine ipso h. l. intelligit, quod nullis exemplis firmum videtur.*

14. *Nihil deliquerunt. Largiti non sunt, ut præturam adipiscerentur.*

tit; sin autem eorum aliquis largitus est, expetendus amicus est¹⁵, qui alienam potius injuriam, quam suam persequatur.

*Ea omnia, quæ et Postunio, et Serv. Sulpicio, adolescenti, responsa sunt, desiderantur*¹⁶.

XXVIII. Venio nunc ad M. Catonem, quod est firmamentum¹ ac robor totius accusationis: qui tamen ita gravis est accusator et vehemens, ut multo magis ejus auctoritatem², quam criminationem pertimescam. In quo ego accusatore, judices, primum illud deprecabor, ne quid L. Murenæ dignitas illius, ne quid exspectatio tribunatus³, ne quid totius vitæ splendor et gravitas noceat; denique ne ea soli huic obsint bona M. Catonis, quæ ille adeptus est, ut multis prodesse posset. Bis consul fuerat P. Africanus, et duos terrores hujus imperiî, Carthaginem Numantiamque, deleverat, quum accusavit L. Cottam⁴: erat in eo summa eloquentia, summa fides, summa integritas, auctoritas tanta, quanta in ipso⁵ imperio populi romani, quod illius opera tenebatur. Sæpe hoc majores natu dicere audiui, hanc accusatoris eximiam dignitatem plurimum L. Cottæ profuisse. Noluerunt sapientissimi homines, qui tum rem illam judicabant,

15. *Expetendus amicus est*. Postunium illum nobis amicum expetamus, qui alienas persequitur injurias, suas ipse contemnit.

16. Forte ipse Cicero ea non scripserat, teste Plinio, Epist. I, 20.

XXVIII. 1. Cod. unus ap. Lambin. *fundamentum*. J. V. L.

2. *Ejus auctoritatem*. Quom summam Catonis ex virtutibus auctoritatem metueret, in quendam locum communem excurrit orator, de accusatorum gratis, quam in judiciis valere

et eo nocere nequaquam debere sit.

3. *Exspectatio tribunatus*. Erat enim tribunus designatus.

4. *L. Cottam*. Vide omnino Val. Max. VIII, 1, 11, ubi de hoc judicio agit, et egregie hunc locum illustrat. Exemplum illud jam recitavit orator Divin. in Cæcil. 21, et pro Font. 16; in Bruto, c. 21, etiam L. Cottæ meminit, qui tribunus plebis anno 599, et consul an. 609 fuit.

5. *Delevit Græv. ipso*, quod abest ab aliquot MSS. J. V. L.

ita quemquam cadere⁶ in iudicio, ut nimis adversarii viribus abjectus videretur. Quid? Serv. Galbam? (nam traditum memoriæ est) nonne proavo tuo, fortissimo atque florentissimo viro, M. Catoni, incumbenti ad ejus perniciem, populus romanus eripuit⁸? Semper in hac civitate nimis magnis accusatorum opibus et populus universus, et sapientes ac multum in posterum prospicientes iudices restiterunt. Nolo accusator in iudicium potentiam afferat, non vim majorem aliquam, non auctoritatem excellentem, non vim gratiam. Valeant hæc omnia ad salutem innocentium, ad opem impotentium, ad auxilium calamitosorum; in periculo vero, et in perniciæ civium, repudientur. Nam si quis⁹ hoc forte dicet, Catonem descensurum ad accusandum non fuisse, nisi prius de causa iudicasset, iniquam legem, iudices, et miseram conditionem instituet periculis hominum, si existimabit, iudicium accusatoris in reum pro aliquo præiudicio valere oportere.

XXIX. Ego tuum consilium, Cato, propter singulare animi mei de tua virtute iudicium, vituperare non audeo; nonnulla in re forsitan conformare, et

6. *Cadere in iudicio.* In iudicio victum fuisse.

7. *Serv. Galbam.* Serv. Sulpicium Galbam, hominem eloquentissimum accusavit ad populum L. Libo tribunus plebis, rogatione in eum lata, quod Lusitanos contra interpositam fidem prætor occidisset; eam rogationem M. Cato Censorius paullo ante mortem suavit, et in Originibus ipse refert, nisi peris et lacrymis usus esset, penas eum daturum fuisse.

8. *Eripuit.* Effecit, ne propter potentiam et dignitatem Catonis damnetur. Nam illi eripi et auferri

dicuntur iudicibus, qui præter aequitatem absolvuntur.

9. *Si quis.* Si quis eo argumento nitatur, ut dicat iudicatum omnino causam eo ipso quod accuset Cato; et hac una ratione Murenæ cadendum contendat, quod a Catone accusetur, qui nisi iustas haberet causas, non accuset; iniquam ille reo enoditorem instituit. Apparet ex hac oratoria præmonitione quanta aequitatis fama excelleret Cato, ut vix rem nimio plus auxisse videatur Lucanus, quoniam diis victori faventibus Catonem pro victo stantem opponeret.

leviter emendare possim. Non multa peccas¹, inquit ille fortissimo viro senior magister; sed, si² peccas, te regere possum. At ego te verissime dixerim peccare nihil, neque ulla in re te esse hujusmodi, ut corrigendus potius, quam leviter³ inflectendus esse videre. Fluxit enim te ipsa natura ad honestatem, gravitatem, temperantiam, magnitudinem animi, justitiam, ad omnes denique virtutes magnum hominem et excelsum. Accessit his⁴ tot doctrina non moderata, nec mitis, sed, ut mihi videtur, paullo asperior, et durior, quam veritas aut natura patiatur. Et quoniam non est nobis hæc oratio habenda aut cum imperita multitudine⁵, aut in aliquo conventu agrestium, audacius paullo de studiis humanitatis, quæ et mihi et vobis nota et jucunda sunt, disputabo.

In M. Catone, judices, hæc bona, quæ videmus, divina et egregia, ipsius scitote esse propria⁶: quæ nonnumquam requirimus, ea sunt omnia non a natura, sed a magistro. Fuit enim quidam summo inge-

XXIX. 1. *Non multa peccas*. Videtur hic designari Achilles, ejusque magister Phoenix. Ætate Quintiliani nota illa fabula erat, ut ex ipsius verbis constat, VIII, 6; nunc autem quum ea penitus ignoretur, opera in his divinandis nominibus perditur. Versus ex Ennii, vel Attii Achille de promptus esse videtur.

2. Quintil. VIII, 6, « et, si peccas ».

3. Edidit Mann. *leniter*. J. V. L.

4. *Accessit his*. Cicero elevare quodammodo percallide Catonis auctoritatem conatur, quam paullo ante summam constituerat, quum absurde ferre ejusdem doctrine opinionem illi conciliare studet, quæ non tantum a populi romani gravitate, sed etiam ab humana sapientia abhorreere videtur.

tur. Vide Quintilianum, XI, 1, 65.

5. *Cum imperita multitudine*. Operæ pretium est animadvertere quantum causæ serviat Cicero, qui omnino contraria alio loco de hoc ipso consensu dicit, eundem Catonem alloquens, quem severe adeo h. l. exagitat: « Non ego tecum jam ita loquar, ut liisem his rebus, quum L. Morenam, te accusante, defenderem; apud imperitos tunc illa diæta sunt, aliquid etiam coronæ datum; nunc agendum est subtilius ». De Fin. IV, 27.

6. *Esse propria*. Callide profitetur orator ea, quæ dicturus est, in M. Catonem minus quam in Stoicam sectam esse casura. — *Requirimus*. Quod desideramus, quasi paullo sit imperfectius.

nio vir, Zeno⁷, cujus inventorum æmuli Stoici nominantur. Hujus sententiæ⁸ sunt et præcepta ejusmodi: sapientem gratia nunquam moveri⁹, numquam cujusquam delicto ignoscere; neminem misericordem esse, nisi stultum et levem; viri non esse, neque exorari, neque placari; solos sapientes esse, si distortissimi sint, formosos¹⁰; si mendicissimi, divites; si servitutem serviant, reges; nos autem, qui sapientes non sumus, fugitivos, exsules, hostes, insanos denique esse dicunt; omnia peccata esse paria; omne delictum, scelus esse nefarium; nec minus delinquere eum, qui gallum gallinaceum, quum opus non fuerit, quam eum, qui patrem suffocaverit; sapientem nihil opinari, nullius rei poenitere, nulla in re falli, sententiam mutare numquam.

XXX. Hæc homo ingeniosissimus, M. Cato, auctoribus eruditissimis inductus arripuit¹; neque disputandi causa, ut magna pars, sed ita vivendi. Petunt aliquid publicani²? cave quidquam habeat momenti

7. Zeno. Hic Cittiens patria, ex insula Cypri, quum Athenas venisset, philosophiæ operam dedit, et duriorum doctrinam professus, hanc vitam exegit, ita ut apud Græcos in proverbium cesserit: Ζήνωνος ἀγχαρίτερος. — Æmuli. Sectatores ejus doctrinæ.

8. Hujus sententiæ. Παράδοξα intelligit, de quibus ad Brutum ita bene et copiose disserit, ut ea jam non horrida atque absurda, ut nunc sit, verum plane rationi consentanea ac luculenta videantur. Et ea plerumque per se vera sunt, sed ea lege, quæ rebus paullum humanæ rationis captum superantibus ridiculum infundi jubet, subtilius detorta vulgo deridendos Stoicos propinquant. Refert autem Plutarchus, Catonem, audito hoc loco,

ad præsentem vultu hilari exclamasse, ὦ θεός, ὡς γελῶν ὕμνον ἔχων!

9. Numquam moveri. Nihil facere, ut gratiam ab aliquo inseat.

10. Formosos. Magnam sæpe in judiciis vim habere talem elusionem hotaverunt eruditi ad Apuleii Apolog. «at ego non mirer si boni consilia, nec de isto distortissimo vultu tuo dicere, etc.» Eodem sensu loquitur Horatius, cujus adi festivissimam satyram, I, 3.

XXX. 1. Arripuit. Imbhibit, hausit, expressit.

2. Petunt aliquid publicani. Ut quum a senatu paullo post petiere de minnenda vectigalium mercede, quoniam quidem cupiditate prolapsi nimium magno condaxissent, quibus

gratia. Supplices aliqui veniunt, miseri et calamitosi? sceleratus et nefarius fueris, si quidquam, misericordia adductus.³ feceris. Fatetur aliquis se peccasse, et ejus delicti veniam petit? nefarium est facinus, ignoscere. At leve delictum est. Omnia peccata sunt paria. Dixisti quippiam⁴. Fixum et statutum est. Non re⁵ ductus es, sed opinione. Sapiens nihil opinatur. Errasti aliqua in re. Male dici putat⁶. Hac ex disciplina nobis illa sunt. Dixi⁷ in senatu me nomen consularis candidati delaturum. Iratus dixisti. Numquam, inquit, sapiens irascitur⁸. At temporis causa. Improbi, inquit, hominis est, mendacio fallere; mutare sententiam, turpe est; exorari, scelus; misereri, flagitium.

Nostri autem illi⁹ (fatebor enim, Cato, me quoque in adolescentia diffusum ingenio meo, quæsisse adjumenta doctrinæ), nostri, inquam, illi a Platone et Aristotele, moderati homines et temperati, aiunt, apud sapientem valere aliquando gratiam; viri boni esse misereri; distincta genera esse delictorum, et

restitit unus et pervicit Cato. Conqueritur etiam Cicero de Off. III, 22, de hac Catonis præfracte nimis iracundia defendentis contra reip. salutem ratione, quem vide.

3. *Misericordia adductus*. Neque ea solum Stoicorum doctrina fuit, quom Virgilius dicat, « Nee dalaat miserans Inopem, aut invidit habenti ».

4. *Victurius, quippe jam; Lambinus, quippe*. J. V. L.

5. *Non re*. Non ipsa rei veritate et scientia.

6. *Male dici putat*. Errare enim sapientis non est.

7. *Dixi*. Valet hoc maxime ad causam Marenæ sublevandam. A Catone accusatur, non quod contra leges fe-

cerit aliquid, sed quoniam in senatu semel dixit Cato se consularis candidati nomen delaturum. Alter quispiam, qui Stoicus non esset, fateretur, id se dixisse iratum, et dictum ac mentem mutaret. Hoc fateri non vult Cato, ne quid fecisse videatur sapiente indignum. Itaque reus ideo est Marena, quoniam nunquam irasci sapientem libri docent, et Cato sapientem se esse arbitratur.

8. *Irascitur*. Vid. A. Gell. Noct. Att. I, cap. ult. — *Temporis causa*. Ut Servilius in servitio, ceterosque cum-petitores accusatibus metu terretes.

9. *Nostri autem illi*. Medii illi philosophi ac quodammodo temperati, quos sequutus est Cicero.

disparēs pœnas; esse apud hominem constantem ignoscendi locum; ipsum sapientem sæpe aliquid opinari¹⁰, quod nesciat; irasci nonnumquam; exorari eundem et placari; quod dixerit, interdum, si ita rectius sit, mutare; de sententia decedere aliquando; omnes virtutes mediocritate quadam esse moderatas¹¹.

XXXI. Hos ad magistros si qua te fortuna, Cato, cum ista natura detulisset, non tu quidem vir melior esses, nec fortior, nec temperantior, nec justior (neque enim esse potes), sed paullo ad lenitatem propensior; non accusares nullis adductus inimiciis, nulla laceratus injuria, pudentissimum hominem, summa dignitate atque honestate præditum; putares, quum in ejusdem anni custodia¹ te atque L. Murenæ fortuna posuisset, aliquo te cum hoc reipublicæ vinculo esse conjunctum; quod atrociter in senatu dixisti, aut non dixisses, aut seposuisses², aut mitiorem in partem interpretarere. Ac te ipsum (quantum ego opinione auguror) nunc et animi quodam impetu concitatum, et vi naturæ atque ingenii elatum, et recentibus præceptorum studiis flagrantem, jam usus flectet, dies leniet, ætas mitigabit. Etenim isti ipsi mihi videntur vestri præceptores et virtutis magistri, fines officiorum³ paullo longius, quam natura vellet, protulisse: ut, quum ad ulti-

10. *Opinari*. De his rebus dubitare, quas nesciat.

11. *Esse moderatas*. Hanc omnium veterum sapientum communem sententiam, quæ pro foribus Delphici templi erat consecrata, Peripatetici sumpserunt explicandam in suis de virtute morali disputationibus.

XXXI. 1. *Ejusdem anni custodia*. Nempe quod anno proximo Cato tri-

bus plebis, Murenæ consul futurus erat, et uterque annum illum ab omni malo custodire ac servare debebant.

2. *Seponisses*. Texisses, et occu-
lisses. Frustra Lamblin. e conjectura
Hottomauni, « aut, si potuisses, miti-
torem ».

3. *Fines officiorum paullo longius*.
Officia hominum ultra naturæ fines
protulisse.

num⁴ animo contendissemus, ibi tamen, ubi⁵ oporteret, consisteremus. Nihil ignoveris. Imo aliquid, non omnia. Nihil gratiæ causa feceris. Imo resistito gratiæ, quum officium et fides postulabit. Misericordia commotus ne sis. Etiam, in dissolvenda⁶ severitate: sed tamen est laus aliqua humanitatis⁶. In sententia permaneto. Vero⁷; nisi sententiam alia vicerit melior.

Hujuscemodi Scipio ille⁸ fuit, quem non pœnitebat facere idem, quod tu; habere eruditissimum hominem et pæne divinum⁹ domi: cujus oratione et præceptis, quamquam erant eadem ista¹⁰, quæ te delectant, tamen asperior non est factus, sed, ut accepi a senibus, lenissimus. Quis vero C. Lælio¹¹ comior? quis jucundior, eodem ex studio isto? quis illo gravior? sapientior? Possum de L. Philippo¹², de C.¹³ Gallo dicere hæc eadem: sed te domum jam deducam tuam. Quemquamne existimas Catone, proavo tuo, com-

4. *Ad ultimum*. Quum ad extremum finem officiorum totis animi viribus pervenire laboraremus, ibi tamen maneremus, ubi natura pateretur. Sunt enim officii fines, ut inquit Flaccus, « Quos ultra citraque nequit consistere rectum ».

5. *In dissolvenda severitate*. Ne misericordia frangaris ea, quæ legum auctoritatem labefactet. Conjecit legendum Schütz. « in dissolvenda severitate tamen est laus aliqua humanitatis », ut ad Q. Fratrem, I, epist. 1. Non mutato opus est.

6. *Humanitatis*. Sic autem agendo humanitatis rationem habere videretur.

7. *Fero*. Hac utebantur vocula Latini familiaris loquentes, ut aliquid ab alio dictum adfirmarent. Vid. Græv. ad Off. III, 13. Frustra malint quidam enimvero, quod verbum in nonnullis

codicibus legitur, quasi vim affirmationis intendant.

8. *Scipio ille*. Africanus minor, qui Stoico Panætio, doctissimo homine, magistro usus erat, quem paullo infra auctor noster *divinum* appellat.

9. *Deerat divinum* in aliquot MSS; in aliis, *domi*, J. V. L.

10. Græv. *istis* maluit, J. V. L.

11. *C. Lælio*. Qui sapiens dictus est, Africano amicissimus.

12. *L. Philippo*. Quum ille non laudetur ob doctrinam et sapientiam, Manutius vere satis emendandum censuit *L. Philo*, quod Beck. et Schütz. reposuere. Intelligitur L. Furius Philus. Cf. Agrar. II, 24, de Orat. II, 37.

13. *C. Gallo*. C. Sulpicio Gallo, clarissimo viro, qui de Liguribus triumphavit, et astrorum peritissimus habitus est.

modiorem¹⁴, comiorem¹⁵, moderatiorem fuisse, ad omnem rationem humanitatis? de cujus præstanti virtute quum vere graviterque diceret, domesticum te habere dixisti exemplum ad imitandum. Est illud quidem exemplum tibi propositum domi; sed tamen naturæ similitudo illius ad te magis, qui ab illo ortus es, quam ad unumquemque nostrum pervenire potuit; ad imitandum vero tam mihi propositum exemplar illud est, quam tibi. Sed, si illius conitatem et facilitatem tuæ gravitati severitatique adperseris; non ista quidem erunt meliora, quæ nunc sunt optima, sed certe condita¹⁶ jucundius.

XXXII. Quare, ut ad id, quod institui, revertar, tolle mihi e causa nomen Catonis; remove ac prætermitte auctoritatem, quæ in judiciis aut nihil valere, aut ad salutem debet valere; congregare mecum criminibus ipsis. Quid accusas, Cato? quid affers in iudicium? quid arguis? Ambitum accusas¹? non defendo. Me reprehendis, quod idem defendam, quod lege punierim². Punivi ambitum, non innocentiam: ambitum vero ipsum vel tecum accusabo, si voles. Dixisti, senatusconsultum, me referente, esse factum, si mercede corrupti³ obviam candidatibus essent, si conducti sectarentur, si gladiatoribus vulgo locus tributum⁴, et item prandia si vulgo essent data, contra

14. *Commodiorem*. Plurimas tamen exercuisse inimicitias et vehementissime multos accusasse sciunt omnes.

15. Rectius forte, *communiorem*, quod alii receperunt e MSS. J. V. L.

16. *Condita*. Translatum translato reddidit; dixerat autem *adperseris*.

XXXII. 1. *Ambitum accusas*. Secunda responsionis pars est de senatusconsulto.

2. *Punierim*. Rescripsit Lambinus

ex vet. codd. *punierim*. Verum maiora sunt Ciceroni redonanda, quam vetus scribendi ratio.

3. *Corrupti*. Alii ex Ox. codd. legunt *conducti*, quod defendit Garstonius.

4. *Tributum*. Si in spectacula gladiatoris plebi per singulas tribus data aut gratuita spectandi loca. Licuisse autem loca nonnulla quibusdam dare, et quidem aut tribus hominibus,

legem Calpurniam factum videri. Ergo⁵ ita senatus iudicat, contra legem facta hæc videri, si facta sint; decernit, quod nihil opus est, dum candidatis morem gerit. Nam factum sit⁶, necne, vehementer quaeritur: si factum sit, quin contra legem sit, dubitare nemo potest. Est igitur ridiculum⁷, quod est dubium, id relinquere incertum; quod nemini dubium potest esse, id iudicare. Atque id decernitur omnibus postulantis candidatis: ut ex senatusconsulto, neque cuius intersit, neque contra quem sit, intelligi possit. Quare doce, a L. Murena illa esse commissa: tum egomet tibi, contra legem commissa esse, concedam.

XXXIII. Multi obviam¹ prodierunt de provincia decedenti, consulatum petenti. Solet fieri. Eccui autem non proditur revertenti? Quæ fuit ista multitudo²? Primum, si tibi istam rationem non possim reddere, quid habet admirationis, tali viro advenienti, candidato consulari, obviam prodisse multos? quod nisi esset factum, magis mirandum videretur. Quid, si etiam illud addam, quod a consuetudine non abhorret, rogatos³ esse multos? num aut cri-

patet ex iis quæ mox disputabitur, sed non licebat loca dare gratuito tribubus. Dabatur pro loco spectandi merces quædam; inde *locarii* qui loca spectantibus locabant; inde loca gratuita apud Sueton. Calig. 26, quia erant alia, pro quibus pecunia pendebatur.

5. *Ergo*. Senatus declarat his rebus legem de ambitu violari, quoniam reipsa sunt, et id declarat, quod per se ipsum satis patet, ut candidatis morem gerat, ac præcipue Servio, qui id postulavit.

6. *Factum sit*. Momenti autem maximi quaerere est, utrum illa corruptela tentata sit populus; si semel probatur,

contra legem factum esse apud omnes constat.

7. *Est ridiculum*. Ridicula agit Cato, qui de iure disserit, factum autem in medio relinquit.

XXXIII. 1. *Multi obviam*. At enim, dicunt accusatores, quoniam de provincia decedens, Romam ad petendum consulatum rediit, plurimi ei obviam prodierunt. Respondet Cicero: solemini more fit illud; nonne omni revertenti magistratui plurimi obviam prodierunt.

2. *Ista multitudo*. Verba hæc accusatorum nomine pronuntiantur.

3. *Rogatos*. Ut in campum Martium

minosum sit, aut mirandum, qua in civitate rogati, inferiorum hominum filios, prope de nocte⁴, ex ultima sæpe urbe deductum⁵ venire soleamus, in ea non esse gravatos homines, prodire hora tertia in campum Martium, præsertim talis viri nomine rogatos? Quid, si omnes societates⁶ venerunt, quarum ex numero multi hic sedent iudices? quid, si multi homines nostri ordinis honestissimi? quid, si illa officiosissima, quæ neminem patitur non honeste in urbem introire, tota natio candidatorum⁷? si denique ipse accusator noster Postumius obviam cum beue magna caterva sua venit; quid habet ista multitudo admirationis? Omitto clientes, vicinos, tribules, exercitum totum Luculli, qui ad triumphum per eos dies venerat: hoc dico, frequentiam in isto officio gratuitam, non modo dignitati⁸ ullius unquam, sed ne voluntati quidem defuisse.

XXXIV. At sectabantur multi¹. Doce, mercede; concedam, esse crimen: hoc quidem remoto, quid reprehendis? Quid opus est, inquit, sectatoribus? A me tu id quæris, quid opus sit eo, quo semper usi sumus? Homines tenues unum habent in nostrum

advenienti ex provincia Murenæ obviam prodirent.

4. *De nocte.* Nondum exorto sole. Proprie illud noctis tempus dicitur, quod est inter mediam noctem et gallicinium. — *Ex ultima urbe.* Ab extrema Urbis parte.

5. *Deductum venire soleamus.* Scilicet, quomodo illis advocati ad jus venimus, aut aliquem honorem petentibus præstamus.

6. *Societates.* Nempe publicanorum societates, quæ ex equitibus romanis constabant, ita ut nonnulli eorum, Anrelia lege, quæ judicia inter senato-

riani¹ et equestrem ordinem communicebat, iudices sederent.

7. *Tota natio candidatorum.* Omnium magistratum candidati, ut prætorii, ædilitii, quæstorii, alii. Vid. pro Sext. 25; de Prov. cons. 12.

8. *Dignitati.* Officium illud non modo propter dignitatem ejus præstatur, cui obviam itur; sed voluntati etiam interdum, non dignitati tribuitur.

XXXIV. 1. *At sectabantur multi.* Nova adversariorum obiectio, quæ Murenæ crimini vertant, quod non modo ei multitudo obviam ivit, verum etiam quocumque deduxit.

ordinem aut promerendi, aut referendi² beneficii locum, hanc in nostris petitionibus operam atque assertationem. Neque enim fieri potest, neque postulandum est a nobis, aut ab equitibus romanis, ut suos necessarios candidatos sectentur totos dies; a quibus si domus nostra celebratur³, si interdum ad forum deducimur; si uno basilicæ spatio⁴ honestamur, diligenter observari videmur et coli: tenuiorum et non occupatorum amicorum est ista assiduitas; quorum copia bonis et beneficiis deesse non solet.

Noli igitur eripere hunc inferiori generi hominum fructum officii, Cato: sine eos, qui omnia a nobis sperant, habere ipsos quoque aliquid, quod nobis tribuere possint. Si nihil erit, præter ipsorum suffragium, tenue est⁵: si, ut suffragentur⁶, nihil valent gratia. Ipsi denique, ut solent loqui, non dicere pro nobis, non spondere, non vocare domum⁷ suam possunt; atque hæc a nobis petunt omnia; neque ulla re alia, quæ a nobis consequuntur, nisi opera

2. Olim, *proferendi*. Gruter. tamen lectionem hanc defendit, improbante Grævio, J. V. L.

3. *Celebratur*. Frequentatur.

4. *Uno basilicæ spatio*. Si superioris ordinis homines nobis hunc honorem habeant, ut nos unum spatium per basilicam aliquam conficientes, comitentur, omnes credunt nos ab illis maximi fieri. Romæ autem plures fuere basilicæ; ab antiquis temporibus tres, Porcia, Sempronia, Opimia, de quibus et aliis posthac conditis vide Alex. Donat. in Roma veteri et recenti, lib. 11, 27.

5. *Tenue est*. Quod in eligendis annuis magistratibus, nulla infimorum suffragiorum ratio habebatur, et puncta omnia ferebant prærogativa ac bone-

stiores centuriæ. Quam igitur due tantum classes, ut plurimum, in suffragando, hoc est, in suffragiis valerent, quod fere ab iis absolventur comitia centuriata, de quibus est hic sermo, antequam reliquæ classes intro vocarentur; nihil gratiæ restabat ceteris classibus, in quibus erant tenuiores.

6. *Ut suffragentur*. Tenuiores amici nobilium beneficia compensare debent, vel suffragatione, vel assertatione; sed in solo suffragio parum adjumenti est, et ut suffragari possint, nulla est illorum gratia, neque alios regere possunt. Vulgo olim « ut suffragantur ». Quod servat Schütz. addito « alii ».

7. *Focare domum suam*. Invitare ad cenam. Inde apud Suetonium vocatores, servi qui invitant.

sua, compensari putant posse. Itaque et legi Fabiæ, quæ est de numero sectatorum, et senatusconsulto, quod est L. Cæsare⁸ consule factum, restiterunt⁹: nulla est enim pœna, quæ possit observantiam tenuiorum ab hoc vetere instituto officiorum excludere.

At spectacula sunt tributim data¹⁰, et ad prandium vulgo vocati. Etsi hoc factum a Murena omnino, iudices, non est; ab ejus amicis autem more¹¹ et modo factum est: tamen admonitus re ipsa, recorder, quantum hæc quæstiones, in senatu habitæ, punctorum¹² nobis, Servi, detraxerint. Quod enim tempus fuit aut nostra, aut patrum nostrorum memoria, quo hæc, sive ambitio est, sive liberalitas, non fuerit, ut locus et in circo, et in foro daretur amicis et tribulibus? hæc homines tenuiores primum, nondum qui a suis tribulibus vetere instituto assequebantur¹³...

Deest nonnihil.

XXXV. Præfectum fabrum¹ semel locum tribulibus suis dedisse: quid statuent² in viros primarios, qui in circo totas tabernas³, tribulium causa, compararunt? Hæc omnia sectatorum, spectaculorum, pran-

8. *L. Cæsare consule.* Cæsar et C. Figulus proximo ante Ciceronem anno consules fuerunt. Quam autem in dies ambitus licentia cresceret, et aperte hac via ad honores grassari vellet Catilina, paucis diebus ante comitia, censuit senatus, ut lex ambitus aucta etiam copia pœna ferretur, et sectatorum numerus definiretur. Cui senatusconsulto Q. Mutinus Orestinus tribunus pl. in gratiam Catilinæ intercessit.

9. *Restiterunt.* Parere noluerunt, et per tribunum plebis intercesserunt.

10. *Tributum data.* At enim loca, quibus spectarentur ludi, Murena suæ tribus hominibus distribuit.

11. *More.* Non repugnante consue-

tudine. — *Modo.* Certa quadam ratione; non immoderate.

12. *Punctorum.* Suffragiorum.

13. Verba hæc... *assequebantur* corrupta sunt, nec sine libris novis corrigi possunt. In MS Guelferbytano spatium unius versus ianæ relictum est inter *tenuiores* et *qui*. Idem pro *a* habet, ut edd. principes, *ea*. Fuit, *qui ea a suis*, etc. Ernest. J. V. L.—Corruptus adeo et mutilus locus, ut nullus inde sensus crui possit.

XXXV. 1. *Præfectum fabrum.* Aliquid sub hoc initio desideratur.

2. *Al. ita tuetur.* J. V. L.

3. *Totas tabernas.* Ut ex iis ludus spectare possint.

diorum item crimina, a multitudine ⁴ in tuam nimiam diligentiam, Servi, conjecta sunt: in quibus tamen Murena ab senatus auctoritate ⁵ defenditur. Quid enim ⁶ senatus num obviam prodire crimen putat? non; sed mercede. Convince. Num sectari multos? non; sed conductos. Doce. Num locum ad spectandum dare? aut ad prandium invitare? minime; sed vulgo, passim ⁷. Quid est vulgo? Universos. Non igitur, si L. Natta ⁸, summo loco adolescens, qui, et quo animo jam sit, et qualis vir futurus sit, videmus, in equitum centuriis voluit esse et ad hoc officium necessitudinis ⁹, et ad reliquum tempus, gratioſus, id erit ejus vitrico fraudi ¹⁰, aut crimini; nec, si virgo vestalis ¹¹, hujus propinqua et necessaria, locum suum gladiatoribus ¹² concessit huic, non et illa pie fecit, et hic a culpa est remotus: omnia hæc sunt officia necessariorum ¹³, commoda tenuiorum, munia candidatorum.

4. *A multitudine.* Ab illis qui suffragia centuriatis comitiis tulerunt. — *Diligentiam.* Immodicum studium, quam levissimis objicit accusator.

5. *Ab senatus auctoritate.* Qui non decrevit crimen esse, quum obviam proditur, aut quam multi sectantur, sed quum mercede pacta proditur.

6. *Quid enim.* Distinquit concessam liberalitatem ab ambitu, et senatus-consultum interpretatur.

7. *Sed vulgo, passim.* Promiscue ne confuse; vel aliis verbis, universo populo.

8. *L. Natta.* De gente Pinaria, qui postea pontifex fuit, et quo præcunte postea tenente P. Clodius tribunus pl. exsilia Ciceronis domum consecravit. De quo sic in oratione pro Domo, « Quem ego tamen credo, al est ortus ab illis quos memorie proditum est ab

ipso Hercule, perfuncto jam laboribus, sacra didicisse, in viri fortis ærumnis non ita crudelem fuisse, ut in vivi et spirantis caput bustum suis manibus imponeret ».

9. *Officium necessitudinis.* Ad equites pro Murena vitrico rogandos; quod necessitudinis et propinquitatis est officium.

10. *Fraudi.* Danno, aut crimini, quod est gravius.

11. *Virgo vestalis.* Quam aliis privilegiis, tum hoc virgines vestales fruebantur, ut, quam gladiatorii ludii ederentur, locum peculiarem haberent.

12. *Gladiatoribus.* Ludis gladiatorii spectandis. Olim « gladiatorum ». Recte correxit e codd. Lambinus.

13. *Officia necessariorum.* His in rebus necessariis de necessariis bene mererentur, populo voluptas quedam

At enim agit mecum austere et stoice¹⁴ Cato. Negat verum esse, allici benivolentiam cibo; negat, iudicium hominum in magistratibus mandandis corrumpi voluptatibus oportere. Ergo ad cœnam, petitionis causa, si quis vocat, condemnatur. Quippe, inquit, tu mihi¹⁵ summum imperium, summam auctoritatem, tu gubernacula reipublicæ petas fovendis hominum sensibus, et deliniendis animis, et adhibendis voluptatibus? Utrum lenocinium¹⁶, inquit, a grege delicatæ juventutis, an orbis terrarum imperium a populo romano petebas? Horribilis¹⁷ oratio: sed eam usus, vita, mores, civitas ipsa respuit. Neque tamen Lacedæmonii, auctores istius vitæ¹⁸ atque orationis, qui quotidianis epulis in robore¹⁹ accumbunt; neque vero Cretes, quorum nemo gustavit umquam cubans, melius, quam romani homines, qui tempora voluptatis²⁰ laborisque dispertiant, respublicas suas retinuerunt: quorum alteri²¹, uno adventu nostri

datur, a candidatis muneris genua implentur.

14. *Austere et stoice.* Aspers et stoica severitate agere secum Catonem ait Cicero, et est sane vehemens et grave objectum, quod orator elusit magis quam refutavit.

15. *Mihi.* Hoc loco ornatus et affectus causa ponitur.

16. *Utrum lenocinium.* Utrum putas hoc agi, ut te juvenus delicata et corrupta quemdam liliidinum curatorem constitueret, an ut orbis regendi potestatem tibi populus rom. permitteret.

17. *Horribilis oratio.* Atroces et nimium severe voces.

18. *Istius vitæ.* Duræ et asperæ. Sciunt omnes Lacedæmonios quoscunque seu publicas epulas instituisse, in quibus nihil substernebatur epulentibus,

sed reclinati in suxo aut ligno accumbebant. Similiter apud Cretenses, a quibus ad Lacedæmonios plerasque demigravisse leges tradit Miltarchus.

19. *In robore.* In ligno, dum nos in lectis acrumhimus.

20. *Tempora voluptatis.* Videtur Cicero hoc loco Periclem imitatus, qui, dum Athenienses interfectos funebri ornat conclouit, iisdem fere argumentis utitur, ut severa Lacedæmoniorum vita superiorem Atheniensium mollietatem ostendat. Sed uterque temporis servit; et miserum est Ciceronem ad defendendam causam, his abuti rationibus, quæ nec consulem, nec sapientem deoent.

21. *Alteri.* Cretes, quos Q. Metellus, qui cum Q. Hortensio consul fuit, ingentibus præliis intra triennium debellavit, et ex ea insula triumphum

exercitus, deleti sunt; alteri, nostri imperii præsidio, disciplinam suam legesque conservant²².

XXXVI. Quare noli, Cato, majorum instituta, quæ res ipsa¹, quæ diuturnitas imperii comprobant, nimium severa oratione reprehendere. Fuit eodem ex studio² vir eruditus, apud patres nostros, et honestus homo et nobilis, Q. Tubero³: is, quum epulum Q. Maximus⁴, Africani patris sui nomine, populo romano daret, rogatus est a Maximo, ut triclinium sterneret⁵, quum esset Tubero ejusdem Africani sororis filius. Atque ille, homo eruditissimus, ac stoicus, stravit pelliculis hædinis lectulos Punicanos⁶, et exposuit vasa Samia⁷: quasi vero esset Diogenes cynicus mortuus, et non divini hominis Africani mors honestaretur; quem quum supremo ejus die Maximus laudaret, gratias egit diis immortalibus, quod ille vir⁸ in hac republica potissimum natus esset: necesse enim fuisse, ibi esse terrarum imperium, ubi ille esset. Hujus in morte celebranda graviter tulit populus romanus hanc perversam sapientiam Tube-

ac nomen exportavit. Oratorie minuit rem Cicero.

22. *Conservant*. Cum cetera Græcia subacti, nec nisi nomine Lacedæmonii.

XXXVI. 1. *Res ipsa*. Olim, *res alia publica*. J. V. L.

2. *Eodem ex studio*. Stoica disciplina.

3. *Q. Tubero*. Ælie gentis, Pauli Æmilii ex matre nepos. Paulus enim ex altera uxore duas filias suscepit; quarum alteram in matrimonio Q. Ælius Tubero hujusce pater habuit.

4. *Q. Maximus*. Q. Fabius Maximus, Pauli Æmilii ex Papiria filius, qui cum Q. Fabio Maximo adoptandam dedit, cujus postea nomen habuit.

5. *Triclinium sterneret*. Ut epulum

populo daret in Capitolio, ante cellam Jovis.

6. *Punicanos*. Illi homines erant, primum a Carthagine adveкти et inde nominati. Isidor. XX, 11. Addit Seneca ligneos fuisse, ubi hanc ipsam Tiberonis frugalitatem commendat epistola 96.

7. *Vasa Samia*. Vicia; quum invalescente luxu Deliacæ aut Corinthiæ, ad gratiam populi colligendam, essent proponenda.

8. *Quod ille vir*. Eandem sententiam ad Metellum retulit Plutarch. de Amor. Frat. - Ὅσπερ εἰς Μιτράλως ἦντι θῖν ῥωμαίους τοῖς θεοῖς χάριν εἶχεν, ὅτι Σαπίων ἐν ἐτέρῃ πολλοῖς, τοιοῦτος ὁν- οῦς ἐγαννύθη.

ronis. Itaque homo integerrimus, civis optimus, quum esset L. Paulli nepos, P. Africani, ut dixi, sororis filius, his hædinis pelliculis prætura dejectus est. Odit populus romanus⁹ privatam luxuriam; publicam magnificentiam diligit: non amat profusas epulas; sordes et inhumanitatem multo minus: distinguit rationem officiorum ac temporum; vicissitudinem laboris, ac voluptatis.

Nam, quod ais¹⁰, nulla re allici hominum mentes oportere ad magistratum mandandum, nisi dignitate: hoc tu ipse, in quo summa est dignitas, non servas. Cur enim quemquam, ut studeat tibi, ut te adjuvet, rogas? Rogas tu me, ut mihi præsis¹¹, ut committam ego me tibi? Quid tandem? istuc me rogari oportet abs te, an te potius¹² a me, ut pro mea salute laborem periculumque suscipias? Quid? quod habes nomenclatorem¹³, in eo quidem fallis et decipis: nam, si nomine appellari abs te cives tuos, honestum est; turpe est eos notiores esse servo tuo, quam tibi: sui etiam noris¹⁴, tamen per monitorem appellandi sunt,

9. *Odit populus rom.* Confirmat hoc etiam Sallustius, ubi de antiquis Romanorum moribus disserit in proœmio Catilinae conjurationis « In suppliciis deorum magnifici, domi parci ». Conf. etiam de publica Romanorum magnificentia ac luxuria J. B. Pium Adnotat. poster. I, 8; Bronkhus, ad Tibull. II, 6, 11.

10. *Quod ais.* Objecta Catonis ipsius Catonis exemplo festiva et callide refellit, docetque si in obsequendo multitudini crimen sit, eo ipsam teneri sectatorem.

11. *Ut mihi præsis.* Ut te impetii rectorem eligam, ut me tuæ vigilantie committam.

12. *An te potius.* Quod contendit

Plato, rogandos magistratus aut etiam cogendos ut aliis præsent.

13. *Nomenclatorem.* Servus erat, qui, quum civium omnium nomina calleret, ea domino suo candidato, ut is sui quemque nomine appellaret, insusurrabat. Negat tamen Plutarchus quemquam talem Catoni fuisse.

14. *Sui etiam noris.* Si cives teos nomine noveris, et tamen monitorem tamen uteris, cur ad homines accedis, et studium, favorem, gratiam petis, antequam servus moxior eorum tibi nomina insusurraverit? Sic Olivetus verum extulisse sensum nobis videtur. Aliter gallicus interpres: Si eorum nomina nosti, et tantum ut morem sequaris, monitorem habes, eum tamen ab

cur ante petis, quam insusurravit? aut quid, quum admoneris, tamen, quasi tute noris, ita salutas? quid, posteaquam es designatus, multo salutas negligenter? Hæc omnia ad rationem¹⁵ civitatis si dirigas, recta sunt; sin perpendere ad disciplinæ præcepta velis, reperiantur pravissima. Quare nec plebi romanæ eripiendi fructus isti sunt ludorum, gladiatorum, conviviorum, quæ omnia majores nostri comparaverunt; nec candidatis ista benignitas adimenda est, quæ liberalitatem magis significat, quam largitionem.

XXXVII. At enim te ad accusandum respublica adduxit¹. Credo, Cato, te isto animo, atque ea opinione venisse: sed tu imprudentia laberis². Ego quod facio; judices, quum amicitiae dignitatisque L. Murenæ gratia facio, tum me pacis, otii, concordiae, libertatis, salutis, vitæ denique omnium nostrum causa facere clamo atque testor. Audite, audite consulem, judices, nihil dicam arrogantius, tantum dicam, totos dies atque noctes de republica cogitantem. Non usque eo L. Catilina³ rempublicam desepexit at-

eo petis, quod jam memoria nomen tenes? Quæ minus felix interpretatio habetur. In dilemmate enim tota Ciceronis argumentatio versatur: aut honestum est, aut turpe nomenclatore nti; si honestum est, cur non eum ad ea nomina, quæ calles, adhibere soles? si turpe, cur ergo dissimulas, et ea, quæ tibi insusurravit nomina, quasi ipse memoria teneres, pronuncias? Lambin. emendat « sin etiam si noris, tamen per monitorem, etc. ». Ernest. Beck. Schütz. probant. Sed nihil ad sensum facit.

¹⁵. *Ad rationem*. Ad solemnem civitatis murem. — *Disciplina*. Stoicæ.

XXXVII. 1. *Respublica adduxit*. Suum ordinem, quem supra enuntiaverat, prosequitur Cicero, et ita fortunam reip. et manifestum civitatis discrimen privatis Murenæ pericula implicat, ut nihil ad judicum animos commovendos gravina neque vehementia dici potuisse videatur.

2. *Imprudentia laberis*. Stidin abreptus incoegitantiori peccas.

3. *L. Catilina*. Hæc subjungit Cicero, ut ostendat, quamquam egressus sit Catilina, reipublicæ tamen a sociis ejus, qui in Urbe remanserint, vehementer metuendum; itaque non esse privandam optimi consulis custodia.

que contempsit, ut ea copia, quam secum eduxit, se hanc civitatem oppressurum arbitraretur: latius patet illius sceleris contagio, quam quisquam putat; ad plures pertinet. Intus, intus, inquam, est equus Trojanus⁴: a quo numquam, me consule, dormientes opprimemini. Quæris a me, quid ego Catilinam metuum⁵. Nihil; et curavi, ne quis metueret: sed copias illius, quas hic video, dico esse metuendas; nec tam timendus est nunc exercitus L. Catilinæ, quam isti, qui illum exercitum deseruisse⁶ dicuntur. Non enim deseruerunt; sed ab illo in speculis atque insidiis relictī, in capite atque in cervicibus nostris restiterunt. Hi et integrum consulem⁷, et bonum⁸ imperatorem, et natura, et fortuna, cum reipublicæ salute conjunctum, dejici de urbis præsidio, et de custodia civitatis, vestris sententiis, deturbari volunt. Quorum ego ferrum et audaciam rejeci in campo⁹, debilitavi in foro¹⁰, compressi etiam domi meæ¹¹ sæpe, judices; his vos si alterum consulem tradideritis, plus multo erunt vestris sententiis, quam suis gladiis consequuti¹².

4. *Equus Trojanus*. In quo latent, qui eadem civibus, Urbi flammam iulerant.

5. *Catilinam metuum*. Cur ideo vis Murenam absolvi, inquit Cato, quia bonus imperator? An Catilinam cum paucis egressum times?

6. *Deseruisse*. Profectus erat Catilina, sed sceleris sui conscios plurimos, ad agendum paratos, Romæ reliquerat.

7. *Integrum consulem*. Id est, probum, reipublicæ studiosum, quem in dolos optima et divitiæ amplissimæ a malis segregaret civibus.

8. *Bonum imperatorem*. Jam meritis clarum.

9. *Rejeci in campo*. Quam Catilina conjunctos gladiis armatos in campum Martium deduxisset, Ciceroni in campum et ipse descendit cum firmissimo præsidio fortissimorum virorum et Catilinam retudit audaciam.

10. *Debilitavi in foro*. Ab illisdem petitis conjuratis.

11. *Compressi etiam domi meæ*. Quam venere duo conjurati, qui illum in lectulo suo interfecerant.

12. *Quam suis gladiis consequuti*. Nempe omni ope atque opera emittuntur, ut consulem alterum viribus imparem opprimant et reipublica, jam una parte claudicante potiantur.

Magni interest, iudices, id quod ego multis repugnantibus¹³ egi atque perfeci, esse kalendis jan. in republica duo consules. Nolite arbitrari, mediocribus consiliis, aut usitatis viis, aut¹⁴, * non lex improba, non perniciose largitio, non auditum aliquando aliquod malum¹⁵ reipublicæ quæritur. Inita sunt in hac civitate consilia, iudices, urbis deleudæ, civium trucidandorum, nominis romani exstinguendi. Atque hæc cives, cives, inquam (si eos hoc nomine appellari fas est), de patria sua et cogitant, et cogitaverunt. Horum ego quotidie consiliis occurro, audaciam debilito, sceleri resisto. Sed vos moneo, iudices: in exitu est jam meus consulatus: nolite mihi subtrahere vicarium¹⁶ meæ diligentiae; nolite adimere eum, cui rempublicam cupio tradere incolumem, ab his tantis periculis defendendam.

XXXVIII. Atque ad hæc mala, iudices, quid accedat aliud¹, non videtis? Te, te appello, Cato: nonne prospicis tempestatem anni tui²? jam enim hesternæ concione intonuit vox perniciose designati³ tribuni,

13. *Multis repugnantibus*. Habitata comitia, quæ multi protrahabant, sperantes, si initio sequentis anni præsidio ac custodia consulum careret respública, ac eam facilius oppressuros.

14. Sic optimi codd. Habent editiones multæ, * aut lege improba, aut perniciose largitione, auditum... quæri *. Sed mendum certe subest. Forte, = nolite arbitrari, med. cons. aut us. viis uti: non lex *, etc. J. V. I.

15. *Non auditum*. . . *malum*. Cicero ostendere vult inaudita illa esse, et unquam aut usurpata scelera, et novæ atque inusitata nefariæ audaciæ conatus.

16. *Vicarium*. Id est, qui accedat mihi in republica gerenda cum diligen-

tia et fide. Horatius, lib. III, « Defunctumque laboribus, Æquali recreat sorte vicarina ».

XXXVIII. 1. *Aliud*. Suband. malum. — *Te, te appello*. Apostrophe. Quanta bonitas causæ hujus putanda, ad quam adversarii sententiam et iudicium non dubitet advocare.

2. *Anni tui*. Id est, tribunitus tui.

3. *Tribuni designati*. Hanc vocem delendam putarunt Lambin. et Ernest. Posterior uncis eam inclusit, ut spuriam. Quippe existimabat necesse tribunos novos magistratum iniisse, ut orationem haberent. Sed satis erat ut eum magistratus in consensionem adduxisset: quod multis auctorum patet exemplis.

collegæ tui⁴ : contra quem multum tua mens, multum omnes boni providerunt, qui te ad tribuatus petitionem vocaverunt. Omnia, quæ per hoc triennium agitata sunt, jam ab eo tempore, quo a L. Catilina et Cn. Pisone initum consilium senatus⁵ interficiendi scitis esse; in hos dies, in hos menses, in hoc tempus erumpunt. Qui locus est, judices, quod tempus, qui dies, quæ nox, quum ego non ex istorum insidiis ac mucronibus⁶, non solum meo, sed multo etiam magis divino consilio⁷ eripiar atque evolem? Neque isti me meo nomine interfici, sed vigilantem consulem de reipublicæ præsidio demovere⁸ volunt; nec minus vellent, Cato, te quoque aliqua ratione, si possent,

4. *Collegæ tui*. Id est, Metelli Nepotis, designati tribuni. Qui quum se hoc anno tribunatum plebis petiturum esse profiteretur, M. Cato, male de illo sentiens, tribunatum et ipse, ut ejus perdita consilia frangeret, petere voluit; quod quum Plutarchus, tum Cicero ipse docet sequentibus verbis: «Contra quem multum tua mens», etc. Improbi animi signum illud hic Metellus, magistratum ingressus, primum dedit, quum pridie kal. jan. abeuntem magistratu Ciceronem concionis habendæ copia privavit, dicendi potestatem ei fieri negans oportere, qui in alios animadvertisset indicta causa. Epist. V, 2.

5. *Senatus interficiendi*. M. Lepido et Volcatio Tullo eoss. Catilius eum Pisone primum init conjurationem. Cicero oratione prima in Catilinam: «Potestne tibi hujus vitæ lux Catilina, aut hujus cæli aspiritus esse jucundus, quum scias eorum esse neminem, qui nesciat te pridie kal. jan. Lepido et Tullo cons. stetit in comitio cum telo? Mannum, consulum et principum

civitatis interficiendorum causa, paravisse».

6. *Ex istorum insidiis ac mucronibus*. Hinc illa exclamatio, orat. IV in Catilin. «Ego sum ille consul, patres conscripti, cui non forum, in quo omnis æquitas continetur; non campus, consularibus auspiciis consecratus; non curia, summum auxilium omnium gentium; non domus, commune perfugium; non lectus, ad quietem datus; non denique hæc sedes honoris, sella curulis, umquam vacua mortis periculo, atque insidia fuit».

7. *Divino consilio*. Ut et in oratione pro Sulla: «O Dii immortales, vobis enim tribuam quæ vestra sunt, nec vero possum meo tantum ingenio dare, ut tot res, tantas, tam varias, tam repentinas, in illa turbulentissima tempestate reipublicæ mea sponte dispexerim».

8. *Demovere*. Naug. Herv. Man. etc. *dimovere*. Lamb. *dimoveri*: ejus repositores *demovere* ad omnes postea transmisisse ait Garatou. quod tamen a hiis Venetis antiquis confirmatur.

tollere : id quod , mihi crede , et agunt , et moliantur . Vident , quantum in te sit animi , quantum ingenii , quantum auctoritatis , quantum reipublicæ præsidii : sed quum consulari auctoritate et auxilio spoliata vim tribunitiæ viderint , tum se facilius inermem et debilitatum te oppressuros arbitrantur . Nam ne sufficiatur consul , non timent : vident , in tuorum potestate collegarum⁹ fore . Sperant sibi Silanum¹⁰ , clarum virum , sine collega , te sine consule , rempublicam sine præsidio objici posse .

His tantis in rebus , tantisque in periculis , est tuum , M. Cato , qui non mihi , non tibi , sed patriæ natus es , videre quid agatur , retinere adiutorem , defensorém , socium in republica , consulem non¹¹ cupidum , consulem (quod maxime tempus hoc postulat) fortuna constitutum¹² ad amplexandum otium ; scientia , ad bellum gerendum ; animo et usu , ad quod velis negotium .

Quamquam hujusce rei potestas omnis in vobis sita est¹³ , iudices : totam rempublicam vos in hac causa tenetis , vos gubernatis .

9. *Vident , in tuorum potestate collegarum* . Significat se non optime sperare de tribunis plebis , uno Catone excepto ; nam , si Murena damnetur , non timent ne consuli sufficiatur , id fore videntes in tribunorum plebis potestate ; nimirum voluntatem eorum habent cognitam ; qui si alter consul Silanus comitia consularis habere voluerit , obstitent , vel intercessionem , vel auspiciis , vel quacumque ratione . Pertinet ad hanc sententiam , quod paullo ante dictum : « Jam enim besterna concione intonuit vox pernicioſa , etc. et quod infra de Catilina subjicitur , cap. 39 : « Petunt illius

rationes , ut orbetur auxilio reipublica , etc. »

10. *Silanum* . Quem Cato , sororis suæ virum , accusare de ambitu nolit , quum tamen ante comitia in concione jurasset , sese omnium , qui largitionem fecissent , accusatorem fore .

11. *Non cupidum* . Subaud. rerum novarum .

12. *Fortuna constitutum* . Satis divitem , ut nihil amplius optet ; satis honoratum , ut jam quiescat .

13. *Quamquam . . . in vobis sita est* . A Catone ad iudices oratio convertitur , ut etiam contra auctoritatem illius , quam quidem placitam habere et pre-

XXXIX. Si L. Catilina¹ cum suo consilio nefariorum hominum, quos secum eduxit, hac de re posset judicare, condemnaret L. Murenam; si interficere posset, occideret. Petunt enim rationes² illius, ut orbetur auxilio respublica; ut minuatur contra suum furorem³ imperatorum copia; ut major facultas tribunis plebis detur, depulso adversario⁴, seditionis ac discordiæ concitandæ. Idemne igitur⁵ delecti amplissimis ex ordinibus⁶ honestissimi atque sapientissimi viri judicabunt, quod ille importunissimus gladiator⁷, hostis reipublicæ, judicaret? Mihi credite, iudices, in hac causa non solum de L. Murenæ⁸, verum etiam de vestra salute sententiam feretis. In discrimen extremum⁹ venimus: nihil est jam, unde nos¹⁰ reficiamus, aut ubi lapsi resistamus: non solum minuenda non sunt auxilia, quæ habemus, sed etiam nova, si fieri possit, comparanda. Hostis est enim non apud Aniënein¹¹, quod bello Punico gravissimum visum est, sed in urbe, in foro (dii immortales! siue gemitu hoc dici non potest); non nemo etiam in illo sacrario reipublicæ¹², in ipsa, inquam, curia non nemo hostis

plisiam vellet, Murenam tamen absolvendum intelligeretur.

XXXIX. 1. *Si L. Catilina.* De his fictionibus vide Quintil. Inst. Orat. lib. V. 10, p. 427, edit. Burm. ubi hanc locum quoque adfert.

2. *Petunt enim rationes illius.* Id est, illum iniqua lite morantur.

3. *Suum furorem. Suum ipsorum.*

4. *Depulso adversario.* Scilicet, Murena.

5. *Idemne igitur.* Ab indignitate argumentum ductum. Et nunc deinceps gravissimi periculi metum iudicibus incutit Cicero, ut eos non movere, sed plane cogere videatur.

Quis enim solet, immo quis potest propriæ salutis curam abjicere?

6. *Amplissimis ex ordinibus.* Equitibus et senatoribus.

7. *Gladiator.* Catilina; sic contemptum hic appellatus.

8. *De L. Murenæ.* Sabaud. salute.

9. *In discrimen extremum.* Id est, periculum quam maximum.

10. *Unde nos reficiamus.* Tenuatio ab ægris. Id est, unde vires recuperemus.

11. *Aniënein.* Flavius Sabinorum, ubi Hannibal castra locavit.

12. *Sacrario reipublicæ.* Sic curiam vocat, tum quia illam consecrato loco

est. Dii faxint, ut meus collega, vir fortissimus, hoc Catilinæ nefarium latrocinium armatus opprimat! ego togatus, vobis, bonisque ¹³ omnibus adiutoribus, hoc, quod conceptum respublica periculum parturit, consilio discutiam et comprimam!

Sed quid tandem fiet, si hæc elapsa de manibus nostris, in eum annum, qui consequitur, redundarint ¹⁴? Unus erit consul, et is non in administrando bello, sed in sufficiendo collega occupatus: hunc jam qui impedituri sint ¹⁵, illa pestis immanis, importuna Catilinæ prorumpet, qua poterit; et jam populo romano minatur: in agros suburbanos repente advolabit; versabitur in castris furor, in curia timor, in foro conjuratio, in campo exercitus ¹⁶, in agris vastitas; omni autem in sede ac loco ferrum flammamque metuemus. Quæ jamdiu comparantur, eadem ista omnia, si ornata ¹⁷ suis præsiidiis erit respublica, facile et magistratuum consiliis, et privatorum ¹⁸ diligentia opprimuntur.

XI. Quæ quum ita sint¹, iudices, primum reipublicæ causa, qua nulla res cuiquam potior debet esse, vos, pro mea summa et vobis cognita in rempublicam diligentia, moneo, pro auctoritate consulari hortor, pro magnitudine periculi obtestor, ut otio, ut paci,

habere solebant, tum propter sanctitatem secretorum consiliorum.

13. *Bonisque*. Sabaud. viris.

14. *Redundarint*. Translatio a fluctibus; ut in præmio lib. I de Oratore: «Et hoc tempus omne post consulatum objecimus iis fluctibus, qui per nos a communi peste depulsi, in nosmet ipsos redundarunt».

15. *Supplent alii videtis; alii, parati sunt*. Est in MSS vacuum unius alteriusve lineæ spatium. J. V. L.

16. *In campo exercitus*. Socii Cati-

linæ, cum Mallianis militibus, comitiis aderunt, qui vi ac minis suffragia extorqueant. Conf. Cl. virum *Montesquieu* in lib. de variis Rom. vicibus.

17. *Ornata*. Id est, instructa.

18. *Privatorum*. In quibus ipse erit; nam in magnis periculis privatorum consiliis utebantur magistratus. — *Opprimuntur*. Al. *comprimuntur*.

XI. 1. *Quæ quum ita sint*. De republicæ locus concluditur; cui subiunguntur alii affectus a persona et respectu Murenzæ ducti.

ut saluti, ut vitæ vestræ et ceterorum civium consulis; deinde ego fidem vestram, vel defensoris et amici officio adductus, oro atque obsecro, iudices, ut ne hominis miseri, et quum corporis morbo, tum animi dolore confecti, L. Murenæ, recentem gratulationem nova lamentatione obruatis². Modo maximo beneficio populi romani oruatus, fortunatus videbatur, quod primus in familiam veterem, primus in municipium antiquissimum³, consulatum attulisset; nunc idem squalore sordidus⁴, confectus morbo, lacrymis ac mœrore perditus, vester est supplex, iudices, vestram fidem obtestatur, misericordiam implorat, vestram potestatem ac vestras opes intuetur.

Nolite, per deos immortales! iudices, hac eum re, qua se honestiorem fore putavit, etiam ceteris ante partis honestatibus, atque omni dignitate fortunaque privare. Atque ita⁵ vos Murena, iudices, orat atque obsecrat: si iniuste neminem læsit; si nullius aures voluntatemve violavit; si nemini, ut levissime dicam, odio, nec domi, nec militiæ, fuit: sit apud vos modestiæ locus; sit demissis⁶ hominibus perfugium; sit

2. *Recentem gratulationem nova lamentatione obruatis.* Ne vestri beneficii memoriam, quod ei omnes gratulantur, ejus ipse vobis grates habet, lacrymis et luctu obruatis, quæ sola damnum et honore destitutum decant.

3. *Mun. antiquissimum.* Lanuvium.

4. *Squalore sordidus.* Mos erat apud Romanos, ut quisquis in iudicium prodiret accusatus, squalidus et sordidatus toga iudicum animos flectere ac commovere tentaret. Sed nescio an non mollis animi et sibi ac causæ ultimam diffidentis videatur Murena, quem ut fortissimum virum laudaret

orator. Certe multo præstare Milonem crediderim, qui ad abjectas voces descendere noluerit, et si non ceterorum iudicum, Catonis saltem sententia absolutus fuerit. Operæ pretium esset utramque perorationem conferre.

5. *Atque ita.* Hæc in fiducia causæ dicuntur, et sunt in precibus usitata. Ut Dido: « Si bene quid de te merui, fuit aut tibi quidquam Dulce meum ». Nam et benefacta, et obsequium merentur gratiam, et innocentis ac virtuti præmia debentur, non poena.

6. *Demissis.* Qui effert superbia non soleat, qualem se Murena præbuit in omni vita.

auxilium pudori. Misericordiam⁷ spoliatio consulatus magnam habere debet, iudices : una enim eripiuntur cum consulatu omnia. Invidiam vero his temporibus habere consulatus ipse nullam potest : objicitur enim concionibus seditiosorum, insidiis conjuratorum, telis Catilinæ ; ad omne denique periculum, atque ad omnem invidiam solus opponitur⁸. Quare quid invidendum Murenæ, aut cuiquam nostrum sit in hoc præclaro consulatu⁹, non video, iudices : quæ vero miseranda sunt, ea et mihi ante oculos versantur, et vos videre et perspicere potestis.

XLI. Si (quod Jupiter omen avertat) hunc vestris sententiis afflixiseritis, quo se miser vertet¹ ? domumne ? ut eam imaginem clarissimi viri, parentis sui, quam paucis ante diebus laureatam² in sua gratulatione conspexit, eandem deformatam ignominia lugentemque³ videat ? an ad matrem, quæ misera modo con-

7. *Misericordiam*. Argumentum et a magnitudine calamitatis et a tempore ducitur; quorum altero misericordiam commovere, altero invidiam repellere studuit. Et est antithesis quædam discriminis iudicii. Nihil esse boni in absolute, nisi mali vitiationem, in damnatione vero extremam calamitatem.

8. *Solus opponitur*. Hanc locutionem Tullio familiarem illustrat Drak. ad Liv. II, 61.

9. *In hoc præclaro consulatu*. Quis summa est dignitas, quam tamen plena laboribus, curis, periculisque sit.

XLI. 1. *Quo se miser vertet* ? Diaporesis. Ad commovendam misericordiam locus aptissimus, ut ille C. Gracchi apud Quintil. L. O. XI, 3 : « Quo me miser conferam ? in Capitoliumne ? at fratris sanguine redundat ; an domum ? matremne ut miseram, lamen-

tantemque videam, et subjectam ? » Et in Verrem lib. V : « Quo confugient socii ? quem implorabunt ? qua spe denique ut vivere velint, tenebuntur, si vos eos deseritis ? Ad senatum devenient, qui de Verre supplicium summat ? Non est vitatum, non est senatorium. Ad populum romanum confugient ? Facilius est causa populi ». Sic pro Milone : « Quid respondebo liberis meis, qui te parentem alterum putant ? quid tibi, Q. Frater, etc. » et in variis locis.

2. *Laureatam*. Triumphantem lauro coronabatur. Triumphi L. Luculli experti non fuit ejus legatus L. Murena. Et igitur in Luculli triumpho gratulabatur.

3. *Lugentemque*. Oratoria licentia, quam præstantissimus orator Bossuet feliciter in Condemnatione peroratione expressit. Virgil. Æn. III, 63 : « Stant

sulem osculata filium suum, nunc cruciatur et sollicita est, ne eundem paullo post spoliatum omni dignitate conspiciat? Sed quid ego matrem, aut domum appello, quem nova pœna legis⁴ et domo, et parente, et omnium suorum consuetudine conspectuque privat? Ibit igitur in exilium miser? quo? ad Orientisne partes, in quibus annos multos legatus⁵ fuit, et exercitus duxit, et res maximas gessit? At habet magnum dolorem, unde cum honore⁶ decesseris, eodem cum ignominia reverti. An se in contrariam partem⁷ terrarum abdet, ut Gallia transalpina, quem nuper summo cum imperio libentissime viderit, eundem lugentem, mœrentem, exsulem videat? In ea porro provincia, quo animo C. Murenam⁸, fratrem suum, adspiciet? qui hujus dolor? qui illius mœror erit? quæ utriusque lamentatio? quanta autem perturbatio fortunæ⁹ atque sermonis¹⁰, quod, quibus in locis paucis ante diebus factum esse consulem Murenam nuntii literæque celebrassent¹¹, et unde hospites atque amici gratulatum Romam concurrerint, repente eo accedat ipse nuntius suæ calamitatis?

Quæ si acerba¹², si misera, si luctuosa sunt, si

manibus aræ, Cæruleis mæstæ vittis, atraque cupressu ».

4. *Nova pœna legis.* Id est, decem annorum exilium quod Ciceronis lege lata hoc ipso anno, adjectum est.

5. *Legatus.* L. Luculli, bello Mithridatico.

6. Sic Lamhin. e cod. Memm. Olim, *decesseris*, quod tamen multis exemplis defendi potest. J. V. L.

7. *In contrariam partem.* Occidentem versus.

8. *C. Murenam.* Quem decedens Locollus provincię præposuit, ut Cicerone Ciliciæ C. Cæcium Caldum.

9. *Fortunæ.* Paucis diebus a summa lætitia ad summam miseriam e conversæ.

10. *Atque sermonis.* Inter homines provinciales.

11. *Celebrassent.* Pervulgassent, multis notam fecissent, nam *celebrare* frequentiam significat; itaque celebris locus opponitur deserto; et domus celebratur, ubi conventum multorum. Phædrus ait: « Vicini furis *celebres* vidit nuptias Æsopus ».

12. *Quæ si acerba.* Hypothetica deprecatio, quæ in defensionibus epilogos elaudere plerumque appositivæ solet, ut et alibi reperitur apud

alienissima a mansuetudine et misericordia vestra, iudices : conservate populi romani beneficium ; reddite reipublicæ consulem ; date hoc ipsius pudori¹³, date patri mortuo, date generi et familiæ¹⁴, date etiam Lanuvio, municipio honestissimo, quod in hac tota causa frequens mœstumque vidistis¹⁵. Nolite a sacris patriis¹⁶ Junonis Sospitæ¹⁷, cui omnes consules facere¹⁸ necesse est, domesticum et suum consulem potissimum avellere¹⁹. Quem ego vobis, si quid habet aut momenti²⁰ commendatio, aut auctoritatis confirmatio mea, consul consulem, iudices, ita commendo, ut cupidissimum otii²¹, studiosissimum bonorum, acerrimum contra seditiōem²², fortissimum in

Ciceronem pro Cluentio : « Quare, iudices, si scelus odistis, prohibete aditum matris a filii sanguine, etc. »

13. *Pudori*. Quem supra quoque in Murana laudavit : « sit auxilium pudori ».

14. *Date generi et familiæ*. Latine patet genus quam familiam ; plures enim ejusdem generis familie esse possunt, ut Pulchrorum, Neronum, Marcellorum familiæ, Claudii generis : Scipionum, Lentulorum, Dolabellarum, Sullarum, Merularum familiæ, Cornelii generis. *Date generi*, suband. Licinio ; *et familiæ*, sub. Marenarum.

15. *Vidistis*. Non quod abiissent municipales antequam sententiæ ferrentur ; sed *vidistis*, dum causa ageretur ; alloquitur enim iudices in exitu iudicii, quom sententias latari de reo jam essent.

16. *Patriis*. Quæ Lanuvii fiebant. *Sacra patria* vocat Cicero, quia Marena erat Lanuvinus.

17. *Junonis Sospitæ*. Non Lanuvii solum, verum etiam Romæ delubrum Sospitæ Junonis fuit, ætore P. Vi-

etore. De Lanuvina autem Junone Livius lib. XL ; Ovidius lib. Pastor. Silius, lib. XIII. Simulacrum fingi solitum cum pelle caprina, et hasta, et acuto, et calceis repandis, ostendit Cicero, lib. I, 29, de Nat. Deorum.

18. *Facere*. Sacra facere, quod compositae sacrificare dixerunt, vetere loquendi more. — *Necesse est*. More a majoribus accepto.

19. *Avellere*. Ab invita dea. Gratius enim videbit domesticum et suum consulem sacra sua facientem, quam ceteros omnes consules, qui quotannis ei facere consueverunt.

20. *Momenti*. Id est, ponderis. — *Confirmatio mea*. Id est, testimonium meum.

21. *Cupidissimum otii*. Et uatura, et fortuna. Natura quia bonus ; fortuna quia statu optimo. Iis mutatio rerum odio est, qui tantis sunt commodis præditi, ut uatura et fortuna cum reipublicæ salute conjuncti sint.

22. *Seditiōem*. Tribunitiam. Vidimus enim eos qui tribuni plebis designati erant, Catilinæ consiliis favere.

ORATIO PRO L. MURENA. 577

bello ²³, inimicissimum huic conjurationi, quæ nunc rempublicam labefactat ²⁴, futurum esse promittam et spondeam.

23. *In bello.* Quod adversus Catilinam geretur; aliud enim bellum significari non potest, et quæcumque hic Cic. de Murena promittit, ad Catilinam ejusque conjurationem spectant.

24. *Labefactat.* Perturbat, ita ut ipsa respublica talem plane consulem requirere videatur, qualem ego vobis futurum esse Murenam promitto, ac spondeo.

OBSERVATIONES

APOLOGETICÆ

PRO JURECONSULTIS ROMANIS, AD LOCUM CICERONIS
IN ORAT. PRO MURENA, CAP. 11-13.

CAPUT PRIMUM.

CONTRA Ciceronem JCtos romanos defensuro juveni antiquissima cura esse debet temeritatis deprecatio. Eam enim meritis suis famam consequutus est Tullius, ut « omnes (1) ex se ipso virtutes extulisse immortalis ingenii ubertate beatissima » vere existimetur. Equidem romanæ facundiæ parentem adeo admiror, diligo, et suspicio, ut, quum ejus scripta versem, non hominis, sed Suadæ ipsius effata me excipere arbitrer sæpissime. « Tanta (2) illius, dono quodam Providentiæ geniti, in quo totas vires suas eloquentia experiretur, tanta, inquam, illius est jucunditas, ut ipsa illa, quæ extorquet, impetrare eum credas, tantaque in omnibus, quæ dicit, inest auctoritas, ut dissentire pudeat ».

Neque sola est facundiæ gloria, quæ æternitati Ciceronis nomen consecraverit; nam, si dubiam hæc parte Demostheni palmam fecit, Platonem certe in philosophicis æquis adeo passibus sequitur, ut dubius hæreas, num Platonem magis laudes, qui divinis Socraticæ sapientiæ (3) monumentis virtutum suarum imitatore finxerit tam egregium, an romanum philosophum, quod pulcherrimos ex hortulis græco-

(1) Quintil. Inst. Orat. lib. X, cap. 1, pag. 916.

(2) Quintil. ibid.

(3) Ne nimis in his videar, ex eloquentissimi scriptoris christiani, Minucii Felicis verba, in Octavio, cap. 19, pag. 182, ed. Gron. « Platonem apertior de Deo, et rebus ipsis, et nominibus (male Meorsios, hominibus), oratio est, et quæ tota esset celestis, nisi personationis civilis nonnumquam admixtio sordesceret ».

rum sublectos flosculos in patriis viridariis tam apto, tam naturali ordine disposuerit. Solus, quantum recordor, ex omni antiquitate est Tullius, qui (1) dicendi laudem cum sapientiæ studio conjunxerit : et, quamvis ad eum poeticæ facultatis gradum haud enisus fuerit, ut aliquo inter poetarum loco censeatur, mihi tamen nullum est dubium, quin perfectiora in hoc genere proferre (2) potuisset, si homini occupatissimo (3) vacuum magis tempus et liberum fuisset tributum, quo insitam animo vim explicare, et ad fingendi vehementiam licuisset extollere. Jure merito, ut paucis multa complectar, Quintilianus (4) dixisse mihi videtur, « eum re vera profecisse, cui Cicero valde placeret », veræque Velleius Paterculus (5), « victurum Tullium per omnium seculorum memoriam, dumque hoc rerum naturæ corpus, quod ille pæne solus Romanorum animo vidit, ingenio complexus est, eloquentia illuminavit, manebit inco-lume, comitem ævi sui Ciceronis laudem illud esse tracturum ».

Nec minus egregias animi, quam ingenii, dotes in Cicerone eluxisse reor, ita tamen ut et sua vitia illum

(1) Ipse Tullius, de Off. lib. I, cap. 1 : « Et id quidem nemini video Græcorum adhuc contigisse, ut idem utroque in genere elaboraret, sequereturque et illud forense dicendi, et hoc quietum disputandi genus, nisi forte Demetrius Phalereus in hoc numero haberi potest, disputator subtilis, orator parum vehemens ».

(2) Plot. t. I, pag. 861, E, sane dicitur οὐ μόνον ῥήτωρ, ἀλλὰ καὶ ποιητὴς ἀριστὸς Ῥωμαίων : mox subjicitur, poesin ejus πολλῶν ὑμνῶν ἐπιγενομένην παντάπασιν ἀκρίβη καὶ ἀκριβὲς ἐπὶ τοῖς συμπεθεκέναι. Junge pag. 881, C, ubi Cicero dicitur consuevisse, quando ad carmina scribenda ferebatur, una nocte 500 versus facere. Conf. Seb. Corradi Quaesturam, pag. 246.

(3) Cicero pro Murena, cap. 13; de Harusp. resp. cap. 9; Topic. cap. 1; de Fin. lib. III, cap. 3; de Legg. lib. I, cap. 3; « totos dies se scribere », ait ad Att. lib. XII, ep. 14.

(4) Lib. X, cap. 1, pag. 917.

(5) Lib. II, cap. 66, § 5. Magnifice quoque Seneca in præfatione Controversiarum de Cicerone ait : « Potui et illud ingenium, quod solum populus romanus par imperii sui habuit, cognoscere ».

habuisse putem. Fuit civis patriæ suæ amantissimus (1), pater liberis indulgentissimus, amicus sincerus, omnes adjuvandi cupidus, virtutis amans, vitia et fraudes perosus, laboris patiens, sobrius, alieno abstinens, liberalis, affabilis, lenis. Fuit, uno verbo (quæ laus videtur maxima), ad societatem natus : sed fuit homo, nec humani quidquam ab eo alienum fuisse fatendum est.

Hac de re spero, neminem fore, qui vitio mihi vertat, si ea, quæ ad Ictorum caussam dictu videbuntur necessaria, candide et aperte in Ciceronem dixerò, qui ipse « in disputando (2) suum iudicium sequebatur, auctoritati aliorum non parebat », sæpe eos vituperans, apud quos « tantum opinio præiudicata poterat (3), ut etiam sine ratione valeret auctoritas ». Ne enim, « ut plerumque fit (4), pro disserentium viribus, et eloquentiæ potestate, perspicuæ quoque veritatis conditio mutetur, non tam auctores (5) in disputando, quam rationis momenta quærenda sunt : quin etiam obest plerumque iis, qui discere volunt, auctoritas eorum, qui se docere profitentur : desinunt suum iudicium adhibere; id habent ratum, quod ab eo, quem probant, iudicatum vident ». Atque, « ut illud est (6) præcipue in cognitione rerum salubre ac frugiferum, omnis te exempli documenta in illustri posita monumento intueri, tibi que inde capere quod imiteris », ita virorum magnorum, quorum nobis imago in aliorum ipsorumve scriptis depingitur, quosque venerari, et, licet e longinquo, sequi debemus, vitia a virtutibus prudenter sunt discernenda, ne, falsa specie delusi, iudicia nostra ad fallacem normam diri-

(1) Vid. Cl. Scholting. de Jurisp. Cic. pag. 246.

(2) De Legg. lib. I, cap. 13. Vid. etiam Acad. lib. II, seu potius Lucul- lum, cap. 3, in med.

(3) De Nat. Deor. lib. I, cap. 5.

(4) Minac. Fel. cap. 14, pag. 134, ed. Gronov.

(5) Cic. de Nat. Deor. d. I.

(6) Livius in Proœmio, lib. I.

gamus, maxime quoniam inveniuntur multi, qui facilitate nostra abutentes, ipsi etiam aliquando decepti, veterum dicta et facta perverse adhibent, ut veritatem oppugnent, præjudicatas suas opiniones tueantur, et incautis fucum faciant.

Sed priusquam de Ciceronis opinione disputo, proximum est, ut eum locum, quem mihi examinandum sumpsi, notis ex doctorum virorum commentariis decerpitis et observatiunculis etiam meis, si fieri possit, illustrem.

Tullii verba sunt e medio capite 11, usque ad principium capitis 13, quæ accusationem gravissimam continent, quam discutere tentabimus, præmissis quibusdam notis, quibus obscuriuscula Ciceronis dicta illustremus.

Inventus est scriba, Cn. Flavius, etc. Constantissimi hominis «patre libertino nati, et qui ædilibus apparebat, incertissimam» (1) historiam ex Pisone (2), Livio (3), Cicerone (4), Plinio (5), Valerio Maximo (6), et Pomponio (7), præter interpretes eorum scriptorum, tradidere multi, inter alios Rævardus (8), Rupertus (9), Gravina (10), Thoma-

(1) Incertissimam hanc historiam dico, quia ex Cicerone ad Attic. lib. VI, epist. 1, pag. 575, edit. Græv. patet, ipsum Atticum, historiarum peritissimum, illam ignorasse, et Ciceronem vereri ne Atticus suspicaretur, «se, vel potius Africanum (quem in sex libris de Republica loquentem induxerat), eam fuisse commentum». Dein quia ex eodem loco, et Livio, lib. X, cap. ult. constat, Licinium Macrum historicum aliosque de illa dissensisse, et quendam Flavium ante ipsos decemviros collocasse.

(2) Apud Gellium, lib. VI, cap. 9.

(3) Lib. IX, cap. ult.

(4) Hoc lib. de Orat. lib. I, cap. 41, ad Attic. d. I.

(5) Hist. Nat. lib. XXXIII, cap. 6.

(6) Lib. II, cap. 5, exemp. 2.

(7) L. 2, § 7, π. de Orig. Juris.

(8) De Auctor. Prudent. cap. 2.

(9) Ad Enehir. Pompon. cap. 8, pag. 113.

(10) Orig. Jur. Civ. lib. II, § 79, pag. 204.

sius (1), Heineccius (2), Hoffmannus (3), Bacchius (4). In tanta igitur auctorum copia nihil forte addendum videri posset. Duo tamen sunt, quæ animadverti velim. Primum est quod a VV. DD. quærat (5), utrum Cn. Flavius jam ædilis fuerit, quum actiones legis et fastos populo traderet, an vero ob hoc plebi gratissimum munus ædilis demum factus fuerit. Quamvis « hanc quæstionem non multum utilitatis habere » judicet Cl. Hoffmannus, ego tamen, ut pateat, quam lubrico sæpe fundamento controversiæ moveantur, de ea pauca dicam. Cicero, Plinius, Pomponius, uno ore tradunt, Flavius, dum scriba esset, hæc pontificum arcana evulgasse: sed dubium ortum est ex his Valerii Maximi verbis: « Jus civile per multa sæcula inter sacra cærimoniasque deorum immortalium abditum, solisque pontificibus notum, Cn. Flavius libertino patre genitus, et scriba, cum ingenti nobilitatis indignatione factus ædilis curulis, vulgavit, ac fastos pæne toto foro exposuit ». Hinc, post alios, Cl. Heineccius (quicum etiam facit Thomasius) collegit, in ea sententia Val. Max. fuisse versatum, quasi Cn. Flavius fastos et actiones legis demum vulgasset, posteaquam ædilis curulis factus fuisset; illamque opinionem, licet per se absurdam (quia sic causa evanescit, ob quam homo ex infima plebe ad eam evectus fuit dignitatem), impetu adeo prono et præcipiti vir clar. sequitur (6), ut Plinio et Pomponio fidem derogare haud dubitet (7).

(1) De Næv. Jurisp. lib. I, cap. 5, pag. 19.

(2) Hist. Jur. Civ. lib. I, cap. 3, § 48 sequ. et Proœm. Antiq. Jur. § 7.

(3) Hist. Jur. Civ. lib. I, cap. 1, Per. 4, pag. 208.

(4) Hist. Jur. Civ. lib. II, cap. 2, sect. 4, § 4.

(5) Vide Rupertum d. l.

(6) In Antiq. Jur. Civ. d. l.

(7) Licet Ciceronem haud nominet Heineccius, aut illum tamen curare necesse est, aut Tullium, quum is ad Att. d. l. ait, « nec vero pauci sunt auctores, Cn. Flavius scribam fastos protulisse, actionesque composuisse ».

Aliam tamen viam alibi ingreditur (1), conjiciens, Flavium, quum scriba esset, illud promississe, quod ædilis creatus præstiterit. Mihi Valerius Maximus, in narrationibus, ubi perspicuitate opus est, vibrans et adstrictus, in sententiis, ubi brevis requiritur, verbosus et sublimis, illud tantum sibi voluisse videtur, « hunc Cn. Flavium, qui dein cum ingenti nobilitatis indignatione ædilis curulis factus fuit, jus civile vulgasse, et fastos toto pæne foro exposuisse ». Dissimulare quidem nequaquam volo, ab Heineccio præsidium quoque ex Livio peti, qui dicit : « Ceterum ..... contumacia adversus contemnentes humilitatem suam nobiles certavit. Civile jus repositum in penetralibus pontificum evulgavit, fastosque circa forum in albo proposuit, ut quando lege agi posset, sciretur ». Sed et inde ductum argumentum satis refutavit Cl. Bacchius, nec ea Livii mens est, quasi illa juris civilis proditio post ædilitatem Flavii acciderit (2)..... Secundo loco, attentione dignam puto virorum doctorum, sed Jctis infensorum, incredibilem facilitatem, dicam? an cupiditatem, quia in iis, quæ varie a scriptoribus compluribus narrantur, illorum potissimum auctoritatem sequi amant, qui pessima de prudentibus memoriæ tradiderunt; ac si nimirum æqui esset judicis, ex diversis testimoniis ea libentius vera judicare, quæ reum opprimunt, illa vero negligere, quæ infelici magis favent! Idque, quod dolendum, ipsi illi faciunt, qui magnis multisque nominibus obstricti sunt his, quos tanto opere insectantur et accusant : quippe omnes fere antiquitatum et historiæ juris auctores scribentes videas, fraudulentos istos patricios, pontifices simul et jurisperitos, miscellam plebem sibi obnoxiam reddere voluisse, quam ut magis vexarent, et incautam in calamitates atque infortunia conjicerent,

(1) Hist. Jur. Civ. d. I.

(2) Vid. in primis G. van der Muelen ad Pompon. de Origine Juris, parte I, pag. 76.

nefarios hos formularum cantores certas verborum ambages, et ridiculas solemnitates excogitasse, illasque uña cum fastis occultasse. Si gravissimæ accusationis auctorem requiras, unus prodibit Pomponius. Is ait: « Deinde ex his legibus (XII Tabb.) eodem tempore fere actiones compositæ sunt, quibus inter se homines disceptarent, quas actiones ne populus, prout vellet, instituëret, certas solemnesque esse voluerunt, et appellatur hæc juris pars legis actiones i. e. legitimæ actiones. .... Omnium tamen harum et interpretandi scientia et actiones apud collegium pontificum erant, ex quibus constituebatur, quis quoquo anno præset privatīs. .... Postea, quum Ap. Claudius proposuisset, et ad formam redegisset has actiones, Cn. Flavius, scriba ejus, libertini filius, subreptum librum populo tradidit, et adeo gratum fuit id munus populo, ut tribunus plebis fieret, et senator, et ædilis curulis». At, ne tangamus ea, quæ in hoc loco reprehendi possunt, quæque nullius ex veteribus testimonio confirmantur, num uni igitur huic Pomponio fides habenda est, Tullique auctoritas negligenda? Quid ille in faceta, quam tractamus, contra jurisperitos declamatione? Ne verbum, ne unam quidem literam de hac ante Flavium facta formularum compositione. Fastos populo ediscendos hominem callidum proposuisse, et hanc dierum cognitionem ab ipsis cautis JCtis compilasse narrat. Jam si vera essent, quæ Pomponius, fidejussor haud satis locuples, tradit, cur in hac oratione Cicero, JCtis certe non nimis favens, primam istam (1) formularum et legis actionum fraudulentam compositionem iis non exprobravit? cur, quæso! insigne hoc probrum illis haud ingessit? Mirum Tullii silentium! mirus pudor! mira clementia! Verum enimvero, objiciat aliquis, uon hic, sed in libris

(1) Primam dico, quia dein ab iratis patriciis aliæ compositæ, et a S. Ælio vulgatæ finguntur, de quo postea.

de Oratore (1), id, quod quaeris, invenies; quater (2) enim, quantum scimus, hujus historiae mentionem Cicero fecit. Quid ergo ibi ait?..... «Veteres illi, qui huic scientiae prae-fuerunt, obtinendae atque augendae potentiae suae causa, pervulgari artem suam noluerunt: deinde posteaquam est editum, expositis a Cn. Flavio primum actionibus, nulli fuerunt, qui illa artificiose digesta generatim componerent». En! Cn. Flavius «actiones occultatas exposuit». Recte; sed ipse etiam illas *composuit*, minime autem fraudulentum patricii, qui isto tamen crimine accusari solent (3). Haec oratoris nostri sunt verba (4): «Quid ergo profecit, quod protulit fastos? Occultatam putant quodam tempore istam tabulam, ut dies agendi peterentur a paucis. Nec vero pauci sunt auctores, Cn. Flavium fastos protulisse, actionesque composuisse». Ipse igitur Flavius actiones, quae ante illum incertae (5) forte fuerunt, aut in ordinem non redactae, composuit. Dissentit Rævardus (6). Prolato Ciceronis loco, «Haec Cicero, inquit, non, ut mihi quidem videtur, actiones Cn. Flavium composuisse persuasum habens; sed compositas, et ad formam ab Appio Claudio, cujus scriba Flavius erat, redactas, proposuisse. Ita enim Pomponius scribit, et idcirco videndum est, an non rectius hic apud Ciceronem *proposuisse*, quam *composuisse* legeretur hunc in modum: Nec vero pauci sunt auctores Cn. Flavium

(1) Lib. I, cap. 41.

(2) Haec orat. pro Mur. cap. 12; de Orat. d. l. ad Att. d. lib. VI, epist. 1, et in libris de Republica, ut ex posteriore illo loco patet.

(3) Praeterea animadvertendum est, etiamsi demus Appium actiones composuisse, paucos tantum annos hanc fraudem valuisse, quum Flavius, qui eas divulgavit, Appii scriba fuerit.

(4) Ad Attic. lib. VI, epist. 1.

(5) Haec sane Thomasi est sententia, nequaquam improbanda (de Nov. Jurispr. lib. I, cap. 5, nro 8).

(6) De Auctoritate Prud. cap. 2, pag. 954.

scribam fastos protulisse, actionesque proposuisse». At! quæ tanta Pomponii, præsertim in loco suspecto (1), est auctoritas, ut ex eo Ciceronis verba emendari debeant? et præterea, ubi invenit Rævardus, Flavium actiones, ab App. Claudio redactas, *proposuisse*? Pomponius quidem ipsum *Claudium illas proposuisse* scribit.

Notas quasdam composuerunt. Controversiæ insigni hæc Tullii verba originem dederunt. Nempe quaeritur, quid per *notas* illas *composuerunt Jcti*, intelligendum sit. Plerique VV. DD. (2) olim *notas* a *siglis* haud satis distinxerunt, quarum discrimen primus (3) Cujacius, dein alii observaverunt (4), ut *notæ* sint «signa quædam a communi literas ducendi consuetudine diversa», quibus certæ voces designantur; *siglæ* autem sive «singulæ sint literæ communes, a quibus certæ voces incipiunt, quibusque singulatim positæ totæ illæ intelliguntur (5)». Quamvis autem hoc discrimen verum esse fatear, illud tamen haud semper, nec hic a Cicerone observatum credo. Vult quidem summus Græ-

(1) Suspectum locum dico, quis vix intelligitur, quid sibi velit Pomponius, quum ipsam Claudiam actiones *proposuisse*, et *ad formam redegisset*, scribit. Muretus in notis ad h. legem (tom. IV Thes. Jur. pag. 156), et Bacchius (Hist. Jur. lib. II, cap. 2, sect. 4, § 4) legunt: «quum Appius Claudius composuisset, et ad formam redegisset has actiones», dissentiente licet Ampl. Bynkershoek. (in Prætermisissis, pag. 28).

(2) Rævardus d. l. pag. 957; Brisson. Sel. Antiq. lib. IV, cap. 21; Busius, Subtil. Juris lib. III, cap. 7, alii.

(3) Observ. lib. XII, cap. ult. in fine.

(4) Lindenbrog. ad libellum Val. Probi in initio; Grævius in notis ad l. Cic. quem præ manibus habemus; Cl. Schulting. ad prætera in Proleg. § 9; Cl. Ernest. in Clavi Cicer. voc. *notæ*, et alii.

(5) Notas collegerunt, qui sub Tironis et Senecæ nomine opusculum nobis reliquerunt, Gruteriano Inscriptionum Corpori subjectum, siglas Valerius Probus, cujus perutilis libellus insertus est tom. I Thesaur. Jur. Ampl. Meermann. Conf. hic in primis amplius Joan. Nicolai Tractatus de siglis Veterum, cap. 2.

vius (1), et post eum Heineccius (2), per *notas* Ciceronem *siglas* minime significasse; verum rectius Cl. Ernesti dicere videtur, certum esse non omnes *notas* esse *siglas*, neque tamen propterea *siglas* non esse *notas*; recte quoque Cl. Hoffmannum (3) in veterum interpretum sententia contra Grævium permansisse arbitror; quia fidem Valerio Probo (4), vetustissimo grammatico qui sub Nerone floruit, habere debemus (5). Is autem *siglarum* apud pontifices, juris civilis conditores, et in ipsis juris civilis libris, maximum usum fuisse scribit. Hæc ejus sunt verba: « Nam apud veteres, quum usus (6) notarum nullus esset (7), scribendi facultatem, maxime in senatu qui aderant scribendo, ut celeriter dicta comprehenderent, quædam verba atque nomina ex communi consensu primis literis notabant, et singulæ quid significarent, in promptu erat: quod in nominibus, pronominiibus (legendum prænominibus), legibus publicis, pontificumque monumentis, jurisque civilis libris etiam nunc manet ». Et supersunt in hoc libello (8) ipsæ illæ siglæ, quibus variæ actionum instituendarum formulæ

(1) In notis ad h. Cic. l.

(2) Hist. Jur. lib. I, cap. 3, § 48.

(3) Hist. Jur. lib. I, cap. 1, Period. 4, vol. I, pag. 213.

(4) Cap. 1, init. pag. 91 (Thes. Meerm.)

(5) Magna insuper auctoritate hic defendimur, ipsius nempe Cajsii, qui tam bene *notas* a *siglis* distinxit, et tamen (ad Pomp. de Orig. Jur. § 7. Vid. Cl. Ernest. d. l.) in hoc Ciceronis loco per *notas* intelligit *siglas* actionum.

(6) Ut hic Valeril locus pro me fœult, quod *siglas* a priscis jam temporibus apud pontifices et JCtos in usum fuisse testatur, sic ab altera parte *notas* a *siglis* sollicite distinguit.

(7) Legendum videtur ob, vel ad scribendi facultatem (i. e. *facilitatem*); nam loci lectionem dubiam esse testatur Henr. Ernestius.

(8) Tales sunt, quas h. l. a JCtis inventas ait Cic. quasque habet Valerius, cap. 24: « E. J. M. C. V. ex jure manu consertum vocare; I. D. T. S. P. in diem tertiam sive perendium; Q. I. J. T. C. P. A. F. A. Quando in jure te conspicio, postulo anne fias auctor, etc. »

exprimebantur. Sed alia est sententia Cl. Ernesti, et qui hunc ducem, præceptoremque etiam suum, sequuntur, virorum celeb. Joan. Dan. Ritteri, et Joan. Aug. Bacchii (1). Censent illi, «totum hoc de notis formularum commentitium videri», notasque componere «nihil aliud significare, quam formulas obscuras et contortas actionum componere». Hujus opinionis, quam primus proposuit Camerarius (2), rationes reddit sequentes Cl. Ernest. 1° Quia «Cicero hic manifeste de formulis actionum loquitur, nam exempla notarum compositarum, quæ subjiciuntur, sunt formulæ actionum»; 2° quia «componere de formulis dici potest, non de signis obscuris et siglis»; 3° quod «in toto reliquo loco nihil de occultis signis dicitur»; 4° quoniam «nemo veterum, quod sciat Vir Cl. de talibus signis formularum memoriæ prodidit». Quintam rationem his verbis proponit Vir Cæl. «Quorsum autem opus scribere formulas illas per notas? Ne a servo iterum aut scriba publicarentur? Sufficiebat cavere, ne in talis hominis manus venirent, qui iis vulgandis gratiam popularem captare vellet et posset. Ne ii autem publicarent, qui eas tenerent, ut Ælius fecit, ne per notas quidem caveri poterat». Primum sententiam meam proponam; dein candide expendam rationes theologi celeberrimi, quem ob consummatam in vario doctrinæ genere laudem, quam politissimis et gustui formando aptissimis scriptis sibi comparavit, veneror et huic nostro sæculò ex animo gratulor. Si itaque mihi, pedariorum quamvis senatori, sententiam dicere liceat, sic censeo: «Ciceronis eam esse mentem, vulgatis a Flavio actionibus, Ictos veritos, ne sine sua opera lege posset agi, novas actionum formulas, antea non adhibitas, excogitasse et composuisse (hactenus cum V. Cl. sentio, sed addo); et illos has actio-

(1) Hic in Hist. Jur. Civ. lib. II, cap. 2, sect. 4, § 5. Ille ad Heins. Hist. Jur. d. l. pag. 102.

(2) In notis ad h. Ciceronis pro Mur. l.

nes siglis, sive notis scripsisse: sic opiniones omnium interpretum conciliantur, et huc facit ratio, quam primam adfert Vir Cl. quod «exempla notarum compositarum, quæ subjiuntur, sunt formulæ actionum», quarum siglas seu notas nobis conservavit Probus: ipsam quippe istam formulam (sane ut vult Cicero) excogitarunt jurisperiti, «unde tu me ex jure manu consertum vocasti, inde ibi ego te revoco», et hanc sic scripserunt, U. T. M. E. J. M. C. V. I. I. E. T. R. «Quando in jure te conspicio, postulo, anne fias auctor», Q. I. J. T. C. P. A. F. A. similesque; has autem novas formulas, novasque simul a peritis excogitatas siglas, in exemplum attulit Tullius. Secundum Viri Cl. argumentum nihil contra nos facit, qui putamus, Ciceroni hanc fuisse mentem, ut simul cum siglis ipsæ legis actiones excogitatæ fuerint; nam siglæ quidem non fuerunt *compositæ*, sed actiones quæ siglis exprimebantur. 3º. Nego, «in toto reliquo loco nihil de occultis signis dici»; quum enim ait Tullius, «eum ego ex jure Quiritium meum esse aio», de ipsa illa sigla loquitur, E. E. E. J. Q. M. E. A. et sic de ceteris; 4º Non recte V. Cl. affirmare, «neminem veterum de talibus signis formularum memoriæ prodidisse», vel solus demonstrare posset Probus (1); sed accedit quoque Justiniani auctoritas, qui hunc in jure siglarum usum expresse prohibuit (2). Quinta denique ratio contra Cicero- nem facit, minime vero contra nostram sententiam; nam pone, quod putat Cl. Ernesti, «formulas tantum obscuras et contortas actionum compositas fuisse», ut plebs patriciorum obnoxia esset arbitrio, num illæ contortæ obscuræque formulæ non poterant, æque ac siglæ, in talis hominis manus incidere, qui illarum peritus eas ad auram popularem captandam vulgare posset: sive illæ formulæ

(1) Libelli bujos grammatici unum caput est (24), quod nihil nisi has formularum siglas complectitur.

(2) De Conceptione Digest. ad Tribon. § 13.

notis essent conscriptæ, sive obscuritate tantum sua intellectu difficiles forent, cavendum modo erat, ne in hominis Flavio similis potestatem et notitiam pervenirent, quod tamen postea accidisse oratoria calliditate persuadere cupit Cicero : « Quæ dum erant occulta necessario ab iis, qui ea tenebant, petebantur; postea vero pervulgata atque in manibus jactata et excussa inanissima prudentiæ reperta sunt, fraudis autem et stultitiæ plenissima ». Qui vero maximus rei nodus est, vellem aliquis veterum locus afferretur, ubi vox *nota de formula solemnī* posita fuerit..... Quod porro ad rem ipsam attinet, cum VV. CCII. Ernestio et Rittero non multum fidei mereri arbitrer, totam hanc de novis formulis et notis earumque nova prodizione historiam seu potius fabulam, a nemine veterum præter Ciceronem traditam. Vulgo huc referunt, quod de S. Ælio Cato narrat Pomponius. Dubito num recte. Is tantum dicit (1) : « Augescente civitate, quia deerant quædam genera agendi, non post multum temporis spatium Sextus Ælius alias actiones composuit, et librum populo dedit, qui appellatur jus Ælianum »; ex quibus ipsius Pomponii verbis patet, illud quod de vulgatis iterum ab Ælio formulis occultisque notis, ex nostro Cicer. loco, ab interpretibus Pomponii, et Historiæ Juris quibusdam scriptoribus, traditur, ex tralatitiis istis esse, quæ alter sæpe ab altero sine ullo examine et bona fide accipiunt, aliisque iterum nimis credulis obtrudunt; nam 1º nihil est in his Pomponii dictis, quod vel leviter JCtis officiat; etenim quis miretur novis actionibus, novisque adeo formulis, opus fuisse in ea civitate, quæ imperii sui fines quotidie extenderet, cujusque navigandi peritia et mercatura majora in dies incrementa caperent; 2º Nullum est vinculum inter hunc Ciceronis locum et Pomponium, neque 3º ullum esse potest. Nullum, in-

(1) L. 2, § 7, in f. π. de Orig. Juris.

quam, inter ea loca est vinculum: quippe mox, proditis a Flavio formulis, notas compositas fuisse orator ait; atqui centum et tribus post Flavii prodicionem annis suum jus demum proposuit *homo egregie cordatus*: deinde *fraudem* et malitiam harum formularum caussam fuisse nobis persuadere vult Cicero; at Pomponius eas compositas ait, quia « deerant genera quædam agendi (1) ». Tandem nulla inter hæc loca cognatio esse potest; nam Cicero plebi inimicos et dominandi avidos JCtos earum auctores fuisse arguit; Pomponius vero ipsum Ælium, virum mediocris conditionis hominibus acceptissimum, actiones composuisse ait, *librumque populo dedisse*, ut, in novis quotidie nascentibus caussarum generibus, « suarum rerum certi compotesque consilii, numquam temere res tractarent turbidas ». Ut aperte quid sentiam fatear, suspicor, Tullium, cujus caussa postulabat, ut jurisperitis invidiam conflaret, quum videret legis actiones certis notis certisque siglis conscribi, ansam inde arripuisse fingendi (2), has notas ideo inventas fuisse, ut incognitæ semper populo formulæ manerent (3).

(1) Hoc probe perspexit Thomasius, quomo scribit (Næv. lib. 1, cap. 5, pag. 20): « Post publicationem juris hujus Flaviani alias formulas fideiæ compositas a JCtis, præter Ciceroem pro Murena, cap. 11; etiam ex d. § 7 Pomponii apparet (non igitur ex lectione recepta apparet), si lectio illa, quam affert Eberlinus pag. 49, approbaretur: Augescente civitate, qui præerant, quædam genera agendi composuerunt ». Quid autem de hac Haloandre lectione statuendum sit, quis videt.

(2) Præcipue illud inde patet, quod de Orat. lib. I, cap. 41, ubi eadem hæc de Flavio, de ambitione patriciorum, et reliqua mordacia in JCtos dicta, sub Antonii Oratoris persona proferuntur, ne quid quidem de hæc notarum occultarum fraudolenta inventionem reperiatur. Quid autem hic dixi, finisse istam de notis occultis fabulam callidum oratorem, pluribus confirmabitur, cap. 3, § 23.

(3) Alia de his notis conjectura est Cl. Beyer Præf. ad Brummeri Opuscula, pag. 11: « Melior profecto fuit iudiciorum ordo, nec tot molestiæ tantaque litium distructas sub formulis quam postquam eas abrogari ceperunt.

Neque tamen nego, *in latenti*, ut ait Pomponius (1), Jctos suam scientiam retinuisse, sed cur id factum fuerit causam fuisse dixi et postea demonstrabo, quod « juris scientia partem sacrorum et pontificalis auctoritatis faciebat, sacra autem vulgari non patiebatur religio ».

Fundus, qui est in agro, qui Sabinus vocatur, etc. Solemnem esse vindicationis formulam, præter alios, docuerunt Brissonius (2), Rævardus (3), Sigonius (4), et qui ab his scripta contraxit Heineccius (5).

Transit idem jurisconsultus tibicinis Latini modo. Vario modo de his Tullii verbis senserunt VV. DD. Sylvius (6) a comædiis translata putat, « in quibus agendis Latini tibicines a tibiis dextris ad sinistras transibant, ita ut tibicinis Latini modo transire is dicatur, qui petitoris et defensoris causam agit, aut probationes invenit ». Cl. Grævius putat (7), Jctos tibicini non in eo comparari, quod nunc hanc, nunc illam partem ad certamen instruerent, sed in eo, quod et partibus et prætori solemnia verba præscripserant. Censet præter illa vir summus, « non alium esse tibicinum illorum modum, quam quem præstabant histrionibus, quum modos facerent, et modo submissius,

Etenim pleræque in vulgus notæ erant, atque adeo ne verbis quidem integris, sed notis et signis concipiebantur, in quibus errare nemo, saltem eorum qui judiciis intererant, potuit. Actiones vero, quæ ex contractibus innominatis, aliisque negotiis, publica et perpetua formula non munitis, dabantur, per scriptis, i. e. plenis et literis omnibus conscriptis verbis proponebantur, neque tum certa erat et compendiosa formula, ut in antiquis ».

(1) D. l. 2, de Orig. Jur. § 35.

(2) De Formulæ, lib. V, pag. 357.

(3) Ad II. XII Tabb. cap. 6.

(4) De Judiciis, lib. I, cap. 21, pag. 460.

(5) Antiq. Rom. lib. IV, tit. 6, § 24.

(6) In notis ad h. Cic. l.

(7) In notis ad h. l.

modo contentius canendo, ad hunc vel illum histrionem se converterent, et dicendi agendique rationem suo cantu ostenderent, et moderarentur. Si Livium (1) contuleris, his forsitan acquiesces. Potest tamen Ciceronis ironia et a sacris ducta esse, quibus semper (2) præcinebant tibicines, vel etiam a re militari in qua ad tibiæ cantum milites incedebant. Sed res obscura est.

Utrisque superstitionibus, etc. Omnes has vindicationis formulas abunde explicuerunt, et Festi locum (3) notarunt VV. EE. quos antea laudavi, neque in eorum dictis repetendis tempus est terendum.

Apud illos barbatos. Priscos romanos barbam aluisse animadvertit, et Ciceronis pro Cælio (4) verba huc attulit Camerarius (5). Consuli quoque possunt, qui *de Coma* scripserunt, Junius, Salmasius, ceteri (6).

Quando in jure te conspicio, etc. Plura disputari possunt de hac formula, quam totam ita exhibet Valerius

(1) Lib. VII, cap. 2.

(2) Vide Livium, lib. IX, cap. 30.

(3) In v. *superstitibus*.

(4) Cap. 14. Vide quoque Manutium ad h. l.

(5) In notis ad h. l.

(6) Hunc locum respicit Cel. Georg. Beyerus in præfatione apologetica pro Jctis romanis, præmissa Brunneri opusculis, quum ait: « Jam porro cogites, quæso, B. L. an bona fide tot injurias in actum innocentem effluderit Tullius, quando actorem loquaciter litigiosum, jurisconsultum tibicinem latinum, prætorem carminis absurdi et inutilis cantorem criminatur, et apud barbaros ridiculum esse jactat, hominem quum recte atque in loco constitissent, juberi abire, ut, unde abiissent, eodem statim redirent? An non æque ineptum et ridiculum barbaro videbitur, etc. » Ex quibus patet in hoc Ciceronia loco, « apud illos barbatos », pro *barbatos* legisse V. Cel. vitiosa editione deceptum, quales errores incautus sæpissime excidunt, et in hoc meo Specimine plures forsitan invenientur, quorum gratiam etiam atque etiam oro. Cl. Ræchio hæc Tullii satyra observata quoque fuisse videtur, in præfatione ad opus Brissotii de Formulæ, pag. 3.

594 OBSERVATIONES APOLOGETICÆ

Probus (1); « Q. I. J. T. C. P. A. F. A. quando in jure te conspicio, postulo anne fias auctor »; sic enim legendum (2); non ut Passeratius (3), « postulo anne fuas auctor », quod eodem redit, ac illud veteris codicis apud Ernestium (4), « postulo ante si es auctor »; pejus quoque Lambinus (5), « postulo ut fuas auctor ». Plura, inquam, de hac formula disputari possunt, quoniam

I^o Queritur, utrum illa locum tantum habuerit in actionibus in rem, an in actionibus in personam, an vero in utrisque simul. Constans olim fuisse videtur opinio (6), illam in solis actionibus in rem, præsertim in vindicatione, locum habuisse, quam sententiam Cl. Heineccius (7) amplexus est, et strenue tuitus contra Balthaz. *Branchu* (8), arbitratum eam ad actiones in personam potius pertinuisse; Cel. vero Bacchius (9) in utrisque adhibitam fuisse putat. In re tam obscura et de qua paucissima nobis innotuerunt, solenne illud N. L. pronunciare satius forsitan fuerit, et ingenue fateri, « Non nostrum inter vos tantas componere lites ». Si tamen, quod sentiam, dicendum est, haud absque ratione Ampl. Joannes Wybo (10) rogare videtur, « ut istius interrogationis utilitas atque usus (in actionibus in rem) aliquo colore ostendatur », quum possessor, adeoque

(1) In libello laud. cap. 24. Hanc formulam partim etiam profert Cicero pro Cæcina, cap. 19.

(2) Vide Ampl. Wybo de Interr. in Jure, cap. 6, pag. 77.

(3) Ad Cic. pro Cæc. d. l.

(4) Ad Val. Prob. d. l. (tom. I Thes. Meerm. pag. 129).

(5) Ad Cic. pro Mur. h. l.

(6) Sigou, de Jud. lib. I, cap. 22, pag. 464. Cf. Brisson. de Form. lib. V, cap. 25, p. 359; Rævard. Protrih. cap. 5.

(7) Antiq. Rom. lib. IV, tit. 6; § 25, in nota.

(8) Observationum decade II, cap. 15, pag. 90.

(9) In notis ad Brisson. de Form. pag. 359.

(10) De Interr. in Jure, cap. 8, pag. 110.

et auctor, jam erat constitutus per manus conserctionem, et vindiciæ possessori ex XII Tabb. datæ (1); nam illam vim simulatam, et in re præsentî pugnam, VV. DD. omnes factam fuisse tradunt ante interrogationem, *anne fias auctor*: sed dubito (timide tamen et non sine pudore meam hanc dubitationem proponens) num ista interrogatio non fuerit facta ante manus conserctionem; nullum certe veterum locum video, qui eam post hanc vim simulatam (2) fuisse factam expresse testetur: sic forsân res se habuit: «Primum, quum die perendino uterque litigans vadimonium obiisset, hac nostra formula reum rogabat actor, *anne auctor fieret?* i. e. an esset is, a quo jus suum persequi deberet (3); si reus negaret, et eum rem tamen detinere probaretur, possessio in actorem transferebatur (4); sin se auctorem diceret, tum manus conserctio fiebat, et possidenti (excepta liberali causa) vindicias prætor dabat, sive eum interim, quoad definitiva de proprietate sententia pronuntiaretur, possessorem constituibat; post hæc sacramento certabatur, an justum illud esset judicabatur (5), pro præde satisfaciebat possessor, se nihil in possessione, de qua jurgium erat, deterius facturum, liti æstimandæ arbi-

(1) XII Tabb. hæc fuisse verba probabile est: «Si quin jure manum conserunt, secundum eum qui possidet. Ast si qui quem liberali causa manu adserat, secundum libertatem vindicias dato». Vide Jac. Gothofred. in Probat. ad ll. XII Tabb. pag. 407 (in *quatuor Fontibus*).

(2) Contrarium potius ex ipsa formula colligas; absurdum quippe foret actorem dicere, «quando in jure te conspicio», quum sæpius antea ipsum conspexisset: «Quando in jure te conspicio» enim idem valet, ac si diceret, «quando te vadimonium sistentem jam viden».

(3) Vide Rævardus d. l.

(4) Obscurum est, an hoc pertineat formula apud Valerium, esp. 16 et 24: «Q. NQ. A. NQ. N. quando neque ais, neque negas».

(5) Ante ipsius litis disceptationem de sacramento, ntrum justum esset et admitti posset, judicatum fuisse, probavit, Batavi fori ornamentum, Consult. Herm. Noordkerk, *Disq. de Leg. Petronia*, esp. 2, § 11, pag. 49.

ter dabatur, controversia de ipsa proprietate agitabatur, probationes edebantur, et definitiva sententia ferebatur ». Si ita se res habuerit, vera Cl. Heineccii sententia, et præcipue in rei vindicatione hæc interrogatio usui venisse videtur, quia, qui actione personali, tutelæ, V. G. mutui, commodati, depositi, mandati, negotiorum gestorum, aut simili, obligatus erat, negare non poterat, se eum esse, a quo jus suum persequi actor deberet; ii vero, a quibus rem vindicabat actor, auctoritatem sæpe defugiebant, sive auctorem suum qui se defenderet laudando (1), sive dolo malo facientes, quo minus possiderent (2), quæ fraus demum SCto, pridie idus martias anno U. C. 881 ad propositionem D. Hadriani facto (3), inefficax fuit reddita: atque hæc eadem ratio est cur in actione noxali (4), damni infecti (5), de pauperie (6) (quæ personales sunt), item in actionibus, quas quis ut hæres sustinebat (7), illa interrogatio locum habuerit, quia quis negare poterat, servum qui noxam nocuerat, aut ædes a quibus ruina damnumve metuebatur, aut animal quod pauperiem fecerat, suum fuisse, vel etiam, se hæredem aut ex asse hæredem esse ejus, qui actione erat obligatus..... At potest alicui esse dubium, num recte vim vocis *auctor* sic, post alios, ceperim: equidem illud affirmare audeo; nam, licet ipsam nostram formulam, et quidquid ad veterem fori romani

(1) L. 6, § 5, π. de Act. empti; l. 63, § 1, π. de Evict.

(2) L. 27, § 3, π. de Rei vind. l. 36, pr. π. eod.

(3) Legitima SCii verba conservata sunt in l. 20, § 6, π. de hæc. pet. Primum autem de hæreditatis petitionibus scriptum, dein ad alias etiam actiones translatum fuit.

(4) L. 16, π. de Nox. Act. l. 6, 15, 16, 17 seqq. π. de Interr. in jur. fac.

(5) L. 10, l. 20, § 2, π. eod.

(6) L. 7, π. eod. l. 1, § 15, π. Si quadr. paup.

(7) L. 2, l. 3, l. 5, π. de Interr. in Jur.

usum pertinuit, ex JCtorum fragmentis superstitibus exsulare jusserint compilatores (1), supersunt tamen loca, ex quibus vocis *auctor* significatio satis dilucide explicari potest. « Auctor, ait Paulus (2), is est, a quo jus in me transit »; sive is sit venditor (3), sive defunctus rei possessor, a quo illa ad heredem transierit (4), sive alius quis a quo causam habemus, quique plerumque evictionem præstare, et litem de dominio sustinere aut ejus damnum resarcire debet (5), adeoque, « postulo anne fias auctor », significat, quæro, an tu es is, qui litem de dominio sustinebis..... Si vero falsa sit (ut fieri potest), quam feci, conjectura, et pateat, hanc interrogationem post manus conserctionem et constitutum possessorem rei litigiosæ factam fuisse, verisimilis omnino Doct. Branchu et Ampl. Wybonis est dubitatio. Interim tamen quoque constat, in rei vindicatione (6) hanc formulam fuisse in usu.

IIº Disserendi de sacramento hic locus esset, et inquirendum foret, quatenus a *sacramento sponsio* differat; sed de istis jam alii egerunt (7) abunde. Illud solummodo

(1) Supersunt nihilo minus ejus formulæ vestigia : d. l. 36, pr. π. de Rei vind. d. l. 1, § 15, Si quadr. paup. et in tit. de Interr. in Jure fac.

(2) L. 175, de R. J. ad quam vide Jae. Gothofred. Oper. Min. p. 1175.

(3) L. 4, § ult. l. 52, § ult. π. de Act. empti; l. 28, l. 51, pr. l. 64, § 2, π. de evict. l. 156, § 3, de R. J. Cicero Verrin. V, cap. 22. Vide Brisson. de V. S. voce *auctor*; Duker. de Lat. Vet. JCtorum, pag. 277.

(4) Dioclet. et Maxim. in cod. Hermog. tit. XI; Paulus Sent. lib. I, tit. 2, § 4.

(5) L. 6, § 5, π. de Act. empt. Vide Cel. Schulting. ad Pauli Sent. lib. V, tit. 20, pag. 471. Ex his quæ dixi apparet, imperite a Papiano Respons. tit. 32 (Jurisp. Antej. pag. 846) scribi *auctorem*, id est, *petitorem*.

(6) L. 20, § 1, π. de Interrog. in jur. fac. l. 36, pr. π. de Rei vind. Vide Cl. Schulting. Thes. contrav. Dec. XXXIII, § 4.

(7) Vide Hottom. ad Cie. pro Quint. cap. 8; Heinece. Antiq. Rom. lib. IV, tit. 6, § 25; Cl. Ernest. Clavi Cicero. v. *sponsio*; Bacchium ad Brisson. de Form. pag. 332, et quos ille laudat. Sacramenta vero et sponsiones mira con-

animadvertam, haud satis liquidum videri, an recte faciant VV. DD. quod illam formulam, « Q. N. T. S. Q. P. quando negas te sacramento quinquagenario provoco (1) », referant ad casum si se auctorem reus negaret (2). Etenim ex paulo supra disputatis apparet, me suspicari, illam sacramento provocationem fieri fuisse solitam, non quando reus se auctorem esse negabat, verum quum se rei litigiosæ dominum, in ipsa litis contestatione, dicebat; quæ mea suspicio absurda adeo videri nequit, quoniam testatur Festus (3), inventam esse hanc rationem, apud pontifices pecuniam deponendi (ex qua suam victor reciperet, victus amitteret), ob inopiam ærarii, ut inde aliquem redditum haberet, consumereturque rursus in sacris publicis. Jam vero quantus ille redditus foret, si reo demum se auctorem negante sacramento contenderent litigantes? nam, ut puto, plerumque se auctorem reus aiebat, aut certe auctorem defensoremq̃ suum laudabat. Præterea pluribus veterum testimoniis probari potest, non in his *præparatoriis* (veniam verbo latinæ dent aures) interrogationibus, sed de ipsa lite sacramento fuisse certatum, quod egregie, ni fallor, jam demonstravit Ampl. Wybo (4), quem mecum a trita huc usque via deflexisse non sine gaudio comperi. Duo tantum ab illo prætermissa adscribam Ciceronis loca. Primus hic

fidit Sigon. de Judiciis, lib. I, cap. 21. De more pecuniam apud pontifices deponendi, præter Brisson. et Guther. vide quoque Rævardum Protrib. cap. 10, Variarum lib. I, cap. 15, pag. 518; lib. II, cap. 18, pag. 519; lib. V, cap. 10, pag. 727.

(1) Est apud Valer. Prob. cap. 24.

(2) Est præterea apud Probam, capp. 18 et 29, sigla « S. N. S. Q. si negat, sacramenta querito », unde colligunt VV. DD. illam significare, « si negat se auctorem »; ego explicem, « si negat fundum esse petitoris ex jure Quiritium ».

(3) In v. *sacramentum*.

(4) De Inter. in Jure, cap. 8, pag. 114. In eadem etiam nobiscum sententia versari videtur Consult. Noordkerk. d. I.

est (1) : « Pugna, si me amas, nisi acuta ἀμφιβολία, nisi elegans ὑπερβολή, nisi παράγγελμα bellum, nisi ridiculum παρά προσδοκίαν, nisi cetera quæ sunt a me in secundo libro de Oratore per Antonii personam disputata de ridiculis, ἑταῖρα et arguta apparebunt, ut SACRAMENTO CONTENTAS, MEA NON ESSE ». Alter est (2) : « Quin etiam, si decemviri SACRAMENTUM IN LIBERTATEM injustum judicassent, tamen, quotiescumque vellet quis, in hoc genere solo rem judicatam referre posse voluerunt : » unde patet et de ipsa proprietate (MEA NON ESSE), et de ipsa status controversia (IN LIBERTATEM), non de auctoritate, sacramento fuisse certatum (3).

Sed anne tu dicis causa vindicaveris. Varia olim hujus loci fuit lectio, « sed anne tu dicis qui causa vindicaveris », « sed anne tu dic iis qui causa vindicaveris (4) ». Plures (5) VV. DD. legerunt, « sed anne tu dicis, qua causa vindicaveris ». Verum, post Victorium, Lambinum, et Cujacium (6), eam, quam posui, lectionem optimam judicavit Cl. Grævius. De origine et usu vocum *dicis causa* scripserunt An-

(1) Lib. VII ad Div. ep. 32, § 4.

(2) Pro Domo, cap. 29, in f.

(3) Nihil clarius verbis Asconii Pediani ad Cic. Verrin. I, cap. 9 : « Namque quum in rem aliquam agerent litigatores, et pœna se sacramenti peterent, poscebant iudicem, qui dabatur post trigesimum diem, quo dato deinde inter se perendum diem, ut ad iudicium venirent, denuntiabant, quo quum esset ventum, antequam causa ageretur, quasi per iudicem rem exponebant ». Patet, sacramento se petisse litigatores, quum in rem agerent (ergo in actionibus in rem), antequam iudex pedaneus daretur, i. e. post manus consertionem ; nam si illa vis simulata post sacramentum interpositum fieri fuisset solita, eam hic non præterisset Asconius.

(4) Vid. Cl. Grævium ad h. l.

(5) Vide Brisson. de Foru. lib. V, cap. 22, pag. 358, et Sigon. de Judic. lib. I, cap. 21, pag. 465, quem sequitur Heinecc. Antiq. Rom. lib. IV, tit. 6, § 25, in f.

(6) Observ. lib. V, cap. 33.

tonius Augustinus (1), Petrus Faber Arvernus (2), Franciscus Connanus (3), et omnium latissime Cel. Abrahamus *Wieling* (4). Quorsum autem hæc formula pertineat, quando et a quo in vindicatione adhibita fuerit, in tanta antiquitatis caligine, et monumentorum inopia (quum illa formula nobis aliunde, quod sciam, non innotuit, nisi ex hoc solo loco), difficile dictu videtur. Partem fecisse illam manuum consertionis, simile veri est.

Mulieres omnes, etc. Hac de re totis dissertationibus egerunt Ampl. Everhardus *Otto* (5), et Cel. Joannes Gottlieb Heineccius (6), quorum dicta repetere mei non est instituti (7).

Genera tutorum, etc. Non una de his tutoribus, qui in mulierum erant potestate, eruditorum fuit sententia (8); quippe Jctos exagitans Cicero ironiis suis ita omnia auxit, detorsit, alienisque caussis attribuit, ut Delphico natatore opus sit, qui rei, fallacis oblectæ et immersæ, veritatem detegat, atque fundo extrahat. In hanc opinionem jam fere omnes consentiunt (9). Mariti, in quorum manum uxores

(1) Emend. et Opin. lib. II, cap. 2, in f. (tom. IV Thea. Jur. Civ. Olton. pag. 1472).

(2) Consu. ad Cic. Acad. lib. I, cap. 3.

(3) Comment. Jur. Civ. lib. VII, cap. 3.

(4) Lect. Jur. Civ. lib. I, cap. 3. Conferri quoque possunt, quos ille magno numero laudat, Connanum præteritos, qui eleganter, ut pleraque, hoc argumentum perfractavit.

(5) In Dissertat. de perpetua feminarum tutela.

(6) In Exercitatione de marito tutore et curatore uxoris legitimo, cap. præsertim primo. (Est in opusculorum variorum Sylloge XXIV, p. 811 seqq.)

(7) Vide quoque Rævardum Variorum lib. I, cap. 10; Jos. Fern. *de Reter*, lib. I Miscell. cap. 5 (tom. VI Thea. Ampl. Meermannii, pag. 37). Magoum Schelling. ad Ulpiani fragmenta, tit. XI, § 1, pag. 594 (Jurisp. Antef.), et § 18, pag. 600.

(8) Varias opiniones percenset Ampl. Otto, d. l. § 16, p. 215 seqq.

(9) Hæc verisimillima conjectura maximè Jctorum debetur, qui eam primus proposuit Observ. lib. VII, cap. 11.

convenerant, quorumque adeo in potestate erant patriâ, iis testamento tutores dabant, qui, ne feminis nimium graves essent, indulgentes mariti-conjugibus suis testamento facultatem permittebant, quem vellent, tutorem eligendi, ita ut is, illarum arbitrio constitutus, severum haud indueret «Catonem, Tutorisve supercilium, patruive rigorem».

Senes ad coemptiones faciendas. Si ex omni antiquitate nullum esse locum dixerò, qui tot controversiis occasionem dederit, quam hic Tullii ex oratione pro Murena, nihil, quod a veritate alienum sit, affirmaturus mihi videor. Præter ceteras enim, quas aut examinavi, aut indicavi, ex hoc loco natas controversias, maxima de hac sacrorum coemptione inter summos viros orta lis est, quorum opiniones et argumenta recensere integri operis res foret. Primi ordinis eruditi, qui difficilem hanc tractarunt materiam, sunt P. Manutius, Salmasius, Gutherius (1), Gronovius (2), et qui hunc sequutus est Grævius: sed ne in nimiam niorem, singula exquirendo, hoc tironis crescat specimen, simpliciter, quid putem, profitebor, præsertim quoniam post diligentem sagacemque curam Cl. Francisci Caroli Conradi (3) novi hac de re quod afferam habeo nihil, veramque laudatissimi hujus viri sententiam esse existimo, quum ait (4): « Ut itaque, missis aliorum conjecturis, verisimilem rei tam obscuræ explicationem assequamur, videamus, quid Jctis agendum fuerit, ut, salvo jure pontificio, bona defuncti

(1) De Jure Pontif. lib. II, cap. 6 (tom. V Thes. Antiq. Rom.)

(2) De Pecunia Vet. lib. IV, cap. 7, pag. 300.

(3) In Dissertatione de Coemptionibus sacrorum interimendorum causam factis, quæ extat in tomo II Patrologorum, in quibus antiquitates et historia juris illustrantur.

(4) D. I. § 5, pag. 154. Optime idem, § 9, pag. 161, observavit, sonmi in arte critica viri J. F. Gronovii secessionem pugnare cum principe juris nostri regula, « qui hæres est, hæres manet ». L. 7, § 10, in f. π. de Minor. l. 83, in f. π. de hæc. inal.

patrisfamilias sine sacrorum onere possent ad hæredem pervenire; et apparet, inveniendum fuisse modum, quo bona ad hæredem non viderentur pervenisse morte testatoris. Hoc vero commenti genus utique procedebat, siquidem in posterum alius et ab hæredis persona diversus adhiberetur familiæ emptor; is dicis causa, et addita sacra lege, ut ille, qui in tabulis clausis scriptus esset, bona consequeretur, hæreditatem ære et libra sibi compararet. Ad hunc familiæ mancipem quum bona testatoris morte pervenissent, auctores erant Jcti, ut hæres in tabulis scriptus, si molestia sacrorum adstringi nollet, pecuniam, sive res, quæ essent in hæreditate, sibi ab emptore familiæ stipularetur, ac deinde ex stipulatione acciperet : quo vero fiebat, ut totum sacrorum onus maneret apud imaginarium hæredem, familiæ mancipem, qui quidem adhibitus erat senex orbis, capularis, et de hærede sibi exstituto parum sollicitus, qui certa pecunia ad impensam ferendam accepta, et lucello aliquo adpersus, sacra testatoris familiaria, secum interitura, administraret. Huic egregii viri sententiæ, quam plenius ideo verbis appingere malui, lubens subscribo, eamque omni ex parte defendendam suscipio.

Putarunt omnes mulieres, etc. Vix quisquam est, ut reor, qui in Ciceronis, quæ jam adscripsi, verbis omnem dolum (bonum, siquis velit), abesse affirmet. Si tamen invenitur, hanc certe de mulierum coemptionem facientium nomine iniquam culpa absolvere omnino non poterit. Noverat ille procul dubio, quænam de hujus consuetudinis ratione (quam temporis jam aboleverat antiquitas), sua ætate disputarent homines eruditi. Quanto rectius, quanto magis ingenue Plutarchus illius nominis primam originem explorat (1)? Optima hæc videtur ratio : Τοῖς δὲ νόμασι τοῖτοις (Γάιος, Γαίη), ἄλλας χρῆνται κοινοῖς εὖσιν, ὥσπερ οἱ νομικοὶ Γάϊον, Σχίων, καὶ Δωκιον Τίτιον, καὶ οἱ φιλόσοφοι Δίωνα καὶ Θέωνα παραλαμβάνουσιν (2).

(1) *Quæst. Rom. tom. II Opp. pag. 271, E.*

(2) *Vide Brissou. de R. N. pag. 73 (Opp. Min. pag. 326); Ant. Holzman.*

Judicet præterea, obsecro, attentus lector, num, quod probandum suscipit, probet orator; æquitatem enim quomodo in innocentissimo hoc exemplo reliquerint JCTi, non video. Si tamen, ut æquum est, Tullio parcere velintus, non sine ratione verebimur cum Grævio, « ne multis centonibus hic locus sit inquinatus ».

Statuere non potuisse, utrum diem tertium, an perendinum. Candorem hic tuum, Tulli! requiro. Non jurisconsultos accuses, sed illas XII tabulas, quas per Crassi personam omnium philosophorum libris ac bibliothecis præfers. Reperies ibi (1). SI QUID HORVM FVAT VNVM, IVDICI ARBITRVE REOVE, EO DIE DIFENSVS ESTO; et in alia Tabula (2): SI IVDIX ARBITERVE, IVRE DATVS, OB REM DICENDAM PECVNIAM ACCEPSIT, CAPITAL ESTO; item: SI VINDICIAM FALSAM TVLIT, PRÆTOR REI SIVE STLITIS ARBITROS TRIS DATO (3). Scilicet credere (4) quis posset, gravem aliquam inter JCTos agitatam fuisse controversiam, utrum *diem tertium*, an *perendinum*; *rem*, an *litem*; *judicem*, an *arbitrum* dici oporteret. Erraret is a via quam longissime, at erraret Tulliana δεινέτης delusus: irridet enim Cicero morem JCTorum, voces has fere ἰσθδυσάμους (5) conjungendi; « I. D. T. S. P. A. (6) in diem ter-

de Vet. R. N. pag. 283, et Ampl. D. van Alphen; urbis patris tribunali ab ætia, Dissertat. ad Scævola fragmentum parte II, cap. 2, § 34, p. 125.

(1) Tab. II. Vide Jæ. Gothof. Quat. Fontes J. Civ. pag. 57.

(2) Tab. IX Gothof. pag. 140.

(3) Tab. XII Gothof. pag. 158.

(4) In hac opinione, inter alios, versari videtur Brisson. de Formul. lib. V, cap. 3, pag. 349, et de V. S. voc. *arbiter* et *voc. res*. Prudentius de Formul. lib. V, cap. 5, pag. 351, ait: « Unde Cicero occasionem seu maledicti, seu joci arripuit, etc. »

(5) Vere ἰσθδυσάμους inquam, quia quæ plerumque pro synonymis habentur, aliquo tamen discrimine secerat in Græcia ostenderunt Ammonius et Erannius Philo; in Latinis post vet. Gramm. Ansonius Popma et alii. Qui exemplum e re præsentī petiit velut adeat Brissonium de V. S. in v. *arbiter*, et quid inter *judicem*, *arbitrum*que intersit patebit.

(6) Apud Valer. Prob. cap. 24, tantum est I. D. T. S. P. sed hic (vocem

tium sive perendinum adeste; J. A. V. R. S. L. Æ. D. (1) iudicem arbitrumve rei sive liti æstimandæ dabo; J. A. V. P. U. D. iudicem arbitrumve postulo uti des: sed an hoc Jctorum; an romanorum, an omnium, qui legibus utuntur, populorum crimen est? Hanc quidem peritorum consuetudinem ex ipsis Legg. XII Tabb. originem duxisse, paulo supra posita fragmenta ostendunt. Est autem omnium fere legislatorum mos, ne per fallaces interpretationes leges suæ eludantur, omnes voces synonymas (2) ita coniungere, ut nullis argutiis, nullis calumniis, earum verbis vis fieri queat; et præterea fatendum ex ipso gentis genio hanc Jctorum consuetudinem fuisse ortam, quandoquidem Romani anxiam admodum in omnium negotiorum formulis concipiendis adhibuerunt curam, neque adeo mirandum, hæc curam in legibus condendis, atque in illarum interpretatione, præcipue fuisse adhibitam. Bina tantum exempla adscribendi detur venia; unum ex Scto de *Bacchanalibus* petitur (3), ubi in medio hæc sunt verba: NEQVE. VIRVM. NEVE. NVLIEREM. QVIQVAM. FECISE. VELET. NEVE. POSTHAC. INTER. SED. CONJOVRAVISE. VELET. COMVOVISE. NEVE. CONSPONDISE. NEVE. COMPROMISISE. VELET. NEVE. QVISQVAM. FIDEM. INTER. SED. DEDISE. VELET. Alterum ex lege Quinctia de *Aquæductibus* (4): QVICVNQVE. POST. HANC. LEGEM.

adeste addens), et supra, in siglis formandis meo qualienque egi arbitrato, quom exempla modo, ex rei indole petita, essent proponenda.

(1) Apud Valer. cap. 1 et cap. 24, est « A. L. Æ. arbitrium liti æstimandæ. A. L. E. arbitrium liti examinandæ, vel existimandæ ».

(2) L. 27, § 16, π. ad L. Aquil.

(3) Existat in Livii editionibus recentioribus ad ann. U. C. 561. Lib. XXXIX, cap. 18, ante Ciceronem editionis Gronovianæ, et in Terrassonii Monumentis veteris Jurisprudentiæ romanæ, subjectis Historiæ Jurispr. Rom. gallicæ scriptæ, pag. 3.

(4) Petita hæc lex est ex Frontino de *Aquæductibus* lib. II, et exhibetur a Terrassonio d. l. pag. 15.

ROGATAM. RIVOS. SPECVS. FORNICES. FISTVLAS. TVBVLOS. CASTELLA. LACVS. AQVARVM. PVBLICARVM. QVAE. AD. VRBEM. DV-
CVNTVR. RARVMVE. QVAN. SCIENS. DOLO. MALO. PORAVERIT.
RVPERIT. FORANDA. RVNPENDAVE. CVRAVERIT. PEIOREMVR. FE-
CERIT. QVOMINUS. EAE. AQVAE. RARVMVE. QVA. IN. VRBEM. ROMAM.
IRE. CADERE. FLVERE. PERVERNIRE. DVCI. POSSINT. QVOVE. MINVS.
IN. VRBE. ROMA. ET. IN. IIS. AEDIFICIIS. QVAE. VRBI. CONTINEN-
TIA. SVNT. ERVNT. IN. HIS. HORTIS. PRAEDIIS. LOCIS. QVORVM.
HORTORVM. PRAEDIORVM. LOCORVM. DOMINIS. POSSESSORIBVSVE.
AQVA. DATA. VEL. ADTRIBVTA. EST. VEL. ERIT. VT. SALIAT. DI-
STRIBVATVR. DIVIDATVR. IN. CASTELLA. LACVS. INMITTATVR. IS.
P. R. C. MILLIA. DARE. DAMNAS. ESTO. etc. Huic profecto SCto
scribendo, huic legi ferendæ, præfuerunt fraudulentis isti
formularum cantores, qui dubitarunt, utrum *compromit-
tere*, an *conspondere*, an *fidem dare*, *fistulas* an *tubulos*,
cadere an *fluere*, *pervenire* an *duci*, *hortos* an *prædia*, di-
cendum foret. Sciebas, Marce optime, sciebas non optima
fide illam te culpam JCtis exprobrare, quam et tuam et
totius tuæ reip. esse omnes agnoscunt. Si ita agier oportet,
oratorias etiam tuas συνενομαίης atque ἱερίνοιας irrideamus.
«Quemadmodum discessu meo, ais (1), frugum inopia,
fames, vastitas, cædes, incendia, rapinæ, scelorum impu-
nitas, fuga, formido, discordia fuisset, sic reditu meo uber-
tas agrorum, frugum copia, spes otii, tranquillitas animo-
rum, judicia, leges, concordia populi, senatus auctoritas,
mecum simul reducta videantur; sive egomet aliquid adventu
meo, consilio, auctoritate, diligentia, pro tanto beneficio,
P. R. præstare debui, præsto, promitto, spondeo». Dubitas
nimirum, hominum facundissime, num *frugum inopia* an
fames, *vastitas* an *cædes*, *ubertas* an *frugum copia*, *otium* an
tranquillitas, *promitto* an *spondeo* dici oporteat! Lepidissime
cantos istos legum peritos comedendos et deridendos om-

(1) Exemplum hoc, ex pluribus electum, est in oratione pro Domo,
cap. 7, in f.

nibus propinas, et ipse, patria pleraque (1) tua instituta ei, quam tibi fingis, reipublicæ edens non perituro insculpta marmorì, misellorum istorum morem sequeris (2). Quin Tulli! JCtos vituperans pravam ipse consuetudinem deserat, et, ut vetus est dictum, « Ex vitio alterius sapiens emendes tuum ». Sed nimium properare, et messi, dum in herba est, falcem me immittere animadverto. Ciceronis enim in hac caussa auctoritatem exactius mihi perpendendam proposui capite sequenti, ad quod jam progredior.

CAPUT SECUNDUM.

Queritur primo, sitne Cicero in JCtorum numerum referendus? A definitione JCti tota pendet controversia; nam, ut post Democritum (3) optime Noster (4) ait « nisi inter eos, qui disceptant, convenit, quid sit illud, de quo ambigitur, nec recte disseri, nec umquam ad exitum perveniri potest ». Cl. Schultingius quippe, scientiam juris naturalis et publici, qua romanus philosophus (legem divinam Philosophia complectitur) excelluit, magno opere prædicans (5), illum, opinor, sibi in Tullio JCtum effinxit, qualis describitur ab Ulpiano (6), « boni et æqui sacerdos, justitiam colens, æquum

(1) Testatur huc ipse Cicero de Legg. lib. II, esp. 10.

(2) Jungit quippe (de Legg. lib. II, c. 8 seqq.) « ad eam rem et rationem, decore gratæque hostiæ, injusta, nefasta, vitiosa, et dura, irrita et infesta (lib. III, cap. 3), soboles et familias, etc. »

(3) Apud Sext. Empir. lib. VII, adv. Mathem. § 135, pag. 399.

(4) In Oratore ad Brutum, esp. 33, junge de Offic. lib. I, cap. 2, in fin. de Fin. lib. II, cap. 2.

(5) D. I. pag. 265 seqq.

(6) L. 1, § 1, π. de J. et Jure. Similiter Cunnanus Comm. Jur. Civ. lib. I, esp. 15: « Si JCtum recte definire velimus, non alium esse dicemus, quam virum bonum juris æquitatisque constituendæ idoneum ».

ab iniquo separans, licitum ab illicito discernens, bonos non solum metu pœnarum, verum etiam præmiorum exhortatione efficere cupiens, veram philosophiam, non simulatam, affectans. Ast Ill. Præses, et qui cum illo sentiunt, eam oratori doctissimæ juris peritiam fuisse negant, ut in illum convenerit definitio, qua ipse, sub Antonii larva, JCtorum muneri hos posuit terminos: « Id faciam, inquit (1), quod in principio fieri in omnibus disputationibus oportere censeo; ut, quid illud sit, de quo disputetur, explanetur, ne vagari et errare cogatur oratio, si ii, qui inter se dissenserint, non idem esse illud, quo de agitur, intelligent... Sin autem quæreretur, quisnam jurisconsultus vere nominaretur; eum dicerem, qui legum et consuetudinis ejus, qua privati in civitate uterentur, et ad respondendum, et ad agendum, et ad cavendum, peritus esset, et ex eo genere Sex. Ælium, M. Manilium, P. Mucium nominarem. Hunc, ni fallor, in nostra quæstione JCtum intelligere oportet, quia agitur de jurisperito, qui majorem legum et consuetudinum patriarum scientiam acquisivit, quam ut orator et patronus solummodo dici possit; sin talis intelligitur, cum Bynkershæcio plane sentio; etenim, etiamsi Cicero inter necessarias oratori dotes juris civilis notitiam (2) desideret, et « numquam (3) ita se ad dicendum dederit, ut jûs civile contemneret », abunde tamen ex iis, quæ Antonium (4) disputantem inducit, apparet, eum sic sensisse, « juris civilis neque omittendum esse studium oratori, nec penitus appetendum »; nam (ut ait, antiquæ elegantiae idoneus imitator (5), Julius Severianus), « nec rudis esse debet orator,

(1) De Oratore, lib. I, cap. 48.

(2) Bruto, cap. 93, quibus jungit, quæ Crassus disputat de Orat. lib. I, cap. 36 seqq. item de Inventionem, lib. I, cap. 5. Schulting, d. l. p. 247.

(3) De Legg. lib. I, cap. 4.

(4) De Orat. lib. I, cap. 55 seqq.

(5) In Proœmio ad Desiderium, præmisso Synomatibus, sive Præceptis

et, si se multum juris scientiæ dederit, plurimum de cultu orationis atque impetu amittet». Præter ista, unum tantum annum Q. Scævolæ operam dedit (1), et postea ita se foro et *ambitioni* (2) addixit, ut nullum, nisi *subsecivas aliquas horas* (3), reliquum tempus haberet, quod philosophiæ studio impenderet. Quid multa? Humiliores juris partes, de quibus nihilo minus populo respondendum erat, ipse se contemnere (4) profitetur, et alibi ait (5): «Nihil hoc ad jus; ad Ciceronem, inquiebat Gallus noster, si quis ad eum tale quid retulerat, ut de facto quæreretur». De jure interrogabantur periti, de facto oratores, ad quos omnes controversiæ «ab iis, quorum negotium erat, consultæ et exquisitæ (6) deferrebantur»; et hac de re, ut in Augurali, sic etiam in civili prudentia, «quæ una cum populo didicerat (7), quæque sæpe in concionibus responsa erant», ita noverat, ut «in jure civili (8), præsertim, quum in causis, et in negotiis, et in foro contereretur, satis instructus esse potuerit, ad hoc duntaxat, ne in patria sua peregrinus atque advena esse videretur» (9).

artis rhetoricæ summam collectis. Exstat pag. 302 seqq. inter Rhetores Latinos editos a F. Pithæo.

(1) Colligitur hoc ex Broto, cap. 89: nam sit: «Consequenti anno Q. Varius sua lege damnatos excoesserat. Ego autem juris civilis studio multum operæ dabam, etc.» mox addit: «Hic sono proximos, Sulla consule et Pompeio, fuit... eodemque tempore totam me Philoni, Academiæ præcipi, tradidi».

(2) Aesd. lib. I, cap. 3; de Orat. lib. I, cap. 1; ad Att. lib. I, ep. 10. •

(3) De Legg. lib. I, cap. 3.

(4) Ibid. lib. I, cap. 4.

(5) Topic. cap. 12.

(6) De Oratore, lib. I, cap. 58.

(7) Pro Domo, cap. 15.

(8) De Orat. d. I.

(9) Quia præterea miretur, virum ingeniosum, etiam legum prorsus antea imperitum, nonnihil ex jure civili addidisse, postquam et prætor repetundarum pecuniis fuisset, magnamque provinciam pro consule administrasset.

Verumtamen non est, quod dicat Ampl. Bynkershoek, Tullium (1) «profecto Ictum esse vel haberi noluisse, si hunc ipsum, satis alioquin plenum sui, interrogemus testem»: capax namque ingenium omnia studia complecti, et uno quasi vineulq copulare auebat. Eloquentiæ, doctrinæ, et poetices laudem consequutus, historiam suæ (2) patriæ contexere in animum induxit, et, ne quid scientiarum orbi deesset, geographica (3), dialectica (4), et de sacro jure commentarium (5), scribere instituit. Unum restabat jus civile. Illam sibi pariter gloriam vindicandi vehementi desiderio flagrabat Cicero, et, si bene Quintilianum (6) intelligamus, de hac quoque arte librum inchoauit. Verum, quum varii, sive publici, sive privati, labores, satis ad id otii vix concederent, res intra propositum stetit. «Ego ætatis (7) vacationi confidebam, quum præsertim non recusarem, quo minus more patrio, sedens in solio, consulentibus responderem, senectutisque non inertis grato

(1) Opusc. pag. 85.

(2) De Legg. lib. I, cap. 2; Plut. pag. 881, D. jonge ad Att. lib. II, ep. 8; lib. XVI, ep. 13.

(3) Ad Attic. lib. II, epist. 4.

(4) Topiq. cap. 2.

(5) De Angulis scilicet, cujus libri pancula verba supersunt apud Charisium; vide Fragm. Cicer. pag. 1412, edit. Gronov. Antea se in jure angurum scrutando minime curiosum fuisse dixerat; pro Domo, cap. 15. Junge ad Div. lib. III, ep. 9 et 11; Schult. de Jurispr. Cic. pag. 266.

(6) Lib. XII, cap. 3, pag. 1067: «M. Tullius non modo inter agendum nunquam est destitutus scientia jura, sed etiam componere aliqua de eo coepit». Turnebus ista de libris de Legibus et de Rep. interpretatur (ad Quint. d. l.) et testatur (in fine argumenti librorum de Legibus) priores hos in codice MS inscriptos fuisse, «M. Tullii Ciceronis liber de jure civili et legibus»; sed rectius (ibidem) sit, Quintilianum potius sensisse de libro de jure civili in artem redigendo, quem testem adducit Gell. lib. I, cap. 22: nam jus civile nondum in ordinem fuisse redactum sæpius queritur Tullius, Vide Schult. pag. 279; Bynkersb. pag. 88; Baechlin Hist. Jur. lib. II, cap. 2, sect. 4, pag. 248.

(7) De Legg. lib. I, cap. 3.

III. Cic. pars secunda.

atque honesto fungerer munere; at, non idoneam sibi huic respondendi cavendique muneri scientiam esse, optime noverat: « Quam ob rem (1), quo me vocas? aut quid hortaris? ut libellos conficiam de stillicidiorum ac de parietum jure? aut ut stipulationum et judiciorum formulas componam? » Alia in oratore, alia in jurisconsulto, stricte sic dicto, peritia requirebatur, aut testis est Tullianus Crassus (2). « Senectuti vero celebrandæ et ornandæ quod honestius potest esse perfugium, quam juris interpretatio? Equidem mihi hoc subsidium jam ab adolescentia comparavi, non solum ad caussarum usum forensem, sed etiam ad decus atque ornamentum senectutis, ut, quum me vires (quod fere jam tempus adventat), deficere cœpissent, ista ab solitudine domum meam vindicarem (3). »

Quum igitur Servius, cujus in scribendo « elegantiae et subtilitati se facile cedere, nec hoc ἀρετὴν ὑπερβῆναι », dicebat (4) Marcus noster, juris illi peritia antecelleret, quidam contra jus civile et omnes JCtos stomachus ejus motus videtur (5); nam, ut, mox demonstrare conabor, non adversus solum Sulpicium, ipso adversario judice criminis innocentem, sed contra universum JCtorum ordinem, totamque jurisprudentiam, instructa fuit ista, quam evertere studemus, machina. Si quis autem dubitet, an re vera alibi quoque justi-

(1) De Legg. lib. I, cap. 4.

(2) De Orat. lib. I, cap. 45.

(3) Multa præterea, ut Ciceronem jurisconsultum, stricta sive dictum, fuisse probent, afferunt VV. DD. ut e. c. quod a cœna rediens Trebatio, qui inter scyphos illi illoserat, et nullum JCtum dixerat scripsisse, « quod furtum antea factum esset, furti recte agere posse heredem », tribus statim auctoritatibus dicta sua, licet bene potius, probavit (ad Div. lib. VII, epist. 22); vide Selmi. p. 282. Sed quis, vel mediocriter in scientia aliqua versatus, ubi quid acutu opus sit, in libris, instructæ præsertim bibliothecæ, exquirere illud nequeat? Consummata certe peritia minime, ut id possit, necessaria videtur.

(4) Ad Div. lib. IV, epist. 4.

(5) « Itaque, si mihi, homini vehementer occupato, stomachum moveritis, triduo me jurisconsultum esse profitebor », pro Murena, cap. 13.

tiae æquitatisque sacerdotibus iniquior fuerit homo urbanitatis amans, perpendat pauca hæc ex multis exempla: « Jurisconsulti (1) sive erroris objiciendi causa, quo plura et difficiliora scire videantur, sive, quod similis veri est, ignoratione docendi... sæpe quod positum est in una cognitione id in infinita dispartiantur »; quibus verbis addi possunt, quæ in Sævolas ibidem sunt dicta, quæque capite hujus speciminis quinto exactius tractabimus. Hos etiam in secundo de Oratore libro perstringit, quum sub Antonii persona ait (2): « istam oscitantem et dormitantem sapientiam Sævolarum et ceterorum beatorum otio concedamus »: neque aculeo carent, quæ idem Antonius, audiente ipso Q. Mucio pontifice, in L. Crassi Tusculano disputabat, quamvis hujus Crassi sermo Antonii dictis quoddam quasi *avidever* additum esse videatur. Callide scilicet id egit Cicero, ut juris quidem notitiam oratori necessariam esse ostenderet, sic tamen, ut legum petitia per se spectata humilis tenuisque scientia, atque facultatis oratoriæ pedissequa, duntaxat habenda foret: « Ita (3) et tibi jurisconsultus ipse per se nihil, nisi leguleius quidam cautus et acutus, præco actionum, cantor formularum, auctor syllabarum ».

Ut autem hæc pro Murena oratio omnes criminationes complectitur, quas umquam JCtis exprobravit Tullius, ita etiam istæ de jurisprudentiæ dignitate detrahendi conatus præcipuus ejus loci, quem tractamus, fuit finis: « Itaque dignitas in ista scientia consularis numquam fuit, quæ tota ex rebus fictis commentitiisque constaret »; et mox: « dicendi consuetudo longe et multum istæ vestræ exercitationi ad honorem antecellit ». In primo de Legibus (4) libro dicitur, « quid tam exiguum, quam est munus hoc eorum qui consuluntur »; eadem in hac satyra repetuntur: « tenuis est

(1) De Legg. lib. II, cap. 19.

(2) De Orat. lib. II, cap. 33.

(3) Ibid. lib. I, cap. 55.

(4) Lib. I, cap. 4.

scientia, res sunt parvæ, prope in singulis literis atque interpunctionibus verborum occupatæ. In responsis suis, quæ editis libris posteritati conservabant prudentes, nomina consulentium addebant, ne forsitan fictas causas agere, et inanem operam jactare viderentur. Morem hunc reprehendit orator: « Perpetui (1) juris, et universi generis quæstio, non hominum nomina, sed rationem dicendi, et argumentorum fontes desiderat: in quo etiam isti nos jurisconsulti impediunt, a discendoque deterrent. Video enim in Catonis et Bruti libris nominatim fere refefri, quid alicui de jure viri aut mulieri responderint; credo, ut putaremus, in hominibus, non in re, consultationis, aut dubitationis causam aliquam fuisse. Eadem in nostra oratione est reprehensio: « In omni denique jure civili æquitatem reliquerunt, verba ipsa tenuerunt; ut, quia in alicujus libris, exempli causa, id nomen iuvenerant, putarunt, omnes mulieres, quæ coemptionem facerent, Caias vocari. Innocui ridentur judices pedanei, quia certis formulis, minus forte necessariis, in sententiis suis utebantur. « Frustra (2) judices solent, quum sententiam pronuntiant, addere, si quid mei iudicii est; si enim non fuit eorum iudicii, nihil magis, hoc non addito, illud est iudicatum, quod iudicat sensus. Eadem Actorum in respondendo hic est culpa: « Neque tamen quidquam, tam anguste scriptum est, quo ego non possim, quæ de re agitur, addere (3). » Ex quibus locis quum constet, nullam occasionem legum peritos arguendi

(1) De Orat. lib. II, cap. 33.

(2) De Fin. lib. II, cap. 12.

(3) Similia plura colligi possent. Facilem scientiam esse jurisprudentiam persuadere conabatur. (Vide Cl. Schul. de Jur. Cic. pag. 253.) « Si esset ista cognitio juris magna ac difficilis, etc. » Item: « Omnia sunt posita ante oculos, collocata in usu quotidiano, in congressione hominum atque in foro, etc. » de Orat. lib. I, cap. 41 et 43. Eadem in nostra oratione habentur: « Difficilis, autem res ideo non putatur, quod et perpaucis et minime obscuris literis continetur, etc. »

amississe Tullium, quid de hac oratione, in qua omnes istae accusationes una quasi tabella sunt comprehensae, statuendum sit, facile apparet.

Sin tandem ad ipsam judicii questionem attendamus, tota Tullii ratio clarissime elucet. Ambitus criminis postulabatur Murena. Quaestio igitur erat, num largitionibus populum corrupisset? sed accusatores ita suam accusationem instituerant, ut tres essent ejus partes; quarum una in reprehensione vitae a reo actae, altera in contentione dignitatis, tertia in criminibus ambitus versaretur. Contra viros summos atque integerrimos causa dicenda, omniaque nobilitatis virtutisque ornamenta Servio, qui una cum Murena consulatum petierat, concedenda erant. Nihil restabat, nisi sola de dignitate et meritorum magnitudine contentio. In hac jurisprudentiae et militaris artis comparatione periti probabili colore irrideri poterant, et, ut Catonis auctoritas minueretur, stoica philosophia, cui parum favebat orator, commode exagitari (1). Optatam tandem explendi animi occasionem arripuit patronus callidus. Ridicule et stomachose totum jus civile elevavit, ac, licet objectis criminibus Sulpicium minime affinem esse novisset, hunc nihilo secius aliquo sale adspargendum putavit. Brutum alicubi dicentem fecit: «Quum ex (2) tua oratione mihi videor bene Crassum et Scaevolam cognovisse, tum de te et de Ser. Sulpicio cogitans, esse quamdam vobis cum illis similitudinem judico». Jam vero Curii causam contra Scaevolam (3) familiarem

(1) Vide Cl. Schult. de Jurispr. Cic. pag. 251.

(2) In Bruto, cap. 40.

(3) De Orat. lib. II, cap. 54. Pulchram in Bruto, cap. 53, de oratione, quam Crassus habuit, nobis narrationem reliquit Cicero. Multa Scaevola, qui strictum jus, et testamenti ipsa verba tuebatur, de conservando jure civili disseruerat: at Crassus, aequitatem defendens, ab adolescente delicto, qui in litore nublans scalmum reperisset, oh eamque rem aedificare navem concupivisset, exorsus est; similiterque Scaevolam ex uno scalmi captionis veni-
tuncviale judicium hereditatis effectisse dixit. Vid. orat. pro Caelina, cap. 18.

suum ita egerat Crassus, ut tota redundaret hilaritate quadam et joco, illoque facetiarum genere, in quo nulli aculei contumeliæ inorant, disputationem illam luderet, atque eo modo adversarii dignitati parceret. Hoc sibi magni oratoris exemplum pari casu imitandum putavit Cicero, ac Servium Catonemque lepidis dictis sic pupugit (1), ut non ipsorum, sed ejus, quod sequerentur, scientiæ generis, res agi videretur; ubi ab altera parte illud consilium intendeat, ut (quod semper (2) in orationibus studebat) coronam deleat, atque judicum animos laxaret, et a severitate ad hilaritatem risumque traduceret. Omni suo artificio hac in causa usus est, omnesque oratorias fallacias adhibuit, Hortensium, sibi in Murenæ defensione socium, superare tanto studio conatus, ut vigiliis et meditatione confectus inferior æmulo esse videretur (3).

His ergo rationibus perpensis, quas ex ipsius potissimum Tullii scriptis plerasque duximus, quis demum, veritati æquitatiue non prorsus inimicus, JCtis ex ista oratoris satyra immeritam culpam impingat, quasi mortalium fuissent ambitiosissimi, iniquissimi, crudelissimi, ac jurisprudentiæ romanæ unicus hic fuisset finis, ut miseræ plebis, variis formulis et solemnitatibus irretitæ, bona, fortunæ, facultates, honores, ad patricos callidosque peritos, tamquam in communem voraginem, confluerent? Tanta nimirum in testimonio adversarii est auctoritas! Equidem mirari satis non possum doctissimorum virorum, quam Ciceroni habent, fidem; nam, etiamsi demus nullam illi voluntatem fuisse prudentes et Sulpicium carpendi aut irridendi, an oratori, an homini erroribus obnoxio, eo usque credendum est, ut protinus omnia ejus verba, velut totidem veridici Apollinis oracula, accipiantur, et universo severissimorum hominum

(1) Quintil. Inst. Orat. lib. XI, cap. 1, pag. 976.

(2) Idem lib. XII, cap. 10, pag. 1097.

(3) Plot. tom. I, pag. 878, D

ordini, propter solius hujus viri accusationem nullo teste probatam, turpissimæ infamiæ nota inuratur, illudque præsertim, quum pateat falsum esse totum crimen, et adversus innocentes confictum, ipsumque accusatorem alio tempore plane contraria dixissè, ac denique eum facti sui et pœnituisse, et puduisse?

Omnia hæc singulatim confirmabo; sed antea, ne nihil agere et cum larvis pugnare videar, paucis disceptare liceat, utrum vere dixerit Cl. Schultingius(1), contra jurisperitos, veterum superstitionum tenaces, et talem pœnam commeros, minime autem adversus ipsum jus civile « directam fuisse illam orationis partem »; quod si verum foret, crimina ista refellere tanti nostra non interesset: quid enim ad nos attinet, plebemne sibi, nec ne, obstrictam tenere voluerint consulti, dummodo nulla inde juri nostro labes adpersa fuerit? Sed aliter se res habet, aliudque eventus, et, quæ ex hac oratione ducuntur, argumenta docent. Et primum sumit vir Cl. quod probandum ante fuerat, ob verborum et solemnitatum curam culpandos fuisse prudentes: innocentes certe illos hac parte demonstrare annitar. Dein ipsum jus civile hæc ironia appetitum fuisse, manifestum orationis consilium est argumento, qua id egit Cicero, ut jurisprudentiam præ militari arte et eloquentia abjectam esse, et tenuem scientiam ostenderet; maxime vero contra Schultingium faciunt ipsa oratoris verba: « Primum dignitas in tam tenui scientia quæ potest esse; res sunt parvæ, prope in singulis literis atque interpunctionibus verborum occupatæ. Deinde, etiamsi quid apud majores nostros fuit in isto studio admirationis, id, enuntiatis vestris mysteriis, totum est contemptum et abjectum ». Ac tandem, quamvis nihil in ipso jure reprehendisset Cicero, si vel saltem ea, quæ de Jctis dicuntur, vera fuissent, actum, medius Fidius! de universa foret jurisprudentia; nam, si illi, a quibus ortum

(1) De Jurispr. Cic. pag. 251, et pag. 278.

est jus civile, homines fuerunt stulti et fraudulentī, necesse est, ut dolosa, futilis, et ridicula illa quoque sit scientia, qua, tamquam instrumento, usi fuerunt, ut suæ malitiæ et dementiæ satisfacerent. « In omni jure civili æquitatem reliquerunt, verba ipsa tenuerunt ». Injusta ergo tota Romanorum est jurisprudentia, in qua sola *verba* remanserunt, æquitas est sublata; quippe, ut vere Lactantius (1), « duobus justitiæ fontibus, pietate et æquitate, immutatis, omnis virtus et omnis veritas tollitur, et ipsa justitia remigrat in cælum ».

Ne iniqua idcirco macula juri romano amplius inuratur, oratori nullam hic fidem habendam, planum facere operæ erit pretium (quod in Prolegomenis meis partim jam præcepi): « Ob nimium gloriæ amorem, atque ut facultati suæ oratoriæ frena laxaret, decorum sæpe abjecisse Tullium », testis est Plutarchus (2), qui si forte recusetur, ipse adversarius noster citari contra se potest. « Orationes, inquit (3), multitudinis judicio probari volebamus; popularis est enim illa facultas, et effectus eloquentiæ est audientium approbatio »; ac de jocis oratoriis agens (4): « Perspicitis, ait, hoc genus quam sit facetum, quam elegans, quam oratorium, sive habeas vere quod narrare possis, quod tamen est mendaciunculis adspargendum, sive fingas »; quæ verba si bene quis consideraverit, minime mirabitur, quod cap. II dixi, fabulam mihi videri quidquid de occultatis notis, ne actionum formulæ detegerentur, nobis narrat Cicero... Immo non tantum *mendaciuncula confingere*, sed etiam contrarias

(1) Div. Inst. lib. V, cap. 15.

(2) Tom. I, pag. 873, B.

(3) Tusc. Disp. lib. II, cap. 1.

(4) De Orat. lib. II, cap. 59. Huc etiam pertinet illud ex oratione pro Mar. cap. 9: « Atque hæc, quamquam præsentem L. Lucullo loquor, tamen ne ab ipso propter periculum nostrum concessam videamur habere licentiam fingendi, publicis literis testata sunt omnia ».

ille causas tueri, contrariarum sententiarum patrocinium suscipere nihil fuit reveritus, quoniam *sontibus opitulandum* (1), et juvenili ætati (2) *laudi dandum* esse existimabat, « etiam si in minus firmis causis hominum periculis non deesset ». Hanc ob rem Catilinæ (3) auxiliari aliquando cogitavit, et, quum pro Scamandro, qui a Cluentio beneficii reus agebatur, antea dixisset, hunc eundem dein Cluentium a sociis Scamandri eodem crimine accusatum defendit, beneficii culpam in Scamandrum retorquens, atque ea occasione illis verbis se excusans, quibus in Prolegomenis usi fuimus (4): « Errat vehementer, si quis in orationibus nostris, quas in judiciis habuimus, auctoritates nostras consignatas se habere arbitratur. Omnes enim illæ orationes causarum et temporum sunt, non hominum ipsorum, ac patronorum; nam, si causæ ipsæ pro se loqui possent, nemo adhiberet oratorem; nunc adhibemur, ut ea dicamus, non quæ nostra auctoritate constituentur, sed quæ ex re ipsa

(1) Ad Div. lib. IV, ep. 13, § 10.

(2) Pro Cluentio, cap. 19.

(3) Ad Attic. lib. I, ep. 2, qua cum conf. est orat. pro Cælio, cap. 6: in f. « Dixit Cicero pro Gabinio et P. Vatinius, inimicissimis antea sibi hominibus, et in quos orationes etiam scripserat ». Quintil. Inst. Orat. lib. XI, c. 1, p. 977. Conf. Val. Max. lib. IV, cap. 2, ex. 4.

(4) § IV in fin. Ennumeraverat in quidam sua oratione Cicero judicia, in quibus pecunia versata fuerat, atque inter ea judicium Junianum, quo damnatus fuerat Oppianicus, quodque a Cluentio corruptum ferebatur. Contrarium jam illi defendendum erat. « Difficillior ei ratio in judicio Cluentiano fuit, quum Scamandrum necesse haberet dicere nocentem, cujus egerat causam. » Quintil. d. l. Omnino conferenda sunt, quæ de eodem judicio Cluentiano, et C. Fidiculanio Falena, habentur pro Cæcina, cap. 10, in f. et pro Cluentio, cap. 37, atque de oratoris fide constabit. Hæc etiam Ciceronis verba adde (de Orat. lib. II, cap. 7): « Oratoris autem omnis actio opinionibus, non scientia continetur: nam et apud eos dicimus, qui nesciunt, et ea dicimus, quæ nescimus ipsi. Itaque et illi alias aliud iisdem de rebus et sentiunt, et judicant, et nos contrarias sæpe causas dicimus, non modo ut Crassus contra me dicat aliquando, aut ego contra Crassum; quum alterutri necesse sit falsum dicere; sed etiam ut uterque nostrum eadem de re alias aliud defendat,

causaque ducantur». Paucis hæc complectitur Asconius (1): «Frustra, inquit, calumniantur Ciceronem homines, et modo eum sestertium milliès dicunt repetere, modo quadringenties... Cur id fraudi sit Ciceroni, quum ad tempus oratorum dicta proferantur?» Lepidam ex Chæronensi philosopho historiam hic adungere fas sit: «Quum (2) Numatij aliquando causam egisset *Noster*, isque iudicum sententiis absolutus postea, Tullii familiarem, Sabinum accusaret, ita hic excanduisse dicitur, ut in ista verba eruperit: Tu scilicet, Numati! illo te crimine tua opera tuaque liberasti innocentia, non quod ego multam caliginem tribunalis offunderim lumini! Idem (pergit Plutarchus), M. Crassum multis magnisque laudibus pro rostris ornaverat; mox, paucis interjectis diebus, illi quum illuderet, dixit hic: Ain' vero? tune iste homo es, qui me haud ita pridem ex hoc ipso loco magnifice laudasti? Recte (respondit orator)! turpe nimirum, exercitii et commentandi gratia, argumentum declamitans».

Quam brevissime potui, nonnulla argumenta proposui, quibus constet, quantum ponderis habeat Tullii, ut oratoris, testimonium. Huic vero in Jctos ironiæ eo minus credendum est, quod a Sulpicio, qui jurisprudentiæ dignitatem copiose ornateque prædicaverat, provocatus in certamen videretur: ipse autem fatebatur (3), «sæpe se aliquid dicere, non studio adductum, sed contentione dicendi aut lacessi-

quum plus uno verum esse non possit. Ut igitur in ejusmodi re, quæ mendacio nixa sit, quæ ad scientiam non sæpe perveniat, quæ opiniones hominum et sæpe errores annectatur, ita dicam, si causam putatis esse, cur audistis». Verissima hæc profecto sunt verba: idem enim is Crassus, qui in Cælii causa æquitatem contra Scævola defendebat, in Oratiæ causa strictam jus urisit, et Antonius æquitatem fuit tuitus. De Offic. lib. III, cap. 16.

(1) Ad Divin. in Cæcil. cap. 5, in f.

(2) Tom. I, pag. 873, C.

(3) Pro Plancio, cap. 14. «Faciunt, quod viri fortissimi solent, læsi dolent, irati efferuntur, pugnant lacessiti»; pro Cælio, cap. 9.

tum». Nunc videamus, utrum Ciceroni, tamquam homini erroribus obnoxio, sine ullo veritatis examine fidem habere oporteat. Equidem, quam excelsæ de summo viro sentiam, ex iis, quæ antea scripsi, manifestum esse reor, nec sine ratione dixisse Lactantium (1): «quis veram viam teneat, errante Cicerone». Homo tamen fuit, humanaque sorte minime major: etenim omnes (2) *ea conditione nati sumus, ut nihil, quod homini accidere possit, recusare debeamus*, et, quum *cujusvis* (3) *hominis est errare*, ea nostra est natura (4), ut *nos noster delectet error*. In variis certe libris, quos *plures scripsit quam quisquam e Romanis* (5), non tantum errare potuit, sed etiam erravit. Plura ejus peccata animadverterunt viri magni, Muretus (6), Petitus (7), Vossius (8), Perizonius (9). Pauca nos addamus exempla.

Ex duabus contrariis sententiis alteram saltem falsam esse oportet. Jam ista inveniuntur in libris de Inventione (10): «Neque enim putavit (Zeuxis) omnia, quæ quæreretur ad venustatem, uno in corpore se reperire posse; ideo quod nihil simplici in genere omni ex parte perfectum natura expolivit: itaque, tamquam ceteris non sit habitura quod largiatur, si uni cuncta concesserit, aliud alii commodi aliquo adjuncto

(1) Div. Inst. lib. III, cap. 15.

(2) Cic. ad Att. lib. XV, ep. 1.

(3) Philippi. XII, cap. 2.

(4) De Orat. lib. II, cap. 64.

(5) De Fin. lib. I, cap. 4; de Legg. lib. I, cap. 5; pro Plancio, cap. 27.

(6) Var. Lect. lib. II, cap. 5, et alibi.

(7) Miscell. Obs. lib. IV, cap. 2, p. 245 seqq.

(8) Instit. Orat. lib. I, cap. 3, n. 2, et sæpius alibi.

(9) Animadv. Hist. cap. 9, pag. 362, ubi insigne invenietur exemplum ἀμαρτυρίας μαρτυροῦν, quo lapsus fuit Cicero, cui peccati generi nonnulli etiam tribunt, quod de Platonis scriptis dicitur, Acad. lib. I, cap. 4. Ego culpam imputare malim librariis, quorum mole sedula diligentia credi vix potest, quam et hodie in Tullii scriptis nos deludat!

(10) Lib. II, cap. 1.

incommodo muneratur». Cum his conferas, quæ in Tusculanis Disputat. (1) leguntur: «Unde igitur ordiri rectius possumus, quam a communi parente natura? quæ quidquid genuit, non modo animal, sed etiam quod ita ortum esset e terra ut stirpibus suis niteretur, in suo quidque genere perfectum esse voluit». En aliud contrariorum specimen? De divinatione, quam nunc contemnit, alio tempore magni facit (2), verba faciens: «Quid multis annis, inquit (3), post Romulum, Prisco regnante Tarquinio? quis veterum scriptorum non loquitur, quæ sit ab Attio Navio per litum regionum facta descriptio? qui quum propter paupertatem sues puer pasceret, una ex his amissa vovisse dicitur..... Qua re celebrata, quum vicini omnes ad unum de rebus suis referrent, erat in magno nomine et gloria: ex quo factum est, ut eum ad se rex Priscus arcesseret; cuius quum tentaret scientiam auguratus, dixit ei cogitare se quiddam, id possetne fieri consuluit. Ille augurio acto posse respondit. Tarquinius autem dixit, se cogitasse, cotem novacula posse præcidi. Tum Attium jussisse experiri; ita cotem in comitium allatam, inspectante et rege et populo, novacula esse discissam. Ex eo evenit, ut Tarquinius augure Attio Navio uteretur, et populus de suis rebus ad eum referret». Hæc si ita sunt, ut constans omnium scriptorum est sententia (4), veritati consentanea vix esse possunt, quæ alibi scribit Tullius (5): «An Attii Navii lituus ille, quo ad investigandum suæ regiones vineæ terminavit, contemnendus est? Crederem, nisi ejus augurio rex Hostilius maxima bella gessisset». Nam, quomodo Hostilius maxima

(1) Lib. V, cap. 13.

(2) Vide Cl. Schulting. de Jurispr. Cicer. pag. 266; Moahem. ad Cudworthi Syst. Intell. p. 875.

(3) De Divin. lib. I, cap. 17.

(4) Dion. Halic. Antiq. Rom. lib. III, p. 202 et 203; Liv. lib. I, cap. 36, Val. Max. lib. I, cap. 4, ex. 1.

(5) De Nat. Deor. lib. II. cap. 3.

bella gerere potuerit ejus hominis augurio, qui sub Prisco Tarquinio in magno nomine denuin esse coeperit, vix video, quum inter utrumque hunc regem inediis fuerit Ancus Marcius, qui viginti quatuor annos regnavit, Navius autem superstes fuerit ad ultimam usque Tarquinii aetatem (1), atque is triginta octo annos regnum obtinuerit.

Hoc loco, quanti generatim Tullii facienda sit auctoritas, breviter disquirere, intempestivum videri miime poterit. Ego in hac quaestione primum distinguendum reor, utrum ut orator, an ut philosophus, an ut homo aliquis e multis, dein num ipse per se, an sub alterius persona, loquatur. Illi, ut homini prudenter, ut oratori numquam, nisi perspecta veritate (2), credendum esse, ex dictis meis jam constare mihi blandior: quantum autem ei, ut philosopho, tribuendum sit, ex ipsis rebus malo quam ex meis verbis cognosci. Stoicis neque valde iratus, neque admodum favens (3), novam potissimum Academiam sequebatur (4). Ejus autem sectae ratio erat, « nihil aliud (5) agere, nisi ut, in utranque partem dicendo, eliceret, et tamquam exprimeret aliquid, quod aut verum esset, aut ad id quam proxime accederet », sive, ut alibi ait (6), « mos erat patrius Academiae adversari semper omnibus in disputando ». Hanc philosophandi disciplinam, etsi eam alicubi (7) pungere, leniter tamen et quasi subblandiens, videatur, Cicero summo amore complexus,

(1) Colligitur hoc ex iis, quae narrat Dion. Halic. lib. III, p. 204, de exilio Attii Navii Tarquinio impunita ejusque regis paullo post sequuta morte.

(2) Vide *Fignoul-Marville, Mélanges*, tom. I, p. 56.

(3) Stoam quippe verbis, non re, ab Academia dissentire opinabatur. Vid. de Legg. lib. I, cap. 20.

(4) Acad. lib. I, cap. 4.

(5) Laelio, cap. 3.

(6) De Orat. lib. I, cap. 18.

(7) « Perturbatricem autem harum omnium rerum Academiam, hanc ab Arcesila et Carneade recentem, exoremus ut sileat; nam si invaserit in hac, quae satis scite nobis instructa et composita videntur, nimias edict ruinas ».

« tamquam filiolam suam, osculabatur »; quamobrem nemini mirum accidet (1), si ea sæpe disertissimus philosophus disputet, quæ alio loco firmissimis argumentis funditus eversa judicentur. Saniorem nihilo minus plerumque sententiam de Deo, de animæ immortalitate, de hoc mundi opificio, de officiis hominum, de omni denique virtutum genere, ita tuitus ille fuit (2), ut nos, quibus Nunien ipsum æternam veritatem detegere non fuit dedignatum, neque augustius, neque verius, de his maximi momenti rebus aut scribere, aut cogitare queamus.

Isti disquisitioni adjuncta est altera, quid sentiendum sit de iis, quæ sub aliena persona scribit Tullius: etenim haud facile aliquem fore credo, qui existimet, viros principes, quos, in dialogis Platónico more conscriptis, sive sua ætate superstites, sive jam fato functos, disputantes inducit noster, eas re vera, quas defendere finguntur, fovisse opiniones. Aliud ipse Cicero profitetur: « Feci (3), inquit ad Varronem scribens, sermonem inter nos habitum in Cumano quum esset una Pomponius; tibi dedi partes Antiopchinas, quas a te probari intellexisse mihi videbar: mihi sumpsi Philonis. Puto fore, ut, quum legeris, mirere, nos id loquutos esse inter nos, quod numquam loquuti sumus; sed nosti morem dialogorum ». Hæc fuit causa, cur eo tempore jam essent, « qui negarent (4) in iis, qui in ipsius libris disputarent, fuisse earum rerum, de quibus disputabatur, scientiam ». Nec sine ratione: quippe in Academicis prioris editionis (ex quibus unus liber superest), Catulum, Lucullum, et Hor-

quam quidem ego placare cupio, submovere non audeo. » De Legg. lib. I, cap. 13, in fin.

(1) Vide Mosheimium ad Cadworthi Syst. Intell. pag. 519. Consult. F. G. Boers, de Anthropologia JCtorum Rom. Stoicæ p. 5.

(2) Vide Sam. Petit Misc. Observ. lib. IV, cap. 6.

(3) Ad Div. lib. IX, ep. 8. Conf. de Senect. cap. 1; ad Div. lib. VII, ep. 32; ad Alt. lib. IV, ep. 16, pæ.

(4) In Lucullo, cap. 2, in fin.

tensium illa λογικώτερος disserentes fecerat, in quibus istorum virorum nota erat (1) nisi ἀπαιδευσία, saltem ἀτρεφία: itaque totam academicam σύνταξιν in quatuor libros distributam (quum antea duo fuerant), ad Varronem traduxit, cujus personam ei indicaverat Atticus; Cottam vero, de quo idem ad illum scripserat, in hoc sermone non adhibuit, ne suum scilicet καὶ τὸν πρόσωπον esset, ut in libris de Oratore, qui sermo inter Crassum, Antonium, Scævolam, Catulum, aliosque, Cicerone puero, habitus esse fingitur. Hinc Lactantius (2): « Apud Ciceronem Catulus in Hortensio, philosophiam rebus omnibus præferens, malle se dicit vel unum parvum de officio libellum, quam longam orationem pro seditioso homine Cornelio: quæ sententia non utique Catuli, qui fortasse illud non dixit, sed Ciceronis est putanda, qui scripsit; credo, ut libellos, quos de Officiis erat scripturus, commendaret ».

Si quis jam ex me sciscitetur, quanti facienda eorum dictorum sit auctoritas, quæ per alterius personam in medium affert Tullius, sic ego respondeam. Licet neminem horum virorum, qui in scenam inducuntur loquentes, talem re ipsa sententiam, qualis ipsi tribuitur, sequutum fuisse liquido constet, nihil tamen ulli πρόσωπον adsignatum fuit, quod ab illius dignitate, aut ab ea, quam profitebatur, vivendi ratione, alienum fuerit (3). Ita P. Sulpicio, homini ambitioso, turbulentoque dein tribuno plebis, et Mariani belli faci præcipuæ, quamquam diserto et erudito, verisimiliter philosophiæ contemptus tribui (4) potuit, etiamsi a prava ista opinione remotissimus fuerit Cicero, qui opti-

(1) Ad Att. lib. XIII, ep. 19.

(2) Divin. Inst. lib. VI, cap. 2, in fin.

(3) Hanc ob rem Scævole frequenter tribuuntur locutiones ex jure petite (de Orat. lib. I, cap. 10): « Agereut tecum lege Pythagorei omnes... quibuscum tibi justo sacramento contendere non liceret ». Ibidem cap. 24: « Istam culpam, quam vereris, ego præstabo », et similes.

(4) De Orat. lib. I, cap. 21.

num illud donum a Deo mortalibus concessum ab Hortensii maledictis acerrime vindicavit (1): similiterque Crassus, eloquentium jurisperitissimus, legum et consuetudinum patriarum notitiam in oratore probabiliter requirit. Attamen suam ipsius scutentiam hoc alienæ personæ velamine sæpissime noster obtexit, quo minori cum offensa, quæ vellet, dicere sibi liceret: e. c. quando eundem Crassum facit dicentem: «Fremant (2) omnes licet; dicam quod sentio: bibliothecas mehercules omnium philosophorum unus mihi videtur XII Tabularum libellus, si quis legum fontes et capita viderit, et auctoritatis pondere, et utilitatis ubertate superare». Quis dubitet, quin cæco patriæ amore abreptus Tullius sic re vera senserit, et horridam istam rigidamque veteris ævi sapientiam cultiori Græcorum disciplinæ præposuerit, aut certe anteferre sit conatus.

Hactenus apparet, quid statuendum sit, si ipse sibi Noster consentiat: verum, qui disertissimum philosophum attente legat, contraria illum sæpius scripsisse reperiet. Nulla quidem hic difficultas est (3), si is, qui severus virtutis prædicator in Cumano fugiendam esse voluptatem docuerit, orator dein mitis, et Terentiani Micionis imitator vitiis indulgens, Marcunque Cælium, luxuriosum adole-

(1) De Fin. lib. I, cap. 2.

(2) De Orat. lib. I, cap. 44.

(3) Sic e. g. facile et libenter quis ignoret, si Cluentium defendens, c. 4, «mortem omne doloris periculum auferre» is dicit, qui in Tusculano suo immortalis animam, adeoque doloris et lætitiæ capacem esse, pulcherrime demonstravit. Hinc ipse Corradus, volens nolleve, fateri fuit coactus (Quæstnr. pag. 166), «Aliter ut philosophum, aliter ut natorem loqui solere Ciceronem». Nec illud tantum de orationibus dici potest, sed pro re nata in communi etiam vita philosophiæ suæ Tullius fuit oblitus; sic, A. Torquatum consolaturus, hæc scribit: «Sed hæc consolatio levis est; illa gravior, quæ te uti spero, ego certe uror: nec enim, dum ero, augur ulla re, quam omni vacem culpa»; et, «si non ero, sensu omnino carebo», ad Div. lib. VI, cp. 3, in fine.

scentem, defendens, « meretricios amores licitos esse » (1) dicat, « dandumque ætati, ut liberior sit adolescentia, non omnia voluptatibus denegentur, non semper superet vera illa et directa ratio, vincat aliquando cupiditas voluptasque rationem ». Sed hic quærimus, quid censendum sit, si nullis oratoriis blandimentis aut illecebris usus, nullamque veritatis opprimendæ causam habens, sub variis personis in contrariam partem disserat (2); v. g. quum in oratoriiis libris Scævola et Crassus, idemque hic et Antonius, de oratoriæ scientiæ terminis dissentiant, vel quum in philosophicis L. Torquatus, M. Cato, et M. Piso de finibus bonorum et malorum diversa sapientum decreta defendunt. Equidem existimo, considerandum esse, quid alibi ipse Cicero profiteatur, veluti, quod ad philosophicam illam disputationem attinet, a delicatulis istis Epicuri hortis summo opere abhorruisse romanum philosophum, ex aliis ipsius scriptis facile patet. Sin ea nos destituat ratio, hæc ab illo sententia prælata fuisse videbitur, quæ firmioribus argumentis fuit stabilita. Frequenter tamen etiam media hic insistendum est via, ut neque hæc, neque illa, opinio omni ex parte amplectenda sit, sed media quædam ex utraque conficienda; quale exemplum Crassi et Antonii de oratore jurisperito controversia paullo supra nobis præbuit.

Quandoquidem Tullio, tamquam homini considerate, tamquam philosopho cæute, tamquam oratori raro ac diffi-

(1) Pro Cælio, cap. 18 et 20.

(2) Neque tantum sub variis personis, sed etiam sub eadem, in Ciceronis scriptis contraria disputantur. Animadversione dignus est locus de Orat. lib. II, cap. 10, ubi Crassus ad Antonium dicit: « Mox te nobis, Antoni, expolivit, hominemque reddidit, nam hesterno sermone nimis ejusmodi operis, ut ait Cæcilius, remigem aliquem aut bajulum, nobis oratorem descriperas, inopem quendam humanitatis, atque inurbanum. Tum Antonius, heri enim, inquit, hoc mihi proposueram, ut, si te refellissem, hos a te discipulos (Cottam et Sulpicium) abducerem; nunc, Catulo audiente et Cæsare, videor debere, non tam pugnare tecum, quam, quid ipse sentiam, dicere ».

culter fidem habendam esse, ex argumentis meis constare, opinione auguror; unum nunc restat, quod si perfecerim, sponsione, « ni falsa Ciceronis sit accusatio, et boni probique viri fuerint JCti romani », me victurum esse audacter confido. Illud videlicet est, ut ostendam primum, benigne alibi de cunctis jurisperitis sensisse, iisque criminibus plane contraria scripsisse accusatorem; deinde hunc ordinem istam injuriam neutiquam fuisse promeritum, minime autem omaium Servium Sulpicium exprobratæ culpæ fuisse affinem; tertio ea ipsa, quæ hic JCtis obijciuntur, alio loco nostrum oratorem ut pulchre instituta probasse, et tandem quarto, ipsum sui facti et piguisse et puduisse.

Tenuis scientia est juris cognitio, Mureniam defendens ait; sed sermonem a Crasso, ut vult, habitum describens, « quid est, inquit (1), præclarius, quam honoribus et reip. muneribus perfunctum senem posse suo jure dicere idem, quod apud Ennium dicat ille Pythius Apollo, se esse eum, unde sibi, si non populi et reges, at omnes sui cives consilium expetant,

Suarum rerum incerti? quos ego mea ope ex
Incertis certos, compotesque consili,
Dimitto, ut ne res temere trahant turbidas.

Est enim sine dubio domus jurisconsulti totius oraculum civitatis. Testis est hujusce Q. Mucii janua, et vestibulum, quod in ejus infirmissima valitudine, affectaque jam ætate, maxima quotidie frequentia civium, ac summorum hominum splendore celebratur. Pergit Cicero in nostra oratione: « Dignitas in ista scientia consularis numquam fuit, quæ tota ex rebus fictis commentitiisque constaret: gratiæ vero

(1) De Orat. lib. I, cap. 45. Similiter in Topicis, cap. 17, ait: « Privata judicia maximarum quidem rerum in JCtorum mihi videntur esse prudentis. Nam et adsunt multum, et adhibentur in consilio, et patronis diligentibus, ad eorum prudentiam confugientibus, hastas ministrant ».

multo etiam minores». Sed de hominum officiis filium edocens, «in jure cavere, inquit (1), consilio juvare, atque hoc scientiæ genere prodesse quam plurimis, vehementer et ad opes augendas pertinet, et ad gratiam (2)»; absurdum enim esset, a quibus singuli consilium super rebus divinis humanisque petant, eos non potissimum dignos judicare, qui universis consulant (3); ipseque eventus adeo falsam esse hanc «consularis dignitatis» denegationem declarat; quippe, si Jcitorum seriem perlustrenus, consulatu functos videbimus sub libera republica, Appium Claudium Cæcum, Sempronium Sophum, Ti. Coruncanium, P. Licinium Crassum Divitem, Cornelium Scipionem Nasicam, S. Ælium Catum, T. Manlium Torquatum, M. Porcium Catonem, C. Livium Manilianum Drusum, C. Marcium Figulum, M. Manilium, P. Mucium P. F. Scævolam Pont. Maximum, Q. Mucium Q. F. Scævolam Augurem, P. Licinium Crassum Mucianum, Q. Mucium P. F. P. N. Scævolam itidem Pontificem Maximum, L. Crassum Oratorem, P. Rutilium Rufum, et tandem ipsum nostrum Serv. Sulpicium, meliori fortuna dein, quam quando cum Murena petiit, usum.

Reliquis in hac declamatione prolatis criminibus additur gravissimum: «Quum permulta præclare legibus essent constituta, ea jureconsultorum ingeniis pleraque corrupta ac depravata sunt... In omni jure civili æquitatem reliquerunt, verba ipsa tenuerunt. A veritate igitur sunt aliena, quæ in eodem ad Marcum suum libro de benigna peritorum

(1) De Offic. lib. II, cap. 19.

(2) Similiter de Orat. lib. I, cap. 45: «Jam vero ipsæ (jurisprudentiæ) per se quantum afferat illis, qui ei præsumt, honoris, gratiæ, dignitatis, quis ignorat?... in nostra civitate amplissimus quisque, et clarissimus vir... perfecturum, ut, in respondendo jure, auctoritatē plus etiam, quam ipso ingenio, valerent».

(3) Hoc perlinet Marcii Figuli, in consulatus petitione repulsam passi, animosum consulatoribus datum responsum, quod refert Valer. Maxim. lib. IX, cap. 3, ex. 2.

interpretatione scribit (1): «De jure quidem prædiorum sancitum est apud nos jure civili, ut in his vendendis vitia dicerentur, quæ nota essent venditori: nam, quum ex XII Tabulis satis esset ea præstari, quæ essent lingua nuncupata, quæ qui inficiatus esset, dupli pœnam subiret, a jureconsultis etiam reticentiæ pœna est constituta. Quidquid enim esset in prædio vitii, id statuerunt, si venditor sciret, nisi nominatim dictum esset, præstari oportere (2). Denique, ut multa quæ huc cumulari possent, omittam, idem ille orator, qui hic gravissimam dicam universæ jurisprudentiæ impingere non erubuit, Cæcinæ causam agens, JCTos ipsumque jus civile laudibus in cælum efferre haud dubitavit (3): «Illud vulgo in judiciis, et nonnumquam ab ingeniosis hominibus defendi, mihi mirum videri solet, nec jurisconsultis concedi, nec jus civile in causis semper valere oportere... Qui jus civile contemnendum putat, is vincula revellit non modo judiciorum, sed etiam utilitatis vitæque communis: qui autem interpretes juris vituperat, si imperitos juris esse dicit, de hominibus, non de jure civili detrahit; sin peritis non putat esse obtemperandum, non homines lædit, sed leges ac jura labefactat; quod vobis venire in mentem profecto necesse est, nihil esse in civitate tam diligenter, quam jus civile, retinendum: etenim, hoc sublato, nihil est, quare exploratum cuiquam possit esse, quid suum, aut quid alienum sit». Quæ omnia quum attente mecum perpendo, obstupesco, ita vivam, et tota cogitatione defixus hæreo, quis demum error, quis iratus bonæ menti genius viros doctos transversos agat, ut ex tot Ciceronis scriptis hæc dicta negligant, quæ JCTis romanis favent, illa autem potissimum eligant, quibus immensum aliquod accu-

(1) De Offic. lib. III, cap. 16.

(2) Sic in causa Cæcinæ pro æquitate etiam responderunt JCTi; vid. pro Cæcina, cap. 23, in f.

(3) Ibid. cap. 24 et 25.

sationis aedificium superstruere, fraudesque et stultitiam innocentissimorum hominum demonstrare (ut sibi videntur) queant.

Hæc, quæ recensui, de omnibus generatim prudentibus fassus fuit Tullius. Neque vero illa, quæ de singulis sapius scripsit, Thomasio omnibusque ejus sociis minus adversantur: « Nihil S. Ælius tale (1), nihil multis annis ante Ti. Cornucanius, nihil modo P. Crassus, a quibus jura civibus præscribebantur, quorum usque ad extremum spiritum est protracta prudentia ». Sed, ne nimius sim, sermonem meum restringam ad solum Serv. Sulpicium, eumque, a quo hic jurisprudentiam edoctus fuit, Aquillium. Hæc itaque de Servio ait in Philippica oratione nona, qua viri optime de rep. meriti, et in legatione quam invitus susceperat ad Antonium Mutinam obsidentem mortui, laudes egregie celebrat, illique, contra P. Servilii sententiam, statuam in Rostris ponendam decernit (2): « Neo vero silebitur admirabilis quædam, et incredibilis, et pæne divina ejus in legibus interpretandis, æquitate explicanda, scientia. Omnes, ex omni ætate, qui hæc in civitate intelligentiam juris habuerunt, si unum in locum conferantur, cum Serv. Sulpicio non sunt comparandi: neque enim ille magis juris consultus, quam justitiæ fuit. Itaque, quæ proficisciebantur a legibus, et a jure civili, semper ad facilitatem æquitatemque referebat; neque constituere litium actiones malebat, quam controversias tollere ». Addere liceat illa, quæ idem testatur de Aquillio Gallo, cujus præceptoris sui egregium exemplum ob oculos maxime habens, Servius æquitatem, humanitatem, benignamque justitiam, in interpretandis legibus juriisque patriis, unice fuit sequutus (3): « Non ve-

(1) De Senect. cap. 9.

(2) Cap. 5.

(3) Pro Cæcina, cap. 27. Quot autem remedia, ad juris civilis rigorem leniendum, invenerit Aquillius, vide apud Cl. Heinecc. orat. de C. Aquillio Gallo (in Opusc. Syll.) pag. 778.

reor, de tali viro ne plus dicam, quam vos aut sentiat, aut apud vos commemorari velitis. Quapropter hoc dicam, numquam ejus auctoritatem nimium valere, cujus prudentiam populus romanus in cavendo, non in decipiendo, perspexerit; qui juris civilis rationem numquam ab æquitate sejunxerit; qui tot annos ingenium, laborem, fidem suam populo romano promptam expositamque præbuerit; qui ita justus est et bonus vir, ut natura, non disciplina, consultus esse videatur; ita peritus ac prudens, ut ex jure civili non scientia solum quædam, verum etiam bonitas nata videatur; cujus tantum est ingenium, ita prompta fides, ut quidquid inde haurias purum liquidumque te haurire sentias (1). Atque ex his iterum patet, quamvis omnes Jcti contumelia, qua illos affecit orator, digni fuissent, neutiquam tamen Serv. Sulpicium istius criminis fuisse reum.

Testimonia huc usque in medium allata ex ipsius Tullii libris hausi: alia paucula adjungam, ex quibus liqueat, nullum in universa romana rep. a primis usque temporibus ad ultimam illius ætatem, nullum, inquam, omni tempore doctrinæ fuisse genus, nullamve vivendi rationem, ex qua tot egregii cives enati fuerint, aut quæ tot exempla continentiae, sobrietatis, justitiæ præbuerit, quam ipsa hæc nostra «divinarum humanarumque rerum scientia (2)». Non equidem nego (atque hoc semper mei qualiscumque laboris judices æqui meminerint, pervelim), minime nego, fuisse forsitan (et ubi non sunt?) in foro romano improbos captionum verborumque aucupes, et alienarum fortunarum insidiatores sceleratos; sed admodum iniquum, aut potius injustum, judico, unius alteriusve ex aliqua societate vitia aut fraudes universis imputare; quod si fieri liceat, nulla

(1) Ipsum Scævolam, quem stricti juris patronum alioquin facere solent (quia, credo, in Cæri causa illud defenderat), sæpius pro æquitate respondisse, patet ex orat. pro Cæc. cap. 24.

(2) De Fin. lib. II, cap. 12.

perfecto ars est, nulla scientia, nullum vitæ genus, quod culpâ, irrideri, et calumniis opprimi nequeat. Ciceroni certe, ejusque meritis, facile condonari potest nimia ista, at proposito suo serviens, in juris civilis antistites acerbitas; verum nostros homines neutiquam decet, ex fragili hac declamatione hastas petere, quas in viros optime de se meritos torqueant, acceptorum beneficiorum immemores. Etenim, si æquum judicium, quod præsentis temporis sæpe prohibet pravitas; a pravitate, « cui (1) optimus quisque maxime servit », expectare non licebit, extinguere necesse est omnem virtutem, omnemque tolli industriam, quum nulla amplius supererunt incitamenta, quibus generosa pectora ad laudis amorem laborumque contemptum incendi solent. Deinde existimo, neminem eorum jurisperitorum, quorum nobis memoriam grati reliquerunt annalium conditores, fraudibus aut malignis cavillationibus indulsisse, quod ex sequentibus exemplis verisimile fieri debet.

Paupertatis, abstinentiæ, frugalitatis documenta splendida civibus suis veteres fuerunt prudentes, paucique ex hoc ordine, nobis quidem noti, inveniuntur, quorum laudes præcæ historiæ, atque ipse noster Tullius, non celebraverint (2). M. Manilius, ad quem universa civitas non solum de jure civili (3), sed etiam de domesticis rebus, de filia collocanda, de fundo emendo, de agro colendo, de omni denique aut officio aut negotio referre consueverat, in tanta tamen paupertate vixit, ut unas in Carinis ædiculas (4), unumque in Labicano pro omnibus opibus fundum haberet: ac similiter de Ælio, sive Cato, sive Tuberone (5),

(1) Tusc. Disp. lib. I, cap. 15; pro Rabir. perd. reo, cap. 10.

(2) Vide Chifflet, in Apolog. Dissert. pro juris utriusque architectis (tom. I Thes. Jur. Civ. pag. 182).

(3) Cic. de Orat. lib. III, cap. 33.

(4) Idem, Parad. VI, cap. 3.

(5) Quis et quomodo dicendus sit, incertum est. Valer. Maxima. lib. IV, cap. 3, ex. 7, eumque sequuti Plinii errores notavit Rupertus ad Pompon.

narratur, quum Ætolorum legati, gratulandi caussa ad eum missi, fictilia vasa in ejus mensa vidissent, posteaque argentea, magno pondere, et exquisita arte fabricata, gentis suæ nomine ad eum detulissent, jussisse illum, hos legatos abire monitos, « ne continentiae quasi paupertati succurrendum putarent ». Quis autem nostrum est, qui horum virorum paupertatem et industriam non laudaverit, qui nulla mercede inducti, nullum sperantes, nisi civium amorem, operæ suæ præmium, « de nocte vigilabant, ut consultoribus responderent (1) », atque, ut patriæ (2) prodesse, « ad aliorum arbitrium non ad suum », negotiis et occupationibus plenam, transigebant vitam? Quis hodie Appium illum Cæcum (3), quis C. Drusum (4) imitetur, qui luminibus licet orbat, civium suorum commodis nunquam se subtraxerunt, quorumque semper domus consultoribus compleri solebat? Tot ergo laborum, tot difficultatum, quas exorbuerunt viri diligentissimi, hæc erit remuneratio, ut

pag. 343 seqq. Perizon. Animadvers. Histor. pag. 61. Quidquid sit, et Æliorum Catorum, et Tuberorum, familiam JCtiā claram fuisse constat. Utriusque autem singularis fuit sobrietas: « Sexdecim eodem tempore fuerunt Ælii, quibus una erat domuncula ». (Valerius Maximus, lib. IV, cap. 4, ex. 8.) Q. Ælio Toheroni L. Paulus socer quinque pondus argenti ex præda Mædonica dono dedit, quum antea ne scrupulum quidem argenti habuisset. (Valer. Max. ibid. ex. 9.) Hujus filius, Q. Tubero (Stoicus, ut plerique JCti), quum in funere Africani avunculi sui, rogato Q. Maximi, triclinium populo sterneret, lectulos Punicanos pelliculis hædinis contexit, et vasa Samia exposuit; quam perversam, ut alebant, sapientiam populus romanus, luxuriam jam primum edoctus, tam graviter tulit, ut homo integerrimus, civis optimus, prætura dejiceretur. (Cic. pro Muren. cap. 36.)

(1) Cic. pro Muren. cap. 9.

(2) « Ego Q. Scævolam Augurem memoria teneo, bello Marsico, quam esset summa senectute, et perdita valetudine, quotidie simul atque iniecit, facere omnibus conveniendi sui potestatem; neque eum quisquam illo bello vidit in lecto, senexque et debilis primus veniebat in curiam ». Cic. Philipp. VIII, cap. 10, in f.

(3) Pomp. de Orig. Jur. § 36. Vide Rupert. pag. 311.

(4) Cic. Tuscul. Disp. lib. V, cap. 38; Val. Max. lib. VIII, cap. 7, ex. 4.

ob unam unius oratoris, ingenio suo indulgentis, satyram, per omnem ævorum seriem, improbi, fraudulentis, miseræ plebis direptores habeantur!

Nec minus justitiam, quam abinentiam, Romani coluerunt jurisperiti, nullaue illustriora constantiæ exempla nobis romana historia conservavit, quam JCtorum, quos ne oculi quidem minacis tyranni furore ardentes mente solida quaterere poterant. Q. Mucius Augur, quando Sulla occupata urbe senatum armatus coegerat, ac summa cupiditate ferebatur, ut C. Marius quam celerrime hostis judicaretur, nemine tyranni voluntati obsistere audente, solus, sententiam rogatus, dicere recusavit, et quum truculento vultu ac minis illum Sulla terrere conaretur, «licet (1), inquit fortissimus senex, licet mihi agmina militum, quibus curiam circumsedisti, ostentes, licet mortem identidem miniteris, numquam tamen efficies, ut, propter exiguum senilemque sanguinem meum, Marius, a quo Urbs et Italia conservata est, hostem judicem». Seriori ævo, sub ultimo triumviratu, A. Cascellius (2), vir juris civilis scientia clarus, nullius aut gratia, aut auctoritate, compelli potuit, ut de aliqua earum rerum, quas triumviri, scelerate in optimorum civium bona grassantes, dederant, formulam componeret. Quin, quum ipsa respublica libertatis spiritum jam diu amiserat, JCti tamen justitiæ amorem numquam deposuerunt. Antistius Labeo, Atteio favorem potentium obsequio captanti dissimilinius, eamque ob causam a sublimi, sed adulate, lyrico *insani* titulo ornatus, ingenuum pectus servituti adsuafacere numquam sustinuit, quamvis summi honores, tentandæ severitatis gratia, illi offerrentur (3). Æmilius Papinianus, deflorescentis jurisprudentiæ decus, parricidii

(1) Valer. Max. lib. III, cap. 8, ex. 5.

(2) Idem lib. VI, cap. 2, ex. 12.

(3) Tacit. Annal. lib. III, cap. 75; Gellius, lib. XIII, cap. 12; Pompon. de Orig. Jur. § 47.

defensionem detrectans (1), iustitiæ ipso sanguine suo litavit, et interfectus est ab immani gentis humanæ opprobrio, quales esse solent, quibus omnia licent, quibusque, stultæ plebis iudicio, potentia pro virtute, vitia sunt pro laudibus.

Beatos fore populos, si philosophi imperarent, sæpius repetitum, et M. Antonini exemplo confirmatum, est dictum; ego vero fortunatam gentem prædicaverim, cui viri præsent juris et iustitiæ consulti. Imperio, injuste plerumque parto, homines provinciales parere coacti quum ab ipsis magistratibus romanis vexabantur, tum præsertim exhauriebantur a publicanis equitibus, in quorum iniquis exactionibus prætores et proconsules, commodi sui causa, connivebant. Asiæ aliquando illa felicitas obtigit, ut eodem tempore Q. Mucium P. F. Scævola, et P. Rutilium Rufum, Ictos principes, illum proconsulem, hunc proconsulis legatum (2), haberet. Tanta autem sanctitate, tanta continentia opulentam hanc provinciam illi administrarunt, ut in Scævolæ honorem Asiæ festum diem annum instituerent, quæ ex illius nomine *Mucia* (3) dicta fuerunt; et senatus deinceps magistratibus, in eam provinciam ituris, Mucii exemplum decreto (4) proponeret. Sed; ut pestiferorum hominum calumniæ et odium, tamquam umbra, virtutem semper sequuntur, sic egregium hoc virorum par, incorrupta integritate sua, publicanorum efferatam in se

(1) Spartian. Caracalla, cap. 4.

(2) Asconium Pedianum ad Cic. Divin. in Cæcil. cap. 17, ex Livii Epitome LXX, et Excerptis Peiresciana, pag. 392, recte castigavit Valesius, et post eum Perizonius Animadv. Hist. cap. 2, pag. 58: quidquid enim exemplorum affert Rupertus ad Pomponium, pag. 375, verisimilius est virum prætorium et consularem Scævolæ legatum fuisse quam quæstorem; quod autem in l. 2, § 40, de Orig. Jur. narratur de Rutilio Asiæ proconsule, novum argumentum est, quod parum fidei Pomponii libello, misere lacerato et contracto, habendum esse duceat.

(3) Ascon. Pedian. d. l. Cic. Verr. II, cap. 21. Conf. Ascon. ad eandem Verr. cap. 10.

(4) Valer. Max. lib. VIII, cap. 15, ex. 6.

vindictam concitavit; ita ut Mucius improbis eorum maledictis prosequeretur (1); P. vero Rutilius, temperantissimus philosophus, absurdas libidinum stuprorumque exprobrationes non solum perferre debuerit (2), verum etiam ab equitibus, vectigalium redemptoribus (ad quos tunc iudiciorum potestas legibus Gracchanis, in reip. perniciem (3) rogatis, translata fuerat), « Vir summæ innocentie (4), et non seculi sui, sed omnis ævi optimus », repetundarum postulatus, « maximo cum gemitu civitatis damnatus fuerit », et in exilium abierit (5); at quod exilium? In id

(1) Cicero pro Plancio, cap. 13, in f. Neque vero solum hoc factum est, quod in Q. Scævolæ P. F. æternam gloriam literis ait consignatum. Cic. de Offic. lib. III, cap. 15, refert, « Illom, quum postulasset, ut sibi fundus, ejus emptor erat, semel indicaretur, idque venditor ita fecisset, dixisse, se ploria æstimare, et centom millia pretio addidisse ». Valer. Max. lib. IV, c. 1, ex. 11, narrat, « Eum testem productum, quum id respoodisset, quod salutem periclitantis rei magno opere lesurum videbatur, discedentem adjecisse; ita sibi credi oportere, si et alii idem adseverassent; quoniam unius testimonio aliquem credere pessimi esset exempli »; quod viri excellentis humanissimum simul et verissimum dictum otinam illi meminissent, qui ex nostro unius Ciceronis locu tot crimina confinxerunt in JCtos, quibus justi et decori magis observantes homines hæc terra nunquam toliti. Insigne exemplum hujus rei nobis reliquit Athenæus lib. VI, in fine, pag. 274, C. Scilicet lex Fannia (vide Gellium lib. II, cap. 24), immoderatos, præsertim in conviviis, sumptus coercuerat; sed ex tanta Romanorum multitudine tres solommodo fuerunt, qui legem haud violarent, ipsi nostri Q. Scævola P. F. et P. Rutilius, tertiusque (Itidem, ut opinor, JCtos) Q. Ælius Tubero. (Sic enim legendum docuit Casaob. Animadv. ad Athen. lib. VI, cap. 21, pag. 470. Vide Rapert. ad Pompon. pag. 370.)

(2) Cic. pro Fonteio, cap. 13.

(3) Ill. Montesquieu, *Esprit des Loix*, lib. XI, cap. 18, pag. 253, edit. Edinburg.

(4) In hæc laudes una voce omnes scriptores consentiunt; Livius in Epitome LXX (ubi male olim C. Marii, postea C. Mucii, pro Q. Mucii legebatur); Vell. Patere. lib. II, cap. 13, § 2; Florus lib. III, cap. 17, § 3; Diodor. Sic. Exc. Peiresc. d. l.

(5) « Huc judicii convulsam penitus fuisse remp. » Cicero ait in Bruto, cap. 30. « Damno ista, quæ in te flagitatur, obigit P. Rutilio, quod

exsilium, quod vel mille triumphis gloriosius fuit; quum Rutilius, in ipsam hanc, quam spoliasset dicebatur, provinciam proficiscenti, omnes Asiæ civitates legatos, honoris causa, obviam miserint, singulis tanti viri in urbe sua præsentiam avidè expetentibus (1).

Fortunæ bona justitiæ consecrarunt et Scævola et Rutilius. Ne carissimo quidem sanguinis vinculo T. Manlius Torquatus, juris civilis et sacrorum pontificalium peritissimus, prohiberi potuit, quo minus justis provincialium querelis satisfaceret. Etenim, quum Macedones de filio ejus D. Silano, qui eam provinciam obtinuerat, per legatos fuissent questi, a Patribus conscriptis petiit (2), «ne quid ante de ea re statuerent, quam ipse causam inspexisset»; quod postquam diligenter per biduum fecerat, filium suum nocentem, domoque et patria indignum judicavit, ac protinus e conspectu suo abire jussit (3). Quibus exemplis probe

specimen habuit hæc civitas innocentie. Major mihi iudicium et reip. poena illa visa est quam Rutilius;» in Pison. cap. 39. Conf. orationem pro Rabir. Post. cap. 10.

(1) Auctor est Valer. Maxim. lib. II, cap. 10, ex. 5. Idem lib. VI, cap. 4, ex. 4, ubi memorabile ejus responsum, importunum amico datum, refert, testis est, voluisse Rutilium Smyrna, ubi consenuit (vid. Cicero pro Balbo, c. 11), in patriam redire, «ne quid contra leges feceret», quum redeundi potestas ei fieret a Sulla, qui iudicis senatui restituerat, mælu dein consilio equitibus a Pompeio reddita. Senecæ, Quintiliani, Ovidii, de Rutili fortitudine dicta collegit (præter J. Ctorum biographus, qui mihi non sunt ad manum) Ant. Oiseli in P. Rutili vita, gallice conscripta, et inserta tum. I Thea. Meerp. pag. 361 seqq. Neque tamen morosi ingenii fuisse Rutilium ex his factis confici potest: quum enim Mithridates omnes Romanos in Asia versantes uno die occidere constitueret, vitandæ necis causa tuncam pollio commutare, romana gravitate haud alienum existimavit. Quicquid Rutilius, quicquid fecit Scævola (quem *joenlarem senem* s. Cicerone dici notum est), non ex morositate, sed ex virtutis amore ortum fuit. Idem de Q. Scævola Augure testatur Cicero in Bruto, cap. 58: «Q. Scævola Augur peritissimus juris, idemque percomis est habitus».

(2) Val. Max. lib. V, cap. 8, ex. 3. Conf. Cic. de Fin. lib. I, cap. 7.

(3) Hucusque Manlii factum probari potest; quod præterea narrat Valer.

consideratis, quis tam vecors, tam vehementer pertinax est, ut jurisperitos romanos fraudulentæ iniquitatis, sævæque ambitionis, accusare audeat? Illi nimirum viri, qui, corrupta civitate, soli antiquam integritatem conservarunt, qui divitiis paupertatem prætulērunt, qui improborum injurias atque odium nihili dixerunt, qui ipsam pene naturam humanam exuerunt, qui mortem denique læti subierunt, ne a severæ virtutis tramite deflecterent; quorumque maximis et continuis in patriam meritis, atque eximiis animi ingeniique dotibus, summi honores ultro deferendi erant; hi, inquam, tales tantique viri turpissimas ambages quæsierunt, et dolos subtilesque juris apices excogitarunt, ut ignobile in plebem imperium retinerent, et soli in foro dominarentur!

De malignitate et injustitia veterum prudentum vidimus. Quædam de stultitiæ accusatione addamus. Et quidem, si sapientiæ semper doctrinam et industriam comitaretur, facile Tullii mei verbis hanc culpam diluerem: «Equidem, inquit apud illum (1) Crassus, sæpe hoc audiui de patre et de socero meo, nostros quoque homines, qui excellere sapientiæ gloriâ vellēt, omnia, quæ quidem tum hæc civitas nosset, solitos esse complecti. Meminerant illi Sext. Ælium, M. vero Manilium nos etiam vidimas transverso ambulantes foro. Hæc fuit P. Crassi illius veteris, hæc Ti. Cornificii, hæc proavi, generi mei, Scipionis prudentissimi hominis, sapientiæ, qui omnes pontifices maximi fuerunt, ut ad eos de omnibus divinis atque humanis rebus referretur; iidemque et in senatu, et apud populum, et in causis amicorum, et domi et militiæ consilium suum fidemque præstabant. Quid enim M. Catoni, præter hanc politissimam doctrinam transmarinam atque adventitiæ, de-

Max. nimis severitatis videtur, quale et illud est, quod de Crasso Muciano refert Gellius lib. I, cap. 13.

(1) De Orat. lib. III, cap. 33.

fuit? Num, quia jus civile didicerat, causas non dicebat? aut, quia poterat dicere, juris scientiam negligebat? At utroque in genere et laboravit, et præstitit. Num, propter hanc ex privatorum negotiis collectam gratiam, tardior in rep. capessenda fuit? Nemo apud populum fortior, nemo melior senator: idem facile optimus imperator: denique nihil in hac civitate temporibus illis sciri discive potuit, quod ille non quum investigarit et scierit, tum etiam conscripserit. Quibus nihil video, quod ornatus, quod magnificentius, in sex JCtorum laudem dici a Tullio potuerit, qui quoties de egregiis ex gente sua viris loqui cupit, toties aliquem ex peritis nostris in exemplum laudat. Verum non unius hominis testimonio nobis opus est. Totius populi iudicio hæc stultitiæ calumnia refutatur. Stultos quippe nos dicamus, quos prudentum titulo universos, singulos Catorum, Sophorum, Sapientum, Catonumque nomine ornaverunt Romani: S. Ælium, dico, P. Sempronium, L. Acilium (1), M. Porcium. Quid tandem jurisprudentiæ decora, utrumque Scipionem, patrem et filium, memorem, quorum ille juvenis nondum quaestorius *vir* civitatis totius *optimus* a senatu iudicatus, hic vero ob eximiam sapientiam *Coreulum* (2) dictus fuit. Illi etiam *viro optimo* publice domus in Sacra via, ut facilius consuli posset, data fuit. Et hos viros, de quibus tam honorificum civium suorum fuit iudicium, *Stultos* dicere nobis licebit? Credemus nos, populum romanum, libertatis suæ tam sollicitè amantem, versutiloquas istas consultorum ineptias patienter adeo tulisse, ut gloriosissimis nominibus sincerum amorem vexatoribus suis testaretur? Qui hoc animum inducere possit, is, Theseo magis credulus, suam habeat sibi sapientiam.

Aliquanto plenius forsitan crimina JCtis imputata amo-

(1) Vide Cic. de Amicitia, cap. 2. Pompon. de Orig. Jur. § 33. P. Attilium vocat. Vide Rüpertum pag. 357.

(2) Vide Cic. Tusc. Quest. lib. 1, cap. 9. Festus v. *Coreulum*.

litus fuisse videbor : at meminerint benigni lectores, agi de existimatione illorum virorum, quibus leges suas, atque cum legibus fortunarum suarum securitatem, omnis fere Europa debet. Breviter jam, quod restat, peragam. Supra vidimus sæpius huic, quam tractamus, declamationi, obloquutum fuisse oratorem. Plura addi possent, ut quando e. g. militarem scientiam mansuetis literis anteposit, quis statim non recordetur notissimi versus (1), qui maximam Ciceroni invidiam conflavit (2):

Cédant arma togæ, concedat laurea linguae.

Verum, omissis his, gemino nunc tantum exemplo ostendam, ea, quæ in hac satyra vituperantur, alibi maximo opere nostrum probasse, et, ut pulchre instituta, fuisse admiratum. Hic enim diceres, valde illi displicere, quod patricii juris civilis cognitionem, tamquam patrimonium suum, sibi servare voluerunt; sed alio tempore indignatur, fuisse hanc artem, ut cetera nobilium bona, cum plebe communicatam. «Itaque(3), quum multa præclara majorum, tum quod optime constituti juris civilis summo semper in honore fuit cognitio, atque interpretatio, quam quidem ante hanc confusionem temporum in possessione sua principes retinuerunt : nunc ut honores, ut omnes dignitatis gradus, sic hujus scientiæ splendor deletus est; idque eo indignius, quod eo tempore hoc contigit, quum is esset (Serv. Sulpicium ob oculos habet) qui omnes superiores, quibus honore par esset, scientia facile vicisset ». Sciens prætereò, quidquid pluribus locis dicitur de prudenti occultatione fontis, ex quo omne fere jus civile Romanorum manavit, juris,

(1) De Offic. lib. I, cap. 22.

(2) Qui Plutarcho non credat, Ciceroni ipsi fidem habeat, de Offic. d. I. et in Pisonem cap. 29 et 30 : ex quo ultimo loco patet, Pompeium hac versu fuisse offensum.

(3) De Offic. lib. II, cap. 19.

inquam, sacri, pontificalis et augurii : propero ad illa, quæ de formularum utilitate scripsit Cicero : « Sunt (1) jura, inquit, sunt formulæ, de omnibus rebus constitutæ, ne quis aut in genere injuriæ, aut ratione actionis, errare possit ». Non igitur fraus, sed civium commodum formulis constituendis causa fuit. Quin ipsa certa verba in legibus, iisque, quæ ex legibus oriuntur, adhibenda esse ait. Leges reipublicæ, quam in sermone constituebat, recitaturus, « expromam, inquit (2), equidem, ut potero; et quoniam et locus et sermo familiaris est leges legum voce (sic leg.) proponam. Sunt certa legum verba, neque ita prisca, ut in veteribus ex his, sacratisque legibus; et tamen quo plus auctoritatis habeant, paulo antiquiora, quam hic sermo est. Eum morem igitur cum brevitate, si potero, consequar ».

Ultimo loco dixi, atque illud satis notum est (3), Cicero-nem suæ declamationis puduisse : « Non ego tecum jam ita loquar (4), ut iisdem his de rebus, quum L. Murenæ, te accusante, defenderem. Apud imperitos tum illa dicta sunt; aliquid etiam coronæ datum ». Hæc jam, quæ coronæ delectandæ studio, atque ut iudices ad risum jocumque traducerentur, dicta sunt; hanc *mendaciunculis* ornatam satyram (*mendacia* enim *fingere* in joci peropportunum esse noster ait) hanc satyram nos pro unica veritatis norma, et totius *σοφίας* fulcro habeamus ! Immo ipsum oratorem facti sui poenituit, quia integerrimos amicos suos læsisse videbatur. Hæc enim oratio ultimo consulatus tempore fuit habita, et quatuor post annis in exilium est ejectus. In isto autem exilio dolore pæne exanimatus ad Atticum scribit : « Nam quod (5) purgas eos, quos ego mihi scripsi invidisse,

(1) Pro Roscio Comædo, cap. 8, in fin.

(2) De Legg. lib. II, cap. 7.

(3) Vide Cl. Otton. de Jurisp. Symb. Exerc. I, cap. 17.

(4) De Fin. lib. IV, cap. 27.

(5) Ad Att. lib. III, epist. 15.

et in eis Catonem, ego vero tantum illum puto ab isto scelere abfuisse, ut maxime doleam plus apud me simulationem aliorum (Pompeii, Cæsaris, Clodii), quam istius fidem valuisse».

His itaque omnibus perpensis, fieri nequit, quin immerito JCtos accusari fateatur, qui, præjudicatis opinionibus liber, simplicem veritatem unice amat, inhumanumque judicat, æquissimi juris antistites, qui summis meritis non tantum cives suos, sed nos etiam seriori ævo viventes, obstrinxerunt, ambitiose, ast inglorio et parum generoso de mortuis triumpho, vituperare, irridere, lacerare. Desinant profecto inopculos falsis criminibus onerare homines eruditi, desinant unius testis, illiusque et oratoris mendacia fingentis, et adversarii laudibus æmulum suorum detrahentis, unico testimonio tantam fidem habere, ut, etiamsi nemo alius adsit accusator, nullæque proferantur probationes, severissimum clarissimumque ordinem maximo scelere damnare non vereantur. Dilabatur et funditus corruiat prava ista opinio, quasi totius juris civilis origo et causa fuerint crudelis dominandi cupiditas, sordida avaritia, turpissimæque fraudes! Evanescat celebrata stultitiæ exprobratio! Ad bonam mentem redeant, et, dum sol in apice est, meridiem agnoscant viri docti, si candidi haberi volunt, suæque illis fama cordi est: una omnes nunquam gloriose, et humili cum iis, qui se defendere nequeunt, pugna, veterum vitia recuseant, sed virtutes, quantum possumus, imitemur illorum virorum, qui nullo pretio nullave mercede allecti miseris opem præstabant, et transverso foro ambulantes, aut domi sedentes, sine ullo præmio, consulentibus sui copiam faciebant, cum ipsaque auroræ prima luce civium saluti operabantur. Equidem, dum hanc animam recipiabo, canam Antiquitatem venerabor, neque id cæco amore ductus, aut stolidi vetustatis admiratione abreptus; verum quia abitor, nos, qui a priscis illis

642 OBSERV. APOI. PRO JUREC. ROM.

sapientibus lucem fœneramur, minime oportere ingrata carpendi libidine agi, at modeste et cum verecundia nostram sententiam profiteri, si quid in summis viris reprehendendum esse videatur.

LUZAC.

TABULA

RERUM

QUÆ IN HOC TERTIO VOLUMINE SECUNDÆ PARTIS
CICERONIS CONTINENTUR.

ARGUMENTUM	3
M. T. Ciceronis orationes. — Oratio pro lege Manilia. — Oratio tertiadecima	9
Argumentum	59
M. T. Ciceronis orationes.—Oratio pro A. Cluentio Avito.—Oratio quartadecima	63
Excursus Gasparis Garatonii ad Cluentianæ capita 53, 54	193
Argumentum	215
M. T. Ciceronis orationes.—De lege Agraria, contra P. Servilium Rullum in senatu, oratio prima.— Oratio quintadecima	219
Argumentum	241
M. T. Ciceronis orationes. — De lege Agraria, contra P. Servilium Rullum ad populum, oratio secunda.—Oratio sextadecima	245
Argumentum	323
M. T. Ciceronis orationes.—De lege Agraria, contra P. Servilium Rullum ad populum, oratio tertia.—Oratio septimadecima	327
Argumentum	341
B. B. Niebuhr ad recens erutam sesquipaginam Rabirianæ orationis præfatio	345

M. T. Ciceronis orationes. — Pro C. Rabirio, perduellionis reo, ad Quirites. — Oratio octava-decima	351
Argumentum	381
M. T. Ciceronis orationes. — In L. Catilinam oratio prima, habita in senatu. — Oratio nonade-cima	387
Argumentum	413
M. T. Ciceronis orationes. — In L. Catilinam ora-tio secunda, ad Quirites. — Oratio vicesima...	415
Argumentum	441
M. T. Ciceronis orationes. — In L. Catilinam, ora-tio tertia, ad Quirites. — Oratio prima et vi-cesima	445
Argumentum	471
M. T. Ciceronis orationes. — In L. Catilinam oratio quarta, habita in senatu. — Oratio secunda et vicesima	473
Argumentum	499
M. T. Ciceronis orationes. — Pro L. Murena ora-tio. — Oratio tertia et vicesima	503
Observationes apologeticae pro jureconsultis roma-nis, ad locum Ciceronis in orat. pro Murena, cap. 11-13	578

